

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

GENFORENINGENS
STATSPOLITISKE BAGGRUND

HARALD JØRGENSEN

Genforeningens statspolitiske baggrund

TILBLIVELSEN AF VERSAILLESTRAKTATENS
SLESVIGSKE BESTEMMELSER

Skrifter, udgivet af

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

NR. 43 . 1970

I kommission hos Danske Boghandleres Kommissionsanstalt

UDGIVET MED STØTTE FRA
CARLSBERGFONDET
OG DANSK KULTURSAMFUND

ISBN 87 7016 068 6

Tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri, Tønder
Bogbind: J. P. Møllers Bogbinderi, Haderslev

Indholdsfortegnelse

Forord s. 7

1. afsnit. Verdenskrigen 1914–18

1. Årsmødet i Haderslev s. 9 – 2. Krigsudbruddet i 1914 s. 11. – 3. Forhold og stemninger i Sønderjylland under krigen s. 12. – 4. Stemninger og synspunkter i Danmark under krigen s. 17.

2. afsnit. Det nordslesvigske spørgsmål rejses i Berlin og i Åbenrå

1. Tysklands militære sammenbrud s. 28 – 2. Foreløbige drøftelser i den danske lejr s. 31. – 3. Vælgerforeningens møde i Flensborg d. 12. okt. 1918 s. 37. – 4. Fortsat dansk virke i Berlin og en tysk prøveballon s. 40. – 5. Det nordslesvigske spørgsmål rejses i den tyske rigsdag s. 45. – 6. Novemberrevolutionen og dens følger s. 51. – 7. En politik skitseres s. 60. – 8. Optakten til mødet i Åbenrå s. 69. – 9. Åbenråresolutionens tilblivelse s. 82.

3. afsnit. Det nordslesvigske spørgsmål rejses i kongeriget

1. Københavnske presserøster i oktober 1918 s. 93. – 2. Oktoberadressen s. 99. – 3. Det officielle Danmark tager stilling til grænsespørgsmålet s. 106. – 4. Et diplomatisk mellem spil s. 113. – 5. Rigsdagsvedtagelsen af 23. oktober 1918 s. 118. – 6. Den danske regering tiltræder Åbenråresolutionen s. 125. – 7. Der nedsættes et politisk forhandlingsudvalg s. 129.

4. afsnit. De sønderjyske og kongerigske bestræbelser samordnes. November 1918 – januar 1919

1. H. P. Hanssen optager direkte kontakt med kongerigske kredse s. 132. – 2. Andreas Grau besøger København og optager kontakt med kongerigske kredse s. 139. – 3. Vandene skilles s. 148. – 4. Optakten til og forløbet af Vælgerforeningens møde d. 30. december 1918 s. 170. – 5. Askovmødet s. 180.

5. afsnit. Tyske overvejelser om grænsespørgsmålet i tiden forud for fredskonferencens sammentræden

1. Den tysksindede befolkning i Slesvig protesterer mod rigsregeringens grænsepolitik s. 189. – 2. Forsøg på at skitsere et mere realistisk tysk program for grænsespørgsmålets løsning s. 199. – 3. Den tyske rigsregerings grænsepolitiske

overvejelser i perioden forud for fredskonferencens sammentræden s. 202. – 4. Tyskland får ny udenrigsminister, men ingen ny grænsepolitik s. 211. – 5. Johs. Tiedjes første skitseforslag til en løsning af grænsespørgsmålet og etablering af direkte kontakt med tysksindede kredse s. 217.

6. afsnit. Fredskonferencen tager stilling til det sønderjyske spørgsmål

1. Fredskonferencen åbnes i Paris s. 222. – 2. Den danske regerings oplæg til fredskonferencen s. 225. – 3. Dr. Ionas Collin rejser også til Paris s. 232. – 4. Kammerherre Bernhoft forelægger det sønderjyske spørgsmål for fredskonferencen s. 237. – 5. Forhandlingerne i den belgiske kommission februar-marts 1919 s. 245. – 6. Den danske regering beslutter at sende en parlamentarisk delegation til fredskonferencen i Paris s. 252. – 7. Delegationens forhandlinger med fredskonferencen s. 265. – 8. Den belgiske kommission udarbejder sin betænkning om det slesvigske spørgsmål s. 281. – 9. Halvøen Ejdersted indlemmes i afstemningszonen s. 288. – 10. Fredskonferencen lægger sidste hånd på de slesvigske bestemmelser s. 293. – 11. Traktatudkastets slesvigske bestemmelser s. 300. – 12. Traktatudkastet overleveres til Tyskland s. 306.

7. afsnit. Danmark tager stilling til traktatudkastet

1. Offentlighedens syn på meddelelsen om afstemningen i 3. zone s. 310. – 2. Regering og rigsdag tager stilling s. 318. – 3. Danmark henvender sig på ny til fredskonferencen s. 330.

8. afsnit. Tyskland tager stilling til traktatudkastet

1. Fra gold protestpolitik til aktiv handling. Indre-tyske brydninger i februar-april 1919 s. 336. – 2. Udenrigsministerielle overvejelser i perioden februar-april 1919 s. 345. – 3. Den tyske reaktion på traktatudkastets slesvigske bestemmelser s. 352.

9. afsnit. Fredskonferencen tager endelig stilling til det slesvigske spørgsmål

1. Den belgiske kommission træder sammen på ny s. 364. – 2. Den endelige udformning af de slesvigske bestemmelser s. 367. – 3. Den danske og den tyske modtagelse af fredstraktaten s. 371. – 4. Fredstraktaten underskrives i Versailles 28. juni 1919 s. 377.

Noter og henvisninger

s. 381.

Navneregister

s. 405.

Forord

Emnet for nærværende fremstilling er en redegørelse for tilblivelsen af Versaillestraktatens slesvigske bestemmelser. I tid er fremstillingen derfor begrænset til perioden oktober 1918 til juni 1919. En kort indledning, der belyser visse sider af begivenhedsforløbet fra krigsudbruddet i august 1914 og indtil Tysklands militære sammenbrud omkring månedsskiftet september-oktober 1918, er dog anset for nyttig og rimelig.

Medens det ikke har været vanskeligt at tidsbegrænse emnet, har det været genstand for nogen overvejelse, i hvor vid udstrækning fremstillingen også skulle berøre samspelet mellem de i begivenhedsforløbet direkte optrædende, altså diplomater og politikere, og de folkelige strømninger, som opstod, da grænsespørgsmålet blev aktuelt. I erkendelse af, at disse folkelige kræfter øvede en vis positiv, men begrænset indflydelse på hændelsesforløbet, har jeg anset det for nødvendigt at medtage en redegørelse for de forskellige »bevægelsers« hovedsynspunkter og for balancens skyld også skildret synspunkterne inden for den tysksindede lejr. Jeg er ganske klar over, at valget af, hvad der her skulle medtages, og hvad der måtte udelades for, at fremstillingen kunne få et rimeligt omfang, er vanskeligt at træffe og må være subjektivt bestemt. Det er dog mit håb, at jeg intet væsentligt har overset, og at læseren af det, der meddeles, kan få et indtryk af de forskellige gruppers synspunkter og deres indflydelse på begivenhedsforløbet.

Sønderjyllands omskiftelige historie har beskæftiget mig siden min pureste ungdom, og allerede i min skoletid var jeg levende optaget af nationalitetsskampen i årene efter 1864. Som specialeområde valgte jeg i min studietid tidsrummet 1830-48, og det siger sig selv, at det navnlig var de statspolitiske og nationale brydninger i disse afgørende år, som optog mig mest. Efter studietiden kom jeg i gang med andre opgaver, og Sønderjyllands historie beskæftigede mig kun i ny og næ. I 1947 og 1948 deltog jeg i arbejdet med udforskning af det tyske udenrigsministeriums arkiv i Berlin og fik herunder kendskab til

et stort og hidtil ikke udnyttet materiale til belysning af det dansk-tyske modsætningsforhold fra 1863 og til 1920. Dette vakte på ny min interesse, og jeg besluttede at rette mine studier mod gennemførelsen af Nordslesvigs genforening med Danmark i 1920, altså fortrinsvis perioden 1918–20. Fra ca. 1950 påbegyndtes indsamlingen og bearbejdningen af det meget omfattende materiale. Dette arbejde beslaglagde en væsentlig del af min arbejdskraft i årene frem mod 1960. På det tidspunkt indtraf forskellige begivenheder, der medførte, at arbejdet måtte lægges til side for en tid. Jeg regnede dengang med, at det kun skulle vare en kortere tid, men faktisk gik flere år, inden jeg på ny havde mulighed for at genoptage de afbrudte studier. 50-året for Nordslesvigs genforening nærmede sig nu, og jeg fandt det nødvendigt at benytte dette mindeår til at fremlægge resultaterne af mine mangeårige studier over dette emne. Jeg blev hurtig klar over, at det ikke ville være muligt at realisere den oprindelige plan, og jeg valgte derfor at samle fremstillingen om et af hovedemnerne, nemlig Versaillestraktatens slesvigske bestemmelser.

Jeg benytter lejligheden til at takke de myndigheder og privatpersoner, som har givet mig lejlighed til at udnytte det meget omfattende utrykte kildemateriale, der opbevares i rigsarkivet og i landsarkivet i Åbenrå. Min tak må i første række rettes til udenrigsministeriets arkivar, dr. Viggo Sjøqvist, der på mangfoldige områder har ydet mig værdifuld hjælp under indsamlingsarbejdet. Jeg tænker også med taknemmelighed på mine tidligere chefer, navnlig rigsarkivar Axel Linvald, der altid viste stor interesse for mit arbejde, stillede en række afskrifter af relevant historisk materiale til min disposition og gav mig adgang til adskillige privatarkiver. Af private »arkivvogtere« vil jeg gerne takke H. P. Hanssens efterkommere, der har givet mig lov til at benytte H. P. Hanssens efterladte papirer. Også mange andre privatpersoner, døde og nulevende, skylder jeg tak for modtagen værdifuld hjælp.

Jeg retter endvidere en ærbødig tak til styrelsen for den grevelige Hielmstjerne-Rosencroneske stiftelse og for H. P. Hanssens mindefond for værdifuld økonomisk støtte under indsamlingsarbejdets første og afgørende fase. Endelig takker jeg styrelsen for Historisk Samfund for Sønderjylland, som har muliggjort bogens udsendelse ved at optage den i samfundets skriftrække og fremskaffe de fornødne midler til trykningen.

HARALD JØRGENSEN.

1. afsnit. Verdenskrigen 1914-18

1. Årsmødet i Haderslev

1914 var det store mindeår i Sønderjyllands historie. 50 år var gået, siden landsdelen som følge af den ulykkelige krig i 1864 var blevet adskilt fra Danmark. På tysk side fejredes mindet om de store militære sejre, bl. a. ved Dybbøl, med store fester med militære skuespil. Et par år i forvejen havde kejser Wilhelms broder under indvielsen af et tysk sømandshjem i Sønderborg udtalt de ofte citerede ord: »Hvor den tyske ørn én gang har slået sine kløer i, slipper den ikke igen«¹. Prins Heinrichs ord kunne ligeså godt være anvendt i 1914 under de tyske militære fester. De dækkede i hvert fald den almindelige opfattelse i tyske kredse i feståret 1914.

Også den danske befolkning mindedes 1864, men på en anden måde. Mindeåret blev først og fremmest anvendt til at gøre status over udviklingen i de forløbne 50 år under tysk og preussisk politik og embedsmandsvælde. Man så nok tilbage, men interessen samlede sig vel så meget om dagens aktuelle problemer og fremtidens opgaver.

Som sædvanlig mødtes repræsentanterne for de store nationale danske foreninger til et fælles årsmøde, der denne gang var henlagt til Haderslev². Af rapporterne fremgik det, at der overalt var fremgang at spore, navnlig fra de sydligste danske strøg. Medlemstilgangen til foreningerne var stigende, nye forsamlingshuse var taget i brug, og der var oprettet endnu flere sparekasser. Som led i kampen om jorden havde man fået oprettet »Landeværnet«, der støttedes af et stort antal sogneværn. Rigsdagsvalget i 1912 havde givet en betydelig dansk fremgang, og også landdagsvalget i 1913 viste stigende dansk stemmetal, navnlig i det udsatte Åbenrå amt. På årsmødet i Haderslev i juni 1914 var stemningen derfor optimistisk. Tillidsfuldt så man fremtiden i møde.

Årsmødets højdepunkt var rigsdagsmand H. P. Hanssens store afsluttende tale d. 14. juni 1914 ved friluftsmødet i »Kløften« umiddelbart nord for byen³. Det år, der var gået siden sidste årsmøde, ka-

rakteriserede han som et mindeår, et kampår og et arbejdsår. Han gennemgik de mange store og små begivenheder, som havde udmærket det forløbne år. »Vi har megen Virketrang endnu,« fortsatte han, »og vi har Kræfter nok til vor Raadighed. Og vi har endnu Sten, Hjørnesten og Hovedhjørnesten nok til fortsat Byggearbejde.« Som sædvanlig mundede talen ud i en personlig bekendelse, der forløste den store forsamlings fælles stærke følelse: »Vi er en ældgammel, men endnu sund og livskraftig Folkestamme. Vi har mer end tusindaarig Odelsret her, hvor vore Fædres Ben hviler i brune Kæmpehøje, og hvor vi bor og bygger. Og som vor Kamp imod Stormfloden sydfra gaar langt tilbage i Tiden, saaledes vil den ogsaa strække sig langt ud i Fremtiden, thi vi har Liv til Sag og Kraft til Kamp. Vi har Virkelyst og Virketrang. Vi har Varme og Begejstring. Vi har Tro paa vor Folkestammes Fremtid.« Og vendt mod de tyske magthavere og deres tilhængere hed det i talens manende slutningsord: »Og derfor vil vi som Svar paa vore Modstanderes larmende Sejersfester tilraabe dem Slutningsstroferne af det storslaaede Digt, som Hostrup for 50 Aar siden skrev til Fjenden:

Du kan vel kro Dig af Døgnets Kaar
og af Sejren, de har Dig skabt;
Men Du fører en Kamp imod Tusind Aar,
Og i den har Du visselig tabt!«

Om mødet i Haderslev og H. P. Hanssens slutningstale skrev Dybbøl-Posten dagen efter: »Med en beundringsværdig Kraft og Klarhed talte H. P. Hanssen her i omkring en Time ... Her sad et Folk, løftet af sin Førers Tale, ud over Hverdagen ... her stod en Mand, baaret af sit Folk frem til det største, frem til at være Tolk for dets Tanker og Længsler, dets Livsmod og Livsvilje«⁴. Der er mange andre vidnesbyrd end Dybbøl-Postens om det stærke indtryk, som årsmødet i juni 1914 gjorde på mødedeltagerne. Mindet om hin lykkelige eftermiddag overlevede mange senere store og små begivenheder, og man talte gerne herom. Ingen kunne den dag ane, at den lyse mødestemning meget snart skulle vige for en verdenskrigs gru og årelange lidelser, og at der skulle hengå mere end 4 år, inden et nyt stort dansk offentligt møde skulle være muligt i den gamle danske landsdel.

2. Krigsudbruddet i 1914

Årsmødedeltagerne havde ikke været mange dage hjemme, førend det storpolitiske uvejr trak op. 28. juni 1914 dræbtes den østrig-ungarske tronfølger Frans Ferdinand og hans hustru af en serbisk terrorist i Sarajevo, og hermed sattes en begivenhedsrække i skred, som i begyndelsen af august måned medførte verdenskrigens udbrud⁵. Allerede fredag den 31. juli meddeltes officielt fra Berlin, at det tyske rige befandt sig i truende krigsfare, og hermed overgik den udøvende magt, hvad Sønderjylland angik, til chefen for 9. armékorps, der havde sit hovedkvarter i Altona. Lørdag eftermiddag kl. 5 begyndte samtlige kirkeklokker over hele Sønderjylland at ringe, og hermed bekendtgjordes den almindelige mobilisering. I løbet af de følgende 8 dage skulle alle, der havde militær mødepligt, melde sig på de angivne samlingspladser. I første omgang skulle de ældre møde og derefter de yngre årgange. Stemningen var overalt trykket, hvor fædre og sønner måtte af sted. Men ingen svigtede. Krigen var en kendsgerning.

Indkaldelsen af det værnepligtige mandskab var naturligvis den begivenhed, som i første række måtte gøre det dybeste indtryk i de mange tusinde danske hjem. Indkaldelsen fandt sted midt under det travle høstarbejde, men de vanskeligheder, der opstod heraf, var dog til at løse. Det bidrog imidlertid til i høj grad at øge uhyggestemningen, at man i de første krigsdage havde vanskeligt ved at holde sig orienteret om begivenhedernes gang. En af militæradministrationens første handlinger havde været at forbyde udsendelsen af de danske aviser. Den daglige avis var på det tidspunkt det eneste kommunikationsmiddel, man besad for at opretholde kontakten uden for den allersnævreste kreds, og når denne daglige budbringer udeblev, var man virkelig isoleret. Standsningen af de danske blade fremkaldte, som man kunne vente det, en voldsom og ikke vederhæftig rygtedannelse. Krigsudbruddet betød endvidere, at grænsen til Danmark blev spærret. Der tillodes kun overgang visse steder, og brev- og telefoncensuren med udlandet skærpedes.

Krigsudbruddet medførte endvidere, at myndighederne foretog talrige arrestationer blandt ledende danske i Nordslesvig. I dagene omkring krigsudbruddet arresteredes henved 300 personer. En meget stor del af disse var farvandskyndige. Fra tysk side frygtede man, at disse mennesker ville kunne assistere eventuelle fjendtlige landgangstropper.

Blandt de arresterede var ligeledes en række fremtrædende personligheder inden for de danske organisationer. Blandt disse befandt sig også rigsdagsmand H. P. Hanssen, der allerede 31. juli indsattes i arresten i Åbenrå⁶. Under henvisning til sin parlamentariske immunitet lykkedes det ham allerede dagen efter på ny at blive frigivet. De andre arresterede oplevede en kortere eller længere interneringsperiode, men H. P. Hanssen udfoldede i Berlin en travl virksomhed for sine arresterede landsmænd, og i løbet af nogle måneder blev de atter sat på fri fod. Det lykkedes endvidere H. P. Hanssen at få gennemført sådanne lettelser for den danske presse, at den på ny igen kunne udkomme, men naturligvis måtte den med hensyn til de daglige meddelelser om begivenhederne ved fronterne underkaste sig den tyske militærcensurs stramme bestemmelser. Når de mest generende indgreb mod danske personer og institutioner så forholdsvis hurtigt blev lempede, skyldtes det i første række H. P. Hanssens udmærkede forbindelser med flere fremtrædende rigstyske politikere inden for Socialdemokratiet og de mere liberale kredse. Disse lagde pres på regeringen, som på sin side greb ind mod de lokale tyske myndigheder, hvis meget nærgående lokale dispositioner blev desavouerede. Det skete ikke uden en intern tysk kamp, og som ydre bevis på, at regeringen ønskede en mere forsonlig holdning over for den lokale danskhed, end de stedlige myndigheder kunne give tilslutning, fjernedes i august 1914 den tidligere overpræsident Detlev v. Bülow. Han erstattedes med tidligere statsminister Friedrich v. Moltke. Medvirkende til at understøtte denne mere mådeholdne holdning over for danskheden i Sønderjylland hos regeringen har utvivlsomt også det forhold været, at de dansksindede sønderjyder loyalt fulgte indkaldelsesordren og gjorde deres pligt i geledet.

3. Forhold og stemninger i Sønderjylland under krigen

Krigen 1914–18 var den sværeste prøvelse, den danske befolkning måtte igennem under udlændigheden⁷. I tidligere perioder var det udvandring og udvisning, der havde decimeret befolkningen og hemmet udviklingen. Nu var det kampene på de mange og fjerne fronter, der krævede sine blodige ofre. Langsomt, men sikkert øgedes indkaldelserne af det værnepligtige mandskab, og både unge og ældre

måtte af sted. Det er vanskeligt nøjagtigt at opgøre, hvor mange dansksindede, der måtte gøre tysk militærtjeneste under krigen. Man regner med ca. 30.000. Af disse vendte ca. 6.000 aldrig tilbage, og et betydeligt antal var som sårede og invalider mærket for livet. Kun et meget ringe antal egentlige værnepligtige unddrog sig deres forpligtelser ved illegalt at gå over grænsen mod nord. Fra tysk side opgives desertørernes antal til ca. 2.000, men heri må så også være indregnet et antal meget unge, som på denne måde ønskede at undgå at skulle møde på session. Det drejede sig om årgangene 1898–1900. En del dansksindede krigsdeltagere faldt i allieret krigsfangenskab. I Frankrig gjorde den dansk interesserede franske professor Paul Verrier et stort arbejde for at samle disse fanger i en bestemt fangelejr. En sådan oprettedes i Aurillac i Auvergne. Efterhånden talte lejren mellem 600 og 700 dansktalende fanger. På samme måde oprettedes i en vestlig forstad til London en særlig dansk fangelejr, der talte ca. 400 krigsfanger. Også i Rusland forsøgte man at samle de danske krigsfanger i en speciel fangelejr, men det var her meget vanskeligere at få samling på dem. I alle lejre blev der draget omsorg for en både religiøs og folkelig betjening, udført af danske præster. I Danmark organiserede gymnastikdirektør N. H. Rasmussen et vist hjælpearbejde til fordel for fangerne, og der etableredes kontakt mellem den enkelte fange og en eller flere danske familier, der påtog sig at sende gaver og opretholde brevforbindelse. I vide tyske kredse var man yderst misfornøjet med den særbehandling, der blev disse tyske krigsfanger til del, men hjælpen til de danske krigsfanger opretholdtes under hele krigen og indtil det tidspunkt, da man via Danmark kunne organisere hjemtransporten.

Hjemme i Nordslesvig hvilede savnet af de mange fædre og sønner samt uvisheden om deres skæbne på de fjerne krigsfronter som et frygteligt pres på hjemmene, og de mange dødsbudskaber ramte hårdt. Fra tid til anden tilstodes en vis orlov med rejse til hjemmet, ligesom der tillodes en vis brevveksling. Adskillige tyske militærmyndigheder tillod i begyndelsen ikke de dansksindede værnepligtige at anvende deres modersmål i kontakten med hjemmet eller mandskabet indbyrdes, og H. P. Hanssen måtte kæmpe hårdt med myndighederne i Berlin for at opnå ændring af dette forhold. Den danske intervention fremkaldte visse forbedringer, men der måtte stadig opponeres mod sprogforbudet. Medens de indkaldte danske i krigens første måneder i ret vid udstræk-

ning havde været samlet ved bestemte tyske krigsenheder, skete der i løbet af krigen en ændring heri, således at mange ofte fandt sig anbragt i afdelinger, hvor der ikke fandtes andre landsmænd. Dette var en yderligere belastning for de pågældende.

Et hidtil uløst statsborgerligt forhold blev under indtryk af krigens gang omsider bragt nogenlunde i orden. I Nordslesvig levede et betydeligt antal såkaldte hjemløse og optantbørn, som ikke havde kunnet opnå tysk statsborgerret. Efterhånden begyndte de militære myndigheder at indkalde disse, uden at ville tilsikre dem opnåelse af de rettigheder, som erhvervelse af tysk statsborgerret naturligt gav dem. Hertil kom problemerne med de mænd, der havde aftjent deres værnepligt i Danmark, men var bosiddende i Nordslesvig. I 1915 rejste H. P. Hanssen disse problemer over for det preussiske indenrigsministerium, og der opnåedes en ordning, således at personer, der havde aftjent dansk værnepligt, eller som havde søskende, der havde fået dansk statsborgerskab, ikke kunne indkaldes. Fra dansk side gik man samtidig ind på at give de hjemløse dansk statsborgerret, og de tyske myndigheder lovede at hjemsende indkaldte »hjemløse«, som fik dansk statsborgerret. Et ikke ringe antal mænd og kvinder fik gennem disse aftaler deres statsborgerretsforhold bragt i orden, og en del mænd undgik på denne måde at blive indkaldt til tysk militærtjeneste.

Foruden ængstelsen for de indkaldtes skæbne hvilede andre tunge byrder på den hjemmeværende befolknings skuldre. Indkaldelserne og krigstabene fjernede den mest arbejdsduelige del af den mandlige befolkning fra landsdelen, og det blev et alvorligt problem for de mange landbedrifter og for købstædernes erhvervsliv at skaffe den fornødne arbejdskraft. En vis arbejdsreserve stilledes til rådighed fra myndighedernes side ved udstationering af krigsfanger, navnlig af russisk herkomst, men disse kunne på ingen måde opveje tabet af den hjemlige arbejdskraft. Efterhånden som krigen skred frem, blev manglen på arbejdskraft mere og mere følelig, og opretholdelsen af normal produktion blev vanskeligere og vanskeligere. Hertil kom den almindelige forarmelse som følge af stigende skatter, udskrivning af tvangslån og stigende priser. En udbredt varemangel fulgte ligeledes i krigens kølvand. Erstatningsvarerne holdt deres indtog, og en voksende mangel på kunstgødning og andre for produktionens opretholdelse nødvendige råvarer medførte en katastrofal nedgang i produktionen.

Nødvendige reparationer på maskiner og ejendomme kunne ikke udføres, og også dette forhold indvirkede i uheldig retning på produktionen. Følgen var en almindelig stigning i den almindelige fattigdom. Værst var forholdene i Nordslesvigs små købstæder, hvor tilgangen af de allernødvendigste livsfornødenheder undertiden svigtede på katastrofal vis. Noget bedre var forholdene i de udprægede landdistrikter, hvor man i hvert fald altid havde mulighed for at tilbageholde, hvad man behøvede til livets opretholdelse for sig selv og den nærmeste familiekreds. For den danske befolkning i Nordslesvig betød det imidlertid meget, at der kun var ganske få familier, der ikke havde slægtninge eller nære venner blandt bondebefolkningen.

»Trange Tider, langsomt skrider – langsomt skrider, det har den Art«, lyder en sønderjysk salmelinie. Bedre end mange ord karakteriserer denne linie den almindelige stemning i landsdelen gennem de 4 trange år. Til dagens mange små og store bekymringer må så hertil føjes, at forbindelsen med videre kredse var afbrudt, og at det rige folkelige og nationale samvær, der tidligere havde båret over mange af dagliglivets besværligheder, var og måtte blive væsentligt indskrænket. Også forbindelsen med familie og venner i Danmark og i USA var afbrudt og i hvert fald i høj grad besværliggjort. I de nærmeste år forud for krigen havde der i vide kredse gjort sig en optimistisk stemning gældende med hensyn til danskhedens nationale fremtid, og det havde ikke været vanskeligt at opretholde håbet om en genforening med det gamle land på et eller andet tidspunkt. Under indtryk af de store tyske sejre på fronterne var det mere vanskeligt at opretholde denne optimistiske tro. De tyske hære havde ganske vist også lidt svære tilbageslag, men endnu i foråret 1918 var det umuligt for den almindelige borger at skaffe sig en realistisk opfattelse af, hvad den nærmeste fremtid bar i sit skød, og hvorledes udgangen af den gigantiske magtkamp ville blive. Mange har utvivlsomt håbet – trods alt – at en genforening før eller senere ville blive en realitet, sådan er nu engang den menneskelige indstilling, men klare vidnesbyrd herom foreligger ikke, og det ligger i sagens natur, at der naturligvis ikke kunne komme offentlige tilkendegivelser af sådanne fremtidsforhåbninger til orde. Både i 1917 og i 1918 afholdt H. P. Hanssen rundt omkring i landsdelen fortrolige møder med repræsentanter fra stedlige kredse, hvis formål var at give en vis orientering om begivenhedernes forløb på den store verdensscene. Disse møder var til stor

opmuntring, og de givne meddelelser har formodentlig spredt sig i videre kredse fra mund til mund.

Ved et par lejligheder fandt den tyske rigsregering det nødvendigt at demtere rygter om, at der forestod en løsning af det nordslesvigske spørgsmål.

Efter at det i visse tyske liberale kredse var blevet ventileret, at man burde forbedre Tysklands forhold til de skandinaviske lande ved at tilbyde en grænserevision mod nord, svirrede rygterne herom både i tyske og udenlandske blade. Dette gav anledning til, at overpræsidenten for Slesvig-Holsten med rigsregeringens billigelse 27. november 1915 demterede alle forlydender om Nordslesvigs tilbagevenden til Danmark. I forlængelse af socialistkongressen i Stockholm i 1917 bragte udenlandske blade på ny forlydender om, at Tyskland påtænkte at give Danmark Nordslesvig tilbage mod en afståelsessum. På ny erklærede overpræsident Moltke: »Som allerede tidligere, således gentager jeg endnu engang: Intet sandt ord ligger til grund for dette rygte.« Alt tyder på, at disse dementier er i overensstemmelse med de faktiske forhold. Der er i det bevarede tyske kildemateriale ikke fundet den mindste antydning af, at ansvarlige tyske rigsmyndigheder har luftet sådanne forslag⁸.

I sommeren 1917 fik H. P. Hanssen lejlighed til i den tyske rigsdag at afgive en erklæring om de danske nordslesvigeres forhåbninger i forbindelse med den fred, som før eller senere måtte komme. Udtalelsen var naturligvis holdt i bred almindelighed, og en nærmere konkretisering af ønskerne fremkom ikke.

Baggrunden for udtalelsen var et fremsat forslag i den tyske rigsdag om vedtagelse af en fredsresolution, hvis hovedpunkt var, at Tyskland tog afstand fra alle anneksioner. Udtalelsen var formuleret af rigsdagens flertalspartier, og den fremsattes i forbindelse med rigskansler v. Bethmann-Hollwegs tilbagetræden og udnævnelsen af Georg Michaelis som ny rigskansler. Under de samtaler, som fandt sted mellem repræsentanterne for de nationale mindretal i den tyske rigsdag om deres holdning til den foreslåede fredsresolution, meddelte polakkerne, at de ville afholde sig fra at stemme. Et modsat standpunkt indtog repræsentanterne for Elsass. Synspunktet i denne kreds var dette, at gennemførtes resolutionen ved den forestående fredskonference, måtte Elsass vende tilbage til Frankrig. H. P. Hanssen besluttede sig til at følge repræsentanterne fra Elsass og stemme for resolutio-

nen⁹. Det skete med følgende motivering: »Idet jeg henviser til de danske Nordslesvigeres nationale Rettigheder, som jeg har den Ære at repræsentere her, og under den Forudsætning og i fast urokkelig Tillid til, at deres nationale Ønsker og Krav efter Krigen vil blive opfyldte i fuldt Omfang, stemmer jeg af almindelige politiske Grunde for den foreliggende Fredsresolution.« Hvad H. P. Hanssen tænkte på, når han talte om nordslesvignerens »nationale Ønsker og Krav efter Krigen« behøver man ikke at gisne om. Tidspunktet var imidlertid endnu ikke inde til at tone rent flag.

4. Stemninger og synspunkter i Danmark under krigen

Også for det neutrale Danmark var verdenskrigens 4 lange år en prøvelsernes tid. Ville det være muligt for Danmark at holde sig uden for stormagtsopgøret, eller ville man, trods alle ønsker om at opretholde Danmarks neutralitet, alligevel blive hvirvlet ind i krigens malstrøm. Ved flere lejligheder så det meget truende ud, men det lykkedes at undgå katastrofen, vel nok først og fremmest, fordi ingen af de krigsførende magter, når det kom til stykket, var interesseret i at udvide krigsoperationerne til dansk område. Selv om Danmark ikke direkte blev inddraget i krigen, kunne man ikke unddrage sig følgerne af, at det meste af Europa og en lang række stater uden for Europa – herunder først og fremmest USA – stod i våben mod hinanden. Ligesom Nordslesvig havde Danmark sine »faldne«, om end tallet var beskedent i sammenligning med de nordslesvigske tab. Et betydeligt antal danske søfolk og fiskere satte livet til som følge af den ubarmhjertige ubådskrig og mineudlægningerne. Også mange danske hjem mistede forsørgere og sønner. Hertil kom betydelige økonomiske tab og stærkt forringede levevilkår for store befolkningsgrupper, navnlig i byerne.

Til disse hjemlige bekymringer sluttede sig i visse begrænsede kredse i Danmark en stærk medfølelse med de danske nordslesvigeres hårde skæbne under krigens prøvelser. I årene efter 1864 følte tabet af Sønderjylland smerteligt i vide kredse, men efterhånden som årene gik, mærkedes en aftagende interesse i dansk offentlighed for de danske sønderjydere problemer. Der var dog til stadighed grupper af den danske befolkning, som ikke slap Sønderjylland af syne, og som ak-

tivt gik ind i arbejdet for at understøtte den danske sag i det tabte land. I denne forbindelse kan i første række nævnes visse højskolekredse og grupper af akademikere. Med tiden organiseredes forskellige sønderjyske foreninger, der optog forbindelser med de danske organisationer og ledende personligheder i Sønderjylland. Flere af disse foreninger fik som medlemmer og ledere sønderjyder, der af den ene eller den anden grund havde forladt hjemstavnen og slået sig ned i Danmark. Da krigen brød ud i sommeren 1914, medførte det en øjeblikkelig afbrydelse af de direkte kontakter over grænserne, og de sønderjysk interesserede kredse i Danmark måtte under hele krigen i det væsentlige nøjes med tilskuerens rolle. Ovenfor er dog omtalt, at der under krigen igangsattes en hjælpeaktion for de dansksindede krigsfanger, som lidt efter lidt samledes i specielle lejre i Frankrig, England og Rusland. Der var også mulighed for at understøtte de unge sønderjyder, der illegalt gik over grænsen for at unddrage sig den tyske militærindkaldelse. I øvrigt var de sønderjysk interesserede kredse i Danmark henvist til at vente og se tiden an.

Siden 1913 havde Danmark en regering, udgået af Det radikale Venstre og under ledelse af C. Th. Zahle. Trods adskillige politiske kriser under krigen holdt ministeriet Zahle sig ved magten indtil påskekrisen i marts 1920. Udenrigsminister i denne regering var Erik Scavenius.

Da krigen brød ud i august 1914, erklærede ministeriet Zahle i fuld overensstemmelse med et enigt folketing, at Danmark under alle omstændigheder ønskede at bevare fuldstændig neutralitet, og det lykkedes regeringen at gennemføre denne politik. Opgaven var vanskelig, men den blev løst. Æren herfor tilkommer i første række udenrigsministeren. Det var en i datiden – og også senere – vidt udbredt mening, at udenrigsministeren var udpræget tyskvenlig, og at han havde meget lidt interesse for en løsning af det nordslesvigske spørgsmål. Det er vanskeligt at forestille sig, at Scavenius skulle have været særlig begejstret for det tyske kejserrige og dets politik, men som han selv engang har udtalt: »Danmark maa søge at balancere mellem de Stormagter, hvis Politik er bestemmende for vor Skæbne, for derved at undgaa, at Landet inddrages i andre Staters Krige«¹⁰. Dernæst må vi erkende, udtalte han videre, som følge af vor beliggenhed, vor afhængighed af den magt, der har herredømmet i Nordtyskland, således som vor historie lærer os det. Ud fra dette grundsynspunkt førte

Scavenius sin neutralitetspolitik under verdenskrigen, og skulle neutralitetspolitikken lykkes, måtte man i vid udstrækning imødekomme de tyske krav. Det ligger i sagens natur, at den ansvarlige udenrigsminister under disse forhold måtte være tilbageholdende i det nordslesvigske spørgsmål og hverken kunne kritisere fortyskningspolitikken i Nordslesvig end sige luften forhåbninger om en grænseflytning. Det er rigtigt, at der ikke før 1918 foreligger nogen udtalelse fra Scavenius side om det nordslesvigske spørgsmål, men herfra og til at slutte, at han ikke havde den ringeste interesse for løsningen af det dansk-tyske nationale mellemværende er dog en forskel.

Det blev også senere påstået, at udenrigsministeren skulle ønske at ordne det nordslesvigske spørgsmål uden om de allierede ved direkte dansk-tyske forhandlinger. Der er intet, der tyder på, at han på noget tidspunkt har lagt op til en sådan politik, end sige har forsøgt at gennemføre den. Det modsatte er derimod tilfældet. Da den danske gesandt, grev Carl Moltke i efteråret 1914 henstillede til overvejelse, at man skulle benytte den gunstige opfattelse i Berlin af Danmarks alvorlige vilje til at opretholde en streng neutralitetspolitik til at fremkalde en ændring i Tysklands holdning over for de danske i Nordslesvig, afviste Scavenius forslaget¹¹. Nogle år senere bragte venstrepolitiker J. C. Christensen under en tilfældig samtale det nordslesvigske spørgsmål på bane over for udenrigsministeren, idet han direkte opfordrede Scavenius til at indlede forhandlinger med den tyske regering om Nordslesvigs tilbagevenden¹². Scavenius afslog forslaget med den motivering, at et sådant dansk initiativ kunne kompromittere landet i de allieredes øjne. Da J. C. Christensen derefter foreslog, om man alligevel ikke kunne gøre et forsøg, hvis Danmark fik støtte af Sverige og Norge, afviste Scavenius også dette. Da spørgsmålet virkeligt blev aktuelt efter krigen, var det udenrigsministerens bestemte opfattelse, at sagens rette forum var fredskonferencen.

Ligesom det officielle Danmark under krigen pålagde sig den største tilbageholdenhed med hensyn til offentlige udtalelser om forholdene i Nordslesvig, det gælder både regering og rigsdag, således holdt også stort set den danske presse sig tavs, og der fremkom meget få offentlige udtalelser i aviser og tidsskrifter om forholdene i Nordslesvig og om fremtidsforhåbningerne. I et af de få mere udførlige breve, der er bevaret fra H. P. Hanssen til hans danske venner fra verdenskrigen, udtalte han sig i stærke vendinger om det »presseprovisori-

um«, der var skabt i Danmark¹³. Han nævnedes i denne forbindelse, at højskoleforstander Alfred Povlsen på grund af en artikel i Højskolebladet om Sønderjylland straks var blevet stævnet for Scavenius og tildelt en røffel. Den danske regering og dets udenrigsminister havde imidlertid ingen mulighed for at forbyde en behandling af det nordslesvigske spørgsmål i offentlige blade og tidsskrifter. Det længste, man kunne gå, var at henstille til redaktører og andre ansvarlige at vise tilbageholdenhed. Med hensyn til affæren Alfred Povlsen er det rigtigt, at hans artikel gav anledning til, at udenrigsministeriets pressebureau bad ham om en samtale, og at han 29. december 1915 talte med departementschefen, kammerherre Zahle¹⁴. Der foreligger intet referat af samtalen, men i et bevaret brev fra Povlsen til kammerherre Zahle udtalte Povlsen en tak for den elskværdige modtagelse, han havde fået i udenrigsministeriet. Man kan i og for sig godt forstå den irritation og ængstelse, som H. P. Hanssen nærede ved den danske forsigtighed, men problemerne så nu engang anderledes ud, set fra København og fra Danmark.

Selv om der, set udefra, tilsyneladende ikke var tegn på, at det sønderjyske spørgsmål var særlig aktuelt i Danmark i disse år, fandt der dog i de specielt sønderjyske interesserede kredse en livlig mødevirksomhed sted, og man diskuterede muligheden af en genforening med det tabte land, når krigen engang var slut. Men det sønderjyske spørgsmål optog kun yderst begrænsede kredse. Til gengæld gik bølgene højt inden for disse kredse, og allerede på dette tidlige tidspunkt kan det konstateres, at meningene gik vidt fra hinanden, navnlig med hensyn til, hvor Danmarks kommende sydgrænse skulle trækkes. Disse modsætninger var ingenlunde af ny dato. De kan spores mange år tilbage, men de trådte skarpere frem, efterhånden som muligheden af en genforening med det tabte land kunne tænkes at blive en realitet.

En central skikkelse blandt de kongerigske personligheder, der interesserede sig for det sønderjyske spørgsmål, var historikeren H. V. Clausen. Fra sin tidligste ungdom kendte han Sønderjylland. Utallige er de rejser, han havde foretaget i området, og i årevis havde han studeret og fulgt den nationale udvikling, navnlig i Nordslesvig. Han var tidlig kommet i forbindelse med H. P. Hanssen, og de stod hinanden meget nær, hvad deres offentliggjorte brevveksling afgiver de bedste beviser på¹⁵. De havde begge i deres ungdom haft nær kon-

takt med den sønderjysk fødte historiker A. D. Jørgensen, og hele deres nationalpolitiske indstilling var præget af A. D. Jørgensens ædruelige syn på Sønderjyllands nationale udvikling i nyeste tid.

Da A. D. Jørgensen i 1882 udsendte sit berømte værk: Fyrretyve Fortællinger af Fædrelandets Historie, afsluttede han sin skildring af Sønderjyllands omskiftelige historie gennem tiderne med at formulere et fremtidshåb: »Tiderne skifter, og Menneskenes Sind forandres; vi kan ikke slippe det Haab, at det danske Sønderjyllands ulykkelige Skæbne en Gang vil formildes, at den Afgjørelse, som mislykkedes 1864, endnu vil kunne opnaas som en endelig Afslutning af dette Lands omskiftelige Historie. Den bør da kunne blive et Pant paa varig Fred og god Forstaaelse mellem de beslægtede Folk nord og syd for den nationale Grænse, der er sat af Aarhundreders Udvikling, og som det ikke er vor Sag nu at gaa i rette med«¹⁶.

Man kan gå ud fra som givet, at det var dette grundsynspunkt, som A. D. Jørgensen udviklede over for sine unge venner, når de besøgte ham i villaen på Lindevej. Det kom på afgørende måde til at præge deres egne synspunkter, og man kan til en vis grad sige, at begges historiske opgave blev hver inden for sin kreds at vinde tilslutning til tanken om en løsning af det sønderjyske spørgsmål ved gennemførelsen af en deling af det omstridte land, baseret på en linie, der i første række blev trukket på basis af den nationale udvikling i nyeste tid. Det blev H. V. Clausen, der på basis af personlige iagttagelser i grænsesognene mod syd, udarbejdede forslag til denne delingslinie, som i det væsentlige falder sammen med den nuværende dansk-tyske rigsgrænse. Første gang den senere så omstridte »Clausen-Linie« fremkom offentligt var på et kort, der offentliggjordes i 1. bind af værket Landmandsbogen, der udsendtes af Ernst Bojesen i 1891. I fællesskab arbejdede de to ungdomsvenner i de følgende årtier på i kongeriget og i Nordslesvig at vinde tilslutning til den opfattelse, at skulle genforeningshåbet engang realiseres, var det denne del – og kun denne del – som man kunne ønske at få genforenet med det gamle land. Omkring H. V. Clausen samledes i kongeriget en kreds af indflydelsesrige personer, der fuldt og helt gik ind for dette grænsesyn. De vigtigste var museumsdirektør dr. M. Mackeprang, en født nordslesviger, professor Aage Friis, skolemanden dr. H. L. Møller, professor Harald Høffding og senere arkivmanden Axel Linvald. Flere af disse havde gennem en længere årrække haft et intimt samar-

bejde med hensyn til praktisk støtte til det nationale arbejde i Nordslesvig, og de havde alle personlige kontakter med H. P. Hanssen. Havde de haft mulighed for at høre H. P. Hanssens udtalelse, da han 11. september 1914 på vej til Flensborg stod ud af bilen ved Kruså, ville de alle have nikket samtykkende. Da H. P. Hanssen den nævnte dag, ledsaget af sin gamle ven og kampfælle fra Åbenrå M. Andresen, i bil var på vej til Flensborg og videre til Berlin, stod de to herrer ud af bilen, da de passerede Kruså, og betragtede terrainet på begge sider af landevejen. »Vi var enige om,« skriver H. P. Hanssen, »at her vilde Danmarks Grænse blive sat efter Krigen, hvis Pragfredens § 5, som vi begge haaber, bliver udført«¹⁷. Udtalelsen fra H. P. Hanssen dokumenterer først og fremmest samstemmigheden mellem ham og H. V. Clausen med hensyn til forløbet af den ønskede fremtidsgrænse. Den giver imidlertid også udtryk for et andet grundsynspunkt, nemlig at man ønskede grænsen trukket på basis af en afholdt folkeafstemning, således som det i 1866 var blevet lovet den nordslesvigske befolkning i Pragfredens § 5.

H. V. Clausen-folkene udgjorde en lille fast sammentømret gruppe, der havde den store fordel, at de var fuldt enige om fremtidsmålet, og hvorledes man skulle nå det. De var også stærke derved, at de kunne regne med, at de danske nordslesvigeres anerkendte fører og de store nationale foreninger, der støttede ham, havde den samme opfattelse af grænsespørgsmålet. I kongeriget var situationen imidlertid helt anderledes. Her fandtes fra gammel tid ved siden af Clausen-folkene andre grupper, der havde et helt andet syn på grænsespørgsmålet. I krigens første år dannede de endnu ikke en enig front, men de kunne dog samles omkring det rent negative: at modarbejde Clausens »umulige Linie Krusaa-Tønder«, som en af disse gruppers mest aktive medlemmer udtrykte sig, nemlig overlæge Ionas Collin¹⁸. Selv om disse grupper i løbet af 1918 rykkede nærmere sammen, var de indre modsætninger mellem dem dog fortsat store, og de kom aldrig til at udgøre en så fast sammensluttet falanks som H. V. Clausen-gruppen.

Det væsentligste, der skilte disse grupper, var spørgsmålet om fastlæggelsen af den fremtidige dansk-tyske grænse. En del interesserede sig først og fremmest for at genvinde den gamle danske by Flensborg, landsdelens historiske hovedstad, der så sent som i 1867 havde kunnet fremvise et lille dansk flertal. I årene efter 1867 havde der fundet

en stærk indvandring af tysksindede befolkningselementer sted, og byens danske flertal gik tabt. Dog fandtes der endnu i 1914 et ikke ringe dansk mindretal, der samlede sig omkring det mest udbredte danske blad i Sønderjylland, Flensborg Avis. At sikre Flensborgs tilbagevenden til Danmark var for mange det store mål.

Andre af gruppernes medlemmer ville imidlertid ikke nøjes hermed. Flere talte varmt for at lade den fremtidige grænse følge den historiske Dannevirke-linie, medens atter andre ikke kunne tænke sig nogen anden grænse end det gamle hertugdømme Slesvigs sydgrænse ved Ejderfloden. I visse kredse opererede man endvidere med den mulighed, at de allierede, efter at have nedkæmpet Tyskland militært, ville kræve, at Kielerkanalen og dens nærmeste omgivelser mod nord og mod syd skulle internationaliseres. Skete det, fandt man, at Danmarks sydgrænse måtte følge kanalzonens nordlige linie. Da man var klar over, at ingen af disse tænkte grænselinier kunne nås, hvis den stedlige befolkning blev anmodet om at udtale sin mening gennem en afstemning, afviste man ethvert forslag om afstemning. I stedet for tog man til orde for, at de allierede ved et magtbud skulle fastsætte den nye dansk-tyske grænse, og man regnede bestemt med, at Frankrig ville støtte ethvert dansk forslag om en så sydlig grænse som muligt.

Bevarede privatbreve og andet arkivmateriale fra årene 1914–18 gør det muligt at belyse de forskellige gruppers synspunkter og at præsentere en række af de personligheder, som under den senere grænsekamp kæmpede i forreste række.

Så tidligt som i foråret 1915 mødtes en lille interesseret kreds til et fortroligt møde på restaurant Wiwel i København. Mødet havde samlet deltagere fra forskellige kredse. Af senere ivrige »Dannevirke-mænd« kan nævnes overlæge Collin, rektor H. P. Hansen og overretssagfører O. T. Krarup. Endvidere deltog formanden for De samvirkende sønderjyske Foreninger, tandlæge Axel Carstens. Fra den modsatte fløj mødte H. V. Clausen og Axel Linvald. Endelig deltog også højremanden, dr. H. L. Møller, i mødet.

Der er ikke bevaret noget mødereferat, men et hovedpunkt i drøftelsen var et af tandlæge Axel Carstens stillet forslag om at nedsætte et udvalg, hvis opgave skulle være at virke for en genforening af Sønderjylland med Danmark. Man tænkte sig, at udvalget skulle træde i forbindelse med indflydelsesrige mænd i udlandet (navnlig politikere) for at vinde dem for tanken om en genforening. Desuden skul-

le udvalget virke for sagen inden for landets grænser. Man tør formode, at forslagsstilleren især har haft franske politikere i sine tanker, og man forstår, at både H. V. Clausen og Linvald opponerede stærkt mod forslaget. Under debatten støttedes de af dr. H. L. Møller.

Efter mødet på Wiwel orienteredes udenrigsminister Scavenius om den førte forhandling, og det besluttedes at sende Linvald til Berlin for at afæske H. P. Hanssen en udtalelse. Rejsen fandt sted i slutningen af maj 1915, og 29. maj mødtes Linvald med H. P. Hanssen på dennes hotel (Fürstenhof) i Berlin. H. P. Hanssen frarådede på det bestemteste, at det foreslåede udvalg blev nedsat. Efter hans opfattelse havde kun den danske regering eller sønderjyderne mulighed for at virke for sagen i udlandet. Han frarådede også, at spørgsmålet rejstes i kongeriget. Han fandt det uheldigt, om der på indeværende tidspunkt afholdtes offentlige møder eller medlemsmøder i de sønderjyske foreninger om genforeningsspørgsmålet. Derimod så han meget gerne, at den danske presse gav meddelelser om sønderjyske forhold, navnlig om de stadige tyske overgreb mod det danske sprog. Efter hjemkomsten orienterede Linvald såvel udenrigsministeren som H. V. Clausen om H. P. Hanssens synspunkter¹⁹.

Mødet i restaurant Wiwel i foråret 1915 var for så vidt enestående, som det synes at have været eneste gang, hvor repræsentanterne for de to modsatte hovedsynspunkter i grænsespørgsmålet mødtes ansigt til ansigt. Der blev ikke siden lejlighed til fælles møder, men begge grupper arbejdede hver for sig på forskellig måde på at erhverve tilslutning til deres synspunkter og neutralisere modpartens indflydelse.

Til kredsen omkring Ionas Collin og rektor H. P. Hansen må også henregnes den københavnske læge Valdemar Harsløf, og i fællesskab forsøgte de at mobilisere den unge historiker Vilh. la Cour, der på det tidspunkt opholdt sig i Oslo. I flere breve tog de til orde for, at man i tide satte et modstød ind mod H. V. Clausen, der, som Harsløf udtrykte det, i grænsespørgsmålet ville nøjes med det mindst mulige²⁰. Kredsen fik ligeledes forbindelse med den daværende leder af det militære efterretningsvæsen kaptajn Erik With. Denne havde gennem sine forbindelser med de allieredes militærattachéer fået den opfattelse, at man i ententekredse arbejdede med planer om oprettelsen af en neutraliseret kanalzone efter krigen. I 1917 udarbejdede kaptajn With en betænkning om den påtænkte kanalzone, og han gik her stærkt ind

for, at Danmarks kommende sydgrænse kom til at støde op til kanal-zonen. Disse synspunkter kunne kun være kærkomne for kredsen, men om man har haft samme tro på dem, som kaptajn With nærede, er et andet spørgsmål. Formodentlig har kredsen udnyttet kaptajnens forbindelser med de allieredes gesandtskaber i København, og kort efter nytår 1918 førtes bl. a. samtaler med den franske og den amerikanske militærattaché. Nogle måneder senere skal Ionas Collin have haft en samtale med den franske minister Alexandre Conty²¹.

Gennem rektor H. P. Hansen havde kredsen forbindelse med en anden gruppe, der ligeledes interesserede sig for grænsespørgsmålet. Sjælen i denne gruppe var den unge konservative politiker Aage Kidde. Det var navnlig politikere, der mødtes her. Den mest markante var venstremanden gårdejer Jens Vanggaard. Kaptajn With kom også her, og ved en enkelt lejlighed skal også venstrepolitikerens Niels Neergaard have deltaget. Foruden det sønderjyske spørgsmål diskuterede man krigssituationen i almindelighed. Man omgærdede møderne med stor hemmelighedsfuldhed, og man mødtes ved flere lejligheder²².

En anden kreds samlede sig omkring den københavnske skotøjsfabrikant Jørgen Petersen, som lod afholde en række fortrolige møder i sit hjem²³. Her kom bl. a. kunstnerægteparret Agnes og Harald Slott-Møller og oberst M. R. Skade. Også gymnastikdirektør N. H. Rasmussen og professor Knud Fabricius havde tilknytning til denne kreds. Fra denne gruppe udgik initiativet til et møde i Studenterforeningen 15. februar 1918 med Vilh. la Cour som taler. Foredraget hed »Nationens Ret«, og det havde til formål at belyse »Nationalitetsprincippet« eller »Folkenes Selvbestemmelsesret« på almeneuropæisk baggrund²⁴. Det centrale punkt i foredraget var en hævde af, at princippet om folkenes selvbestemmelsesret ikke lod sig anvende uden skyldig hensyntagen til en række faktorer af håndgribelig art, men hævdede taleren, hvor anvendelsen var historisk begrundet, moralsk berettiget, økonomisk forsvarlig og politisk gennemførlig, ville princippet blive benyttet. Disse betingelser måtte efter la Cours opfattelse føre til, at man i Sønderjylland hverken kunne ønske Ejderen som fremtidig grænse eller Clausen-linien. Det virkelige skel, både etnisk, socialt og økonomisk lå ved Dannevirke-Slien. La Cour har sikkert ret i, at det just ikke var en sådan tale, man havde ventet sig.

I de følgende måneder fandt de forskellige grupper sammen, og i foråret 1918 stiftedes »Sønderjysk Kreds af 1918«²⁵. De ledende per-

sonligheder inden for kredsen var Jørgen Petersen og H. P. Hansen, folketingsmændene Jens Vanggaard og Aage Kidde, dr. Vald. Harsløf, den senere konservative politiker Bent Holstein, skibsreder Kraemer og overretssagfører Manthey-Wagner. Foreløbig gik man ret stille med dørene. Hvad der bandt kredsen sammen var den fælles uvilje mod Clausen-linien, men indbyrdes havde man vidt forskellige meninger om, hvor grænsen skulle drages. Et positivt resultat kunne denne kreds dog fremvise. Da Vilh. la Cour fra sommeren 1918 tog fast ophold i Danmark, støttede man ham med at realisere en plan om udgivelsen af et grænsepolitisk tidsskrift. 24. oktober 1918 udkom 1. nummer af »Grænsevagten«.

Eksistensen af de her nævnte grupper og oprettelsen af »Sønderjysk Kreds af 1918« forblev ingen hemmelighed. Udenrigsministeriet kendte kredsens eksistens, og dens medlemmer har sikkert heller ikke været ukendte for ministeriet²⁶. Man tog imidlertid ingen større notits af deres virksomhed²⁷.

Med hensyn til kredsen omkring H. V. Clausen lå heller ikke den stille. Man holdt sig indbyrdes i kontakt og mødtes af og til til fortrolige samtaler. Heller ikke inden for denne kreds var man fremmed over for den tanke, at man måske burde søge at påvirke den udenlandske offentlighed, først og fremmest den franske. Fra årene 1915–16 foreligger flere vidnesbyrd om sammenkomster dels i æresboligen på Carlsberg hos professor Høffding dels i direktørboligen hos direktør Vagn Jacobsen²⁸. 4. november 1915 indbød således professor Høffding og dr. H. L. Møller bl. a. H. V. Clausen til et fortroligt møde til drøftelse af, hvad der kunne gøres for at give den franske offentlighed en mere uhildet og retfærdig bedømmelse af Danmarks holdning under krigen. Nogle måneder senere afholdtes et nyt møde i anledning af den franske professor Charles Rickets besøg. Formodentlig har man benyttet lejligheden til at orientere dette fremtrædende medlem af Institut de France om sine grænsepolitiske forhåbninger. I oktober 1916 udgik en ny indbydelse til drøftelse af et forslag om udsendelse af en dansk delegation til Frankrig, men der foreligger intet om, at en sådan delegation kom af sted. I anledning af de to franske professorer Lacour-Gayet og Paul Verriers besøg i Danmark indbød Vagn Jacobsen til en sammenkomst med gæsterne. Ved denne lejlighed har man sandsynligvis også talt om de danske forhåbninger med hensyn til Nordslesvig.

Omkring pinsetid i 1916 synes H. V. Clausen at have udarbejdet en artikel om det nordslesvigske spørgsmål bestemt for et fransk tidsskrift. Manuskriptet cirkulerede mellem en del af hans nærmeste venner²⁹. Senere gik han i gang med forberedelsen til en pjeces, som tænktes udsendt, når krigen ophørte. Manuskriptet blev gennemset af professor Høffding og herredsfuldmægtig Martin Hammerich, og begge gav tilslutning til de fremsatte synspunkter om Danmarks kommende sydgrænse³⁰. Manuskriptet blev også forelagt Niels Neergaard. Til belysning af Neergaards synspunkter på dette tidspunkt, har det interesse at citere følgende fra et bevaret brev fra Neergaard til H. V. Clausen: »Tanken om »det større Slesvig« er øjensynlig i Vækst baade her og i Sønderjylland selv – noget jeg iøvrigt meget gerne engang ville tale nærmere med Dem om – og da jeg ligesom De ville anse det for meget skæbnesvangert, om vi, hvis denne Fristelse kom til os, gav efter for den, har det været mig en stor Tilfredsstillelse at se Dem, som efter mit Skøn af alle nulevende i Kongeriget sidder inde med den største Autoritet i sønderjyske Spørgsmaal, optræde derimod med saa gode og afgørende Grunde. Ogsaa Argumentationen for Flensborg-Højer-Linjen finder jeg fortrinlig gennemført«³¹. Som bekendt kom fristelsen om »det større Slesvig« senere også over Neergaard, og han var da ikke så fast i sin overbevisning, som det citerede brev giver udtryk for.

De forskellige aktiviteter, der udfoldedes i kongeriget i det skjulte under krigens gang, fik ingen større praktisk betydning for det nordslesvigske spørgsmåls løsning. De viser imidlertid, at problemerne optog de sønderjyske interesserede kredse, og at man var rede til at gå i aktion, så snart øjeblikket var inde. Dette indtraf, da det militære tyske sammenbrud var en offentlig kendsgerning ved månedsskiftet september-oktober 1918.

2. afsnit. Det nordslesvigske spørgsmål rejses i Berlin og i Åbenrå

1. Tysklands militære sammenbrud

Da klokkerne ringede nyåret 1918 ind, var den militære situation set med tyske øjne ingenlunde ugunstig. Derimod var situationen yderst anspændt på den indre front. Prisstigninger og varemangel gjorde sig gældende overalt, og produktionsapparatet var nedslidt. De første års begejstringsrus var for længst forduftet, og i vide kredse herskede apati og håbløshed. Endnu formåede den kejserlige administration og statens magtapparat at holde den indre situation under kontrol, men håbløsheden og utilfredsheden lurede lige under den tilsyneladende rolige overflade. Med fast konsekvens sørgede krigscensuren for, at ubehagelige meddelelser blev holdt tilbage. De kom simpelt hen ikke til offentlighedens kundskab.

Når krigssituationen, trods USA's indtræden i krigen som følge af den uindskrænkede ubådskrig, endnu ikke havde udviklet sig i katastrofal retning for Tyskland, hang det først og fremmest sammen med begivenhedernes udvikling på østfronten. De russiske revolutioner i løbet af 1917 havde styrtet zarregimet i grus, og i løbet af efteråret gik de russiske hære nærmest i opløsning. 22. december 1917 indledtes fredsforhandlingerne i Brest-Litovsk, der tvang den nye sovjetregering til betydelige landafståelser. En vigtig følge heraf blev sammenbruddet i Rumænien og freden i Bukarest i maj 1918. Ophøret af den militære modstand på Østfronten gjorde det muligt for Tyskland at overføre betydelige troppstyrker mod vest, og de store og rige områder, som kom under tysk administration i øst, lettede forsyningssituationen. Tyskland kunne nu samle sine kræfter til et stort fremstød på Vestfronten, hvis hovedformål var at knuse de allieredes militære styrker, inden hjælpen fra USA nåede frem og tyngede vægtskålen ned til fordel for Tysklands fjender.

I det militære hovedkvarter, hvor Hindenburg og Ludendorff var de ledende skikkelser, havde man længe arbejdet med forberedelserne til en ny tysk storoffensiv, og 21. marts 1918 brød det løs. Med tilbageholdt åndedræt fulgte verdensopinionen den gigantiske kamp.

Ville det denne gang lykkes for den tyske hær at gennembryde den allierede front?

Den første tyske forårsoffensiv i 1918 rettedes mod englændernes sydligste fløj og tog sigte mod Amiens. Englænderne veg langsomt, og tabene var betydelige på begge sider. De tyske tropper nåede så langt frem, at de atter kunne begynde beskydningen af Paris. Men man kom ikke igennem.

Tyngden i angrebet flyttedes derefter mod det engelske midterafsnit. En ny offensiv startedes 9. april fra egnen omkring Armentières, og det lykkedes tyskerne at erobre de strategisk vigtige Kemmelhøjder. Efter at være nået 20–25 km frem, kørte angrebet atter fast. Den nye tyske offensiv medførte imidlertid oprettelsen af en fælles allieret overkommando under ledelse af den franske general Ferdinand Foch.

I slutningen af maj startedes det 3. tyske angreb. På ny ændredes angrebsretningen. Man gik frem mellem Rheims og Oise, overskred Aisne-floden og nåede Marne-floden ca. 65 km øst for Paris. Men også dette angreb blev opfanget. Endnu to gange samlede de tyske hære sig til nye fremstød. 9. juni brød man frem i buen ved Nogan, men det lykkedes efter en kort kamp at standse den tyske fremrykning. 5. juli gik tyskerne atter frem fra Rheims i et forsøg på at nå det vigtige trafikale knudepunkt Charlons sur Marne, men også dette angreb mislykkedes. Kun på et enkelt punkt forcerede tyske tropper Marne-floden, men broerne blev skudt sammen bag dem. De tyske offensive kræfter var hermed udtømte, og de mange forgæves forsøg havde kostet uhyre tab i mandskab og materiel.

18. juli 1918 fandt Foch tidspunktet inde til at sætte et modstød ind. Også de allierede havde haft uhyggelige tab under de forskellige tyske forårsoffensiver, men hullerne i rækkerne blev fyldt ud, først og fremmest som følge af de betydelige amerikanske troppestykker, som på dette tidspunkt landsattes i Frankrig. Også materieforsyningerne fra den anden side af Atlanten var betydelige. Foch lod sine tropper gå frem ved Soissons på tyskernes fremskudte højre fløj, og fronten blev gennembrudt. Tyskerne begyndte tilbagetog fra Marne-floden. Det skulle snart vise sig, at hermed var det endelige tilbagetog mod Tysklands grænser begyndt. Mellem 8. og 11. august startede de allierede et nyt angreb ved Amiens. Også her opnåede man et gennembrud og en tysk tilbagerækning. Derefter fulgte et stort angreb over en bred

front mellem Soissons i syd og Arras i nord, og tyskerne veg langsomt. Om noget militært sammenbrud var der dog ikke foreløbig tale. Endelig åbnede Foch i slutningen af september et nyt angreb, og et farligt gennembrud fandt sted ved Cambrai. Hermed igangsattes et almindeligt stort tysk tilbagetog.

Medens disse dramatiske begivenheder udspillede på Vestfronten, udviklede forholdene sig yderst alvorligt for Tysklands allierede. General Allenbys fremstød gennem Syrien bragte Tyrkiet på sammenbruddets rand, og de østrigske våben led svære tab på den italienske front. Overalt i det vidtstrakte Østrig-Ungarnske monarki gærede det, og både tjekkere og jugoslaver krævede national uafhængighed. Også bulgarerne var hårdt trængt. Allerede inden udgangen af september 1918 måtte Bulgarien søge våbenstilstand, medens kampene på den tyrkiske og italienske front endnu fortsattes en måneds tid, men med store tab for Tysklands allierede.

Under indtryk af de meget nedslående efterretninger fra fronterne udbrød en indrepolitisk krise i Tyskland. Rigskansleren, grev Hertling syntes at have tabt regeringens tøjler. Mere og mere højlydt krævede den politiske opposition, repræsenteret af Centrum og Socialdemokratiet, regeringens afgang. Da kom som et lyn fra en klar himmel 28. september 1918 en anmodning fra den øverste hærledelse på Vestfronten med krav om, at rigsregeringen omgående indledte forhandlinger om våbenstilstand. Den politiske krise blev hermed akut.

30. september udstedte kejser Wilhelm en forordning, der betød en fuldstændig ændring af den eksisterende regeringsform. En kommende rigsregering skulle have parlamentarisk dækning i rigsdagen. Grev Hertling trådte tilbage, og som ny rigskansler udpegedes den daværende kronprins i Baden, den 51-årige prins Max. Som andre tyske fyrstesønner var han af uddannelse officer, men han havde ikke gjort aktiv tjeneste siden 1911. Det var den almindelige opfattelse, at han var liberalt indstillet, og at han havde gode internationale forbindelser. Man håbede derfor med dette valg at kunne lette den vanskelige overgang fra krig til fred. Det lykkedes ham at få både Centrum og Socialdemokratiet til at støtte en ny rigsregering under hans ledelse. Centrumsmanden Erzberger og socialdemokraten Scheidemann indtrådte i det nye kabinet. Som statssekretær for de udenrigske sager udpegedes dr. Solf, og som understatssekretær i udenrigsministeriet ansattes den socialdemokratiske rigsdagsmand dr. David.

Det første og vigtigste problem, som den nye rigsregering måtte tage stilling til, var kravet fra hærledelsen om indledning af forhandlinger om våbenstilstand. 3. oktober 1918 var den nye regering blevet udnævnt, og allerede dagen efter enedes man om det skridt, som måtte tages. 4. oktober om aftenen henvendte prins Max sig telegrafisk via Schweiz til præsident Wilson og anmodede om, at der hurtigst muligt måtte blive indledt forhandlinger om en våbenstilstand med efterfølgende fred på basis af præsidentens 14 punkter. Rigsdagen indkaldtes samtidig til møde 5. oktober. På mødet ville den nye rigskansler fremstille sit kabinet og samtidig afgive en regeringserklæring. På samtlige bladredaktioner over hele verden kom de store typer frem. Det blev nu kendt for alle, at Tyskland efter mere end 4 års forbitret kamp ville blive nødt til at strække våben. Indtil videre fortsattes kamphandlingerne dog med uformindsket styrke på de mange fronter i vest og syd.

2. Foreløbige drøftelser i den danske lejr

Meddelelsen om det forestående militære sammenbrud kom som et chock for den tyske offentlighed. Man havde nok længe været klar over den alvorlige situation, og rygterne havde svirret. Den strenge krigscensur havde imidlertid holdt de mest alarmerende meddelelser tilbage. Kanslerskiftet kunne dog ikke hemmeligholdes, og rygtestrømmen tog til. Da den virkelige situation gik op for den tyske offentlighed, virkede den på mange som et bedøvende slag. Kendt er den tyske konservative politiker Ernst v. Heydebrand und der Lase's udtalelse: Wir sind belogen und betrogen. Store og stærke mænd faldt i krampegråd. Andre bar skæbnens tunge slag med fatning¹.

På en mindre gruppe af tyske rigsdagsmænd virkede de historiske begivenheder ganske anderledes. For dem betød det tyske militære sammenbrud opfyldelsen af et håb, som man længe havde nærret, men ikke vovet at tro på. De klokker, der nu ringede som dødklokker over tysk militarisme og national undertrykkelse, varslede for dem den nye dags frembrud. Når som helst repræsentanterne for Elsass-Lothringen, fra Polen og fra Nordslesvig mødtes, lyste ansigterne op. Et uhyre tryk var lettet fra deres skuldre. Forhåbningsfulde så de fremtiden i møde.

De danske nordslesvigeres repræsentant i den tyske rigsdag, H. P. Hanssen, var 23. september vendt tilbage til rigshovedstaden fra et besøg i hjemmet. Han tog som sædvanlig ind på hotel Fürstenhof på Potzdammerplatz. På nærmeste hold fulgte han den politiske krises forløb, og han kunne se, hvorledes modløsheden steg fra dag til dag. Gennem hans dagbog kan man følge begivenhedernes udvikling og fornemme nedtryktheden og håbløsheden. Da kanslerskiftet var en kendsgerning, regnede man i politiske kredse med, at et af de første spørgsmål, som ville melde sig, var en demokratisering af den preussiske landdag. Da der følgelig kunne ventes landdagsvalg i nær fremtid, ilede H. P. Hanssen 1. oktober tilbage til Åbenrå for at forberede et sådant valg. Det kom imidlertid ikke. Allerede 3. oktober var han på ny tilbage i Berlin.

Ved talrige samtaler med kolleger i rigsdagen søgte han at orientere sig om den aktuelle politiske situation. Lidt efter lidt gik det op for ham, hvor alvorlig stillingen var for det tyske rige og dets nye regering, og at det øjeblik måske ikke var fjernt, da han kunne rejse det nordslesvigske spørgsmål. Endnu 3. oktober om morgenen gav han et henholdende svar, da en polsk rigsdagskollega spurgte ham, om han nu agtede at gå aktivt til værks. Han svarede: »Jeg har tænkt meget paa det i de sidste Dage. Hvad der endnu holder mig tilbage er kun Hensynet til en eventuel Modbevægelse, som Myndighederne vil kunne forcere samtidig med, at de ved Hjælp af Belejringstilstand og Censuren lukker Munden paa os«². Til den frisindede rigsdagsmand dr. Ad. Neumann-Hofer sagde han senere på dagen: »Jeg vil aabent kræve Nordslesvigs Afstaaelse til Danmark i Henhold til Pragfredens § 5 og paa Grundlag af Folkenes Selvbestemmelsesret«³. Samme dag afgik et ilbrev til Vælgerforeningens næstformand, gårdejer Peter Grau i Pøl og til de to sekretærer M. Simonsen, Flovt og Nis Nissen, Nordborg med besked om at holde Vælgerforeningen rede til øjeblikkelig handling. Samtidig anmodedes landdagsmændene Kloppeborg-Skrumsager og Nis Nissen om ufortøvet at komme til Berlin. Timen var inde, hvor det nordslesvigske spørgsmål måtte rejses. Om aftenen opsøgte H. P. Hanssen kaptajn Axel Ramm, der siden 1917 var leder af det danske Røde Kors kontor i Victoriastrasse 10 i Berlin. Man aftalte, at Ramm skulle være mellemmand mellem H. P. Hanssen og den danske minister i Berlin under de kommende dages vigtige overvejelser⁴.

At det nordslesvigske spørgsmål måtte rejses og rejses omgående under den debat om fredsbetingelserne, som nu måtte komme, var H. P. Hanssen klar over. Spørgsmålet var blot hvornår og hvorledes. Ganske naturligt søgte han kontakt med polske rigsdagsmænd for at høre deres mening.

Under en samtale med den polske rigsdagsmand Wladislaus Seyda allerede 3. oktober fik H. P. Hanssen at vide, at denne var stemt for at rejse de polske krav så hurtigt som muligt, men at endelig beslutning først ville blive truffet på et polsk fraktionsmøde dagen efter⁵. Da H. P. Hanssen lørdag d. 5. oktober på ny traf sin polske kollega, fik han at vide, at man var blevet enige om, at man straks efter rigskanslerens bebudede tiltrædelsestale om eftermiddagen skulle præsentere de polske krav. Seyda stillede herefter H. P. Hanssen det spørgsmål, om han samtidig ville rejse det nordslesvigske spørgsmål. Foranlediget heraf førtes visse drøftelser mellem H. P. Hanssen og den samlede polske fraktion. Det viste sig herunder, at der ikke var enighed inden for fraktionen om straks at skride til handling. H. P. Hanssen kom også efter nogen overvejelse til den opfattelse, at tidspunktet heller ikke nu var inde for ham til at rejse det nordslesvigske spørgsmål. Han frygtede, at en optræden fra hans side i dette øjeblik kunne opfattes som en udfordrende demonstration, og at dette kunne vække uvilje og skaffe ham unødige vanskeligheder under hans senere arbejde⁶. Medvirkende til hans forsigtige tilbageholdenhed var utvivlsomt også den endnu ret uoverskuelige politiske situation. I stedet for åbent at rejse spørgsmålet fra rigsdagens talerstol, foretrak han under mere private former at berøre spørgsmålet i samtaler med tyske kolleger. I de timer, der gik forud for rigskanslerens tiltrædelsestale om eftermiddagen, indledte H. P. Hanssen disse fortrolige samtaler.

Den første, som H. P. Hanssen kom i kontakt med, var den nyudnævnte understatssekretær dr. Eduard David. På en bemærkning fra denne, om at Tyskland efter freden måtte se at komme i et godt forhold til de skandinaviske lande, svarede H. P. Hanssen prompte, at vejen hertil gik over Nordslesvig. »Løs det nordslesvigske Spørgsmaal, saa er Banen fri, og Muligheden for at vinde vidtgaende Sympathier i Skandinavien tilstede«⁷. Socialdemokraten Karl Hildenbrand sluttede sig til samtalen og spurgte, om spørgsmålet ikke kunne klares ved, at man tilstod danskerne vidtgående selvstyre. Hertil svarede H. P. Hanssen nej, idet han tilføjede, at spørgsmålet nu kun kunne løses

på grundlag af selvbestemmelsesretten, som det allerede var fastsat i § 5. Der måtte foretages en folkeafstemning, føjede H. P. Hanssen til, hvis man ønskede en gang for alle at få fjernet den rivningsflade, som det hidtil havde dannet mellem Tyskland og Skandinavien. På en bemærkning fra dr. David om, at Danmark rimeligvis nu ville anmelde spørgsmålet, svarede H. P. Hanssen bekræftende, idet han samtidig gjorde opmærksom på, at hollandske og skandinaviske socialdemokrater havde rejst spørgsmålet på mødet i Stockholm, og at det var omtalt i Stockholmermanifestet. Det kunne dr. David ganske vist ikke erindre, men han lovede at undersøge sagen nærmere. Også socialdemokraten Gustav Noske havde sluttet sig til gruppen af samtalende og spurgte om antallet af danske i Nordslesvig. Svaret lød: ca. 180.000. »Så smider vi simpelt hen de 180.000 danske til polakkerne og elsass-lothringerne«, var Noskes bitre svar⁸.

Senere på dagen havde H. P. Hanssen lejlighed til et ordskifte med den socialdemokratiske rigsdagsmand, tidligere redaktør af Vorwärts Georg Davidsohn, der direkte spurgte, om hvor og hvornår H. P. Hanssen ville rejse det nordslesvigske spørgsmål. »Her i salen, så snart lejlighed gives,« var svaret. »Hvad vil De kræve?« – »Nordslesvigs afståelse til Danmark på grundlag af en fri folkeafstemning« – »Hvor mange procent venter De at få?« – »70–75 pct.«, var svaret⁹.

Også med den frisindede politiker dr. Fr. Naumann var der lejlighed til en længere drøftelse. H. P. Hanssen meddelte ham, at han følte sig forpligtet til at kræve spørgsmålet løst ved en almindelig folkeafstemning, såsnart der i rigsdagen blev lejlighed til at fremføre sagen, forhåbentlig under debatten om rigskanslerens tale. Naumann havde intet at indvende mod denne fremgangsmåde, men mente dog, at man først burde tale med dr. David. Han gjorde ligeledes opmærksom på, at der inden for hans fraktion ville være adskillige, som ville tage H. P. Hanssen det ilde op, hvis han rejste spørgsmålet. Hertil svarede H. P. Hanssen, at der også ville være adskillige, der omfattede sagen med sympati, og som delte Naumanns syn på, at denne sag blev afgjort nu¹⁰.

Sent på eftermiddagen trådte rigsdagen sammen for at påhøre den nye rigskanslers regeringserklæring. Længe inden mødet skulle begynde, var tilstrømningen betydelig, og alle loger var overfyldt. Kansleren holdt sin tiltrædelsestale, hvori han gav meddelelse om Tysklands henvendelse til præsident Wilson. »Under lydløs Tavshed, lang-

somt og tydeligt, læste han Talen op. Nu og da blev den afbrudt af dæmpet Bifald. Indtrykket var ikke betydeligt. En fremragende Taler er han ikke. De kommende Dage vil vise, om han har Mod og Mands-hjerte, Energi og Handlekraft nok til at gøre sig gældende«¹¹. Således lød H. P. Hanssens kommentar til denne historiske begivenhed, der betegnede et afgørende vendepunkt i et stort riges skæbne.

Efter at kansleren havde afgivet sin erklæring, udsattes rigsdagens møder, og der var således ikke lejlighed for de nationale mindretal til at forlange ordet. De fleste rigsdagsmænd forlod Berlin, og hermed begrænsedes også mulighederne for yderligere propaganda for den nordslesvigske sag blandt tyske rigsdagsmænd. H. P. Hanssen fik derfor tid til at koncentrere sig om arbejdet med det nordslesvigske spørgsmål på andre fronter¹². I et brev til hjemmet sammenfattede han situationen i Berlin på følgende måde: »Her gaar det over alle Bredder. Rigsdagen er som en Bikube. Vi staar overfor et fuldstændigt Sammenbrud. Wilson er opfordret til at indlede Fredsforhandlinger paa Grundlag af Wilson-Programmet. Man er forberedt paa at afstaa Elsass-Lothringen og polske Landsdele. Jeg arbejder aabent for Nord-slesvigs Afstaaelse og finder Forstaaelse. Freden vil efter alt at dømme komme inden Jul«¹³. Det blev ikke sidste gang, at H. P. Hanssen gav udtryk for en optimisme, som desværre ikke havde bund i virkeligheden. Vejen mod den endelige fred skulle blive lang og trang.

5. oktober var landdagsmand Kloppenborg-Skrumsager ankommet til Berlin, ledsaget af H. P. Hanssens nære ven og meningsfælle, red. Anders Lebeck fra Haderslev. Dagen efter ankom Nis Nissen. De blev sat ind i situationen, og 7. oktober mødtes de alle på H. P. Hanssens hotelværelse for at overveje, hvad der nu burde ske. Man besluttede at sætte et oplysningsarbejde i gang og at indsamle det fornødne materiale hertil på biblioteker og i boglader. Oplysningsarbejdet skulle først og fremmest rettes mod den tyske offentlighed. Man oprettede et særligt kontor på hotel Fürstenhof, og man enedes om, at Nis Nissen indtil videre skulle forblive i Berlin og tage sig af denne opgave. De andre skulle rejse til et planlagt møde i Vælgerforeningen, som var indkaldt til Flensborg. Inden afrejsen havde man 9. oktober en kort intern drøftelse af selve grænsespørgsmålet. Man enedes om, at man skulle samle sine bestræbelser om at kræve afstået til Danmark, hvad der virkelig var dansk af sprog og sindelag. Dette ville give en grænselinie syd om Tønder, nord om Aventoft, videre langs med Skel-

bækken, sønden om Frøslev og Padborg station og herfra med åløbet ned til Kobbermøllebugten, således at Flensborg kom til at ligge syd for den nye grænse. »For denne Grænse vil jeg nu arbejde under mine Samtaler med Parlamentarikerne og Regeringens Repræsentanter,« skriver H. P. Hanssen i sin dagbog¹⁴. Det var den såkaldte H. V. Clausen-linie, der hermed blev lanceret. Dagbogen giver ingen yderligere oplysninger om detaljer af denne vigtige drøftelse mellem Nordslesvigs ansvarlige parlamentariske repræsentanter.

Der findes imidlertid en anden bevaret kilde om denne betydningsfulde drøftelse, skrevet af Kloppenborg-Skrumsager formodentlig ca. 1921 og offentliggjort i bogen »Slesvig delt«¹⁵.

Ifølge denne beretning skulle Kloppenborg-Skrumsager allerede da have udtalt, at den mest uangribelige måde at løse det sønderjyske spørgsmål på, ville være at lade foretage en kommunevis afstemning i hele Slesvig, og derefter lade de allierede magter trække den grænse, som de fandt retfærdig. Nis Nissen opponerede herimod med den motivering, at vi så ville få hele området. Det indtryk havde han fået under et ophold i Rendsborg. H. P. Hanssen opponerede mod forslaget, da en sådan afstemning ville give flere tyske end danske stemmer. Det samme kunne man risikere, hvis Flensborg og en del af Mellemslesvig indlemmedes i afstemningsområdet. Desuden indvendte han, at den nationale opgave ville blive for vanskelig, hvis vi gik langt mod syd. Tønder var en lille by og ville lettere lade sig opluge. Flensborg ville være for vanskelig. »Jeg udtalte flere Gange, at jeg kunde affinde mig med Skelbækken, naar der ingen Bevægelse blev for Danmark syd for den; men i modsat Fald maatte jeg støtte en Bevægelse i Mellemslesvig,« slutter Kloppenborg-Skrumsager sin beretning. Det er lidet sandsynligt, at disse synspunkter allerede blev gjort gældende i Berlin på mødet den 9. oktober, alt taler for, at Kloppenborg-Skrumsager har projiceret sin senere opfattelse tilbage til dette tidlige tidspunkt. Men helt så fast i troen som H. P. Hanssen og Nis Nissen var han nok ikke.

Inden H. P. Hanssen forlod Berlin, forelagde han sine kolleger udkast til et brev, som han ønskede at sende de to danske politikere J. C. Christensen og Neergaard¹⁶. I brevet gav han en udførlig beretning om stillingen i Berlin og konkluderede, at øjeblikket måtte anses for overordentlig gunstigt for en heldig løsning af det nordslesvigske spørgsmål. Danske politikere måtte derfor forstå, at de havde et bety-

deligt ansvar, og at de stod over for et nu eller aldrig. Den danske presse måtte tage spørgsmålet op til behandling, og man måtte søge at påvirke den norske og svenske presse, således at de støttede de danske ønsker. Spørgsmålet måtte sættes på rigsdagens dagsorden, og det måtte rejses over for ententens gesandter. Selv ville H. P. Hanssen rejse kravet i den tyske rigsdag, og man ville organisere en bevægelse i Nordslesvig. »Lad os nu ikke forgæves paakalde danske Politikeres Bistand,« lød det patetisk til afslutning. »Lad os ikke paany faa Anledning til at raabe med Henrik Ibsen:

Vi stred en Livsens Strid for Nord,
Vort Hjemland blev en Grav.
Vi spejded' over Belt og Fjord
Forgæves dine Snekkers Spor.
Min Bro'r, hvor blev du af!

3. Vælgerforeningens møde i Flensborg d. 12. okt. 1918

Allerede 5. oktober havde H. P. Hanssen anmodet Vælgerforeningens sekretær om at sammenkalde Vælgerforeningens bestyrelse og tilsynsråd til et møde i Flensborg lørdag den 12. oktober¹⁷. Dagen i forvejen forlod H. P. Hanssen og Kloppenborg-Skrumsager rigshovedstaden for at begive sig til Flensborg. Man måtte rejse hele natten, men man nåede lørdag morgen frem til Flensborg.

Mødet fandt sted i Borgerforeningens lokaler under ledelse af næstformanden Peter Grau. H. P. Hanssen siger, at mødet var godt besøgt, idet kun 3 var udeblevet¹⁸. Til indledning gav H. P. Hanssen en redegørelse for den aktuelle situation og skitserede de nærmest foreliggende opgaver¹⁹. Som første punkt blev det foreslået at indsamle en fond på mindst 100.000 mark. Mødet tilbød at skaffe 500.000 mark, hvis det skulle vise sig at være nødvendigt, og alle lovede at arbejde godt. Da H. P. Hanssen desuden foreslog 10.000 mark til et hemmeligt fond, tilbød mødet at skaffe 20.000 mark til veje. Faktisk indkom i løbet af 3 dage ikke mindre end 330.000 mark²⁰.

H. P. Hanssen stillede derefter forslag om, at man indrettede en fast kurer tjeneste mellem Nordslesvig og Berlin og faste efterretningsstationer i Haderslev, Åbenrå, Sønderborg, Tønder og Flensborg. Man

vedtog ligeledes at udpege nogle hjælpesekretærer, og hertil udpegedes red. Lebeck, Nis Nissen, Nordborg og red. Andreas Grau, Flensborg. Man valgte fru M. Andresen til kasserer for de indsamlede midler, da man ønskede at være sikker på, at disse ikke faldt i myndighedernes hænder ved en foretagen politiransagning. Mødet diskuterede ligeledes forberedelse af deputationer og vedtagelsen af en petition, som skulle tiltrædes af alle danske organisationer og sammenslutninger i Nordslesvig. Det var H. P. Hanssens tanke med dette forslag, at den påtænkte petition skulle overbevise både rigsregeringen og udlandet om, at nordslesvigerne nu ønskede det nationale spørgsmål løst.

H. P. Hanssen benyttede desuden mødet til at skaffe sig et indtryk af stemningen omkring i landsdelen i dette afgørende øjeblik, og alle tilstedeværende blev anmodet om at udtale sig. Repræsentanterne kunne gennemgående rapportere om en god og løftet stemning i de danske kredse. Man mente også at kunne bekræfte, at hjemmetyskerne i vid udstrækning ønskede tilslutning til Danmark. Denne stemning var især fremherskende i de yngste aldersklasser, som var forbitret over den behandling, de havde måttet døje.

Det kunne naturligvis ikke undgås, at forsamlingen også beskæftigede sig med den rent praktiske og konkrete løsning på grænsespørgsmålet, og at det spørgsmål rettedes til H. P. Hanssen, hvorledes han mente, at man skulle gå frem. H. P. Hanssens dagbog indeholder herom kun følgende korte bemærkninger: »Derefter kort Drøftelse af Grænsespørgsmaalet, som gav glædelig Enighed om Flensborglinien. Kun P. Tønder, som før altid har slaaet paa § 5, krævede nu Ejdergrænsen uden Afstemning, medens Lorenz Poulsen talte varmt for Flensborg, men indrømmede, at en Grænse lige nord for Flensborg var mulig, en Grænse lige syd for Flensborg derimod umulig«²¹. Der foreligger intet om, at Kloppenborg-Skrumsager skal have talt ved denne lejlighed. Han har imidlertid senere karakteriseret H. P. Hanssens fremstilling som ensidig og yderligere understreget, at der ingen beslutning blev taget. Den sidste bemærkning er utvivlsomt rigtig. Mødet var ikke indkaldt for at tage nogen beslutning i grænsespørgsmålet. Dets hensigt var først og fremmest at enes om visse praktiske foranstaltninger, som ville være af betydning for det fortsatte arbejde. Om mødets forløb oplyser Kloppenborg-Skrumsager i øvrigt, at H. P. Hanssen kun nødtvunget besvarede grosserer Poulsens spørgsmål, og at han til sidst fremsatte en no-

get uklar udtalelse, »som gjorde et nedslaaende Indtryk, da vi saa, hvor bevæget Poulsen blev; han var gammel og svag, og Flensborg var hans Hjertesag til det sidste«²². At den aldrende grosserer Poulsen var bevæget under forhandlingen om Flensborgs fremtidsskæbne er rimeligt, men at H. P. Hanssen skulle have udtalt sig uklart om dette vigtige problem er lidet sandsynligt.

Der foreligger endnu en kilde til belysning af forløbet af denne rent foreløbige diskussion om grænsespørgsmålets løsning. Den stammer fra Anders Lebeck, som fortæller, at efter at H. P. Hanssen på begæring havde forklaret, at der burde finde en en-bloc afstemning sted i et område, der mod syd var begrænset af linien nord om Flensborg og syd om Tønder, skal den unge Andreas Grau være sprunget op og med stor skuffelse have sagt: Ja, men så kommer Flensborg jo ikke med! Hertil skal H. P. Hanssen have svaret med at spørge: Hvorledes tænder du dig, at stemmerne i Flensborg vil falde, hvortil Grau svarede, at efter hans opfattelse ville arbejderne i Flensborg stemme tysk. Lebeck fortsætter: »Under den fortsatte Debat var der fuld Enighed om, at det ville være uforsvarligt at slaa Flensborg sammen med Afstemningsomraadet, da man risikerede tysk Flertal og satte Nordslesvigs Befrielse i Fare.« Lebeck omtaler hverken P. Tønder eller grosserer Poulsen i sin beretning²³.

Endnu et spørgsmål kom til behandling under mødet i Flensborg. Gårdejer H. Jepsen Christensen mente at kunne berette, at stemningen i Danmark var Nordslesvig ugunstig, og at man forbeholdt sig ved en afstemning at tage stilling til, om Nordslesvig skulle vende tilbage til Danmark eller ikke. H. P. Hanssen udtalte som sin mening, at dette måtte bero på en misforståelse. Stemningen på mødet var dog en sådan, at man på Peter Graus forslag anmodede Jepsen Christensen om at prøve på ved et besøg i Danmark at fremskaffe sikre oplysninger herfra. Nogle nætter senere sneg Jepsen Christensen sig hemmeligt over grænsen, idet han omgik de tyske grænseposter ved at tage turen gennem Vadehavet²⁴. Han forsøgte først at træffe højskoleforstander Jacob Appel på Askov, men da denne opholdt sig i København, tog han videre til hovedstaden. I København talte han med repræsentanter fra forskellige politiske lejre. Hans indtryk var, at der gjorde sig mange forskellige meninger gældende med hensyn til, hvorledes det nordslesvigiske spørgsmål skulle løses. Alle var dog enige om, at sagen burde afgøres nu og ved hjælp af fredskonferencen.

Efter hjemkomsten rejste Jepsen Christensen straks til Berlin, hvor han aflagde beretning for H. P. Hanssen. Denne kunne derefter i sin ugeberetning, dat. 18. oktober skrive: »Hvad Nordslesvig angaar, udvikler Forholdene sig vedvarende gunstigt. De foruroligende Rygter, som naaede os nordfra paa Tilsynsraadmødet, maa mildest talt betegnes som meget stærkt overdrevne. Jeg har siden da sikre Efterretninger, som fjerner alle Bekymringer i den antydede Retning og maa betegnes som i enhver Henseende fuldt ud tilfredsstillende. Paa Enkeltheder kan jeg ikke indlade mig. At den danske Presse uden Hensyn til Partistandpunkter allerede har tonet rent Flag, vil De kunne se«²⁵.

Da dagsordenen for mødet i Flensborg var udtømt, forlod deltagerne Borgerforeningen i smågrupper for ikke at vække opsigt. H. P. Hanssen tog til Åbenrå, hvor han den følgende dag var travlt beskæftiget med at organisere den vedtagne kurerertjeneste og de planlagte efterretningsstationer. Det blev ordnet således, at kurererne skulle mødes tirsdag og lørdag i Hamborg, og at tillidsmændene skulle samles hver mandag til fælles overvejelser. Også med fru Margrethe Andresen blev der truffet nærmere aftale. De bevilgede penge skulle indgå i løbet af 3 dage. Endelig traf H. P. Hanssen aftale med Den nordslesvigske Folkebank om at frigive datteren Astrid for tjeneste i banken. Hun skulle med til Berlin for at arbejde på det der oprettede nationale kontor. 14. oktober vendte H. P. Hanssen, ledsaget af Kloppeborg-Skrumsager, tilbage til Berlin, hvor de indtraf om aftenen. H. P. Hanssens første besøg i rigshovedstaden gjaldt den kendte socialdemokrat dr. Rud. Breitscheid, der forsynede ham med de nyeste politiske oplysninger²⁶. Dagen efter mødtes de tre danske parlamentarikere på ny på hotel Fürstenhof for at planlægge de nærmeste ugers arbejde. Fra Åbenrå indtraf lidt senere Astrid Hanssen, og kontoret kunne for alvor gå i gang med det påtænkte oplysningsarbejde.

4. Fortsat dansk virke i Berlin og en tysk prøveballon

Igennem det etablerede kontor på hotel Fürstenhof tilvejebragtes i de følgende dage det materiale, som skulle påvirke tyske politikere til fordel for en løsning af det nordslesvigske spørgsmål og i det hele taget vække interesse for sagen i tysk presse. Samtidig sørgede H. P.

Hanssen for at holde sig løbende orienteret om den politiske udvikling i og uden for det tyske rige. Han aflagde daglige besøg i rigsdagen, hvor han traf flere kolleger, der kunne berette om de nyeste begebenheder. Når lejligheden bød sig, indledte han en drøftelse om de danske krav.

På den udenrigspolitiske front svingede stemningen stadig mellem håb og frygt. Præsident Wilson havde modtaget den tyske anmodning om optagelse af våbenstilstandsforhandlinger, men han forhastede sig ikke. Han ville have sikkerhed for, at den nye regering havde folket bag sig, og at anmodningen var alvorlig ment. Det krævede besvarelse af visse spørgsmål, og forbindelsen mellem de to forhandlingspartnere foregik stadig via telegraf. I mellemtiden fortsattes krigshandlingerne, og de tyske hære pressesedes langsomt og sikkert mod øst. Ved regeringsskiftet i månedens begyndelse havde man gjort et afgørende skridt mod venstre, og militærledelsen og de mere konservative grupper indflydelse var trængt i baggrunden. Efterhånden som tiden gik, uden at der skete noget, synes reaktionen på ny at få vind i sejlene, og man begyndte at tale om at kæmpe videre.

Under et besøg i rigsdagen 17. oktober traf H. P. Hanssen på ny dr. David og benyttede atter lejligheden til at indlede en samtale med ham om det nordslesvigske spørgsmål²⁷. Han fortalte om den interesse, spørgsmålet havde vakt i de nordiske lande, og om de tanker, der var fremme i ententekredse, om at neutralisere Kielerkanalen og lægge, hvad der lå nord for denne, til Danmark. Dette havde vakt modstand i danske kredse, hvor man ønskede en national grænse i overensstemmelse med Pragfredens § 5. Det lå nu i Tysklands interesse, understregede H. P. Hanssen, at søge spørgsmålet løst på den kommende fredskonference. Til støtte herfor anførtes forskellige nordiske udtalelser. Dr. David spurgte herefter, om der var forhandlet med rigsregeringen, og H. P. Hanssen henviste til de samtaler, som Fr. Naumann under krigen havde haft med udenrigsministeriet og den tyske minister i København. Dr. David meddelte nu, at grev Brockdorff-Rantzau i disse dage opholdt sig i Berlin, og at han ville tale med ham om sagen. Han spurgte også, om der kunne være tale om kompensationer, da økonomiske traktater ville lette stillingen for Tyskland. H. P. Hanssen svarede benægtende og understregede på ny nødvendigheden af, at spørgsmålet blev løst, hvis Tyskland ville føre en forsoningspolitik. Han stillede samtidig i udsigt, at han

ville forsyne dr. David med de fornødne oplysninger. Disse afleveredes dagen efter, ledsaget af et kort, hvor H. P. Hanssen havde optrukket den linie, der efter hans mening ville være sindelagsgrænsen mellem dansk og tysk.

Det puf, som H. P. Hanssen ved sin samtale med dr. David søgte at give rigsregeringen til at løse det nordslesvigske spørgsmål, understøttedes i de samme dage gennem en aktion fra en helt anden kant. Sandsynligvis har H. P. Hanssen aldrig fået underretning herom.

Så tidligt som 9. oktober havde den tyske gesandt i København, grev Brockdorff-Rantzau indberettet til sin regering, at udenrigsminister Scavenius havde meddelt ham, at man måtte forvente, at det nordslesvigske spørgsmål ville komme frem i den danske presse²⁸. Dette var nu sket, indberettede han. Den videre politiske udvikling i Danmark medførte, at gesandten foretog en rejse til Berlin, og under opholdet her udarbejdede han en betænkning om det nordslesvigske spørgsmål, som er dateret 17. oktober, just den dag da H. P. Hanssen havde sin lange samtale med dr. David²⁹.

Hovedpunkterne i grev Brockdorff-Rantzaus redegørelse var følgende: Indtil 1. oktober ville gesandten have afslået enhver diskussion af det nordslesvigske spørgsmål, og han havde siden krigsudbruddet både her og i København stejlt stået på dette standpunkt, når spørgsmålet blev berørt, hvilket var sket meget sjældent. Indtil 1. oktober havde han tillidsfuldt regnet med en tysk sejr. Han var nu klar over, at alle hans forhåbninger og forventninger havde været illusioner. Man befandt sig derfor nu i en helt ny og ændret situation. Havde man sejret, eller var krigen endt uafgjort, ville såvel det nordslesvigske som det elsass-lothringske spørgsmål have været ude af verden for stedse. Ved at antage Wilsons 14 punkter var det nordslesvigske spørgsmål på ny bragt til live, og der kunne ikke være nogen tvivl om, at ententemagterne ville rejse det på den forestående fredskonference. Stillet over for denne kendsgerning drejede det sig nu, om vi skulle lade vore fjender afgøre spørgsmålet, eller om vi selv skulle tage det i vor hånd. Halvheder hævner sig altid, også i politik, fremførte gesandten, og i det nuværende øjeblik kunne de blive skæbnesvangre.

At ententen havde i sinde at give Nordslesvig tilbage til Danmark stod fast. Ville en dansk regering afslå en sådan gave, ville den blive styrtet, og dens efterfølger ville med taknemmelighed modtage ga-

ven. På denne måde ville kimen blive lagt til en dybtgående mistemning mellem Tyskland og Danmark.

Grev Brockdorff-Rantzau ønskede derfor at bringe under overvejelse, om det ikke ville være at foretrække, når man engang havde anerkendt Wilsons fredsprogram, og før fredsforhandlingerne begyndte, af egen fri vilje at erklære, at man spontant havde besluttet at anvende Wilsons principper på Nordslesvig og foreslå en afstemning. Man ville herved for det første opnå, at det, man senere blev tvunget til at gøre, fremtrådte som en frivillig gave til Danmark, at man kunne undgå de pinlige forhandlinger på fredskonferencen, og at hele spørgsmålet kunne holdes på det nationale plan, idet det under ententens tryk let kunne føres ind på det historiske plan og herved komme til at omfatte mere end de 4 nordslesvigske kredse. Man ville på denne måde kun skulle forhandle med Danmark, og man kunne herigenem opnå visse fordele. Han var klar over, at hans forslag kunne betyde, at man på forhånd opgav et forhandlingsobjekt over for ententen. På den anden side ville fordelene ved hans forslag være større for Tyskland, da vejen hermed ville være banet for en sund skandinavisk politik. Dette kunne erstatte meget af det, som var gået tabt ved krigen.

Forslaget kom under behandling i det tyske udenrigsministerium, og selve dokumentet bærer en påtegning, der viser, at det har passeret dr. Solfs skrivebord. Der er imidlertid ikke bevaret nogen udtalelse fra dr. Solf eller fra andre udenrigsministerielle embedsmænd om grev Brockdorff-Rantzaus forslag fra denne periode. Der er dog ingen tvivl om, at den tyske minister i København med sit forslag gav udtryk for forhåbninger, som også deltes af andre tyske diplomater og for den sags skyld også af dr. Solf. Som det vil fremgå af det følgende, forsøgte denne og andre tyske diplomater ved flere lejligheder at ventilere forslaget om at ordne det nordslesvigske spørgsmål ved en direkte forhandling mellem Tyskland og Danmark, men de blev hver gang afvist.

Muligvis er der en forbindelse mellem den drøftelse, som grev Brockdorff-Rantzaus betænkning har foranlediget, og det rygte, som i de samme dage opstod i Berlin, og som gik ud på, at den danske regering havde afleveret en note til Tyskland, hvori det nordslesvigske spørgsmål blev rejst. Rygtet sagde desuden, at denne note var blevet afleveret af den danske chargé d'affaires, da gesandten var i København (se også s. 114 f). H. P. Hanssen fik kendskab til rygtet om

eftermiddagen d. 20. oktober gennem den tyske journalist dr. Friedegg, som samtidig meddelte, at han havde givet sit blad i Wien underretning herom³⁰. Meddelelsen kom også frem i andre tyske blade og nåede til København. Både den danske og den tyske regering dementerede, og man kan i dag konstatere, at dementiet var rigtigt³¹. Der var ikke sendt nogen dansk note. Det eneste rigtige i rygtet var meddelelsen om, at grev Moltke opholdt sig i København, men det var jo ganske ligegyldigt i denne forbindelse. Hvorledes dr. Friedegg har fået meddelelsen i det tyske udenrigsministerium lader sig ikke efterforske. Helt kan man vel ikke udelukke den mulighed, at Wilhelmsstrasse efter de førte forhandlinger med grev Brockdorff-Rantzau har lanceret rygtet som en art prøveballon.

I sin ugeberetning til Sønderjylland, dat. 22. oktober, kom H. P. Hanssen endnu engang ind på rygtet og de udsendte dementier. Spørgsmålet vil ikke, udtalte H. P. Hanssen, som nogen i Danmark synes at frygte, blive løst underhånden som et dansk-tysk mellemværende, men komme på den almindelige fredskongres. Noget andet er, tilføjede han, at spørgsmålet må søges løst i forståelse med Tyskland, som trods landafståelser i øst, vest og nord vil gå ud af krigen med 10 millioner tysk-østrigere og følgelig atter komme til kræfter og stå som en mægtig nabostat. Desværre kom dette sunde og ædruelige syn på morgendagens Tyskland kun i ringe grad til at præge det kommende opgør om grænsespørgsmålet³².

I beretningen redegjorde H. P. Hanssen også om sine forhandlinger med dr. David, og han fortalte om det materiale, han havde afleveret, og om det stof der var blevet uddelt til flere hundrede tyske politikere, journalister m. fl. »Det kan vel nok siges, at det er mange ubehageligt, at Spørgsmaalet rejses nu ... Men mange ønsker mig til Lykke med, at jeg snart kan komme til at aande i et frit Land«³³.

Efter at have rettet en kraftig appel til hjemmefronten om at virke i de sløje strøg i Åbenrå amt, i Slogs herred, på Løgumklosterkanten og i Tønder meddelte H. P. Hanssen, at han havde bedt om ordet i den tyske rigsdag, og at han sandsynligvis ville komme til at tale den næste dag. »Opgaven er vanskelig«, udtalte han, »da det er en meget broget Tilhørerskare, jeg skal tale til: Den nye mig velvilligt sindede Regering og Rigsdagen, Nordslesvig, de forskellige Partier i Danmark og desuden Ententen. Det kan ikke godt andet end gaa ud over Talens Friskhed, naar der skal tages Hensyn til saa mange Sider«³⁴.

5. *Det nordslesvigske spørgsmål rejses i den tyske rigsdag*

Ved siden af de mange praktiske gøremål, som daglig trængte sig på, havde H. P. Hanssen også måttet forberede den store tale i rigsdagen, hvormed det nordslesvigske spørgsmål skulle rejses officielt over for rigsregeringen og det tyske folk. Rigsdagen havde ikke været samlet siden rigskanslerens tiltrædelsestale. Nu indkaldtes rigsdagen til nyt møde om eftermiddagen den 23. oktober 1918. På dette møde skulle det store slag slås.

23. oktober 1918 var »Nationaliteternes Dag«, som *Vossische Zeitung* kaldte den³⁵. Forud for H. P. Hanssen talte polakken Anton Stychel og derefter repræsentanten fra Elsass-Lothringen dr. Eugen Ricklin. At man ved denne lejlighed også hørte en røst fra Elsass-Lothringen skyldtes H. P. Hanssen, som direkte havde opfordret repræsentanterne for disse provinser til at tage ordet³⁶. Politikens korrespondent gav følgende billede af den historiske begivenhed:

»H. P. Hanssen fik Ordet ved 6-Tiden, og Rigsdagsmændene strømmede straks interesserede til omkring Talerstolen. H. P. Hanssen var glimrende oplagt og holdt sin Tale med stor Kraft. Hans Ord paa-hørtes med den største Opmærksomhed, og den Træthed, der paa dette fremrykkede Tidspunkt havde grebet Huset, syntes jaget paa Flugt, medens han talte. Det var klart for hans Tilhørere, at det her ikke drejede sig om en Ophidselsestale, men at man her overværede et historisk Øjeblik. H. P. Hanssens hjertevarme og djærve Tale blev gentagne Gange afbrudt af et Bifald, der da han var færdig, antog stor Styrke paa Venstrebænkene«³⁷.

Blandt ordførerne for de i rigsdagen repræsenterede tyske partier havde kun en enkelt forud berørt det nordslesvigske spørgsmål, nemlig dr. Hugo Haase som repræsentant for Det uafhængige socialdemokratiske Parti. Under bifald fra sine partifæller havde han, henvendt til rigsregeringen, udtalt det ønske, at Tyskland nu på eget initiativ endelig ville opfylde løftet i § 5. Vent ikke til dette spørgsmål bliver et internationalt spørgsmål, sluttede han³⁸. Hovedpunkterne i H. P. Hanssens tale i rigsdagen 23. oktober 1918 var følgende:

Rigskansleren har i sin første programtale højtideligt erklæret, at han søger en varig fred for hele menneskeheden, en ærefuld rets- og forsoningsfred, og han har endvidere erklæret sig rede til at antage præsident Wilsons program som grundlag for fredsforhandlingerne.

Dette program omfatter frem for alt gennemførelsen af folkenes selvbestemmelsesret, hvilket rigskansleren for et par dage siden på ny udtrykkelig har anerkendt. Under henvisning hertil »kræver jeg som Repræsentant for den danske Befolkning i Nordslesvig i Rettens og Retfærdighedens Navn Udførelsen af Pragfredens § 5 og dermed ved den forestaaende Fredsslutning det nordslesvigske Spørgsmaals endelige Løsning paa Grundlag af Folkenes Selvbestemmelsesret.«

Taleren gav herefter et kort historisk rids over Sønderjyllands skæbne fra det øjeblik, da den nordslesvigske befolkning mod sin vilje blev løsrevet fra sit gamle fædreland og efter 1866 indlemmet i Preussen. Han citerede indholdet af § 5 og Bismarcks tilsagn i 1866 om at ville udføre dette løfte, et løfte der dog blev brudt. Derefter omtaltes rigsdagsforhandlingerne i 1877, foranlediget af rigsdagsmand Hans Krüger, nordslesvigernes daværende repræsentant i den tyske rigsdag, og direkte henvendt til de nærværende medlemmer af partiet Centrum citerede H. P. Hanssen den daværende centrumsleder Windthorsts anerkendelse af nordslesvigernes ret i henhold til § 5. I 1878 ophævedes § 5, og den nøgne vold triumferede over retten. De rettigheder, som Windthorst højtideligt havde tilkendt Nordslesvig, blev nedtrampet.

Der fulgte herefter en højst ulykkelig tid for Nordslesvig, fortsatte H. P. Hanssen. Over $\frac{1}{3}$ af Nordslesvigs befolkning var allerede da udvandret, fordi de følte sig ulykkelige under det preussiske regime, og for dem, der blev tilbage, begyndte en tid med sproglig undertrykkelse, national voldførelse og politiske plagerier, der kulminerede i den såkaldte Köllerperiode. Taleren ville ikke yderligere dvæle ved disse forhold, da det gamle system er brudt sammen og et nyt Tyskland under udvikling. Det burde dog tilføjes, at når det tyske folk i disse tunge år havde savnet sympati hos de beslægtede folk i Norden, måtte det ikke mindst føres tilbage til Preussens uretfærdige, voldsomme, hensynsløse og hårde nordslesvigske politik.

Nu var imidlertid en ny tid ved at oprinde, hvor rettens moralske magt skulle afløse våbnenes materielle. Den nye regering havde anerkendt folkenes selvbestemmelsesret, og taleren håbede, at man ved den forestående fredsslutning også var rede til at føre en rettens og retfærdighedens politik, en virkelig forsoningspolitik over for Danmark og Skandinavien.

H. P. Hanssen understregede, at hele Skandinavien med den var-

meste sympati havde fulgt den lille sønderjyske folkestammes skæbne, og at fremragende repræsentanter for åndslivet i Norden atter og atter havde krævet en retfærdig løsning af det nordslesvigske spørgsmål. I de sidste dage havde disse stemmer atter appelleret til det tyske folks retfærdighedsfølelse og politiske klogskab. Han berørte derefter, at socialdemokraterne i Slesvig og Holsten for flere år siden på en partidag i Kiel havde udtalt sig til fordel for en opfyldelse af § 5, og han var rigsdagsmand Haase meget taknemmelig for, at han havde indtaget samme standpunkt i dag. I det såkaldte Stockholmanifest af 10. oktober 1917 krævedes en venskabelig løsning af det nordslesvigske spørgsmål på grundlag af en i forståelse med beboerne foretagen grænseregulering. Det danske socialdemokrati stod på samme standpunkt, og de to mest kendte svenske socialdemokrater Hjalmar Branting og borgmester Carl Lindhagen havde i kraftige, mandige ord betegnet det nordslesvigske spørgsmåls løsning på grundlag af folkenes selvbestemmelsesret som det nye Tysklands æressag og æresp ligt.

»Med dyb Taknemmelighed,« sluttede H. P. Hanssen, »kan jeg i Dag konstatere: Fra alle politiske Lejre i Skandinavien, fra det yderste Højre til det yderste Venstre lyder i disse Dage det enstemmige Raab til Tyskland: Retfærdighed imod Danskerne i Nordslesvig. Mine Herrer. Overhør ikke dette Raab. Naar Folkenes Selvbestemmelsesret er Alvor for Dem, naar De virkelig vil afslutte en Rets- og Forsoningsfred, saa maa De, naar Freden nu snart sluttes, løse det nordslesvigske Spørgsmaal. Dermed opfylder de ikke blot vore varmeste Ønsker, dermed fremmer De ogsaa tyske Interesser. Thi Retfærdighed ophøjer et Folk«³⁹.

H. P. Hanssens tale blev flere gange afbrudt ved kraftig tilslutning fra de uafhængige socialdemokraters side, og disse applauderede også, da han forlod talerstolen⁴⁰. Da H. P. Hanssen kom ind på den historiske redegørelse, råbte de konservative: Behøves ikke. Vi kender historien. Senere under talen forsøgte den konservative politiker grev Kuno v. Westarp at afbryde H. P. Hanssen ved at forlange ordet til forretningsordenen og ved at kræve, at rigsregeringen straks skulle tage stilling til H. P. Hanssens krav. Da vicekansler Fr. v. Payer svarede, at dette først ville ske i mødet næste dag, kom det til et heftigt ordskifte mellem grev Westarp og rigsdagspræsidenten Constantin Fehrenback, hvorefter H. P. Hanssen fik lov til at fortsætte sin tale.

»Da jeg gik ned fra Talerstolen,« skriver H. P. Hanssen i sin dagbog, »mærkede jeg, bortset fra de Konservative, ingen Uvilje. Conrad Hauszmann [Det fremskridtsvenlige Folkeparti] som nu er Statssekretær, og Naumann kom atter og trykkede varmt min Haand, andre Kolleger fulgte deres Eksempel og sagde nogle anerkendende Ord om, at jeg havde forstaaet at tale saaledes, at jeg ikke saarede og krænkede deres Følelser. I Foyeren kom Kloppenborg-Skrumsager, Nis Nissen, Andreas Grau, Bankdirektør Hübbe og Købmand Erichsen, som havde hørt Talen fra Tribunen, og ønskede mig til Lykke. Om Aftenen fejrede vi Dagen med et godt Glas«⁴¹. Fra det glade danske lag på hotel Fürstenhof i Berlin afgik på denne historiske dag en hilsen på åbent brevkort til magister H. V. Clausen i København. »Det har været en stor Dag for alle Venner af vor Sag«, hed det i hilsenen, »hvorfor vi i vore Tanker dvæler ved vore Venner af den Sønderjydske Sag og ikke mindst hos Dem«⁴². Kloppenborg-Skrumsager holdt tale for H. P. Hanssen og gjorde opmærksom på, at det netop var 12 år siden, H. P. Hanssen blev valgt til rigsdagsmand⁴³. I H. P. Hanssens lange parlamentariske virksomhed i den tyske rigshovedstad, først som landdagsmand og senere som medlem af rigsdagen, var talen den 23. oktober 1918 utvivlsomt højdepunktet.

Det nordslesvigske spørgsmål var hermed rejst fra rigsdagens talerstol. Hvad ville regeringen svare? Svaret kom næste dag under et nyt rigsdagsmøde, hvor debatten om regeringserklæringen fortsatte, og hvor bl. a. dr. Solf fik ordet. Han udtalte: »I mødet i går er fra forskellig side det spørgsmål stillet til regeringen, om den havde til hensigt ærligt at gennemføre præsident Wilsons grundsætninger. Regeringen afviser på det bestemteste enhver tvivl om denne hensigt. Efter at den i sine svar til præsidenten har stillet sig på hans budskabs grund, er den også besluttet på at handle i overensstemmelse dermed ... Når rigsdagsmand Hanssen hævder, at der af Pragfreden fremgår et positivt retskrav for de nordslesvigske landsdele til en folkeafstemning, så må regeringen betegne denne retsopfattelse som fejlagtig. Thi Pragfreden skabte efter gældende folkeret kun krav mellem kontraherende parter, og disse krav er med hensyn til § 5 ophævet ved overenskomsten af 1878. Dette er anerkendt af den danske regering ved den såkaldte optantoverenskomst af 1907«⁴⁴.

Selv om H. P. Hanssen straks var klar over, at rigsregeringen, trods afvisningen af, at § 5 gav Nordslesvig en juridisk ret til at kræ-

ve en folkeafstemning, i realiteten havde indrømmet Nordslesvig, at dets nationale spørgsmål skulle blive afgjort i henhold til princippet om folkenes selvbestemmelsesret, var hans første reaktion på dr. Solfs udtalelser på ny at bede om ordet for at afæske rigsregeringen et klarere tilsagn. Inden han fik udført dette fortsæt, kom understatssekretær dr. David hen til hans plads i salen og gav ham følgende meddelelse: »For at forebygge misforståelser har jeg at meddele Dem, at regeringserklæringens indledning, hvorefter Wilson-programmets grundsatninger skal gennemføres loyalt i alle retninger og alle enkeltheder, også gælder for Nordslesvigs vedkommende. Hvad regeringen bestrider, er kun, at man fra dansk side kan gøre en formel juridisk ret gældende. Vor gesandt i København vil i dag give den danske udenrigsminister en tilsvarende meddelelse.« Efter at have modtaget denne oplysning frafaldt H. P. Hanssen ordet⁴⁵. Han sørgede også straks for, at en meddelelse om dr. Davids fortolkning af regeringserklæringen afgik til de nordslesvigske tillidsmænd⁴⁶.

Det bør i denne forbindelse oplyses, at enten var dr. David galt underrettet, eller også misforstod H. P. Hanssen ham på et enkelt område. Den tyske gesandt i København fik ingen ordre til at give nogen meddelelse til den danske regering. Derimod opsøgte en udenrigsministeriel embedsmand, gehejmelegationsråd Simons, den danske minister i Berlin, grev Moltke, da denne forlod rigsdagen, hvor han havde overværet dr. Solfs tale, og meddelte ham, at rigskansleren lagde stor vægt på, at man i Danmark ville lægge mærke til den sætning i statssekretærens tale, der gik forud for svaret til H. P. Hanssen, og hvori udtaltes, at Tyskland ville være beredt til ogsaa at lade retfærdigheden gælde i andre spørgsmål, som ikke var omfattet af Wilsons programpunkter. Denne meddelelse gik samme dag videre til den danske regering⁴⁷. Da grev Moltke nogle uger senere havde en samtale med dr. Solf, udtalte denne, at når svaret til H. P. Hanssen havde fået den form, det fik den 24. oktober, og ikke en mere direkte, skyldtes det hensynet »til de gamle preussiske interesser«⁴⁸. Sandsynligvis har også den kraftige konservative intervention under H. P. Hanssens tale manet statssekretæren til en vis forsigtighed. Sagt på en anden måde: man har ikke fra rigsregeringens side ønsket at træde den sårede løve på halen.

Med sin tale i rigsdagen havde H. P. Hanssen først og fremmest opnået, at det nordslesvigske spørgsmål bragtes ind i rækken af de

problemer, som fredskonferencen ville komme til at beskæftige sig med. Man kan måske synes, at H. P. Hanssens ængstelighed for, at problemet skulle blive glemt, når den store oprydning efter Tysklands nederlag kom i gang, var overdreven. I denne forbindelse må det ikke glemmes, at det nordslesvigske spørgsmål i sammenligning med de andre problemer, som fredskonferencen skulle beskæftige sig med, var et beskedent spørgsmål for alle andre end beboerne i Nordslesvig og interesserede kredse i de skandinaviske lande. Der kunne være en risiko for, at de danske nordslesvigere ville blive glemt. Dette havde man nu undgået, og spørgsmålet debatteredes såvel i tysk som udenlandsk presse. Det havde en ikke ringe betydning, at det var lykkedes H. P. Hanssen at få repræsentanterne for Elsass-Lothringen til også at tage ordet hin mindeværdige 23. oktober. Det gav de fremsatte nationale krav fra Polen og fra Nordslesvig ligesom forøget slagkraft. Når repræsentanterne fra disse franske provinser opløftede deres røst, lyttede en samlet verdensopinion. Endnu hindrede den tyske censur i Sønderjylland, at de danske blade kunne citere, hvad den øvrige tyske presse skrev om det nordslesvigske spørgsmål. H. P. Hanssen betragtede ikke dette som nogen større ulykke, så længe censuren også holdt landsdelens tyske blade fra at beskæftige sig med grænseproblemet og sætte en eventuel modaktion i gang. Først når tyske aviser begyndte at røre på sig, var tidspunktet inde til at bryde den mundkurv, som militærcensuren pålagde pressen. Med vagtsomhed fulgte H. P. Hanssen de tyske bevægelser i Sønderjylland, og han bad atter og atter tillidsmændene om at holde sig underrettet.

Indtil videre forblev de tre parlamentarikere i Berlin, stadig beskæftiget med at sprede kendskab til det nordslesvigske spørgsmål i tysk presse og at bearbejde de tyske rigsdagsmænd, som man kunne få forbindelse med. I slutningen af oktober rejste Kloppenborg-Skrumsager og Nis Nissen tilbage til Nordslesvig for at ordne visse praktiske problemer i forbindelse med skiftedagen. H. P. Hanssen forblev tilbage i rigshovedstaden.

Omtrent på denne tid nåede der H. P. Hanssen meddelelser om, at tyskerne i Sønderjylland var ved at samle sig til modstand mod de danske ønsker. H. P. Hanssen var straks rede til at sætte et nyt initiativ ind, hvis vigtigste formål skulle være at få rigsregeringen til i fuld offentlighed og i bindende form at gentage den fortrolige meddelelse, som dr. David havde overbragt H. P. Hanssen under rigs-

dagsmødet den 24. oktober. Efter H. P. Hanssens mening var det af betydning, at en sådan regeringsudtalelse kunne opnås, inden en tysk modstandsbevægelse for alvor satte ind. Den måtte derfor have en form, således at den kunne bruges offentlig.

H. P. Hanssens nye plan gik ud på, at samtlige organisationer og virksomheder i Nordslesvig skulle underskrive en adresse til rigsregeringen om løsningen af det nordslesvigske spørgsmål. Man skulle erhverve så mange underskrifter som overhovedet muligt. I sin ugeberetning, dat. 1. november, fulgte udkast til petitionen. Det havde følgende ordlyd: »Den 24. oktober erklærede Udenrigsminister dr. Solf højtideligt i Rigsdagen: Efter at vi har antaget det Wilson'ske Program som Grundlag for Verdensfreden, vil vi i alle Retninger og i alle Punkter opfylde det loyalt og i Retfærdighedens og Billighedens Aand. I Henhold til dette Tilsagn opfordrer undertegnede nordslesvigske Organisationer indtrængende Rigskansleren og Rigsledelsen til ved den forestaaende Fredsslutning at løse det nordslesvigske Spørgsmaal paa Grundlag af Folkenes Selvbestemmelsesret«⁴⁹.

I et medfølgende brev pålagde H. P. Hanssen alle tillidsmænd at drage omsorg for så hurtigt som muligt at få så mange underskrifter som muligt. Senest lørdag den 9. november skulle de indsamlede underskrifter afleveres til Vælgerforeningens kontor i Åbenrå, således at opråbet med alle underskrifter samtidig kunne komme på første side i alle danske blade tirsdag den 12. november. »Vi vil dermed slaa et stort Slag,« skrev H. P. Hanssen. »Naar Opraabet er offentliggjort, har Regeringen atter Ordet«⁵⁰.

6. Novemberrevolutionen og dens følger

Rigsregeringens vanskeligheder med at nå til enighed med præsident Wilson om en våbenstilstand og den mere og mere katastrofale udvikling på fronterne øgede i oktober måneds sidste dage den indrepolitisk uro. Man var desuden i rigsdagskredse klar over, at de militære chefer under et besøg hos kejseren havde forsøgt at overtale denne til at foretage et statskup, men at dette var blevet hindret ved regeringens resolute optræden. Kupplanerne kunne imidlertid ikke holdes hemmelige, og mere og mere højlydt krævede man kejser Wilhelms afgang. I de første dage af november brød en matrosrevolte løs i flå-

dehavnen Kiel, og 4. november nåede de første rygter herom til Berlin. De nærmeste dage viste, at der ikke var tale om en lokal brand. Fra Kiel bredte revolutionen sig over hele Tyskland, og jordbunden for en revolution var vel forberedt. Der dannedes revolutionære arbejder- og soldaterråd efter russisk mønster i mange byer, og det kom flere steder til væbnede sammenstød mellem revolutionære arbejdere og hæren. Da uvejret begyndte at trække op, sendte H. P. Hanssen ilbud til sine parlamentariske kolleger og bad dem omgående at komme til Berlin. Kloppenborg-Skrumsager nåede frem, inden revolutionen brød ud i Berlin, medens Nis Nissen blev forsinket nogle dage. 8. november nåede revolutionen Berlins forstæder. Under begivenhedernes tryk trådte flertalssocialisterne ud af regeringen, og 9. november proklamerede socialdemokraten Scheidemann fra rigsdagens balkon den tyske republik. H. P. Hanssen var øjenvidne til denne historiske begivenhed, da det tyske kejserrige sank i grus⁵¹. Han stod på balkonen bag Scheidemann og holdt denne i frakkeskøderne, da han var kravlet op på balustraden for bedre at kunne tale til den forsamlede mængde foran rigsdagsbygningen. Samtidig med, at republikken proklameredes i Berlin, sejrede revolutionen i store dele af Tyskland. Kejseren forlod det militære hovedkvarter på Vestfronten og søgte politisk asyl i Holland. Også i Åbenrå gik den røde fane til tops på hin mærkværdige dag. Den røde fane blev hejst over rådhuset. »Alt forløb i Ro og Orden«, skrev bladet Hejmdal den 11. november 1918.

Med revolutionen sank det Hohenzollern'ske kejserdømme i grus, regeringen opløstes, og rigsdagen ophørte med at fungere. Den øverste politiske magt gik over til 6 folkekommissærer, udpeget af de to socialistiske partier. Som repræsentanter for flertalssocialisterne udpegedes Fr. Ebert, Scheidemann og Landsberg, medens de uafhængige valgte Haase, Dittmann og Barth. Dr. Solf fortsatte indtil videre som leder af udenrigsministeriet, dog under Haases overopsyn. Arbejder- og soldaterråd organiseredes over hele riget, og de var indtil videre det organ, hvorigennem folkeviljen manifesterede sig. Af deres midte udpegedes repræsentanter, der tilforordnedes de tidligere embedsmænd, og de førte kontrol med dissers embedsførelse. Det blev den nye revolutionære regerings første og vigtigste handling at godkende det af ententen dikterede udkast til en våbenstilstand. Den undertegnedes 11. november i marskal Fochs salonvogn i Compiègneskoven. Våbenstilstanden var kun sluttet for 36 dage, og den fornyedes frem-

over med en måned ad gangen. Betingelserne var hårde, og man afpressede ved hver fornyelse Tyskland større og større indrømmelser. Enhver mulighed for at genoptage kampen skulle fratages Tyskland. Også blokaden mod Tyskland opretholdtes indtil videre.

Novemberrevolutionen havde ført nogle af de rigsdagskolleger, med hvilke H. P. Hanssen i adskillige år havde haft nært samarbejde, ind på ledende poster i den nye republiks øverste udøvende organ. Som omtalt ovenfor sad både Scheidemann og dr. Haase i folkekommissærernes råd. H. P. Hanssen tøvede intet øjeblik med at udnytte disse kontakter i den nordslesvigske sags tjeneste. Det havde længe været hans ønske at afpresse den tidligere rigsregering en klar tilkendegivelse af, at man ønskede det nordslesvigske spørgsmål afgjort i forbindelse med fredsslutningen. Det var ham ikke mindre magtpåliggende at få en erklæring fra den nye tyske regering.

Allerede dagen efter at republikken var blevet udråbt, begav H. P. Hanssen sig, udstyret med et rødt legitimationskort, der bevidnede, at han stod i Arbejder- og Soldaterådets tjeneste og følgelig havde fri og uhindret passage overalt, til det gamle rigskanslerpalæ i Wilhelmsstrasse, hvor de 6 nye folkekommissærer havde indrettet deres kontorer⁵². Det lykkedes ham at få en samtale med Dittmann, hvem han forklarede sit ærinde, og senere kom han også til at tale med Landsberg. Besøget gav imidlertid ikke det ønskede resultat. Samtlige folkekommissærer var optaget af andre og mere presserende spørgsmål, og man anmodede H. P. Hanssen om at komme igen senere. Heller ikke de følgende dage var det muligt at få den ønskede forhandling med folkekommissærerne. Først onsdag eftermiddag den 13. november lykkedes det.

Ledsaget af sin gode ven Rud. Breitscheid indfandt H. P. Hanssen sig på ny i rigskanslerpalæet, hvor Scheidemann, Landsberg og Haase var til stede⁵³. De havde alle meget travlt, men indvilligede i at drøfte det nordslesvigske spørgsmål. H. P. Hanssen anmodede nu folkekommissærerne om at udstede en erklæring, hvori de tilkendegav ønsket om, at det nordslesvigske spørgsmål blev afgjort på basis af Wilson-programmet. Scheidemann erklærede straks, at han godt erindrede de forhandlinger, der havde fundet sted inden for den tidligere rigsregering efter H. P. Hanssens tale, og at man dengang var blevet enige om, at dr. Solf skulle bestride Danmarks ret til afstemning i henhold til § 5, men at det nu var rigtigst at anvende Wilson-

programmet på Nordslesvig. H. P. Hanssen indrømmede, at Danmark ikke besad nogen formel juridisk ret i henhold til § 5, men det udelukkede ikke, at nordslesvigerne – hvad også Windthorst i sin tid havde hævdet – kunne gøre det. Det havde imidlertid ingen praktisk betydning, hvis den nye regering var villig til at anvende Wilson-programmet. På Scheidemanns opfordring præciserede H. P. Hanssen sit ønske derhen, at folkekommissærerne i en bindende erklæring, som H. P. Hanssen skulle have lov til at offentliggøre, skulle gentage det standpunkt, som dr. David tidligere havde givet udtryk for, således at der udadtil skabtes den fornødne klarhed omkring problemet.

Scheidemann noterede ned og erklærede, at han ikke havde noget imod at opfylde ønsket, men der måtte naturligvis vises en vis forsigtighed. Kun den del af Nordslesvig, der virkelig var dansk af sprog og sindelag, kunne man afstå. Sydslesvig kunne ikke komme i betragtning. Da Haase havde overtaget udenrigsministeriet, hørte spørgsmålet under hans ressort, men Scheidemann kunne ikke tro andet, end at de øvrige folkekommissærer ville billige, at en sådan erklæring blev afgivet, da den var i overensstemmelse med, hvad den tidligere rigsregering havde været enige om og i nøje overensstemmelse med den nye regerings synspunkter. Landsberg gav fuld tilslutning hertil. Scheidemann spurgte derefter, om H. P. Hanssen havde andre ønsker, og samtalen gled ind på spørgsmålet om en eventuel dansk kontrol med civilforvaltningen i Nordslesvig. H. P. Hanssen fremførte et dansk krav om udskiftning af nogle af landråderne i Nordslesvig. Scheidemann kunne give fuld tilslutning hertil. Dr. Breitscheid, der var til stede under forhandlingen, greb nu ind i samtalen og foreslog, at han bemyndigedes til at afgive den ønskede erklæring, men dette afbøjede Scheidemann med nogle bemærkninger om, at man ikke burde vove sig for langt ud, og at man var nødt til at tage visse taktiske hensyn.

På dette tidspunkt indfandt dr. Haase sig, og Scheidemann og Landsberg tog afsked, idet de bad H. P. Hanssen om at forhandle videre med Haase. Mødet blev nu forlagt til Bismarcks gamle arbejdsværelse, hvor Haase havde installeret sig som leder af udenrigsministeriet. »Det var ejendommeligt at sidde her i Jernkanslerens gamle Arbejdsværelse«, skriver H. P. Hanssen i sin dagbog, »hvor saa mange store Spørgsmaal i Tidens Løb havde fundet deres Afgørelse. Et mæg-

tigt Nøddetræsskrivebord med rødt Betræk og en Sølvplade, hvorpaa Ordene »Fyrst Bismarcks Skrivebord« var indgraveret, fyldte op i Værelset og ledte uvilkaarligt Tanken hen paa Tidernes Omskiftelighed. Nu sad Haase ved Bismarcks Skrivebord og ledede derfra Revolutionens videre Gang⁵⁴!

Da dr. Haase efter forskellige afbrydelser fik tid til en rolig drøftelse med H. P. Hanssen, formulerede denne på ny sit ønske, og Haase svarede, at han stadig fastholdt det standpunkt, han havde indtaget i rigsdagen den 23. oktober. Han tvivlede ikke på, at man ville få spørgsmålet løst på en tilfredsstillende måde, men også han tilføjede: »Vi må jo gå frem med nogen forsigtighed«. Han lovede dog at affatte erklæringen og fremskaffe godkendelse fra de andre folkekommissærer, således at erklæringen kunne være H. P. Hanssen i hænde inden aften. Under samtalens videre forløb lagde dr. Haase ikke skjul på, at han gerne så dr. Solf fjernet og erstattet af dr. David. Han lod også skinne igennem, at han selv ville underskrive erklæringen. H. P. Hanssen insisterede imidlertid på, at det blev dr. Solf, der kom til at underskrive. Han havde i sin tid taget ordet i rigsdagen, han var stadig leder af udenrigsministeriet, og det var ham, der på den nye regerings vegne underskrev alle noter til udlandet. Dr. Haase lod sig overtale, om end med nogen uvilje. Da der atter kom bud efter dr. Haase, tog H. P. Hanssen afsked og forlod rigskanslerpalæet.

Endnu onsdag aften havde man ikke modtaget den ønskede erklæring, og da man af hensyn til det planlagte møde i Vælgerforeningens tilsynsråd, der var indkaldt til lørdag, var nødt til at forberede en hjemrejse, var man ved at komme i tidsnød. I denne vanskelige situation besluttede man at udnytte professor Aage Friis, der havde visse personlige forbindelser blandt tyske politikere.

Professor Aage Friis, der gennem mange år havde haft nær forbindelse med H. P. Hanssen, og som tilhørte kredsen omkring magister H. V. Clausen, var uventet kommet til Berlin dagen i forvejen. Han havde straks søgt kontakt med H. P. Hanssen for at blive orienteret om situationen, og man havde naturligtvis også drøftet de problemer, der knyttede sig til opnåelsen af den ønskede erklæring⁵⁵. Fra gammel tid kendte professor Friis understatssekretær dr. David, og op ad dagen lykkedes det Friis at få en samtale med dr. David i udenrigsministeriet⁵⁶. Friis gentog den danske argumentation om erklæringens nødvendighed og underbyggede den med, at en sådan er-

klæring ville overbevise udlandet om den nye regerings reelle hensigter. En klar udtalelse ville ikke blot gøre et godt indtryk i Danmark, men også i Norden. I denne forbindelse henledte Friis især opmærksomheden på Hjalmar Branting, der måske var den neutrale statsmand, der bedst ville være i stand til at skaffe Tyskland de levnedsmiddeltilførsler, som var så nødvendige for, at man kunne undgå et fuldstændigt kaos i Tyskland. Som omtalt ovenfor opretholdt de allierede endnu på dette tidspunkt blokaden af Tyskland. Efter Friis' skildring af samtalen var det ikke vanskeligt at overbevise dr. David, og i fællesskab opsøgte man derefter dr. Solf. Om denne udtaler Friis, at han var »vel orienteret om Kærnen i det nordslesvigske Spørgsmaal, men ikke om Enkelthederne.« Der udspandt sig nu en længere samtale om det nordslesvigske spørgsmål, og Friis viste på et kort, hvor den sandsynlige fremtidige grænse ville komme til at gå. Dr. Solf fremdrog spørgsmålet om Tønder, idet han udtrykte bekymring for, at denne tyske by ville gå med til Danmark. Friis svarede, at det kunne ikke undgås, da tyske enklaver måtte følge deres danske omgivelser. Man gik derefter over til at diskutere, hvorledes man rent praktisk kunne få udarbejdet den ønskede erklæring, og dr. Solf foreslog, at udtalelsen kunne komme i et interview med Friis i »Norddeutsche Allgemeine Zeitung«. Denne fremgangsmåde fandt Friis ikke officiel nok, og i stedet for fremdrog han Hejmdal for 12. november, hvor den før omtalte store petition til rigsregeringen var offentliggjort, underskrevet af ikke mindre end 287 danske foreninger og institutioner. Friis foreslog, at man kunne betragte denne henvendelse som overrakt regeringen af H. P. Hanssen, og den ønskede udtalelse kunne da fremtræde som et svar på petitionen. Dr. Solf gik ind på forslaget, og man enedes hurtigt om, at dr. David og Friis i fællesskab skulle koncipere skrivelsen, som dr. Solf derefter skulle underskrive. Dr. David gjorde opmærksom på, at i hvert fald dr. Haase, eventuelt den samlede regering, måtte billige forslaget, hvilket dr. Solf gik ind på.

Inden samtalen sluttede, spurgte begge de tyske herrer, om der ikke var nogen mulighed for, at det nordslesvigske spørgsmål kunne blive løst inden fredskonferencen ved en direkte dansk-tysk forhandling. De fremhævede begge, at det efter republikkens indførelse ikke ville frembyde større vanskeligheder, og at en løsning uden indblanding af Tysklands fjender ville være det bedste grundlag for et godt

forhold mellem de to lande. Friis svarede, at det kunne der ikke nu være tale om, og det måtte de vide af den tyske gesandts indberetninger. Samtalen med dr. Solf var hermed til ende, og Friis gik tilbage til dr. Davids kontor, hvor man konciperede udtalelsen og aftalte, at Friis skulle søge at opnå Haases tilslutning. Inden afskeden med Friis lagde dr. David endnu engang denne på sinde at gøre, hvad han kunne, for at fremskaffe de fornødne levnedsmidler til Tyskland.

Inden Friis forlod udenrigsministeriet, havde han endnu en samtale med den tidligere tyske ambassadør i USA grev Bernstorff, der på det tidspunkt var udset til leder af en eventuel kommende tysk fredsdelegation. Også i denne samtale berørtes det nordslesvigske spørgsmål, og også grev Bernstorff stillede spørgsmålet om muligheden af at ordne grænsespørgsmålet ved en dansk-tysk aftale. Friis gentog, hvad han tidligere havde sagt til dr. Solf og dr. David, og grev Bernstorff udtalte herefter, at der da ikke var andet at gøre end at drage omsorg for, at spørgsmålet fik en fornuftig løsning.

Der kan vist ikke være nogen tvivl om, at det forslag til den rent praktiske løsning af erklæringsspørgsmålet, som Friis havde forelagt Solf, stammede fra H. P. Hanssen, og at Friis blot var overbringeren af det. Derimod har det nok gjort et vist indtryk på de tyske diplomater, at en repræsentant fra det neutrale Skandinavien mødte op i udenrigsministeriet. Man benyttede da også straks lejligheden til at lægge denne repræsentant på sinde, at der måtte gøres noget for at hjælpe Tyskland over den truende hungersnød. Man kan ikke frigøre sig fra det indtryk, at Tysklands vanskelige levnedsmiddelsituation i høj grad var medvirkende til at dæmpe de i og for sig naturlige tyske bekymringer for følgerne af at give den danske rigsdagsmand den ønskede erklæring.

I løbet af eftermiddagen fik Friis godkendelse hos H. P. Hanssen af det udarbejdede udkast, og derefter gik Friis i gang med at opnå dr. Haases tilslutning. Ved hjælp af Rud. Breitscheid blev et møde arrangeret hos dr. Haase i Bismarcks arbejdsværelse, og det viste sig ikke vanskeligt at opnå den ønskede godkendelse. Dr. Haase insisterede imidlertid på, at brevet skulle underskrives af Scheidemann og Ebert. Friis protesterede og fastholdt, således som H. P. Hanssen havde gjort det dagen i forvejen, at brevet måtte underskrives af dr. Solf. Dr. Haase var ikke særlig begejstret herfor, men efter at han havde haft lejlighed til at konferere med Ebert, vendte han tilbage og med-

delte, at sagen var i orden. Også under samtalen med dr. Haase blev det på ny fra tysk side understreget, hvor vigtigt det var, at Tyskland fik tilført levnedsmidler.

Turen gik nu på ny tilbage til dr. Solf, der udtrykte sin tilfredshed med den måde, hvorpå sagen var blevet ordnet. Dr. Solf meddelte, at han i mellemtiden havde haft en samtale med grev Moltke, og at han havde underrettet denne om, at han var rede til at udstede den ønskede erklæring⁵⁷. Han havde også over for Moltke udtrykt sin betænkelighed ved, at Tønder indlemmedes i Danmark. Han forstod imidlertid, at der ingen udvej var, hvis afstemningen gav dansk flertal nord for den linie, der tidligere på dagen var forevist ham. Dr. Solf lovede, at brevet skulle ligge klart senere på aftenen, men han ønskede at give det en noget anden form end foreslået af Friis og dr. David. Også dr. Solf sluttede samtalen med at henvise til nødvendigheden af hurtige tilførsler.

Fra udenrigsministeriet gik Friis til vinrestauranten »Traube«, hvor han spiste til aften med de tre parlamentarikere. Henad kl. 9 gik han på ny i udenrigsministeriet, hvor det lovede brev blev udleveret til ham. Derefter gik han tilbage til restauranten. »Da jeg kom med Brevet,« fortæller Friis, »stak Hanssen det med et glad Smil i Lommen, Kloppenborg-Skrumsager fyldte vore Rhinskvinglas og drak med mig med Tak for den Tjeneste, jeg havde gjort dem; nu er Gudskelov alting klart til paa Lørdag, nu kan vi rejse glade.« Hans høje latter rungede hen ad gaden, da vi fulgtes ad til hotellet⁵⁸.

Brevet fra dr. Solf havde følgende ordlyd i dansk oversættelse:

Meget ærede hr. rigsdagsmand Hanssen.

Til indholdet af det mig af Deres Højvelbårenhed venligst overrakte opråb fra den dansktalende nordslesvigske befolknings organisationer, må jeg ærbødigst henvise til den erklæring, som jeg har afgivet i rigsdagen den 24. oktober d. å.

Den tyske regering står derefter på det standpunkt, at også det nordslesvigske spørgsmål i henhold til præsident Wilsons fredsprogram bør løses på grundlag af den pågældende befolknings selvbestemmelsesret.

Jeg har det tillidsfulde håb, at der med det standpunkt, som den ty-

ske regering hermed indtager, i fremtiden sikres et for rivninger frit, nabovenligt forhold mellem det danske og det tyske folk.

Idet jeg udtrykker min mest udmærkede højagtelse.

Deres Højvelbårenheds ærbødige Solf«⁵⁹.

Ved modtagelsen af dr. Solfs brev havde H. P. Hanssen opnået et af de vigtigste mål, han havde sat sig, under det forlængede ophold i den tyske rigshovedstad. Man kan da rejse det spørgsmål, hvorfor han med så stor stædighed og konsekvens arbejdede på at få en sådan erklæring. I første række bør man nok hæfte sig ved det forhold, at der under de herskende uklare og usikre politiske tilstande i Tyskland nu forelå en klar erklæring fra såvel den tidligere kejserlige regering som den nye revolutionsregering, at Tyskland var indstillet på at løse det nordslesvigske spørgsmål på basis af princippet om folkenes selvbestemmelsesret. Det var et løfte, som i dagens situation kendte Bismarcks slettelse af Pragerfredens § 5 ugyldig. Dette var i sig selv et ikke ringe resultat. H. P. Hanssen havde desuden opnået tysk tilslutning til en løsning af grænsespørgsmålet efter den hovedlinie, han selv agtede at følge. Også dette kunne fremover vise sig at få betydning.

Med dr. Solfs brev i lommen kunne de danske parlamentarikere og andre dansksindede tyske statsborgere også med større tryghed arbejde videre med grænsespørgsmålets praktiske løsning uden at frygte, at der fra de preussiske myndigheders side skulle kunne gribes ind. Når de tyske rigsmyndigheder havde taget det standpunkt, som dr. Solfs brev indeholdt, ville de stedlige myndigheder være tvunget til tilbageholdenhed. Endelig har det vel også spillet en afgørende rolle for H. P. Hanssen, at en klar erklæring fra rigsmyndighederne ville være et værdifuldt våben i kampen mod den lokale tyske agitation mod en afståelse af Nordslesvig til Danmark, som før eller senere måtte komme til udtryk. Det vidner i høj grad om H. P. Hanssens politiske forudseenhed, at han drog omsorg for at få en sådan erklæring bragt til veje. Brevet er endelig et vidnesbyrd om den indflydelse, han havde i tyske parlamentariske kredse, idet han på et tidspunkt, hvor de ledende personer i Berlin havde ganske andre tungtvejende tyske problemer at tage stilling til, kunne overtale dem til at udsende en erklæring som den ønskede.

Under de tre parlamentarikers ophold i rigshovedstaden i de nærmeste uger før og efter novemberrevolutionens gennembrud fortsatte man konsekvent og ihærdigt arbejdet med at påvirke den tyske offentlighed til gunst for de danske grænsesynspunkter, og fra det provisoriske kontor på hotel Fürstenhof udgik en stadig strøm af skriftligt materiale. Der er ingen grund til nærmere at redegøre for dette arbejde, men det bør dog nævnes, at H. P. Hanssen og Kloppenborg-Skrumsager på selve revolutionsaftenen havde en sammenkomst af særlig karakter. Den nævnte aften havde man inviteret de i Berlin værende nordiske presserepræsentanter til en sammenkomst på hotellet. Mødet fik ganske naturligt sit præg af de storpolitiske begivenheder, som alle havde oplevet på nærmeste hold. Aftenen stod dog først og fremmest i Nordslesvigs tegn, og man benyttede lejligheden til at omdele forskelligt materiale, ligesom H. P. Hanssen lagde alle varmt på sinde at arbejde for grænsespørgsmålets løsning på basis af folkenes selvbestemmelsesret. Uden for lød geværskud og maskingeværknitren, men sammenkomsten forløb i bedste stemning, indtil en ankommen militærpatrolje krævede lokalerne rømmet. Under festen talte Bjørn Bjørnson og svenskeren Torelius begge for Sønderjylland, og trods mødets bratte afslutning var alle, inklusive de to arrangører, yderst tilfredse med festens forløb⁶⁰.

7. En politik skitseres

Efterhånden som begivenhederne i Tyskland tog fart, stod det klart for de tre parlamentarikere, at det tidspunkt nærmede sig, hvor man mere i enkeltheder måtte udarbejde den grænsepolitik, som man ønskede ført, og at en klar tilkendegivelse fra den nordslesvigske befolknings side var ønskelig. Initiativet hertil måtte naturligt ligge hos parlamentarikerne, og man synes til at begynde med at have tænkt sig den fremgangsmåde, at de hver for sig skulle udarbejde deres egen betænkning om grænsespørgsmålet. Disse betænkninger skulle derefter sendes til overvejelse blandt Vælgerforeningens tilsynsråd, og der skulle heraf fremgå en samlet nordslesvigske tilkendegivelse. Begivenhederne den 9. november og dens følger medførte imidlertid, at H. P. Hanssen foreslog en anden fremgangsmåde, som det vil fremgå af det følgende.

I første omgang drejede det sig om at få udarbejdet de påtænkte betænkninger. Da disse er meget vigtige dokumenter i hele hændelsesforløbet, vil det være nødvendigt at gengive det væsentligste af deres indhold.

Kloppenborg-Skrumsagers betænkning er dateret Berlin 10. november 1918 og indeholder følgende synspunkter:

»Begivenhederne udvikler sig med rivende Fart, og det, vi har drømt om og levet i siden vor Barndom, vil snart ske. Den med Uret gennem vort Folk dragne Grænse vil om faa Uger blive flyttet imod syd, og mens den ene verdenshistoriske Begivenhed næsten falder over den anden, og der politisk sker mere i Timer end før i Aarhundreder, spørger man stadig stærkere: Hvor bliver den nye Grænse?«

Spørgsmålet er fuldt berettiget. Grænsen skal flyttes, og det er vigtigt, at man bliver enige om, hvor den skal trækkes. »Ingen er mere interesserede i dette Spørgsmaal end Nordslesvigs Befolkning, og ingen Mening bør her tillægges større Vægt end den, der udtales fra Nordslesvig. Da man gentagende spørger os tre parlamentariske Repræsentanter om vor Mening, udtaler vi os ogsaa gerne om Spørgsmaalet, som vi er fuldstændig enige om.«

Kloppenborg-Skrumsager udtalte herefter sin glæde over, at spørgsmålet nu kunne blive afgjort som et retsspørgsmål i overensstemmelse med § 5 og i henhold til det af præsident Wilson proklamerede princip om folkenes selvbestemmelsesret. Spørger man os nu om, hvordan afstemningen skal foregå, og hvem der skal stemme, svarer vi: »Ja, vi tænker os da, at vi først bliver enige om en rimelig, saa vidt mulig naturlig Grænse ved Sproggrænsen, og derefter stemmer baade Mænd og Kvinder af den indfødte Befolkning nord for den nævnte Linje for Danmark eller Tyskland. Fra det 18. Aar har Mændene maattet vove Livet. Derfor vil det ogsaa være den rette Valgretsalders i dette afgørende Spørgsmaal. Stemmerne fra hele Nordslesvig tælles sammen, og Enklaver kan der ikke blive Tale om.« Den linie, vi anser for den rimeligste, trækker vi syd om Als, ind ad fjorden til Kobbermøllebugten, derefter syd om Padborg og Frøslev til Skelbækkens udspring og herefter langs denne og Vidåen og nord om Sild.«

»Vi ved, at alle ikke er tilfredse med denne Grænse. En Del vil have den historiske Grænse ved Ejderen. Dertil maa vi sige, at det aldeles ikke kan lade sig gøre, naar nu Løsenet er, at Grænsen skal

drages efter Folkenes Selvbestemmelsesret. De siger jo, at Sydslesvigernes Flertal nu ogsaa vil tilbage til Danmark. Vi har hørt mange paalidelige Folk med gode Forbindelser i Sydslesvig fortælle derom. Men ligervis har vi hørt Tyskerne, som har rejst i Nørrejylland, fortælle, at Jyderne før Krigen var saa glade ved de tyske Flæskepriser, at de ønskede sig til Tyskland. Sligt kan man ikke bygge paa. Saadanne Udtalelser fremgaar tit af tarvelig Høflighed, og i Handelen tit for at hæve Konjunkturerne. Det, vi sikkert ved, er, at syd for den angivne Linje er der, Flensborg undtaget, kun afgivet faa danske Stemmer. Derfor maa vi holde tilbage paa vor Tilbøjelighed til at gaa længere sydpaa. Saa retfærdig kan ingen Grænse drages, at hver Mand kommer derhen, hvor han ønsker. Men naar vi gør det, som vi tænker os, vil det, der bliver tilbage, tildels kunne ordnes ved Omflytning.«

Kloppenburg-Skrumsager tilføjede derefter nogle bemærkninger om, at den foreslåede ordning ikke ville svække Tyskland, snarere styrke det. Anderledes ville det forholde sig for Danmark, hvis Sydslesvig indlemmedes, idet 3 millioner danske da ville stå med 300.000 tyskere. »At faa dette til at gaa godt vil være en svær og stor Opgave, som vi sikkert vil staa os bedst ved at være fri for.«

Mange håbede, at den nu overståede krig ville være den sidste, sluttede Kloppenburg-Skrumsager. »Ja, maatte det være saa vel. Men skal det lykkes, saa maa vi ogsaa alle gaa i os selv og se at være maa-deholdne i vore Fordringer, saa Grænserne bliver de retfærdigst mulige med mindst mulige Riveflader, der kan indeholde Stof til nye Konflikter. At bidrage hertil er for os en Vælfærds- og Æressag. De smaa Folk maa især glæde sig ved at være med i Arbejdet for Retfærdigheden. Og tror vi heller ikke, at nogen, som nu glæder sig til egen Frihed og lykkeligt Samliv med sit eget Folk, kunde fristes til at betynde sit Fædrelands Fremtid ved at belæsse det med modvillige Statsborgere, som kunde udsætte Landet for Fare i vanskelige Tider.«⁶¹.

H. P. Hanssens betænkning, der var dateret Berlin 9. november 1918, gav til indledning et par glimt af Berlin under revolutionen og skildrede derefter resultaterne af de bestræbelser, man havde udfoldet for at få det nordslesvigske spørgsmål frem i den internationale presse. Endvidere omtaltes den forestående banket med den nordiske presse og den tyske agitation i Sønderjylland, som var ved at brede sig.

»De revolutionære Bevægelser i Tyskland vil drive Udviklingen ind

i et endnu hurtigere Tempo,« hed det derefter. »Regeringen er nødt til hurtigst muligt at slutte Fred, hvad de Revolutionære ogsaa kræver, for at faa Bugt med de indre Vanskeligheder. Afgørelsens Time nærmer sig derfor nu med stærke Skridt, og dermed er vi naaet til det Tidspunkt, hvor vi maa tage klart Standpunkt til Grænsespørgsmaalet.«

H. P. Hanssen fortsatte: På mødet i Flensborg var vi, bortset fra P. Tønder, Birkelev, enige om, »at vi burde tilstræbe Nordslesvigs Genforening med Danmark paa Grundlag af Folkenes Selvbestemmelsesret. Dette Standpunkt har jeg ogsaa hævdet hernede. I Danmark har Regeringen, støttet af alle Rigsdagens Partier, indtaget det samme Standpunkt.« Der er »i den danske Rigsdag fuld Enighed om at kræve det danske Nordslesvig, men ogsaa kun det danske Nordslesvig tilbage. Enhver Indlemmelse i Danmark af sydligere liggende tysktalende eller tysksindede Omraader afviser man bestemt, fordi man betragter dem som farlige for Rigets og Folkets Fremtid. Uden for de ansvarlige Politikeres Kreds gør der sig derimod ogsaa i Kongeriget Bestræbelser gældende, som gaar ud paa eventuelt uden Folkeafstemning at faa draget en sydligere Grænse, som vilde medføre, at der ogsaa blev et stærkt tysk Element indlemmet i Danmark.« H. P. Hanssen skildrede derefter de tyske bestræbelser i Sønderjylland. »Over for disse – maa vi med Henblik paa de nær forestaaende Fredsforhandlinger nu søge at samle alle Danske i enig Stræben, som kan bære vort Krav frem med uimodstaaelig Styrke.

Jeg holder paa, at vi først skal fastsætte Nordslesvigs Sydgrænse, der som fremtidig Landegrænse maa opfylde visse geografiske Krav. Denne Grænse drager jeg fra Sydpynten af Als ind ad Flensborg Fjord til Kobbermøllebugten. Derfra med Vandløbet op ad Krusaa-dalen i en Bue til Padborg Station, som bliver Grænsestation, og ved Ombygning maa lægges saaledes, at den ligesom Hvidding Station dækker Grænsen. Fra Padborg løber Grænsen søndenom Frøslev og derfra i nordvestlig Retning op til Skelbækken, som den følger til Sønderaaen, videre med Vidaaen til den sidste skarpe Drejning mod Nord. Derfra gaar den lige vestpaa ud til Vesterhavet og op mod Nordpynten af Sild.

Naar denne Grænse er godkendt som Nordslesvigs Sydgrænse, danner Nordslesvig en Helhed, som stemmer under et med Ja eller Nej og dermed bestemmer, om Nordslesvig skal afstaas til Danmark

eller blive ved Tyskland. Det er efter min Mening et klart Standpunkt, som baade er i god Overensstemmelse med det Krav, vi hidtil har stillet, og med Tidens stærke Løsen: Retfærdighed paa Grundlag af Folkenes Selvbestemmelsesret.

Opnaar vi denne Grænse, har vi paa Løgumklosteregren, i Slogsherred og i Byerne, særlig i Tønder By, en Del Tyskere indenfor Rigets Grænser, men dog ikke mere end at vi vil kunne opsuge det i Løbet af et Par Menneskealdre. Faar vi derimod Flensborg By med, er det ufordøjeligt, og vi maa da regne med et varigt tysk Sprogomraade indenfor Rigets Grænser, som gør hele vor nationale Fremtid utryg. Dertil kommer yderligere, at hvis Flensborg skal stemme med det øvrige Nordslesvig, vil den med sine over 65.000 Indbyggere trykke det danske Flertal meget stærkt ned, ja muligvis endog, da meget tyder paa, at Socialdemokraterne vil stemme tysk, kunne forvandle det til et Mindretal. Det gælder derfor om, at vi er os vort Ansvar bevidst og ikke mister vort klare Omdømme, at vi ikke i det afgørende Øjeblik lader os lede vild af Følelser og Stemninger, som vi alle nærer, men som, hvor berettigede de end er i og for sig, dog er Lygte-mænd i Politiken. Ansvarer overfor vore Børn og Børnebørn, overfor den nordslesvigske Befolkning, overfor vort Folk og Fædreland maa her baandlægge vore Følelser, saa de ikke fører os paa Vildspor.

I en samtidig afgiven Betænkning om Grænsespørgsmaalet, som medfølger, er Landdagsmand Kloppenborg-Skrumsager kommen til det samme Resultat. Landdagsmand Nis Nissen har endnu ikke kunnet afgive en Betænkning, da han er bleven standset et eller andet Sted undervejs af Revolutionen. Vi har i Øjeblikket ingen Efterretninger fra ham, men vi ved fra indgaaende Drøftelser og Fællesovervejelser af ethvert for og imod, at han i denne Sag helt deler vort Standpunkt. Vi beder nu de tilstedeværende Bestyrelses- og Tilsynsraadsmedlemmer at tilkendegive os, eventl. ved en Fælleserklæring, om de billiger og godkender vor Stilling til Grænsespørgsmaalet⁶².

Sandsynligheden taler for, at H. P. Hanssen har skrevet sin betænkning under indtryk af den tyske revolutions fremmarch, men inden denne havde sejret i Berlin. Han synes på dette tidspunkt at have tænkt sig en skriftlig udtalelse fra medlemmerne af Vælgerfor-eningens bestyrelse og tilsynsråd. Planerne om at sammenkalde tilsynsrådet til et møde i Åbenrå og lade det efterfølge af et stort offentligt møde synes først at være dukket op i løbet af dagen.

Foruden ovenstående betænkning skrev H. P. Hanssen i løbet af formiddagen den 9. november et privat brev til Vælgerforeningens næstformand Peter Grau, hvori han på visse punkter uddybede sine synspunkter om grænsespørgsmålets praktiske løsning. Da dette har stor betydning for forståelsen af H. P. Hanssens stillingtagen på dette tidspunkt, bør det også citeres på dette sted.

»Kære Ven. Vi er midt i Revolutionen, og der er derfor meget daarlig Tid til at skrive Beretninger og Breve. Al Toggang er standset, og Beretningen naar derfor heller ikke frem til Mandag.

Afgørelsens Time er nu nær, og vi maa tage klart Standpunkt til Grænsespørgsmaalet. Mit Standpunkt, som jo bortset fra P. Tønder, vandt almindelig Tilslutning paa Mødet i Flensborg, har jeg udviklet nærmere i Beretningen. Jeg tror, at det er absolut nødvendigt, at vi fastholder denne Grænse skarpt og bestemt imod Angreb fra alle Sider. Det gør ondt at prisgive Flensborg, men vi maa se ædrueligt paa Forholdene. Gustav Johannsen, som kendte Byen nøje, havde allerede prisgivet den i 1896, da jeg blev hans Kollega i Landdagen. Vi maa regne med de faktiske Forhold: at Danskheden i Flensborg repræsenteres af en fra Nordslesvig indvandret Koloni, at den danske Rigsdag og den danske Regering ikke af Hensyn til Landets Fremtid tør tage imod en sydligere Grænse, at vi ikke faar mere Tyskhed med ind i Danmark, end vi kan opsuge i en overskuelig Fremtid, og fremfor alt vogte os nøje for i denne afgørende Stund at stille os i Modstrid med Tidens stærkeste Løsen, retfærdige Grænsereguleringer i Overensstemmelse med Folkenes Selvbestemmelsesret.

Jeg tror, at vi kan opnaa denne Grænse, og at ingen sydligere Grænse – selvfølgelig bortset fra enkelte Landsbyer – vil kunne give os en tryk national Fremtid. I stor Hast. Din hengivne H. P. Hanssen«⁶³.

Brevet blev liggende på Hanssens bord, da han forlod hotellet for at spise frokost og bagefter gå i rigsdagen. Her overværede han, som omtalt foran, hvorledes den tyske republik blev proklameret fra rigsdagens balkon. Fra rigsdagen gik han senere tilbage til hotellet og tilføjede følgende efterskrift til brevet til Peter Grau: »NB. Revolutionen har sejret. Jeg stod ved Siden af Scheidemann, da den tyske Republik blev udraabt. Det gamle Voldsregimente er nu brudt fuldstændig sammen. Vælgerforeningens Bestyrelse og Tilsynsraad med Stedfortrædere maa ufortøvet sammenkaldes til et Møde paa Folkehjem i

Aabenraa næste Lørdag. Næste Søndag holder vi offentligt Møde paa Folkehjem for i fuld Offentlighed at rejse vort Krav. Derefter Forsamlingshusene op paa vid Gab og Møder over hele Nordslesvig. Den nye Regering er os gunstig, men kun hvis det virkelig er Alvor, at vi vil en Løsning paa Grundlag af Selvbestemmelsesretten. Flensborg er nu absolut ikke diskutabel. Det mægtige tyske Socialdemokrati vil mere end nogensinde knytte den til Tyskland, efter at det er blevet en social Republik, og vi maa regne med mange socialdemokratiske Stemmer i Nordslesvig. Din hengivne H. P. Hanssen.«

Det er sjældent, at man i et historisk aktstykke kommer så nær ind på begivenhederne, som det her er tilfældet. Her er i sandhed tale om en samtidig kilde. De korte og knappe sætninger afspejler de verdenshistoriske begivenheder, set på allernærmeste hold. Vi er faktisk midt i begivenhedernes centrum. Og vi er desuden nærværende, da den store beslutning tages om det historisk berømte Åbenråmøde, den mest afgørende begivenhed i hele Genforenings-processens lange og spændende hændelsesforløb. H. P. Hanssen havde overværet en verdenshistorisk begivenhed, og han så øjeblikkelig de muligheder, den nye situation skabte for en løsning af grænseproblemet efter de linier, han anså for de rette. Han var også klar over, der nu måtte handles aldeles omgående, og han så vejen ligge klart foran sig. Der fører en direkte linie fra proklamationen af den tyske republik til vedtagelsen af Åbenråresolutionen. Kun 8 dage skiller de to begivenheder, der på afgørende måde ændrede Nordslesvigs nationale fremtid.

På grund af revolutionen var det umuligt at afsende de udarbejdede betænkninger og det medfølgende brev til Peter Grau fra Berlin d. 9. november. Al toggang fra Berlin var afbrudt. Dette åbnede på den anden side en mulighed for, at Nis Nissen kunne nå frem til Berlin, inden de vigtige dokumenter kunne afsendes. Da han dukkede op i løbet af søndagen den 10. november, var der ganske vist ikke tid for ham til at skrive en selvstændig betænkning, således som det oprindelig var aftalt. Han nøjedes derfor med at give H. P. Hanssens betænkning følgende tilføjelse: »Efter min Ankomst til Berlin har jeg læst den af H. P. Hanssen affattede Betænkning, som jeg i enhver Henseende giver min fulde Tilslutning. Berlin den 10. November 1918. N. Chr. Nissen«⁶⁴.

Sammenholder man de ovenfor refererede betænkninger om den grænsepolitik, som de tre danske parlamentarikere ville foreslå, at

man skulle følge, må man konstatere, at de alle var enige. De ønskede en fri afstemning i den del af det gamle danske land Sønderjylland, som de kaldte Nordslesvig, og som mod syd var afgrænset af H. V. Clausen-linien. De betragtede grænsespørgsmålet udelukkende som et nordslesvigsk spørgsmål, og det indgik ikke i deres forslag, at der kunne være tale om nogen form for afstemning syd for den afgrænsede zone. Medens det rene nordslesvigske synspunkt utvivlsomt har været fastholdt af H. P. Hanssen under alle de drøftelser, som var blevet ført i Berlin mellem de tre parlamentarikere, og som blev yderligere bestyrket under indtryk af den sejrende tyske revolution, synes dette ikke i samme udstrækning at have været tilfældet med Kloppenborg-Skrumsager. De interne danske drøftelser i Berlin er omtalt forskellige steder i H. P. Hanssens dagbog, men ikke på en sådan måde, at man kan følge dem i detaljer. Der findes imidlertid nogle udtalelser fra professor Aage Friis fra hans besøg i Berlin i november 1918, og som gengiver indholdet af hans samtaler med parlamentarikerne. »Alle tre var,« skriver Friis, »efter hvad jeg endnu samme Aften noterede i mine Optegnelser, enige om, at der burde tilstræbes en national Grænse, og var alle betænkelige ved den hidsige Agitation, der var sat i Gang fra de saakaldte »Dannevirke-mænds« Side. Nis Nissen stod kategorisk (et yndlingsudtryk i Friis mund nu og siden) fast paa Hanssens Standpunkt, skønt han indrømmede, at hans Hjerte hang ved Flensborg, ja ved Dannevirkegrænsen. Kloppenborg-Skrumsager var maaske lidt usikker, øjensynlig ikke uden Paavirkning af »Dannevirke-mændene«, men han var helt enig med de to andre om det Standpunkt, man burde indtage, og søgte sin Tilflugt i, »at man kunde jo overlade Flensborg og sydlige Distrikter selv at handle, hvis de virkelig ønskede en Afstemning eller Forening med Danmark«⁶⁵. Der er al grund til at tro, at Friis' notat afspejler en vigtig forskel i de tre mænds opfattelser. Medens Nis Nissen hurtigt har ladet sin nøgterne realitetssans få overvægten over følelserne, ligesom tilfældet var med H. P. Hanssen, forholdt det sig anderledes med Kloppenborg-Skrumsager. Hans temperament var ikke som de andres. Følelserne havde et langt stærkere greb i ham. Han havde let ved at flamme op og blive begejstret, og i den konkrete sag havde han sværere ved at se bort fra, at landet syd for Clausen-linien engang havde været dansk ligesom Nordslesvig. Kloppenborg-Skrumsager og »Dannevirke-mændene«, som Friis kaldte dem, havde et fælles udgangspunkt i den

mere følelsesbetonede og historiske betragtningsmåde af problemerne. Meget synes at tyde på, at Kloppenborg-Skrumsager under forhandlingerne i Berlin har haft sværere end Nis Nissen ved at slutte sig til H. P. Hanssens grundfæstede syn på grænsespørgsmålet, men at den personlige påvirkning, der udgik fra H. P. Hanssen, alligevel fik ham til at formulere en grænsepolitik, der var identisk med H. P. Hanssens. Inderst inde var han dog i tvivl om rigtigheden af denne politik, og som vej ud af sit private dilemma har han da under samtalerne ladet det synspunkt komme til orde, at man jo kunne overlade til Flensborg og sognene syd for den foreslåede afstemningsgrænse at stille krav om afstemning. Han har utvivlsomt stået ene med dette synspunkt og har til sidst bøjet sig for sine to kolleger. Det standpunkt, han forfægtede i sin betænkning, var således ikke i fuld overensstemmelse med hans inderste overbevisning. Han løb da også fra det, da han senere kom under påvirkning fra anden side.

Revolutionen i Berlin virkede på H. P. Hanssen som et startskud. Begivenhederne ville efter al sandsynlighed begynde at tage fart. En fredskonference ville træde sammen umiddelbart efter våbenstilstandens indgåelse den 11. november, og der måtte derfor handles. En klar tilkendegivelse fra Nordslesvig måtte tilvejebringes hurtigst muligt. Revolutionen havde fejlet de sidste rester af militærcensuren til side, og der ville desuden være mulighed for på ny at afholde møder. Begge dele måtte udnyttes i den fremtidige danske propaganda.

Når H. P. Hanssen nu drev så hårdt på aktiv handling, var det utvivlsomt først og fremmest under indtryk af, at det virkelig hastede. Man troede, at en præliminærfred hurtigt ville følge på indgåelse af våbenstilstanden. Endvidere var der hensynet til den vågnende tyske opposition i grænselandet. Den måtte imødegås, og dette kunne bedst ske ved, at den danske befolkningsgruppe bevarede initiativet. Endelig kan det ikke udelukkes, at H. P. Hanssen har haft i tankerne, at hurtig handling var det bedste middel til at komme en eventuel hjemlig opposition mod hans grænsepolitik i forkøbet. Hidtil havde denne opposition kun udtrykt sig spagfærdigt, men H. P. Hanssen var klar over, at den eksisterede, og at den kunne blive farlig.

I løbet af søndagen den 10. november gjorde H. P. Hanssen posten til Nordslesvig færdig. Da togtrafikken fra Berlin genoptoges ved midnatstid, sendtes kureren af sted. Han nåede så hurtigt igennem, at indbydelsen til møderne på Folkehjem kunne publiceres i Hejmdal

tirsdag den 12. november. Om dagsordenen for tilsynsrådsmødet forhandlede H. P. Hanssen onsdag morgen med sine kolleger, og man fastsatte afrejsen fra Berlin til senest næste dags aften, således at man kunne være sikker på at være fremme til det vigtige møde i Åbenrå om lørdagen. Man havde således kun få dage at disponere over. Man begyndte en afvikling af det midlertidige danske propagandakontor i Berlin, og man satte alle kræfter ind på at opnå den tilkendegivelse fra rigsregeringen, som man gerne ville have med hjem. Som omtalt ovenfor lykkedes dette, og torsdag aften forlod H. P. Hanssen og Kloppenborg-Skrumsager rigshovedstaden og satte kurs mod hjemmet. Nis Nissen blev indtil videre tilbage i Berlin for at assistere Ingeborg Refslund Thomsen, der var på vej hjem fra Østpreussen med sine to børn.

Med hjemrejsen torsdag den 14. november 1918 var de danske parlamentarikers arbejde i den tyske rigshovedstad definitivt afsluttet, og der skulle komme til at gå mange år, inden man på ny skulle opleve, at en dansk mindretalsrepræsentant fik sæde i en tysk parlamentarisk forsamling. I de forløbne begivenhedsrige uger havde Berlin været det sted, hvor de afgørende begivenheder med hensyn til grænsespørgsmålets løsning havde fundet sted. Nu foretoges den store sceneforandring, og det blev fremtidig i Nordslesvig, at de afgørende beslutninger skulle tages.

8. *Optakten til mødet i Åbenrå*

De tre parlamentarikere i Berlin havde i fællesskab udarbejdet et oplæg til den praktiske gennemførelse af de danske nordslesvigeres nationale krav. Det næste, der nu skulle ske, var at opnå tilslutning til disse synspunkter fra en så repræsentativ forsamling som muligt fra den befolkning, der ville blive berørt af den ønskede grænseflytning. For parlamentarikerne var der ingen tvivl om, at dette forum måtte være Vælgerforeningen for Nordslesvig.

Vælgerforeningen var stiftet i 1888 med det formål at organisere den danske befolkning politisk⁶⁶. Foreningen lededes af en bestyrelse, og ved siden af den havde man tilsynsrådet. Ved krigsudbruddet i august 1914 havde foreningen godt 8.000 medlemmer, hvoraf 1176

var kvinder. Det område, inden for hvilket foreningen virkede, var organiseret i 25 distrikter, der alle udpegede et medlem og en stedfortræder til tilsynsrådet. På grund af krigen havde det ikke været muligt at foretage det i vedtægterne krævede nyvalg, og alle mandater, såvel bestyrelsens som tilsynsrådsmedlemmernes, var udløbet. Den forsamling, som nu indkaldtes, var formelt uden mandat, men situationen gjorde det nødvendigt, at man så bort fra dette forhold. Der blev da heller ikke på mødet rejst indvendinger mod dets indkaldelse, end sige draget i tvivl, at mødet kunne udtale sig på befolkningens vegne. Da Vælgerforeningen genoptog sin mødevirksomhed i november 1918, havde man ingen formand. Den tidligere mangeårige formand gårdejer J. N. H. Skrumsager havde af helbredshensyn nedlagt sit hverv i begyndelsen af året. Man havde derefter overdraget gårdejer Peter Grau, der var valgt til næstformand, at virke indtil videre som fungerende formand. Tilsynsrådets første møde efter krigsudbruddet sammenkaldtes til Flensborg 12. oktober 1918, således som det er skildret ovenfor. Nu sammenkaldtes det på ny til Åbenrå lørdag den 16. november, og nogen mere repræsentativ forsamling for den danske befolkning i Sønderjylland ville det på dette tidspunkt ikke være muligt at fremskaffe. For at gøre repræsentationen så bred som mulig indkaldtes også stedfortræderne. Det var parlamentarikernes hensigt, at deres oplæg skulle danne basis for en drøftelse, der derefter skulle munde ud i en resolution, der udtrykte befolkningens ønsker⁶⁷. Forinden man mødtes i Åbenrå, ønskede man imidlertid, at det vigtige grænsespørgsmål skulle drøftes på lokalt plan, således at man kunne møde velforberedt til den afgørende forhandling i Åbenrå.

For det videre hændelsesforløb fik det afgørende betydning, hvad der i ugerne forud for Åbenrå-mødet foregik i Flensborg, og herom er man heldigvis vel underrettet⁶⁸.

På mødet i Flensborg 12. oktober havde denne by været repræsenteret af den gamle grosserer Lorens Poulsen og af redaktør Andreas Grau. Man havde her hørt, at det var parlamentarikernes opfattelse, at der ikke skulle finde en afstemning sted hverken i Flensborg eller i byens nærmeste opland. Skuffelsen var naturligvis stor, men man trøstede sig vel med, at der på mødet kun havde været tale om en orientering, ikke om nogen beslutning. Kommer tid, kommer råd.

Ligesom i Nordslesvig organiserede man i de følgende uger i Flens-

borg en tillidsmandskæde, og man mødtes til regelmæssige møder om mandagen enten i Borgerforeningen eller på Sommers hotel. Den gamle grosserer Poulsen var sjælen i dette arbejde, og Andreas Grau stod ved hans side. I denne kreds modtoges de ugeberetninger, som parlamentarikerne sendte hjem fra Berlin. 21. oktober drøftede en snæver kreds stillingen i Flensborg og i de tilgrænsende sogne, og der synes allerede på dette tidspunkt at have været enighed om, at man måtte kræve, at også Flensborg og omegn fik ret til at deltage i en kommende afstemning. Man kendte H. P. Hanssens synspunkter, og at han havde til hensigt at rejse Nordslesvigs krav i den tyske rigsdag den 23. oktober. Man besluttede derfor at sende Andreas Grau til Berlin, for at han kunne tale med H. P. Hanssen og eventuelt forebygge, at der kom en udtalelse, der afskar Flensborg muligheden for at komme til at afgive sin stemme. Grau fik talt med H. P. Hanssen, inden han gik på talerstolen, og han overværede fra tribunen H. P. Hanssens tale. Som det vil være fremgået af referatet af H. P. Hanssens tale, kom han slet ikke ind på den praktiske løsning af grænse-spørgsmålet. Hverken Flensborg eller Mellemslesvig blev nævnt. Der var altså ikke foregrebet noget, og Andreas Grau kunne vende relativt tilfredsstillet tilbage til Flensborg⁶⁹.

H. P. Hanssens rigsdagstale satte det nordslesvigske spørgsmål til offentlig debat, og henimod månedens slutning begyndte de tyske kredse i Sønderjylland at røre på sig. Spørgsmålet kom dog ikke meget frem i pressen på grund af censuren, men det diskuteredes ivrigt mand og mand imellem. Jo mere det gik op for befolkningen, at Tyskland var militært slået, jo stærkere interesserede man sig for følgerne af det tyske sammenbrud. På Flensborg Avis kunne man ved en pludselig stærk stigning i abonnementstallet registrere en vis orientering mod Danmark, og det samme indberettede tillidsmændene.

4. november kunne Flensborg Avis meddele, at man endelig var begyndt at slække på censuren, og at det nu var tilladt at hævde selvbestemmelsesretten. Det er jo også tilstrækkeligt, fortsatte bladet. »Det er jo netop det eneste, vi forlanger: Retten til selv at bestemme vor Skæbne«. Samme dag udbrød matrosoprøret i Kiel, og i de følgende dage sejrede revolutionen overalt i Sønderjylland. Censuren ophørte, og man kunne atter give udtryk for, hvad der rørte sindene. I bladets nr. for 5. november hed det i en artikel med titlen »Det frie Ord«:

»Der er i de sidste Dage gaaet et Pust hen over vor slesvigske Hjemstavn, der kun kan sammenlignes med en varm Vaarsols Aande hen over et tilfrosset Landskabs stivnede Øde. Nu brydes Isen, Tungebaandene løsnes, og Hjerterne strømmer over af det Haab, der trofast er bevaret inderst inde under 51 Maaneders lange og bange Ven-tetid. Det gaar ikke som en Bæks Rislen, det gaar som en Elvs Drønen gennem vort Folks Sind, mens man vantro Gang efter Gang griber sig til Hovedet for at spørge, om man da ikke drømmer, om det er virkeligt, at der igen kan tales frit, hvad der trofast er tænkt og talt om bag stængede Døre. En Tid som denne oplever vi aldrig mere«. Efter denne indledning gik bladet over til at tale om den tid, hvor der skulle træffes afgørende beslutninger om folkets skæbne, og man udtrykte sin glæde over, at man nu selv havde mulighed for at tage skæbnen i egen hånd. Heldigvis skal der ikke formes noget nyt program, fortsatte man, og man kan tage fat, hvor man slap for 51 måneder siden. »Vi kræver nu som før Selvbestemmelsesret, den naturlige og selvfølgelige Ret, som for 52 Aar siden blev fastslaaet i Pragfredens § 5, og som nu er hele det krigstrætte og udmattede Europas Løsen. Intet og Ingen vil med vor Vilje kunne faa os til at give Afkald paa denne Ret, som vi paa Trods af Magt, paa Trods af Tvivl og Vantro omkring os har hævdet gennem 54 Aar. Den er vort Løsen, paa den vil vi bygge og grundlægge vor Fremtid«. Og videre hed det: »Vi ønsker en Retsfred, vi ønsker ikke at øve Tvang over for Nogen, men vi ønsker heller ikke og vil ikke taale, at der øves Tvang over nogle af vore egne. Folkenes Selvbestemmelsesret er vort Løsen, og hvor dette Krav løftes, saa det høres, der maa der spørges, der maa Selvbestemmelsesretten anvendes«. En ny tid står for døren, hvor gamle meninger og fordomme styrter sammen. »Mangen en har maattet tænke om og veje om. Der er flyttet Skel, og det ogsaa hvad Sindelag angaar. Motiverne kan ikke vejes paa Guldvægt; hvad man kan, og hvad man skal, er at spørge, stille Folk over for Folkenes Selvbestemmelsesret med den Bevidsthed, at de nu stemmer ikke blot for sig selv, men ogsaa for de kommende Slægter«.

Den citerede artikel kan utvivlsomt betragtes som udtryk for de synspunkter, der på dette tidspunkt var fremherskende inden for den Flensborgske inderkreds. Den må ligeledes opfattes som en klar protest mod en politik, der på forhånd afskar Flensborgområdet fra at komme til orde ved en afstemning. Man krævede, at befolkningen

skulle høres, og man ville ikke skubbes til side. I selvsamme øjeblik, bladet fik sin frihed tilbage, rejstes dette krav, og det lød atter og atter i de kommende dage.

7. november sejrede revolutionen i Sønderjyllands største by, og der indsattes her som andetsteds arbejder- og soldaterråd, der førte kontrol med byens administration. Samme dag indkaldtes byrådet til møde, og i nærværelse af overborgmester, dr. Todsén og borgerrepræsentationens formand dr. Löhmann vedtog man enstemmigt en resolution, hvori man protesterede mod afståelsen af dele af Nordslesvig til Danmark, krævede national ligeberettigelse mellem dansk og tysk og nedlagde indsigelse imod, at Flensborg adskiltes fra Nordslesvig, da dette ville lægge byens erhvervsliv øde. Den samlede befolkning kunne kun imødesee en lykkelig udvikling, hvis ligeberettigelse mellem dansk og tysk indrømmedes, og provinsens samhørighed med Tyskland bevarede.

Flensborg Avis kommenterede denne udtalelse i en lang artikel, der udkom den følgende dag. Man ville ikke rejse tvivl om forslagsstillerens ærlige overbevisning med hensyn til de løfter, der nu stillede den danske befolkning i udsigt, men, tilføjedes det: det ville have været heldigere, om det havde været andre folk, der fremsatte disse løfter, end de, der gennem 54 år havde godkendt brudte løfter.

Artiklerne i Flensborg Avis læstes ikke blot i Flensborg og nærmeste omegn. Bladet havde mange daglige læsere i Nordslesvig, og herfra modtog man et svar, som i den øjeblikkelige situation ikke var uden betydning, idet det var skrevet af Vælgerforeningens næstformand, gårdejer Peter Grau. Anledningen til at han trådte ind på arenaen var byrådets udtalelse, men han benyttede også lejligheden til at tage stilling til bladets almindelige krav om, at Flensborgområdet fik lejlighed til at udtale sig i det aktuelle grænsespørgsmål. Ved et mærkeligt sammenbrud krydsede to vigtige breve hinanden. Fra Berlin var et brev undervejs fra H. P. Hanssen til Peter Grau, hvori han definitivt afskrev Flensborg. Brevet er omtalt ovenfor. Den modsatte vej gik et brev til Flensborg Avis, hvori der udtaltes det inderligste håb om, at Flensborg ville bestemme sig for at følge Nordslesvig tilbage til Danmark.

Peter Graus brev offentliggjordes i Flensborg Avis den 12. november. Det tog først stilling til byrådets forslag om at indrømme lige-stillethed mellem dansk og tysk. Dette forslag fremførtes kun for at

spænde ben for befolkningens ønske om at vende tilbage til moderlandet, fremhævede Grau. Der er ikke længere tale om at bruge en truende pisk, men om søde sukkerkringler. »Som Nordslesvigs danske Befolkning ikke krøb for Pисken, selv i en v. Køllers Haand, lokkes den nu ikke af de søde Kringler, og til den Hymne, som Justitsraad Löhmann og Flensborgs Byraad synger om Nordslesvigs og Flensborgs uadskillelighed, siger hele den danske Befolkning i Nordslesvig: Det vilde være os en inderlig Glæde ogsaa ind i en bedre Fremtid at beholde Flensborg By som Hovedstaden i Nordslesvig. Den By, hvortil saa mange vigtige og stærke og dyrebare Baand knytter os. Men saa maa Flensborg By gaa med os.

Ingen af os vil have Flensborg til at være os følgagtig mod sin Vilje. Ingen ønsker Grænsen trukket syd for Flensborg, hvis Flertallet af Flensborgs Indbyggere protesterer derimod. Men er Flensborg villig, er Samhørigheden mellem Flensborg og Nordslesvig saa inderlig, som Justitsraad Löhmann og Byraadet i de foran citerede Ord skildrer det – og jeg tror, at det er rigtigt, saa lad Flensborg sammen med Nordslesvig kræve Afstemning om sit fremtidige Tilhørsforhold, og lad den vise, at dens Kærlighed til Nordslesvig ikke er tom Tale, at dens Vilje til at varetage sine økonomiske Interesser er sund og levende, og lad den, som vi alle af Hjertet ønsker, sammen med det øvrige Nordslesvig indtage den Plads i det danske Monarki, som dens Dygtighed og Fremdrift hurtigt vilde skaffe den«.

For første gang i den begyndende grænsedebat havde en fremtrædende nordslesviger taget til orde mod den grænsepolitik, som de tre parlamentarikere havde lagt op til. Grau havde ganske vist ikke endnu modtaget de dokumenter, der var undervejs til ham fra Berlin, men i hvert fald fra tilsynsrådets møde i Flensborg i oktober var han klar over H. P. Hanssens standpunkt. Ganske vist bekendte han sig i princippet til en afgørelse i henhold til folkenes selvbestemmelseret, og han understregede, at Flensborg kun kunne komme tilbage til Danmark, hvis et flertal af dets befolkning udtalte ønsket herom. Han veg imidlertid ikke tilbage fra at slå på de økonomiske strenge, og der var ikke i hans indlæg nogen antydning af, at det kunne indebære en vis national risiko for Danmark, om byen fulgte Nordslesvig. Hans indlæg kan vanskeligt tolkes på anden måde, end at han virkelig ønskede, at flertallet i Flensborg ville bekende sig til Danmark, og at han har troet på, at det kunne lade sig gøre. I alle tilfæl-

de må man konstatere, at der allerede på dette tidspunkt var stærk divergens mellem ham og H. P. Hanssen i grænsespørgsmålet. At Flensborg Avis med glæde bragte dette indlæg til sine læses kundskab er fuldt forståeligt.

Dagen efter foretog bladet et nyt stort fremstød, idet man i iøjnefaldende opsætning over hele forsiden bragte en henvendelse fra advokat Ravn rettet til myndighederne i Flensborg og til byens toneangivende erhvervskredse. Opråbet blev ligeledes bragt på tysk i Flensburger Annoncenblatt. Opråbet vakte betydelig opsigt. Begge blade blev revet bort, og nye oplag måtte trykkes. Var grænseproblemet ikke blevet diskuteret før i de flensborgske hjem, så blev det det nu.

Advokat Chr. Ravn var født i 1877 i Hyrup i Øsby sogn øst for Haderslev. Han havde gået i latinskolen i Haderslev og havde derefter studeret jura ved forskellige tyske universiteter. Efter århundredskiftet havde han nedsat sig som advokat i Flensborg og indtog i kraft af den position, han efterhånden erhvervede i den driftige fjordby, en fremtrædende plads inden for borgerskabet. Ved krigsudbruddet i 1914 var han blevet indkaldt til militærtjeneste, og han avancerede til løjtnant og kompagnifører. Han blev såret flere gange og i 1916 så alvorligt, at han måtte hjemsendes. De tyske myndigheder modsatte sig længe hans ønske om udnævnelse til notar, men i september 1918 kom udnævnelsen efter H. P. Hanssens personlige intervention hos justitsminister dr. Spahn i Berlin⁷⁰.

I sit åbne brev til myndighederne i Flensborg slog Ravn til indledning fast, at Tysklands anerkendelse af princippet om folkenes selvbestemmelsesret ville medføre Nordslesvigs afståelse til Danmark. »Det vilde være en Daarskab og en Forsyndelse mod vor Hjemstavn, naar man vilde indbilde sig selv og andre, at Nordslesvigerne vilde stemme anderledes end for Danmark«. Ravn skildrede derefter tyskernes smålige kamp mod den danske nationalitet siden 1864 og de tunge tab, man havde lidt under verdenskrigen. Nordslesvig ville have været et lykkeligt land i dag, hvis ikke Preussen havde erobret det i 1864, og man ville ikke lade sig rokke i sit ønske om at vende tilbage til Danmark ved nok så mange løfter fra det tyske udvalg og fra byrådet.

Kom Nordslesvig til Danmark, ville Flensborg blive ruineret. Direkte eller indirekte fik Flensborg $\frac{3}{4}$ af sine indtægter fra Nordslesvig. Efter hans opfattelse havde Flensborg ingen anden udvej end at følge

Nordslesvig. »Selv om kun Byens Omraade kom med til Danmark, og den nye Grænse blev trukken tæt syd for Flensborg, vilde Byen være sikker paa en blomstrende, i hvert Fald en levedygtig Fremtid«. Den vil blive Danmarks næststørste by, fortsatte Ravn, og den vil få et betydeligt og større opland mod nord. Byen vil få landsoverret og universitet. »Jeg tror næppe, at nogen som helst Flensborger vil lide stor og alvorlig Skade ved Byens Overgang til Danmark«. Tysk sprog og kultur vil blive respekteret. Dette er en selvfølge for Danmark. »Selv Altskyerne vil – helbredede ved Krigen for deres Undertrykkelses- og Voldssygdomme – føle sig friere og bedre tilpas end i det hidtilværende Prøjsen med dets problematiske Selvforvaltning«.

»Efter min Mening,« fortsatte Ravn, »kan Flensborg derfor ikke gøre noget bedre end ufortøvet sætte alle Hjul i Bevægelse, for at Flensborg ikke bliver skilt fra Nordslesvig, men sammen med Nordslesvig kommer til Danmark. Hvorledes dette bedst kan opnaas, maa jeg overlade til mere indsigtsfulde Mænd at bedømme. Kun det vil jeg gerne pege hen paa, at der maa arbejdes baade mod Syd og mod Nord. For det første maa det sættes igennem hos Fredskongressen, at Flensborg i alle Tilfælde deler Nordslesvigs Skæbne. Dernæst maa der udvirkes hos Danmark, at det optager os, naar vi kommer til det med Bøn om Optagelsen, thi i Danmark findes der en stærk Strømning for kun at optage de Dele af Slesvig, der har overvejende dansk Modersmaal.

Det bedste og mest retfærdige vilde det vel være, om Fredskongressen bestemte, at hele Hertugdømmet Slesvig skulle stemme. Saa vilde den nye Grænse, bedst svarende til og tillempet efter Folkeviljen, opstaa der, hvor i Sogne eller endnu mindre Valgdistrikter, Stemmeflertallet for Danmark ophører, og Stemmeflertallet for Tyskland (Prøjsen, Holsten) begynder. Dette vilde sikkert ogsaa være den bedste Løsning for Flensborg, thi saavidt jeg kender Folkestemningen, vilde Grænsen saa komme temmelig langt syd for Flensborg. Hvorledes nogle er kommen til den Overbevisning, at det overvejende Flertal af den slesvigske Befolkning holder fast ved Samhørigheden med Prøjsen er mig uforklarligt«. Det er naturligvis den letteste sag af verden at være bagklog, men man kan dog ikke tilbageholde en vis undren over, at en stedkendt mand i så høj grad kunne fejlvurdere den befolknings indstilling, i hvis midte han havde levet i så mange år.

I sin videre udvikling understregede advokat Ravn, at formålet for

hans henvendelse var at påpege den truende fare for Flensborg, ikke at agitere i en bestemt retning. Vidste nogen bedre råd, måtte han komme frem med dem. Når han henvendte sig til byens myndigheder, var det, fordi de havde særlige forpligtelser over for byen. »Det gaar ikke an,« sluttede advokat Ravn, »at der sidder Mænd i Byens Parlament, som hævder det Standpunkt: om saa Flensborg gaar til Grunde – dansk maa det under ingen Omstændigheder blive. Tyskland og Prøjsen har Altyskerne bragt til Fordærvsens Rand med deres usalige Volds-, Undertrykkelses- og Erobringspolitik. Lad os i det mindste forhindre, at de ogsaa drager Flensborg i Fordærvsens.«

Advokat Ravns åbne brev af 13. november havde ligget rede til udsendelse i noget tid. På et tillidsmandsmøde hos Lorens Poulsen 28. oktober havde man diskuteret Ravns henvendelse, og han havde spurgt, om den skulle komme i hans eget navn eller med henvisning til flere borgere. Efter Lorens Poulsons mening ville virkningen være størst, hvis henvendelsen kom i form af et åbent brev fra advokat Ravn. Mødet havde herefter bemyndiget Ravn til at udsende henvendelsen, når han fandt øjeblikket inde. Selv mente han på daværende tidspunkt, at det burde ske, når fredskongressen trådte sammen. Når brevet var offentliggjort, ville det være heldigt, om håndværkerne ville henvende sig til håndværksskammeret, købmændene til handelskammeret osv. og forlange en drøftelse af grænsespørgsmålet på grundlag af brevet⁷¹.

De offentlige myndigheders stillingtagen til det åbne brev var, som man kunne vente det, afvisende. Overborgmester Todsen frabad sig simpelt hen den slags tilsendelser⁷². Syndikus dr. Maedge indrykkede i handelskammerets navn et svar i Flensburger Norddeutsche Zeitung for 16. november, hvori han tog bestemt afstand fra det materielle grundlag, hvorpå Ravns hele argumentation var bygget op, og samme synspunkt anlagde det tyske udvalg, som i et flyveblad med titlen »Med Flæsk fanger man Mus« søgte at imødegå Ravns synspunkter⁷³. Udsendelsen af dette flyveblad gav i øvrigt anledning til, at de to kendte flensborgere, socialdemokraten Valdemar Sørensen og slagtermester Chr. Sönnichsen, trådte ud af det tyske udvalg.

Når advokat Ravn besluttede sig til at fremskynde udsendelsen af det åbne brev, hænger det utvivlsomt sammen med, at man havde fået kendskab til parlamentarikernes oplæg til diskussionen på det indkaldte møde i Åbenrå. Om mandagen var tillidsmændene som sæd-

vanlig forsamlet på Sommers hotel, og foruden de sædvanlige deltagere fra Flensborg var ved denne lejlighed også kommet fire mand fra Angel, bl. a. gårdejer P. Lassen fra Strukstrup. Kurieren fra Berlin var blevet sinket på grund af den dårlige toggang, og han ankom først ved 6-tiden⁷⁴. I brevtasken havde han parlamentarikernes oplæg. »Disse oplæstes ved Mødet«, fortæller Andreas Grau, »hvor der var omkring ved 20 Personer til Stede. Virkningen var frygtelig. Jeg mindes ikke senere, da der saavist kom nok af Skuffelser, at have set en saadan Bestyrtelse som under Oplæsningen af disse to Motiveringer af Forslaget. Flensborg og Omegn var i disse Skrivelser kun nævnte som noget, man maatte give Afkald paa uden videre, de var end ikke tagne med ind under Afstemningsomraadet. De var opgivne uden Kamp, ofrede uden saa meget som et Forsøg paa at bjerge dem ... Følelsen af at være forladt af Landsmænd var saa stærk, at Mødet opløstes, uden at der blev forhandlet videre den Dag. Dødsstilhed fulgte Oplæsningen, og kort efter gik enhver til sit. For Grosserer Lorens Poulsen virkede Slaget haardere end for mange andre; hans medfødte Pessimisme vaagnede paa ny, og Dagen efter laa han igen paa Sygelejet. Det virkede i højeste Grad nedslaaende, at det første egentlige politiske Arbejde maatte blive en Kamp med vore Landsmænd for at faa dem til at anerkende vor Ret til at deltage i den store Stykkeprøve, Afstemningen maatte blive«⁷⁵.

Det er forståeligt, at man blev nedtrykt, da man fik endelig og klar besked om, hvorledes grænsespørgsmålet ville blive lagt op på det forestående møde i Åbenrå. Man var imidlertid ikke til sinds at give op, og situationen havde jo også sine lyspunkter, set med flensborgernes øjne. Som et sådant betragtedes Peter Graus ovenfor citerede brev. Også den interesse, som advokat Ravns åbne brev havde fremkaldt i Flensborg, tydede man i positiv retning. Ufortrødent fortsatte Flensborg Avis også den engang anslåede linie, og i en artikel, offentliggjort 12. november, tog man skarpt til orde mod red. Lebeck, der forsvarede Clausen-linien. Lad os holde os til selvbestemmelsesretten, skrev bladet »og saa unnlade alle Skrivelser om en fremtidig Grænse, som jo først skal fremgaa af Selvbestemmelsesretten«. I en artikel 15. november protesterede bladet mod udtalelser i danske og nordslesvigske aviser om, at Flensborg var en tysk by. »Det vil vi protestere paa det bestemteste imod, vi som hver Dag ser, hvorledes med Tysklands Fald tysk Sindelag saa at sige smuldrer hen omkring os, me-

dens danske Sympathier paa Baggrund af Minderne gror en Vækst som vel aldrig før«.

I dagene forud for mødet i Åbenrå var der således oparbejdet en stærk stemning for, at repræsentanterne for Flensborg på det forestående møde skulle kræve en afstemning afholdt i de områder, hvor befolkningen udtrykte ønsket herom, og at man i disse områder skulle lade foretage en distriktsvis afstemning, som skulle være vejledende for den endelige afgørelse af grænselinens forløb. Aftenen forud for Åbenrå-mødet samledes 250 dansksindede borgere, hovedsagelig fra Flensborg, i Borgerforeningens sal med det formål at give Flensborg-repræsentanterne til mødet i Åbenrå en sidste støtte. Lorens Poulsen var atter kommet på benene, og han ledede mødet⁷⁶.

Andreas Grau var første taler, og han åbnede forhandlingen ved at gennemgå parlamentarikernes oplæg. I tilslutning hertil udtalte han håbet om, at der ville blive givet egnene syd for den foreslåede afstemningslinie en mulighed for at stemme om tilslutning til Danmark.

Peter Grau, der havde lagt vejen fra Pøl til Åbenrå over Flensborg, fik herefter ordet og anførte, at der i den seneste tid havde vist sig en voksende stemning i Flensborg »for at gaa med Nordslesvig«. Stemningen havde været stærkere end ventet. »Men denne By maatte selv med et Flertal kræve at komme med, og der vilde blive Jubel i hele Norden den Dag, da dette skete«. Også advokat Ravn havde ordet. Han udtalte bl. a., at når selvbestemmelsesretten skulle gælde, burde hele Slesvig få adgang til afstemning, fordi det med urette var taget fra Danmark. Typograf Nielsen fra Flensborg Avis mente, at byens arbejdere ville stemme på linie med Nordslesvig, og journalist I. N. Jensen erklærede, at man nok desværre måtte give afkald på Slesvig og Dannevirke, men Gustav Johannsens og Jens Jessens by kunne ikke opgives. »Nu vajer det røde Flag over Flensborg,« sluttede han patetisk. »Lad os om faa Uger hæfte det hvide Kors deri og lad os haabe, at Flensborg under dette Tegn vil gaa ind i en lykkelig Fremtid.« Blandt mødets gæster nordfra var ligeledes gårdejer Gott-hardsen fra Nørmark. Også han talte varmt for, at man ikke burde lade Flensborg i stikken. »Selvbestemmelsesrettens Princip er dog sikkert ment saaledes, at en Afstemning skulde fastsætte, hvor Grænsen skulde gaa. Den Linie, der var tænkt som Nordslesvigs Sydgrænse, var jo et Mindste-Program, og det var jo lovligt lidt at fremsætte et saadant fra dansk Side.«

Mødet afsluttedes med, at man enstemmigt vedtog en henvendelse til Vælgerforeningen »i sikker Forvisning om, at dens Beslutning angaaende Grænsespørgsmaalet bliver af en saadan Art, at ingen Del eller Dele af vort Folk paa Forhaand afskæres fra at udøve Selvbestemmelsesretten.« Og det hed til slut: »Vi kræver paa Tusinder af Flensborgeres Vegne at deltage i en Folkeafstemning og venter, at den nordslesvigske Vælgerforening over for Offentligheden vil støtte og anerkende denne vor selvfølgelige Ret«.

Det var herefter givet, at der på mødet i Åbenrå fra Flensborgrepræsentanternes side ville blive krævet, at det forslag, som parlamentarikerne stillede, fik en tilføjelse, der åbnede mulighed for en afstemning i de områder, der lå syd for den foreslåede afstemningslinie. Set fra et snævert flensborger-synspunkt er dette krav fuldt ud forståeligt. Ligesom de egentlige nordslesvigere var de danske i bund og grund og nærede det samme brændende ønske om at genforenes med moderlandet, nu da muligheden var der. Hvad der derimod er mindre forståeligt er imidlertid, at de kunne tro, at den af dem krævede afstemning kunne give det resultat, som de så inderligt ønskede. Som allerede antydet ovenfor skulle de have haft alle betingelser for at kende den befolknings politiske og nationale synspunkter, som de levede midt iblandt. Det håb, som de så brændende nærede, slørede deres blik for den barske virkelighed, og de overvurderede de spredte danske sympatitilkendegivelser, som hist og her kom til orde på steder, hvor der hidtil ikke havde kunnet konstateres danske sympatier. Betænkeligt var det endvidere, at man i sin brændende stræben efter at vinde tilslutning til sine ønsker om genforening så kraftigt anlog de økonomiske interesser og ikke viste større forståelse for det synspunkt, at en stærk og varig tysk minoritet indenfor det fremtidige udvidede danske rige kunne skabe store vanskeligheder. Indtil videre var deres krav baseret på det samme princip, som de tre parlamentarikere havde taget til orde for, nemlig en afgørelse af grænsespørgsmaalet på basis af folkenes selvbestemmelsesret, men ville man fastholde dette princip, hvis den fremtidige udvikling skulle vise, at det ikke var muligt at nå det attråede mål ad denne vej? Én ting var imidlertid givet, at man for at nå målet var indstillet på en kraftig appel til den stedlige befolkning om også at se på de økonomiske interesser. Allerede 5. november havde Flensborg Avis talt om, at man ikke burde veje motiverne for et sindelagsskifte på en guldvægt,

og hele advokat Ravns indlæg var båret af det grundsynspunkt, at Flensborg bys økonomiske interesser krævede, at byen fulgte Nordslesvig. En sådan propaganda kunne blive farlig, når den rettedes mod en befolkning, der var i bund og grund forarmet som følge af krigen. I den øjeblikkelige situation lukkede man imidlertid øjnene for de farer, som engang i fremtiden kunne opstå for Danmark, hvis disse mennesker, drevet af øjeblikkelige økonomiske vanskeligheder, var blevet danske statsborgere.

Også i Nordslesvig havde man i de forløbne dage haft lejlighed til at gøre sig bekendt med parlamentarikernes oplæg og nærmere at drøfte disse. Der er imidlertid ikke bevaret mange oplysninger om disse drøftelser, og kun i store træk kan man danne sig et billede af de lokale opfattelser.

På vestkysten havde man siden oktober ordnet sig således, at ca. 20 tillidsmænd mødtes en gang om ugen i Tønder for at drøfte situationens udvikling, indsamle materiale om stemningen i de lokale kredse og udarbejde de beretninger, der skulle afsendes til repræsentanterne i Berlin. Disse møder lededes af gårdejer Th. Thomsen fra Toghale. Da mødet i Åbenrå var blevet indkaldt, mødtes man onsdag den 13. november i Tønder Landmandsbank⁷⁷. I mødet deltog 20 personer, bl. a. gårdejer Gotthardsen, grev O. D. Schack og bankdirektør R. P. Rossen. Ved mødet oplæstes de hjemkomne og nu modtagne betænkninger om grænsespørgsmålet. Da man skulle stemme, viste det sig, at 10 af deltagerne, herunder grev Schack, tilsluttede sig parlamentarikernes forslag, medens de 10 andre, og heriblandt formodentlig gårdejer Gotthardsen, samlede sig om en udtalelse, der gik ud på, at man »ikke kunne gaa med til paa Forhaand at fastlægge en Afstemningsgrænse«. I sin første udformning havde udtalelsen en tilføjelse, der lød således: »Vi mener, at der overalt inden for det tidligere danske Omraade i Henhold til den af Wilson proklamerede Selvbestemmelsesret maa afstemmes sognevis, hvor der rejses Krav derom, og først naar disse Resultater foreligger, bør Grænsen trækkes i Overensstemmelse med Flertallets Vilje«. Der var imidlertid en af de 10, som ikke ville stemme for denne tilføjelse, og man besluttede derfor at lade den bortfalde, da man i den kortere udtalelse faktisk havde fået sagt det væsentlige, nemlig at man ikke på forhånd burde trække en linie for afstemningsområdet. Det er i og for sig ikke mærkeligt, at stemmerne kom til at stå så splittet, som det her var tilfæl-

det. Fra gammel tid var de vestslesvigske sogne stærkt påvirkede af den indflydelse, der udgik fra Flensborg Avis, og det gjaldt naturligvis også med hensyn til dagens brændende problem.

I Sønderborg-kredsen var 16 tillidsmænd til stede, da parlamentarikernes forslag kom til behandling. Mødet fandt sted onsdag den 13. november i Sønderborg. Hvor vides ikke. Sandsynligvis har Peter Grau ledet forhandlingerne. Resultatet af mødet blev en udtalelse, hvori man gav tilslutning til de stillede forslag, idet man dog tilføjede: »En Selvfølge anser vi det for at være, at hvis tilstødende Distrikter syd for denne Grænselinie ved en særskilt Afstemning tilkendegiver Ønsket om at komme til Danmark, at de da skal have Lov til at udøve deres Selvbestemmelsesret«⁷⁸. Af de 16 underskrivere på denne erklæring deltog 6 ikke i mødet i Åbenrå, nemlig H. C. Bladt, Lysabild, A. Christiansen, Holballe, Hans Thomsen, Damkobbøl, Holger Hollensen, Sønderborg, Jens Christensen, Smøl og pastor Hansen, Dybbøl. Om forhandlingerne i Åbenrå og Haderslev-kredsene ved vi intet.

Situationen inden det historiske møde i Åbenrå lørdag den 16. november var altså den, at man måtte regne med, at foruden Flensborg-repræsentanterne ville i hvert fald et ikke helt ringe mindretal af de nordslesvigske tillidsmænd stille ændringsforslag til parlamentarikernes oplæg.

9. Åbenråresolutionens tilblivelse

Torsdag aften den 14. november forlod H. P. Hanssen og Kloppenborg-Skrumsager Berlin. Rejsen var meget ubehagelig, da toget var overfyldt. Man fik et længere ophold i Hamborg fredag morgen, men kom endelig med et overfyldt tog nordpå og ankom til Åbenrå fredag aften kl. 9. I toget ind fra Rødekro traf man flere medlemmer af tilsynsrådet, der var på vej til det indkaldte møde. Blandt de rejsende var grev Schack, som »spaaede Storm«⁷⁹. I toget var ligeledes red. Lebeck, der kunne fortælle, at tilsynsrådsmedlemmer i Haderslev-kredsen havde været kaldt over grænsen til en forhandling med rektor H. P. Hansen, skotøjsfabrikant Jørgen Petersen m. fl., hvor man havde forsøgt at overtale dem til at modsætte sig H. P. Hanssens grænsepolitik. Efter Lebecks mening stod tillidsmændene imidlertid fast i de-

res synspunkter. De ville imidlertid gerne have en samtale med H. P. Hanssen, inden mødet på Folkehjem begyndte. Det var således lidt blandede oplysninger, der mødte H. P. Hanssen, da han på ny vendte tilbage til Nordslesvig.

Den historiske lørdag d. 16. november 1918 oprandt⁸⁰. Mødet på Folkehjem var berammet til at begynde kl. 12. H. P. Hanssen var tidligt oppe for at forberede mødet, og han udarbejdede den fornødne dagsorden. Kl. 10 modtog han i sit hjem i Nygade en anmeldt deputation fra Flensborg, der ønskede at tale med ham forud for mødet. Til deputationen, der bestod af grosserer Lorens Poulsen, advokat Ravn, redaktør Andreas Grau og gårdejer P. Budach, havde Peter Grau tilsluttet sig. Deputationen fremførte ønsket om, at der måtte blive foretaget en distriktsvis afstemning i hele Slesvig. Under den samtale, der fulgte, udviklede H. P. Hanssen sit syn på grænsespørgsmålet og udtalte derefter afsluttende: »Der vil absolut ikke blive Tale om Voldførelse eller Overrumpling af nogen Art, men god Lejlighed til at forebringe Deres Ønsker for Forsamlingen. Resultatet af vore Forhandlinger vil blive nedlagt i en Resolution. Jeg vil optræde absolut loyalt og strække mig saa vidt, som jeg mener at kunne forsvare det. Der vil ingen Afstemning finde Sted i Dag. Naar Resolutionen er affattet, kan enhver betænke sig. I Morgen Formiddag stiller vi den til anden Behandling. I Tilslutning dertil foretager vi Afstemning ved Navneopraab. Skulde et Mindretal ikke kunne stemme for Resolutionen, kan det afgive en Mindretalsbetænkning, som jeg loyalt skal overbringe den danske Regering sammen med Resolutionen«. Efter samtalen med flensborgerne, tog H. P. Hanssen ud til Folkehjem, hvor han havde en kort samtale med direktør Christensen fra Slotsvandmøllen i Haderslev og købmand Valdemar Schmidt, ligeledes fra Haderslev. De to herrer redegjorde nærmere for de forhandlinger, som de i al hemmelighed havde ført med de københavnske udsendinge. På grund af det fremrykkende tidspunkt kunne samtalen kun blive ganske kort.

Mødet på Folkehjem begyndte til fastsat tid og var henlagt til den lille sal bag restauranten, som i dag rummer en række portrætter af de nationale førere. Vælgerforeningen var på det tidspunkt organiseret i 25 distrikter, hvoraf Haderslev kreds havde 10, Åbenrå kreds 4, Sønderborg kreds 6, Tønder kreds 3 og Flensborg by og landkreds 2. Af hensyn til den betydning, der måtte tillægges de beslutninger,

som mødet ville komme til, havde man på H. P. Hanssens forslag indkaldt både de ordinære medlemmer af tilsynsrådet (en repræsentant fra hvert distrikt) og deres stedfortrædere. Endvidere deltog Vælgerforeningens bestyrelse, foreningens æresmedlem direktør Julius Nielsen, Haderslev, de 3 parlamentarikere og de to hjælpesekretærer. I alt drejede det sig om ca. 60 personer. Enkelte tilsynsrådsmedlemmer var endnu ikke vendt tilbage fra fronten, f. eks. redaktør Ernst Christiansen fra Flensborg. Da grosserer Lorens Poulsen havde sendt afbud, var de to Flensborgkredse kun repræsenteret ved advokat Ravn og gårdejer Budach.

Næstformanden, gårdejer Peter Grau, åbnede mødet med en lille tale og gav derefter ordet til H. P. Hanssen, der gav en redegørelse for det nordslesvigske spørgsmåls øjeblikkelige standpunkt. Han omtalte sin store tale i den tyske rigsdag, de nordslesvigske organisationers opråb og den tyske rigsregerings syn på sagen. Man gik derefter over til andet punkt på dagsordenen: drøftelsen af grænsespørgsmålet. Også her fik H. P. Hanssen ordet for at åbne debatten. Han fremhævede nødvendigheden af, at grænsen blev så national som mulig og desuden, at der toges hensyn til de sproglige, etnografiske og geografiske forhold. Hans konkrete forslag gik ud på, at man afgrænsede Nordslesvig til en linie nord om Flensborg, syd om Frøslev og Tønder samt nord om Sild. Nord for denne linie skulle der finde en samlet afstemning sted, således at beboerne her kunne stemme ja eller nej til spørgsmålet om genforening med Danmark. Han forelagde udkast til en resolution med dette indhold og foreslog, at man benyttede lørdagen til at diskutere den. Når man var blevet enige om resolutionens ordlyd, ville der blive givet deltagerne tid til endnu engang at overveje situationen, hvorefter udkastet ville blive sat til endelig behandling søndag formiddag inden det planlagte offentlige møde. Som afslutning på forhandlingen ville man foretage afstemning ved navneopråb. Der ville være mulighed for at afgive mindretalsbetænkning, og blev en sådan vedtaget, erklærede H. P. Hanssen sig rede til også at befordre denne videre til den danske regering.

H. P. Hanssens resolutionsforslag, som var i nøje overensstemmelse med de tre parlamentarikers fra Berlin hjemsendte formuleringer, gav anledning til en langvarig debat, hvis forløb det ikke er muligt at fastslå i enkeltheder. Så meget synes imidlertid sikkert, at debatten hurtigt kom til at dreje sig om mellemslesvigernes ret til at tilkende-

give deres mening. Blandt forkæmperne for Mellemslesvig var først og fremmest Peter Grau. Man må gå ud fra, at de repræsentanter fra Sønderborg og Tønder kredse, som før mødet havde givet dette krav tilslutning, ligeledes har taget til orde herfor, og muligvis har endnu flere i forsamlingen sluttet sig til kravet om en udvidet afstemning. Stillet over for dette ønske fra forsamlingen foreslog H. P. Hanssen, at hans resolutionsudkast fik en tilføjelse, hvori det udtaltes, at man betragtede det som en selvfølge, at tilstødende distrikter i Mellemslesvig, som rejste kravet, skulle have ret til ved en særskilt afstemning at tilkendegive, om de ønskede at komme tilbage til Danmark. Det var en ikke ringe indrømmelse, der her blev gjort af H. P. Hanssen.

Det stillede ændringsforslag tilfredsstillede imidlertid ikke alle i forsamlingen. Repræsentanterne fra Flensborg hævdede til indledning, at der burde foretages en afstemning i hele Slesvig og grænsen trækkes på grundlag af en sådan afstemning. Da dette forslag ikke vandt tilslutning, krævede man, at Flensborg og Lyksborg skulle regnes med til Nordslesvig. Ved en afstemning stemte kun de to Flensborgrepræsentanter samt bankdirektør Rossen for dette forslag, og det var hermed faldet. I den endelige resolution er dette forslag fastholdt i de to Flensborgeres tilføjelse til resolutionen (se herom senere).

Foruden kravet om en afstemning i hele Slesvig fremsattes et forslag om en distriktvis afstemning i det slesvigske område indtil linien Slien-Dannevirke-Frederiksstad. Dette forslag stillede i lørdagsmødet af gårdejer Gotthardsen. Hvor mange stemmer det opnåede, vides ikke med sikkerhed. Der fremkom ligeledes et forslag om en afstemningslinie ved Søholm å, men herimod indvendte man fra forsamlingen, at følgen heraf kun ville blive, at man mistede Tønder, Højer og muligvis dele af Slogs herred, som naturligt hørte sammen med Nordslesvig.

De langstrakte forhandlinger endte med, at det store flertal samlede om forslaget om en en-bloc afstemning i Nordslesvig med den af H. P. Hanssen skitserede sydgrænse og om en afstemning i de tilstødende distrikter, hvis beboerne her udtalte et ønske om at komme til Danmark. Forslaget om reglerne for stemmeret synes ikke at have voldt større meningsforskel. De to Flensborgrepræsentanter undlod at stemme. Forsamlingen nedsatte derefter et redaktionsudvalg, der holdt møde om aftenen. Hvem der havde sæde i dette udvalg, og hvad der

egentlig foregik i udvalget er temmelig uklart. Så meget synes dog at stå fast, at advokat Ravn endnu engang forsøgte at få formet resolutionen således, at den kunne tilfredsstille synspunkterne fra Flensborg. H. P. Hanssen modsatte sig dog dette.

Endnu sent om aftenen havde H. P. Hanssen en sidste forhandling med sine parlamentariske kolleger. Mødet fandt sted i hans hjem. Nis Nissen, der ikke havde deltaget i dagens forhandlinger, var nu kommet til stede. Man gennemgik situationen i lys af dagens forhandlinger, og man besluttede at fastholde »det oprindelige Udkast og at lægge det til Grund for Forhandlingerne i Morgen«. Formodentlig menes hermed det udkast, som forsamlingen havde vedtaget om eftermiddagen.

Søndag morgen genoptoges forhandlingerne på Folkehjem. Endnu engang forsøgtes et stormløb mod det vedtagne resolutionsforslag, og man måtte igennem en timelang forhandling. I denne deltog bl. a. Nis Nissen, som af taktiske grunde genoptog parlamentarikernes oprindelige forslag. På ny stillede ændringsforslag af advokat Ravn og gårdejer Gotthardsen, men de fandt ikke større tilslutning. Da tidspunktet for det offentlige møde var ved at nærme sig, stillede H. P. Hanssen krav om, at forhandlingerne måtte afsluttes, og at man måtte gå til afstemning. Der rettedes en sidste kraftig appel til forsamlingen om en enig udtalelse, og det blev atter betydet oppositionen, at den måtte afgive en mindretalserklæring, hvis den ikke kunne stemme for forslaget. Mindretallet bøjede sig herefter for flertallet, og det forelagte resolutionsudkast blev enstemmigt vedtaget. Afstemningen foretoges ved navneopråb og foregik under dyb alvor. »Under Afstemningen sad jeg overfor P. Budach,« fortæller væver Kaufmann, »og saa et Par Taarer trille ned ad denne gæve Dannemands Kinder. Han følte det vist, som et Haab var bristet.«

Åbenråresolutionen har følgende ordlyd:

- 1) Vi ønsker det nordslesvigske spørgsmål løst på den måde, at Nordslesvig opfattes som en helhed, hvis befolkning ved at stemme ja eller nej tilkendegiver, om den vil genforenes med Danmark.
- 2) Nordslesvig er den del af hertugdømmet Slesvig, der ligger nord for en linie, som går fra sydpunten af Als ind ad Flensborg fjord til Kobbermøllebugten, op langs Krusådalen, sønden om Frøslev således, at Padborg bliver grænsestation, og derpå følger skellet mel-

lem Slogs herred og Kær herred, Skelbækken og til sidst Sønderåen og Vidåen til dens bøjning mod nord, hvorfra den går lige ud til Vesterhavet og videre ud om nordpynten af Sild.

3) Stemmeret har alle over 20 år gamle mænd og kvinder, a) som er fødte og har hjemme i Nordslesvig, b) eller har boet i Nordslesvig i mindst 10 år, c) eller er fødte i Nordslesvig, men udviste af de hidtilværende magthavere.

4) Stemmeretten udøves skriftligt under former, som sikrer hver enkelts frie viljesytring. De hidtilværende myndigheder må ikke øve indflydelse på afstemningen.

5) Vi betragter det som en selvfølge, at tilstødende distrikter i Mellemslesvig, som rejser kravet, har ret til ved en særskilt afstemning at tilkendegive, om de ønsker at komme tilbage til Danmark.

Resolutionen, der blev underskrevet af Vælgerforeningens samlede bestyrelse og tilsynsråd, fik 60 underskrifter og har desuden følgende tilføjelse, undertegnet af Chr. Ravn og P. Budach: Undertegnede tiltræder foranstående resolution med det forbehold, at a) Flensborg efter vor mening hører med til Nordslesvig, om end ikke til det danske Nordslesvig, b) at den eventuelle afstemning i de tilstødende distrikter efter vor mening bør ske samtidig med afstemningen i det danske Nordslesvig.

Medens tilsynsrådsmedlemmerne forhandlede, og den endelige afstemning fandt sted, begyndte en folkevandring ud til Folkehjem. Fra hele landsdelen strømmede folk til for at deltage i det første store offentlige danske møde efter krigen. Folkehjems store sal blev hurtigt fyldt, og man trængtes i gangene og på trapperne. Til sidst kunne der ikke være flere indendørs, og de sidst ankomne måtte tage opstilling i haven foran det danske forsamlingshus. Også haven blev fyldt, og folk stod helt ud til chausseen og fyldte vinduerne i de huse, der stødte op til haven. Heldigvis artede vejret sig således, at folk kunne opholde sig udendørs. I alt regner man med, at ca. 3.000 personer var kommet til stede.

På grund af den stærke tilstrømning måtte alle taler holdes to gange, dels i salen, dels fra balkonen ud mod haven. Der blev holdt taler af alle tre parlamentarikere, og deres ord hilstes med stor begejstring. Af H. P. Hanssens store tale ved denne lejlighed skal gives følgende udtog⁸¹:

H. P. Hanssen indledte med at minde om årsmødet i Haderslev og fortsatte: »Mellem da og nu ligger der vældige Verdensbegivenheder, som har kastet dybe Skygger hen over Nordslesvig og paaført os Trængsler som ingensinde før. Vor Tanke skal i Dag først dvæle ved dem, der maatte drage i Felten. Henved 30.000 Nordslesvigere drog ud. Over 6.000 af dem er blevne derude. Verdenskrigen har kostet dobbelt saa mange Danske Livet som Krigen i 1864.« Taleren skildrede derefter, hvorledes der lå faldne sønderjyder overalt på de europæiske slagmarker, særlig tæt i Frankrig og i de »store lukkede Jernkasser dybt paa Havsens Bund.«

»Der var blandt dem en Ungdom med Guldglorie om Hovedet, begejstrede Idealister, evnerige Mænd, hvis Hjerter brændte af Længsel efter et Arbejde i vort Folks Tjeneste, og Tusinder af støtte, trofaste danske Mænd. Vi ved, hvor ofte og hvor gerne deres Tanker fandt Vej herhjem. Censuren har undertrykt mange Feltbreve og læmlestet andre. Og dog viser saa at sige alle hidtil offentliggjorte Breve derudefra, at Hjemmet var Lyspunktet i deres tunge, triste og farefulde Tilværelse. Med hvilken Kærlighed omfattede de ikke til det sidste deres nære Paarørende, vort lille Folkesamfund og vort mindrigste Hjemland med al dets Ynde, dets Nutidstrængsler og Fremtidsaab. Vi siger: Ære være deres Minde.

Ud over Landet sidder nu deres Forældre, Hustruer og Børn, Fæstemøer, Slægt og Venner i Sorg og Savn. Mangt et Hvorfor vil ikke forstumme. Mangt et Sind kan ikke finde Ro. Men Gud ske Lov! Nu lysner det i Øst. Morgenrøden er ved at bryde frem. En lysere og lykkeligere Tid vil snart oprinde. Og da haaber vi, at ogsaa de, der er ramt haardest, vil kunne sige med Terje Vigen:

Stort har jeg mistet, men stort jeg fik
Og saa faar Du ha' Tak da Gud!«

Taleren gik derefter over til i enkeltheder at skildre, hvorledes det havde været de danske parlamentarikers opgave at søge det nordslesvigske spørgsmål løst efter krigen og ganske bortset fra, hvem der gik ud af krigen som sejrherre. Dette havde pålagt dem en vis tilbageholdenhed, og denne havde man opretholdt i forbindelse med de forskellige følere, der tid til anden var fremsat fra forskellige tyskere under krigen. H. P. Hanssen omtalte den indrepolitiske udvikling i

Tyskland, efter at den store offensiv var løbet fast, og det allierede modstød satte ind, den politiske krise, der var et resultat heraf, og regeringsskiftet. Da Tyskland søgte fred på basis af præsident Wilsons program, havde parlamentarikerne fået et fast udgangspunkt for løsningen af det nordslesvigske spørgsmål, og det blev rejst i rigsdagen den 23. oktober. H. P. Hanssen fortalte om det svar, rigsregeringen havde givet, og for sine bestræbelser for at få et klarere udtryk for rigsregeringens beredvillighed til at løse spørgsmålet på basis af princippet om folkenes selvbestemmelsesret. Disse bestræbelser var omsider kronet med held, og H. P. Hanssen gjorde nu sine tilhørere bekendt med dr. Solfs brev. Dets indhold havde hidtil kun været kendt af en meget lille kreds, og det var overhovedet ikke blevet omtalt under tilsynsrådsmødet. Nu lod H. P. Hanssen bomben springe. Og han fortsatte:

»Dermed har vi nu et fast Udgangspunkt for vort videre Arbejde. Hvad der nu vil ske i de nærmest følgende Dage er, at jeg paa den danske Befolknings Vegne gennem den danske Gesandt i Berlin retter en Bøn til den danske Regering om, at vort gamle Fædreland vil modtage os, naar vi nu snart i Henhold til den af Tyskland i sikker Udsigt stillede Folkeafstemning udtaler vort Ønske om atter at blive forenet med Danmark. Samtidig vil vi bede den danske Regering om at foretage de Skridt, der vil være nødvendige, for at Sagen kan blive afgjort under de forestaaende Forhandlinger om Verdensfreden.«

Taleren redegjorde herefter for indholdet af den resolution, som enstemmigt var blevet tiltrådt af Vælgerforeningens bestyrelse og tilsynsråd, og han sluttede:

»En ny Tid er nu ved at oprinde. Den vil stille os overfor store Opgaver. Vi har allerede i disse Dage nedsat en Række Udvalg, som skal forberede deres Løsning, og anmodet dem om hurtigst muligt at begynde deres Arbejde. Men ved Siden af disse Opgaver af rent praktisk Art vil den nye Tid ogsaa stille os andre Opgaver. Her i Aabenraa, hvor vi er samlede, levede og virkede J. P. Junggreen. De vil endnu mindes, at der var et Ord, som han aldrig blev trætt af at foreholde vore Modstandere. Det var det gamle Bibelord: Hvad Du vil, at andre ikke skal gøre imod Dig, det skal Du heller ikke gøre imod Dem. I den Tid, vi nu gaar ind i, vil vi faa Lejlighed til at vise, at vi ogsaa anerkender dette Ord som forpligtende for os. Og jeg er overbevist om, at vi vil kunne bestaa denne Prøve.

Og saa vil jeg blot endnu til Slut udtale, at det er min faste Overbevisning, at vi nu snart vil naa frem til en Tid, hvor vi af fuldt Hjer-te vil kunne synge med Bjørnson:

Alt hvad Fædrene har kæmpet
Alt hvad Mødrene har grædt
Har den Herre stille lempet
Saa vi vandt vor Ret.«

Søndagen den 17. november 1918 var en stor dag i H. P. Hanssens liv, måske den største. I Vælgerforeningen var det lykkedes ham at samle bred tilslutning til den af ham skitserede grænsepolitik, og nu havde han den store lykke at tale til en forsamling af landsmænd, hvis lydhørhed ikke kunne være større. Tilbagelagt lå måneder af sorg, bekymring og usikkerhed. Nu dagedes det, og gennem talerens beændede ord spredtes de skyer af usikkerhed og ængstelse, som indtil denne dag havde hvilet tungt på den nordslesvigske befolknings sind. Opfyldelsen af generationers håb tonede frem som solen gennem tågerne. Den store forsamlings grebthed af øjeblikkets storhed og for-jættelse slog op mod taleren på balkonen og gav hans ord endnu mere flugt. Da H. P. Hanssen var kommet hjem fra mødet og sin sædvane tro indførte dagens vigtigste begivenheder i sin dagbog, skrev han om talen følgende: »Ingensinde har jeg talt til en mere lydhør og mere taknemmelig Tilhørerskare, og ingensinde har jeg fundet bedre Sangbund for mine Ord. Og jeg udløste sikkert Tusinders Følelser, da jeg sluttede min Tale med Bjørnsons Ord.«

Som et samtidigt udtryk for de følelser, der havde grebet den store forsamling under talen, kan der være grund til at citere de ord, som en af de mange tilhørere fæstnede på papiret og sendte H. P. Hanssen. »Hvor var det en stor Dag, den Dag, da De gav os Meddelelse om den tyske Regerings Tilsagn til Dem om den retfærdige Løsning af det nordslesvigske Spørgsmaal. Aldrig tror jeg, har nogen Enkeltmand mødt saa megen Tak og Paaskønnelse og Sympati her i Nordslesvig, som De i Søndags under og efter Deres Tale ... Under Deres Tale oplevede vi noget, som vi aldrig vil glemme. Det var, som mødtes vi med det bedste i vort Folk, som hørte vi Sønderjyllands Hjerteslag. Vi følte os samlet, et Folk om vor virkelige Folkefører. Kønt og vær-digt, sandt og ægte og saa jævnt og bramfrit, gav De det Udtryk, som

i disse Dage rører sig i alle Sønderjyders, ja alle Danskes Sind. Derfor siger vi Dem tak«⁸².

Da mødet var forbi, strømmede de mange deltagere ud over landsdelen, og inden aften var det glade budskab bragt videre til andre tusinder. Dagen efter udkom alle danske blade i Nordslesvig med udførlige referater om, hvad der var sket. Om forløbet af forhandlingerne i tilsynsrådsmødet tier aviserne, da dette møde var fortroligt, men om søndagens øvrige begivenheder får man udførlig besked. I de følgende uger samledes den nordslesvigske befolkning i de mange forsamlingshuse ud over landsdelen, der i årene før verdenskrigen ofte havde dannet rammen omkring de små områders nationale møder. Hvad der var blevet sagt i Åbenrå hin minderige søndag, blev nu gentaget atter og atter for de mange, som ikke havde været til stede, og med fortrøstning så man fremtiden i møde. På dette tidspunkt regnede såvel befolkningens førere som menigmand med, at en afgørelse var nær forestående, og man gik i gang med at forberede den store dag. Flagstænger blev anskaffet og rejst rundt omkring i sogne, og de, der ikke ejede et dannebrogssflag, fik travlt med selv at fremstille et af de materialer, der nu engang var forhånden. Man hengav sig fuldt og helt i forventningens glæde. Det viste sig imidlertid hurtigt, at forventningerne var ilet langt forud for virkeligheden, og at der endnu var et godt stykke vej at tilbagelægge, inden man nåede hjem.

Allerede dagen efter mødet på Folkehjem satte H. P. Hanssen sig til skrivebordet i sit arbejdsværelse i Nygade og udfærdigede en officiel skrivelse til den danske regering, hvorved Åbenråresolutionen og dr. Solfs brev oversendtes til København. Brevet er dateret Åbenrå d. 18. november 1918, og i brevet anmodedes den danske regering om »ved en Henvendelse til de Allierede at foretage de Skridt, der er nødvendige for, at den danske Befolkning i Nordslesvig under Forhandlingerne om Verdensfreden kan faa sin Ret anerkendt og dermed i nær Fremtid sit brændende Ønske om at blive genforenet med sit gamle Fædreland Danmark opfyldt«⁸³.

Endnu engang gik turen ad den kendte vej gennem det krigs- og revolutionshærgede Tyskland fra Åbenrå til rigshovedstaden, hvor H. P. Hanssen indtraf knap en uge efter, at han sidst havde forladt den tyske hovedstad. Men hvad var der ikke sket i løbet af disse få dage? Det var utvivlsomt en lykkelig mand, der steg ud af toget fra

Hamborg på Lehrter Bahnhof. Torsdag den 21. november opsøgte H. P. Hanssen den danske gesandt, grev Carl Moltke, i gesandtskabet i Alsenstrasse. H. P. Hanssen havde hidtil holdt sig fjernt fra det officielle Danmarks residens i den tyske hovedstad, og kontakten med gesandten havde været etableret gennem mellemmand. Nu var situationen helt anderledes, og H. P. Hanssen behøvede ikke længere at frygte en ubehagelig tysk reaktion. Den danske gesandt modtog brevet med dokumenterne, som samme dag afgik til København med særlig kurer. Den depeche fra gesandten til udenrigsministeriet, der fulgte med, bærer påtegning om at være modtaget 23. november⁸⁴. To dage senere afgik der fra København en skrivelse til H. P. Hanssen fra udenrigsminister Erik Scavenius, hvori denne kvitterede for modtagelsen af de fremsendte dokumenter⁸⁵. »Den danske Regering,« hed det til slut i denne skrivelse, »der med dyb Tilfredshed har erfaret, at de danske Nordslesvigeres politiske Organisation ... har udtalt sig for den Løsning af Spørgsmaalet, der stemmer med det danske Folks af Rigsdagens Medlemmer tolkede Ønske, Følelse og Interesse, vil nu henvende sig til de associerede Magters Regeringer for under Forhandlingerne om Verdensfreden at faa de danske Nordslesvigeres Ret anerkendt, idet den samtidig under Henviisning til Skrivelsen til Dem fra den tyske Republiks Udenrigsminister giver denne Meddelelse herom. Den danske Regering udtrykker sin tillidsfulde Forvisning om, at hermed alle Danskes brændende Ønske om Genforening vil være sin Opfyldelse nær.« Som det vil ses, kopierede den udenrigsministerielle koncipist H. P. Hanssen, da han skulle formulere den danske regerings forhåbninger for fremtiden. Med brevvekslingen mellem H. P. Hanssen og udenrigsministeriet i København var et betydningsfuldt kapitel i genforeningens forhistorie afsluttet. Sagens videre forløb ahang nu i første række af begivenhederne i København og Paris.

Set i historisk perspektiv er vedtagelsen af Åbenråresolutionen vel nok den vigtigste beslutning, der blev taget under genforeningens forberedelse.

3. afsnit. Det nordslesvigske spørgsmål rejses i kongeriget

1. Københavnske presserøster i oktober 1918

Meddelelsen om kanslerskiftet i Tyskland og rigsregeringens henvendelse til den nordamerikanske regering om forhandling af våbenstilstand og fred gjorde også et overvældende indtryk i Danmark og blev livligt omtalt og kommenteret af den danske presse. Det store spørgsmål var her som overalt: Vil våbnene nu endelig tie, og går det mod fred? Endnu nogle uger skulle stemningen svinge mellem håb og frygt, men efterhånden som dagene skred, voksede optimismen, og det tryk, som krigen havde lagt på enhver offentlig meningstilkendegivelse, begyndte at lette. Blandt de spørgsmål, som man nu vovede offentligt at diskutere, var også grænsespørgsmålet.

12. oktober bragte Nationaltidende som det første københavnerblad et indlæg i grænsespørgsmålet, og i de nærmeste dage derefter fulgte de andre hovedstadsblade efter. Også provinspressen lod sin røst lyde, og i løbet af ganske få dage var en almindelig offentlig debat omkring det sønderjyske spørgsmål i gang over hele riget. Mange års tilbageholdte følelser og stemninger fik frit løb. Den frygt, som H. P. Hanssen i et pessimistisk øjeblik havde givet udtryk for, at man ikke i kongeriget i synderlig grad interesserede sig for de sønderjyske problemer, viste sig ganske ubegrundet. Fra nu af og indtil spørgsmålet havde fundet sin løsning, var grænseproblemet et af de spørgsmål, som i allerhøjeste grad optog dansk offentlighed.

Det var den højtansete, sønderjysk fødte højesteretssagfører F. Asmussen, der gav bolden op til den langvarige og i sit videre forløb meget hektiske offentlige debat om grænsespørgsmålet. 12. oktober offentliggjorde han en artikel i Nationaltidende under titlen: Folkenes Selvbestemmelsesret – Det nordslesvigske Spørgsmaal. Det er muligt, hed det i denne artikel, at det endnu vil vare nogen tid, inden freden kommer, men sker det, bør den danske regering rejse det nordslesvigske spørgsmål. Regeringen vil »styrkes og opmuntres til at træde frem med Kravet i rette Tid, jo stærkere Folkestemning den føler bag sig. Derfor er det vigtigt, at vort Krav om Nordslesvigernes Gen-

forening med os, deres Landsmænd, ikke ties bort, men kommer frem, ikke for at drøftes – thi der kan ingen Uoverensstemmelse være om dets Berettigelse mellem Danske – men for at det ikke i Udlandet skal kunne troes og siges, at det danske Folk var ligegyldigt for den Sag ... Folkets, det danske Folks Stemme bør lade sig høre, som i andre Anliggender, saaledes fremfor alt i dette Anliggende, som det der ligger det inderligst paa Hjerte.«

I de følgende dage fulgte såvel Nationaltidende som Berlingske Tidende spørgsmålet op ved at bringe udtog af svenske aviser om det sønderjyske spørgsmål. Allerede i nogle uger havde svenske aviser beskæftiget sig med problemet. Man kan ikke helt frigøre sig fra det indtryk, at de københavnske bladredaktioner endnu på dette tidspunkt var noget usikre overfor, hvor langt man turde vove sig ud i omtalen af dette hidtil nærmest forbudte emne. 15. oktober gav Nationaltidende på ny plads for et indlæg, og hermed kom diskussionen for alvor i gang. På forsiden bragtes en stor artikel af den konservative politiker, professor L. V. Birck. Artiklen hed kort og godt: Nordslesvig.

Vil Tyskland opnå Danmarks velvilje, skrev Birck, må det nordslesvigske spørgsmål løses. »Det danske Folk«, hed det videre i artiklen, »staar paa Rettens og ikke paa Magtens Grund. Det bedste i os gør os til Rettens Tilhængere, og det kloge og overvejende hos os gør os til Magtens Modstandere; en lille Nation kan ikke praktisere en imperialistisk Militærmoral, den har at tro paa Retten, at søge Beskyttelse i Retten eller at gaa til Grunde. Men i denne Holdning ligger ogsaa en Begrænsning af de Krav, der paa en Gang stilles til Tyskland og til Ententen, og det er, at Danmark ikke ønsker og ikke vil have noget Territorium syd for den Linie, der skiller mellem Danske og ikke Danske ... vi ønsker ikke en Grænseregulering, som blot skifter Uretten, vi ønsker en Regulering, der sletter den. Slesvigs Historie har givet os en Lære, vi i en Alvorsstund ikke bør eller vil glemme. Og derfor maa vi gerne have Ret til at erklære, at vi ikke under nogen Betingelse vil være Kieler-Kanalens Vogter.«

Et ligeså klart nordslesvigsks synspunkt fandt udtryk i en leder i regeringsbladet Politiken for 17. oktober, hvori det bl. a. hed: Konsekvensen af princippet om folkenes selvbestemmelsesret må være, at »det danske Nordslesvig vender tilbage til Danmark i det Omfang, i hvilket Befolkningen selv ved en Afstemning udtaler sig derfor.

Den klare Opstilling af Nationalitetsprincippet har da hos alle Danske paa begge Sider af Grænsen styrket det Haab, hvis Virkeliggørelse man nu er berettiget til at vente.« Lederskribenten udtrykte videre en forhåbning om, at den fremtidige ordning af grænsespørgsmålet kunne ske i god forståelse med naboen mod syd. »Vi tilføjer,« hed det videre, »at ingen fornuftig Dansk ønsker eller kan ønske en Afgørelse, hvorved den Uret, der tidligere er sket imod den danske Nationalitet, vendes om til Uret mod det tyske. Folkets store Flertal vil være enigt om, at vi ikke ønsker at modtage Egne, hvis Befolkning ønsker at forblive, hvor den er – selv om disse Egne tidligere har været under dansk Herredømme. Efter at have paaberaabt os Nationalitetsprincippet, vil vi ikke bagefter forsynde os mod det. Vi ønsker det danske Nordslesvig, men kun dette og intet derudover.«

Nationaltidende og Politiken havde således ved begyndelsen af den offentlige debat om grænsespørgsmålet tilkendegivet et klart nordslesvigsk synspunkt. Helt andre toner lød fra det borgerligt fronderende dagblad København, der endnu på dette tidspunkt ejedes af red. H. Witzansky. Allerede 15. oktober tog bladet redaktionelt stilling til grænsespørgsmålet. Ligesom højesteretssagfører Asmussen hævdede bladet, at sønderjyderne havde krav på, at den offentlige mening i Danmark rørte på sig. Man måtte dog ikke glemme, fortsatte lederskribenten, at det sønderjyske spørgsmål, hvad enten der kom til at foreligge et tysk tilbud eller ikke, var et europæisk spørgsmål, og at en betryggende løsning kun kunne fremkomme med det nye Europas godkendelse. Med tydelig brod mod den radikale regering hævdede bladet, at regeringen måtte være klar over sit ansvar, og at nationens øjne hvilede på den. Der måtte ikke søges en løsning, førend situationen var fuldt moden og klar. »Intet ensidigt Hensyn, ingen forhastet Iver maa paavirke Sagens Gang.«

Det var sikkert ganske bevist, at lederskribenten konsekvent anvendte udtrykket det sønderjyske og ikke det nordslesvigske spørgsmål, men bladets første artikel var i øvrigt holdt i så stor almindelighed, at man ikke klart kunne se, hvilken løsning man tilstræbte. Sandsynligvis provokeret af de »nordslesvigske« indlæg i Nationaltidende og Politiken vendte lederskribenten i to nye artikler 18. og 19. oktober tilbage til spørgsmålet, og der tonedes nu rent flag. Der toges bestemt afstand fra forslaget om at binde den kommende afstemning til Nordslesvig og herved udelukke titusinder fra at stemme. Man

bør tværtimod »søge Grundlaget for en varig Afgørelse ved en Afstemning i hele det Sønderjylland, der bebos af en dansk-tysk eller en tysk-dansk Befolkning.« Man bør ikke binde »Udviklingen ved et Resultat, der vanskeligt lader sig ændre.« Selv om bladet endnu ikke klart tilkendegav sine ønsker om, hvor langt mod syd afstemningsgrænsen skulle føres, er der ingen tvivl om, at man var bestemt modstander af en ren »nordslesvigske« løsning.

Dette trådte endnu klarere frem, da bladet 20. oktober åbnede sine spalter for kunstnerinden Agnes Slott-Møller, der ligeud erklærede, at man fra kongerigsk side ikke måtte tage skridt, »som kunde forskertse en Afgørelse, der maaske i 1918 aabnede Sønderjyderne helt nye Muligheder for at genvinde hele Sønderjylland.« Kunstnerinden polemiserede stærkt imod de af professor Birck forfægtede synspunkter. I samme ånd, om end ikke så skarpt, tog den ansete teolog, professor J. P. Bang, ordet i en kronik i København for 22. oktober. Artiklen hed: Øjeblikket, og om dens tendens kan der ikke være nogen tvivl. Det hed bl. a.: »Hvis vi er sløve, uvillige, ligegyldige, frygtagtige, mere hensynsfulde mod vor store Nabo end mod os selv og navnlig mod selve den sønderjyske Befolkning, der altid har holdt Kravet om Genforeningen oppe, saa kan denne sidste store Mulighed endnu glide ud af vore Hænder, men jeg kan ikke tro, at en saadan Holdning skulde være tænkkelig, nu maa vi alle være rede.«

Det vægtigste indlæg for den nordslesvigske linie kom naturligvis fra den mand, der havde anvendt et helt liv til dybtgående studier over den nationale udvikling i det tabte land, nemlig magister H. V. Clausen. I tre store artikler, der offentliggjordes i Nationaltidende for 24., 26. og 28. oktober 1918 under titlen: Hvor langt går vor ret fremlagde han sine synspunkter for dansk offentlighed.

Allerede i den første artikel slog H. V. Clausen fast, at Sydslesvig ikke burde komme tilbage til Danmark. I det sydlige område havde der ikke været nogen dansk tradition siden Valdemarernes dage. Slesvig by med Gottorp slot havde altid været fjendsk mod Danmark, og i Angel var der praktisk talt ingen danskhed tilbage. Med hensyn til Flensborg lå forholdene anderledes, men årene 1864–1918 havde gjort denne gamle danske by til en overvejende tysk by, navnlig som følge af indvandringen sydfra. »Vi kan ikke kræve denne By alene af Pietetshensyn, fordi Gustav Johannsen engang har behersket den, og Jens Jessen udsendt sin Avis der fra.« Det eneste man kan forlange

for Flensborg er, at den under tysk herredømme får ret til dansk gudstjeneste og dansk skoleundervisning.

Når Danmark ikke kunne ønske at få Sydslesvig tilbage, var det, fordi man hverken politisk eller nationalt kunne magte en tysk befolkning, der ville komme til at udgøre ca. $\frac{1}{4}$ af befolkningen i det genforenede Danmark. Danmark ville heller ikke, hævdede Clausen, kunne tumle de store sydslesvigske jorddrotter, hvis indflydelse strakte sig dybt ind i de herskende familier i Tyskland. Man måtte endvidere tænke på, at man altid havde kæmpet for princippet om folkenes selvbestemmelsesret. Dette princip kunne man ikke svigte, i det øjeblik folkenes selvbestemmelsesret blev sat i højsædet. »Vi vil ikke være Fangevogtere eller Slavefogder. Vi føler os for gode dertil, vi egner os heller ikke til det.«

Også hensynet til Nordslesvig måtte stemme Danmark til mådehold, understregede H. V. Clausen. Mange i kongeriget havde helst set, at nordslesvigerne blev tyskere. Disse folk ville glæde sig, hvis kravet om Sydslesvig blev rejst, og de ville da kunne sige: Der kan I se, hvorledes de gode danske patrioter følger de principper, de hidtil har hævdet, når de skal realiseres. »Det ville ikke være behageligt for os at få dette revet i Næsen, men Sønderjyderne vilde det stemme for Brystet ikke at blive modtagne med lige Hjertevarme af alle Danske.« Hvis Sydslesvig kommer med, vil Nordslesvig stedse være udsat for stor national fare sydfra.

Nordslesvigerne i dag, sluttede Clausen, ønsker en afgørelse på grundlag af folkenes selvbestemmelsesret, det princip der har ligget bag deres kamp siden 1864. »De haaber, at det tyske Folk under Indtryk af Verdenskrigen og det Gennembrud, der er sket i tysk Politik, vil forstaa deres berettigede nationale Krav, og at der kan træffes en Ordning, tilfredsstillende baade for Sønderjyderne og for den danske Stat i fuld Forstaaelse med alle de Magter, der faar afgørende Indflydelse paa Verdensfreden. De haaber endvidere, at denne Ordning maa kunne træffes, uden at Danmarks Uafhængighed paa nogen Maade eller til nogen af Siderne bliver indskrænket. Ikke een af halvhundrede i Nordslesvig vilde stille sig paa noget andet Standpunkt end det, der her er angivet. Ogsaa de, der ikke uden Bevægelse kan tænke paa, at tidligere danske Dele af deres gamle Landsdel kommer til at ligge Syd for den nationale Grænse, vil alligevel holde fast paa den eneste retfærdige Udgang af en tusindaarig Kamp, en Kamp som den nuleven-

de Slægt, der har lidt tilstrækkeligt under den, længes efter at komme bort fra, og hvilken den ikke vil have de kommende Slægter udsat for.«

H. V. Clausens artikler kom naturligvis ikke til at stå uimodsagt. Allerede 30. oktober rykkede magister Vilh. la Cour ud med et modindlæg i Nationaltidende, hvori han navnlig forsvarede danskheden i Flensborg. Efter hans opfattelse var problemet Flensborg mere sammensat, end H. V. Clausen havde fremlagt det. Han protesterede endvidere energisk imod, at H. V. Clausen allerede nu afgjorde hele grænseproblemet. Tiden var ikke moden dertil, og øjeblikket endnu ikke inde. »Det forekommer mig,« hævdede la Cour, »at være ikke alene urimeligt, men uforsvarligt, at man allerede nu – maaske Maaneder, maaske et halvt eller et helt Aar før Sagens Afgørelse – ved Artikler eller andre Tilkendegivelser vil binde den danske Rigsdags Hænder til en ganske bestemt Løsning. Denne Opfattelse er ikke min alene. Den deles af en overordentlig stor Mængde.« På dette indlæg svarede H. V. Clausen allerede dagen efter. Han måtte afvise, at hans hensigt havde været at binde den danske rigsdags hænder. »Saa store Tanker om min egen Indflydelse har jeg virkelig ikke. Hvad jeg derimod har gjort, og hvad jeg fremdeles agter at gøre, er at fremsætte mine Tanker om den Løsning af det nordslesvigske Spørgsmaal, jeg og overordentlig mange med mig, deriblandt Nordslesvigs ansvarlige Mænd, anser for den ønskeligste. Og Ønsker er nu engang ikke Krav.«

De på de foregående sider citerede bladudtalelser er kun en lille smagsprøve på de tilkendegivelser, der fra midten af oktober 1918 myldrede frem i dansk presse. Sammenholdt med bevarede breve fra datiden afgiver de et talende vidnesbyrd om, i hvor høj grad grænse-spørgsmålet og dets løsning optog den danske befolkning. De forskellige udtalelser viser ligeledes, at der i offentligheden var stærkt divergerende opfattelser af, hvorledes grænse-spørgsmålet burde løses. Det var ingenlunde opfattelser af ny dato. De havde eksisteret i mange år, men kom skarpere og tydeligere frem for offentligheden, nu da grænseproblemet var blevet et aktuelt spørgsmål. Formålet med denne debat var naturligvis at propagandere og vinde tilslutning i videre kredse for de synspunkter, som man anså for de rette, og herigennem søge at påvirke den begrænsede kreds af personer, som i egentligste forstand ville komme til at udforme den grænsepolitik, som ville blive

det officielle Danmarks politik. I første omgang benyttedes avisspalterne til dette formål. Under grænsekampens videre forløb toges også andre medier i brug for at anvende et moderne udtryk, f. eks. adresser og folkemøder.

2. Oktoberadressen

De samme begivenheder, som havde sat avisdiskussionen i gang, fik også de eksisterende små kredse af specielt sønderjysk interesserede personer til at gå i aktion. I første omgang synes der at have været en vis stemning for endnu engang at gøre et forsøg på et samlet fremstød. Der indvarsledes til et møde hos professor Vilh. Andersen 14. oktober, men uvist af hvilke grunde kom mødet ikke i stand¹. Følgen heraf blev, at de forskellige grupper besluttede at handle hver for sig. Med forskellige midler søgte man dels at påvirke offentligheden for de grænsepolitiske synspunkter, som nu engang var gruppens, dels at optage kontakt med sådanne personer, som man skønnede kunne få indflydelse, når de afgørende beslutninger skulle tages.

Kredsen omkring den københavnske overlæge Ionas Collin var tidligt ude, og der arrangeredes 11. oktober af foreningen To Løver en middag i Studenterforeningen, i hvilken den franske minister deltog som gæst². Man kan gå ud fra, at værtsfolkene har benyttet denne lejlighed til at diskutere grænse spørgsmålet med repræsentanten for et af de lande, der ville få en central placering på den forestående fredskongres. Det blev ved samme lejlighed aftalt, at den unge cand. theol. Holger Andersen, der stammede fra Haderslev, og som på det tidspunkt virkede som journalist, skulle opsøge gesandten nogle dage senere og forsyne ham med de fornødne oplysninger om grænse spørgsmålet.

Kredsen omkring H. V. Clausen besluttede at gå en anden vej, idet man fandt, at en henvendelse til offentligheden, underskrevet af en række kendte navne, ville være det bedste middel til at sikre en afgørelse af grænse spørgsmålet i overensstemmelse med denne gruppes synspunkter. Hvem der egentlig har undfanget ideen om en sådan adresse lader sig ikke med sikkerhed fastslå. Ophavsmanden må imidlertid søges inden for firkløveret: H. V. Clausen, dr. M. Mackeprang, dr. H. L. Møller og professor Aage Friis. Så meget er imidlertid sikkert,

at dr. Mackeprang og professor Friis hver for sig udarbejdede et forslag til en adresse, og at det var Friis' forslag, der blev lagt til grund for den endelige redaktion. Mange år senere undslap der dr. Mackeprang et stille suk i andedning af, at han under debatten om adressens formulering ikke i højere grad havde fastholdt sit eget forslag. Det viste sig nemlig senere, da man gik i gang med at indsamle underskrifter på adressen, at visse meget kategoriske udtryk vakte modstand⁸.

Det er muligt ganske nøjagtigt at datere adressens tilblivelse. Søndag den 13. oktober havde Aage Friis sat sine venner H. V. Clausen, Mackeprang og H. L. Møller stævne i sit hjem på Sortedams Dosseringen. De 3 herrer fulgtes ad gennem Botanisk Have ud til Friis' bopæl. Undervejs gav Mackeprang sine ledsagere underretning om, at han havde udarbejdet udkast til en adresse, og han læste den op for dem. Da man kom ud til Friis, havde denne også et udkast rede til forhandling, og da hverken Clausen eller Møller hentydede til det udkast, som Mackeprang havde i sin lomme, fandt Mackeprang sig ikke foranlediget til at fremdrage det, og de 4 herrer enedes om at arbejde videre med det af Friis udarbejdede udkast. I sin oprindelige form lød adressen således:

»Folkenes Selvbestemmelsesret er proklameret som Grundlag for Verdensfreden. Præsident Wilson har paa Ententemagternes Vegne formet Programmet; det tyske Riges Kansler har støttet til det tyske Folks store Flertal, i Centralmagternes Navn givet det Tilslutning. Der skal nu forhandles om den praktiske Gennemførelse ved en Omlægning af Statsgrænserne, der overalt i Verden skal opfylde Nationernes Haab.

I dette verdenshistoriske Øjeblik rejser sig hos det danske Folk Tanken om det uløste nordslesvigske Spørgsmaal:

Nordslesvig maa genforenes med Danmark i den Udstrækning, dets Befolkning ved en fri Afstemning efter den almindelige og lige Stemmeret maatte kræve.

Det danske Folk ønsker efter Freden at fremme Forstaaelsen mellem Folkene og at bygge Bro mellem tidligere Fjender. Vi ønsker i al Fremtid at kunne leve i uforstyrret Venskab med vort store tyske Nabofolk og haaber, at Freden for det tyske Folk og det tyske Rige maa blive Indgang til en hæderlig og lykkelig Fremtid. Vi vil ikke ved vort Ønske om det danske Nordslesvigs Genforening med Danmark træ-

de det tyske Folk for nær. Vi ønsker kun, at den Befolkning skal komme til Danmark, der taler Dansk, føler Dansk og vil vedblive at være Dansk – hele det danske Nordslesvig, men kun det danske Nordslesvig, intet ud derover, maa forenes med Danmark.

Der vil nord for den nationale Grænse spredt i en dansk hjemmefødt Befolkning blive et tysk Mindretal tilbage, selv om man gennem det retfærdigste Afstemningsgrundlag og ved praktiske, humane Foranstaltninger søger at gøre det saa lille som muligt. Der maa i videste Udstrækning ydes dette Mindretal Sikkerhed for dets nationale Rettigheder, i den nye Tids Aand.

Vi danske Mænd og Kvinder vender os til det tyske Folk med indtrængende Henstilling om højhjertet og klogt at lade den folkelige Retfærdighed ske Fyldest ogsaa overfor vort Folk.

Danmarks ansvarlige Regering har bevaret Freden for vort Land; det staar nu til den at finde de rette Veje til at fremføre det hele og enige danske Folks Haab og Krav.«

Man kan ikke tilbageholde en vis forundring over, at de tre gæster kunne tiltræde dette i flere henseender meget udfordrende udkast. Enkeltheder i drøftelsen kendes ikke, men så meget er dog sikkert, at passagen: »Vi ønsker i al Fremtid at kunne leve i uforstyrret Venskab med vort store tyske Nabofolk og haaber, at Freden for det tyske Folk og det tyske Rige maa blive Indgang til en hæderfuld og lykkelig Fremtid« udgik. I de nærmest følgende dage blev udkastet forevist bl. a. for dr. P. Munch, højskoleforstander Jacob Appel og fhv. udenrigsminister Ahlefeldt-Laurvigens⁴. Også den unge nordslesvigske gårdejer H. Jepsen Christensen, der havde sneget sig over grænsen med et brev fra H. P. Hanssen til J. C. Christensen og Niels Neergaard (se s. 39), fik udkastet forevist. Alle havde de forskellige ændringsforslag, som tog sigte på at afdæmpe de meget kategoriske udtalelser, og udkastet ændredes til en vis grad. I sin endelige form havde adressen følgende formulering:

»Folkenes nationale Selvbestemmelsesret er proklameret som Grundlag for Verdensfreden. Præsident Wilson har paa Ententemagternes Vegne formet Programmet; det tyske Riges Kansler har, støttet til det tyske Folks store Flertal, i Centralmagternes Navn givet det Tilslutning. Der skal nu forhandles om den praktiske Gennemførelse ved en saadan Omlægning af Statsgrænser, at overalt i Verden Nationernes Haab kan opfyldes.

I dette verdenshistoriske Øjeblik rejser sig hos det danske Folk Tanken om det uløste nordslesvigske Spørgsmaal:

Nordslesvig maa genforenes med Danmark, i den Udstrækning dets Befolkning ved en fri Afstemning efter den almindelige og lige Stemmeret maatte kræve.

Det danske Folk ønsker efter Freden at fremme Forstaaelsen mellem Folkene og at bygge Bro mellem tidligere Fjender, ligesom det under Krigen efter Ævne har søgt at læge dens Saar. Vi vil ikke ved vort Ønske om det danske Nordslesvigs Genforening med Danmark træde det tyske Folk for nær. Vi ønsker kun, at den Befolkning skal komme til Danmark, der taler Dansk og vil være dansk, at hele det danske Nordslesvig, men kun det danske Nordslesvig, forenes med Danmark.

Der vil nord for den nationale Grænse spredt i en dansk Befolkning blive et tysk Mindretal tilbage, selv om man gennem det retfærdigste Afstemningsgrundlag og ved praktiske, humane Foranstaltninger søger at gøre det saa lille som muligt. Der maa i videste Udstrækning ydes dette Mindretal Sikkerhed for dets nationale Rettigheder, i den nye Tids Aand og efter de Grundsætninger der maatte blive fastslaaede ved den almindelige Fred.

Vi danske Mænd og Kvinder nærer den Forventning, at det tyske Folk vil være rede til at lade den nationale Retfærdighed ske Fyldest over for vort Folk.

Danmarks ansvarlige Regering og Rigsdagen har bevaret Freden for vort Land; det staar nu til dem at finde de rette Veje til at fremføre det hele og enige danske Folks Haab og Krav.«

Som det vil ses, havde kritikken samlet sig om udkastets sidste halvdel, som på væsentlige punkter var blevet omarbejdet. Man havde dog bevaret den foreslåede passus om behandlingen af et eventuelt tysk mindretal i det afståede Nordslesvig. Dette »løfte« vakte anstød hos flere af de personer, som fik udkastet forelagt til underskrift, og navnlig kritiserede disse, at udkastet ikke med ét ord omtalte det kommende danske mindretal syd for grænsen. Også andre udtryk i udkastet gav anledning til både kritik og tvivl. Således opfattede flere udkaster som en tænkt henvendelse til Tyskland, muligvis som en opfordring til Tyskland om at ordne hele grænsespørgsmålet uden om den kommende fredskonference. Man kan godt forstå, at kritikere kunne få denne opfattelse, men der er intet i det bevarede kildemateriale vedr. adressens tilblivelse, der tyder på, at initiativtagerne nære-

de et ønske herom. Det, man på dette meget tidlige tidspunkt af hele grænsespørgsmålets forløb tilstræbte, var en klar og tydelig tilkendegivelse af, at det danske folk skulle stille krav om Nordslesvigs genforening med moderlandet, men kun om Nordslesvig. Uden nærmere at definere, hvad man forstod med Nordslesvig, kan det med sikkerhed fastslås, at det standpunkt, som de fire initiativtagere ønskede at give udtryk, var identisk med det forslag, som de tre danske parlamentarikere i Berlin sendte til debat i Nordslesvig i begyndelsen af november måned.

Det hører med til billedet af oktoberadressens tilblivelse, at det også lykkedes initiativtagerne på et meget tidligt tidspunkt at få H. P. Hanssens tilslutning til, at man gik i gang med at indsamle underskrifter på en adresse som den foreslåede, og han godkendte også formuleringen. For H. P. Hanssen var det afgørende at få en klar tilkendegivelse fra kongeriget, at man ønskede grænsespørgsmålet sat på dagsordenen, og at man nu krævede det løst. Det var på høje tid, at det danske folk lod sin røst lyde, hævdede H. P. Hanssen. Omverdenen måtte ikke få det indtryk, at man i Danmark var uinteresseret i grænsespørgsmålets løsning.

Dagen efter søndagssammenkomsten hos professor Friis bragte postbudet et åbent brevkort fra H. P. Hanssen til Aage Friis af følgende ordlyd: »Det omtalte Værk er nu at faa, da Antikvarboghandleren rømmer sit Lager. Men sig til Bibliotekets Bestyrelse, at der maa handles hurtigt, ellers forspildes Chancen, som ikke vender tilbage«⁵. Ordene var ikke til at misforstå, og man besluttede straks at kontakte H. P. Hanssen. Forbindelsen etableredes gennem daværende kaptajn Axel Ramm, der var tilknyttet Røde-Kors-arbejdet i Berlin, og som havde mulighed for at rejse frem og tilbage mellem København og Berlin. Allerede 15. oktober sendte Friis et brev til H. P. Hanssen, hvori han gav meddelelse om den planlagte adresse og udbad sig hans mening om denne. H. P. Hanssen gav tilslutning og rådede til hurtig offentliggørelse, og han undlod ikke i senere breve at tilkendegive en stigende utålmodighed over, at en offentliggørelse stadig trak ud. Under arbejdet med at samle underskrifter på adressen benyttede initiativtagerne ved flere lejligheder det argument, at adressens formulering var godkendt af H. P. Hanssen, og at han tilrådede dens fremkomst.

Det var initiativtagernes plan, at man i første omgang skulle søge

tilslutning til adressen fra ca. 50–60 kendte navne. Når dette var opnået, skulle adressen, forsynet med disse navne, rundsendes til en større kreds, og først når deres tilslutning var erhvervet, skulle adressen offentliggøres. I sin første optimisme regnede man med, at dette kunne ske i løbet af en uges tid, men det kom til at vare betydeligt længere.

I dagene 14.–22. oktober indløb svarene fra den første gruppe af personer, som man henvendte sig til, og foruden de 4 initiativtagere opnåede man tilslutning fra 56 personer. En gennemgang af navnelisten viser, at en væsentlig del af underskriverne var universitetslærere og repræsentanter for dansk kulturliv i videste forstand. Der var dog også adskillige fremtrædende navne fra dansk erhvervsliv.

Initiativtagerne modtog også en del afslag på opfordringen til at underskrive adressen, og det har en vis interesse at se på den givne motivering for afslaget. Man kan da først konstatere, at der blandt nejsigerne var personer, der havde den opfattelse, at den kommende grænse burde drages langt sydligere end foreslået. Andre motive-rede deres afslag med henvisning til adressens formulering, og navnlig fandt man det helt uantageligt, at der slet ikke var tale om det danske mindretal syd for den kommende nye statsgrænse. Atter andre opfattede adressen som en tænkt henvendelse til Tyskland, og man frygtede, at en sådan henvendelse ville kompromittere Danmark i ententens øjne. Man kunne derfor ikke give tilslutning.

23. oktober havde man opnået det antal underskrifter, som man fandt fornødent for at kunne henvende sig til en større kreds. Adressen blev trykt med de 60 navne og nu rundsendt til ca. 800 personer over hele landet. I de følgende dage indløb svarene, og da man ved månedens udgang gjorde status, havde man fået 502 nye underskrifter på adressen. I det bevarede brevmateriale ligger 35 negative besvarelser foruden ca. 20 tilbagekaldelser af allerede afgivne tilsagn om at ville underskrive. Ca. 250 personer havde således ikke reageret på henvendelsen.

Studerer man anden rundes negative svar, finder man også blandt disse et betydeligt antal, hvor afslaget er motiveret med, at man ikke finder sig tilfredsstillet ved kun at modtage Nordslesvig. Nogle ønsker en grænse ved Ejderen, andre føler sig tilfredsstillet ved Dannevirke-linien og en enkelt kræver det gamle danske Angel. På ny udtrykkes stærk forargelse over, at der kun tales om tyske mi-

noriteter i Nordslesvig og ikke om tilsvarende danske syd for grænsen, og andre fandt, at tonen i adressen var alt for venlig over for den siddende danske regering

Det kan således konstateres, at initiativtagerne kom ud for en vis modvind, hovedsagelig fremkaldt af den opfattelse, at Danmark ikke burde nøjes med kun at kræve Nordslesvig tilbage. Grænsen burde trækkes længere mod syd. Endnu engang kan det konstateres, at der i den danske offentlighed absolut ikke var enighed om, hvorledes grænsespørgsmålet skulle løses. Når modstanden mod adressen manifesterede sig så stærkt, som det faktisk var tilfældet, skyldes det også, at det lykkedes kredsen omkring overlæge Ionas Collin at sætte et modstød ind. Ingen inden for denne kreds var interesseret i, at en adresse som den tilsigtede blev offentliggjort. Man mobiliserede en række sønderjyske foreninger, og omkring 26. oktober udsendte foreningerne To Løver, Dannebrog, Sønderjydske Samfund, Sønderjydske Centralforening, Sønderjydske Forening for København og Omegn samt De samvirkede sønderjyske Foreninger en udtalelse, hvori man på det bestemteste frarådede enhver at underskrive det cirkulerende adresseudkast. Udtalelsen var underskrevet af rektor H. P. Hansen, direktør N. Bang, overretssagfører Manthey-Wagner, sagfører Mandal Bertelsen, oberstløjtnant I. C. Lund og tandlæge Axel Carstens. Som omtalt ovenfor gjorde denne henvendelse en vis virkning, og flere, der allerede havde givet tilslutning, trak denne tilbage.

Da initiativet til adressen blev taget, var situationen den, at der endnu ikke forelå nogen offentlig dansk tilkendegivelse i grænsespørgsmålet. Medens indsamlingen af underskrifter foregik, ændredes situationen fuldstændigt. Ikke alene kom der en almindelig offentlig debat i gang i aviser over hele riget, men fra ansvarlig politisk side blev der taget et initiativ, som mundede ud i en erklæring fra den samlede danske rigsdag. Denne nye situation fremkaldte ganske naturligt det spørgsmål, om det tjente noget praktisk formål at offentliggøre den planlagte adresse. Spørgsmålet rejstes fra flere sider inden for den kreds, som havde fået opfordring til at underskrive, og initiativtagerne indkaldte derfor 30. oktober til et møde i København, for at man kunne tage stilling til adressens videre skæbne. Resultatet blev, at man standsede det videre arbejde med indsamling af underskrifter, og at det besluttedes ikke at offentliggøre adressen.

Motiveringen var den, at regering og rigsdag nu havde tilkendegivet sin opfattelse af sagen. Danmark havde ladet sin røst lyde. Man enedes endvidere om at tilstille samtlige underskrivere en meddelelse om beslutningen, hvori det til slut hed, at skulle »det siden vise sig ønskeligt – med Regeringens Billigelse – at fremsætte en offentlig Udtalelse om Løsningen af det nordslesvigske Spørgsmaal ved klar og utvetydig Hævdelse af Nationalitetsprincippet, vil Indbyderne tillade sig atter at henvende sig til Dem.« En sådan situation indtraf ikke, og oktoberadressen kom således aldrig frem for offentligheden.

Selv om oktoberadressen ikke fik nogen direkte indflydelse på begivenhedernes udvikling, har den alligevel sin plads i genforeningens forhistorie. Dens tilblivelseshistorie afspejler på tydelig vis en tidlig og afgørende splittelse inden for offentlighedens stillingtagen til grænsespørgsmålet, en splittelse, som i de kommende måneder skulle træde tydeligere frem. Under de hede debatter, som grænsestriden fremkaldte, benyttede modstandere af H. V. Clausen-gruppen meget ofte oktoberadressens udtalelser som kasteskyts. Under den ophidsede stemning, som lidt efter lidt tilvejebragtes, var det ikke vanskeligt at plukke ord og vendinger ud af adressen, som kunne benyttes til at karakterisere modparten som både tyskvenlig og sindet at gå Tysklands ærinde. Set ud fra denne synsvinkel var adressen ikke uden betydning.

3. Det officielle Danmark tager stilling til grænsespørgsmålet

Selv om man ikke skal undervurdere betydningen af de tilkendegivelser, der i månederne oktober-november 1918 kom til orde i dansk offentlighed om grænsespørgsmålet, er det umiddelbart indlysende, at det standpunkt, som landets ansvarlige regering i forbindelse med rigsdagen formulerede, måtte få en mere direkte indflydelse på begivenhedernes videre udvikling.

Som omtalt foran s. 18 havde landet siden 1913 en regering, der var udgået af Det radikale Venstre, og som havde C. Th. Zahle som chef. Den bitre politiske kamp om spørgsmålet om salget af de dansk vestindiske øer havde i 1916 medført, at der i ministeriet Zahle blev optaget 3 kontrolministre, nemlig J. C. Christensen fra partiet Venstre, Th. Stauning fra Socialdemokratiet og den frikonservative poli-

tiker Chr. Rottbøll. Da tidspunktet for afholdelse af valg til rigsdagen stundede til, udtrådte J. C. Christensen og Rottbøll af ministeriet, medens Stauning fortsatte som minister. På det udenrigspolitiske område lykkedes det regeringen at holde landet uden for krigen ved gennemførelsen af en streng og ligelig neutralitetspolitik, og det lå i sagens natur, at man måtte ønske den største stilhed omkring det nordslesvigske spørgsmål, og at der ikke kunne være tale om at foretage noget som helst initiativ. Selv om der ikke foreligger nogen direkte udtalelser fra regeringsmedlemmerne om berettigede danske ønsker i forbindelse med løsningen af grænespørgsmålet ved krigens afslutning, har man formodentlig lov til at gå ud fra, at regeringen som helhed delte det danske folks almindelige forhåbninger. Dette udelukker ikke, at der hos de enkelte regeringsmedlemmer har været en større eller mindre positiv interesse for spørgsmålet. Mænd som indenrigsminister Ove Rode og forsvarsminister, dr. P. Munch var utvivlsomt følelsesmæssigt stærkere engageret end statsminister Zahle og udenrigsminister Scavenius, men det tjener intet formål at grave dybere i dette. Det afgørende er, at ministeriet som helhed stod enigt, da spørgsmålet blev aktuel politik, og en stillingtagen skulle formuleres. Regeringens politik blev gennemførelsen af den rene nordslesvigske linie.

Den rigsdag, der kom til at tage stilling til spørgsmålet, var blevet valgt i foråret 1918. Forud for valget var gået en meget hektisk valgkamp, hvorunder oppositionen havde rettet hårde angreb på regeringen. Valgkampen havde først og fremmest været præget af partiernes forskellige syn på indenrigspolitikken. Den ekstraordinære lovgivning på det økonomiske område med rationeringer af alle livsvigtige varer og loft over prisdannelsen blev heftigt angrebet af partiet Venstre, og også regeringens sociale politik, der tog sigte på at afbøde det stigende tryk på de dårligst stillede, blev heftigt kritiseret. Også den førte militærpolitik under krigen kritiseredes stærkt både af Venstre og Det konservative Folkeparti.

Under opstillingen af kandidater til folketing og landsting indgik Det radikale Venstre og Socialdemokratiet et snævert samarbejde. Valget til folketinget fandt sted 22. april 1918 og gav følgende resultat. Venstre fik valgt 45 medlemmer, Det konservative Folkeparti 22, Det radikale Venstre 33 og Socialdemokratiet 39. Desuden fik et nydannet Erhvervsparti ét mandat. Regeringen havde således et lille flertal i tinget på 4 mandater. Landstingsvalget foregik i den efterfølgende maj

måned og gav følgende resultat. Venstre fik 26 medlemmer, Det konservative Folkeparti 18, Det radikale Venstre 13 og Socialdemokratiet 15. I dette ting måtte regeringen altså regne med et massivt flertal imod sig. Ved en afstemning i det nyvalgte folketing om et tillidsvotum til regeringen, opnåede denne 70 stemmer for regeringen og 62 imod. Ministeriet Zahle kunne altså fortsætte, men måtte også i fremtiden tage et ikke ringe hensyn til, hvad der kunne gennemføres i landstinget.

Om den nyvalgte rigsdags stilling til grænsespørgsmålet gælder vel det samme, som ovenfor er anført om regeringens. Man har stort set haft de samme forhåbninger, men så længe spørgsmålet ikke var aktuelt, tog man ikke stilling. Det fik man imidlertid lejlighed til, da regeringen efter midten af oktober måned forelagde problemet i den samlede rigsdag.

Som påvist foran var regeringen underrettet om de forskellige synspunkter, som var kommet frem under krigen i de specielt sønderjysk interesserede kredse. Man fulgte ligeledes med interesse de initiativer, som disse kredse satte i gang fra begyndelsen af oktober måned. Regeringen var således fuldt underrettet om det initiativ, som oktoberadressens mænd var i færd med at tage. Ministeriets kontaktperson til denne gruppe var professor Aage Friis, der stod flere af ministeriets medlemmer personlig nær, navnlig ungdomsvennen dr. P. Munch. I dagene 10–16 oktober drøftede forskellige medlemmer af regeringen indbyrdes, hvad der skulle gøres på baggrund af den vægning af aktivitet inden for de forskellige sønderjyske grupper⁶. Det var også inden for denne periode, at Scavenius havde nogle samtaler med den tyske minister i København ang. det nordslesvigske spørgsmål, og disse samtaler indholdt drøftedes ligeledes internt mellem udenrigsministeren og nogle af hans ministerkolleger. Det er vanskeligt helt at danne sig et konkret billede af disse samtaler forløb, i hvilke også de to fremtrædende erhvervsfolk Alexander Foss og etatsråd H. N. Andersen blev inddraget. Så meget synes imidlertid at kunne fastslås, at ministeriets ledende personer endnu stod ret tøvende over for valg af den vej, man burde slå ind på, og at man foretrak, at der endnu nogen tid var tavshed omkring problemet. Der kan også spores en vis tilbøjelighed til at forsøge at hindre, at der fremkom offentlige udtalelser om sagen. Det passer meget godt ind i dette billede, at der i disse dage internt fremkom et forslag om at sende Aage Friis ned til H. P.

Hanssen i Berlin for at orientere ham om den danske regerings bekymring for, at sagen nu blev offentlig rejst. Denne plan blev dog hurtigt opgivet. Under et statsråd, som fandt sted 15. oktober, bragte kongen det nordslesvigske spørgsmål på bane, og også han udtalte, at det nok var bedst, at der blev rørt så lidt som muligt ved spørgsmålet.

Netop samme dag, som dette statsråd fandt sted, var det, at bladet København bragte sin første artikel om det sønderjyske spørgsmål, en artikel der i realiteten vendte sig mod det nordslesvigske synspunkt, som nogle dage forinden var blevet fremført i Nationaltidende, og som også var regeringens. Det var altså ikke muligt at hindre fremkomsten af offentlige tilkendegivelser, og man kunne forvente, at en almindelig debat ville komme i gang, således som det også blev tilfældet.

I denne situation besluttede regeringen at opgive sin afventende holdning og skride til handling. Det aftaltes mellem statsminister Zahle og udenrigsminister Scavenius, at man skulle indkalde partiformændene til en fortløbig drøftelse. Beslutningen blev truffet 16. oktober og allerede dagen efter fandt mødet sted⁷.

Selv om det er overvejende sandsynligt, at det var den begyndende danske pressedebat, der fremkaldte mødet med partiformændene, kan det ikke udelukkes, at også andre forhold kan have spillet ind. Det bør i denne sammenhæng nævnes, at Scavenius nogle dage i forvejen havde haft en samtale med den engelske chargé d'affaires lord Kilmarnock, der på sin regerings ordre havde udbedt sig en samtale med udenrigsministeren for at meddele ham, at den engelske regering havde modtaget efterretning om, at der muligvis var indledt forhandlinger mellem Danmark og Tyskland om en afståelse af den dansktalende del af Sønderjylland som en kompensation til Danmark. Gesandten havde fået ordre til at påpege de alvorlige kommercielle og politiske farer, der kunne opstå, hvis Danmark på indeværende tidspunkt indledte forhandling med Tyskland. Scavenius dementerede på det bestemteste rigtigheden af indholdet af disse rygter og tilføjede, at ligeså »selvfølgelig det var, at den tyske Regering ønskede saadanne direkte Forhandlinger, ligesaa klart var det, at den danske Regering ikke kunde indlade sig derpaa«⁸. Efter at den engelske diplomat havde forladt udenrigsministeren, kaldte denne den franske, den italienske og den amerikanske repræsentant til sig og gentog over

for dem det samme dementi. I det interne referat, som Scavenius lod udarbejde om sin samtale med lord Kilmarnock, findes en passus, som måske forklarer, hvorfor udenrigsministeren nu mente, at regeringen måtte skride til handling. Om den verbalnote, som den engelske diplomat i givet fald skulle have overrakt, skriver Scavenius, at den er et »Vidnesbyrd om visse herfra Landet udgaaende Bestræbelser.« Udenrigsministeren var vel vidende om de forsøg, der fra visse sønderjysk interesserede kredses side blev gjort for at mistænkeliggøre regeringen og herigennem modarbejde dens grænsepolitik. Tidspunktet kunne nu være inde til at gøre et forsøg på at neutralisere virkningerne af disse forsøg.

I mødet med partiformændene deltog muligvis den samlede regering. Med sikkerhed vides, at følgende medlemmer var til stede: Scavenius, Munch, Rode, Brandes, Jørgen Pedersen og Stauning. Fra partiet Venstre mødte i hvert fald J. C. Christensen, Niels Neergaard og Klaus Berntsen, medens Det konservative Folkeparti var repræsenteret af Emil Piper. Scavenius indledte den temmelig langstrakte forhandling med at udtale, at man fra dansk side måtte tage ledelsen i grænseespørgsmålet, for at ikke fremmede skulle tage den og behandle spørgsmålet ud fra ikke danske synspunkter. Han havde hidtil ment, at regeringen burde holde sig tilbage, men udviklingen foregår måske nu hurtigere, tilføjede han. Man måtte fra dansk side fastholde en national løsning og tilstræbe en fremgangsmåde, der ikke skaffede os en fremtidig fjende i Tyskland. Det eneste sikre var derfor fra dansk side at stå fast på denne løsning og i tide tage problemet op på dette grundlag. J. C. Christensen understregede, at han gik ud fra, at alle var enige om, at vi fortsat burde stræbe efter at bevare et godt forhold til Tyskland, og at vi kun burde modtage, hvad der var dansk. Han var ikke helt klar over, om der officielt burde gøres noget i øjeblikket. Han var betænkelig ved en offentlig henvendelse (han tænkte her formodentlig på den planlagte oktoberadresse, som udenrigsministeren i sit indlæg havde givet sin støtte), og tilrådede, at alle forhandlinger gik gennem ministeriet. Han mente, at alle partier ville støtte ministeriet i dets bestræbelser for at genvinde det danske Slesvig »saa langt dansk Sindelag naar, uden daarligt Forhold til Tyskland eller til de Allierede.« Han afsluttede sit indlæg med at stille det konkrete forslag, at partierne overvejede spørgsmålet, og at der derefter om nogle dage indkaldtes til et lukket møde i rigsdagen, hvor

ministeren kunne fremlægge spørgsmålet. Under den videre forhandling gav Stauning tilslutning til forslaget om det lukkede møde, men han tilføjede også, at han anså tidspunktet for upassende til at føre sagen frem. Det kan ventes, tilføjede han, at de tyske socialdemokrater vil rejse hele spørgsmålet, og det vil være den lykkeligste løsning. Den konservative Piper synes ikke at have været særlig begejstret for forslaget om det lukkede møde. I sine indlæg fremhævede han nødvendigheden af, at sagen i første række behandlede i de respektive partier. Mødet er formodentlig endt med, at man er blevet enige om at forelægge hele spørgsmålet i de respektive partier, herunder også forslaget om afholdelse af et lukket møde i rigsdagen.

Når J. C. Christensen i mødet mellem regeringen og partiformændene gik så stærkt ind for, at grænsespørgsmålet blev forelagt rigsdagen, og at der herfra kom en fællesudtalelse fra regering og rigsdag, hænger det utvivlsomt sammen med, at han og Neergaard på det tidspunkt var kommet i besiddelse af den patetiske henvendelse fra H. P. Hanssen, som er citeret foran s. 36, og som opfordrede de to danske politikere til at medvirke til, at Danmark lod sin røst lyde. Om regeringen på dette tidspunkt har haft kendskab til denne skrivelser eksistens vides ikke. Den er i hvert fald ikke omtalt i det bevarede notat om mødets forløb.

I de følgende dage diskuteredes grænsespørgsmålet inden for partierne. Allerede dagen efter mødet med partiformændene fik ministeriet besked fra J. C. Christensen, om at partiet Venstre var ivrig for det lukkede møde, og at regeringen kunne regne med fuld støtte i denne sag. Også Socialdemokratiet var klar til at deltage i et lukket møde, når ministeriet indkaldte dertil. Derimod erfarede man, at de konservative nødig ville have et sådant møde.

Lørdag den 19. oktober afholdtes ministermøde, hvor man diskuterede for og imod det lukkede møde. Stemningen var for et sådant møde, og navnlig støttede Rode varmt det fremsatte forslag. Ministeriet var klar over, at man ikke kunne bremse den igangsatte agitation for en sydligere grænse, end regeringen ønskede, og det var da bedst at få en udtalelse fra rigsdagen, der bandt denne til den efter regeringens opfattelse rigtige løsning. Man diskuterede derefter forskellige udkast til udtalelsen fra rigsdagen, og arbejdet med at finde den rigtige formulering beskæftigede ligeledes en del af regeringsmedlemmerne den følgende søndag. Om mandagen (21. oktober) afholdtes et

nyt møde med partiformændene. Til dette forelå en skrivelse fra Det konservative Folkeparti, om at man ønskede »en Genforening mellem de danske Sønderjyder og Kongeriget Danmark i Overensstemmelse med det fra begge de krigsførende Magtgruppers Side højtideligt proklamerede Nationalitetsprincip – Folkenes Selvbestemmelsesret – som allerede 1866 fandt et Udtryk i Pragfredens § 5.« Den nærmere udformning af alle enkeltheder, herunder afstemningsområde og afstemningsmåde ønskedes henskudt til den forestående fredskon-gres. Enhver offentlig drøftelse af grænsespørgsmålet fandt man ubetimelig, ligesom man måtte anse direkte eller indirekte henvendelser til den ene eller den anden magtgruppe for forkastelig. Partiet henstillede derfor, at det meddeltes samtlige gesandter, at de danske sønderjyders krav mødtes af den danske regerings og rigsdags håb og ønske⁹.

Det afgørende i denne skrivelse var imidlertid ikke, hvad der stod i den, men først og fremmest, hvad den undlod at omtale. Ikke med ét ord tog man stilling til det forslag, som var blevet diskuteret på det foregående formandsmøde, nemlig forslaget om indkaldelse af den samlede rigsdag til et lukket møde. Herom havde der ikke kunnet tilvejebringes tilslutning fra Det konservative Folkeparti, idet et betydeligt mindretal ikke fandt dette opportunt. I formandsmødet mandag eftermiddag var der imidlertid stadig flertal for afholdelse af det foreslåede møde, og emnet for drøftelsen drejede sig hovedsagelig om formen og indholdet af den beslutning, man skulle se at få vedtaget. Under forhandlingen herom kæmpede Scavenius for, at denne beslutning ikke offentliggjordes i sin helhed, men at man nøjedes med at meddele, at man havde været enige. Venstrerepræsentanterne hævdede imidlertid, at der skulle siges noget om, hvad man var blevet enige om, og de støttedes heri af Ove Rode. Scavenius bøjede sig, og samtlige deltagere enedes omsider om en formulering. Også den konservative Piper ydede sit bidrag til den endelige redaktion. Hermed var man dog endnu ikke ved vejs ende. Man var ganske vist blevet enige om at sammenkalde rigsdagen til møde onsdag den 23. oktober, men det viste sig nødvendigt at afholde endnu et formandsmøde tirsdag eftermiddag, da Scavenius under indtryk af de seneste oplysninger fra Tyskland, hvorom mere nedenfor, var betænkelig ved, at man offentliggjorde den tilsigtede rigsdagsudtalelse i sit fulde omfang. På ny så man på formuleringen og foretog mindre ændringer, men

stadig fastholdt partiet Venstre, at den givne meddelelse til offentligheden skulle gengive noget af det, rigsdagen havde besluttet. Scavenius bøjede sig, men glad var han ikke. Det gik her som så ofte: »at man underordnede det udenrigspolitiske Hensyn under det indenrigspolitiske, og det kunde han selvfølgelig ikke være glad ved«¹⁰. Så sent som nogle timer før det lukkede møde skulle finde sted forsøgte Det konservative Folkeparti endnu en gang at hindre, at rigsdagen tiltrådte en udtalelse om grænsespørgsmålet, og at der i det hele taget førtes en diskussion herom. Statsminister Zahle afviste imidlertid protesten med henvisning til, at det ikke nu lod sig gøre at opgive den trufne aftale.

Selv om Scavenius havde visse betænkeligheder ved at få rigsdagen inddraget i forhandlinger om grænsespørgsmålet på indeværende tidspunkt, har han uden tvivl delt sine ministerkollegers syn på betydningen af, at man i tide fik en klar tilslutning fra rigsdagen til den politik, som regeringen ønskede at føre i grænsespørgsmålet. Det var ikke hans opfattelse, at en sådan vedtagelse skulle fremkalde et direkte regeringsinitiativ over for udlandet i dette spørgsmål. Hertil var tiden langt fra moden.

4. Et diplomatisk mellemspil

Når Scavenius under forhandlingerne med partiformændene mente at måtte modsætte sig, at der kom noget offentligt frem om forhandlingerne på det planlagte lukkede rigsdagsmøde, hænger det utvivlsomt sammen med, at han stadig måtte anse den storpolitiske situation for uafklaret, og at det i denne situation var ligeså nødvendigt for Danmark at optræde med samme forsigtighed som tidligere for ikke at bringe neutraliteten i fare. Gennem gesandten i Berlin holdtes Scavenius løbende orienteret om udviklingen i den indledte telegrafiske korrespondance mellem regeringen i Berlin og den amerikanske præsident, og netop i de dage, hvor forhandlingerne med partiformændene fandt sted, indberettede grev Moltke indholdet af en samtale, han havde haft med dr. Solf. Af de oplysninger, som dr. Solf havde givet gesandten, mente gesandten at kunne drage den slutning, at man måtte regne med, at det endnu ville vare nogen tid, inden freden kunne blive sluttet, og at der muligvis forestod nye krigshandlinger¹¹. Sam-

talen med dr. Solf fandt sted 16. oktober, og under samme dato konciperede grev Moltke en indberetning til udenrigsministeriet, som må være kommet Scavenius i hænde enten den 17. eller 18. oktober.

Dagen efter, at grev Moltke havde talt med dr. Solf, afrejste han til København, og i sin portefølje medbragte han en betænkning, der er dateret 17. oktober, og hvoraf en kopi ligger i gesandtskabsarkivet¹². I denne betænkning tog gesandten til orde for, at den danske regering på en eller anden måde henvendte sig til den tyske rigsregering om en løsning af grænsespørgsmålet. En sådan henvendelse kunne efter gesandtens opfattelse først finde sted, når freden var indtrådt, og når den nordslesvigske befolkning havde tilkendegivet sine ønsker. At modtage Nordslesvig som en »cadeau af Ententens Haand« forekom gesandten »en saare mislig Ting, da den Ordning, der vil træffes fra den Side, ikke kan forudsættes at ske i Forstaaelse med Tyskland, og den Ordning, som skulde tilstræbes fra dansk Side, jo netop maatte have det eneste Formaal at bringe et latent Stridsspørgsmaal ud af Verden, bringe Ro og Tilfredshed over en i lange Tider af politiske Rivninger hjem søgt Egn og ikke at skabe et Nyt. Den territoriale Gevinst vilde fra dansk Side være at betragte som en med Løsningen i denne Aand forbundet uundgaaelig Biomstændighed.« Efter gesandtens mening kunne man se bort fra disse forhold, hvis Tyskland gik ud af Krigen som en »Quantité negligeeable«, men det var endnu uvist, hvem der i det lange løb ville overleve krigen bedst. Danmark gjorde derfor rigtigst i også i fremtiden at fastholde krigstidens strengt neutrale politik og undgå at blive skruet ind i en ny magtgruppering.

Det er foran s. 42 omtalt, at den tyske minister i København, grev Brockdorff-Rantzau under et ophold i Berlin tilrådede sin regering at indlede forhandlinger med den danske regering om en løsning af det nordslesvigske spørgsmål. Vi står her over for et lignende forslag fra den danske minister i Berlin over for den danske regering. De to forslag, som begge foreligger skriftlig udarbejdet, bærer oven i købet samme dato, nemlig 10. oktober 1918. Uvilkårligt spørger man, om de to henvendelser har en indre sammenhæng, men svaret må blive, at det er meget lidt sandsynligt. Der foreligger i hvert fald ikke noget i det bevarede kildemateriale, der kan give den mindste antydning af, at der har været nogen kontakt mellem de to gesandter. Det eneste man synes at kunne fastslå er den kendsgerning, at begge diplomater ud fra det fælles grundsynspunkt, at man burde forsøge at få ord-

net det gamle dansk-tyske mellemværende, uden at der opstod nye vanskeligheder de to lande imellem, foreslog deres respektive regeringer at optage kontakt med hinanden med det formål at få sagen bragt ud af verden uden at indblande den kommende fredskonference i spørgsmålets praktiske løsning.

Til belysning af baggrunden for grev Moltkes initiativ kan det have interesse at oplyse, at han 11. oktober under en samtale med en ikke navngiven konservativ tysk rigsdagsmand af denne havde fået en henstilling om at udvirke, at Danmark henvendte sig til den tyske rigsregering om en løsning af det nordslesvigske spørgsmål. Om det er denne samtale, der har tilskyndet gesandten til at foretage sit initiativ over for udenrigsministeriet i København, er vanskeligt at afgøre, men han tillagde dog udtalelsen en sådan betydning, at han samme dag indberettede den til København.

Man må gå ud fra, at grev Moltke under sit ophold i København har diskuteret spørgsmålet om en dansk henvendelse til Berlin med udenrigsminister Scavenius, og at denne har meddelt ham, at det ikke lod sig gøre at foretage en sådan henvendelse. Så vidt det kan ses, tog grev Moltke denne meddelelse til efterretning, og i hvert fald forekommer der ikke den mindste hentydning til det stillede forslag i den senere korrespondance. Der er heller intet, der tyder på, at Scavenius har meddelt nogen af sine ministerkolleger, at der var indkommet et sådant forslag fra grev Moltke.

Netop i de samme dage (jfr. foran s. 43) fremkom der forlyden-der i forskellige tyske blade, om at den danske regering havde foretaget en officiel henvendelse til den tyske rigsregering om det nordslesvigske spørgsmål¹³. Meddelelsen fremkom netop den søndag eftermiddag, da en mindre gruppe af ministre var forsamlet for at gøre udkast til den påtænkte rigsdagsbeslutning. Man besluttede straks at dementere meddelelsen i danske aviser og gennem Ritzaus Bureau, og 22. oktober afgik der ligeledes telegrafisk et dementi til de danske gesandtskaber i London, Paris og Washington¹⁴. Man diskuterede blandt ministrene, hvorfra dette falske forlydende kunne være kommet, men heller ikke denne diskussion foranledigede Scavenius til at meddele sine kolleger noget som helst om det modtagne forslag fra grev Moltke. Udenrigsministeren havde imidlertid sin egen opfattelse af, hvorfra disse rygter stammede, og dette gav han klart udtryk for i de dementier, som under 22. oktober udsendtes til gesandtskaberne i Lon-

don, Paris og Washington¹⁵. Det hed heri: »Under hele Krigen har særlig den herværende franske Legation haft livlig Forbindelse med en vis lille Gruppe af Regeringsmodstandere, hvis fanatiske Tyskerhad og ensidige yderliggaaende Opfattelse af det slesvigske Spørgsmaal stadig har ført hen til Mistænkeliggørelse af Regeringens Politik, først under handelspolitiske Forhandlinger og nu med særlig Kraft, da det nationale Spørgsmaal rejser sig. Fra disse Kredse er udgaaet Rygter om dansk Henvendelse til den tyske Regering, og Forbindelsen mellem denne Gruppe og den franske Legation samt med den britiske og amerikanske Legation har vist, at disse Legationer har mere Tiltro til, hvad de hører fra disse Kilder end til Regeringens Erklæringer. Dette har særlig vist sig med Hensyn til Legationernes Holdning over for Udenrigsministeriets Dementi af Rygterne om en dansk Note til Tyskland.« Udenrigsministeren sluttede med at udtale, at hele dette forhold havde vakt pinlig opmærksomhed i danske parlamentariske kredse, og han anmodede telegrammets modtagere om at benytte den givne meddelelse konfidentielt og på bedste måde. Der kan ikke være nogen tvivl om, at Scavenius har følt en stærk personlig irritation over, at hans klare dementi blev modtaget med så udpræget en mistænksomhed.

Den omstændighed, at han også fandt det nødvendigt at informere de danske udsendinge i udlandet om regeringens syn på grænsespørgsmålet, inden det endnu havde været forelagt rigsdagen og formelt godkendt af denne, viser også, at han har været ivrig efter, at rette vedkommende i udlandet så hurtigt som muligt kunne blive orienteret på rette vis. Under samme dato – altså 22. oktober – afgik et telegram til de danske gesandter i London og Washington og et andet telegram til de danske gesandter i Stockholm, Oslo, Haag, Berlin, Wien, Bern og Rom¹⁶. Selv om der er visse forskelle i formuleringen, udtrykker de stort set det samme. Da der i disse telegrammer gives en udførlig motivering for regeringens synspunkter i grænsespørgsmålet på dette tidlige tidspunkt, må det være berettiget ret udførligt at gengive indholdet.

Til indledning henviste Scavenius til, at grænsespørgsmålet var blevet rejst såvel i den danske som den nordiske presse. På baggrund heraf ønskede han at slå fast, at det slesvigske spørgsmål på ingen måde endnu var modent til, at der fra dansk side kunne tages noget initiativ. Der var heller ikke tidligere taget noget initiativ, og man havde derfor også dementeret alle rygter om en dansk henvendelse til

Tyskland. Om fremtiden udviklede udenrigsministeren, at fortrolige drøftelser på den danske rigsdag havde vist, at et overvældende flertal stod fast på, at kun en løsning efter rent nationale linier stemte med det danske folks ønske, følelse og interesser. »Det danske Folk ønsker de danske Dele af Slesvig tilbage til Danmark, men dette kun paa en saadan Maade, at derved Landets Forhold ikke forrykkes til nogen Side.« Dette standpunkt måtte betragtes som en naturlig fortsættelse af krigstidens loyale og ligelige neutralitetspolitik over for de krigsførende magter. Danmark måtte modsætte sig eventuelle allierede planer om, at Danmark enten skulle modtage mere end de danske dele af Slesvig, eller at der oprettedes en bufferstat i personalunion med Danmark eller under en dansk prins. Sådanne planer ville betyde en fuldkommen fornægtelse af det ideale grundlag, som har ligget bag ved Danmarks og sønderjydernes nationale krav, således som disse har været forstået og fremført gennem 50 år.

Sådanne planers gennemførelse ville endvidere medføre en ligeså uretfærdig ordning i disfavør af Tyskland, som siden 1864 har hersket i disfavør af Danmark. De ville til stadighed fremkalde bitterhed og revanchetanker i Tyskland. »For Danmark vilde et tysk Befolkningselement indenfor Landets Grænser betyde Mulighed, ja Sikkerhed for en stadig tysk Indblanding, hvis Farer vilde blive større, jo større det fremmede Befolkningselement vilde blive. Dette Befolkningselement vilde heller ikke kunne undlade at komme til at knytte Danmark nærmere til Tyskland, end man maa anse for ønskeligt.« Efter Scavenius' opfattelse kunne det heller ikke være i de allieredes interesse at påtvinge Danmark en sådan ordning. Det ville ikke være i overensstemmelse med princippet om folkenes selvbestemmelsesret, og det ville medføre et stadigt dansk-tysk modsætningsforhold. Da Danmark altid ville forblive den svagere part over for Tyskland, måtte de allierede påtage sig en forpligtelse til at opretholde en sådan Tyskland påtvunget ordning. »I dette Forhold skræmmer de historiske Erfaringer og burde skræmme begge Parter. At henvise til Nationernes Forbund betrygger ikke, thi hvis Danmark modtog tysk Befolkning, vilde det krænke selve Folkeforbundets Ide«, sluttede udenrigsministeren. Det grænseprogram, som her blev proklameret, og de motiveringer for dette, som her for første gang formuleredes, blev de synspunkter, som regeringen Zahle under hele den stormende grænsekamp ubrødeligt holdt fast ved.

5. Rigsdagsvedtagelsen af 23. oktober 1918

Siden foråret 1918 havde rigsdagen benyttet de til denne indrettede nye lokaler i det af slotsarkitekt Thorvald Jørgensen genopførte Christiansborg slot. Lokalerne lå i slottets søndre fløj, og der fandtes her en særlig sal for folketinget (ud mod slotspladsen) og i den modsatte ende landstingssalen. Til brug for møder, hvortil den samlede rigsdag indkaldtes, var der i stueetagen under folketingssalen indrettet den såkaldte fællessal. Rummet domineres i dag af den kæmpestore freske, der viser overrækkelsen af grundloven af 5. juni 1915 til folketingets formand N. Pedersen-Nyskov. Billedet er malet af Oscar Matthiesen, og arbejdet med det store billede varede fra 1915–23.

Det var i denne sal, at den samlede rigsdag under ledelse af folketingsformand N. Pedersen-Nyskov trådte sammen onsdag den 23. oktober 1918 for at tage stilling til regeringens oplæg i grænsespørgsmålet. Ved et mærkeligt sammentræf fik H. P. Hanssen samme dag ordet i den tyske rigsdag for her at fremføre de nordslesvigske synspunkter. Mødet varede hele dagen, dog afbrudt af en længere pause om eftermiddagen. Mødet var fortroligt, og pressen var således ikke nærværende. I mødet deltog regeringens og rigsdagens medlemmer. Desuden var kabinetssekretær A. Krieger og udenrigsministeriets departementschef Herluf Zahle nærværende¹⁷.

Forhandlingen åbnedes af udenrigsminister Scavenius, der indledningsvis udtalte, at regeringen ikke nærrede nogen tro til, at det rette tidspunkt var inde til at forelægge det nordslesvigske spørgsmål for rigsdagen. Men man kunne sjældent selv bestemme tidspunktet for et spørgsmåls rejsning, der havde vakt så stor interesse i befolkningen. Efter regeringens opfattelse kunne staten Danmark ikke på indeværende tidspunkt rejse spørgsmålet. »Det er ikke Staten Danmark, men det danske Folk, og maaske ikke engang det danske Folk her i Kongeriget, men de danske Slesvigere, der i Øjeblikket, som Situationen nu foreligger, kan tale med.«

Når regeringen havde taget initiativet til forhandlingen, var det imidlertid først og fremmest, fordi så mange beskæftigede sig med det i øjeblikket, og dernæst fordi det var nødvendigt at konstatere, om der i det danske folk var en fælles opfattelse af den politik, som Danmark måtte føre. Den nuværende pressediskussion vakte interesse hos de krigsførende for det nordslesvigske spørgsmål, og udenrigsministe-

ren henledte opmærksomheden på, at der var fremkommet røster om, at Danmark burde have sin historiske grænse tilbage. Man måtte dog ikke glemme, at historiens ret var vidt forskellig ud fra de synspunkter, hvorfra man så den, og hvad der var historiens ret for Danmark, ville aldrig være det for Tyskland. Man kunne derfor ikke lægge dette synspunkt til grund, men måtte i stedet for med begejstring slutte sig til det nye standpunkt, der var proklameret, nemlig den nationale afgørelse.

Rejste man videregående fordringer, måtte man være klar over, at man herigennem fornægtede det ideelle standpunkt, som man hidtil både selv og sønderjyderne havde stået på. Prøvede man et øjeblik at se på spørgsmålet ud fra et tysk standpunkt, måtte man være klar over, at Tyskland vanskelig kunne indse, at det skulle afstå noget uden at få noget til gengæld, og hvis løsningen blev, at dele af det tyske folkelegeme skulle afstås, ville en sådan ordening aldrig kunne gennemføres med Tysklands gode vilje, og de ville aldrig acceptere denne løsning i deres hjerter.

Når det blev påstået, at de allierede ønskede, at Danmark skulle modtage mere, end hvad en national ordening ville give, måtte det være Danmarks opgave at overbevise dem om, at det kun ville blive til ulykke for Danmark, og at det ville pålægge de allierede byrder og forpligtelser, som det i fremtiden kunne være vanskeligt at opfylde. Udenrigsministeren henviste til begivenhederne i 1850 og 1863, hvor Danmark blev overladt til sig selv. Selv om de allierede i dag skulle have til hensigt at støtte Danmark, var det ikke sikkert, at man kunne regne med den samme støtte om 10–20 eller 30 år. »Danmark er et gammelt Land, og vi haaber, det skal bestaa til evig Tid, saalænge der er en dansk Nation. Derfor maa vi ikke anlægge Synspunkter, som alene tager Hensyn til den øjeblikkelige Situation.«

Vi må tænke på, fortsatte udenrigsministeren, hvad der er i Danmarks interesse og være på vagt over for, at vi ikke ledes ind i forhold, der vil vise sig uholdbare i fremtiden. Vi håber, at vi nærmer os en tid, hvor våbnene ikke vil være de afgørende, men det ville være forkert at tro, at menneskene fuldstændig skulle forandre sig, og navnlig hvis de årsager ikke fjernes, som hidtil har fremkaldt voldelige indgreb fra den ene stat over for den anden. Hvis freden dikteres af had, vil det planlagte folkeforbund ikke få den betydning, man håber. Under denne forudsætning vil Danmarks stilling blive vanskelig, hvis

der findes tyskere inden for landets grænser. Hvor mildt det danske styre over for tyskerne end føres, vil en fremmed nationalitet altid søge at frigøre sig for et fremmed herredømme. »Derfor er det, hvis vi faar Tyske under dansk Styre, uundgaeligt, at der bliver et nationalt Spørgsmaal i omvendt Orden, og medens de Danske, da de førte deres Kamp i Sønderjylland som Baggrund havde den lille danske Stat, vil der som Baggrund for en tysk national Bevægelse blandt de Tyske, vi maatte have under dansk Herredømme, være alt, hvad der er tysktalende.«

Man siger i dag, at det nordslesvigske spørgsmål er et europæisk spørgsmål, men vil det vedblive at være dette? Vil man ikke i fremtiden henvise eventuelle dansk-tyske stridigheder til forståelse mellem parterne, »og vi er og vil alle Dage være den, der i det Forhold er den svageste Part, og vil ogsaa være dem, der vanskeligst kan faa Europa til at forstaa vore Synspunkter.« Vi vil ikke kunne oprettholde et varigt misforhold mellem os og Tyskland uden diplomatisk og militær støtte fra de allierede, men man tør ikke regne med, at de vil påtage sig denne byrde. Der skulle derfor være gode argumenter til at overbevise de allierede om, at det heller ikke er i deres interesse at lede Danmark ind i et sådant forhold, og det er Danmarks »Pligt at arbejde i den Retning og ikke ved alt for let at gaa ind paa deres Synspunkter og anerkende dem som noget, ogsaa Danmark kunde tænke sig, ligefrem give dem en Undskyldning for at fortsætte en saadan Politik.« Vi ønsker intet mindre end den nationale løsning, og kun den opfattes af Danmark som eftertragtelseværdig. »Men ud fra den Betragtning, at det maa være ønskeligt, at Grundlaget for Mod-sætningen for den stadig Konflikt, maatte bortfalde, maa det ogsaa være i Tysklands Interesse at gaa til en fuldstændig national Løsning.«

Men selv om man lægger den fuldkomne nationale løsning til grund, udviklede Scavenius, må man regne med, at der bliver nogle tyskere tilbage på det afståede område, der vil udfolde bestræbelser for at komme tilbage til Tyskland. Netop derfor er det nødvendigt, at der træffes en ordning, som ikke på forhånd modtages fjendtlig af Tyskland. Inden krigen kunne der være truffet en ordning med Tyskland ved forhandling, men Tyskland ville da utvivlsomt have forlangt noget til gengæld, og dette kunne have formindsket vor selvstændighed som nation. I dag ligger spørgsmålet anderledes, og det kan ikke tænkes løst undtagen på den forestående fredskonference. »Men derfor er det

lige ønskeligt for Danmark, naar man ser ud i Fremtiden og ikke hefter sig ved Tysklands øjeblikkelige Svaghedstilstand, at den Løsning, der tilvejebringes, møder Forstaaelse fra tysk Side. Derfor er det ikke heldigt, naar der fra dansk Side saa stærkt henvises til Fredskonferencen, thi hvis Spørgsmaalet skal frem der, saa kommer det der af sig selv. Men i Øjeblikket sat frem paa den Maade, maa det fra tysk Side virke forstemmende ... At Tysklands Fjender er de endeligt afgørende i dette Spørgsmaal er een Ting, en anden Ting er det, om det fra dansk Side er klogt og rigtigt, og om det er hensynsfuldt overfor dem, som vi dog stadig skal leve ved Siden af – ingen kan rykke os bort fra Tyskland eller Tyskland bort fra os – saa stærkt at fremhæve, at dette er noget, som Tysklands Fjender skal bestemme.«

Efter udenrigsministerens opfattelse var det derfor ikke rigtigt, at den danske stat foretog sig noget på indeværende tidspunkt, hvor man ikke engang vidste, om krigen skulle fortsætte. De eneste, der i øjeblikket kunne vise aktivitet, var de danske slesvigere. For Danmark gjaldt det både i denne situation og i den kommende fredstid at bevare det ligevægtige forhold til magtgrupperne, som det hidtil både i politisk og økonomisk henseende havde gavnet danske interesser bedst. Også i økonomisk henseende ville vi i fremtiden være afhængige af Tyskland. I denne forbindelse henledte udenrigsministeren opmærksomheden på, at en løsning af det slesvigske spørgsmål ville medføre visse økonomiske byrder, idet vi måtte overtage en forholds-mæssig del af den tyske statsgæld. Efter vore forhold ville dette kræve ganske betydelige beløb.

Når regeringen nu forelagde rigsdagen spørgsmålet, var det fordi man havde indtrykket af, at der var kræfter i gang, der søgte at drive spørgsmålet bort fra det nationale grundlag. Man havde derfor taget initiativet til en drøftelse med partiformændene. Man ønskede nu en udtalelse fra rigsdagen, om denne var enig i den politik, som regeringen ønskede at føre, og udenrigsministeren sluttede sin tale med at bede om tilslutning til en udtalelse, som kunne være vejledende for regeringen med hensyn til den politik, der skulle føres. Udtalelsen, der blev forelagt, havde følgende ordlyd:

»Efter at have hørt Ministeriets Meddelelser fastslaar Rigsdagens Fællesmøde, at der er Enighed om at fortsætte den samme til alle Sider ligelige Neutralitetspolitik, som hidtil er ført, at ingen anden Ændring i Slesvigs nuværende Stilling end en Ordning efter Natio-

nalitetsprincippet stemmer med det danske Folks Ønske, Følelse og Interesse, og at den Løsning, som det danske Folk ved begge de krigsførende Parters Antagelse af Nationalitetsprincippet maatte ønske tilvejebragt, og hvorved de danske Dele af Slesvig efter den retfærdigst mulige nationale Grænse føres tilbage til Danmark, bør søges gennemført paa en saadan Maade, at der ikke voldes Skade i Forholdet til nogen Side.«

Inden udenrigsministeren forlod talerstolen, tilføjede han, at da Danmark endnu ikke kan træde frem for Europa med dette spørgsmål, måtte vedtagelsen ikke kunne offentliggøres.

Efter dette regeringsoplæg begyndte debatten. Som første taler bad landstingsmand Piper om ordet, og han meddelte ganske kort, at Det konservative Folkeparti måtte fraråde enhver diskussion og også vedtagelse af det forelagte resolutionsudkast. Der blev ikke givet nogen nærmere motivering herfor, men baggrunden herfor var naturligvis den, at der inden for det konservative parti var megen modstand mod at binde sig til en løsning, der efter visse konservative kredses opfattelse gav Danmark alt for lidt af det tabte land. En udpræget uvilje mod den siddende regering har formodentlig også dikteret partiet dets helt negative holdning over for det stillede forslag.

Efter Emil Piper fik venstremanden J. C. Christensen ordet. Han kunne i det væsentlige give tilslutning til udenrigsministerens anskuelser. Det var nødvendigt, hævdede han, at holde dette lukkede møde, først og fremmest fordi der i befolkningen herskede en meget stærk national spænding. »Der er jo næppe nogen dansk Kvinde eller Mand, som ikke har gaaet med sine Forhaabninger til Fremtiden i disse vanskelige Aar og har set paa Fremtiden netop ud fra alle de Ønsker, som har bevæget sig i ethvert Bryst,« udtalte han. Det var også nødvendigt at holde mødet for at nedslå de mange skadelige rygter, der løber i øjeblikket, bl. a. at regeringen havde indledt forhandlinger med Tyskland. Endelig skulle mødet gøre det klart, at det danske folk enigt ønsker en løsning efter nationalitetsprincippet. Om dette hovedpunkt udtrykte J. C. Christensen sig på følgende måde: »Vi ønsker, naar Grænsen i Slesvig skal flyttes, at den saa bliver til en Sindelagets Grænse, saaledes, at det, som dernede har Hjerte mod os, kommer til os og det, som har Hjerte mod Syd, kommer til Syd. Hvis det kommer til at staa klart for det danske Folk, at saaledes ser baade dets Ministerium og dets Folkerepræsentanter paa den Sag, vil dette

være den bedste Modgift mod alle de Rygter, som svirrer og sværmer rundt om os i denne Tid.« Også over for sønderjyderne er det nødvendigt at tale. Rygtet har gået dernede, at den danske regering, når det kom til stykket, slet ikke ville have dem. Der bør derfor skaffes klarhed, »saaledes at de ogsaa kan se, at vi staar heroppe og rækker Haanden ud imod dem og meget gerne vil tage imod dem.«

Også over for udlandet, fortsatte J. C. Christensen, må der skaffes klarhed. Hvis man blandt de allierede tror, at vi ønsker den begåede uret i 1864 gjort god igen, derved at vi nu skal modtage de da afståede tre hertugdømmer, må det være vor opgave at gøre dem klart, at denne løsning ikke er tilfredsstillende. Men det kan vi kun gøre ved at udtale os. Under krigen forholdt vi os musestille, måske for stille. Det kan vi ikke blive ved med. Men vi skal selvfølgelig tilkendegive vor mening på en neutral måde uden at støde nogen. Venstre kunne derfor give tilslutning til den foreslåede udtalelse, og han henstillede alvorligt til det konservative parti, om det ikke »vilde være klogere og rigtigere af dem at give os andre Haanden, og at vi saa følges ad. Vi kan tidligt nok komme til at skilles.«

Under den følgende debat havde også folketingsmand Vanggaard ordet, og han henstillede til forsamlingen, om man ikke skulle gøre et nyt forsøg på ved en ændret redaktion af udtalelsen at nå til enighed. Han gentog sit forslag, efter at der havde fundet et hvast ordskifte sted mellem udenrigsministeren og landstingsmand Alexander Foss, hvori denne temmelig uforblømt sigtede Scavenius for at have indledt forhandlinger med Tyskland. Da folketingsmand Sigvald Olsen, der på Socialdemokratiets vegne gav tilslutning til de af udenrigsministeren og J. C. Christensen fremsatte synspunkter, ligeledes støttede Vanggaards forslag, enedes mødet om at udsætte forhandlingerne til om aftenen, således at der kunne blive mulighed for nye drøftelser mellem og i partierne.

Man vedtog at nedsætte et udvalg, der skulle finde frem til en formulering, som alle kunne tiltræde¹⁸. Under forhandlingerne gav Det konservative Folkeparti tilslutning til at ville stemme for den af regeringen foreslåede udtalelse, såfremt den på visse punkter kunne ændres. Man ønskede for det første sætningen om »den ligelige Neutralitetspolitik« ændret, således at den ikke gav regeringen for meget. Formuleringen blev herefter: »den til alle Sider ligelige Neutralitetspolitik, som hele det danske Folk har givet sin Tilslutning.« Man øn-

skede også hele det følgende stykke om nationalitetsprincippet fjernet, men det satte både regeringen og partiet Venstres repræsentanter sig imod, og der opnåedes et kompromis omkring en forenklet formulering. Endelig foreslog partiet, at udtalelsen afsluttedes således: »hvorved ogsaa Genforeningens fremtidige Sikkerhed betrygges,« hvilket ikke voldte vanskeligheder.

Kl. 7 om aftenen genoptoges forhandlingerne i fællessalen, og Pedersen-Nyskov forelagde det omredigerede resolutionsudkast, som nu havde fået følgende ordlyd: »Efter at have hørt Ministeriets Meddelelser fastslaar Rigsdagens Fællesmøde, at der er Enighed om at fortsætte den til alle Sider ligelige Neutralitetspolitik, som hele det danske Folk har givet sin Tilslutning, at ingen anden Ændring i Slesvigs nuværende Stilling end en Ordning efter Nationalitetsprincippet stemmer med det danske Folks Ønske, Følelse og Interesse, og, under den forestaaende Gennemførelse af det fra begge de krigsførende Parter Side godkendte Nationalitetsprincip: Folkenes Selvbestemmelsesret, at ønske Løsningen tilvejebragt paa en saadan Maade, at der ikke voldes Skade i Forholdet til nogen af Siderne, hvorved ogsaa Genforeningens fremtidige Sikkerhed betrygges.« Resolutionen kom herefter til afstemning, der foregik ved, at alle medlemmer rejste sig. Kun én kunne ikke stemme for forslaget, nemlig den konservative løsgænger J. P. Nordby. Derefter stillede formanden forslag om en meddelelse til offentligheden under afstemning, der lød således: »Paa det lukkede Fællesmøde, der lededes af Folketingets Formand, Hr. Pedersen-Nyskov, gav Udenrigsminister Scavenius en Oversigt over den udenrigspolitiske Situation. Efter en Drøftelse sluttedes Mødet med Tilkendegivelse af, at Rigsdagens Medlemmer, efter at have hørt Ministeriets Fremstilling, nu som før fastholdt den ligelige Neutralitet som eneste Grundlag for Danmarks Politik overfor alle Magter, og at man ligeledes var enige om, at det danske Folk knytter sine nationale Forhaabninger til en retfærdig Gennemførelse af det af begge de krigsførende Parter godkendte Nationalitetsprincip: Folkenes Selvbestemmelsesret.« Denne udtalelse godkendtes af alle, og formanden kunne derefter slutte mødet med en kort konstatering af, at alle sikkert var både glade og taknemmelige for, »at den danske Rigsdag er kommet til en fuldstændig enstemmig Udtalelse angaaende denne for alle Danske saa overordentlig vigtige Sag.«

Den mest direkte og praktiske betydning af rigsdagsresolutionen

af 23. oktober, set fra regeringens synspunkt, var naturligvis, at man havde opnået en så godt som enstemmig bemyndigelse fra rigsdagen til at gå videre med grænseproblemet, og at man kunne regne med, at dette spørgsmål ikke ville give anledning til nogen storm på ministeriet. Under forhandlingen lod J. C. Christensen nogle bemærkninger falde om, at han i og for sig kunne have ønsket, at man i den øjeblikkelige situation havde haft hvad han kaldte »en fælles Ledelse«, altså et samlingsministerium. Men han føjede straks til, at han ikke ønskede nu at give anledning til indre stridigheder om ministeriets sammensætning. Det konservative Folkeparti kom således til at stå alene med sine ønsker om at benytte lejligheden til at tilkendegive sin uvilje mod den siddende regering, og da man havde konstateret dette faktum, besluttede man sig til at følges med de andre partier under afstemningen. Regeringen havde endvidere opnået en klar tilslutning til en grænsepolitik, som man anså for den rette. Denne politik skulle søges gennemført på en sådan måde, at den ikke bragte landet i et farligt modsætningsforhold til nogen af de modstridende magter, og løsningen skulle baseres på princippet om folkenes selvbestemmelsesret. Til det sidste forsøgte Det konservative Folkeparti at hindre en henvisning til dette nationalitetsprincip i den foreslåede rigsdagsudtalelse, men forgæves. Bag denne modstand ligger, som antydet ovenfor, en tydelig tilkendegivelse af, at man havde videregående ønsker end regeringen og de øvrige partier. For den nærmeste fremtid kunne man måske nok regne med, at den enstemmige vedtagelse af rigsdagsudtalelsen ville binde samtlige partier til den af regeringen ønskede grænsepolitik, men enigheden forblev ikke evig.

6. Den danske regering tiltræder Åbenråresolutionen

Rigsdagsudtalelsen af 23. oktober 1918 var holdt i stor almindelighed. I den endelige formulering udtaltes blot, at man ikke ønskede nogen anden ændring i Slesvigs nuværende stilling end en ordning efter nationalitetsprincippet og i overensstemmelse med princippet om folkenes selvbestemmelsesret. I det udkast, som regeringen ved forhandlingens begyndelse forelagde, stod en nærmere præcisering af ønsket, idet udkastet indeholdt nogle bemærkninger om, at målet for dansk grænsepolitik burde være, at »de danske Dele af Slesvig efter

den retfærdigst mulige nationale Grænse føres tilbage til Danmark.« Denne del af udtalelsen blev imidlertid fjernet efter ønske fra Det konservative Folkeparti. Hverken den strøgne sætning eller selve udtalelsen gik imidlertid ud over dette at fastslå det ledende princip for grænsespørgsmålets fremtidige ordning. Både regering og det store flertal i rigsdagen var enige om, at man fra kongerigsk side ikke burde udtale sig om andet eller mere på indeværende tidspunkt, og at det måtte tilkomme den danske befolkning i Sønderjylland at formulere de mere bestemte ønsker. Der måtte ventes på et sønderjysk udspil. Først når dette forelå, kunne der være tale om et nyt kongerigsk initiativ.

I de følgende uger tog udviklingen på den storpolitiske scene fart og for hver dag, der gik, blev det mere og mere klart, at det virkelig gik mod fred. I begyndelsen af november brød den revolte ud, der førte til en almindelig tysk revolution, og 11. november sluttedes våbenstilstanden. Gennem adskillige kilder havde regeringen og den danske offentlighed lejlighed til at følge udviklingen, også med hensyn til grænsespørgsmålet. Som skildret foran tog professor Aage Friis efter revolutionens sejr i Berlin til rigshovedstaden og fik kontakt dels med de danske parlamentarikere, dels med forskellige ledende tyske politikere og embedsmænd. Ved sin hjemkomst var han i stand til at give regeringens medlemmer både et førstehåndsindtryk af den aktuelle situation i rigshovedstaden, og hvad de danske parlamentarikeres planer gik ud på nu og i den nærmeste fremtid.

Allerede gennem dagspressens meddelelser mandag den 18. november om Åbenråmødets forløb blev regeringen såvel som den kongerigske offentlighed underrettet om de sønderjyske ønsker, og 3 dage senere modtog udenrigsministeriet et kortfattet telegram fra gesandten i Berlin, hvori denne indberettede, at H. P. Hanssen havde opsøgt ham og overgivet ham den vedtagne Åbenråresolution samt det offentliggjorte brev fra dr. Solf. »Disse Dokumenter afgaar i Aften med Kurer,« sluttede telegrammet. Med dokumenterne fulgte en længere depeche fra grev Moltke, hvori han gav nogle yderligere oplysninger om sin samtale med H. P. Hanssen¹⁹.

Der kan vist ikke være nogen tvivl om, at udenrigsministeren med særlig glæde har modtaget dr. Solfs brev. For Scavenius var det aldeles afgørende, at en løsning af grænsespørgsmålet kunne gennemføres med tilslutning fra den tyske regering, og at Danmark ved en fremrykning af grænsen mod syd ikke kom i et permanent modsætnings-

forhold til Tyskland i fremtiden. Ved den formulering, dr. Solf havde givet sit brev, skulle dette nu være sikret. Mindre begejstret var han derimod for kravet om, at der ved siden af afstemningen i Nordslesvig også skulle åbnes mulighed for, at tilstødende distrikter i Mellemslesvig, såfremt de fremsatte et ønske derom, også skulle have lov til ved en særlig afstemning at tilkendegive deres ønske om tilslutning til Danmark. Som situationen var i kongeriget, frygtede Scavenius for, at dette afsnit af Åbenråresolutionen skulle danne basis for en videregående agitation inden for de kredse, der ønskede at arbejde for en sydligere grænse, og udenrigsministeren har formodentlig også været betænkelig ved de følger, en sådan agitation kunne få for det fremtidige forhold mellem Danmark og Tyskland. Hvad han især ængstedes for var, at agitationen nu skulle samle sig om at genvinde Flensborg, og at en afstemning her under indtryk af de almindelige fortvivlede forhold i Tyskland skulle give et dansk flertal i byen. Såfremt man tør bygge på, hvad dr. Munch fortæller om de interne drøftelser i regeringen om Åbenråresolutionens indhold, skal Scavenius have udtalt et ønske om at nedlægge sin stilling som udenrigsminister, da han ikke ønskede at tage ansvaret for en politik, der kunne hidføre et sådant resultat²⁰. Det lykkedes imidlertid hans kolleger, bl. a. Zahle, Brandes og Ove Rode at overbevise ham om, at det, man havde modtaget, var en nordslesvigsk henvendelse, at hele spørgsmålet om Flensborg ikke lå for i øjeblikket, og at det var yderst tvivlsomt, om en sådan stemning, som antydet af Scavenius, skulle slå igennem i Flensborg. Scavenius lod sig overbevise og faldt på ny til ro.

Regeringen var altså indstillet på, selv om Åbenråresolutionen gik ud over, hvad man hidtil havde tænkt sig, at godkende resolutionen som arbejdsprogram for fremtidens grænsepolitik. Denne godkendelse fandt først sit udtryk i det officielle svar, som regeringen tilsendte H. P. Hanssen direkte. Svarskrivelsen blev til ved et samarbejde mellem Scavenius, Rode og Munch²¹. Inden skrivelsen afgik, blev den forelagt kongen til godkendelse, og den behandledes ligeledes af et ministermøde. Begge steder godkendtes skrivelsen uden indvendinger. Det samme var tilfældet, da ministeren forelagde skrivelsen senere på dagen for det såkaldte politiske forhandlingsudvalg (om udvalget se mere nedenfor). Under mødet spurgte venstremanden Klaus Berntsen, om regeringen ikke ved den stadige brug af ordet Nordslesvig afskar mellemslesvigerne fra at komme til at afgive deres stemme. Uden-

rigsministeren mente nej og tilføjede, at man i skrivelsen holdt »sig til den Aand, der har fundet Udtryk i Resolutionen«²². Det politiske udvalg tiltrådte herefter skrivelsen. Hermed havde såvel regeringen som rigsdagspartierne tiltrådt, at Åbenråresolutionen skulle lægges til grund for den grænsepolitik, som man ønskede at føre. Hvad der kun vagt var blevet udtrykt i rigsdagsresolutionen havde nu fået en mere differentieret udformning.

I den skrivelse, som udenrigsminister Scavenius afsendte til H. P. Hanssen, og som er dateret 25. november 1918, udtaltes til indledning, at den danske regering med »hjertelig Glæde« havde modtaget såvel resolutionen som dr. Solfs brev²³. Regeringen havde haft den opfattelse, at Danmark ikke burde træde frem for »Verden med nogen Udtalelse om Nordslesvig, forinden de danske Nordslesvigere havde fremsat deres Krav paa selv at bestemme deres Fremtidsskæbne paa Grundlag af Folkenes Selvbestemmelsesret.« Derimod har regering og rigsdag i enighed tilkendegivet, at det danske folk knyttede sine forhåbninger til en retfærdig gennemførelse af nationalitetsprincippet, og man har meddelt de krigsførende magter dette. Scavenius benyttede herefter lejligheden til at give H. P. Hanssen en meddelelse om ordlyden af den fortrolige udtalelse, som fællesmødet havde tiltrådt 23. oktober, og som hidtil ikke havde været offentliggjort. Brevet sluttede med at konstatere, at man med dyb tilfredshed havde erfaret, at nordslesvigernes politiske organisation havde udtalt sig for en løsning af spørgsmålet, der fuldt og helt stemte med det danske folks ønske, følelse og interesse, og at man nu ville henvende sig til de associerede magters repræsentanter »for under Forhandlingerne om Verdensfreden at faa de danske Nordslesvigeres Ret anerkendt.« »Den danske Regering,« hed det til slut, »udtrykker sin tillidsfulde Forvisning om, at hermed alle Danskes brændende Ønske om Genforening vil være sin Opfyldelse nær.« Regeringen besluttede, at brevet skulle offentliggøres. Det var nu på tide at tone rent flag, og man anså sig ikke mere bundet af løftet til Det konservative Folkeparti om at holde rigsdagsudtalelsen af 23. oktober hemmelig.

Scavenius fandt det også rigtigt at anmode den danske gesandt i Berlin om officielt at meddele den tyske rigsregering, at Danmark nu ville foretage en henvendelse til de associerede magter om det nordslesvigske spørgsmål. Grev Moltke fik derfor gennem en depeche af 26. november ordre til gennem en note at underrette dr. Solf om

denne beslutning²⁴. 2. december fik grev Moltke foretræde for dr. Solf og overrakte ham den af den danske regering ønskede note. Under samtalen vedgik dr. Solf, at den mellem ham og professor Friis omtalte grænse (nord for Flensborg, syd om Tønder) »vel maatte kunne anses for taalelig tilfredsstillende for tyske Interessers Vedkommende, og haabede han nu blot, at Ententen ikke vilde stille yderliggaaende Fordringer, som man vel kunde tænke sig opfyldt under den Eventualitet, at De, Hr. Minister, ikke længere ledede Landets Udenrigspolitik.« Moltke svarede hertil, at han ingen positive underretninger havde om, hvad ententen planlagde i nævnte retning, men han gjorde dr. Solf opmærksom på en engelsk avisartikel, der tog afstand fra at påtvinge Danmark en rolle som Kielerkanalens vogtere. Gesandten sluttede sin indberetning med at meddele, at dr. Solf havde fortalt ham, at han i denne tid blev overvældet af trusselsbreve i anledning af hans stilling til det nordslesvigske spørgsmål²⁵.

Et par dage efter, at Scavenius havde instrueret grev Moltke om at henvende sig til den tyske rigsregering, afgik den danske regerings officielle skrivelse til repræsentanterne for De forenede Stater, Frankrig, Italien og England, der var akkrediteret ved hoffet i København, hvori man tilstillede dem en afskrift af Åbenråresolutionen og anmodede dem om at rejse det nordslesvigske spørgsmål over for deres regeringer²⁶. Man udtalte samtidig det håb, at løsningen ville ske i overensstemmelse med den ånd, der var udtrykt i resolutionen og i den danske rigsdagsudtalelse af 23. oktober, »hvilke Resolutioner begge til Grundlag har Nationalitets-Princippet.« Da regeringen 10. december gennem den franske gesandt blev underrettet om, at det ville være nødvendigt, dersom man ønskede en løsning på spørgsmålet, at den danske regering fremkom med en officiel anmodning til de forenede regeringer om at forelægge sagen for fredskonferencen, tilsendtes en sådan officiel anmodning under 12. december de pågældende regeringer²⁷. Det nordslesvigske spørgsmål var hermed indanket for den kommende fredskonference i Paris.

7. Der nedsættes et politisk forhandlingsudvalg

Under de meget stærke modsætninger mellem partierne, som regeringens indenrigspolitik især havde fremkaldt, havde der i det store og

hele været enighed om den udenrigspolitiske linie, som Danmark måtte føre under den herskende krigstilstand. Ministeriet Zahle havde lagt megen vægt på, at denne enighed havde kunnet opretholdes lige til krigens slutning, og man så gerne, at den også kunne følges i fremtiden. Da det nordslesvigske spørgsmål blev aktuelt, var det naturligvis også regeringens håb, at der måtte kunne skabes enighed mellem partierne om den politik, som Danmark burde følge. Det var ud fra dette grundsynspunkt, at man omkring midten af oktober indkaldte partiformændene til fortrolige drøftelser, og at man under sagens videre forløb bestræbte sig på at give de politiske formuleringer en sådan form, at der kunne opnås størst mulig tilslutning til dem.

Under forhandlingerne med partiformændene foreslog Niels Neergaard, at ministeriet nedsatte et politisk rigsdagsudvalg, med hvilket det kunne forhandle²⁸. Baggrunden for forslaget var formodentlig et ønske inden for partiet Venstre om at få et forum, hvor man havde mulighed for på nærmeste hold at følge regeringens udspil i grænsespørgsmålet. Forslaget var ikke uvelkomment inden for regeringen. Man havde tidligere drøftet muligheden af et sådant udvalg, men var hidtil veget tilbage af frygt for, at et direkte forslag fra regeringen ville blive nedstemt af oppositionen. Efter at rigsdagen havde holdt sit lukkede møde den 23. oktober, indbød regeringen partiformændene til en drøftelse af Neergaards forslag, og på ny tog Venstre varmt til orde for forslaget, medens Socialdemokratiets repræsentanter var nærmest afvisende. Medens Venstre ville give et eventuelt udvalg en meget fast karakter og ønskede det nedsat ved en direkte rigsdagsbeslutning, ligesom man foreslog udvalget sammensat på en sådan måde, at oppositionen var sikker på at have flertallet, blev dette afvist af regeringen og af Socialdemokratiet. Fra regeringsside var man imidlertid stadig ivrig efter at få et sådant udvalg, og resultatet blev derfor et kompromis, hvor man enedes om en ligelig repræsentation fra de fire partier (nemlig 5 repræsentanter fra hvert parti) og skiftende formænd. Der skulle ikke søges en rigsdagsbeslutning for nedsættelsen, men denne skulle grunde sig på en stiltiende aftale mellem partierne. 15. november var man nået så vidt, at »Rigsdagspartiernes politiske Forhandlingsudvalg« kunne mødes for første gang. Man vedtog at nedsætte et underudvalg til at udarbejde en forretningsorden, og denne godkendtes ved et nyt møde 20. november, hvor man også valgte et formandskab bestående af Herman Trier (radikal),

E. Piper (konservativ), J. C. Christensen (venstremand) og Fr. Borgbjerg (socialdemokrat). Indtil udgangen af december 1918 beklædte Trier formandsposten i udvalget. Om udvalgets opgave hed det i forretningsordenen, at det skulle virke som et samlet mellemlid mellem rigsdagens partier og regeringen og kan som sådant begære og modtage oplysninger fra regeringen om sådanne forhold, som det ville være af betydning for rigsdagen at få oplyst, herunder særlig de udenrigske forhold. Endvidere skulle udvalget på partiernes vegne og med ansvar over for disse kunne udtale sig over for regeringen om foreliggende spørgsmål. Sit egentlige arbejde begyndte udvalget allerede 25. november, idet J. C. Christensen havde formuleret et par spørgsmål dels vedrørende regeringens stilling til Åbenråresolutionen, dels om der var ført direkte forhandlinger mellem Danmark og Tyskland om det nordslesvigske spørgsmål²⁹. Det første spørgsmål kunne Scavenius besvare ved at meddele udvalget, hvad regeringen agtede at svare H. P. Hanssen. Det andet spørgsmål svarede udenrigsministeren blankt nej til, idet han naturligvis indrømmede, at spørgsmålet havde været gjort til genstand for samtale, men ikke forhandling. Landstingsmand Foss ville vide, om der under disse samtaler havde været fremført, at afståelsen af det danske Slesvig skulle godtgøres med en sum penge. Også dette benægtede Scavenius, idet han dog gentog, hvad han allerede havde sagt under det lukkede møde, at man kunne forvente, at Danmark kunne blive tvunget til at overtage en forholdsmæssig del af den tyske statsgæld. Foss mente ikke, at udenrigsministeren burde fremsætte sådanne udtalelser. Scavenius svarede, at det ville være forkert at fremkalde det indtryk, at der intet krav ville blive stillet, men det var klart, at man ved en kommende forhandling måtte begynde med at stille sig afvisende. I de følgende syv måneder trådte udvalget sammen til i alt 24 møder, enten indkaldt af regeringen eller som følge af et ønske udtalt af et af de deltagende partier. 28. juni 1919 meddelte Det konservative Folkeparti, at det trak sine medlemmer ud af udvalget, og udvalgets dage var hermed talte. Det opløstes 10. juli 1919.

4. afsnit. De sønderjyske og kongerigske bestræbelser samordnes. November 1918-januar 1919

1. *H. P. Hanssen optager direkte kontakt med kongerigske kredse*

Indtil månedsskiftet november-december 1918 havde de grænsepolitiske bestræbelser i såvel Sønderjylland som kongeriget fulgt adskilte baner. Der havde været meget ringe direkte kontakt og så godt som ingen fælles konsultationer. Når man ikke desto mindre styrede mod det samme mål, hænger det sammen med, at de toneangivende og bestemmende personligheder i begge lejre allerede før verdenskrigens udbrud og gennem en meget lang tidsperiode havde haft intim kontakt og nærede de samme grænsepolitiske anskuelser. Da grænsespørgsmålet blev aktuelt, kunne de derfor med stor sikkerhed skride til handling i bevidstheden om, at deres beslutninger ville blive godkendt af venner og meningsfæller på den anden side grænsen. Den danske regering havde ingen indflydelse haft på de sønderjyske parlamentarikers planlægning og gennemførelse af det vigtige Åbenråmøde, og disse havde omvendt intet medansvar for indkaldelsen af det lukkede rigsdagsmøde og den udtalelse, der blev resultatet af mødet. Begge parter havde ført samtaler med ansvarlige tyske rigsmyndigheder, men heller ikke her havde der været tale om en koordineret aktion. Ved månedsskiftet november-december 1918 var tidspunktet imidlertid inde til, at de to parter mødtes, og at man i fællesskab overvejede de yderligere skridt, der måtte tages, for at nå det fælles mål.

Lørdag den 23. november var H. P. Hanssen vendt tilbage fra Berlin efter et kort ophold i Kiel, hvor han havde forhandlet med en række fremtrædende tyske socialdemokrater om den fremtidige ordning af administrationsforholdene i Nordslesvig¹. Straks efter hjemkomsten modtog han et telegram fra Aage Friis, hvori denne energisk opfordrede ham til at aflægge København et besøg. I de samme dage fik H. P. Hanssen kontakt med den radikale journalist Holger Bernild,

der på det tidspunkt var redaktør af Nordsjællands Venstreblad. Red. Bernild overbragte hilsener fra indenrigsminister Rode og udenrigsminister Scavenius med tilsvarende opfordring om at komme til København². Presserende forhandlinger udskød imidlertid rejsen endnu en uges tid, men 3. december tog H. P. Hanssen – ledsaget af Bernild – af sted til København. »Da jeg i Vamdrup kom ind i de danske Jernbanevogne,« fortæller H. P. Hanssen, »virkede Modsætningen mellem disse varme, oplyste, rene og propre Kupeer og de tyske snavsede og ramponerede Jernbanevogne overordentlig stærkt«³. På banegården i København stod datteren Thyra Hanssen, svogeren Rasmus Hansen-Stavnsbjerg, gårdejer og folketingsmand (partiet Venstre) og nevøen Jørgen Rudolph Hanssen fra fødegården Nørremølle. H. P. Hanssen tog ind på hotel Hafnia, der blev hans faste opholdssted under de mere og mere hyppige besøg i Danmarks hovedstad. Fra ankomstøjeblikket kimede telefonen, og blomster og breve strømmede ind. Det var optakten til 4 begivenhedsrige dage i København.

Allerede om eftermiddagen den 3. december optog H. P. Hanssen kontakt med medlemmer af regeringen⁴. Professor Friis ledsagede ham til dette møde, der fandt sted i Den røde Bygning, sandsynligvis på Zahles kontor. Til stede var foruden Zahle, dr. Munch, Ove Rode, Edv. Brandes og Scavenius. Samværet fortsattes om aftenen i Zahles hjem. Under disse indledende samtaler redegjorde H. P. Hanssen for den øjeblikkelige stilling i Tyskland og for sine forhandlinger med tyske politikere og embedsmænd om en ordning af administrationsforholdene i Sønderjylland i overgangstiden. Efter revolutionen var der også i Sønderjylland indført arbejder- og soldaterråd, og det overvejes ligeledes at oprette bønderråd på landet. Disse forskellige råd kontrollerede administrationen, som stadig varetoges af de tidligere preussiske embedsmænd. Det var H. P. Hanssens opfattelse, at der ville kunne tilvejebringes forholdsvis tålelige forhold for den danske befolkning. Stort set kom dette også til at slå til.

Et spørgsmål, der interesserede H. P. Hanssen meget, var tilrettelægnings af den lovgivning, der skulle formidle overgangen fra tysk til dansk administration i det område, der ville blive afstået til Danmark. H. P. Hanssen kunne oplyse om de udvalg, som Vælgerforeningen havde nedsat for at forberede overgangen, og man drøftede, hvad der skulle ske i kongeriget. Allerede nu enedes man om, at der skulle nedsættes en særlig kommission med kabinetssekretær Krieger

som formand. Som sekretær ville H. P. Hanssen gerne have den da 35-årige herredsfuldsmægtig i Stege Martin Hammerich. Denne var en ungdomsven af Kr. Refslund Thomsen og P. A. Callø, og han havde lige fra studenterårene været levende optaget af de sønderjyske forhold. Ved flere lejligheder havde han før krigen besøgt Sønderjylland. H. P. Hanssen kendte ham personlig og satte megen pris på ham. Også Zahle kendte ham fra sin tid som byfoged og borgmester i Stege, og forslaget blev straks godkendt. Om forhandlingerne med regeringsmedlemmerne noterede H. P. Hanssen i sin dagbog: »Alle var meget imødekommende og erklærede, at der ville blive taget vidtgaaende Hensyn til vore Ønsker.« Så vidt det har kunnet konstateres, var det første gang, at H. P. Hanssen mødte Zahle. Efter Scavenius beretning skal Zahle efter præsentationen spøgefuldt have sagt til ham om H. P. Hanssen: Det er sgu' en rigtig tysker. Udtalelsen må stå for Scavenius egen regning, men det var faktisk den eneste konkrete bemærkning, han kunne huske, da han i 1952 blev anmodet om at fortælle om de fortrolige drøftelser i efteråret 1918⁵.

I anledning af besøget arrangeredes en stor middag hos Nimb, hvortil var indbudt en række personer, som i den kommende tid ville få en afgørende indflydelse på de beslutninger, som skulle tages med hensyn til den forestående genforening. Til stede var først og fremmest regeringens medlemmer, de tidligere konseilspræsidenter og udenrigsministre, tingenes formænd, partiformændene samt enkelte andre rigsdagsmænd. Endvidere havde man indbudt højesteretspræsident, dr. Gram, repræsentanter for Københavns kommunalbestyrelse samt en række højere embedsmænd. H. P. Hanssen nævner desuden i sin dagbog professor L. V. Birck og den tidligere minister i Berlin Johan Hegermann-Lindencrone. H. P. Hanssen var rørt over, at den gamle mand, skønt syg, var stået op af sengen for at deltage i festen. Man kan om den gamle mand sige, at han efter et langt livs beskæftigelse med det sønderjyske spørgsmål nåede at kaste et blik ind i det forjættede land. Han døde 3 dage efter festen, 80 år gammel. H. P. Hanssen førte fru statsminister Zahle til bords, medens Hegermann-Lindencrone var bordherre for festens anden kvindelige deltager: fru Martha Ottosen, enke efter Johan Ottosen og datter af Gustav Johannsen.

Ved bordet hyldede statsministeren æresgæsten for hans aldrig svigtende troskab over for fædrelandet. »Denne Troskab er følelses-

betonet som alt det, der gaar dybest i den menneskelige Sjæl. Men disse Følelsers Udslag har De al Tid vidst at sætte Klogskabens og Taktfuldhedens Grænser for.« Derfor ved vi også, at den slesvigske sag er i de bedste hænder. De og vi ønsker, »at alle Danske skal forenes til een Nation, men vi ønsker ikke at tvinge eller underkue nogen. Tværtimod vilde det være heldigt, om der samtidig med, at en Grænse blev draget, tillige kunde blive Adgang til at optere, saaledes at inden for en passende Frist Tyskerne maatte have Lov til at flytte Syd for Grænsen, medens Danske, der ønskede det, rykkede mod Nord i deres Sted.« På regeringens vegne lovede statsministeren, at man i Danmark ville forstå sit ansvar og sin pligt i anledning af den forestående genforening. Danmark ville ikke blot klæde sig i højtidsdragt, men også gøre det store og vanskelige arbejde, der måtte udføres for at tilpasse forholdene således, at der i den store mødestund ikke skulle være noget skår i glæden. Et stort administrativt apparat måtte tilpasses, og man måtte tilstræbe, at det Danmark, Sønderjyderne vendte tilbage til, på ethvert medborgerligt og samfundsmæssigt område bød tilfredsstillende forhold, således at sønderjyderne kunne sige: »Nu er vi endelig hjemme, og i Hjemmet er i alle Henseender godt at være.«

H. P. Hanssen havde ikke haft tid til at forberede nogen tale og måtte derfor improvisere. Han takkede for hyldesten og understregede sin glæde over, at alle politiske partier var repræsenteret. Han mindede i denne forbindelse om Gustav Johannsens ord om, at de sønderjyske repræsentanter i al deres færden burde erindre, at de ikke repræsenterede et parti, men en befolkning. Han citerede derefter Thor Langes indskrift på Magnusstenen i Skibelund Krat: Magnus tvende Rigers Pryd – Give Gud din Kongesjæl – at se Danmarks Grænsepæl – atter rykket frem mod Syd. »Tusinder har gentaget disse Linier,« fortsatte H. P. Hanssen, »naar de fra Bakken kastede Blikket mod Sønderjylland. Nu er den store Time kommen, da Pælene skal flyttes, og mange spørger, hvor langt mod Syd. Vi har gennem vor politiske Organisation søgt at give Svaret. Det er vel overvejet i alle Retninger, og hvis Grænsen sættes i Overensstemmelse hermed, saa vil Rigets ny Grænse svare saa nøje, som det er muligt, til det Ideal, Chr. Richardt har opstillet, da han bad om et Danmarkskort, hvor alt dansk igen er vort.« Saa meget ønsker man, men ikke mere.

Middagen i Nimbs restaurant var den festlige afslutning på det

officielle møde mellem sønderjydernes fører og ledende danske politikere. Forhandlingerne havde ikke blot vist fuldkommen overensstemmelse om den grænsepolitik, der skulle føres, men også beredvillighed til at imødekomme de sønderjyske ønsker om opfyldelse af en række praktiske krav. Allerede inden H. P. Hanssen forlod København, sammenkaldte regeringen det politiske forhandlingsudvalg for at høre partiernes mening om forslaget om nedsættelse af en særlig kommission til at forberede dansk lovgivnings indførelse i Nordslesvig⁶. Tre partier kunne straks give tilslutning til forslaget, medens J. C. Christensen var en smule mere forbeholden. Han ville først vide, om udvalget skulle tage beslutninger. Efter at statsministeren havde besvaret spørgsmålet med nej, rejste J. C. Christensen ikke flere indvendinger. Da han derefter spurgte, om statsministeren kunne give nogen oplysning om, hvor stor en bevilling, der ville behøves til udvalgets arbejde, svarede statsministeren, at dette ikke kunne opgives, og at det heller ikke kunne være det afgørende. Det konservative medlem af udvalget højesteretssagfører Emil Harboe ville herefter vide, om det var meningen at indføre dansk lovgivning i Nordslesvig. Dette spørgsmål besvarede Zahle ligeledes med et klart ja, idet han tilføjede, at det måtte tilstræbes, »at Ordningen bliver en saadan, at den i de Dele af Nordslesvig, som forenes med Danmark, bliver helt og fuldt dansk.« Med disse ord havde statsministeren klart og tydeligt trukket op, hvad der var regeringens grundsynspunkt med hensyn til den opgave, der ville blive overdraget det kommende udvalg.

Allerede ved H. P. Hanssens første besøg i København ventileredes tanken om at udnævne ham til sønderjysk minister⁷. Fra hvem initiativet er udgået kan ikke oplyses, men det var professor Friis, der førte forslaget frem, idet han samtidig udtalte, at regeringen ikke offentlig ville opfordre H. P. Hanssen dertil, før den vidste, at han ikke ville sige nej. H. P. Hanssen svarede afbøgende ved at forlange betænkningstid. Muligvis havde det været klogere at sige ja allerede nu, hvor de politiske partier endnu stod nogenlunde samlede om den politik, som man ønskede skulle føres. Da spørgsmålet blev aktuelt et halvt år senere, var de partipolitiske spændinger omkring grænse-spørgsmålet blevet væsentligt skærpede.

Under sit første ophold i København benyttede H. P. Hanssen også lejligheden til at forhandle med andre end det officielle Danmarks repræsentanter. Han opsøgte således H. N. Andersen, med

hvem han drøftede både politiske og økonomiske spørgsmål⁸. H. N. Andersen lovede at påvirke de engelske statsmænd Edv. Grey og lord Cecil i en retning, der var i overensstemmelse med H. P. Hanssens grænsepolitiske synspunkter. Endvidere diskuterede man Åbenrå bys fremtidige skibsinteresser, navnlig i det fjerne østen, og der aftaltes et nyt møde i det kommende år, hvortil H. P. Hanssen lovede at medbringe et par Åbenrå-kaptajner. Bladnotitser nævner endvidere, at H. P. Hanssen forhandlede med den amerikanske minister om muligheden af tilførsler af levnedsmidler og gødningsstoffer til Nordslesvig, og at han aflagde besøg i rigsdagen og i det politiske forhandlingsudvalg⁹. Herom oplyser dagbogen imidlertid intet, og det politiske forhandlingsudvalgs protokol er ligeledes tavs om dette punkt.

Derimod ved man god besked om et møde, som H. P. Hanssen deltog i efter invitation af skotøjsfabrikant Jørgen Petersen. Mødet fandt sted på dennes kontor i Nørregade 7. I mødet deltog en del af medlemmerne af den såkaldte Sønderjysk Kreds af 1918, altså personer som havde et ganske andet syn på grænsespørgsmålets løsning end H. P. Hanssen. Indbydelsen, der er dateret 3. december, er bevaret, og i sin dagbog oplyser H. P. Hanssen, at følgende personer var til stede: rektor H. P. Hansen, magister Vilh. la Cour, oberstløjtnant With, oberst Skade, konsulent Videbæk, folketingsmændene Vanggaard og Aage Kidde, lærer Nielsen fra Ålborg samt flere andre¹⁰.

Om mødet hos fabrikant Petersen haves to beretninger, den ene forfattet af H. P. Hanssen, den anden af la Cour¹¹. Der er visse uoverensstemmelser mellem disse beretninger, hvilket kun er naturligt, når to personer skal give et kort referat af en forhandling, hvori flere tog del. I det væsentlige giver de to beretninger dog et sammenfaldende billede.

H. P. Hanssen meddeler, at mødet til at begynde med forløb fredeligt og sagligt. Han refererer en udtalelse af oberst Skade til fordel for en grænse ved Dannevirke, hvilken han imødegik med den motivering, at man måtte lægge grunden til en tryk og sikker fremtid. La Cour ved at berette, at oberstløjtnant With også ved denne lejlighed red sin kæphest om den af de allierede ønskede kanalzone, hvis nordgrænse måtte blive Danmarks sydgrænse. La Cour fortæller videre, at H. P. Hanssen bestemt afviste denne tanke, der efter hans skøn hvilede på en blanding af ønskedrømme og uofficielle udtalelser i ententedelegationerne. H. P. Hanssen omtaler ikke ordskiftet med

With. Herefter indtraf den bombe, der fik mødet til at eksplodere, og på dette punkt følges de to beretninger godt ad.

Mødets initiativtager havde kort før sammenkomsten modtaget et brev fra Ionas Collin, som var indbudt, men ikke kunne komme til stede, og la Cour blev anmodet om at læse brevet op. H. P. Hanssen refererer af brevets indhold følgende: »H. P. Hanssen skal nu erklære, om han vil samarbejde med os. Åbenrå-Resolutionen er en Skændsel. Den vil altid staa som en Skamplet i Danmarks Historie.« Det kan ikke undre nogen, at forhandlingen herefter ganske skiftede karakter. H. P. Hanssen tog hvast til genmæle, opridsede endnu engang grundlinierne for sin politik og tog afsked. La Cour søgte at undskylde sig, idet han bad H. P. Hanssen erindre, at han ingen lod eller del havde i brevet og ikke havde anet dets indhold, og folketingsmand Kidde fulgte gæsten til hotellet, idet han ligeledes søgte at udglatte det ubehagelige indtryk, som det ubeherskede brev havde fremkaldt. De tilbageblevne, hvortil la Cour sluttede sig, blev efter nærmere overvejelse klare over, at oplæsningen af Collins brev havde været et fejlgreb, og man besluttede at Jørgen Petersen skulle sende H. P. Hanssen en undskyldning.

Denne fremkom i form af et privatbrev til H. P. Hanssen, dat. 5. december fra Jørgen Petersen. Da brevet er ganske oplysende om de synspunkter, som næredes inden for Sønderjysk Kreds af 1918, har det interesse at se lidt nærmere på indholdet. Som motivering for sin indbydelse fremførte Jørgen Petersen, at han og andre gerne ville profitere af H. P. Hanssens nærværelse til at opnå større viden om Sønderjylland, ligesom man havde tænkt sig, at det modsatte var tilfældet. Hvis H. P. Hanssen havde følt sig krænket ved dr. Collins brev, måtte han meddele, at det var ankommet $\frac{1}{2}$ time før mødet, og at oplæsningen var besluttet netop for at høre H. P. Hanssens protest mod den i Danmark udbredte opfattelse, at hans politik førtes i samklang med det danske ministerium og med »en udtalt Orientering mod Syd.« »Den Indignation,« hed det videre, »hvormed De fremsatte den Protest, og den Varme hvormed De hævdede Deres Ret og erkendte Deres Pligt til at forhandle – ikke blot med den danske Regering, men ogsaa med det danske Folk i alle dets Afskygninger, er mig en Borgen for, at ogsaa den Kreds, som jeg tilhører, kan paaregne god Vilje til Forstaaelse hos Dem.« Fabrikant Petersen tog afstand fra Collins skarpe udtalelse om Åbenråresolutionen, men tilføjede: »dog kunde

jeg tænke mig, hvis de Mænd, der var forsamlet i Aabenraa, havde haft nøjere Kendskab til Ententens Stilling, kunde dette maaske have foranlediget, at Resolutionen havde faaet en nogen anden Affattelse.« Det er ikke sandsynligt, at H. P. Hanssen har svaret på dette brev, og hvad skulle han også have svaret. Mellem ham og Sønderjysk Kreds var et svælg, hvor over ingen bro kunne slås. Mødet i Nørregade har været en ubehagelig malurtdråbe i det glædens bæger, som ellers var blevet ham rakt. Det kunne endvidere betragtes som et forvarsel om den storm, der var i vente. Hermed er også alt væsentligt sagt om dette møde.

Fredag aften den 6. december gik rejsen atter tilbage til Åbenrå, hvor nye forhandlinger og møder ventede.

2. Andreas Grau besøger København og optager kontakt med kongerigske kredse

Knap en uge efter at H. P. Hanssen var vendt hjem, passerede en anden af de sønderjyske ledere grænsestationen Vamdrup på vej til København. Manden var Andreas Grau, og i bagagen medbragte han lister over de personer i Flensborg og Mellemslesvig, som havde tilkendegivet ønsket om at deltage i afstemningen om den fremtidige dansk-tyske grænse. Listerne var bestemt for den danske regering.

Som omtalt foran s. 87 indeholdt Åbenråresolutionen en udtalelse om, at man betragtede det som en selvfølge, at tilstødende distrikter i Mellemslesvig kunne forlange ved en særskilt afstemning at tilkendegive, om de ønskede at komme tilbage til Danmark. Der var ikke i resolutionen afstukket noget bestemt område, inden for hvilket den påtænkte afstemning skulle finde sted, men der krævedes en tilkendegivelse fra befolkningen.

Allerede i toget hjem fra Åbenråmødet diskuterede repræsentanterne fra Flensborg, hvorledes man skulle gribe sagen an, og allerede om mandagen d. 18. november samledes en lille gruppe af danske flensborgere på Sommers hotel, hvor man enedes om at oprette det såkaldte mellemslesvigske udvalg¹³. Til formand udpegedes grosserer J. C. Paulsen og til sekretær Andreas Grau. Endvidere indtrådte købmændene J. M. Ferdinand og J. E. Bossen samt advokat Ravn. Da redaktør Ernst Christiansen omkring midten af december vendte tilbage

fra fronten, indtrådte han ligeledes i udvalget. Et par dage efter havde det nedsatte udvalg en drøftelse på Sommers hotel med H. P. Hanssen, der var på vej til Berlin for at overrække den danske gesandt Åbenråresolutionen og dr. Solfs brev¹⁴. Man fortalte H. P. Hanssen, at der var ved at ske et stemningsomslag i Flensborg til fordel for Danmark, og at man havde haft besøg af udsendinge fra Ladelund sogn, der var kommet ind for at søge samarbejde med udvalget. Man meddelte endvidere, at man ville arbejde på at få etableret en afstemningsgrænse, der gik fra Lyksborg syd om Flensborg og Oversø sogn og derefter langs Søholm å vestpå. Det var H. P. Hanssens indtryk af stemningen i udvalget, at man havde ringe tiltro til, at der ville kunne opnås et dansk flertal i Flensborg og omliggende distrikter, men han rådede udvalget til at handle hurtigt, hvis de ville opnå noget. Man levede jo endnu i den tro, at en afgørelse var umiddelbart forestående.

Sjælen i det arbejde, der i de kommende uger skulle gøres af Det mellemslesvigske Udvalg, var Andreas Grau. Han var på det tidspunkt 35 år. Fra 1908–14 havde han haft sit virke som lokalredaktør for Dybbøl-Posten i Nordborg, og han havde gjort en betydningsfuld indsats i ungdomsarbejdet. Kort før krigsudbruddet i 1914 havde han modtaget en stilling som journalist ved Flensborg Avis. Han var en kort tid arresteret, men undgik udskrivning til krigstjeneste på grund af svagt helbred. Da Tysklands militære sammenbrud var en kendsgerning, havde han med stor iver taget del i de interne drøftelser i Flensborg om en løsning af grænsespørgsmålet, og man havde sendt ham som en slags flensborgsk observatør til Berlin, da H. P. Hanssen rejste det nordslesvigske spørgsmål i den tyske rigsdag. Han havde ligeledes overværet forhandlingen i Åbenrå. Da der nu skulle gøres et stykke praktisk arbejde med at få indsamlet de fornødne danske tilkendegivelser, blev det først og fremmest ham, der kom til at trække læsset.

Som optakt til det arbejde, der nu skulle gøres, indeholdt Flensborg Avis for 18. november en ledende artikel, hvori man dels udtalte sin glæde over, at Nordslesvig nu ville få mulighed for at vende tilbage til Danmark, dels udtrykte tilfredshed med, at Åbenråresolutionen havde krævet en afstemning i de tilgrænsende distrikter. Når der i resolutionen var gjort forskel mellem Nord- og Mellemslesvig, hævdede lederskribenten, måtte dette ikke opfattes, som om der ville blive rejst

et mindre stærkt krav om ret til selvbestemmelse for Mellemslesvig. »Dette maa under de kommende Ugers eller Maaneders Kampe stærkt fastholdes,« understregede bladet. I samme nr. af bladet blev der ligeledes givet plads til en artikel af den unge cand. theol. Holger Andersen, der efter nogle polemiske udtalelser mod red. Lebeck og magister H. V. Clausen om Mellemslesvig udtalte: »Vi staar foran Skellet til en ny Tid. Med den gamle Tid er mange gamle Fordomme styrket i Grus. Fra det danske Mellemslesvig er nu manges Blikke vendt mod Nord ... Sindelagsgrænsen nu er ikke den samme som før det store Ragnarok ... Motiverne? Ja, de er forskellige, men vi skal ikke veje dem paa Guldvægt. Men det skal dog siges, at det for manges Vedkommende er en rent menneskelig Følelse af Krigens Gru og Ulykke og en Erkendelse af, hvor lykkelig vor Hjemstavn vilde have været, dersom den i 1864 ikke var blevet løsrevet fra Danmark.« Efter forfatterens mening burde man ikke give slip på de truede egne, men genoptage det arbejde, der brast i 1914. »Vi tror, at Mellemslesvig vil følge med os ind i Samlivet med vort gamle Fædreland,« og vi vil ikke på forhånd »opgive de Udsigter, der i denne enestaaende verdenshistoriske Situation paa Dørtærskelen til en ny Tid aabner sig for os. Saa langt der bor Mennesker af dansk Rod og dansk Tale, der vil følge os, saa langt naar det nye Danmark. Saa langt gaar vor Ret.« Under dette motto gik man nu til arbejdet for at hverve stemmer for Danmark i Mellemslesvig.

Stort set kan man sige, at Det mellemslesvigske Udvalg havde to forskellige områder, der skulle bearbejdes, nemlig Flensborg by og landdistrikterne omkring byen og områderne vestover. Allerede 22. november tog man fat på at bearbejde stemningen i byen, idet man indkaldte til et møde i byens største lokale, Colosseum, der kunne rumme ca. 3.000 deltagere. Arrangørerne havde tænkt sig, at kun personer, der ønskede Flensborgs tilslutning til Danmark, skulle deltage, men om eftermiddagen lod tysksindede kredse løbesedler uddele, hvori man agiterede for deltagelse, og da mødet skulle begynde, var både salens gulv og gallerier overfyldte, og mange kunne ikke komme ind. Der var under hele mødets forløb megen uro, og glas o. lign. kastedes mod talerstolen.

Det havde været meningen, at grosserer Paulsen skulle have været ordstyrer, men han kunne ikke magte den urolige forsamling. Advokat Ravn trådte derfor i hans sted. Ravn gjorde forsamlingen op-

mærksom på, at mødet kun var beregnet for borgere, der ønskede byens tilslutning til Danmark, og han opfordrede alle, der ikke havde dette ønske, om at forlade salen. Den tyske borgerrepræsentant Plöen svarede hertil, at i henhold til mødeindkaldelsen var alle, som ønskede folkenes selvbestemmelsesret indbudt, og han og hans meningsfæller ønskede derfor ikke at gå. Man måtte endvidere anmode om, at forhandlingen foregik på tysk.

Fra dansk side valgte man at føre mødet igennem på de givne vilkår, og Andreas Grau fik ordet for at redegøre for Åbenråresolutionen og for at anbefale, at der fra Flensborg formuleredes et krav om at komme til at afgive sin stemme. »Vi er klar over,« fortsatte Andreas Grau, »at Udfaldet her ikke er givet. Men der er Borgere her i Byen, som nu er helt anderledes orienterede end for fjorten Dage siden. Vi vil ikke voldføre nogen, men vi forlanger, og vi beder Dem ogsaa forlange det, at Grænsespørgsmaalet nu løses ved en fri Afstemning.«

Efter Grau bad Plöen om ordet, idet han erklærede, at man ikke kunne få tyskere til at stemme for, at Flensborg kom til Danmark. Også den tysksindede pastor Schmidt fra Vodder talte. Han forsøgte at optræde mæglende og manede til ro, idet han opfordrede til at føre en ridderlig kamp. Efter hans opfattelse burde grænsen mellem Danmark og Tyskland forblive, hvor den var, og der skulle ydes de dansksindede national retfærdighed inden for det tyske riges grænser. Blev der tale om en grænseændring, måtte man kræve, at grænsen blev trukket, hvor over 50 % stemte enten for Danmark og Tyskland. Man kunne ikke på forhånd bestemme grænsen. Den måtte trækkes på basis af afstemningstallene. Efter afsluttende bemærkninger af Grau, sluttede advokat Ravn mødet med at udtale: »Lad os føre Kampen uden Forbitrelse, vi er jo enige om at ønske vor By en god Fremtid.«

Selv om dette første dansk-arrangerede møde i Flensborg ikke helt var blevet gennemført i overensstemmelse med de danske initiativtageres ønsker, havde det utvivlsomt sin betydning for den sag, man ønskede at arbejde for. Kravet om Flensborgs deltagelse i den kommende afstemning var blevet rejst offentligt, og ingen interesseret borger kunne være uvidende om, hvad sagen gjaldt. På den anden side var det set med danske øjne beklageligt, at man åbenbart fra tysk side ville søge at hindre, at de danske synspunkter lagdes frem for offentligheden. I den danske kreds var man imidlertid indstillet på at

gøre et nyt forsøg med et stort offentligt møde. Et sådant indkaldtes til ugedagen efter, og det blev i indbydelsen udtrykkelig bemærket, at kun dansksindede borgere ville få adgang, og at der behøvedes adgangskort for at kunne deltage. Arbejder- og soldaterrådene i Flensborg satte imidlertid gennem den tyske presse en agitation i gang for, at også tyske vælgere skulle indfinde sig til mødet, og da en forhandling med repræsentanterne for arbejder- og soldaterrådene om at trække denne opfordring tilbage ikke førte til noget resultat, aflyste man mødet. »Vi bøjer os for Kendsgerningerne,« udtalte Flensborg Avis, »og nøjes med at fastslaa at det ikke er os muligt for Tiden af afholde en Sammenkomst, hvortil kun dansksindede har Adgang«¹⁵.

Fra tysk side satte man i de kommende dage en modagitation ind, og da man nu engang var flertallet og beherskede arbejder- og soldaterrådene, kunne der afholdes en række møder, bl. a. et stort møde i Colosseum den 27. november, hvor man agiterede kraftigt mod de danske bestræbelser. Fra tid til anden lød der fra Flensborg Avis protester imod, at man hindrede danske møder, men dette ændrede ikke tingenes tilstand. Det mellemslesvigske Udvalg var derfor henvist til at benytte den danske avis for at opnå den fornødne tilslutning til kravet om en afstemning, og man satte desuden en omfattende husagitation i gang, der blev drevet energisk af en række frivillige hjælpere. Som resultat af deres virksomhed indkom i løbet af godt 14 dage 3.401 underskrifter på kravet om afstemning. Dette krav var formuleret således: »I Henhold til Wilsons Program om Folkenes Selvbestemmelsesret, som er antaget af den tyske Regering som Fredsgrundlag, kræver vi undertegnede Mænd og Kvinder over 20 Aar fra Mellemslesvig, at der ved fri Afstemning gives os Lejlighed til at tilkendegive, om vi ønsker at genforenes med Danmark, saaledes at Afstemningen efter nærmere fastsatte Regler foretages distriktvis inden for de af os beboede Omraader. Som Danmark har taget sig af Nord-slesvigs Sag, beder vi det ogsaa varetage vore Interesser over for Fredskongressen og virke for, at vi kan faa Lejlighed til at udøve Selvbestemmelsesretten«¹⁶.

Samtidig med, at der på denne måde arbejdedes inden for Flensborg by, agiteredes der for tilslutning til det danske krav i de tilgrænsende landsogne. En række lokale møder blev afholdt, og ude i landdistrikterne søgte man ikke at hindre afholdelsen af disse. Der

kom både dansksindede og tysksindede til disse sammenkomster, og også tyske synspunkter blev gjort gældende, men mødevirkomheden forløb stort set uden forstyrrelser af alvorligere art. Initiativet udgik dels fra lokal side, dels fra Flensborg. Som regel var det Andreas Grau, der rykkede ud for at tale, og undertiden var der flere møder på samme dag. Ofte ledsagedes han af sin kollega journalist I. N. Jensen og af faktor L. K. Lausten ved Flensborg Avis. Der taltes både dansk og tysk ved disse møder, afhængig af hvad det var for mennesker, der mødte frem.

Det mellemslesvigske Udvalgs mødekampagne i landdistrikterne lagde ud i Ellund kro, godt 8 km vest for Flensborg. Mødet fandt sted 20. november, og der var mødt ca. 100 personer, hvoraf en fjerdedel ansås for tysksindede. Der blev talt både af journalist Jensen og af Andreas Grau, der understregede, at der var åbnet en dør for Mellemslesvig, men at det var overladt til befolkningen, om man ville benytte sig af den. Hvad der forsømtes i de kommende 10 dage, ville ikke kunne genoprettes i tusind år. Man forelagde et resolutionsudkast, der vedtoges enstemmigt. Kun en indvandret holstener undlod at stemme. Man satte derefter en liste med resolutionen i cirkulation, og den fik 56 navne. Det var således ikke alle mødedeltagere, der efter nærmere overvejelse ville give danskheden deres stemme.

Efter Ellund kom turen til tilsvarende sammenkomster i Agtrup og Ladelund, i Medelby kro, hos Ernst Hansen i Harreslevmark og i Lindeved kro samt i Hansens gæstgivergård i Oversø. Mødet i Lindeved kro i Store Vi sogn var foreløbig det sydligste punkt, hvortil den danske agitation nåede i denne omgang. Mødet var kommet i stand på stedligt initiativ, men der synes ikke at være indkommet underskrifter på adressen fra dette sogn.

Det blev naturligvis ikke skjult for Flensborgs tysksindede befolkning, at det lykkedes de dansksindede agitatorer at få adskillige underskrifter på de lister, der blev båret omkring. Efterhånden som denne husagitation sattes i system, forsøgte man fra tysk side at genere den mest muligt. Der afholdtes tyske demonstrationer i gaderne, og man greb til at oversmøre dansksindedes vinduer. Der uddeltes også opråb, hvori man opfordrede til at jage de danske agitatorer på porten med stokkeprygl. Det hjalp ikke, at Peter Grau på Vælgerforeningens vegne indrykkede en kraftig protest mod disse voldsmetoder i Flensborg Avis for 29. november, og at bladet kraftigt protesterede i en leder af

4. december med titlen: Et farligt spil. Uvæsenet fortsatte, men det gjorde også det danske indsamlingsarbejde.

Som resultat af Det mellemslesvigske Udvalgs arbejde ude i sognene vest og sydvest for Flensborg indkom i alt 302 lister med 876 underskrifter. Følgende sogne var repræsenteret: Bov, Hanved, Oversø, Valsbøl, Medelby, Nr. Haksted, Læk, Ladelund, Brarup og Klægsbøl. Uden for dette område indkom en liste med 3 underskrifter fra Svesing sogn nede ved Husum. Fra sognene langs Flensborg fjords sydkyst og fra Angel indkom ingen underskrifter. Da det har interesse at sammenligne det resultat, som hvervekampagnen i november-december 1918 nåede, med afstemningsresultatet 14. marts 1920, hidsættes følgende oversigt. Tallene i parentes angiver afgivne danske stemmer i 1920:

	Lister	Under- skrifter	Stemmer i 1920
Bov sogn:			
Nyhus	1	28	(50)
Hanved sogn:			
Ellund	1	56	(34)
Gotrupel	1	21	(14)
Hanved	21	70	(70)
Harreslev	2	56	(395)
Haurup	3	7	(9)
Hyllerup	4	12	(20)
Ondaften	1	10	(11)
Veding	5	13	(21)
Oversø sogn:			
Barderup	11	22	(13)
Frørup	1	11	(11)
Oversø	34	76	(31)
Valsbøl sogn:			
Meden	18	38	(44)
Valsbøl	17	41	(46)
Medelby sogn:			
Jardelund	24	59	(53)
Østerby	17	40	(41)
Nr. Haksted sogn:			
Skovlund	14	25	(58)
Læk sogn:			
Agtrup	67	150	(110)

Ladelund sogn:			
Ladelund	14	45	(107)
Bramsted	12	30	
Brarup sogn:			
Brarup	17	33	(42)
Klægsbøl sogn:			
Klægsbøl	16	30	(46)
Svesing sogn:			
Ørsted	1	3	(0)
Landdistrikterne i alt	302	876	(1727)
Flensborg by	310	3401	(9944)
	610	4277	(10671)

I betragtning af de tyske chikanerier under indsamlingsarbejdet var det i og for sig et ikke ringe resultat, der var nået. Man havde fået konstateret, hvad man for så vidt vidste i forvejen, at der endnu levede en talstærk dansk minoritet i Flensborg, og at der kunne mobiliseres spredte danske stemmer omkring i de tilstødende landdistrikter. Det væsentligste var imidlertid, at der tilvejebragtes en tilkendegivelse af, at den stedlige befolkning ønskede at få lejlighed til at udtale sig, når spørgsmålet om den fremtidige grænse skulle afgøres. Ville de bestemmende myndigheder lægge Åbenråresolutionen til grund for afstemningens tilrettelæggelse, ville Flensborg og de tilstødende distrikter også få lejlighed til at lade deres røst lyde. På dette punkt kunne Det mellemslesvigske Udvalg være tilfreds med sin indsats.

Ser man et øjeblik på de opnåede resultater i de enkelte kredse, kan man konstatere, at man ved den afgørende afstemning nåede et betydeligt bedre resultat i Flensborg by end underskriftsantallet syntes at antyde. Den tyske skræmmekampagne har utvivlsomt i nogen grad haft succes. På landet er udsvinget mindre. I enkelte distrikter har Det mellemslesvigske Udvalg øjensynlig haft mulighed for at mobilisere samtlige danske stemmer allerede i 1918, medens der i andre kredse kan iagttages større udsving både i tysk og dansk retning. I Harreslev indsamledes således 56 underskrifter i 1918, men stemmetallet blev så stort som 395, medens det gik omvendt i Oversø, hvor man opnåede 76 underskrifter, men kun 31 afgivne danske stemmer. Her var åbenbart kommet nogle med i første omgang, som senere fortrød, medens det modsatte var tilfældet andre steder.

I løbet af den første uge af december afsluttede Det mellemslesvig-ske Udvalg sit indsamlingsarbejde, og 10. december rejste Andreas Grau til København. Undervejs deltog han i et stort nationalt møde i Fredericia (se nærmere nedenfor), og 17. december afleveredes materialet til statsministeriet. I en medfølgende skrivelse gjorde Grau opmærksom på, at de afleverede underskrifter var udsprunget af »stadig stærkere tilkendegivne Ønsker om Genforening med Danmark« i Mellemslesvig, men at man kun måtte betragte dem som »et ufuldstændigt Udtryk for Folkestemningen, fremkomne som de er i Løbet af faa Dage og under ufrie Forhold.« Grau sluttede sin skrivelse med at anmode regeringen om at foretage det videre fornødne, således at også befolkningen i Mellemslesvig kunne få sin ret til fri afstemning anerkendt i overensstemmelse med princippet om folkenes selvbestemmelsesret, »til hvilket ogsaa den danske Rigsdag ifølge sin Udtalelse af 23. Oktober d. A. knytter sine nationale Forhaabninger«¹⁷. Det afleverede materiale lå julen over i statsministeriet og fremsendtes først til udenrigsministeriet 13. januar 1919. Udenrigsminister Erik Scavenius gav få dage efter rigsdagens politiske forhandlingsudvalg underretning om det modtagne materiale fra Andreas Grau, og i den instruks, som 14. januar 1919 afsendtes til kammerherre Bernhoft om regeringens sønderjyske politik, fik denne ligeledes ordre til at fremføre kravet om en afstemning i Flensborg og de tilstødende landdistrikter¹⁸. Først 20. januar 1919 modtog Andreas Grau en officiel tilkendegivelse fra den danske regering om, at materialet var modtaget og videresendt, og at regeringen var forvisset om, at de danske mellemslesvigere ville få deres ønsker opfyldt med hensyn til at komme til at afgive deres stemme¹⁹. Det har utvivlsomt været udenrigsministeren behageligt, at den mellemslesvigske henvendelse var baseret på princippet om folkenes selvbestemmelsesret, og at man krævede grænsespørgsmålet løst efter en afholdt folkeafstemning. Det kan også kun have været udenrigsministeren behageligt, at Andreas Grau i sin følgeskrivelse udtrykkelig henviste til den danske rigsdagsresolution af 23. oktober. Mere og mere højtrøstet havde en energisk agiterende gruppe i kongeriget søgt at vinde folkestemningen for en helt anden fremgangsmåde ved løsningen af Danmarks store nationale spørgsmål, og udenrigsministeren har naturligvis heller ikke været uvidede om, at tilsvarende synspunkter nu også gjordes gældende i Flensborg og i Mellemslesvig. At Andreas Grau var en overbevist

og ærlig tilhænger af afstemningspolitikken synes klart, og det fremgår også af den lille pjece, som han ved nytårstide udsendte under titlen »Det mellemslesvigske Spørgsmaal. Et Retfærdighedskrav«. Uden at fravige sit grundsynspunkt med hensyn til grænsespørgsmålets løsning tilkendegiver han her som andetsteds sin lyse forhåbning om et dansk tøbrud i Flensborg og Mellemslesvig, idet han lige så klart afskriver alle forhåbninger om danske tilkendegivelser i Angelområdet. Under de forberedende og indledende forhandlinger om genforeningens tilrettelæggelse gjorde han på et afgørende punkt en positiv og aktiv indsats. Senere hen virkede han mere i det stille og samlede sin indsats om det, der for ham var det væsentlige, nemlig vækkelsen af den slumrende danskhed i Flensborg.

3. *Vandene skilles*

Med afsendelsen af den danske regerings officielle anmodning af 10. december 1918 til de allierede regeringer om, at det nordslesvigske spørgsmål måtte blive forelagt den kommende fredskonference (se s. 129), anså den danske regering, at man havde gjort, hvad man kunne gøre på indeværende tidspunkt. Man havde nu kun at afvente konferencens sammentræden. Da det politiske forhandlingsudvalg på foranledning af repræsentanterne for partiet Venstre forespurgte regeringen, om der forelå nogen oplysninger om udsigterne for Danmarks deltagelse i fredskonferencen, svarede udenrigsministeren i et indkaldt møde, der fandt sted 18. december, at man havde afsendt en speciel anmodning om det slesvigske spørgsmål, og at man nu måtte vente et specielt svar²⁰. Der var herved af regeringen tilkendegivet, at man ikke mente, at man foreløbig kunne foretage yderligere. J. C. Christensen tog svaret til efterretning, og der fremkom heller ikke fra de øvrige medlemmer tilkendegivelser af, at man anså det for nødvendigt at tage nye skridt. I det hele taget kan der i denne periode iagttages en stærk tilbageholdenhed med hensyn til at tage stilling til det aktuelle grænsespørgsmål. Det gælder ikke alene regeringens medlemmer, men også andre ansvarlige politikere. Den eneste undtagelse er J. C. Christensen, der ved et møde for venstremænd, arrangeret i K.F.U.M. i København, kom ind på grænsespørgsmålet. Han udtalte sig imidlertid med stor forsigtighed og i al almindelighed²¹. Han ud-

talte sin glæde over, at det land og folk, som gerne ville tilbage til Danmark, nu fik lov til at komme tilbage. Man burde fra dansk side arbejde på at få alt det tilbage, som hørte det danske folk til. Hvor meget det var, og hvor langt mod syd grænsen ville komme til at gå, vidste ingen, og hvis nogen ville udtale sig herom, ville han ikke tillægge det nogen betydning, fordi ingen kunne vide det. Udtalelsen må siges at være forment med megen forsigtighed og med alle muligheder holdt åbne. Venstres centrale politiker har nok allerede nu vejret, at der kunne rejses en stærk folkestemning for synspunkter på grænsespørgsmålet, som ikke stemte overens med regeringens. Nogen egentlig vejledning gav udtalelsen ikke.

Politikernes tilbageholdenhed med udtalelser fremtræder så meget mere markant, når man iagttager den iver, hvormed offentligheden i årets sidste uger kastede sig ud i en debat om grænsespørgsmålet. Man kan ikke åbne en avis uden at støde enten på ledende artikler eller indlæg fra læserne. Her var virkelig et spørgsmål, som optog dansk offentlighed. Foruden gennem aviser og tidsskrifter agiteredes der ved hjælp af udsendte pjecer, og snart begyndte man ligeledes at afholde offentlige møder både i København og i provinsen.

Groft sagt kan man dele de fremsatte synspunkter i to hovedgrupper, hvoraf den ene ønskede spørgsmålet afgjort på basis af en folkeafstemning, medens en anden klart afviste en afstemning og krævede den kommende grænse trukket ved et diktat fra ententen. Man håbede på denne måde at få grænsepælene rykket så langt mod syd som overhovedet muligt. Inden for de to hovedgrupper kan man imidlertid skelne mellem forskellige nuancer, men det var afstemningsprincipets godkendelse eller forkastelse, der gav det store skel.

Som påvist foran havde H. V. Clausen dels ved sine artikler i Nationaltidende og dels ved sin medvirken ved konciperingen af den såkaldte oktoberadresse proklameret det rene nordslesvigske synspunkt. Dette var blevet skarpt imødegået, og man havde navnlig kritiseret, at man trak en grænse uden at lade befolkningen i Flensborg og Mellemslesvig tilkendegive deres opfattelse. I den offentlige debat i hovedstadspressen var det navnlig magister Vilh. la Cour, der forfægtede dette synspunkt²². Under indtryk heraf modificerede H. V. Clausen sine synspunkter, og han og hans nærmeste tilhængere gav offentlig tilslutning til tanken om, at der kunne afholdes en særlig afstemning i de områder, der stødte umiddelbart op til Nordslesvig. I

en fælleserklæring, der offentliggjordes i Nationaltidende og var underskrevet af H. V. Clausen, dr. M. Mackeprang og dr. H. L. Møller, udtalte man, at man ingen ønsker havde om at tie en vågnende danskhed ihjel, således som Vilh. la Cour havde påstået. Opstod der virkelig en dansk bevægelse i Flensborg, ville man finde det naturligt, at der blev givet byen adgang til ved en særlig afstemning at tilkendegive, om byen ville følge Nordslesvig eller have grænsen trukket umiddelbart nord for byen. Man troede dog ikke på, at der kunne opnås et dansk flertal i Flensborg²³. I sit svar på denne erklæring udtalte la Cour, at han ikke kunne anerkende, at Vælgerforeningen havde ret til at udtale sig på befolkningens vegne. Den måtte direkte spørges, og der måtte inden afstemningen være mulighed for den fornødne agitation. Herpå svarede H. V. Clausen og hans venner med på ny at gentage forslaget om en afstemning i Flensborg, men, understregede man, det måtte være en separat afstemning »af den simple Grund, at vi ikke bryder os om, at Nordslesvig, takket være det store Tillæg af tyske Stemmer fra Flensborg, skal faa Udseende af at være et halvtysk Land, ligesom vi endnu mindre ønsker, at selve Afstemningens Resultat skal sættes i Fare«²⁴. Debatten mellem Vilh. la Cour og H. V. Clausen var hermed afsluttet i denne omgang, men det bør understreges, at det modificerede nordslesvigske standpunkt faktisk blev fremsat tidligere i kongeriget end på mødet i Åbenrå. H. V. Clausens to erklæringer fremkom henholdsvis 11. november og 13. november, og mødet i Åbenrå fandt først sted 16. november. Om H. P. Hanssen har kendt til det her skitserede ordskifte, kan ikke med sikkerhed afgøres, men er ikke sandsynligt.

Under indtryk af den førte diskussion fandt H. V. Clausen det nødvendigt mere udførligt, end det kunne ske inden for et dagblads rammer, at orientere offentligheden om sit syn på den nationale stilling i Flensborg og Mellemslesvig. Han besluttede at udgive en pjece, der under titlen: »Før Afgørelsen« udsendtes i de allersidste dage af november måned²⁵. I mangt og meget gentog han, hvad han allerede tidligere havde offentliggjort i Nationaltidende, men der kan være grund til på dette sted at gentage og uddybe visse synspunkter.

H. V. Clausen slog indledningsvis fast, at når han afviste Mellems- og Sydslesvig som dele af et kommende dansk rige, skyldtes det ingenlunde oprindelig ligegyldighed over for det danske sprog og de danske minder i dette område. Han havde fra sin ungdom med begej-

string fulgt arbejdet i disse egne og lyttet efter danske stemmer derfra. Men for at være tro mod sandheden og for ikke at vildlede landsmænd, havde han måttet bortamputere disse følelser. »Det har gjort ondt, men nu har han forvundet Smerten«²⁶. Hans hu står nu alene til Nordslesvig, og han ville på det bestemteste advare mod alle fantasterier. Oplyses dansk offentlighed ikke om de virkelige forhold i disse områder, »og spænder det i Uvidenhed sine Forventninger for vidt, kan det paa et senere Tidspunkt blive belært om Forholdene paa en mindre blid Maade end gennem disse Linjer«²⁷.

Forfatteren gik derefter over til at redegøre i enkeltheder for den af ham foreslåede sydgrænse for det danske Nordslesvig og for de nationale synspunkter og naturgivne forhold, der efter hans opfattelse talte til fordel for denne grænselinie. Der skal ikke i enkeltheder redegøres herfor, men det skal fremhæves, at H. V. Clausen meget kraftigt understregede, at det var den nordligste linie, man fra dansk side kunne være tilfreds med, og at man ikke uden tvang burde vige en fodsbred herfra.

Man kunne herefter spørge, fortsatte H. V. Clausen, om der syd for denne grænse fandtes befolkningsselementer, som man burde være om ved at kræve en afstemning. Han indrømmede, at det danske sprog skød en tunge ud mod syd, og at der taltes en del dansk i Handed, Valsbøl, Vi og Haksted sogne i Flensborg amt og i Kær herred i Tønder amt. Endvidere kunne man notere, at det danske sprog gjorde visse fremskridt på frisisk bekostning i Rødenæs, Nykirke og Klægsbøl. I alt taltes der vel dansk af ca. 5.000 i Tønder amt og 1.500 i Flensborg amt, og dansk blev forstået af ca. 10.000 mennesker. Børnene kunne dog kun tale dansk nord for linien Frøslev-Skovlund-Agtrup-Klægsbøl. Hvor børnene endnu talte dansk, var der mulighed for at skabe en dansk folkerørelse. Det havde også under krigen vist sig, at soldaterne fra disse egne søgte kontakt med nordslesvigske kammerater i modsætning til soldaterne fra Angel. Danske aviser havde også visse holdere her, og der havde vist sig basis for oprettelsen af danske bogsamlinger i disse egne. Under gunstige forhold skulle der være mulighed for at udvikle en danskhed, også fordi tyskheden i flere sogne ikke sad særlig fast. Når forbindelsen med Tyskland blev afbrudt, kunne man tænke sig, at befolkningen ville søge kontakt nordpå. Forfatteren konkluderede derfor, at der var grund til at prøve en afstemning i disse områder, og han mente, at en naturlig

grænse kunne trækkes omkring disse sogne udgående fra Krusådalen langs med Mejnå, herfra over heden til Hakstedå og derpå langs med Søholm å ud i Vesterhavet. Afstemningen ville komme til at omfatte hele Tønder amt og 3 flensborgske sogne. Foretog man en afstemning nord for denne linie, ville der ikke være noget dansk mindretal, der kunne klage over ikke at være med på »Sønderjydernes Højtidsdag«, bortset fra enkeltpersoner i Hanved sogns sydlige del og i den nordlige del af Oversø sogn. Trak man grænsen på denne måde, ville man mod vest få 11 helt frisisk-tyske sogne, hvorfra der ingen vidnesbyrd var om danske sympatier, samt øerne Sild, Før og Amrum. Enkelte steder fandtes der her danske sympatier, men om befolkningen ville finde sig i at blive dansk, kunne ingen sige. Når dette område fik lov til at stemme, måtte den samme ret gives Flensborg. Dette ville blive fordret højlydt af mange i kongeriget, idet de »med ikke liden Berettigelse kan sige, at det trofaste danske Element, som findes i Byen, har Ret til at tælles med, naar det skal slaas fast, hvormange danske Slesvigere, der findes«²⁸.

Derimod måtte forfatteren bestemt fraråde, at man organiserede en afstemning uden for disse områder. Danske sympatier fandtes hverken i Angel eller andetsteds i Mellem- og Sydslesvig, og stemte nogen hernede dansk, var det af grunde, man ikke kunne respektere, nemlig for at slippe for den tyske økonomiske elendighed efter krigen. Også af en anden grund måtte afstemning frarådes. Tyskerne i Sønderjylland gjorde sig i øjeblikket store anstrengelser for at få en afstemning så langt syd på som muligt. Man håbede ved en sådan afstemning at kunne overstemme danskheden i Nordslesvig eller at få så mange tyskere inden for det danske rige, at man kunne oprettholde tyskheden og ved lejlighed kræve en ny grænseregulering. De danske nordslesvigere så klart denne fare og ønskede ikke, at tyskheden i de sydlige strøg skulle styrke den uundgæelige tyskhed i de nordslesvigske købstæder. Det ville gøre Nordslesvigs fremtid utryg, sluttede H. V. Clausen, helt bortset fra, at det kunne være uheldigt i andre henseender. At overskride linien langs med Søholm å og lige syd om Flensborg ville være uforsvarligt. Hvad »der er ud over dette, er af det onde«²⁹.

Med udsendelsen af pjecen: Før Afgørelsen havde H. V. Clausen endnu engang ydet sit bidrag til at påvirke den offentlige mening i retning af at kræve grænsespørgsmålet løst på en sådan måde, at der

efter hans opfattelse nåedes to væsentlige mål, nemlig en så vidtgående national retfærdighed som muligt og sikkerhed for, at den nye grænse fremover kunne fastholdes, uanset hvorledes Tysklands politiske fremtid formede sig. Kun tøvende gik han med til at anbefale en afstemning i Mellemslesvig, og i så fald kun inden for et begrænset område. Ligesom han i sin tid havde trukket en grænse for Nordslesvig, der dels byggede på det aktuelle nationale styrkeforhold i grænseområderne, dels tog hensyn til visse naturgivne realiteter, således skitserede han nu en subsidiær afstemningslinie, baseret på lignende forudsætninger. Formålet hermed var at gøre et forsøg på at samle så stor en del af den interesserede danske offentlighed om den nationale løsning af grænsespørgsmålet og at hindre, at andre synspunkter end det rent nationale blev lagt til grund, når grænsen skulle trækkes³⁰.

Den gruppe, som H. V. Clausen med sin pjece ønskede at vinde for sine synspunkter og holde på den rette vej, kan sammenfattes under betegnelsen »Flensborgbevægelsen«. Den repræsenteredes i denne periode i første række af sønderjyden Andreas Grau og magister Vilh. la Cour. Når Andreas Grau nævnes først, hænger det sammen med, at la Cour i denne fase af grænsestriden i vid udstrækning byggede på de meddelelser, som Grau indsamlede om en vågnende danskhed i Mellemslesvig, og gav dem en så vid udbredelse som muligt.

Andreas Grau var den første danske sønderjyde, som efter krigen tog ordet i en større offentlig dansk forsamling. På vej til København deltog han efter indbydelse i et nationalt møde i Fredericia, der var indkaldt for at propagandere for Dannevirke-synspunktet. Selv om han måtte regne med, at flertallet af de tilstedeværende ikke kunne følge ham, stillede han sig klart på selvbestemmelsesrettens grund og understregede, at vi skulle have alt, hvad der ville til Danmark under en fuldstændig fri afstemning efter et forudgående grundigt oplysningsarbejde. Slesvig var ikke noget udelt dansk land, fortsatte han. Det kunne være hårdt at sige det, men det var en kendsgerning. En retfærdig løsning ville ikke nås, hvis man tog en tysk befolkning ind under Danmark. Vi ville slå os selv på munden, dersom vi krævede den historiske ret. Alle måtte derimod samles om at få opfyldt »Livets Ret«. Når vi arbejder på »at bringe den størst mulige Oplysning ud i den mellemslesvigske Befolkning, saa vil det, vi opnaar ved en

Afstemning, i Ordets bogstaveligste og bedste Betydning blive et nationalt Sønderjylland«³¹. Fra Fredericia drog Grau videre til København, hvor han talte ved et stort møde i Cirkusbygningen 11. december, arrangeret af Den sønderjyske Centralforening. Under stærkt bifald fra forsamlingen udtalte Grau her, at man trøstigt kunne skride til en afstemning i Flensborg og Mellemslesvig. Mellemslesvig var noget andet i dag end for få uger siden. »Der er Liv og Haab dernede, ogsaa i selve Flensborg, som gemmer saa mange dyrebare Minder for os. Og hvad der vil til Danmark, det vil Danmark selvfølgelig ogsaa tage imod.« En folkeafstemning kunne ikke afholdes i øjeblikket på grund af soldaterrådernes terror, men der måtte tilstræbes en grænse, der var således »at vi ikke dernede efterlader Danske, som kan raabe efter os: I sveg os«³².

For at underbygge interessen for de danske i Flensborg og Mellemslesvig lod Grau sit foredrag fra Cirkusbygningen trykke, og det udkom umiddelbart før jul³³.

Indledningsvis slog Grau fast, at det Mellemslesvig, man havde opereret med mellem de to slesvigske krige, nemlig Flensborg-Tønder-linien mod nord og Slien-Dannevirke-Husumlinien mod syd, var skrumpet ind i årene efter 1864. Tyskheden havde sejret mange steder, navnlig i Angel. At forsøge at rejse en dansk bevægelse her ville være både håbløst og uforsvarligt. Hvad man nationalt kunne regne med var Flensborg, Hanved og Oversø sogne samt sognene nord for banelinien Flensborg-Nibøl.

I Flensborg var danskheden gået stærkt tilbage siden 1864, men Grau anslog de dansktalendes antal til ca. 8.000 af 67.000 indbyggere. De var politisk vågne i dansk henseende og kom regelmæssigt i de danske foreninger. Der kunne imidlertid nu iagttages en vågnende danskhed i en del af de gamle indfødte slægter, som hidtil nationalt havde svigtet. Man kunne også regne med en del danske stemmer blandt arbejdere og mindre næringsdrivende, som hidtil havde stemt socialistisk ved valgene. Under en afstemning for Danmark ville de udtale sig til fordel for dette land. »At der i Flensborg hos mange er sket eller er ved at ske en national Nyorientering, er der ingen Tvivl om. Dette gælder især for en Del af de gamle flensborgske Købmandsslægters Vedkommende,« hævdede Grau³⁴.

Hvad landsognene angik, var der forskel mellem de østlige og de vestlige. I sognene nærmest Flensborg havde tyskheden gjort store

fremskridt, men der var dog stædse bevaret bevidste danske mindretal. Længere mod vest havde det danske sprog holdt sig bedre, men flertallet var nationalt indifferent, og kun ganske få slægter havde endnu deres danske sindelag. Der var dog fra disse områder i de sidste uger fremkommet tilkendegivelser om at få lov til at stemme for Danmark.

Hvis Flensborg, hvad Grau håbede, ville stemme for Danmark, ville Danmark modtage en overvejende tysktalende by og også en stærk tysk opposition mod, at byen blev dansk. Danmark ville blive stillet på en afgørende prøve, når det skulle yde en anden nationalitet den samme ret, som man krævede for sig selv. Efter Graus mening måtte man se bort fra den betænkelighed, som hyppigt fremførtes, at tyskheden i Nordslesvig ville få et støttepunkt i Flensborg. Han håbede, at man ville forstå, at der vedblivende ville eksistere en tyskhed i Nordslesvig, som hverken kunne underkues eller opsuges. Han kunne ikke se nogen fare i den nationale kappestrid. Denne kunne tværtimod blive til gensidig berigelse. Nordslesvig var så dansk i bund og grund, at det let kunne tåle små tyske kolonier uden at tage skade deraf. Forholdet måtte udvikle sig således, at spørgsmålet dansk-tysk ikke var et politisk, men et kulturelt spørgsmål. Det synspunkt, som Grau her forfægtede, vil en senere eftertid kunne nikke samstemmende til, men på det tidspunkt, hvor det fremførtes, må det siges at være uden forbindelse med de faktiske forhold. Det var i for høj grad ønsketænkning.

Flensborgbevægelsens bannerfører i kongeriget var i disse måneder og senere magister Vilh. la Cour. Under hele grænsestriden kæmpede han i forreste geled både med varme og energi for sine grænsepolitiske synspunkter, men også med skarp polemisk brod mod sine modstandere. Han talte til dansk offentlighed fra mange talerstole, men i kampens første fase lød hans røst dels gennem dagbladet København, dels gennem det af ham grundlagte tidsskrift Grænsevagten, der fra oktober 1918 udkom med et fyldigt månedligt nummer. La Cour tiltrådte sit medarbejderskab ved København 10. november, og der gik fra da af næsten ingen dag, hvor ikke et eller andet bidrag fandt vej til bladets spalter³⁶. Han redigerede det sønderjyske nyhedsstof, og han skrev de grænsepolitiske ledere. I Grænsevagten fulgte han samme linie, og han samlede en kreds af medarbejdere, der kunne belyse sønderjyske problemer i fortid og nutid. En række betydningsfulde do-

kumenter fra grænsestriden bragtes gennem tidsskriftets spalter til offentlighedens kundskab, og den dagsaktuelle kommentar tog redaktøren sig selv af. Her klang ofte Skræp. Tidsskriftet var blevet grundlagt med støtte fra de mænd, der samledes i Sønderjysk Kreds, men det var ikke disse mænds synspunkter, der kom til at præge bladet.

Hverken dengang eller senere søgte la Cour at skjule, at han i hjerteret var tilhænger af Dannevirke-linien. I et brev til H. V. Clausen af 29. november 1918 hedder det: »Jeg ønsker Dannevirkelinien, men kun som et naturligt resultat af en fuldkommen fri afstemning. Jeg har ikke stort håb om, at denne vil give det ønskede resultat, og gør den ikke det – en fin så vil jeg i hvert fald ikke være med til noget arbejde for linien. Skal man presses til den af de allierede er det en anden sag ... Men jeg hilser ikke en ordre fra England som en lykke, det skal være sandt og vist«³⁷. Anderledes forholdt det sig med Flensborg og Mellemslesvig. Her så la Cour muligheder for, at en afstemning kunne falde ud til dansk fordel, og han betragtede det som et forræderi mod forposterne i dette område, hvis man ikke fra dansk side gjorde en positiv indsats for at bjerge også dette område tilbage til Danmark.

Klarest og mest omfattende kom disse synspunkter frem i en artikel, der offentliggjordes i Grænsevagtens decembernummer under titlen: Resolutionen.

Artiklens genstand var Åbenråresolutionen af 17. november 1918, og efter nogle bemærkninger om den foreslåede afstemning i Nord-slesvig og en fremhævelse af, at de danske krav på dette område »er i den Grad berettigede, at de ikke kan omtvistet«³⁸, kom forfatteren ind på det punkt, som for ham var det væsentligste, nemlig hvad han kaldte »Mellemslesvigernes § 5«. Efter nogle polemiske bemærkninger om dem, der ville have forrådt den sønderjyske sag, slog la Cour fast, at de nu havde fået deres banesår, og at Mellemslesvig havde fået sin § 5. Også hernede fortsatte han, »hvor vi kæmper for at vække og styrke danske Tanker i et nationalt sløvet Folk,« vil retfærdigheden komme til at råde³⁹.

Der er mange, fortsætter la Cour, der kun vil anerkende, at retfærdigheden sker fyldest, hvis der gives fuld oprejsning, og man kræver derfor alt røvet land tilbage. I denne forbindelse er der også stillet krav om en grænse ved Dannevirke. Historiens stemme taler fra disse egne, men er, spørger forfatteren, »alle de dyrebare Baand, som binder

danske Hjerter til denne Egn saa stærke, at de berettiger os til at arbejde for en Grænselinie Sli-Dannevirke uden Hensyn til, om Befolkningen dernede selv maatte ønske den eller ej?« Svaret må være nej⁴⁰. Når spørgsmålet skal løses ved en afstemning, er »det ligesaa uberettiget at se bort fra adskillige tysksindede Slesvigeres Ønsker, som at se bort fra de dansksindedes. Dette Standpunkt er ikke Udslag af moralsk Fejghed. Det er Udtryk for en simpel Renlighedssans«⁴¹.

Når den tanke var blevet fremført, at man kunne knytte hele Melleslesvig til Danmark nu og senere lade afholde en afstemning, om området ønskede at vende tilbage til Tyskland, karakteriserede la Cour denne tanke som håbløs politisk diletantisme, blottet for realitetssans. Vi »vil have vort Bo gjort op nu og ikke vedvarende leve for aabne Døre. Vi har fået nok af denne Trækvind fra Syd. Nu vil vi have Slaaen sat for«⁴². Efter forfatterens mening burde man derfor nu stille sig på Åbenråresolutionens grund, »lytte efter Kravene i Melleslesvig, hvor de rejses, foretage en Afstemning og regulere Udfaldet, saa begge Parter maa indrømme, at her er der gjort et hæderligt Forsøg paa fair play. Forsøget vil for mange kræve en Selvovervindelse. Metoden at gennemføre det paa turde – naar det er antaget – være en Selvfølge. Og Resultatet vil i hvert Fald have den Fordel, at man da med god Samvittighed kan sætte dette gamle Lands Skæbne ind paa at hævde det genvundne ubeskaaret gennem Fremtiden«⁴³.

I privatbreve fra datiden og siden i sit store erindringsværk har la Cour hævdet, at havde H. P. Hanssen og H. V. Clausen samtidig med kravet om en afstemning i Nordslesvig stillet forslag om, at også Melleslesvigs befolkning skulle høres, ville der ikke være opstået noget virkeligt modsætningsforhold mellem dem⁴⁴. Denne opfattelse bør ikke stå uimodsagt. Imod den taler først og fremmest den kendsgerning, at mange af la Cours grænsepolitiske indlæg – også efter godkendelsen af forslaget om en afstemning i Melleslesvig – havde en tydelig polemisk brod mod H. V. Clausen og hans meningsfæller. De havde også et vidtforskelligt syn på de danske muligheder i Flensborg og Melleslesvig. Selv om Clausen-fløjen havde bøjet sig for de fremsatte ønsker om at prøve en afstemning i Melleslesvig, havde de ingen tiltro til, at det skulle lykkes at vinde befolkningens flertal for Danmark. De nærrede også en forståelig frygt for, at en befolkning, der ikke var rodfæstet i det danske, skulle afgive deres stem-

me til fordel for Danmark. Foruden de øjeblikkelige vanskeligheder, disse nyfødte, men måske i det lange løb upålidelige danske kunne berede det danske samfund, frygtede man, at deres nærværelse inden for det danske rige kunne gøre fastholdelsen af det danske Nordslesvig mindre sikker. Disse synspunkter havde ringe vægt hos både la Cour og Andreas Grau og det store følge, som de senere fik. Nordslesvigs fremtidige sikring lå dem ikke særligt på sinde. De talte i hvert fald ikke herom. Derimod så de store muligheder i Flensborg og Mellemslesvig. Selv om de begge var klare over, at den befolkning, som de ville vinde for Danmark, var »et nationalt sløvet Folk«, mente de dog, at der burde gøres et forsøg på at vinde tilslutning til Danmark i denne befolkning, og at en koncentreret dansk indsats i dette område ville give det ønskede resultat. Trods enighed om det principielle – grænsespørgsmålets afgørelse på basis af folkenes selvbestemmelsesret – var der store modsætninger både med hensyn til ønsker og mål.

Det er også karakteristisk for la Cours grænsepolitiske agitation, at han ikke forsøgte geografisk at bestemme begrebet Mellemslesvig. Det var hans bestemte opfattelse, at dette burde udenforstående ikke blande sig i. Det tilkom alene den stedlige befolkning. Alle muligheder måtte holdes åbne. Man burde ikke trække nogen linie. I længden var denne holdning naturligvis uholdbar. En praktisk gennemførlig grænse måtte før eller senere skitseres.

I modsætning til la Cour havde hverken H. V. Clausen eller Andreas Grau nogen uvilje imod at angive en linie på kortet, nord for hvilken man mente, at området og dets befolkning kunne vende tilbage til Danmark. I det foregående er disse grænselinier antydnet, og sammenligner man dem, falder de stort set sammen. Vi skal senere se, hvorledes fredskonferencen trak den sydlige grænse for 2. afstemningszone.

Tilbage står at redegøre for de synspunkter, der fremsattes af de kredse, der hverken ville nøjes med Nordslesvig eller det nordlige Mellemslesvig, men som propaganderede for en sydligere grænselinie, og som ønskede denne trukket ved et diktat fra ententens side.

Talsmændene for disse synspunkter var dels at finde inden for den såkaldte Sønderjyske Kreds af 1918 dels uden for denne. Man virkede hovedsagelig ved indlæg i pressen og ved afholdelsen af møder rundt omkring i landet. Det vigtigste af disse møder på dette tidlige tidspunkt var en stor sammenkomst i Fredericia 10. december 1918.

Flere af kredsens medlemmer var desuden flittige besøgende i visse allierede magters gesandtskaber i København. Resultatet af deres informationer og propaganda viste sig senere⁴⁵. Der kan føres en direkte linie fra disse besøg og til forslaget om en 3. afstemningszone.

For medlemmerne af Sønderjysk Kreds af 1918 var opnåelsen af en grænse ved Dannevirke målet. I klar erkendelse af, at dette mål ikke kunne nås ved en folkeafstemning, propagerede man ivrigt for, at Danmark henvendte sig til ententen og bad den om at fastsætte grænsen. At man fra denne kreds energisk modarbejdede de skridt, som kredsen omkring H. V. Clausen foretog sig, er indlysende. Meddelelsen om Åbenråsresolutionens indhold modtoges med harme, og man forsøgte da også fra kredsens side umiddelbart før det historiske møde i Åbenrå ved en udsendt delegation bestående af rektor H. P. Hansen og skotøjsfabrikant Jørgen Petersen i Hejls at få kontakt med nogle af Vælgerforeningens tillidsmænd for at prøve at overbevise dem om rigtigheden af kredsens synspunkter. Mødet i Hejls fik dog ingen praktisk betydning⁴⁶. Også Vilh. la Cours forskellige indlæg vakte kredsens absolutte modvilje. »Deres Artikler i København have vakt megen Skuffelse rundtom,« hed det i et brev fra Ionas Collin til la Cour, dat. 15. december 1918, »jeg har faaet mange Henvendelser i saa Henseende«⁴⁷. Om sine grænsepolitiske synspunkter udtalte Collin nogle dage senere i et nyt brev: »Jeg vil, det indrømmer jeg, tage Sli-Dannevirke-Linien ogsaa mod Befolkningens Ønsker; det vilde De ogsaa, hvis De havde mere Tillid til vort Folk. De siger selv, at det ikke er moralske Skrupler, der afholder Dem derfra; men hvorfor saa tage det doctrinære Afstemningsstandpunct som det eneste saliggjørende? De har i Deres fortræffelige Foredrag »Nationens Ret« [se s. 25] saa klart vist, at alle mulige andre Hensyn maa tages. Det kan dog vel, ogsaa efter Deres nuværende Standpunct, ikke være afgjørende, om der er 49 eller 51 0/0 for eller imod os, men om der overhovedet findes et folkeligt Grundlag for den Afgjørelse, der i øvrigt, af practiske, commercielle, politiske og strategiske etc. Grunde maa findes at være den fornøftigste og stabileste. Og netop Stabiliteten opnaas ikke ved en Afstemningslinie«⁴⁸. Også andre udtryk for den fremherskende bitterhed mod la Cour fra kredsens side foreligger⁴⁹.

Blandt de argumenter, som kredsen ofte førte frem i sin agitation, var de formodede kanalstatsplaner. Støttet på visse bladudtalelser

regnede man med, at ententen ville berøve Tyskland suveræniteten over Kielerkanalen, og en neutral kanalstats nordgrænse kunne så blive Danmarks fremtidige sydgrænse. Som påvist foran (s. 24f.) var det daværende kaptajn With, der ivrigt fremførte denne anskuelse, og han sekunderedes nu af en anden af kredsens fremtrædende medlemmer, nemlig den københavnske læge Vald. J. Harsløf (1867–1943), en mand med omfattende kirkelige og politiske interesser. Kredsen udpegede denne mand til at præsentere gruppens grænsepolitiske synspunkter på det store møde i Fredericia.

På indkaldelserne, der udgik til ca. 400 personer over hele landet, stod skotøjsfabrikant Jørgen Petersens navn, og mødet var henlagt til Købestævnets bygning i Fredericia 10. december 1918. Indbydelsen blev modtaget af ca. 300 personer. Blandt de indbudte var også gæster fra Sønderjylland. Fra Flensborg mødte Andreas Grau og generalagent Hans Petersen, medens advokat Ravn havde måttet sende afbud. Fra Flensborg kom endvidere de to kendte socialdemokrater Valdemar Sørensen og P. Michelsen⁵⁰. Også de tre danske parlamentarikere fra Sønderjylland var blevet indbudt, men ingen efterkom indbydelsen. At H. P. Hanssen ikke havde lyst til at følge en ny indbydelse fra skotøjsfabrikant Petersen forstår man vel.

Jørgen Petersen bød velkommen, og man valgte byfoged Valentin-Branth til dirigent. Dr. Harsløf indledte forhandlingen med et længere indlæg, hvorefter mødet blev afbrudt af en spisepause. Efter denne fortsattes diskussionen, som varede til ud på aftenen. Mødet afsluttedes med, at forsamlingen vedtog en resolution⁵¹.

Dr. Harsløf indledte med at slå fast, at de allieredes overvældende sejr havde muliggjort en snarlig løsning af det danske nationale spørgsmål. Hvis man ville nå en endelig og holdbar løsning herpå, var der 4 forskellige interesser, der måtte tilgodeses, nemlig hensynet til Danmark, til Tyskland, til Sønderjylland og til ententen. Det var ingenlunde sikkert, at der kunne findes en ordening, der ville tilfredsstille alle. Nordslesvigerne havde været samlet og udtalt deres ønsker, og denne landsdel ville utvivlsomt vende tilbage til Danmark. Hvorledes det skulle gå det øvrige Sønderjylland var et stort og vanskeligt spørgsmål. Det var for at overveje dette, at mødet i Fredericia var blevet indkaldt.

Efter talerens mening måtte man spørge, hvad ententen ville kræve for at nå sit mål: at stække den tyske militarisme. Ententen ville

nok tage hensyn til sønderjyderne, men ikke længere end, at det faldt sammen med egne berettigede krav. Da Kielerkanalen havde været en forudsætning for opbygning af den tyske højsøflåde og for Tysklands krav om verdensherredømmet, måtte kanalen fratages Tyskland og neutraliseres. Der ville blive skabt en neutral zone på begge sider af kanalen, og af praktiske grunde måtte denne zones nordgrænse blive Danmarks sydgrænse. Man måtte formode, at ententen ønskede så lille en kanalzone som muligt. Fulgte nordgrænsen Flensborg-Tønderlinien ville den store by Flensborg og det folkerige Angel komme til at ligge i kanalzonen, og det ville skabe store administrative og politiske vanskeligheder. Linien Sli-Dannevirke ville være mere praktisk, og det var det praktiske synspunkt, man måtte have for øje, når man diskuterede grænsespørgsmålet. Taleren mente endvidere, at der var liden grund til at tro, at det sønderjyske spørgsmål ville blive afgjort ved en afstemning, når andre og tilsvarende problemer afgjordes uden afstemning. Han henviste i denne forbindelse til spørgsmålet Elsass-Lothringen. Man måtte derfor forvente, at ententen simpelt hen ville bestemme, at Sønderjylland skulle tilbage til Danmark. Spørgsmålet var så, hvor meget af Sønderjylland man ville give.

Skulle ententen imidlertid, imod forventning, vise sønderjyderne det hensyn at lade det komme til en afstemning, hvorledes ville udfaldet da blive? Nordslesvigs skæbne var klar, men hvorledes ville det forme sig i Mellemslesvig. Efter talerens opfattelse ville gennemførelsen af en afstemning her blive meget vanskelig. Befolkningen måtte være klar over, hvad man skulle stemme om: Danmark eller kanalzonen. Der måtte være sikkerhed for en fri stemmeafgivning, og endelig måtte afstemningsreglerne og afstemningsteknikken være i orden. Disse forhold var næppe løst tilfredsstillende ved Åbenråresolutionens formuleringer. Man måtte også kræve, at landet blev militært besat før afstemningen, og taleren tænkte sig en styrke på 30.000 dansk-amerikanske soldater som en passende besættelsesstyrke. Hvorledes en afstemning ville gå, når alle disse spørgsmål var løst på en tilfredsstillende måde, ønskede han imidlertid ikke at spå om.

Utvivlsonst, fortsatte dr. Harsløf, ville en afstemning blive meget vanskelig, og ententen ville da næppe indrømme en sådan. Spørgsmålet blev da, hvorledes man i Danmark ville stille sig til grænsespørgsmålet under denne forudsætning. Skulle man nøjes med Nordslesvig eller også kræve Mellemslesvig og da hvor meget? Efter talerens opfat-

telse måtte hensynet til de mange danske inde på Mellemslesvigs højderyg veje tungt i vægtskålen. Han ville ikke lukke øjnene for de vanskeligheder, der ville opstå, hvis ca. 200.000 tyskere kom inden for rigets grænser, men disse administrative vanskeligheder lod sig vel overvinde. Det afgørende var imidlertid, om rent praktiske grunde ikke ville medføre, at store dele af Mellemslesvig fulgte med Nord-slesvig. Taleren var overbevist om, at borgerne i Flensborg ville fremsætte ønske herom, og ønskets opfyldelse ville trække Angel med sig. En sådan løsning ville også være i overensstemmelse med ententens tanker, og selv om dette ikke var afgørende, skyldte man dog ententen et ikke ringe hensyn. Hvis ententen af strategiske grunde måtte ønske, at kanalzonens grænse fulgte Sli-Dannevirke-linien, kunne han ikke se nogen grund til, at Danmark afviste dette forslag. Sine synspunkter sammenfattede han derefter i følgende: Det danske folk måtte med glæde tage alt, hvad der ved en eventuel afstemning ville til Danmark. Det danske folk måtte imidlertid være forberedt på, at der rimeligvis ingen afstemning kom, da ententen ønskede at afgøre spørgsmålet som et retsspørgsmål. Man måtte derfor være forberedt på, at den neutrale kanalzones nordgrænse ville blive Danmarks sydgrænse. Ententen ville rimeligvis af praktiske, økonomiske og strategiske grunde sætte grænsen ved Sli-Dannevirke. Det danske folk måtte derfor være klar over, at det virkelige livs praktiske grunde ville være så stærke, at det måtte overveje de eventuelle principielle vanskeligheder. Det var talerens håb, at forsamlingen ville kunne tilslutte sig disse synspunkter⁵².

Diskussionen tog herefter sin begyndelse, og adskillige talere havde ordet. Nogen udelt tilslutning opnåede dr. Harsløf ikke, men der var dog adskillige deltagere, der udtrykte håbet om, at Danmark ville kunne rykke sine grænsepæle frem til Dannevirke-linien. Der faldt i denne forbindelse skarpe bemærkninger om regeringen og dem, der ville nøjes med Clausen-linien. Dr. Tolderlund var vel den, der udtalte sig klarest til fordel for de Harsløf'ske synspunkter. »Hvis Ententen, efter at have anlagt en Kanalzone, sagde: I skal tage det og det, saa skulde vi nødig gaa den Vej at sige nej tak. Jeg tror,« udtalte han videre, »at vi vil kunne trænge mod Syd ad fredelig Vej.« Taleren tog bestemt afstand fra de kredse, som på forhånd ville diktere sønderjyderne en grænse. »Vi ønsker vor Ret, og vi anmoder Ententen om at bestemme, hvor langt vor Ret gaar.« Også dr. Nordentoft håbede på

kanalstaten og udtalte som sit ønske, at dens udstrækning ville blive en sådan, at hele Mellemslesvig kunne komme til Danmark.

Pastor Gjørup fra Lundforlund var derimod ikke tilfreds med Dannevirke-linien. Med udtalelsen »Giv os vort Land fra 1864 tilbage«, krævede han en genoprettelse af Ejdergrænsen. Også læge Lollesgård fra Odense var tilhænger af så sydlig en grænse som muligt, og red. Nyberg fra det uafhængige socialdemokratiske blad Dagens Ekko drog også en lanse for Slien-Dannevirke-linien.

Redaktør Nyberg provokerede også sin partifælle fra Flensborg frem på talerstolen. Valdemar Sørensen skildrede, hvorledes arbejderne i Flensborg endnu stod usikkert over for grænsespørgsmålet, idet man først måtte være klar over, hvorledes de sociale forhold var ordnet i Danmark, og hvorledes beskæftigelsessituationen ville blive i et udpræget agrarland som Danmark. Han var imidlertid kommet til Danmark for at få disse spørgsmål belyst. Personlig ville han helst under dansk styre, og efter hans mening ville en afstemning til Ejderen give dansk flertal. Fra forsamlingen (red. Nyberg og overretssagfører Peter Paulsen, København) ilede man straks til med udtalelser om, at arbejderne ville få glimrende vilkår i Danmark, og Nyberg gav udtryk for det håb, at Valdemar Sørensen, når han havde fået den fornødne orientering i Danmark, ville drage tilbage til Flensborg og blive en udmærket agitator for det sønderjyske spørgsmål i dansk forstand, en udtalelse der hilstes med tilslutning fra forsamlingen.

Blandt mødedeltagerne var også den forhenværende legationssekretær, grev Bent Holstein-Holsteinborg, der indledningsvis citerede en udtalelse af Clemenceau fra 1916 i anledning af, at det var blevet ham meddelt, at Danmark kun ønskede Nordslesvig: »Jeg vidste ikke, at Danmark vragede en Del af sit eget Land«. Grev Holstein udtalte nu sin glæde over, at sønderjyderne gennem Åbenråresolutionen havde krævet det nordslesvigske spørgsmål afgjort som et europæisk spørgsmål i modsætning til den danske regering, der kun tvunget af omstændighederne havde sluttet sig hertil. Der måtte nu arbejdes videre på det af Det mellemslesvigske Udvalg skabte grundlag, og han tog stærkt til orde for en omgående militær besættelse af området.

Også Vilh. la Cour var kommet til stede og bad om ordet. Han protesterede bestemt mod de fremsatte ønsker om at overlade det til ententen at trække grænsen. Målet måtte være at blive enige med sønderjyderne om den grænse, som vi bedst kunne være tjent med,

og så forsøge at få dette ønske opfyldt. Han håbede endnu på et omslag i Angel, men kom det ikke, burde vi ikke modtage dette område. Man måtte imidlertid bestemt holde på, at Åbenråresolutionens § 5 blev honoreret fuldt ud.

Den af mødedeltagerne, der efter referatet at dømme, gjorde størst indtryk på forsamlingen, og som til en vis grad stjal billedet fra arrangørerne, var Andreas Grau. Hans tilsynekomst på talerstolen udløste minutilangt bifald. Som påvist foran s. 147f. stillede han sig klart på selvbestemmelsesrettens grund, og det personlige bifald, der mødte ham, da han steg ned af talerstolen, må snarest betragtes som en hyldest til hans person og hans indsats for at indsamle underskrifter på de cirkulerende lister om afstemning, end til hans anskuelser. Disse adskilte sig afgørende fra flertallets.

Fra arrangørernes side var der lagt op til en resolution i udpræget Dannevirkeånd, der utvivlsomt skulle have til formål at neutralisere virkningerne af Åbenråresolutionen i den danske offentlighed. Der kom imidlertid ikke rigtigt noget ud heraf. Flere deltagere, bl. a. Vilh. la Cour, virkede ivrigt for, at mødeudtalelsen fik en mere neutral form, og efter at adskillige udkast var blevet forelagt og debatteret, enedes man om følgende resolution: »Mænd og Kvinder samlede fra hele Landet til Møde i Fredericia 10. December 1918 udtaler sin Tak til det mellemslesvigske Udvalg for det maalbevidste Arbejde for Danskhedens Fremgang og tilsiger det dens Støtte samt sætter dens Haab til, at de associerede Magter ved Fredskonferencen vil raade Bod paa den Uret, som Sønderjyderne gennem 54 Aars Undertrykkelse har lidt.«

Det karakteristiske ved denne resolution er det, der ikke står i den. Ikke med et ord omtales det grundlæggende princip for spørgsmålets afgørelse, som alle ansvarlige instanser både nord og syd for Kongeågrænsen havde formuleret, nemlig en afgørelse efter en afholdt folkeafstemning. Der blev heller ikke formuleret noget ønske om, hvor langt mod syd man ønskede at gå. Derimod udtaltes et almindeligt håb om, at ententen ville råde bod på den uret, som var overgået sønderjyderne under den lange udlændighedstid, en udtalelse som de fleste ville kunne godkende. For dem, der ikke havde deltaget i mødet, og som ikke havde nogen mulighed for at skaffe sig underretning om de synspunkter, der var kommet til orde, må virkningen have været ringe. På den anden side kan man ikke lukke øjnene for,

at deltagerne i mødet i deres hjemlige kreds kan have bidraget til at bringe de fremførte synspunkter ud i en videre kreds. Betydningen heraf lader sig imidlertid ikke måle.

Til en vis grad førtes diskussionen fra Fredericiamødet videre i dansk presse i de kommende uger, og det var navnlig kanalstatsplanerne, som debatteredes. Vilh. la Cour tog spørgsmålet op til behandling i en artikel, som under titlen: Dogmetro offentliggjordes i dagbladet København for 13. december 1918. Han gjorde det her ganske klart, at man i øjeblikket intet vidste om ententens formodede kanalstatsplaner, og at der derfor ingen grund var til at tro, at ententen ville lægge sig fast på Sli-Dannevirke-linien. Man burde alene overveje, hvad der tjente egne interesser bedst, og en grænse ved Sli-Dannevirke-linien kunne kun ønskes under den forudsætning, at hele »Mellemslesvig frit og ubetinget tilsiger os Godvilje.« Åbenråsresolutionens § 5 måtte uden indskrænkninger være grundlaget for det arbejde, der skulle gøres. Forlod man dette grundlag, ville man ikke alene skille sig fra nordslesvigerne, men også fra mellemslesvigerne. Det ville derfor være heldigst for øjeblikket at lade storpolitikken fare.

I et indlæg i samme blad for 18. december søgte dr. Harsløf at imødegå la Cour, idet han understregede, at formålet med hans foredrag i Fredericia havde været at påvise, at hvad der tjente ententen bedst også tjente Danmarks grænsepolitiske interesser bedst. Han mente ikke, at Danmark på bekostning af egne interesser skulle sælge sig helt og holdent til England, men, hævdede han, der blev arbejdet for at skille ententen fra os og knytte os til Tyskland »i den Grad, at man paa ledende Steder saa at sige søger at indskrænke Ententens Andel i vort nationale Spørgsmaals Løsning til det mindst mulige.«

Dette svar, der unægtelig gled uden om det virkelige problem, kaldte på ny la Cour frem, som i en lederartikel for 19. december med styrke fremhævede, at ville man argumentere for en Dannevirke-linie, måtte man vise mod og mandshjerte til at sige, at denne linie ønsker vi ud fra en dansk vurdering af fremtiden og dens mange muligheder. »Vi er stærke nok til at tage den. Vi kan se bort fra Folkenes Selvbestemmelsesret og forlanger vor historiske Folkegrænse, og vi frygter ikke for de Kampe, som dette vil bringe.« Han troede imidlertid ikke på, at Danmark havde en regering eller folkeførere, der ville gå ind for disse synspunkter. Endnu fortsattes debatten med et langt indlæg fra dr. Harsløf juleaftensdag og et nyt svar fra la Cour, hvori

denne på ny tog afstand fra kanalstatsplanen og påviste de farer, der kunne opstå for Danmark, hvis kanalzonen engang i fremtiden brød sammen, og man statsligt havde herredømmet over områder, som atter ønskede at løsrive sig. »Denne Fare løber vi ikke, naar vi gennemfører en mellemslesvigsk Afstemning og godkender dens Udfald, saa vidt praktiske Hensyn tillader det. Vi har kun at tage Hensyn til vort eget Folks Fremtid. Vi har ingen Forpligtelse til at diskutere, hvad Udlandet muligvis kan ønske, før vi er klare over vore egne Ønsker og tillige ved, i hvilken Retning dette Udlands Opfattelse gaar.« I det citerede stykke finder man endnu engang det synspunkt formuleret, som er et gennemgående motiv i de fleste af Vilh. la Cours grænsepolitiske indlæg, at det endnu er for tidligt at lægge sig fast på et konkret formuleret grænsepolitisk mål. Udviklingen må gå videre, indtil man har et klarere indtryk af stemningen i Mellemslesvig. Man bør ikke i utide afskære sig fra muligheder, som fremtiden kan bære i sit skød.

Fra den pressedebat, som blev foranlediget af Fredericiamødet, kan der endnu være grund til at fremhæve en ledende artikel i Ribe Stiftstidende, skrevet af bladets sønderjyske medarbejder cand. theol. Holger Andersen. De Harsløf'ske synspunkter stred mod princippet om folgenes selvbestemmelsesret, hævdedes det her⁵³. Man burde tilstræbe en ordning, der gav udtryk for det danske folks interesser, og ingen var tjent med at få flertallet af en befolkning ind under dansk styre mod denne befolknings vilje eller ved et simpelt magtsprog uden befolkningens medvirken. Fra dansk side måtte man ønske, at nyordningen i store træk hvilede på befolkningens tilslutning, og dette kunne ikke stride mod ententens interesser.

Som påvist foran var der under Fredericiamødet også kommet udtalelser frem, der krævede en endnu sydligere grænse end Sli-Dannevirke-linien. De samme synspunkter kan man også senere registrere. Således tog den kendte zoolog og politiske skribent dr. phil. H. J. Hansen i et indlæg i bladet Vort Land kraftigt til orde for, at Danmark skulle fastholde sin historiske ret til de tre gamle hertugdømmer på den måde, at man krævede hele Slesvig og den nordvestlige del af Holsten indtil Kielerkanalen, samtidig med at man forlangte, at resten af Holsten, hele Lauenborg og måske også Hamborg blev udskilt af Preussen og organiseret som en stødpudestat mellem Danmark og fremtidens Tyskland. Forslaget er karakteristisk for sin op-

havsmænd og viser, hvilke desperate forslag grænsespørgsmålets rejsning i 1918 kunne give anledning til.

I det foregående er forsøgt en præsentation af de grænsepolitiske synspunkter, som i årets sidste uger kom til orde i dansk offentlighed. Fremstillingen og dokumentationen kunne være gjort endnu bredere. Der er stof nok at øse af, både i trykte og utrykte kilder. De gengivne citater fra de forskellige lejre må i hvert fald være tilstrækkelige til at fastslå den kendsgerning, at den enighed i grænsespørgsmålet, som de politisk ansvarlige i kongeriget havde givet udtryk for, ingenlunde fandt genklang hos den interesserede offentlighed. Her stod allerede nu mening mod mening.

Til belysning af de kongerigske stemninger over for grænsespørgsmålet i årets sidste uger skal endnu fremdrages 3 breve fra H. P. Hanssens arkiv, som hver for sig er karakteristiske for de tre retninger inden for den offentlige debat, som ovenfor er omtalt.

På Eriksholm sad i disse uger Venstres tidligere udenrigsminister grev William Ahlefeldt Laurvig (1860-1923) og fulgte med største interesse begivenhedernes udvikling. 24. november satte han pen til papiret og skrev følgende til H. P. Hanssen:

»Jeg sidder her ude paa Landet fjernt fra al Politik og fryder mig i den Grad over, hvad der i dette Øjeblik sker i Sønderjylland, at jeg ikke kan andet end sende Dem et Par Ord.

Aldrig i mine dristigste Drømme havde jeg tænkt mig, at vore Ønsker kunde realiseres under saa heldige Auspicier. Genforeningen vil foregaa med Tysklands Billigelse, uden at vi til Gengæld maa yde noget i Form af Toldunion eller lignende, og vi have Udsigt til at faa alt dansk med, men forhaabentligvis ogsaa kun det. Til et saa lykkeligt Resultat har De mere end nogen anden bidraget, og De vil forstaa, at jeg følger Trang til som Dansker at bringe Dem en varmt følt Tak.

I den Politik, der førtes før Krigen, have vi jo altid været enige. Vi fandt begge, at det, uden at skjule at der fandtes et sønderjydske Spørgsmaal, var nødvendigt at forbedre vort Forhold til Tyskland, baade for at sikre Danmark under en kommende Verdensbrand og for saa vidt muligt indtil bedre Dage indtraf, at mildne Nordslesvigernes haarde Lod. Det første lykkedes, det andet for saa vidt kun, som Stillingen vilde have været endnu værre, hvis en skrappere Politik var bleven ført i Danmark og i Sønderjylland.

De har Grund til med Tilfredshed at se tilbage paa den forløbne vanskelige Tid. De er optraadt med sjælden Klogskab og har gjort Dem fortjent til den højeste Anerkendelse saavel fra Sønderjydernes Side som fra Kongeriget.«

Omtrent samtidig med at H. P. Hanssen modtog denne varmtføjte og fuldkomne tilslutning til den grænsepolitik, han havde lagt op til, ankom et andet brev til hjemmet i Nygade, der var noget mere forbeholdent i sin tilslutning. Brevet var skrevet af den daværende teologiske professor Valdemar Ammundsen, der siden sin ungdom havde levet aktivt med i sønderjydernes kamp, og som efter 1920 skulle komme til at gøre en aktiv indsats i det rent praktiske genforeningsarbejde. Hans brev er dateret 21. november og lyder i det væsentlige således:

»... Nu maa jeg bringe Dem en hjertelig Tak og Lykønskning i Anledning af de Begivenheder, som fylder os alle med dyb Glæde [Åbenråresolutionens vedtagelse]. Og saa maa jeg have Lov til at fremlægge for Dem nogle Overvejelser om Situationen . . .

Der er her i Kongeriget fremtraadt tre Afskygninger: Den ene er den, der kun ønsker det afgjort danske Nordslesvig, og som helst vilde have Sagen ordnet inden Fredskonferencen. Til denne Fløj hører brave og kyndige Venner af Sønderjylland som Dr. Mackeprang og H. V. Clausen, men ogsaa Folk af mere tvivlsom Værdi, dels ved at de er i den Grad Opportunister, at de i deres tilsyneladende Klogskab i Grunden bliver kortsynede, dels ved, at de før har været lunkne eller i hvert Fald mente, at man helst skulde begrave Genforeningshaabet. Nu er det godt, at de har skiftet Mening, men de er for nyomvendte til at have særlig Autoritet, omend de paa Grund af udmærkede Forbindelser har en betydelig Indflydelse.

Paa den modsatte Fløj staar de, der ønsker en sydlig Grænse. En Ejderlinie har saa faa Tilhængere, at man helt kan se bort fra dem. Derimod er en Del Tilhængere af Dannevirkelinien. Der er herimellem Studenterforeningspolitikere af tvivlsom Lødighed, men ogsaa brave Folk, der imidlertid ledes mere af Romantik end af Virkelighedssans. Ogsaa disse har udmærkede Forbindelser, men til en helt modsat Side, som dog maaske kan faa stor Indflydelse paa den endelige Fredsslutning.

Men mellem de to Grupper staar en tredje, hvortil jeg regner mig selv. Vi har fremfor alt ikke ønsket noget foregrebet, før Sagen var

tilstrækkelig oplyst. Vi har ment, at det vilde være ganske skæbnesvangert at forsøge en endelig Ordning før paa Fredskonferencen. Det drejer sig jo nemlig ikke blot om at løse Spørgsmaalet, men ogsaa om at løse det saadan, at derved intet foregribes med Hensyn til Landets almindelige politiske Orientering. Af denne Grund har f. Eks. jeg først forsøgt grundigt at omarbejde den Adresse [Oktoberadressen], der har været under Cirkulation, og da Omarbejdelsen ikke kunde blive grundig nok, har jeg nægtet at underskrive den. Thi i den var der endnu Spor tilbage af, at det var som vedrørte Spørgsmaalet kun to Lande, medens jo dog en tredje Gruppe af Magter vil forlange et Ord med. Her har Adressens Ophavsmænd haft en for snæver Horizont, og naar de mente at kunne paaberaabe sig Dem, maa det sikkert bero paa en Misforstaaelse, da De jo netop i Deres Tale i Rigsdagen henviste til Fredskonferencen. Med Hensyn til Grænsespørgsmaalet har vi fremfor alt villet afvente Sønderjydernes egen fri Tilkendegivelse. Nu mener jeg, at Aabenraaresolutionen er et lykkeligt Skridt. Den fastslaar det sikre og lader Muligheder aabne med Hensyn til det usikre. Maaske en Afstemning ikke fører syndelig videre end Linjen fra Kobbermøllebugten til Vidaaen. Men der havde været noget uhæderligt i ikke at aabne Muligheder Syd for denne Linje. Maaske ogsaa en absolut Fastholden ved den ogsaa vilde give farlige Bestræbelser Vind i Sejlene. Ved Aabenraaresolutionen er der blevet Mulighed for en Enhedsfront med Dem som Fører . . . «

Det tredje brev, der skal citeres i denne sammenhæng, er skrevet af pastor A. M. Pedersen i Ålborg og under indtryk af Fredericia-mødet. Det lyder således:

»I Ærbødighed og Beundring for den Gerning, De har faaet Lov til at udføre, tillader jeg mig at sende Dem nærværende. Jeg kommer lige fra Mødet i Fredericia, hvortil De jo ogsaa var indbudt. Der er vist næppe noget Menneske i hele den dansktalende Verden, hvis Ord i det sønderjyske Spørgsmaal har saadan en Vægt som Deres. En Udtalelse fra Dem ville spille en indgribende Rolle overfor meget store Dele af Danmarks Befolkning, og der er et bestemt Ord fra Dem, der vil rydde Betænelighederne bort hos mangfoldige, og dette Ord er: Grænsen ønsker vi ved Dannevirkestillingen. Lytter man til Pulsslaget, faar vi bestemt det Indtryk: Sønderjyderne er uenige. Svigt os ikke, lyder det fra Mellemslesvig, og svigt ikke den gamle historiske Grænse, lyder det fra store Dele af Danmarks Befolkning.

De kan – om noget Menneske kan – udvirke, at Leddet kommer i Lave.«

De her citerede breve kan suppleres med mange flere fra H. P. Hanssens righoldige arkiv, og sammenholdt med de trykte udtalelser i aviser og tidsskrifter giver de et overvældende indtryk af den interesse, hvormed grænsespørgsmålet blev diskuteret i den kongerigske offentlighed. Den mistrøstighed, som H. P. Hanssen på et tidligt tidspunkt havde givet udtryk for, at dansk offentlighed holdt sig tavs over for grænsespørgsmålet, stemte ikke med virkeligheden. Selv om der ikke foreligger direkte vidnesbyrd herom, har man sikkert grund til at formode, at H. P. Hanssen med interesse har fulgt den kongerigske grænsedebat. De skarpe modsætninger, som kom til orde, kan ikke have overrasket ham. De var jo ikke af ny dato. Om han har tillagt dem nogen større betydning for grænsespørgsmålets videre forløb er måske mere tvivlsomt.

Derimod er der grund til at tro, at redaktør Ernst Christiansens tilbagevenden til hjemstavnen og hans aktive indgriben i den specielt sønderjyske debat gjorde større indtryk og var medvirkende til, at Vælgerforeningens tillidsmænd på ny blev stævnet til møde i Åbenrå.

4. Optakten til og forløbet af Vælgerforeningens møde d. 30. december 1918.

10. dec. 1918 vendte redaktør Ernst Christiansen hjem fra fronten, og 16. dec. stod hans navn på ny på Flensborg Avis som ansvarshavende redaktør⁵⁴. Under samme dato offentliggjordes den første af en række ledende artikler, hvori han tog stilling til grænsespørgsmålet. I de følgende dage bragtes yderligere artikler fra hans hånd, i hvilke han uddybede sine synspunkter. Hermed trådte den mand frem på arenaen, der mere end nogen anden sønderjysk personlighed skulle blive H. P. Hanssens nationalpolitiske modstander.

Ernst Christiansen var dybt skuffet over Åbenråresolutionens indhold, og i en dagbogsoptegnelse under 17. dec. hedder det: »Oprørt over Vælgerforeningens Afstemningsgrænse. Skuffet over, at denne ikke har mødt mere Modstand«⁵⁵.

Den skuffelse, der betroedes dagbogens blade, kom også tydeligt frem i de artikler, som nu offentliggjordes i Flensborg Avis, og samtidig gaves udtryk for en forhåbning om, at ententen ville tage sagen

i sin hånd og uden at spørge Danmark diktere, hvor den fremtidige sydgrænse skulle gå. Efter Christiansens opfattelse kunne hverken Danmark eller den danske regering, der havde holdt sig uden for krigen, bestemme sønderjydernes fremtidsskæbne. Sejrherrerne vil ganske naturligt kunne kræve, at det er dem, der dikterer freden. Det tilkommer herefter os at afvente, hvad de siger. De kender historien og nationalitetskampen hos os. De vil røgte deres eget tarv og samtidig søge at råde bod på gammel uret i henhold til de Wilson'ske punkter. Når sejherrerne former freden, er der herefter kun et at gøre for alle danske, nemlig at vise retfærdighed imod alle dem, hvis ønsker krydses ved nyordningen. På dette punkt kan vi alle være enige, og her vil de, der har døjet hårdest under preussisk tvangsstyre, gå i spidsen. Kommer tysksindede medborgere med under Danmark, skal vi forsvare deres naturlige menneskeret. Ydes denne retfærdighed med rund hånd, og former de økonomiske kår sig nogenlunde, vil alt, hvad man har frygtet for, opløse sig i intet.

Efter Christiansens opfattelse løste Åbenråresolutionen ikke gammel uret, men skabte ny uret, nemlig imod vore egne. Man vil unde os en særlig afstemning, hvis vi selv sætter den igennem. Vi vil imidlertid ikke være bitre, og vi hilser derfor »de forunderlige Røster fra tidligere døde Egne i Mellemslesvig som Vaarens første spæde Fuglekør og sætter vor Lid til, at ikke de enkelte, hvis Omsorg og Bekymring for Fremtiden til syvende og sidst bunder i Mangel paa Tillid til det danske Folks Styrke og Fremtidsvilje, vil komme til at bestemme vor Skæbne, men at det er de store Møller, der maler langsomt, at det er den historiske Retfærdighed, for hvem 100 Aar er som en Dag, der nu omstyrter Regeringer og sætter nye Grænser.«

I en følgende artikel, der under titlen: Livets Ret offentliggjordes i Flensborg Avis for 19. december, førtes disse tanker videre. Så vidt vides, hed det her, tyder meget på en afgørelse uden afstemning. Derfor må alle danske føle det som en pligt at indrette sig efter denne mulighed. Det er givet, at Danmark, selv om regeringen gør det modstræbende, vil blive nødt til at tage imod, hvad de allierede ønsker. Om disse i deres tilbud ikke går ud over, hvad der er dansk national grund gennem tiderne, vil den regering blive fejlet til side, der prøver på at sige nej. Den tillid har vi til det danske folk. Danmark kunne aldrig have fået det tabte land tilbage under heldigere ydre vilkår end nu. Derfor skal man ikke ængstes for fremtiden. »Krigen og dens Ud-

fald burde have omvendt de vantro og lidet troende, burde have givet dem Tillid til det danske Folks Fremtid. Vi bunder i vort Lands Historie gennem 1000 Aar, men vi hævder ogsaa, at vi har Livets Ret og Tilliden til vort Folks Fremtid paa vor Side.«

Med disse artikler havde Ernst Christiansen proklameret en grænsepolitik, der var diametralt modsat den, der var blevet formuleret gennem Åbenråsresolutionen. Christiansen ønskede grænsen dikteret af ententen, og når blot denne ikke tildelte Danmark mere end, hvad han betegnede som »dansk national Grund gennem Tiderne« dvs. området ned til Sli-Dannevirke, burde Danmark med glæde tage mod dette tilbud. Han anså det for en selvfølge, at Danmark under denne forudsætning indrømmede de tysksindede medborgere, der på denne måde blev tvangsindlagte danske statsborgere, fuld national frihed, og han mente, at krigens udfald medførte, at man ikke behøvede at ængstes for fremtiden. I Ernst Christiansen fik alle de, der var skuffede over Åbenråsresolutionens indhold, en begavet og energisk leder, der både kunne samle og opildne. Det gjaldt såvel oppositionen i Sønderjylland, som i kongeriget.

Hvorledes modtog nu Christiansens nærmeste medarbejdere i Flensborg de nye toner, der havde lydt i bladet. Omkring 19.-20. december var Andreas Grau vendt tilbage fra København, hvor han havde overbragt regeringen de mellemslesvigske adresser. Christiansen noterer under 20. dec. i sin dagbog, at Andreas Grau oplyser, at den danske regering venter at få afgørelsen i grænsespørgsmålet. »Vi drøfter roligt vor forskellige Opfattelse af dette,« fortsætter dagbogen, »jeg minder om Ungdomsforeningernes lyse Syn før Krigen paa Arbejdet i de truede Egne«⁵⁶. Det synes klart, at Andreas Grau har taget bestemt afstand fra sin redaktørs grænsepolitiske synspunkter, og at han har tilkendegivet en vis skepsis over for hans optimistiske syn på danske gevinster i de truede områder. Samme dag som denne samtale mellem redaktør og medarbejder fandt sted, var der møde i Det mellemslesvigske Udvalg under formandens, grosserer J. C. Paulsens ledelse. Stemningen var åbenbart her mere på linie med Christiansens opfattelse. Han noterer i hvert fald, at andre medlemmer af udvalget venter, »at de allierede selv træffer Afgørelsen«⁵⁷. I ledende danske Flensborgkredse havde således ønsketænkningen vundet stærkt indpas.

Medens det er muligt, at H. P. Hanssen ikke har tillagt de konge-

rigske udtalelser om en kommende grænse ved Dannevirke nogen større betydning, er det overvejende sandsynligt, at proklamationen af Dannevirkegrænsen i Flensborg Avis som målet for dansk grænsepolitik har medvirket til, at han besluttede at indkalde Vælgerforeningens tilsynsråd til et nyt møde. Flensborg Avis var landsdelens største dagblad, og den agitation imod Åbenråsresolutionen, som nu var sat i gang, kunne blive farlig. Der måtte iværksættes et modstød, og hertil kunne Vælgerforeningen anvendes. Der var imidlertid også andre spørgsmål af mere praktisk natur, som måtte afgøres af Nordslesvigs eneste eksisterende politiske organ, og en indkaldelse blev derfor iværksat. Indbydelserne udsendtes omkring 20. december, og mødestedet var på ny Folkehjem i Åbenrå.

Til det fastsatte tidspunkt 30. december mødtes på ny Vælgerforeningens bestyrelse og tilsynsråd. Sandsynligheden taler for, at det i det væsentlige var den samme kreds, der kom, som havde deltaget i det historiske møde i november. Enkelte havde dog ikke deltaget sidste gang, bl. a. Ernst Christiansen, der i sin dagbog skriver, at det lange og trættende møde fandt sted »i det gamle tilrøgede Lokale paa Folkehjem«⁵⁸. Også om dette møde er der efterladt meget få oplysninger. Ligesom det foregående blev det betragtet som fortroligt, og der kom ingen referater i pressen. Derimod offentliggjordes de vedtagne beslutninger. Det officielle mødereferat er yderst magert men spredte notitser i efterladte dagbøger og breve giver visse oplysninger⁵⁹. Også enkelte avisnotitser, offentliggjort mange måneder efter mødet, giver glimt af forhandlingens forløb.

Mødet lededes som sædvanligt af Peter Grau, og som første punkt på dagsordenen behandlede spørgsmålet om nyvalg af tilsynsråd og bestyrelse. H. P. Hanssen åbnede diskussionen og anbefalede i henhold til det officielle mødereferat, at man skred til nyvalg. Alle sad uden mandat, fordi det under krigen ikke havde været muligt at afholde valg. Da det var nødvendigt, at Vælgerforeningen også i fremtiden kunne få forelagt betydningsfulde spørgsmål til afgørelse, måtte der ikke kunne rokkes ved de beslutninger, der skulle træffes. Under den efterfølgende debat talte bankdirektør Rossen mod forslaget, medens det anbefalede af advokat Andersen fra Haderslev. Ved afstemningen vedtoges forslaget om nyvalg med stort flertal. Det vidner i høj grad om H. P. Hanssens taktiske forudseenhed, at han på dette tidspunkt gennemtvang et nyvalg. Endnu kunne man regne med

flertal for den lagte grænsepolitik, men man kunne ikke vide, hvad fremtiden bar i sit skød.

Man enedes herefter om, at valget skulle finde sted søndag d. 26. januar 1919. Hidtil havde Vælgerforeningen været organiseret i 24 lokale distrikter, men man besluttede ved det forestående valg at organisere et 25. distrikt omfattende en del landsogne syd for Tønder, nemlig Medelby, Ladelund, Karlum, Brarup, Klægsbøl og Læk, altså sogne i det eventuelle mellemslesvigske afstemningsdistrikt. Til dette nye distrikt henlagdes endvidere de to sogne Sønderløgum og Ubjerg, der tidligere havde hørt under 24. distrikt. H. P. Hanssen havde inden jul modtaget en henvendelse fra gårdejer P. Damgaard i Bramsted med anmodning om, at en lille delegation på 4-6 medlemmer fra de omtalte mellemslesvigske sogne måtte deltage i mødet i Åbenrå, og de havde straks fået den ønskede tilladelse⁶⁰. Der oprettedes nu et særligt distrikt af disse sogne, og gårdejer Damgaard påtog sig at forestå valget. Der er ikke bevaret nogen efterretning om, at forslaget mødte modstand.

Forsamlingen gik derefter over til at behandle det næste punkt på dagsordenen, nemlig et forslag fra H. P. Hanssen om, at man skulle afholde sig fra at deltage i det forestående valg til den tyske nationalforsamling, der skulle sammenkaldes i Weimar for at give det revolutionære Tyskland en ny forfatning. Forslaget var blevet vedtaget på en såkaldt rigskongres i Berlin 19. dec. 1918 mod venstregruppens protest, og valget var berammet til at finde sted 19. jan. 1919⁶¹. H. P. Hanssens forslag blev enstemmigt godkendt, og man tiltrådte ligeledes følgende erklæring, bestemt for offentliggørelse i pressen:

»Efter at Ententen har sejret, og Tyskland har antaget Wilson-programmet som Grundlag for Verdensfreden, betragter vi vor Hjemstavns nær forestaaende Adskillelse fra Tyskland og Genforeningen med Danmark som en Kendsgerning. Skønt vi endnu er tyske Statsborgere, og som saadanne fuldt ud berettigede til at deltage i Valgene til den tyske Nationalforsamling, betragter vi det dog under disse Forhold som urigtigt at øve Indflydelse paa det tyske Folks indre Anliggender. Vi opfordrer derfor alle danske Sønderjyder til at afholde sig fra Deltagelse i de forestaaende Valg til Nationalforsamlingen«⁶².

Ifølge mødets dagsorden skulle der herefter aflægges beretning om de nedsatte udvalgs virksomhed. For at forberede landsdelens over-

gang under dansk administration havde H. P. Hanssen fået nedsat forskellige udvalg, bl. a. et økonomisk udvalg og et kirkeligt udvalg. En beretning om udvalgenes arbejde blev også afgivet, og H. P. Hanssen synes at have udvidet denne redegørelse til også at omfatte en skildring af de begivenheder, der var hændt, siden Vælgerforeningen sidst havde holdt møde. Herunder kom han også ind på en omtale af de forskellige forslag om Danmarks kommende sydgrænse, der var kommet frem på møder og i pressen. Hvor meget han har røbet om sin virksomhed siden slutningen af november, ved man ikke, da det officielle referat på dette punkt intet oplyser. Faktisk havde H. P. Hanssen siden mødet i november været 2 gange i Berlin og på 3 besøg i København, endvidere havde han haft forskellige forhandlinger med toneangivende tyske politikere i Kiel, der efter revolutionen havde overtaget ledelsen af provinsen Slesvig-Holsten.

H. P. Hanssens første rejse til Berlin er skildret foran s. 91. 10. dec. rejste han på ny til Berlin, hvor han havde en række forhandlinger med det nye Tysklands ledende mænd og deres administrative rådgivere⁶³. Man drøftede bl. a. egnede modforholdsregler mod uønskede tyske jordspekulanter opkøb af nordslesvigsk jord og levnedsmiddelforsyninger til Tyskland. H. P. Hanssen havde også en lang samtale med den designerede leder af den tyske fredsdelegation, grev Bernstorff, og emnet var naturligvis Nordslesvigs afståelse. Som omtalt foran s. 133ff. besøgte H. P. Hanssen København i begyndelsen af december måned. Omkring midten af måneden var han på ny nogle dage i den danske hovedstad. Han traf her Andreas Grau, der kraftigt opfordrede ham til at deltage i det store møde i Cirkusbygningen, men dette afslog han. Derimod indvilligede han i at holde et foredrag i en snæver kreds af danske pressefolk. Under dette besøg forhandlede han ligeledes med udenrigsminister Scavenius for at få de sidste efterretninger fra Frankrig. En tredje rejse blev foretaget omkring 28. december. Hovedformålet var et besøg hos H. N. Andersen, hvor man drøftede fremtidige nordslesvigske skibsfartsinteresser. Etatsråden lovede støtte, hvis man ønskede at oprette et skibsbyggeri i Åbenrå. Man drøftede naturligvis også grænsespørgsmålet. I sin dagbog har H. P. Hanssen noteret følgende udtalelse fra H. N. Andersen: »Vi maa have en Forstandsgrænse og ikke en Følelsesgrænse.«

Med hensyn til den anden del af H. P. Hanssens tale i Vælger-

foreningens møde d. 30. dec., indeholder det officielle mødereferat en kort og lakonisk meddelelse om, at H. P. Hanssen skarpt understregede princippet om folkenes selvbestemmelsesret. Det må imidlertid være berettiget at antage, at hans udtalelser i det væsentlige har fulgt den linie, som så sent som d. 27. dec. var blevet tilkendegivet i en leder i H. P. Hanssens eget blad Hejmdal.

I artiklen omtales til indledning de mange vidtgående krav, der var kommet til orde for en sydligere grænse, herunder forslaget om, at man skulle lade ententen fastsætte grænsen. Heroverfor fastslog bladet, at den danske rigsdag og regering enstemmigt havde stillet sig på samme standpunkt som Vælgerforeningen, nemlig selvbestemmelsesretten. »Der er ingen Grund til at tro,« fortsatte bladet, »at ikke Ententen vil handle i Overensstemmelse med de danske Sønderjyders og det danske Folks Ønsker.« Vi ved ikke, om de pågældende bygger på andet end gisninger, »men Informationer, som vi er i Besiddelse af, og som stammer fra en Side, som vi holder for meget vel underrettet og absolut paalidelig⁶⁴, gaar i hvert Fald i modsat Retning og efterlader ingen Tvivl om, at Ententen . . . vil lade de danske Sønderjyders og det danske Folks Ønsker . . . øve den bestemmende Indflydelse paa Grænsens Fastsættelse. Under disse Forhold kan vi kun raade vore Læsere til ikke at lade sig vildlede af Forsikringer og Paastande om, at der vil blive fastsat en Grænse, som ikke tager Hensyn til Folkenes Selvbestemmelsesret.«

Om den debat, som herefter kom i gang, meddeler den officielle protokol, at der til dette punkt »knyttede sig en meget saglig, rolig og lang Drøftelse. Langt den overvejende Del holdt dog paa den den 17. Novbr. vedtagne Resolution.« Ved hjælp af andre kilder kan man imidlertid give et mere detailleret billede af forhandlingens forløb.

Således bad redaktør Christiansen nu om ordet, og i hans dagbog hedder det: »I mit første Indlæg efter min Hjemkomst nævner jeg de to Muligheder, at de allierede eller Danmark sætter Grænsen. Kun Dannevirke-Linjen tilfredsstiller min Retsfølelse. En Afstemning nu byder os et uretfærdigt Grundlag. Vil ikke nu arbejde paa at kuldaste det givne Grundlag og derved skabe indre Strid; men vi maa kunne samles om at bygge videre i Enighed: Ingen ny Uret mod vort eget Folk, hvor det har lidt mest Uret. Saa betryggende Former for en fri Viljestilkendegivelse som muligt. Ikke skære fra gammel dansk Folkegrund paa Forhaand. Besættelse i Forvejen og Frihed til

at arbejde. Distriktsvis Afstemning i hele Slesvig med geografisk Af-runding«⁶⁵.

Selv om Christiansens indlæg kun er bevaret i denne koncentrerede form, oplyses dog så meget, at det klart fremgår, at det i realiteten var en undsigelse af Åbenråresolutionen. Han nævnedes på ny muligheden af, at spørgsmålet kunne afgøres ved et diktat fra ententen, og kom det til afstemning, måtte man ikke på forhånd skære dansk folkegrund fra, men kræve afstemning til Dannevirke-linien. Kort sagt, en gentagelse af, hvad der allerede var kommet til orde gennem artiklerne i Flensborg Avis i de foregående uger.

Efter at have omtalt sit eget indlæg nævner Christiansen også i dagbogen enkelte andre deltagere i debatten. Han omtaler først advokat Ravn, om hvem han bl. a. oplyser, at han redegjorde for de tyske overgreb mod den danske befolkning i Mellemslesvig. Han fortæller, at Kloppenborg-Skrumsager havde ordet, og at denne udtalte sin glæde over de fremkomne danske røster fra Mellemslesvig. Han gengiver ligeledes nogle af de modargumenter, som H. P. Hanssen fremførte under den videre debat. Spørgsmålet om en eventuel fremskyndet militær besættelse af Slesvig synes ligeledes at være indgået i debatten.

Den langvarige debat endte med, at H. P. Hanssen stillede forslag til en resolution, om hvilken forhandlingsprotokollen oplyser, at den blev vedtaget med overvejende majoritet. Der angives ikke hvem eller hvor mange, der stemte imod. Resolutionen havde følgende ordlyd:

»Idet vi slutter os til det Standpunkt, som den danske Rigsdag har indtaget til den os af den danske Udenrigsminister i Svaret paa vor Henvendelse meddelte Resolution af 23. Okt. 1918, udtaler vi paany: Grænsespørgsmaalet løses paa Grundlag af Folkenes Selvbestemmel-sesret under betryggende Garantier for dens frie Udøvelse«.

Hermed var forhandlingen om den af H. P. Hanssen forelagte dagsorden egentlig udtømt, men der kom nu et mellemslesvigsk efter-spil. Red. A. Svensson, der på dette tidspunkt endnu var bosiddende i Flensborg, forelagde forslag til endnu en resolution. Om dens mod-tagelse og behandling tier kilderne fuldstændigt, men det hedder blot i protokollen, at den blev vedtaget. Dens ordlyd var følgende:

»Idet den nordslesvigske Vælgerforenings Bestyrelse og Tilsynsraad paa ny har fastslaaet en Løsning af Nationalitetsspørgsmaalet i Søn-derjylland paa Grundlag af Folkenes Selvbestemmelsesret som sva-

rende baade til Ret og Billighed for begge Parter og som stemmende overens med de Anskuelser, der næres af det store Flertal indenfor den sønderjydske Befolkning, udtaler den samtidig følgende:

1) Vi nedlægger en skarp Protest imod, at man fra de tyske Magthaveres Side i Mellemslesvig søger at hindre den derværende danske Befolkning i, gennem en fri Udøvelse af Forsamlings- og Petitionsretten, at skabe Grundlaget for en fri Afstemning.

2) Vi fastslaar, at gennem ovennævnte Fremgangsmaade fra tysk Side er Selvbestemmelsesretten foreløbig gjort illusorisk for det danske Mellemslesvigs Vedkommende.

3) Vi henstiller til den danske Regering, naar den varetager vore Interesser ved Fredskonferencen, at gøre opmærksom paa, at den danske Befolkning i Mellemslesvig under disse Forhold *ikke* kan haabe paa at opnaa sin nationale Ret ved en Afstemning«.

Efter vedtagelsen af denne resolution var der ikke flere, der anmodede om ordet, og Peter Grau kunne hæve mødet. H. P. Hansen inviterede Peter Grau og Christiansen til at besøge sig om aftenen, men da Grau ville overbringe Christiansen den modtagne invitation, var han ikke til at finde⁶⁶.

Hvorledes skal man nu vurdere Vælgerforeningens fornyede behandling af grænsespørgsmålet? Undersøger man hovedpersonernes reaktion, kan det konstateres, at de begge var tilfredse. I en ledende artikel i Hejmdal i anledning af årsskiftet lod H. P. Hansen tilkendegive, at Vælgerforeningen med resolutionen af 30. dec. havde »taget bestemt Afstand fra alle Planer om at sætte sig ud over Folkenes Selvbestemmelsesret for at benytte den nuværende Magtstilling til at fastsætte en Tvangsgrænse ved Elben, Kanalen, Ejderen eller Dannevirke, idet den slutter sig til den danske Rigsdags Standpunkt, hvorefter ingen anden Ændring i Slesvigs nuværende Stilling end en Ordning efter Nationalitetsprincippet stemmer med det danske Folks Ønske, Følelse og Interesse, og, under den forestaaende Gennemførelse af det fra begge de krigsførende Magters Side godkendte Nationalitetsprincip: Folkenes Selvbestemmelsesret.« Og avisen fortsatte: »Det var paa Tide, at dette blev gjort, fordi mange i Grænsespørgsmaalet lader sig vildlede af velmenende og varmtfølede Fædrelandsvenner, som ensidigt bygger paa de historiske Minder, der altid rører dybe Hjertestrenge, men savner Kendskab til de faktisk foreliggende Forhold og dermed Evne til roligt at bedømme, hvor utrygge og fare-

fulde alle disse Grænser er for Folkets og Rigets Fremtid«⁶⁷. For H. P. Hanssen var dette mødets afgørende beslutning, og han fandt ingen grund til at kommentere den af Svensson foreslåede og vedtagne mellemslesvigske resolution.

Omvendt var det naturligvis denne resolution, som Ernst Christiansen og hans nærmeste meningsfæller hæftede sig ved og tillagde afgørende betydning. Christiansen udtrykker i sin dagbog tilfredshed med mødets forløb og noterer, at mødet var gået over forventning, og at Svenssons resolution var det første skridt⁶⁸. Også advokat Andersen i Haderslev var tilfreds. I et brev til Christiansen, dat. 5. jan. 1919 hedder det: »Jeg har tænkt meget paa vort sidste Aabenraa-møde og synes egentlig, at vi har Lov til at være nogenlunde tilfredse med det. Vore tre eenstemmige Resolutioner tager sig slet ikke ilde ud i Aviserne. Og er det sandt, at denne Drøftelse var tænkt som Udgangspunkt for en Resolution imod al »Agitation« ud over den Clausenske Linie, har vi Grund til dobbelt stor Tilfredshed, og ikke mindst De personlig. Thi jeg er da klar over, at Deres Indlæg straks som det første og Deres aabne Bekendelse til Dannevirke-Linien slog alle slige Tanker ned«⁶⁹.

Det er ikke sandsynligt, at advokat Andersen har ret i sin påstand om, at H. P. Hanssen har haft noget ønske om at standse en dansk agitation syd for den såkaldte Clausen-linie. Havde han næret sådanne ønsker, ville han ikke alene være kommet i modsætning til Åbenråresolutionen af 17. nov. 1918, der forudsatte en dansk agitation i de tilstødende distrikter med det formål at fremtvinge en afstemning, men han måtte også have vendt sig mod den Svensson'ske resolution. Der er intet, der tyder på, at han har forsøgt at modarbejde dens vedtagelse til trods for, at der i resolutionens punkt 3 antydedes en udvej at løse det mellemslesvigske spørgsmål på, som han ganske givet ville modsætte sig. Når han stiltiende godkendte den Svensson'ske resolution, der i de kommende måneder udnyttedes meget stærkt af den kongerigske Flensborgbevægelse, kan forklaringen kun være den, at han ikke tillagde den nogen virkelig realpolitisk betydning. Det nødvendige grundlag for den rigtige grænsepolitik var lagt med den første Åbenråresolution og til denne politik havde Vælgerforeningens tilsynsråd på ny bekendt sig. Så længe man kunne holde flertallet samlet omkring en afgørelse på basis af en afstemning, kunne man se fremtiden trygt i møde. At opnå den størst

mulige samling omkring dette princip måtte være et hovedformål i den igangværende offentlige debat om grænsespørgsmålet, og hertil skulle bl. a. det nu indvarslede møde på Askov højskole tjene.

5. Askovmødet

Juleaftensdag 1918 udsendte højskoleforstander Jacob Appel en indbydelse til et møde på Askov højskole i weekenden 4.-5. januar 1919⁷⁰. Det hed i indbydelsen, at mødet blev indkaldt på opfordring af de 3 nordslesvigske parlamentarikere og om formålet var blot angivet, at det skulle være et forhandlingsmøde om sønderjyske forhold. H. P. Hanssen har senere udtalt, at mødet var indkaldt for at modvirke den opståede splittelse med hensyn til grænsespørgsmålet⁷¹. Indbydelsens dato angiver, at beslutningen om mødet var taget længe inden afholdelsen af Vælgerforeningens møde. Mødet har også haft til formål at samle interesserede både fra kongeriget og Sønderjylland til fælles drøftelse. Man lagde vægt på en så alsidig repræsentation som muligt. Desværre ved man ikke, hvor mange der efterkom indbydelsen, men en ikke ringe del af de indbudte gav dog møde. Man samledes lørdag eftermiddag d. 4. januar, og efter aftensmaden begyndte forhandlingen. Denne fortsatte søndag formiddag, hvorefter man spiste middag. Efter denne drog hver til sit.

Mødet var privat, og der blev ikke optaget noget officielt referat. Det er derfor ikke muligt at give en nøjagtig redegørelse for forhandlingens forløb. Man har bevaret to af de vigtigste indlæg i debatten, men selve denne er dårligt overleveret. Man er udelukkende henvist til spredte oplysninger i bevarede dagbøger, breve og avisartikler. Nogen afsluttende udtalelse fra mødet foreligger ikke og var heller ikke påtænkt, da sammenkomsten var planlagt som et rent informatorisk møde.

Fra kongeriget havde man bl. a. inviteret følgende personer, nemlig fra regeringen forsvarsminister, dr. P. Munch og indenrigsminister Ove Rode. Begge ministre mødte. Endvidere havde man indbudt en række politikere fra de forskellige partier, nemlig Sigurd Berg, Klaus Berntsen, Borgbjerg, J. C. Christensen, J. Fog-Petersen, Alexander Foss, Emil Harboe, Johan Knudsen, dr. L. Moltesen, dr. H. L. Møller, Niels Neergaard, Sigvald Olsen, Emil Piper, Laust Rasmus-

sen og Hansen-Stavnsbjerg. Pressen var repræsenteret bl. a. ved red. P. V. Elmholt, direktør H. Heilbuth, red. Løth-Jensen, P. H. Nygaard, Chr. L. Reventlow, C. Willemoës, og fru Marie Lassen. Endvidere var som særlig sønderjysk interesserede indbudt sagfører Mandal Bertelsen, tandlæge Axel Carstens, magister H. V. Clausen, magister Vilh. la Cour, professor Aage Friis, rektor H. P. Hansen, valgmenighedspræst C. Koch, biskop G. Koch, museumsdirektør M. Mackeprang, højskoleforstander Alfred Povlsen, professor Edv. Ehlers og departementschef Hiort Lorenzen. Forfatteren Harald Nielsen stod ikke på den oprindelige indbydelsesliste, men ved H. P. Hanssens mellemkomst fik han lov til at deltage⁷².

Fra Sønderjylland havde man indbudt de tre parlamentarikere, Vælgerforeningens aktionsudvalg, bestyrelsesmedlemmer for de store nationale foreninger samt repræsentanter for pressen. Det drejede sig om folk som frimenighedspræst J. Eriksen, kaptajn Carl C. Fischer, gårdejer Gotthardsen, Mads Gram, red. A. Grau, gårdejer Peter Grau, rigsdagsmand H. P. Hanssen, forpagter J. Højer, gårdejer N. J. Hørlyck, landdagsmand Kloppenborg-Skrumsager, red. Ernst Christiansen, gårdejer H. Jepsen Christensen, gårdejer P. Kaad, red. Anders Lebeck, landdagsmand Nis Nissen, gårdejer Jørgen Pedersen, M. Refslund Poulsen, advokat Ravn, gårdejer Refshauge, grev O. D. Schack, tandlæge J. Smith, direktør J. H. Schmidt, gårdejer Martin Simonsen, gårdejer J. N. H. Skrumsager, red. Nic. Svendsen, cand. polit. Kr. Refslund-Thomsen, fru Skau Pedersen, gårdejer Kr. Hanssen-Nørremølle og gårdejer Niels Skrumsager. En del af gæsterne sydfra samledes på Bejstrupgård hos Kloppenborg-Skrumsager om formiddagen d. 4. januar og gik derefter illegalt over grænsen. Vilh. la Cour, der havde opholdt sig et par dage i Nordslesvig, havde sluttet sig til selskabet og har i sit erindringsværk givet et livfuldt billede af sammenkomsten på Bejstrupgård og den lidt usædvanlige overgang over Kongeåen⁷³.

En gennemgang af indbydelseslisten viser, at man havde bestræbt sig for at få de fleste opfattelser repræsenteret både fra kongeriget og fra Sønderjylland. Der var virkelig gjort et ærligt forsøg på at føre de forskellige synspunkter sammen og slå bro over den gamle modsætning. Flere af de nævnte personer har vi mødt på de foregående blade, og endnu flere vil følge senere. I sin velkomsttale til forsamlingen understregede Appel, at formålet med mødet var at åbne ad-

gang til gensidig information og skabe mulighed for en saglig meningsudveksling. Grænsespørgsmålet måtte ikke være en partisag, men en virkelig folkesag⁷⁴.

H. P. Hanssen indledte med et længere foredrag, hvor han trak linierne op⁷⁵. Vor taknemmelighed mod sejrherrene må ikke vildlede os. Deres interesser falder ikke sammen med vore, og de vil rimeligvis sympatisere med en sydligere grænse, end Vælgerforeningen har foreslået. Danmarks interesse kræver imidlertid, at grænsen drages af folkenes selvbestemmelsesret, så den kan blive stående som grænse for en dansk nationalstat. Han gennemgik derefter de forskellige forslag, som var fremsat om en sydligere grænse, og afviste navnlig Dannevirkegrænsen som farlig for Danmarks fremtid. Om Mellemslesvig udtalte han, at de nationale foreninger i de sidste 30 år havde søgt at vinde fodfæste her. En strømkæntring som følge af Tysklands sammenbrud var ikke udelukket. Adskillige mener, at vi kan vinde flertallet i de nordligste dansktalende sogne. Lykkes det, står vejen til Danmark åben. Men føjede H. P. Hanssen til, man bør ikke sætte forventningerne for højt. Den linie, som Vælgerforeningen efter nøje overvejelse har draget som Nordslesvigs sydgrænse, vil sikkert i alt væsentligt blive Danmarks fremtidige sydgrænse.

Med hensyn til Flensborg regnede H. P. Hanssen kun med et beskedent dansk mindretal. En afstemning vil nok give flere danske stemmer, end man hidtil har set, men det tyske overtag i byen kan imidlertid ikke brydes. Vi vil naturligvis sætte alt ind på at opnå så godt et resultat som muligt, men vi må afvise enhver tanke om at øve voldtægt mod byen. Skal Flensborg følge Nordslesvig tilbage til vort gamle fædreland, må byen frivilligt give Danmark sit ja. Får vi det, er sagen afgjort. Af hensyn til byen må en del af Angel følge med, og vi får da et varigt tysk problem inden for riget. De vanskeligheder, der vil opstå heraf, må vi i så fald søge at overvinde.

Efter at H. P. Hanssen havde afsluttet sit foredrag, blev ordet givet frit, og et stort antal talere havde ordet⁷⁶. Hvorledes forhandlingen i enkelthed forløb, ved vi imidlertid ikke, men et vigtigt indslag i debatten var naturligvis red. Ernst Christiansens tale, hvortil manuskriptet er bevaret⁷⁷.

På ny understregede Ernst Christiansen, at han helst havde set, at man havde overladt ententen at fastsætte grænsen. Var det sket, burde man fra dansk side blot have draget omsorg for, at man ikke fik

en grænse sydligere end Dannevirke-linien, og han føjede til, at efter hans overbevisning ville Danmark være i stand til at løse de problemer, som en sådan fremgangsmåde ville stille. Kom det imidlertid til en afstemning, måtte mellemslesvigerne kræve, at afstemningen foregik i hele det område, som han betegnede som dansk folkegrund, at området blev besat af fremmed militær, og at der indrømmedes en vis frist til agitation. Denne frist måtte ikke være for kort, men heller ikke for lang, da alle ønskede, at den nuværende tilstand ikke varede for længe.

Ernst Christiansen dvælede også udførligt ved den mulighed, at den danske regering i realiteten kom til at bestemme, hvor den fremtidige grænse skulle gå. Blev dét tilfældet, måtte man fra mellemslesvigsk side stille som et absolut minimum, at både Flensborg og sydsiden af Flensborg fjord samt landområdet mod vest indtil Søholm å kom tilbage til Danmark. Efter talerens opfattelse ville landsognene mellem Søholm å og Clausen-linien meget hurtigt blive danske, og hvad Flensborg angik, måtte han understrege, at byens økonomiske interesser i at følge Nordslesvig ville være en lige så sikker grund at bygge på som det nationale tilhørsforhold. De økonomiske interesser er et udmærket grundlag for den nationale udvikling, fortsatte han, og andre momenter vil komme til. Vi vil evne at gøre Flensborg til et dansk kulturcentrum. »Min Opfattelse er, at Flensborg vil ikke volde Danmark større nationale Vanskeligheder.« Når det var tilfældet, og når Flensborg havde alle forudsætninger for at blive et værdifuldt dansk aktiv, måtte man have ret til at kræve, at Flensborg kom tilbage til Danmark.

Med de to her refererede taler var yderpunkterne i den standende offentlige debat om grænsespørgsmålet på ny blev trukket op, og man skulle ikke tro det muligt at slå en bro over svælget. Alligevel blev der under mødet gjort et forsøg herpå.

På grund af det svigtende kildemateriale, er det ikke muligt ganske koncist at gengive H. V. Clausen »mæglingstilbud«, men visse konturer tegner sig dog, og flere af mødedeltagerne var enige om at opfatte H. V. Clausens indlæg som tilbud om forlig.

H. V. Clausens intervention kendes først gennem Ernst Christiansens dagbogsnotat, der siger følgende: »Under Forhandlingen stiller H. V. Clausen et »Fredstilbud« til mig: at Danmark tager Flensborg og Inderfjordens Sydkyst samt de mellemslesvigske Sogne med, naar

de ved en Afstemning tilkendegiver Ønsket⁷⁸. Dette notat er naturligvis en meget forkortet gengivelse af H. V. Clausens indlæg, men da det er nedskrevet umiddelbart efter mødet, må der tillægges det en ikke ringe kildeværdi.

Mere skeptisk må man stille sig over for et par andre mødedeltageres skildring af intermezzoet mellem Ernst Christiansen og H. V. Clausen, men det må dog konstateres, at deres gengivelse synes at understøtte Ernst Christiansens udtalelse. Den ene af beretterne er M. Refslund Poulsen, der i sit erindringsværk fortæller følgende: »Magister H. V. Clausen sad og lyttede – som sædvanlig faamælt. Da han kom frem, var det med en Føler, om der ikke kunne skaffes Enighed om at arbejde for at faa Flensborg og nogle dansktalende Sogne af Mellemslesvig med – og saa opgive Bestræbelserne mod Dannevirke eller endog Ejderen⁷⁹. Den anden, der har udtalt sig, er Vilh. la Cour, der formulerer H. V. Clausens tilbud således: »Danmark skulde erklære sig villig til at overtage Flensborg, Inderfjordens Sydkyst og de mellemslesvigske Sogne, hvis dette Omraades Befolkning ved en Afstemning udtalte Ønsket derom⁸⁰. Som man ser, er der ganske god overensstemmelse mellem de forskellige gengivelser. Kan man blot være sikker på, at deres meddelelser ikke er en omskrivning af Christiansens trykte dagbogsnotat for 1923, har de en betydelig kildeværdi. Der findes også en tredje version af Clausens udtalelse, men den kan lægges helt til side, da det må anses for ganske udelukket, at H. V. Clausen kan have udtalt sig som refereret. Udtalelsen stammer fra P. J. Refshauge, og han gengiver Clausens ord således: »om vi kunne blive enige, dersom vi tog Flensborg med under første Zone⁸¹. En sådan udtalelse ville H. V. Clausen aldrig have fremsat.

Man kan herefter spørge, hvad det var for en indrømmelse H. V. Clausen gjorde for at få Christiansen med til et forlig. Svaret synes kun at kunne være, at Clausen var villig til at udstrække det område i Mellemslesvig, som skulle få lov til at deltage i afstemningen, ud over, hvad man hidtil havde været indstillet på at indrømme, og ud over det antal sogne, hvorfra der var indkommet anmodning om deltagelse i den planlagte afstemning. Til gengæld skulle Christiansen indstille sin agitation for Dannevirke-linien. Clausens mæglingstilbud blev naturligvis afvist. Christiansen skriver i sin dagbog: »Da dette er en Selvfølge [at Danmark modtager de områder, der stemmer for det] og ingen Indrømmelse, afviser jeg Tilbudet⁸².

Også magister la Cour forsøgte sig som mægler, idet han appellerede til begge parter om at opgive ekstreme standpunkter og samarbejde for, hvad han kaldte en retsindig løsning af Flensborg-problemet⁸³. Hans standpunkt støttedes i diskussionen af Harald Nielsen, men fandt ingen tilslutning fra nogen af de to hovedmodstandere. Også en mere privat bearbejdning af Christiansen senere på aftenen og ud på natten førte ikke frem. På la Cours stadige fremhævelse af nødvendigheden af at redde Flensborg, svarede Christiansen lige så stædigt: »Der er dansk Folkegrund helt ned til Sli-Dannevirke – vil De opgive den?«. Også Harald Nielsen forsøgte senere at formå Christiansen til at indgå et kompromis. I et brev af 17. jan. 1919 til Christiansen, hvori han takkede for modtagelsen i Flensborg, skrev han: »Jeg giver Pokkers nødig Afkald paa den [Flensborg] og tror ikke paa, at det fra et Statssynspunkt vil være klogt at sætte Grænsen nord for den. Paa den anden Side tror jeg endnu mindre end før paa, at der vil kunne skabes Stemning for at gaa ned til Dannevirke, og jeg henstiller derfor endnu en Gang, om De og Deres Meningsfæller ikke kunne tænkes at resignere m. H. t. dette. Kan De ikke dernede i Sønderjylland indbyrdes slaa en Handel af efter H. V. Clausens Mønster, sige: godt vi skal opgive Dannevirkefronten, hvis I vil samles med os om Flensborg... Kommer der et samlet Krav fra Sønderjyderne om at tage Hensyn til Flensborg ved Grænsens Fastsættelse, antager jeg ikke Regeringen vil turde ignorere det, men ellers vil den, hvis der bliver Lejlighed dertil, trække sin Grænse udenom Flensborg, uden at give denne By Lejlighed til at udtale sig«⁸⁴.

Endnu en af mødedeltagerne skal fremdrages, selv om hans indlæg er meget dårligt overleveret. Det drejer sig om Kloppenborg-Skrumsager, en af de 3 sønderjyske parlamentarikere. Munch skriver om Kloppenborgs indlæg, at han »var ganske ubestemmelig«⁸⁵. Christiansen meddeler i sin dagbog, at han fik ordet umiddelbart efter H. P. Hanssen, og derefter hedder det: »Kloppenborg djærvt for os, fremhæver dog paa Selvbestemmelsesrettens Grund«⁸⁶. Hvorledes denne noget dunkle gengivelse af Kloppenborgs indlæg skal forstås, kan måske belyses bedre ved den redegørelse, som han nogen tid senere fik offentliggjort i Heimdal⁸⁷. Han skriver her om Askovmødet: »Jeg var medvirkende til Askovmødet i Januar og haabede, at det skulde være lykkedes at finde en fælles Arbejdslinje, og det skulde da være, som jeg foreslog, Selvbestemmelsesretten i sine yderste Kon-

sekvenser, saa langt man ønskede den i Sønderjylland. Dette lykkes ikke.« Sammenholdt med Christiansens dagbogsindførsel kan man måske formode, at Kloppenborg har taget til orde for en distriktsvis afstemning i hele området mellem Clausen-linien og Dannevirke-linien, altså nogenlunde på linie med Christiansens subsidære forslag.

Kloppenborg-Skrumsager synes også at have rejst spørgsmålet om en militærbesættelse af afstemningsområdet, en tanke der også havde været drøftet på Vælgerforeningens møde i Åbenrå. Både H. P. Hanssen og Nis Nissen gik imod dette ønske, og forsamlingens store flertal synes at have haft samme negative holdning til dette forslag. Om denne del af diskussionen oplyste Hejmdal 4. sept. 1919: »Hvad der fandt Sted paa Askovmødet, var da ogsaa kun en teoretisk Afvejen af Fordelene og Ulemperne ved en saadan [den militære besættelse], hvis den paa et senere Tidspunkt skulle komme i Betragtning. Muligheden af en Besættelse forelaa den Gang saa lidt, som den nogen sinde senere har foreligget«⁸⁸. Udtalelsen i Hejmdal fremkom i anledning af en avispolemik mod H. P. Hanssen, hvori det bebrejdedes ham, at han havde modsat sig en militær besættelse, der kunne have hindret en økonomisk udplyndring af landsdelen. Da polemikken fortsatte, rykkede Nis Nissen ud med et indlæg, hvori han også kom ind på ordskiftet i Askov⁸⁹. Det hedder herom: »Paa dette Møde, hvor alle Partier i Kongeriget var repræsenteret gennem deres mest ansete Førere, fandt Tanken om en væbnet Intervention ikke Tilslutning fra nogen Side. Og ikke alene en radikal Minister, men i det mindste ogsaa en af de mest kendte og betydelige Mænd inden for Venstre fremhævede stærkt det farlige i en saadan Indgriben.« Redaktør Willemoës nævner i sin dagbog, at det var dr. Munch, der tog afstand fra militærbesættelsen, og denne oplysnings rigtighed bekræftes af Munchs egne optegnelser⁹⁰.

Som afrunding på skildringen af mødet i Askov, kan der være grund til at gengive dr. Munchs redegørelse, der sandsynligvis er affattet ganske kort tid efter mødet, og som indtil videre er det mest alsidige referat, der kendes. Munch skriver: Møderne viste, »at Hanssen og Nissen stod fast og klart, fulgt i alt væsentligt af Repræsentanterne for selve Nordslesvig, at Kloppenborg var ganske ubestemmelig, at Flensborgerne var opsat paa at benytte alle Arter af økonomiske Hensyn som Løftestang for deres Ønsker, at der hos Foss,

ja hos la Cour, Harald Nielsen var Betænkelighed ved at gaa for vidt. Baade Foss og Neergaard sagde, at hvis Spørgsmaalet skulde afgøres uden Afstemning, vilde det være særlig betænkeligt at tage Flensborg med; Harald Nielsen talte om Flensborg som det tvivlsomme Spørgsmaal.

Med Hensyn til Afstemningens Frihed fremhævede Hanssen Farerne ved alle Besættelsesplaner, sluttede sig til min Betragtning, at det formaalstjenlige vilde være en Rømning af Landet og en Art upartisk Civilkommission til Ledelse af Afstemningen. Neergaard gik ikke direkte mod dette, men sagde ivrig, at der maatte være Magtmidler bag Ledelsen, træffes Aftale om, at disse var til Raadighed, selv om der ikke skete en ligefrem Besættelse. Sigurd Berg understregede Betydningen af, at Danmark over for Udlandet optraadte samlet; da kunde man faa sin Mening fulgt; netop derfor havde han ønsket et Samlingsministerium; nu maatte Samlingen søges paa anden Maade⁹¹.

Der synes blandt flere af mødedeltagerne at have været en ikke ringe skuffelse over mødets forløb. Ved afskeden med Appel skal red. Svensson bl. a. have udtalt, at »nu havde vi været med til Flensborgs Begravelse,« en udtalelse som Appel ganske vist rystede på hovedet af⁹². Jepsen Christensen skal have sagt til Ernst Christiansen: »Der brast Flensborg af Din Haand, Christiansen«⁹³. Skuffelsen fremtræder endnu tydeligere i den dom, som en af mødedeltagerne mange år senere formulerede, da han i erindringen genoplevede Askovmødet: »Forhandlingerne førte desværre ikke til noget Resultat, men viste tydeligt Modsætningernes Dybde. Der var megen malurt i Glædens Bæger«⁹⁴. Udtalelsen stammer fra 1953, og det var Nic. Svendsen, der udtalte dem. Der var sikkert mange mødedeltagere, der havde den samme opfattelse⁹⁵.

I de foregående afsnit er skildret, hvorledes de sønderjyske og kongerigske kredse, der var interesseret i grænsespørgsmålets løsning, i årets sidste uger etablerede en snæver kontakt, og hvorledes man udnyttede denne nyetablerede forbindelse til at gennemdrøfte problemerne omkring den fremtidige grænsedragning. Det kan endnu engang konstateres, at den offentlige interesse for grænsespørgsmålet var dyb og ægte, men at meningene om, hvad der var den rigtige grænsepolitik, divergerede stærkt. Den enighed om mål og midler ved løsningen af grænsespørgsmålet, som de politisk ansvarlige både i

kongeriget og i Sønderjylland havde lagt for dagen, da spørgsmålet blev aktuel politik, genfinder man ikke i den offentlige debat nord og syd for Kongeåen. Man kan herefter spørge, om denne debat overhovedet fik nogen større betydning for sagens videre udvikling. Skal man dømme efter de sparsomme oplysninger, der bl. a. haves om forhandlingen i Askov, kan man konstatere, at de kredse, der havde været medvirkende til at udforme den officielle grænsepolitik, stadig stod fast på denne og forsvarede den. Utvivlsomt var en mand som Kloppenborg-Skrumsager på dette tidspunkt i færd med at orientere sig i en retning, der uvægerligt måtte medføre et skisma mellem ham og hans tidligere parlamentariske kolleger. Blandt de kongerigske politikere kan der imidlertid ikke konstateres noget tilsvarende begyndende opbrud. Her holdt man indtil videre stand, trods de meget kraftige udtalelser, der i de sidste uger var fremkommet i pressen og på møder. Dette betød, realpolitisk set, at man var til sinds at fortsætte ad den vej, man havde udstukket i oktober-november 1918, og at man ville forsøge at vinde fredskonferencens tilslutning til at løse grænseproblemerne på den af de ansvarlige danske politiske myndigheder foreslåede måde. Endnu kunne ingen med sikkerhed vide, om de allierede ville godkende det danske forslag, og så længe dette spørgsmål var uafklaret, kunne modstanderne af den officielle grænsepolitik benytte det argument, at grænsespørgsmålet burde afgøres af de allierede uden afstemning og uden at spørge Danmark. Der er grund til at tro, at man har benyttet sine kontakter til franske diplomater i København til at bearbejde disse i den ønskede retning, og at man naturligvis har gjort det mest mulige ud af den offentlige tilslutning, man havde fået til dette synspunkt. Som det vil fremgå af den videre redegørelse kunne man i første omgang notere visse positive resultater af denne agitation. De viste sig blot ikke holdbare i det lange løb.

5. afsnit. Tyske overvejelser om grænsespørgsmålet i tiden forud for fredskonferencens sammentræden

1. *Den tysksindede befolkning i Slesvig protesterer mod rigsregeringens grænsepolitik*

En skildring af det dansk-tyske grænsespørgsmåls løsning ville halte, hvis fremstillingen udelukkende koncentreredes om en redegørelse for de danske bestræbelser. Ganske vist kan det allerede nu fastslås, at de tyske forsøg på at påvirke begivenhedernes forløb i perioden frem til fredstraktatens underskrivelse i sommeren 1919 forblev resultatløse, men derfor har de alligevel deres betydning til fuldstændiggørelse af det historiske billede af afgørelsen af det for både Danmark og Tyskland så betydningsfulde grænseproblem.

I tysk historisk litteratur foreligger for længst en udførlig redegørelse for de tysksindede slesvigeres seje kamp for at begrænse omfanget af den landafståelse til Danmark, som Tysklands nederlag i krigen 1914-18 havde gjort mulig. I 1930-37 udsendte Karl Alnor 3. bind af det store værk *Handbuch zur schleswigschen Frage*, der indeholder en meget detailleret skildring af grænsespørgsmålets løsning set med tyske øjne og med hovedvægten lagt på en skildring af de tyske bestræbelser. Den efterfølgende fremstilling bygger i udstrakt grad på dette grundlæggende arbejde, og når det på visse punkter kan suppleres, skyldes det, at man nu har fået adgang til det tyske udenrigsministeriums arkiver.

Medens H. P. Hanssen i de kritiske uger i oktober 1918 ved ugentlige beretninger til de danske tillidsmænd holdt disse løbende underrettet om begivenhedernes udvikling, måtte den tysksindede del af befolkningen undvære en sådan orientering, og gennem den af krigscensuren lammede dagspresse nåede kun få nyheder frem. Det kan dog nævnes, at der i det socialdemokratiske hovedorgan for provinsen Slesvig-Holsten offentliggjordes en ledende artikel af provinsens førende socialdemokrat Eduard Adler 22. oktober, hvori han tog til orde for en folkeafstemning i Nordslesvig. Artiklen synes ikke at have vakt større opsigt¹. Nogle dage senere kunne befolkningen i de

tyske aviser læse en kort omtale af H. P. Hanssens store tale i rigsdagen, hvor han rejste det nordslesvigske spørgsmål, men man læste også, at dr. Solf i sit svar havde afvist hans krav. Ganske vist stod der 25. oktober i en kommentar i det velunderrettede blad *Hamburger Fremdenblatt*, at meningen med dr. Solfs udtalelse var den, at de dele af Nordslesvig, som virkelig var danske, og som ønskede at blive danske, skulle få deres ønske opfyldt, således at den gamle strid, der havde forgiftet forholdet mellem de to folk, kunne bringes ud af verden².

Selv om der fremkom meget få konkrete oplysninger i den tyske presse, og selv om de lokale myndigheder i Sønderjylland ganske svigtedes af de overordnede instanser i Berlin med hensyn til information, blev den tysksindede befolkning i den nordlige del af Sønderjylland efter midten af måneden mere og mere klar over, at der var noget i gære. I enkeltheder kunne man naturligvis ikke få besked, men omgangen med danske naboer gjorde det klart, at man i danske kredse nu bestemt regnede med, at Nordslesvig ville vende tilbage til Danmark efter krigen. I forvejen var den tysksindede befolkning, ligesom den danske, tynget af de sorger og bekymringer, som 4 års krigstilstand med smertelige tab af menneskeliv og ødelæggelse af betydelige økonomiske værdier havde frembragt. Nu kom hertil en nagende uvished om landsdelens fremtidige statsretlige stilling, og en ganske naturlig reaktion herpå var kravet om, at den tysksindede befolkning burde rejse sig i protest mod eventuelle planer om en landafståelse til Danmark.

På opfordring af overpræsidenten indsendte landråderne i de nordligste kredse omkring 17. oktober indberetninger om stemningen i deres respektive embedsområder³. Alle kunne de meddele, at man måtte forvente et dansk krav om afstemning og genforening med Danmark. Medens landråd v. Löw i Haderslev foreslog, at Tyskland – for at undgå det værste – hurtigst muligt skulle erklære sig rede til at afstå Frøs og størstedelen af Hviding herred, mente landråd Siemon i Åbenrå, at man skulle afvente de danske krav, inden man gik i aktion. Når dette skete, måtte samtlige rigsdags- og landdagsrepræsentanter fra hele provinsen indgive en samlet protest, og denne burde følges op af tilsvarende protester fra alle kredse inden for provinsen Slesvig-Holsten. Landråd Schönberg i Sønderborg stod nærmest på linie med sin kollega i Åbenrå, medens landråd Böhme i

Tønder frygtede, at nordslesvigerne ville henvende sig til den kommende fredskonference. Efter hans opfattelse måtte man snarest indhente de fornødne oplysninger i Berlin, og når disse forelå, kunne man planlægge passende modforholdsregler. Landråderne blev 26. okt. indkaldt til mundtlige drøftelser med overpræsidenten, men hvad man konkret besluttede, kendes ikke. Da landråd Böhme kom tilbage til Tønder, satte han sig imidlertid til skrivebordet og udarbejdede et forslag til en eventuel landafståelse. Det var hans opfattelse, at det ville være nødvendigt at søge kontakt med landsdelens danske ledere, og at man forud for en sådan forhandling havde et konkret forslag at forelægge. Efter hans mening kunne man tilbyde en afståelse af Rømø og et landområde, der mod syd begrænsedes af linien Ballum-Døstrup, Bredebro, Arrild og Toftlund, således at både Christiansfeld og Haderslev blev reddet for Tyskland⁴. Forslaget har kun interesse til belysning af landråd Böhmes indstilling til grænseproblemet på dette tidlige stadium. Nogen praktisk betydning fik det ikke.

To dage efter sammenkomsten mellem overpræsidenten og de nordslesvigske landråder trådte det såkaldte provinsialudvalg sammen til et møde i Kiel, og man vedtog her en erklæring til den preussiske regering, som man offentliggjorde 30. okt.⁵. Det hed i erklæringen: »Slesvig-Holsten har som helhed gennem århundreder været betragtet som en udelelig enhed. For deres frihed for fremmedherredømme og udelte samhørighed, for bevarelsen af tysk sæd og skik har slesvig-holstenerne bragt utallige ofre og sammen med andre tyske stammer udgydt deres blod i hede kampe. Afståelsen af en del af Nordslesvig ville atter bringe tyske brødre ind under fremmedherredømmet, en uret, som aldrig kan sones.« Den samme patetiske stemmeføring og helt negative holdning over for de danske ønsker, som her kom til udtryk, genfindes ligeledes i en række andre udtalelser, som udsendtes omtrent samtidig. I en artikel i Kieler Zeitung, som refereredes i Hejmdal for 30. oktober, hed det til slut: »Slesvig indtil Kongeåen var aldrig dansk, men altid tysk land og skal vedblive at være det.« Også den tyske forening, der under dr. Hahns ledelse i mange år forbitret havde bekæmpet alt dansk i Nordslesvig, sluttede op i de protesterendes rækker. I et opråb til befolkningen i Slesvig-Holsten, der offentliggjordes 2. november, hed det bl. a.: »Ingen fodbred slesvig-holstensk land må afstås, ingen slesvig-holstensk folkefælle udleveres til de danske magthavere«⁶.

Blandt de mange tyske organisationer, som på dette tidspunkt tog ordet i grænsespørgsmålet, bør dog især fremhæves det såkaldte tyske udvalg⁷.

Initiativet til oprettelsen af denne nye tyske organisation, der som formål havde at samle tysksindede medborgere til værn for tyske interesser i grænseområdet, udgik fra Åbenrå. Her fik købmand Jakob Tögesen indkaldt til et tysk borgermøde i Stadttheater 22. oktober, og ledsaget af købmand Stütz afrejste man samme dag til Flensborg for ligeledes her at agitere for oprettelsen af en ny tysk organisation. Man forhandlede både med overborgmester Todsen og med præsidenten for det flensborgske handelskammer Ernst Kallsen, og man enedes om at indkalde til et møde på hotel Union 25. oktober. Mødet samlede ca. 30-40 personer og blandt disse overborgmesteren, Flensborgs landdagsrepræsentant, lærer Jacob Wittrock, der tilhørte Fremskridtspartiet, samt de to socialdemokrater Valdemar Sørensen og Peter Michelsen. Man enedes om at konstituere et tysk udvalg, og købmand Kallsen valgtes til formand og Tögesen til næstformand. Man fik ligeledes kontakt med tysksindede kredse i Sønderborg, Tønder og Haderslev, og et nyt møde kunne afholdes i Flensborg 31. okt.

Det var dette mødes hovedopgave at forsøge at enes om en fælles henvendelse til den tyske offentlighed i Sønderjylland, at prøve på at etablere en samlet tysk front og at opstille et program til imødegåelse af kommende danske krav. I forsamlingen, der talte ca. 30-40 personer, mødtes repræsentanter fra vidt forskellige politiske partier. Der var også mødt folk op, som i tidligere tid havde repræsenteret forskellige fløje inden for det tysk-nationale arbejde i Nordslesvig. Apoteker Vierth fra Sønderborg havde således været et virksomt medlem inden for den tyske forening, medens pastor Johs. Schmidt-Vodder inden for den såkaldte tyske fredsforening havde taget til orde for en liberal tysk nationalitetspolitik over for den danske befolkning. Under forhandlingen om den resolution, der skulle være et resultat af mødets drøftelser, tog pastor Schmidt stærkt til orde for, at man i den foreliggende situation burde tilbyde den danske befolkning opfyldelse af kravet om national ligeberettigelse og ophævelse af den eksisterende preussiske tvangslovgivning. Henvendelsen, der var rettet til »slesvigske landsmænd«, offentliggjordes 4. nov. og havde følgende ordlyd: »I en hård og trang tid henvender vi tillidsmænd af alle tyske partier i hertugdømmet Slesvig os til Eder. Vor regering

bestræber sig for efter en hård og blodig kamp at forskaffe vort fædreland freden, en retsfred der skal blive af varighed. For at opnå dette høje mål har regeringen alle tyskeres fulde tillid nødvendig. Vi vil uindskrænket yde den vor. Også vi er venner af nationernes selvbestemmelsesret; men der kan ikke herske nogen tvivl om, at det overvejende flertal i det gamle hertugdømme Slesvig aldrig frivillig vil give afkald på tilhørsforholdet til det tyske fædreland.

Men ligesom den af rigsregeringen attråede retsfred ikke skal give nogen anledning til fremtidig strid imellem folkene, således kræver også vi, at nu alt må ske for også hos os at hidføre en varig fred i det indre på grundlag af alle indbyggernes ligeberettigelse på politisk, økonomisk og kulturelt område. Vi forlanger den samme frihed for det danske sprog i Nordslesvig som for det tyske, det plattyske og det frisiske sprog; vi er besluttede på over for rette vedkommende, med eftertryk at hævde fri brug af det danske sprog i kirke, skole, ved forsamlinger og for retten. Vi har den sikre tillid, at vor hjemstavn vil være beskåret en lykkelig fremtid i varig nær forbindelse med det tyske fædreland«⁸.

I starten var det lykkedes det nærmest improviserede tyske udvalg for Slesvig at samle repræsentanter for samtlige partier. Den første henvendelse til offentligheden havde 28 underskrifter, alle repræsenterende de 5 nordligste kredse i Slesvig. Blandt underskriverne var pastor Johs. Schmidt. De danske blade i Sønderjylland kommenterede naturligvis dette første almindelige tyske opråb i grænsedebatten, og man var enige om at sænke kården for pastor Schmidt, der i onde tider havde hævet sin røst mod voldspolitikken⁹. I øvrigt samstemmede alle i, at en indrømmelse af national ligeberettigelse inden for det tyske rige kom for sent og ikke længere var tilstrækkeligt. »Tidsaanden kræver radikalere Reforme,« som Hejmdal udtrykte det¹⁰. Til trods for den danske afvisning af det tyske tilbud om nationale indrømmelser rejste lærer Wittrock i den preussiske landdag kravet om at få anerkendt de to sprogs ligeberettigelse i Nordslesvig¹¹. Forslaget druknede imidlertid under indtryk af den revolution, som i de samme dage, hvor forslaget blev stillet, gennemrystede Tyskland.

Matrosrevolten i Kiel og den efterfølgende revolutionære bevægelse i Tyskland rystede også det tyske udvalg¹². De socialdemokratiske medlemmer forlod udvalget, men udvalget som sådan overlevede krisen, og i den følgende tid lykkedes det at udbygge organisationen,

således at man med tiden fik ret gode kontakter med store dele af den tysksindede befolkning i Slesvig. Man fik etableret et fast arbejdsudvalg i Flensborg, der samledes til regelmæssige møder. Man fik ansat en fast forretningsfører, nemlig den tyske redaktør i Åbenrå, dr. Johannes Kähler. Man organiserede en række lokale afdelinger, og fik efterhånden tillidsmænd udpeget i de forskellige sogne. I flere henseender minder organisationen om den nordslesvigske vælgerforening. Når der indkaldtes til plenarmøder, kunne de enkelte kredsudvalg sende 5 repræsentanter, og det var en stiltiende forudsætning, at når spørgsmål vedrørende Nordslesvig kom til behandling i plenarforsamlingen, måtte der ikke træffes beslutninger, der stred mod anskuelsen inden for den specielle nordslesvigske repræsentation. I dette forhold har man bl. a. forklaringen på, at det tyske udvalg meget længe fastholdt en konsekvent, men temmelig gold protestpolitik. Denne politik havde sine varmeste og mest energiske tilhængere i Haderslev og Sønderborg kredse.

Indtil midten af november måned er det forklarligt, at det tyske udvalg kunne bevare håbet om, at man ved at fremsætte energiske protester mod enhver landafståelse kunne påvirke rigsregeringen. Så sent som 13. november 1918 afsendte det tyske udvalg en protest til formanden for folkekommisærernes råd Friedrich Ebert, hvori man endnu engang hævdede, at Slesvig var et udeleligt hele. Protesten må ses som en imødegåelse af den foran s. 56 omtalte store adresse fra de danske organisationer i Nordslesvig til den nye revolutionære tyske rigsregering¹³. Nogle få dage senere kunne det tyske udvalgs medlemmer i de danske aviser læse om det store møde i Åbenrå og desuden gøre sig bekendt med indholdet af dr. Solfs brev. Den viden man herigennem fik til rigsregeringens grænsepolitiske hensigter måtte naturligt nok virke både opskræmmende og skuffende på udvalgets medlemmer, og man besluttede omgående at udsende et flyveblad til den tysksindede befolkning i Slesvig, hvori man protesterede imod, at rigsregeringen havde til hensigt »på overilet vis, uden kendskab til de virkelige forhold, at foretage et i sine følger yderst alvorligt skridt med hensyn til vor hjemstavns skæbne.« Man kritiserede, at regeringen ensidigt havde lyttet til de danske ønsker, og man krævede, at alle interesserede burde høres. Da indholdet af dr. Solfs brev viste, at rigsledelsen ensidigt havde ladet sig inspirere af et enkelt partis hensigter, sluttede flyvebladet med det overraskende

krav, at hele grænsespørgsmålet burde forelægges fredskonferencen¹⁴.

Det blev første og sidste gang det tyske udvalg foreslog at henskyde grænsespørgsmålet til fredskonferencens afgørelse, og forslaget kan kun betragtes som et talende vidnesbyrd om den forvirring og rådløshed, der havde grebet ledende tysksindede slesvigere ved den truende udsigt til, at Nordslesvig kunne blive adskilt fra det tyske rige. Til trods for, at indholdet af dr. Solfs brev talte sit tydelige sprog om rigsregeringens hensigter, og at udsendinge fra det tyske udvalg både nu og senere ved direkte samtaler med de ledende politikere i Berlin fik klar besked om, at rigsregeringen stod ved sit standpunkt, at det nordslesvigske spørgsmål burde afgøres ved en folkeafstemning, fastholdt udvalget endnu nogle måneder protestpolitikken¹⁵. Man stillede ganske vist i flere henvendelser til offentligheden visse subsidiære krav om vilkårene for en eventuel folkeafstemning, men disse kom altid i anden række, og afvisningen af tanken om en deling af Slesvig opretholdtes som det primære krav. På et stormende og langvarigt møde i Flensborg 30. december under ledelse af Ernst Kallsen vedtog et overvældende flertal på trods af helt friske meddelelser fra Berlin, at der ingen grund var til at ændre udvalgets hidtil førte politik¹⁶. Man skulle fortsat hævde, at en afstemning ikke var nødvendig, og hvis man ikke kunne hindre den, skulle man kræve en afstemning helt ned til Ejderen. Formanden fik kraftig støtte til disse synspunkter fra de delegerede fra Haderslev og Sønderborg, og bl. a. gik landråd Schönberg stærkt ind for, at man udadtil skulle holde fast ved, at der ingen afstemning skulle finde sted, medens man godt indadtil kunne forberede sig på en sådan.

I konsekvens heraf besluttede man fortsat at tage kampen op med rigsregeringen og at bombardere den med en uafbrudt række af protester. I de første måneder af det nye år indløb der til rigsregeringen i Berlin et betydeligt antal protester¹⁷. På disse svarede udenrigsministeriet høfligt tilbage, at man takkede for de udtryk for tysk loyalitet, som herved blev givet til kende. Man udtrykte endvidere håbet om, at man på afstemningens dag ville vise denne trofasthed i praksis. I øvrigt måtte man henvise til, at rigsregeringen havde erklæret sig rede til at anvende princippet om folkenes selvbestemmelsesret også på det nordslesvigske spørgsmål, men at man naturligvis ville drage omsorg for, at den tyske befolkning ikke blev voldført.

Det hed til slut i svarskrivelserne: Om afståelse af andre dele af Slesvig end de nordslesvigske områder kan der naturligvis ikke blive tale. Efterhånden som protesterne dyngede sig op på skrivebordene i udenrigsministeriet, blev det vanskeligere at variere svarene, og de antog lidt efter lidt en ganske stereotyp form.

Det tyske udvalg, som i udpræget grad havde sine kontakter i de tysksindede kredse i Nordslesvig, var imidlertid ikke ene om at føre strudsepolitik. 3. jan. 1919 trådte den slesvig-holstenske provinslanddag sammen til et møde i Kiel for at udtale sig om det slesvigske spørgsmål¹⁸. Mødet var blevet forberedt af overborgmester Todsén, og det var også ham, der havde konciperet den udtalelse, der ønskedes vedtaget¹⁹. Foruden at vedtage en protest besluttede forsamlingen, at en landdagsdeputation skulle overrække protesten i Berlin. Udtalelsen faldt i to afdelinger, en bestemt for øjeblikkelig offentliggørelse, og en anden som kun burde komme rigsregeringen for øje.

I den offentlige udtalelse, der kom frem i Schleswigsche Grenzpost for 6. januar 1919, fastholdt man den tidligere og ofte fremsatte påstand, at provinsen i hele sin nuværende udstrækning var et historisk, statsretligt og kulturelt hele. I Nordslesvig boede tyskere og danske mellem hinanden, og kun i begrænsede distrikter fandtes et overvejende dansk flertal. En retfærdig adskillelse var ikke mulig og kunne ikke opnås ad selvbestemmelsesrettens vej. En udligning af danske og tyske interesser ville kunne ske ved at ligestille de to nationaliteter. Slesvig-Holsten kunne kun se en lykkelig fremtid i møde, hvis landet forblev udelt og i snæver forbindelse med Tyskland. »Derfor nedlægger vi den skarpeste protest mod enhver afståelse af nordslesvigsk jordbund,« hed det til slut²⁰.

I den hemmeligholdte og meget ordrige tillægsudtalelse hed det, at man bestemt tilrådede en afstemning, hvis landafståelsen ikke kunne undgås. Principielt holdt man på en afstemning i hele Slesvig, men kunne dette ikke gennemføres, måtte afstemningen indskrænkes til landområder med utvivlsomt overvejende dansk befolkning, og kun sådanne områder burde komme i betragtning, hvor der ved rigsdagsvalget i 1912 var afgivet mindst $\frac{2}{3}$ danske stemmer. Ved grænsedragningen burde der tages hensyn til de folkelige kulturcentre, dvs. byer og flækker med en overvejende tysk befolkning. Disse burde under ingen omstændigheder afstås.

Også det slesvig-holstenske ridderskab følte sig – ihukommende sine historiske traditioner – kaldet til at lade sin røst lyde. Enhver afståelse af slesvigsk jord måtte afvises, udtalte ridderskabet, da Nordslesvig overhovedet ikke var nævnt i Wilsons fredsprogram. Den amerikanske præsident havde desuden, fortsatte ridderskabet, i forbindelse med tyske afståelser til Polen talt om utvivlsomt polske områder, men utvivlsomt danske områder forelå ikke engang i Nordslesvig, hvor tyske og danske levede mellem hinanden. Ville man begrundede en afståelse med, at de danske nordslesvigere frit skulle kunne udfolde deres nationale kultur, kunne dette udmærket ske inden for det tyske rige i henhold til den nye lovgivning. Pragerfredens § 5 kunne heller ikke fremføres til støtte for et krav om afstemning. Selv den danske regering havde godkendt dens ophævelse. Ridderskabet måtte derfor tilslutte sig alle slesvig-holstenernes inderligste ønske, at man ved den forestående fredsforhandling hindrede Nordslesvigs afståelse. Mødet bemyndigede ridderskabets formand grev Rantzau-Rastorf til mundtligt at fremføre disse synspunkter over for regeringen²¹.

Gennem provinslanddag og ridderskab talte det gamle preussiske systems håndgangne mænd, men selv repræsentanterne for det nye revolutionære Tyskland var delvis at finde på samme linie. 15. januar mødtes delegerede fra de nordslesvigske arbejder- og soldaterråd i Haderslev, hvor man enedes om en udtalelse til centralrådet i Berlin²². I denne udtaltes protest mod en afståelse af nordslesvigsk område uden tvingende grunde. Skønt man ikke ville nægte, at folkenes selvbestemmelsesret måtte komme til anvendelse i dette spørgsmål, kunne en adskillelse mellem danske og tyske ikke opnås ved en grænseregulering efter nationalitetsprincippet. En grænseregulering ville også medføre, at tusinder »af tyske ville ... blive udstødte af den fri tyske republik for at blive undersætter i den danske kongestat.« Der ville tilføjes både industri- og landarbejdere stor økonomisk skade, og også håndværkerne ville lide derunder. En afståelse var heller ikke nødvendig nu, da alle danske folkekrav skulle opfyldes. Hvis en grænseregulering ikke kunne undgås, ønskede man spørgsmålet afgjort ved en folkeafstemning og ikke ved en traktat mellem de to lande, og man tilsluttede sig det tyske udvalgs krav om, at kun sammenhængende landområder, der med $\frac{2}{3}$ flertal krævede tilslutning til Danmark, kunne afstås.

En gennemgang af de mange tyske offentlige tilkendegivelser om grænsespørgsmålet, der udsendtes i de nærmeste måneder efter Tysklands kapitulation og det revolutionære gennembrud inden for det tyske rige, viser således, at alle lokale politiske afskygninger stod samlet om at protestere mod en løsning af grænsespørgsmålet gennem en landafståelse. Da rigsregeringens politik blev åbenbar gennem offentliggørelsen af indholdet af dr. Solfs brev, blev svaret et fuldtonende nej. Med henvisning til, at der i det nye Tyskland ville blive gennemført en ny lovgivning, der ville yde de dansksindede national ligeberettigelse, ville det ikke være nødvendigt at flytte grænsen, hævdede man. Skulle det ikke desto mindre komme til en afstemning, krævede man imidlertid sådanne vilkår for dennes afholdelse, at landafståelsen kunne begrænses til det mindst mulige. Et ofte fremført krav var en afstemning helt ned til Ejderen, således at man havde sikkerhed for, at de afgivne danske stemmer ville drukne i den store tyske majoritet. Et andet ofte fremført krav var ønsket om, at kun sammenhængende områder med $\frac{2}{3}$ dansk flertal skulle afstås, og sikkerhed for, at købstæder og flækker i Nordslesvig ikke blev afstået. Man talte nok om anvendelsen af princippet om folkenes selvbestemmelsesret, men de praktiske vilkår, man stillede for en anvendelse heraf, var af en sådan karakter, at det i realiteten var en voldførelse af det princip, man førte i munden. Medens det er fuldt forståeligt, at der i de oprivende dage i Berlin, hvor rigsregeringen traf beslutningen om sin nordslesvigske politik, således som den fandt udtryk i dr. Solfs brev, ikke var tid eller lejlighed til konsultation eller informering af myndighederne i Slesvig, er det vanskeligt at forklare, at man ikke efter offentliggørelsen af dr. Solfs brev i den danske presse fandt det nødvendigt i en henvendelse til den tyske befolkning i Slesvig nærmere at redegøre for sine grænsepolitiske mål. En autoritativ udtalelse fra Berlin lod vente på sig. Man informerede ganske vist de enkeltpersoner, der mødte op fra landsdelen for at søge nærmere besked om stillingen, om rigsregeringens synspunkter, men det havde ingen rigtig virkning. Ved november måneds udgang udsendte Eduard Adler et opråb til befolkningen i Slesvig-Holsten, hvori han forberedte den på en kommende afstemning i Nordslesvig, men han føjede også til, at afstemningslinien endnu ikke lå fast²³. 7. januar 1919 kunne man endelig i Deutsche Allgemeine Zeitung i Berlin læse en officios erklæring om rigsregeringens græn-

sepolitik, hvori der også blev taget klar afstand fra flere af de afstemningsforslag, der havde været fremført sammen med de afgivne protestskrivelser fra Slesvig²⁴. Heller ikke denne autoritative erklæring vandt større indgang, og protestaktionen fortsatte. Resultatet blev, at en væsentlig del af tysk offentlighed i Slesvig længe famlede i blinde og hengav sig til ønskedrømme, der ikke havde nogen bund i virkeligheden, og der skulle endnu gå flere måneder, før man kom ned på jorden.

2. Forsøg på at skitsere et mere realistisk tysk program for grænsespørgsmålets løsning

Redegørelsen på de foregående sider har vist, at den tysksindede befolkning i Slesvig selv efter Tysklands militære sammenbrud ikke var indstillet på at imødekomme de danske ønsker om Nordslesvigs genforening med Danmark. Stor var skuffelsen i alle kredse, da man erfarede, at rigsregeringen havde givet løfte om Nordslesvigs afståelse til Danmark efter en afholdt folkeafstemning. Fra alle dele af provinsen, men især fra de nordligste, strømmede protesterne ind til Berlin. Man protesterede også mod de forslag til afstemning, der indeholdtes i Åbenråresolutionen, og skulle man fra tysk side gå ind på tanken om afstemning, måtte den i hvert fald finde sted på et helt andet grundlag. Det forslag, som oftest gik igen fra tysk side, gik ud på at lade en afstemning foretage i hele Slesvig, et forslag som rigsregeringen med fuld ret stemplede som »et uoprigtigt politisk kneb«²⁵.

Fra en enkelt tysk nordslesviger stilledes imidlertid et forslag, der var mere i overensstemmelse med, hvad rigsregeringen tænkte på, når den talte om en »ærlig og loyal måde« at gennemføre den frie selvbestemmelsesrets princip på. Forslaget fremførtes af pastor Johannes Schmidt-Vodder.

Som påvist foran havde han håbet på, at det dansk-tyske spørgsmål skulle kunne løses inden for det tyske riges grænser ved gennemførelsen af national ligeberettigelse mellem de to folk. Beslutningerne på Åbenråmødet belærte ham imidlertid om, at denne vej ikke længere var farbar, og at en afstemning ville komme til at finde sted. Efter hans opfattelse måtte de tysksindede i Slesvig derfor op-

give såvel den gølge og negative protestpolitik som den af ham hidtil hævdede rene kulturpolitik og i stedet for samle sig om en grænsepolitik, der skulle have til formål at indskrænke det uundgåelige landetab mod nord til det mindst mulige²⁶.

22. november var pastor Schmidt i Flensborg for at forhandle med det tyske udvalgs ledere og udviklede her sine synspunkter. Om aftenen deltog han i det store møde, som de dansksindede havde indkaldt til i Colosseum (se foran s. 142). Under mødet tog han ordet og understregede, at kom en afstemning, måtte afstemningens resultat være afgørende for, hvorledes grænsen skulle trækkes. Hvor der i de enkelte kredse var over 50 % stemmer for Danmark, måtte disse gå til Danmark og ellers forblive ved Tyskland. Først afstemning og derefter grænsedragning var hans synspunkt. Udtalelsen må utvivlsomt betragtes som en protest mod Åbenråsresolutionens krav om en en bloc afstemning i Nordslesvig, selv om det ikke udtrykkelig blev sagt. Det karakteristiske for de Schmidt'ske synspunkter var imidlertid, at han uden forbehold gik ind for en afstemning i det nordlige Slesvig og krævede, at det simple flertal i de enkelte afstemningsdistrikter skulle være afgørende for den derefter følgende grænsedragning. Hvor han ville trække en afstemningslinie, kom han ikke ind på.

I de følgende uger søgte pastor Schmidt på forskellige møder i Nordslesvig at vinde tilslutning til sine synspunkter. I Tønder afholdtes 29. november to store møder, hvor man diskuterede pastor Schmidts program, men fuld tilslutning blev ikke opnået. På et af møderne gjorde socialdemokraten Eckwerth sig til talsmand for en afvisning af enhver landafståelse, medens den frisindede rigsdagsmand dr. Blunck hævdede, at man nok kunne gå ind på afstemningstanken, men man kunne kun godkende afståelse af distrikter, hvor det danske parti havde opnået ikke halvdelen, men $\frac{2}{3}$ af de afgivne stemmer. 5. december talte pastor Schmidt derefter i Åbenrå, hvor forsamlingens socialdemokratiske deltagere ligesom i Tønder bekendte sig til Tyskland, men dog ikke protesterede mod enhver landafståelse.

Herefter kom turen til Rødding, hvor pastor Schmidt forelagde sine synspunkter ved et møde, der afholdtes 10. december. Mødet havde samlet ca. 100 deltagere, og man gav enstemmig tilslutning til en udtalelse, hvis hovedindhold var følgende: Såfremt det kom til en afstemning, måtte den fremtidige grænse være et resultat af denne.

Der skulle kræves ret til at stemme for alle personer, der var 20 år, og som 1. dec. 1918 var bosiddende i Nordslesvig. Grænsen skulle drages således, at de nationale mindretal blev lige store nord og syd for grænsen, og mindretalenes rettigheder måtte sikres gennem traktater²⁷.

Den hypotetiske form, som udtalelsen var ikklædt, skal nok ikke tages efter sin bogstavelige mening. Hvad pastor Schmidt selv angik, var han så realistisk indstillet, at han var klar over, at man ikke kom uden om en afstemning. Hvilket omfang den skulle have, blev ikke præciseret, men det er klart, at der kun tænktes på en afstemning i Nordslesvig. Det er imidlertid meget sigende, at det åbenbart ikke er lykkedes for Schmidt at få mødets tilslutning til at udtale sig bestemt om det af ham forfægtede simple flertal.

Fra Rødding gik turen tilbage til Tønder, hvor Schmidt havde visse forhandlinger med landråd Böhme, seminarielærer Ortmann og digegreve Sönnichsen. Disse tre herrer var søgt sammen for at aktivisere den tyske modstand, og meget tyder på, at de var enige med pastor Schmidt om, at der skulle gøres et nyt forsøg på at bringe det tyske udvalg ind på en mere realistisk linie. Dette betyder ikke, at de i et og alt var enige med pastor Schmidt.

12. december deltog Ortmann og Schmidt i en ny forhandling med det tyske udvalgs forretningsudvalg i Flensborg, og i dette møde var også udvalgets nye forretningsfører, dr. Julius Kähler nærværende²⁸. Ortmann og Schmidt understregede stærkt, at det var nødvendigt for udvalget at offentliggøre en ny programklæring, og begge gik meget stærkt imod den fremsatte tanke, at der skulle finde en afstemning sted i hele Slesvig, altså ned til Ejderen. Derimod var de to herrer ikke enige om, med hvor stor procent en kommune kunne stemme sig til Danmark. Schmidt holdt stadig fast på simpelt flertal, medens Ortmann krævede $\frac{2}{3}$ majoritet. Resultatet af forhandlingen blev et nederlag for pastor Schmidt. Nu som før fastholdt det tyske udvalg sin principielle indstilling, at man skulle protestere mod enhver landafståelse og love national ligeberettigelse inden for det tyske riges grænser. Kom afstemningen, skulle der stemmes helt ned til Ejderen, og kunne dette krav ikke føres igennem, burde afstemningsområdet kun omfatte distrikter med en overvejende dansk befolkning. Der skulle i de enkelte distrikter kræves $\frac{2}{3}$ flertal for Danmark som betingelse for afståelse, og der skulle ved grænsedragning

gen tages hensyn til de folkelige kulturcentre dvs. købstæder og flækker²⁹. Pastor Schmidts forsøg på at bringe det tyske udvalgs medlemmer ned på jorden, var således slået fejl. Men i Berlin havde man åbenbart noteret sig hans indstilling, og da det i det nye år kom på tale at søge lokal bistand ved fastlæggelsen af den fremtidige tyske grænsepolitik, blev det pastor Schmidt og landråd Böhme, man henvendte sig til, og ikke de ledende personer inden for det tyske udvalg.

3. Den tyske rigsregerings grænsepolitiske overvejelser i perioden forud for fredskonferencens sammentræden

Ved det brev af 14. november 1918, som samme dag overbragtes H. P. Hanssen i Berlin, havde dr. Solf på den nye tyske rigsregerings vegne tiltrådt, at det nordslesvigske spørgsmål burde løses på grundlag af den pågældende befolknings selvbestemmelsesret. I realiteten betød det, at Tyskland, allerede inden fredsforhandlingerne var påbegyndt, gav tilsagn om Nordslesvigs afståelse til Danmark. I brevet gaves ingen nærmere definition på begrebet Nordslesvig, men som påvist foran s. 56 havde dr. Solf, inden han satte sit navn under brevet, sikret sig, hvad man fra dansk side konkret mente, når man talte om Nordslesvig. Under samtalerne med professor Friis havde han udtrykt bekymring for, at Tønder efter det danske forslag ville komme til Danmark, men han havde ikke insisteret på en ændring af Clausen-linien. Da grev Moltke 2. dec. opsøgte dr. Solf for officielt at underrette ham om den danske regerings stillingtagen til Åbenråresolutionen, kom det danske forslag om Nordslesvigs sydlige afgrænsning på ny til forhandling, og dr. Solf udtalte ved den lejlighed, at forslaget »vel måtte kunne anses for tålelig tilfredsstillende for tyske interessers vedkommende«³⁰. Der kan vist ikke være nogen tvivl om, at dr. Solf med denne bemærkning stadig tænkte på Tønder og det berettigede i at lade denne by følge med til Danmark. Han gjorde imidlertid heller ikke ved denne lejlighed noget forsøg på at ændre grænselinien, og det var altså fortsat tysk rigspolitik, at Nordslesvig, i den udstrækning man fra dansk side havde givet området, skulle vende tilbage til Danmark efter afholdt folkeafstemning.

En yderligere bekræftelse på, at dette var den tyske rigsregerings politik, fik H. P. Hanssen, da han under et besøg i Berlin d. 12. december havde en længere samtale med den tidligere tyske gesandt i Washington, grev Johann Heinrich v. Bernstorff, der på det tidspunkt var udset til at være tysk forhandler ved den forestående fredskonference³¹. Samtalen drejede sig naturligvis først og fremmest om det nordslesvigske spørgsmål og om afgrænsningen af Nordslesvig, og efter H. P. Hanssens referat af grevens udtalelser om denne grænse, skal han ved denne lejlighed have sagt: »om denne linje kan der ikke tvistes, den tilstås herfra.« Det bør i denne forbindelse også nævnes, at der hverken fra dr. Solf eller fra grev v. Bernstorff er bevaret nogen protest mod udvidelsen af afstemningen til de tilgrænsende distrikter syd for Clausen-linien. Også dette forslag synes man at have været villig til at gå ind på.

Selv om man i mundtlige samtaler kunne udtale sig som refereret, var man alligevel forsigtig, selv i intern korrespondance mellem rigsmyndighederne indbyrdes, at udtale sig ligeså klart. Herom haves et ganske interessant og talende vidnesbyrd.

Fra rigsministeriet for landbrug, domæner og forstvæsen indløb en forespørgsel til udenrigsministeriet om salg af domæner i Sønderborg amt. I det oprindelige svarudkast havde koncipisten formet brevet således: Der må i alle tilfælde regnes med, at grænsen vil komme til at løbe noget syd for Tønder, nord om Flensborg og syd om Als, og ud fra dette synspunkt må salg af domæner i Sønderborg kreds til forpagterne anses for rimelig. I den endelige skrivelse fik brevet imidlertid følgende udformning: At der for tiden endnu ikke kan meddeles noget om den fremtidige grænse mellem Danmark og Tyskland, men at man under den øjeblikkelige politiske situation må regne med, at det dansktalende område vil falde tilbage til Danmark³².

Gennem dr. Solfs brev til H. P. Hanssen havde den tyske rigsregering alene haft til hensigt at give tilsagn om en løsning af det nordslesvigske spørgsmål og at tilkendegive, på hvilken måde man kunne tænke spørgsmålet løst. Den rent praktiske udførelse heraf ville imidlertid kræve stillingtagen til en række specialproblemer, og til løsningen af disse var man klar over, at man behøvede sagkyndig bistand. Til udenrigsministeriets sagkyndige i det slesvigske spørgsmål udpegedes i slutningen af november måned Johannes Tiedje.

Det fremgår ikke af det bevarede dokumentmateriale, hvem der

har henledt udenrigsministeriets opmærksomhed på denne mand. I et telegram til udenrigsministeriet fra den slesvigske landdagsmand dr. Anton Schifferer havde denne talt om nødvendigheden af at udpege økonomiske og politiske sagkyndige fra Nordslesvig, men Tiedjes navn nævnes ikke i telegrammet³³. Derimod fremgår det tydeligt af telegrammet, at dr. Schifferer har haft forskellige forhandlinger med repræsentanter fra udenrigsministeriet om at få udpeget sagkyndige. 23. november var Tiedje tilsagt til en forhandling med grev Bernstorff, og få dage efter traf udenrigsministeriet sin beslutning om at tilkalde Tiedje³⁴. 26. november tilskrev man de militære myndigheder i Frankfurt om, at løjtnant Tiedje øjeblikkelig måtte fritages for videre militærtjeneste og sættes i march mod Berlin, og to dage senere kunne man meddele såvel det preussiske indenrigsministerium som overpræsidenten i Slesvig, at Tiedje var udnævnt til nordslesvigske sagkyndig for udenrigsministeriet.

Johannes Tiedje var på det tidspunkt 39 år. Han var født i Skrydstrup i 1879, hvor hans fader var præst. Slægten stammede egentlig fra Frisland, og faderen havde gjort tjeneste som dansk officer i 1864. Sønnen blev sendt i Haderslev latinskole, studerede senere teologi, filosofi og nationaløkonomi ved forskellige tyske universiteter og var derefter nogle år huslærer for kejser Wilhelms søstersønner. I 1909 kastede han sig ind i den offentlige diskussion, der var opstået i anledning af professor Valdemar Ammundsens artikel i *Die Christliche Welt* om den tyske tvangspolitik i Nordslesvig, idet han tog stærkt afstand fra denne politik, samtidig med at han gav en sympatisk skildring af den danske befolkning i Nordslesvig. Hans artikler voldte stærk harme i tysksindede kredse i Nordslesvig, men også tilslutning fra grupper, der længe havde været modstandere af voldspolitikken, f. eks. Den nordslesvigske Præsteforening og Foreningen for tysk Fredsarbejde i Nordmarken (pastor Johs. Schmidt)³⁵. I 1910 overtog Tiedje et præsteembede i Königsberg og kom herved på afstand af de nordslesvigske problemer. I 1915 indkaldtes han til militærtjeneste, og herfra kom han direkte til sin nye tjeneste i udenrigsministeriet. At meddelelsen om Tiedjes udnævnelse til sagkyndig i grænsespørgsmålet just ikke vakte sympati i tysksindede kredse i Nordslesvig er forståeligt. På den anden side vidner valget af netop denne mand om den tyske regerings ønske om at se det nordslesvigske spørgsmål løst på en så retfærdig basis som muligt.

Nogle uger efter, at Tiedje var tiltrådt i udenrigsministeriet, sendte man ham på en rejse til København. Han synes at være taget af sted omkring 11. december og at have opholdt sig i Danmark omkring en uges tid³⁶. Med hensyn til formålet med hans rejse og med hvem, han har forhandlet i København, er kilderne tavse. Under sit ophold i Berlin erfarede H. P. Hanssen, at Tiedje var rejst, og han frem sætter i sin dagbog den formodning, at det var Tiedjes særlige opgave at varetage det tyske mindretals interesser. Dette synes dog lidt sandsynligt³⁷.

Fra Danmark lagde Tiedje vejen over Flensborg, og herfra afsendte han 18. dec. en telefonbesked til udenrigsministeriet, der straks blev forelagt dr. Solf³⁸. I dette referat har man utvivlsomt en nøgle til forklaring af, hvad der var hovedformålet med Tiedjes danske mission. Referatet af telefonsamtalen lyder i dansk oversættelse således: Tiedje meddelte, at hans indtryk fra København var ganske i overensstemmelse med grev Rantzaus, og at en umiddelbar forståelse med den danske regering om det nordslesvigske spørgsmål ikke ville være mulig. De herrer i København, der havde med sagen at gøre (Die massgebenden Herren), var ganske vist imødekommende og loyale, men der blev fra ententens side med alle midler arbejdet for, at spørgsmålets ordning blev forbeholdt fredskongressen. Om enkeltheder ville hr. Tiedje personlig berette, når han lørdag eller søndag var tilbage i Berlin.

Det bevarede referat kan vanskeligt fortolkes på anden måde, end at dr. Solf havde givet Tiedje besked om endnu engang at undersøge, om der ikke skulle være mulighed for at få løst det nordslesvigske spørgsmål ved direkte forhandlinger mellem Danmark og Tyskland, således at man kunne undgå at få spørgsmålet forelagt fredskonferencen. Som påvist foran s. 56f. havde dr. Solf under sine forhandlinger med professor Friis ventileret dette spørgsmål, men var blevet afvist. Under indtryk af den uro, som rigsregeringens grænsepolitik havde vakt i tysksindede kredse i Slesvig, og vel også med kendskab til de videregående krav om en sydligere grænse, der var blevet fremført i Danmark, har det været den tyske udenrigsminister meget magtpåliggende endnu engang at gøre forsøg på at få en direkte forhandling med Danmark i gang. Uden dette »storpolitisk« formål bliver Tiedjes rejse til København på dette tidspunkt nærmest uforståelig.

Derimod er det ikke vanskeligt at forklare, at Tiedje fandt det nødvendigt i forlængelse af rejsen til Danmark også at aflægge et besøg i det omstridte land. Han havde ikke i mange år haft kontakt med forholdene her, og allerede under sin samtale med grev Bernstorff fremhævede han nødvendigheden af at foretage en rejse langs med den foreslåede nye statsgrænse. Han fik under besøget i Slesvig et indtryk af de meget modstridende opfattelser, der gjorde sig gældende inden for den tyske lejr, navnlig inden for det tyske udvalg, og han var meget betænkelig ved de resolutioner, man affattede, og som efter deres tvetydige form var egnet til at lade det tyske folk fremtræde som tvetunget. Med glæde konstaterede han derimod, at der inden for det socialdemokratiske parti var en stigende uvilje mod de altske bevægelser.

Der haves i øvrigt ikke mange oplysninger om Tiedjes ophold i Slesvig, men af et bevaret brev fra landråd Böhme til Tiedje dat. 18. dec. fremgår det, at de to mænd havde en forhandling dagen i forvejen. Under denne fremhævede Böhme det formålstjenlige i, at der blev fremskaffet en statsbevilling til pastor Schmidt, således at han kunne få orlov og hellige sig et tysk oplysningsarbejde. Böhme lovede endvidere at fremskaffe materiale til belysning af spørgsmålet om den fremtidige ordning af skole-, kirke- og kommunalforholdene i Nordslesvig, og han lagde Tiedje varmt på sinde at gøre sin indflydelse gældende for en nordligere statsgrænse end den, der ville blive en følge af Åbenråresolutionens forslag. Med kraft understøttede Böhme endvidere, at man skulle forlange en kommunevis afstemning, og han anbefalede, at der blev udstedt en officios erklæring, som kunne gøre den tysksindede befolkning klar over, at en vis landafståelse var uundgåelig som følge af rigsregeringens politik³⁹.

Omkring 22. december var Tiedje tilbage i Berlin, og han kunne nu gå i gang med sit egentlige arbejde, nemlig at tage stilling til de mange praktiske problemer, der ville opstå i forbindelse med en landafståelse mod nord, samt at skitsere et konkret tysk modforslag til Åbenråresolutionen. Indtil videre drejede det sig i første række om at blive orienteret om en række praktiske forvaltningsspørgsmål. Til dette formål afholdtes 23. december et møde med repræsentanter fra forskellige preussiske ministerier, og der indhentes ligeledes en række udtalelser fra højere militære myndigheder⁴⁰. Til belysning af

opfattelserne i forskellige regeringskontorer på dette tidspunkt, kan det have sin interesse ganske kort at referere indholdet af visse af de fremførte synspunkter. Som baggrund for Tiedjes senere udarbejdede forslag til en kommende dansk-tysk statsgrænse har de ligeledes betydning.

Efter den tyske rigsmarines opfattelse måtte man af forsvarshensyn forsøge at fastholde både Åbenrå og Flensborg fjord med Als. Også Årø og Rømø måtte bevares på tysk hånd, og grænsen over land justeres således, at forbindelseslinierne til disse øer kunne opretholdes. Af sømilitære grunde måtte man fastholde det uindskrænkede herredømme over Listerdyb. Blev man tvunget til at opgive dette, måtte forsvaret af vestkysten baseres på flodmundingerne bag Helgoland. Man gjorde ligeledes opmærksom på, at Listerdyb var den gunstigste plads på hele vestkysten for en fjendtlig landgang, og Rømø beherskede indsejlingen til Listerdyb. Var Rømø dansk, kunne man herfra iagttage alle tyske militære bevægelser og i krigstilfælde bestryge alle kystforsvarsanlæg og maritime enheder med kanonild. På østkysten måtte Als og nordkysten af Flensborg fjord bevares på tyske hænder af hensyn til forsvaret af Kielerfjorden og den vestlige del af Østersøen. Enhver position, som her uden tvingende grund blev opgivet, ville betyde en uforsvarlig og følelig svækkelse af forsvaret af det tyske landområde. Til det berammede møde havde krigsministeriet endnu ikke indhentet en udtalelse fra generalstabschefen. Man nøjedes derfor med i almindelighed at fraråde enhver afståelse af nordslesvigsk område.

Også vandbygningsvæsenet havde sine bekymringer med hensyn til eventuelle ændringer af statsgrænsen navnlig mod vest. Under hensyn til de eksisterende planer om opførelsen af en jernbanedæmning mellem fastlandet og øen Sild måtte man kræve, at en landstrimmel nord for Højer i så stor dybde som muligt blev forbeholdt Tyskland. Skete det ikke, kunne man ikke opnå de fordele, der tilsigtedes ved det planlagte dæmningsanlæg, nemlig anlæggelsen af en bugt og en landingsplads for store skibe⁴¹.

Tiedje fik også på dette tidligere tidspunkt forelagt en længere skriftlig betænkning fra den tilfornede ved regeringspræsidenten i Slesvig-Holsten, den tidligere nævnte socialdemokratiske politiker Eduard Adler. Hans redegørelse er dateret 28. december 1918⁴².

Efter Adlers opfattelse måtte man i det store og hele anerkende

den på Åbenråmødet foreslåede afstemningsgrænse. Efter hans opfattelse hørte byen Tønder dog til syd for linien, og det samme gjaldt »de tyske sprogøer« Åbenrå og Haderslev. Tønder kunne man måske have mulighed for at bevare for Tyskland, medens man måtte give afkald på de to andre byer. Den danske agitation for afstemning i Flensborg anså han for ganske uberettiget, og det samme måtte siges om kravene på afstemning i Angel og Mellemslesvig. Han tog ligeledes bestemt afstand fra det fra tysk side fremsatte ønske om en afstemning indtil Ejderen. For det første måtte et tysk flertal opnået på denne måde betragtes som »eine an den Dänen in Nord-schleswig verübte Prellerei«, og desuden var det efter hans opfattelse slet ikke sikkert, at en afstemning i hele Slesvig ville falde ud til gunst for Tyskland. Under den almindelige forvirring inden for det tyske rige og den herskende frygt for kommende tyngende skatter, mente han at kunne konstatere, at adskillige tyske landmænd havde sympati for tilslutning til Danmark. Han nævnte også i denne forbindelse, at der var begyndt en stille agitation for Danmark i Angel. Det er ganske interessant at konstatere, at Eduard Adler havde samme opfattelse som kredsen omkring H. V. Clausen, at frygten for en utryg økonomisk fremtid kunne bevæge tysksindede borgere til at stemme for landsdelens afståelse til Danmark.

I sine videre udviklinger lagde Adler den sagkyndige på sinde, at man burde lægge den kommende afstemning således til rette, at det skulle blive forholdsvis let for danske at interessere sig for det nye tyske socialistiske rige. Bag ved dette forslag lå den tankegang, at det skulle være muligt at overbevise dansksindede arbejdere om, at deres sociale fremtid ville blive bedre sikret i det nye revolutionære Tyskland end i den gammeldags danske kongestat, som man også andetsteds udtrykte det. For at vinde stemningen for Tyskland havde han udarbejdet et forslag om en 3 zoneplan, som han allerede tidligere havde forelagt H. P. Hanssen og en repræsentation fra Vælgerforeningen, men forslaget var blevet afvist af denne⁴³. Når han nu forelagde Tiedje den, var det ikke fordi han troede, at man ad den vej ville kunne vinde flertal for Tyskland, men planen kunne måske fremkalde en vis sympati for det nye Tyskland, som kunne være værdifuld for fremtiden.

Hans plan gik ud på en inddeling af Slesvig-Holsten i 3 zoner: en dansk med et tysk mindretal, en tysk med et dansk mindretal og en

ren tysk 3. zone. Området skulle styres af en fællesregering, hvortil den danske zone skulle udpege et til den danske befolknings størrelse svarende antal embedsmænd. Zonen skulle i øvrigt administreres af en dansk lokalforvaltning. I Nordslesvig skulle der udpeges et særligt udvalg, der skulle våge over det tyske mindretals rettigheder, og et tilsvarende udvalg skulle findes i Mellemslesvig for det danske mindretal. Lige så klart det er, at det Adlerske zoneforslag ikke havde nogen som helst interesse for de danske repræsentanter, som på det tidspunkt forslaget blev præsenteret for dem havde de bedste udsigter til at få deres ønsker om genforening med det gamle land opfyldt, lige så uforståeligt er det, at Adler kan have troet, at forslagets fremsættelse skulle få nogen som helst betydning for det danske syn på det nye Tyskland.

Adlers lange redegørelse sluttede med en række praktiske krav, som man efter hans mening burde stille, når Nordslesvig efter afholdt afstemning vendte tilbage til Danmark. Der måtte gennemføres bestemmelser, der lettede varetransporterne over den nye landegrænse, således at erhvervslivet i Flensborg og Tønder led mindst mulig skade. Man måtte også kræve opretholdelse af de tyske sociallove på det afståede område, indtil den danske regering havde indført en tilsvarende ordning. Adler tænkte sig endvidere, at Danmark måtte overtage en del af den tyske statsgæld, og denne kunne passende betales af befolkningen i afstemningsområdet. Endelig måtte den danske stat overtage al offentlig ejendom på det afståede område.

Ved siden af de forslag, som landråd Böhme havde fremført, var Adlers betænkning af 28. december indtil videre de eneste positive forslag, som Tiedje modtog fra repræsentanterne fra den landsdel, der ville blive berørt af den kommende afstemning. I øvrigt var det kun protester, der lød fra den pågældende provins, foruden selvmodsigende og helt urealistiske henstillinger. En vejledning fra rigsregeringen af den offentlige mening i Slesvig måtte være påkrævet.

Formodentlig er det Tiedje, der med sine foresattes billigelse, har taget initiativet til denne henvendelse til den tysksindede befolkning i Nordslesvig, og sandsynligvis har han også konciperet udtalelsen. Der er et udpræget gejstligt tonefald over enkelte udtryk⁴⁴.

Henvendelsen indledtes med nogle anerkendende ord om de betydningsfulde tilkendegivelser om troskab mod riget, som var blevet offentliggjort, men man tog samtidig håndfast fat om de på samme tid

udtrykte protester om Nordslesvigs afståelse. »I denne protest savner vi imidlertid den klare indsigt i de grundsætninger, som den nye rigsregering vil lægge til grund for sin udenrigspolitik,« og som i Nordslesvig sandsynligvis vil betyde en berigtigelse af statsgrænsen. »I hvilket omfang denne afståelse vil ske, ligger i hovedsagen i nordslesvigernes egen hånd, ved deres stemmeseddel skal de give udtryk for deres troskab over for riget.« Lige så berettiget det er, at man i Flensborg med dets overvejende tysksindede befolkning vægrer sig ved at blive indlemmet i en nationalfremmed stat, lige så overraskende må det virke, »hvis vi ville knytte den dansksindede befolknings selvbestemmelsesret i Nordslesvig til et votum for hele hertugdømmet Slesvig. Kravet om at skaffe et flertal ved hjælp af den i tal stærkere sydligere del af provinsen måtte virke som et uoprigtigt politisk kneb, mens rigsregeringen på en ærlig og loyal måde vil gennemføre den frie selvbestemmelsesrets princip. Kun en sådan retlinjet politik kan sikre den tyske helheds ret til liv, arbejde og fred.«

I udtalelsen tilkendegaves endvidere en fast forvisning om, at de tyske nordslesvigere, som ved grænsedragningen blev danske statsborgere, ville være i stand til som andre tyske minoriteter at hævde og pleje deres tyskhed. Den tyske hjemstavn vedblev dog, trods den politiske streg på kortet, at være dem nær og ikke at glemme dem. Det måtte endvidere være en selvfølge, at de pågældende regerings gode vilje ville sørge for, at økonomisk skade ved, at gamle bånd blevet sønderrevet, så vidt muligt kunne undgås, henholdsvis mildnes ved skadeserstatning ved overgangen. Et blik på kortet var tilstrækkeligt til allerede på forhånd at se afstemningens resultat. »I disse områder,« sluttede henvendelsen, »kan de tyske mindretal allerede nu sjæleligt forberede sig på overgangen, ikke ved fejt at forsage eller ved at gå over, men ved stærkt sammenhold og ved loyalt økonomisk at indrette sig med et skiftende forhold for øje. I andre områder er resultatet af selvbestemmelsesprincippet, der skal anvendes, endnu den dag i dag højst tvivlsomt. Her hedder det: »Alle mand på dæk«. For alle tyskere i Nordslesvig er den afgørende time slået til at bekende deres troskab over for riget.«

Indholdet af den tyske rigsregerings opråb af 7. januar 1919 viser, i hvilken grad den stedlige tysksindede befolkning var ude af trit med sin regering. Indtil videre blev henvendelsen nærmest at betragte som et råb i ørkenen.

4. Tyskland får ny udenrigsminister, men ingen ny grænsepolitik

Da Tiedje kom tilbage fra sin rejse til København og Slesvig, havde Tyskland fået en ny udenrigsminister. Statssekretær dr. Solf var trådt tilbage og afløst af den tidligere tyske gesandt i København grev Ulrich v. Brockdorff-Rantzau.

Dr. Solfs tilbagetræden skyldtes indre modsætninger inden for den nye tyske rigsregering⁴⁵. En krise, der havde været under udvikling næsten siden regeringens tiltræden efter revolutionen, fik herved sin udløsning. Dr. Solf, der var det gamle systems mand, havde svært ved at samarbejde med De uafhængige Socialisters repræsentanter, navnlig Hugo Haase. Haase synes ved flere lejligheder at have grebet ind i Solfs dispositioner på en måde, som denne ikke kunne anerkende. Det havde også vakt uvilje hos de uafhængige, at dr. Solf stærkt modarbejdede lederen af den bayerske revolution Kurt Eisner. Allerede i begyndelsen af december havde dr. Solf planer om at træde tilbage, men han gik foreløbig ind på at fortsætte. 10. december kunne grev Moltke indberette til København, at dr. Solf havde meddelt ham, at det under et regeringsmøde dagen i forvejen var kommet til et afgørende brud mellem ham og Haase, idet dr. Solf havde forelagt kompromitterende beviser for, at Hugo Haase havde modtaget penge og våben fra den russiske ambassade⁴⁶. Han havde indgivet sin afskedsbegæring, men regeringen havde endnu ikke modtaget den.

15. december offentliggjordes et Anker Kirkeby interview med Haase i Politiken, hvori denne udtalte, at der i det nordslesvigske spørgsmål var opnået fuldstændig enighed med Danmark med hensyn til Nordslesvigs afståelse, og at enkeltheder vedr. afstemningen og overgangsformerne ville blive overladt fredskonferencen. Dette interview gav anledning til en skarp skrivelse fra dr. Solf til folkekommisærernes råd, i hvilken han protesterede imod, at sådanne udtalelser fremsattes uden aftale med udenrigsministeriet⁴⁷. Desuden var meddelelsen om en aftale med Danmark ikke i overensstemmelse med kendsgerningerne og kunne bringe den diplomatiske forhandling om dette spørgsmål i fare. Et kategorisk dementi var ikke til at komme uden om. Dr. Solfs protest mod interviewet i Politiken var en af hans sidste embedshandlinger, og 20. december trådte han tilbage.

Allerede 12. december havde grev Moltke indberettet, at De uaf-

hængige Socialisters kandidat til statssekretærposten var den tyske minister i København⁴⁸. Om eftermiddagen den 20. december havde grev Moltke den nye statssekretær i telefonen, som ringede op for at præsentere sig i sin nye egenskab⁴⁹. Han bad i denne samtale gesandten om at meddele udenrigsminister Scavenius, at han under sit forestående afskedsbesøg i København ikke ønskede at blive dekoreret, »og dette hverken af hensyn til sin egen stilling hernede eller af hensyn til de følger, som en sådan dekoration kunne få for Danmark udadtil«⁵⁰. Grev Rantzau ønskede endvidere, at modtagelsen hos kongen kunne blive uofficiel, da det var usikkert, om han kunne medbringe en rappelskrivelse. I et privat telegram af 21. december underrettede grev Rantzau direkte udenrigsminister Scavenius om den skete udnævnelse, idet han tilføjede: Deres Excellence ved, hvor svært det er for mig at forlade København, og De må være forsikret om, at det også i min nye stilling vil ligge mig ganske særligt på hjerte at pleje forbindelserne mellem Tyskland og Danmark⁵¹. I dagene omkring jul var den tidligere tyske minister på afskedsvisit i København, og på årets sidste dag opsøgte han personligt grev Moltke for at takke for den velvilje, der var strømmet ham i møde i København dels fra kongehusets, dels fra regeringens side⁵².

Grev Brockdorff-Rantzau var født i Slesvig i 1869 og således fra sin ungdom bekendt med det dansk-tyske problem. Han var i 1897 blevet knyttet til det tyske gesandtskab i St. Petersborg og havde senere gjort tjeneste i Wien og Budapest. Fra 1912 havde han været tysk gesandt i København, og verdenskrigens mange vanskelige problemer havde naturligt medført et nært samarbejde mellem den tyske gesandt og den danske udenrigsminister. De to mænd kom hinanden på nærmeste hold, og der opstod et nært tillidsforhold mellem dem. Da det nordslesvigske spørgsmål blev aktuelt i begyndelsen af oktober, skiltes deres veje, men der opstod intet skår i deres personlige forhold. Begge parter vidste nøjagtigt, hvor modparten stod.

Tyskland havde fået en ny udenrigsminister, men ingen ny udenrigspolitik, i hvert fald ikke hvad angik det sønderjyske spørgsmål. Grev Rantzau vedgik på dette punkt arv og gæld efter sin forgænger, og fra sit ophold i København vidste han, at det ikke ville være muligt at overtale den danske regering til at slutte en separataftale med Tyskland om grænsespørgsmålet. Alle forsøg herpå blev definitivt opgivet. Man kan formode, at grev Rantzau også under de kom-

mende måneders begivenheder har bevaret en vis interesse for det sønderjyske spørgsmål, men det må understreges, at der var andre og langt mere tungtvejende problemer, som en tysk udenrigsminister måtte tage stilling til. Indadtil måtte opgaven blive at forsvare rigsregeringens grænsepolitik over for de tyske kredse i Slesvig, som stadig ikke kunne følge Berlin, og i øvrigt at tage stilling til de mange rent praktiske spørgsmål, som en grænseflytning gjorde aktuelle. Alt tyder på, at grev Rantzau har kunnet godkende sin forgængers valg af slesvigsk sagkyndig, og at samarbejdet mellem de to mænd forløb harmonisk. I øvrigt måtte udenrigsministeren ligesom hele regeringen afvente udspillet fra fredskonferencen og forberede sig på at imødegå krav, som efter tysk opfattelse måtte anses for ubillige og uretfærdige.

Grev Rantzau overtog sit høje embede på et tidspunkt, hvor den indenrigspolitiske situation i Tyskland var yderst broget. Gennem flere uger hang regeringens skæbne faktisk i en tråd. På en rigskonference, som soldater- og arbejdsrådene havde afholdt i Berlin 18.-19. december, var det kommet til svære sammenstød, men de såkaldte flertalssocialister havde fået overtaget, og det blev besluttet at udskrive valg til en grundlovgivende forsamling, der skulle træde sammen i Weimar, og at udskyde en videregående socialisering til et senere tidspunkt. Yderliggående grupper var yderst utilfredse med disse beslutninger, og det kom til alvorlige uroligheder, som først blev dæmpet, da krigsminister Gustav Noske satte militæret ind. 29. december trådte de uafhængige ud af regeringen og erstattedes med flertalssocialister. Ved valget til den grundlovgivende forsamling blev flertalssocialisterne den største gruppe, men selv med støtte af de uafhængige havde de socialistiske partier ikke flertal. Da rigsforsamlingen trådte sammen i Weimar, enedes den om at udpege den solide fagforeningspolitiker Friedrich Ebert til den tyske republiks første præsident, og hans partifælle Philipp Scheidemann dannede en koalitionsregering med støtte bl. a. fra det katolske centrum. I denne regering fortsatte grev Rantzau som udenrigsminister.

Det må formodes, at grev Rantzau fuldt ud har tiltrådt den foran s. 209f. citerede officøse henvendelse til den tyske befolkning i Nord-slesvig, som offentliggjordes 7. januar. En halv snes dage senere fik udenrigsministeren på ny lejlighed til at udtale sig om grænsespørgsmålet, da udsendinge fra Slesvig-Holsten opsøgte ham for at over-

bringe de resolutioner, som provinslanddagen og ridderskabet havde vedtaget først på måneden. Om mødet mellem udenrigsministeren og de slesvig-holstenske udsendinge, bl. a. overborgmester Todsén og grev Rantzau-Rastorf haves dels en kort beretning af overborgmesteren, dels en nedskrift af det svar, som udenrigsministeren gav ridderskabet⁵³.

Ifølge nedskriften svarede grev Rantzau følgende: Deres opfattelse, at hemmelige forhandlinger havde fundet sted mellem Tyskland og Danmark, var falsk. Forhandlinger havde hverken fundet sted under krigen eller efter våbenstilstanden. Jeg ved godt, at man har beskyldt mig for at have opnået Danmarks neutralitet med koncessioner i det nordslesvigske spørgsmål. Jeg føler mig hævet over sådanne beskyldninger. I øvrigt har Danmark gennemført sin neutralitet så vidt, at det ikke blot har afslået forhandlinger med os, men også med ententen.

Indtil 1. okt. havde jeg i mine politiske beregninger overhovedet ikke regnet med eksistensen af et nordslesvigske spørgsmål, men siden jeg erfarede, at vi, bedraget af den øverste hærledelse, havde tabt krigen, befandt vi os i en hel ny situation. Naturligvis vil jeg, så længe jeg sidder i min nuværende stilling, med alle til rådighed stående midler, forsvare tyske og udelukkende tyske interesser . . . Som medlem af regeringen kan jeg forsikre de herrer, at de tyske interesser ikke blot gerne, men hensynsløst (rücksichtslos) vil blive forsvaret. Sagen ligger nu således, at ententen forlanger Nordslesvigs afståelse af os, og da må vi forsøge at få det bedst mulige ud af det. Efter min mening drejer det sig om de fire bekendte kredse, og trods modsigelse fra de Herrér tror jeg, at et klart forhold til Danmark ikke kan etableres, uden at dette spørgsmål løses. Om enkeltheder ved afstemningen osv. kan jeg ikke udtale mig. Det vedrører det preussiske indenrigsministerium. Jeg er villig til på Deres anmodning at hidkalde et medlem af provinsudvalget ved forhandlinger om det nordslesvigske spørgsmål, men jeg vil modsætte mig ophidsere som Strackerjan og følgesvende og må forlange, at en objektiv mand sendes. Da grev Rantzau afleverede denne salut til de fremmødte delegerede, var Tiedje nærværende, og det skyldes måske ham, at vi har et så fyldigt referat af ministerens tale. Nedskriften af talen slutter med nogle bemærkninger om, at udenrigsministeren måtte anmode om, at hans udtalelser måtte betragtes som fortrolige.

Næste gang udenrigsministeren tog til orde i det slesvigske spørgsmål, skete det i fuld offentlighed. 6. februar var den nyvalgte nationalforsamling trådt sammen i Weimar, og 13. februar fremstillede den nye regjering sig for forsamlingen. Dagen efter fik grev Rantzau ordet for at præcisere regeringens synspunkter over for en række aktuelle udenrigspolitiske problemer, og om det slesvigske spørgsmål udtalte han:

Hvad der er retfærdigt for polakkerne i Tyskland, må også anses for billigt for danskerne i Tyskland, og regeringen betragter det som sin pligt at tilstå danskerne den selvbestemmelsesret, som den kræver for Tyskland. Efter den udvikling, som forholdene har taget, håber jeg, at der ved vor nordgrænse kan gives et eksempel på, hvorledes en langvarig folkelig kamp kan forvandles til en oprigtig og varig folkeforsoning under gensidig og redelig forståelse. Det tyske folk – det er jeg sikker på – er enige i det ønske at leve i god forståelse med det danske folk og uden skjult vrede, og også det danske folk vil sikkert med overvejende flertal tilslutte sig, at Tysklands nederlag ikke skal misbruges til at gøre tysk land dansk. Hvem der oprigtigt ønsker et godt forhold mellem de to lande, vil ikke miskende den fare, som skabelsen af et irredenta ville kunne medføre⁵⁴.

Udenrigsministerens udtalelser om Slesvig, der hilstes med tilslutning fra forsamlingen, var holdt i stor almindelighed, og han kom slet ikke ind på detailspørgsmål som grænsens geografiske forløb eller betingelserne for afstemningen. Fra salen kom der fuld tilslutning til udenrigsministerens slesvigske program fra formanden for De uafhængige Socialister Hugo Haase. I sit indlæg omtalte han den enighed, som danske og tyske socialister var nået frem til på den afholdte internationale socialistkongres i Bern, hvor begge parter havde tilsluttet sig, at kun de områder, der var beboet af danske, og som ønskede tilslutning til Danmark, skulle forenes med dette, medens tyske områder med en befolkning, der ønskede at forblive tyske, skulle blive ved Tyskland. Ingen andre begærede ordet ved denne lejlighed, og endnu engang havde de ansvarlige tyske rigsmyndigheder bekendt sig til en positiv og national løsning af det dansk-tyske problem.

I denne forbindelse kan det være rimeligt med nogle få ord at omtale den internationale socialistkongres i Bern, som Hugo Haase hentydede til⁵⁵.

Kongressen var blevet forberedt af englænderen Henderson, og den trådte sammen i Bern d. 3. februar 1919. Ialt deltog ca. 100 delegerede fra 26 forskellige lande, og fra Tyskland var mødt repræsentanter for begge de socialistiske partier. Formålet med kongressen var at formulere den socialistiske Internationales synspunkter, virke for folkeforsoning og modarbejde annektionspolitik samt økonomiske og sociale overgreb fra sejrherrenes side. Danmark var repræsenteret ved redaktør F. J. Borgbjerg og den 7 år yngre fagforeningspolitiker J. P. Nielsen, der havde et godt navn blandt tyske socialister på grund af sit hjælpearbejde for tyske arbejderbørn. Et arbejde, der havde skaffet ham ærestitlen: Der Kindervater.

Under kongressen blev også det slesvigske spørgsmål diskuteret, og der nedsattes et lille udvalg af tyske og danske repræsentanter til at udarbejde en resolution. Begge de danske delegerede var medlemmer, og fra Flertalssocialisterne indtrådte Hermann Molkenbuhr fra Hamborg og den senere tyske udenrigsminister og kansler Hermann Müller. De uafhængige sendte Haase, Kautsky og Kurt Eisner.

Det lykkedes de to danske delegerede at opnå tysk tilslutning til det danske forslag. Da Borgbjerg i december 1919 kom ind på forhandlingerne i Bern, erklærede han, at det havde været vanskeligt at opnå tysk tilslutning til en afstemning i Flensborg og Mellemslesvig⁵⁶. Denne oplysning kan ikke kontrolleres, men er dog sandsynlig, når man erindrer forhandlingerne i Berlin i forbindelse med formuleringen af dr. Solfs brev. I mødet 7. februar kunne Borgbjerg forelægge udkast til en udtalelse, hvis hovedpunkter var følgende:

Den fremtidige grænse mellem de to lande skulle fastsættes ikke efter magtens ret, men efter retten til selvbestemmelse for den befolkning, som omfattedes af ændringen, altså ved en folkeafstemning. Denne skulle arrangeres i 3 områder, nemlig i det afsluttede sprogsområde Nordslesvig, i de 8-10 dansktalende, men hidtil overvejende tysksindede kommuner syd for Nordslesvig og i Flensborg, såfremt mindst $\frac{1}{4}$ af befolkningen krævede afstemning. Afstemningen skulle finde sted i fuld frihed og efter nogen tids forløb for at være upåvirkede af øjeblikkelige strømninger. Efter afstemningen skulle grænsen trækkes således, at man undgik enklaver. Afstemningen skulle kontrolleres af Folkeforbundet, og var det endnu ikke trådt i funktion da af en neutral kommission. Mindretallets fremtidige sikkerhed skulle ligeledes kontrolleres af Folkeforbundet⁵⁷.

På telegrafisk anmodning fra Danmark fik Borgbjerg i sidste øjeblik sine tyske kollegers tilslutning til en mindre ændring i bestemmelserne om afstemningen i Flensborg. I stedet for at kræve $\frac{1}{4}$ indsattes det mere vage »en betydelig del«. Udtalelsen blev godkendt af kongressen og fremtrådte herefter som Internationales politik. Stort set dækkede udtalelsen de danske synspunkter, således som de officielt var blevet formuleret, men Tiedje var meget misfornøjet med, at tyske socialdemokrater havde optrådt i Bern uden i forvejen at have ladet sig orientere af det tyske udenrigsministerium, og som vi skal se, var det tyske udenrigsministeriums sagkyndige i det slesvigske spørgsmål ikke indstillet på at give så vidtgående tyske indrømmelser.

5. Johs. Tiedjes første skitseforslag til en løsning af grænsespørgsmålet og etablering af direkte kontakt med tysksindede kredse

Hidtil havde rigsregeringen kun i almindelighed formuleret sin grænsepolitik, og der havde ikke været tale om at udarbejde detaljerede modforslag til de i Åbenråresolutionen fremsatte danske synspunkter. Foranlediget af en forespørgsel fra statssekretæren for rigsskattekontoret om det sandsynlige forløb af den kommende dansk-tyske statsgrænse fandt Tiedje tidspunktet inde til at skitsere en sådan, og han udarbejdede en betænkning, der er dateret 21. jan. 1919, og som giver mulighed for et vist indblik i de synspunkter, som på dette tidspunkt var afgørende for rigsregeringens sagkyndige⁵⁸.

Tiedje slog til indledning fast, at det nordslesvigske spørgsmål endnu var uafklaret. Man vidste ikke, om de danske krav om en en-bloc afstemning i Nordslesvig og afstemning i de tilgrænsende distrikter ville blive godkendt, eller om der overhovedet kom en afstemning. Efter Tiedjes opfattelse havde tyskerne intet at frygte af en afstemning indtil Clausen-linien, såfremt den fandt sted i nøje overensstemmelse med Wilsons program, og han havde heller ingen indvendinger mod en afstemning i de tilgrænsende distrikter. Forudsætningen måtte imidlertid være en kommunevis afstemning i hele afstemningsområdet, og at kun sådanne distrikter blev afstået, som ved $\frac{2}{3}$ majoritet udtalte ønske om tilslutning til Danmark. Kom der ingen afstemning, ville det blive vanskeligt at vinde tilslutning til

tyske anskuelser. Han mente dog, at Tyskland skulle gøre et forsøg på en mindre regulering af Clausen-linien, således at denne ikke fulgte Gammelå, men Sønderåen indtil Åbenrå kredsgrænse og derefter denne indtil udløbet i Flensborg fjord. Man ville herved opnå at kunne beholde hele Flensborg landkreds.

Det yderste Tyskland ville kunne opnå, var en grænse, der fulgte følgende linie fra vest til øst: Syd om Rømø, nord om Højer, Daler, Østerby, Søllested, Kongsbjerg og Alslev, derefter langs med Åbenrå kredsgrænse og ned til Flensborg fjord. Med denne linie ville man beholde de tyske byer Højer og Tønder med et passende bagland og med det værdifulde Listerdyb. Endvidere ville Flensborg fjord blive bevaret som et tysk farvand. For ikke at overskride Åbenrå kredsgrænse skulle Tyskland give afkald på Løgumkloster og Klipleve, medens Danmark måtte opgive Møgeltønder. Lagde man folketællingens tal fra 1910 til grund, ville på denne måde ca. 36.500 tyskere komme til Danmark, medens 20.400 danskere ville forblive tyske statsborgere. Efter Tiedjes mening ville dette forslag være det yderste, Tyskland kunne tilbyde, hvis der skulle være tale om en fredelig afgørelse af spørgsmålet. Det ville i videst mulig udstrækning tage hensyn til befolkningens ønsker ved en fri afstemning og også være en tålelig ordning af de økonomiske krav. Tiedjes forslag af 21. januar viser, at han havde taget visse hensyn til de fremførte militære betænkeligheder, og at han også havde imødekommet lokale krav.

En anden imødekommelse af lokale ønsker var udenrigsministeriets indkaldelse af landråd Böhme og pastor Johs. Schmidt til drøftelser i Berlin. Grev Brockdorff-Rantzau havde i det foran skildrede møde med de officielle repræsentanter fra Slesvig-Holsten stillet dette i udsigt, og grev Rantzau-Rastorf fik underretning herom. Fra provinslanddagens side ønskede man også kommerceråd Fuglsang i Haderslev anerkendt som lokal sagkyndig, men det afviste man i Berlin, idet man dog gik ind på i visse tilfælde at ville hidkalde ham⁵⁹.

Indkaldelsen til et møde i Berlin var utvivlsomt den begivenhed, der fik landråd Böhme til at realisere en plan, han længe havde næret, nemlig at få en personlig drøftelse med H. P. Hanssen. Böhme ønskede ikke selv at henvende sig til den danske leder, men han benyttede grev O. D. Schack som mellemmand, og 30. januar mødtes de tre mænd i H. P. Hanssens hjem i Åbenrå. Om samtalens forløb haves et ret fyldigt referat af Böhme⁶⁰.

Böhme indledte samtalen med at foreslå, at der nedsattes et udvalg bestående af 3 danske og 3 tyske nordslesvigere under ledelse af en svensker til at behandle besværinger over embedsmænds indgriben i den stående afstemningskamp. Fra den ene side karakteriseredes disse indgreb som alt for hårde og fra den anden som alt for eftergivende. H. P. Hanssen benyttede lejligheden til at besvære sig over arbejder- og soldaterrådenes optræden i Nordslesvig, men han gav efter Böhmes referat tilslutning til forslaget, idet han dog udtalte sig til fordel for en norsk opmand.

Böhme foreslog herefter, at det samme udvalg skulle overvåge selve afstemningen, da det bedst ville tilfredsstille den nordslesvigske befolknings selvbevidsthed. De to danske deltagere i samtalen meddelte hertil, at man fra dansk side ønskede en blandet kommission af allierede og neutrale, men at man kunne lade to rigstyske højere embedsmænd og to rigsdanske tiltræde kommissionen. Böhme svarede herpå, at han nok kunne se, at et sådant forslag ville tilfredsstille Tysklands fjender, men at hans forslag bedre svarede til Nordslesvigs frihed og selvstændighed. Efter yderligere udveksling af synspunkter foreslog Böhme, at de nævnte tyske og danske embedsmænd kunne tilforordnes den af ham foreslåede kommission, hvilket man fra modpartens side gik ind på under forudsætning af, at de respektive regeringer samt fredskonferencen eller Folkeforbundet kunne godkende det.

Diskussionen drejede derefter ind på mindretallets fremtidige stilling, og de danske repræsentanter gjorde gældende, at det tyske mindretal ville blive tilstrækkeligt sikret gennem eksisterende dansk lovgivning. Böhme mente, at alle love vedr. mindretalsbeskyttelsen måtte behandles af en dansk-tysk kommission, hvortil de danske deltagere svarede, at en sådan kun kunne få rådgivende myndighed. Hertil svarede Böhme, at Danmark i alle tilfælde folkeretligt måtte give den fornødne sikkerhed.

Til sidst rejste Böhme spørgsmålet om de i Åbenrå vedtagne stemmeretsregler og om afstemningsområdets udstrækning, som fra tysk side måtte føles som en uretfærdighed. Han kritiserede, at man havde foreslået to inkonkrete afstemningsområder, idet man i det ene, der var mere eller mindre vilkårligt afgrænset, krævede en en bloc afstemning og i det andet en kommunevis afstemning. Böhme gik stærkt ind for en almindelig kommunevis afstemning og en begræns-

ning af afstemningen til utvivlsomt danske områder. Man indrømmede fra dansk side, at der fandtes denne ulighed i forslaget, men man understregede, at det var et meget mådeholdent forslag, og at det var stillet for ikke at udelukke de sydligere splittede befolknings-elementer fra at udnytte selvbestemmelsesretten. Havde man ikke gjort det, måtte afstemningsområdet sydgrænse have været skudt endnu længere mod syd. Herimod talte imidlertid den kendsgerning, at der ikke her fandtes en naturlig grænse. Forbilledet for en-bloc afstemningen var de i forrige århundrede afholdte folkeafstemninger i Nizza og Savoyen. Böhme måtte herefter erkende, at det ikke var muligt at opnå nogen indrømmelse fra H. P. Hanssen, og han tilføjer i sin beretning, at det var hans indtryk, at H. P. Hanssens afvisning skyldtes hans frygt for videregående danske ønsker, således som de var kommet til udtryk inden for Flensborg- og Dannevirkebevægelsen. Samtalen sluttede med, at Böhme skriftligt formulerede sit forslag om en blandet dansk-tysk kommissions nedsættelse, og fra dansk side lovede man at fremsende et tilsvarende dansk forslag. Det forelå 5. februar 1919 i form af et brev fra H. P. Hanssen til Böhme. H. P. Hanssen foreslog, at der hurtigst muligt blev nedsat en blandet kommission under en svensk opmand til at sikre den frie udøvelse af forenings- og forsamlingsretten. Til sikring af den frie udøvelse af selvbestemmelsesretten ved den afgørende afstemning skulle yderligere to rigstyske embedsmænd uden for provinsen og to danske statsembedsmænd tilforordnes denne blandede kommission. Endelig skulle efter afstemningens gennemførelse en ny blandet kommission rådslå om den fremtidige mindretalssikring. Forslaget fik dog ingen praktisk betydning, da der under fredsforhandlingerne i Paris opnåedes enighed om en helt anden løsning, der af H. P. Hanssen blev anset for en for danske synspunkter mere fordelagtig løsning⁶¹.

Man kan rejse det spørgsmål, hvad der egentlig var formålet med Böhmes henvendelse til H. P. Hanssen. Man kan vanskeligt forestille sig, at han for alvor har kunnet tro på at opnå indrømmelser med hensyn til så afgørende punkter som afstemningsområdets udstrækning og stemmeretsbetingelserne. Mere sandsynligt er det, at han har villet sikre en vis tysk medindflydelse og kontrol ved afstemningens forløb og udarbejdelsen af reglerne for den fremtidige mindretalsskyttelse. På dette punkt nåede han i første omgang et positivt resultat, men senere måtte han tage til efterretning, at H. P. Hanssen be-

tragtede sit forslag som bortfaldet. Det kan dog i denne forbindelse bemærkes, at da afstemningen fandt sted i 1920 i de to zoner, gennemførtes denne med ligelig teknisk bistand fra dansk og tysk side.

Der rettedes senere fra visse danske kredse kraftige angreb mod H. P. Hanssen for hans forhandling med landråd Böhme, og man kritiserede de indrømmelser, han havde givet. Angrebet må siges at skyde helt over målet, og det forklares ved den uvilje, der lidt efter lidt oparbejdedes i en del af dansk offentlighed mod den førte og fastholdte mådeholdne grænsepolitik. En vis undskyldning for angrebene kan måske findes i det forhold, at ingen af angriberne på det tidspunkt havde kendskab til, i hvor udstrakt grad H. P. Hanssen i den forløbne tid havde ført samtaler med både tyske politikere og embedsmænd om de forskellige problemer i forbindelse med grænse spørgsmålets løsning. Formålet med disse samtaler havde i første række været at forsvare danske synspunkter og endvidere at forsøge at dæmpe den tyske uvilje mod den danske grænsepolitik og herved hindre, at modsætningerne blev så stærke, at de i fremtiden kunne true den løsning, der tilstræbtes. Det er på denne baggrund, at man bør betragte forhandlingen med landråd Böhme og den indrømmelse, der blev givet fra dansk side.

Fra Åbenrå begav Böhme sig til Flensborg og derefter sammen med pastor Schmidt til Berlin, hvor man i de følgende dage havde en række forhandlinger med repræsentanter for inden- og udenrigsministeriet. Disse drøftelser vil blive behandlet længere fremme, idet vi nu vil vende blikket mod Paris og fredskonferencen, hvor realitetsdrøftelserne om det nordslesvigske spørgsmål var ved at komme i gang.

6. afsnit. Fredskonferencen tager stilling til det sønderjyske spørgsmål

1. Fredskonferencen åbnes i Paris

Lørdag d. 18. januar 1919 åbnedes fredskonferencen i Paris. Som en hyldest til Frankrig, der gennem 4 svære krigsår havde båret den tunge byrde, havde sejrsmagterne besluttet at henlægge fredsforhandlingerne til den franske hovedstad. Man var endvidere enedes om, at kongressen officielt skulle åbnes på årsdagen for proklamationen af det tyske kejserrige i glassalen i Versailles i 1871. Også heri lå en symbolsk gestus. Hvad der her var lagt grunden til, og som var resulteret i verdenskrigen 1914–18 – det hidtil blodigste opgør mellem de europæiske folkeslag – skulle der nu rådes bod på¹.

I adskillige uger var der i de forskellige hovedstæder blevet arbejdet med forberedelserne til fredskonferencen. Man havde været travlt beskæftiget med at formulere de krav, man ønskede at forelægge, nu da det store bo skulle gøres op. Man havde gennemarbejdet de enkelte problemer, og man havde været beskæftiget med at indsamle det konkrete materiale, som skulle anvendes under den forestående store debat om de utallige detailspørgsmål, det være sig politiske og økonomiske, som man måtte regne med ville komme op under drøftelserne i Paris. I Paris var forberedelserne ikke mindre hektiske. Ikke alene skulle man selv have klaret sin stillingtagen til de problemer, hvor Frankrigs interesser var mest direkte involveret. Man skulle ligeledes tilrettelægge det store praktiske arrangement. I første omgang ville 32 allierede stater være repræsenteret med deres talrige følge af tekniske rådgivere. Alene den engelske delegation beslaglagde 20 hoteller. Hertil kom repræsentanter fra verdenspressen.

Som den første af kongressens celebre deltagere ankom USAs præsident Woodrow Wilson, ledsaget af fru Wilson. Det officielle Frankrig og Paris' befolkning gav den amerikanske præsident en stormende modtagelse, og man indlogerede ham i det såkaldte Murats palæ, bedre kendt under navnet Élyséepalæet, fra 1873 de franske præsidenters officielle Pariserresidens. Inden årets udgang aflagde Wilson desuden et besøg i London, hvor han ligeledes hyltedes såvel af det

officielle England som af den menige befolkning. Kort efter nytår gik triumfrejsen videre til Rom og Bruxelles og herfra tilbage til Paris. I løbet af første halvdel af januar ankom de delegerede fra de øvrige lande, som skulle deltage i fredskonferencens åbning, heriblandt den engelske premierminister Lloyd George og den italienske førsteminister V. E. Orlando. Sammen med Frankrigs premierminister Georges Clemenceau, den endelige sejrs organisator med tilnavnet »Tigeren«, udgjorde de her nævnte statsmænd den lille bestemmende gruppe på fredskonferencen, som man kaldte »de fire store«.

Fredskonferencens åbningsmøde var henlagt til den berømte ursal i udenrigsministeriets palæ på Quai d'Orsay². Der var her opstillet et stort hesteskoformet bord og for bordenden to forgyldte lænestole for de to statsoverhoveder, den franske præsident Raymond Poincaré og Woodrow Wilson. Til højre for præsidenterne tog de delegerede fra USA, Frankrig, heriblandt marskal Foch, Italien, Belgien og Brasilien plads. På den modsatte side sad delegationerne fra England, de engelske besiddelser og Japan. Inde i hesteskoen var anbragt to borde for resten af de 72 tilstedeværende repræsentanter. Foran bygningen var opstillet en militær æresvagt, og der havde naturligvis også samlet sig en betydelig menneskemængde, der hilste de ankommende delegerede med hyldestråb. Hyldesten antog orkanagtig styrke, da Clemenceau, Wilson og Poincaré rullede op foran hovedindgangen. Den franske præsident ankom som den sidste på slaget 3.

Poincaré indledte sin tale til fredskonferencen med at udtrykke Frankrigs taknemmelighed over, at den franske hovedstad var blevet valgt til sæde for fredsforhandlingerne. Hvis De nu, mine Herrer, fortsatte han, skal til at omforme verdenskortet, er det i folkeslagenes navn og på den betingelse, at De trofast realiserer folkeslagenes tanker, således at både de små og de store nationer får ret til fuld og fri selvbestemmelse. Præsidentens ord har sikkert lydt lifligt i Wilsons ører, men det blev just ikke disse høje principper, som blev ledetråden under forhandlingernes videre forløb. Hårde politiske og økonomiske realiteter sejrede gang på gang over de højtklingende idealistiske mål. I sine slutningsbemærkninger til kongressen pegede Poincaré på, at det netop på denne dag var 48 år siden, at det tyske kejserrige proklameredes i Versailles, og han fortsatte: Det blev indviet ved tilrænsningen af to franske provinser, og det var således be-

smittet fra dets opståen, og ved dets grundlæggeres fejlgreb endte det i vanære. De, mine Herrer, er forsamlet for at råde bod på det onde, det har skabt, og for at forhindre en gentagelse deraf. De holder verdens fremtid i Deres hænder.

Præsidentens tale, der var blevet påhørt stående af forsamlingen, blev holdt på fransk og måtte derefter oversættes til engelsk. Da tolken havde afsluttet sit arbejde, forlod Poincaré salen, og Clemenceau indtog formandspladsen for at lede kongressens konstitution. Præsident Wilson tog herefter ordet og foreslog, at man valgte Clemenceau til kongressens præsident. Både den engelske og den italienske chefdelegerede støttede forslaget, og den franske premierminister valgtes enstemmigt til fredskonferencens præsident. Til generalsekretær valgtes man den franske diplomat Dutasta, og man godkendte det af det franske generalsekretariat udarbejdede udkast til forretningsorden. I det første plenarmøde behandledes endelig ganske kort spørgsmålet om de personer, der havde ansvaret for krigens udbrud, og Clemenceau forelagde en fransk betænkning om dette spørgsmål. Endelig besluttede man, at det næste plenarmøde straks skulle tage fat på det amerikanske forslag om oprettelsen af et folkenes forbund. Det højtidelige indledningsmøde havde varet godt 1½ time. Fredskonferencen kunne herefter gå i gang med de mange store og små problemer, som der skulle tages stilling til. Arbejdet kom til at tage længere tid, end man oprindeligt havde regnet med, eller hvad verdensoffentligheden havde ventet. Dette skyldtes først og fremmest uenigheden mellem de ledende statsmænd om en lang række vitale problemer, og ved flere lejligheder var forhandlingerne ved at bryde sammen. Først 7. maj 1919 nåede man så vidt, at man officielt kunne overlevere et traktatudkast til en hidkaldt tysk forhandlingsdelegation.

Konferencens øverste organ var naturligvis plenarforsamlingen, men på grund af dens størrelse, og som følge af at alle indlæg skulle oversættes henholdsvis til fransk og engelsk, var det kun undtagelsesvis, at den trådte sammen³. Til at lede konferencens daglige arbejde nedsattes derfor to mindre forsamlinger, hvori kun de fem stormagter var repræsenteret. Man havde det såkaldte timandsråd, der principielt bestod af de 5 stormagters regeringsledere og udenrigsministre, og man benyttede også et mindre råd kun sammensat af de samme landes udenrigsministre. Efter at konferencen havde arbejdet

et par måneder, enedes man om at ophæve timandsrådet og etablere et snævert udvalg bestående af regeringscheferne fra Frankrig, USA, England og Italien. I denne snævre forsamling blev de resterende store stridsspørgsmål forelagt og afgjort. Som forberedende organer nedsattes ikke mindre end 52 særlige udvalg, som gennemarbejdede de enkelte problemer og udarbejdede de nødvendige indstillinger til de overordnede myndigheder. I forretningsordenen var det forudsat, at stormagterne kunne indkalde repræsentanter for neutrale lande, for at de kunne få lejlighed til enten mundtligt eller skriftligt at udtale sig om sådanne spørgsmål, der udelukkende vedrørte det pågældende land. Det var i henhold til denne bestemmelse, at danske delegerede blev modtaget for at belyse det sønderjyske spørgsmål. Danmark havde i øvrigt ingen mulighed for at udtale sig om andre problemer, som fredskonferencen tog op til behandling. Der var ligeledes i henhold til forretningsordenen åbnet mulighed for, at private kunne indgive forslag eller betænkninger. Disse skulle modtages af konferencens sekretariat. For så vidt de havde nogen interesse, ville de blive omdelt til samtlige befuldmægtigede. Denne bestemmelse åbnede mulighed for, at private kredse kunne fremsætte synspunkter, der afveg fra de opfattelser, som et neutralt lands officielle delegerede præsenterede kongressen. Også denne bestemmelse fik betydning for kongressens behandling af det sønderjyske spørgsmål.

2. Den danske regerings oplæg til fredskongressen

Allerede i december 1918 havde den danske regering officielt anmodet om, at det sønderjyske spørgsmål måtte blive forelagt den kommende fredskonference, og man havde fået bekræftelse på, at dette ville ske (jfr. foran s. 129). Jo nærmere man kom fredskonferencens sammentræden, jo mere nødvendigt blev det dels at få afgjort spørgsmålet om, hvem der i Paris skulle repræsentere Danmark, når det sønderjyske problem skulle behandles, dels i enkeltheder at få udarbejdet de danske synspunkter.

3. januar 1919 indløb der fra den danske minister i Paris, H. A. Bernhoft, et telegram, hvori han meddelte, at han i det franske udenrigsministerium var blevet underrettet om, at der omkring midten af måneden ville blive indledt en række forberedende samtaler og i slut-

ningen af måneden forhandlinger om en præliminærfred, og under disse ville det slesvigske spørgsmål komme frem⁴. Han mente endvidere at have erfaret, at man tænkte at hidkalde en af den danske regering bemyndiget person til at forhandle spørgsmålet. Under forudsætning af, at regeringen ville sende en sagkyndig, der var forsynet med den fornødne instruks og materiale, henstillede han, at den pågældende for en sikkerheds skyld afrejste snarest muligt fra København. Bernhoft gjorde dog samtidig opmærksom på, at en sådan udsendt sagkyndig ikke ville blive betragtet som delegeret ved konferencen, men det franske udenrigsministerium havde foreslået, at han blev attacheret det danske gesandtskab.

Telegrammet ankom på et tidspunkt, hvor udenrigsministeren var bortrejst, men konsejlspræsident Zahle drog straks omsorg for, at telegrammet blev meddelt ministeriets medlemmer, og der fandt i de følgende dage interne drøftelser sted mellem forskellige ministre⁵. I denne debat foreslog indenrigsminister Rode, at man sendte Niels Neergaard til Paris som den danske regerings officielle udsending, men dette forslag mødte ikke større sympati. Munch gjorde gældende, at Neergaards sædvanlige usikkerhed ville vise sig også her, og at den opfattelse let kunne blive gjort gældende, at regeringen ikke kunne klare sig og derfor havde valgt Neergaard. Under forhandlingen nævntes også andre mulige kandidater, bl. a. dr. Munch og Christopher Hage. Ministrene diskuterede ligeledes et fremsat konservativt ønske om, at der måtte blive afsendt en delegation af sagkyndige og partirepræsentanter. Både Zahle, Brandes og Munch var stemt for, at et sådant udvalg blev sendt af sted, men man var også klar over, at Scavenius sikkert ville modsætte sig forslaget. Man regnede ligeledes med, at Scavenius ikke ville kunne overtales til selv at påtage sig sendelsen til Paris.

Den 8. januar var Scavenius tilbage i København, og nye drøftelser fandt sted. Rode gentog sit forslag om Neergaard, hvilket Scavenius bestemt afviste. Han havde heller ingen sympati for tanken om at sende et større udvalg. Derimod mente han, at regeringen kunne sende H. N. Andersen, men dette mødte bestemt modstand hos både Zahle, Brandes og Munch. Man drøftede derefter muligheden af at attachere H. V. Clausen til H. N. Andersen. Rode havde den opfattelse, at valget af H. V. Clausen kunne virke udfordrende i visse kredse, og Munch foreslog derefter Mackeprang i stedet for H. V.

Clausen. Forinden en afgørelse blev truffet, satte Scavenius sig i forbindelse med Aage Friis, Mackeprang og H. V. Clausen, og i denne kreds var man enig om, at Clausen burde sendes som sagkyndig til Paris. Forhandlingerne endte med, at Scavenius foreslog Bernhoft som officiel dansk repræsentant ved fredskonferencen, og at H. V. Clausen blev attacheret ham som sagkyndig. I et afholdt ministermøde fik Scavenius tilslutning til dette forslag, og allerede samme dag – 8. januar – underrettedes Bernhoft om den trufne beslutning⁶. Dagen efter havde Scavenius et møde med rigsdagspartiernes politiske forhandlingsudvalg, hvori man behandlede det konservative forslag om at sende en delegation til Paris⁷. Scavenius stillede sig her afvisende over for forslaget, idet han dog indrømmede, at det ville være naturligt at stille den fornødne sagkundskab til rådighed for gesandten. Neergaard tog heraf anledning til direkte at spørge, hvem regeringen ville sende som sagkyndig, hvortil Scavenius svarede, at man ville sende H. V. Clausen som »sagkyndig paa Nationalitets- og Sprogomraadet.« Neergaard kunne godt godkende Clausens sagkyndighed. »Men der er delte Meninger i det sønderjyske Spørgsmaal,« føjede han til. Hertil svarede Scavenius kort, at vi ikke skulle have disse meningsforskelle frem i Paris. For øvrigt var uenigheden om det sønderjyske spørgsmål næppe så stor, som det blev sagt. Fra udvalgets øvrige medlemmer fremkom ingen yderligere kommentarer til regeringens valg af sagkyndig, og forslaget var således stiltiende godkendt.

Resultatet af regeringens overvejelser blev altså, at gesandten i Paris skulle være Danmarks officielle repræsentant i det sønderjyske spørgsmål.

Kammerherre Bernhoft, der var født i 1869, var indtrådt i udenrigsministeriets tjeneste i 1896. I de yngre år beskæftigede han sig navnlig med handelspolitiske spørgsmål, og sammen med generaldirektør Marcus Rubin deltog han i 1907–08 i forhandlinger i Berlin om indgåelse af en ny dansk-tysk handelstraktat. Fra 1908-10 virkede han som dansk gesandt i Wien og blev derefter hjemkaldt for at overtage stillingen som departementschef i udenrigsministeriet. I oktober 1913 blev han på ny sendt ud, denne gang som dansk minister i Paris, og han var samtidig akkrediteret i Madrid og Lissabon.

Den senere bankdirektør Oluf Berntsen, en søn af venstremanden Klaus Berntsen, havde i 1917 fået ansættelse ved en bank i Paris og

havde personlig kontakt med Bernhoft. Han har mange år senere skildret Bernhoft og hans position i disse afgørende måneder på følgende måde: »Kammerherre Bernhoft arbejdede under vanskelige forhold som repræsentant for en regering, hvis udenrigsminister havde ord for at være tyskvenlig og franskfjendtlig. Bernhofts uhyre stilfærdige og beskedne væremåde bevirkede, at mange så ham over hovedet og undervurderede hans intelligens og store erfaring. Han forsøgte aldrig at gøre sig gældende, i modsætning til den norske minister baron Wedel Jarlsberg ... som førte stort hus – havde giftet sig mange penge til to gange. B. var ungkarl og boede i en meget smuk, stor lejlighed ved Marsmarken, medens legationens lokaler var en ussel, mørk lejlighed i enden af Rue de l'Université. Hans næstkommanderende var legationsråd Engelsted, elskelig og pæn, endnu mere reserveret end B., men på ingen måde nogen begavelse, hvad han heller ikke gjorde fordring på at være ... Bernhofts forbindelser i helt franske kredse var sikkert udmærkede. Han havde den store fordel at tale fransk som en indfødt, uden nogen fremmed accent, ikke blot korrekt og flydende. Men hans beskedenhed bevirkede, at han forsvandt i mængden, når der var flere til stede, navnlig folk der masede sig frem. Det var på tomandshånd, at man fik lejlighed til at se gennem hans halvt undskyldende, halvt ironiske smil, og blive klar over hans udmærkede dømmekraft, hans intelligens og udstrakte viden – han var en ihærdig læser af presse og tidsskrifter. Hans skæbne var hele livet at blive stillet i skygge af en eller anden eller på grund af begivenhederne«⁸.

Oluf Berntsen kan også fortælle, at han omkring midten af oktober 1918 blev ringet op af Vicomte Cornudet, som han en kortere tid havde været sekretær hos, og som var formand for deputeretkammerets udenrigspolitiske udvalg for Skandinavien. I en efterfølgende personlig samtale meddelte Cornudet, at Tyskland militært var slået, at han havde deltaget i en forhandling i det franske udenrigsministerium, hvor også det slesvigske spørgsmål var bragt frem, og hvor man havde beklaget sig over ikke at kende det officielle Danmarks stilling til spørgsmålet. Cornudet anmodede derfor Berntsen om underhånden at foranledige, at Bernhoft snarest muligt aflagde et besøg i det franske udenrigsministerium. Fra Cornudet ilede Berntsen ud til den danske minister, og dagen efter opsøgte denne sin sædvanlige kontaktperson i det franske udenrigsministerium. Efter at han

havde diskuteret en række løbende sager med den pågældende diplomat, trak denne et kort frem, hvor Kielerkanalen var trukket op med rødt, og efter Berntsens referat udspandt der sig herefter følgende ordskifte: »Nå, hvad ønsker Danmark så at få, når Tyskland er blevet slået og freden skal slutes? Hertil?« Han pegede på Kielerkanalen. »Vi ser naturligvis helst, at Danmark gør krav på så meget som muligt.« Hvortil Bernhoft svarede, at Danmark ikke ønskede at skabe ufred på grænsen til Tyskland ved at gøre krav på områder, hvor der ikke var en overvejende dansksindet befolkning. Det drejede sig jo om mennesker og ikke blot om territorier. Hvorpå han antydede en anden mere beskeden linie, som fik franskmændene til at trække på skuldrene og gå over til hans egentlige formål: Vi har hørt, at den danske minister i Berlin i begyndelsen af oktober har beskæftiget sig med muligheden af en direkte dansk-tysk overenskomst angående en ny grænse i Slesvig til fordel for den del af den dansktalende befolkning der, som ønsker at blive danske statsborgere. Det er ikke vort indtryk, at den danske regering har taget initiativet, selv om den vel nok billiger tanken, der sikkert har sin kilde hos socialdemokraterne i de to lande. Et er sikkert i hvert fald; det vil de allierede ikke billige, da en sådan ordning aldrig ville være kommet på tale uden de allieredes lange kamp, som har krævet så store franske og engelske ofre. Det ville desuden være farligt for Danmark at slutte en overenskomst, der ikke var garanteret gennem optagelse i en fredstraktat. Bernhoft svarede, at han ikke havde hørt noget om sådanne forhandlinger, men at han straks ville tage sagen op med det danske udenrigsministerium og meddele dette de allieredes (Frankrigs) synspunkt. Samtidigt ville han stille spørgsmålet om Danmarks officielle stilling til en ændring af sydgrænsen.

Berntsens beretning om samtalen med den franske diplomat bygger på de meddelelser, som Bernhoft samme aften gav Berntsen under en samtale i sit hjem, hvori også den danske journalist Franz v. Jesen deltog, der på dette tidspunkt arbejdede på *Le Temps'* redaktion. De tre herrer fik endvidere forelagt udkast til et telegram, som Bernhoft havde konciperet til det danske udenrigsministerium, og som afsendtes 19. oktober⁹. Bernhoft efterlyste heri en officiel dansk stillingtagen. Samtidig sendte Berntsen et privat telegram til sin fader, hvori han i forblommede udtryk fortalte om den franske opfattelse af en direkte dansk-tysk grænseoverenskomst. Nogen direkte betyd-

ning for begivenhedernes udvikling fik Bernhofts henvendelser ikke, men samtalerne forløb giver et udmærket indtryk af den officielle franske indstilling til det sønderjyske spørgsmål forud for fredskonferencens arbejde med problemerne¹⁰. Også ved senere lejligheder havde Bernhoft mulighed for at diskutere det sønderjyske spørgsmål med franske diplomater, og han kunne indberette, at ikke alle var lige forstående over for den danske mådeholdne politik. Man kritiserede endvidere, at der ikke fra officiel dansk side var tilkendegivet, at en løsning af det slesvigske spørgsmål i overensstemmelse med danske forhåbninger kun var blevet mulig som følge af de allieredes militære sejr over Tyskland. Der var således ikke udelt fransk tilfredshed med den grænsepolitiske linie, som den danske regering havde lagt ud, og denne franske uvilje skulle ved flere lejligheder give sig udtryk, da problemerne kom til realitetsbehandling.

Efter at den danske regering havde afsluttet sine overvejelser med hensyn til hvilke personer, man ønskede skulle præsentere de danske ønsker i Paris, var tidspunktet kommet til nærmere at udforme disse. Dette skete i form af en depeche til gesandten i Paris, dateret 14. januar 1919¹¹.

Det hed til indledning i denne, at det nordslesvigske spørgsmål udelukkende er et nationalt spørgsmål. Den danske nation håber og længes efter, at alle, der taler og føler dansk, forenes i kongeriget Danmark, medens en anden løsning end den nationale vil skabe Danmark store politiske og administrative vanskeligheder. Under henvisning til rigsdagsresolutionen af 23. oktober 1918 og Åbenråresolutionen af 17. november 1918 pålagdes det Danmarks repræsentant ved fredskonferencen at virke for gennemførelsen af de af den danske befolkning i Slesvig fremsatte krav, således at spørgsmålet på grundlag af folkenes selvbestemmelsesret løses i overensstemmelse med de nationale linier, og at en afstemning i Slesvig finder sted.

Det er blevet sagt, hed det videre i instruksen, at de allierede ikke skulle ønske en afstemning. Den danske regering må imidlertid i overensstemmelse med de danske i Slesvig være af den opfattelse, at en afstemning vil skabe det sikreste grundlag for genforeningens uanbørlighed i fremtiden. Det pålagdes derfor gesandten at virke for en en bloc afstemning i Nordslesvig og en distriktsvis afstemning i Mellemslesvig i overensstemmelse med Åbenråresolutionen. Skulle de allierede imod forventning ikke billige en afstemning, vil regeringen

ikke nære betænkelighed ved at modtage Nordslesvig uden afstemning, såfremt den grænse lægges til grund, som er beskrevet i Åbenrå-resolutionens punkt 2. Med hensyn til de syd for denne zonegrænse beliggende mellemslesvigske distrikter, vil regeringen ligeledes, såfremt de allierede heller ikke ønsker her at afholde afstemning, kunne modtage de enkelte sogne, der utvivlsomt har dansk flertal, selv om de ikke er så nationalt vågne som Nordslesvig. Man henviste i denne forbindelse til den modtagne skrivelse af 17. december 1918 fra Det mellemslesvigske Udvalg og de med denne medfulgte petitioner. Anderledes stillede det sig imidlertid med hensyn til Flensborg og dens nærmeste omegn. Regeringen vil ikke gå med til at modtage Flensborg uden en udtrykkelig tilkendegivelse ved en fri afstemning, da by og omegn utvivlsomt har en overvejende tysk befolkning.

Spørgsmålet om sikring af afstemningens frihed såvel i Nordslesvig som Mellemslesvig burde ligeledes tages op til undersøgelse, da man har erfaret, at man fra tysk side søger at hindre, at dansk sindelag manifesterer sig. Regeringen nærer betænkeligheder ved en militær besættelse enten fra ententens side eller fra neutral (skandinavisk) eller dansk side, navnlig af hensyn til konsekvenserne, og for at det ikke senere fra tysk side skal siges, at afstemningen foregik under tryk. Regeringen foretrækker derfor, at de distrikter, hvori afstemning skal finde sted, i forvejen evakueres af tysk militær, og at der indsættes en blandet kommission bestående af danske og tyske med en svensk eller norsk opmand til at overvåge, at en for begge nationer retfærdig afstemning finder sted. Som påvist foran s. 219f. var det dette forslag, som H. P. Hanssen fremførte over for landråd Böhme, da de mødtes i Åbenrå.

Med hensyn til den finansielle side af sagen pålagde regeringen gesandten i første række at holde på, at da landet var berøvet Danmark med urette og forholdt os med urette, burde der ikke være tale om nogen egentlig erstatning. Der kunne kun tilbydes tilbagebetaling af en forholdsmæssig del af de 29 mill. rigsdaler, som Preussen i 1864 overtog af den danske statsgæld, hvortil kunne lægges erstatning for de statsejendomme, der var tilkommet siden 1864. Skulle Danmark blive tvunget til at overtage en forholdsmæssig del af Tysklands og Preussens statsgæld, måtte man påstå, at det var statsgælden pr. 1. august 1914, der skulle lægges til grund, og ikke den statsgæld, der var en følge af krigen. Skulle Danmark overtage en del af

statsgælden, burde erstatning for eksisterende statsejendomme bortfalde. Instruksen sluttede med en opfordring om at fremskynde sagens afgørelse under hensyntagen til den udvikling, der kunne befrygtes i Slesvig under de eksisterende forhold.

Instruksen var naturligvis et udtryk for udenrigsminister Scavenius' synspunkter, men den var blevet udformet i nær kontakt med flere af hans ministerkolleger, bl. a. Zahle, Rode og Munch¹². Under denne indledende diskussion overvejede man, om man skulle foreslå, at den planlagte afstemning i Flensborg blev udsat nogle år af hensyn til de opløste tilstande i Tyskland. Man lod dog denne tanke falde, da man tidligere havde accepteret en afstemning i Flensborg. I den snævre kreds nævnede Munch spørgsmålet om at forelægge udkastet for det politiske forhandlingsudvalg, men Scavenius var imod dette forslag. Instruksen var en regeringshandling i overensstemmelse med et standpunkt, som regering og rigsdag var enedes om, og hermed forblev det. I et møde i det politiske forhandlingsudvalg 17. januar 1919 stillede partiet Venstre imidlertid krav om at få forelagt de instruktioner, som regeringen agtede at give gesandten¹³. Der udspandt sig i den anledning en hidsig debat mellem venstremanden Neergaard og den radikale politiker Slengerik, der bestred Neergaards påstand om, at instrukserne skulle forhandles mellem udvalget og regeringen¹⁴. Da ministrene en halv time senere mødte op i udvalget, nøjedes man imidlertid med at tage den allerede da afsendte instruks til efterretning. 14. januar 1919 afrejste H. V. Clausen til Paris med instruksen og andet nødvendigt materiale i sin portefølje, og ankommet til Seinestaden tog han ind på Hotel de Quai Voltaire på venstre Seinebred og med udsigt til Louvre. Herfra var der kun en kort spadseretur til gesandtskabet i Rue de l'Université.

3. Dr. Ionas Collin rejser også til Paris

Det var gennem aftenaviserne d. 11. januar 1919, at offentligheden fik kendskab til, at magister H. V. Clausen var afrejst til Paris som regeringens sagkyndige i det sønderjyske spørgsmål, men oplysningen om valget af H. V. Clausen havde naturligvis været kendt af den interesserede offentlighed siden mødet i det politiske forhand-

lingsudvalg d. 9. januar. Dette forklarer, at en række sønderjyske foreningers repræsentanter allerede kunne mødes d. 12. januar og her beslutte at sende en særlig repræsentant til fredskonferencen i Paris for at fremføre de afvigende synspunkter, som denne kreds havde med hensyn til grænsespørgsmålet. Som sin udsending valgte man dr. Ionas Collin.

Den da 41-årige kirurgiske afdelingslæge ved kommunehospitalet i København havde siden sin ungdom haft sæde i bestyrelsen for foreningen To Løver. Han havde altid været levende optaget af det sønderjyske spørgsmål, og gennem sit ægteskab med den i Haderslev fødte Ellen Roose havde han også en personlig kontakt med den omstridte landsdel. Han er nævnt flere gange i det foregående, og han havde, da grænsespørgsmålet opstod i oktober 1918, været en fanatisk modstander af regeringens og H. P. Hanssens grænsepolitik. Han hørte endvidere til den lille kreds, der under verdenskrigen havde plejet intim kontakt med den franske legation.

Hans opdragsgivere var formændene i følgende foreninger: To Løver, Sønderjysk Samfund, Sønderjysk Centralforening, Den sønderjyske Kreds af 1918, Foreningen Sønderjyderne, Foreningen Dannebrog, Hejmdal og De samvirkende sønderjyske Foreninger i Danmark. Den fuldmagt, man gav ham med, var holdt i stor almindelighed, idet man bemyndigede ham til »overfor alle offentlige og private Institutioner i Frankrig at udtale sig om alle Spørgsmaal vedr. Slesvig«¹⁵. Senere modtog han også en særlig bemyndigelse fra Det mellemslesvigske Udvalg, undertegnet af J. C. Paulsen. I denne fuldmagt hed det, at han skulle »gøre Rede for Mellemslesvigs Stilling til Grænse-Spørgsmaalets Ordning.«

Collin ankom til Paris 23. januar og aflagde straks efter visit hos kammerherre Bernhoft, for hvem han ganske åbent redegjorde for sine synspunkter og formålet med sin rejse¹⁶. Det skal være under denne samtale, at den berømte replik, som altid nævnes i forbindelse med Bernhoft, er faldet: Ja, min mening er jo undervejs hened. Noget nærmere samarbejde mellem Collin og gesandten kom ikke på tale. Gesandten var imidlertid til stede ved et af de møder, som Collin fik arrangeret under sit pariserophold, hvilket i høj grad irriterede udenrigsminister Scavenius¹⁷.

Collins næste visit gik utvivlsomt til den tidligere franske minister i København, Conty, og denne har sikkert sat ham i forbindelse med

sådanne franske diplomater og journalister, som kunne have interesse af at blive gjort bekendt med Collins synspunkter. Han havde også god hjælp af den franske kvindelige journalist Mme de Quielle (Jacques de Coussange), der under krigen havde interesseret sig stærkt for det sønderjyske spørgsmål. Også hun introducerede ham hos politikere af forskellig partifarve og hos de mange diplomater og sagkyndige, som deltog i fredskonferencens arbejde. Uden at nævne navne siger Collin om sin mission til Paris, at han, der aldrig tidligere havde været i Frankrig, blev modtaget med megen velvilje, og at man interesseret lyttede til, hvad han havde at sige. Det var jo hans personlige opfattelse, at det slesvigske spørgsmål skulle afgøres direkte af fredskonferencen og uden afstemning, og dette synspunkt har han plæderet, om ikke altid med lige stort held. Han beretter selv om en diskussion med en fransk socialistisk politiker, der gav ham følgende svar: Folkeafstemningen kommer De ikke udenom; den ligger i tiden; men afstemningen skal kun være vejledende, ikke afgørende¹⁸. Den sidste del af udtalelsen var jo ikke en helt ringe indrømmelse til Collin, og man forstår, at han har noteret den. Man har også lov at formode, at han under sine samtaler har talt varmt for en fremtidig dansk-tysk statsgrænse ved Dannevirke, og at han ikke har gjort noget for at modvirke den i franske kredse udbredte opfattelse, at den siddende danske regering havde ønsket at ordne det sønderjyske spørgsmål ved direkte forhandling med Tyskland og i det hele taget var meget tysk-orienteret.

Collins første ophold i Paris varede til 11. februar. Inden sin afrejse lagde han sidste hånd på et længere memorandum om det slesvigske spørgsmål og afleverede det til fredskonferencens sekretariat. Umiddelbart før timandsrådet modtog den danske gesandt, der var hidkaldt for at præsentere de officielle danske synspunkter, kunne timandsrådets fungerende præsident, den franske udenrigsminister Pichon, meddele mødet, at der var indkommet et sådant memorandum fra dr. Collin, og at det snarest ville blive omdelt. En gennemgang af denne betænkning vil vise, hvilke synspunkter det var, Collin havde gjort gældende under sine mange samtaler i de forløbne uger¹⁹.

Indledningsvis slog Collin fast, at landet mellem Kongeåen og Dannevirke måtte betragtes som en helhed, og han protesterede imod, at den danske regering ved sine forslag om zonegrænser berøvede

talrige slesvigere retten til at udtale sig om, hvorvidt de ønskede at blive forenede med Danmark. Efter Collins opfattelse kunne man dele hertugdømmet Slesvig i 3 dele: det danske Nordslesvig, det tyske Sydslesvig indtil Dannevirkelinien og Mellemslesvig. Mellemslesvig opdelt han atter i 4 adskilte dele: mod vest Frisland, hvis beboere levede et tilbagetrukket liv og ikke havde megen interesse for, hvad der foregik uden for den snævrreste hjemstavn. De ville få en lykkelig tilværelse under Danmark, hævdede Collin. Man ville respektere deres sprog og stedlige indretninger. Dernæst kom det egentlige Mellemslesvig, der i syd strakte sig ned til Fjælde sogn. Sproget i dette område var næsten udelukkende dansk. Der nævnedes fra 7-100 %. Den nationale bevidsthed var sygnet hen mellem 1864-1914, men under krigen vakttes de virkelige følelser til nyt liv, og nu ønskede befolkningen levende at vende tilbage til Danmark. Herefter kom Flensborg, hvor sproget var overvejende tysk, men 10 % talte dog dansk. Mange tysktalende flensborgere havde danske sympatier, og om alle gjaldt det, understregede Collin, at deres bys fremtid var det afgørende. Flensborg kunne ikke skilles fra Nordslesvig. Det ville betyde byens ruin. Endelig var der Angel med sine småbrugere, hvis sociale stilling i høj grad mindede om Nordslesvigs og Danmarks. Man talte tysk i Angel, men befolkningen var aldrig blevet rigtige tyskere, og deres sprog var iblandet mange danske ord. Ligesom tyskerne i Flensborg ønskede angelboerne nu at vende tilbage til Danmark, væsentlig af økonomiske og praktiske grunde, men det var under alle omstændigheder meget solide grunde.

Collin skildrede derefter i enkeltheder de midler, som de tyske myndigheder i Slesvig havde bragt i anvendelse i øjeblikket for at undertrykke tilkendegivelser fra befolkningen om tilslutning til Danmark. Det var derfor næsten umuligt at fremskaffe helt nøjagtige statistiske oplysninger om de enkelte personers og familiers sindelag. Dr. Collin gik også i denne betænkning til direkte angreb på den danske regering, som efter hans mening repræsenterede et mindretal, og som var besjælet af frygt for Tyskland. Samme opfattelse havde regeringens sagkyndige H. V. Clausen, fortsatte han. Han havde udtalt, at Tyskland altid ville vedblive at være Danmarks mægtige og farlige nabo, og at det fremfor alt gjaldt om at undgå vanskeligheder og forviklinger med Tyskland. Lige meget hvilken fremgangsmåde, man vælger, vil man få vanskeligheder, men flertallet af det

danske folk var villig til at møde disse. Det drejer sig om vort fædrelands fremtid, og vi spørger da ikke: er det vanskeligt? men blot: er det muligt? Når Danmark er tilhænger af en grænse, som er blevet foreslået eller godkendt af den nuværende tyske udenrigsminister, grev Brockdorff-Rantzau, spørger vi, om fredskonferencen vil godkende en sådan grænselinie uden at tage hensyn til Mellemslesvig og de danske entente-venners ønsker.

Som afslutning på sin henvendelse til fredskonferencen konkluderede Collin i en afvisning af den danske regerings uklare zonegrænse mod syd og foreslog den erstattet med en linie fra Kappel i øst over Dannevirke til syd for Husum. Dette var en naturlig grænse, og de 200.000 tysktalende indbyggere, der levede nord for denne linie, ville sandsynligvis efter et eller to slægtled på ny blive danske. Vi er, sluttede Collin, i besiddelse af uomstødelige beviser på, at de ønsker forening med Danmark, og de vil i Danmark få fuld sproglig frihed, hvilket også vil være det bedste middel til at gøre dem til danske. Mellemslesvig bør derfor sammen med Nordslesvig forenes med Danmark. Muligvis flertallet, i hvert fald et stort mindretal, ønsker dette. Flensborg kan ikke skilles fra Nordslesvig uden at blive ruineret. Under soldaterrådernes herredømme i Flensborg er det umuligt at lade en folkeafstemning afholde. Hverken danskerne eller den tysktalende befolkning ønsker en sådan. De anmoder fredskonferencen om som voldgiftsmand at træffe afgørelsen, og de nærer ubetinget tillid til den. »Tyskland og de tysk-venlige Kredse i Danmark ønsker Grænsen Nord for Flensborg. Dens Virkeliggørelse vilde betyde en Styrkelse af tysk Indflydelse. Sli-Dannevirke-Husum grænsen ønskes af Slesvigerne saa vel som af Ententens Venner og fædrelandssindede Mænd og Kvinder i Danmark«²⁰.

Med dette meget temperamentsfulde og stærkt agitatorisk opsatte dokument indledtes forhandlingen om det sønderjyske spørgsmål på fredskongressen. Det er lidet sandsynligt, at det har gjort større indtryk på timandsrådets medlemmer, men det blev jo også læst af den gruppe sagkyndige, som timandsrådet udpegede til at gøre indstilling om det sønderjyske spørgsmåls praktiske afgørelse. Som det vil fremgå af den efterfølgende redegørelse faldt det ikke helt på klippegrund, og det har vel medvirket til, at man i første omgang foreslog en udvidelse af afstemningsområdet ud over, hvad den danske regering ønskede. Bemærkningerne om den danske regerings tyskvenlige poli-

tik og fortsatte frygt for Tyskland måtte i den givne situation styrke den mistænksomhed over for Danmark og den danske regering, som vitterlig var fremherskende i konferencekredse og navnlig inden for den franske delegation. At puste til denne mistænksomhed og give den ny næring benyttedes til fulde af dr. Collin for at fremme den grænsepolitik, som han og hans nærmeste meningsfæller stod som talsmænd for. Når Collin over for fredskonferencen ville påstå, at flertallet af den danske befolkning stod bag den af ham krævede grænsepolitik, må det siges at være en grov forvanskning af de faktiske forhold, og man kan også tvivle på, om flertallet af hans opdragsgivere ville godkende hans påstande, hvis de havde fået kendskab til dem. Det fik de imidlertid først længe efter, at sagen var afgjort. Efter dr. Collins demarche hos fredskonferencen blev det kammerherre Bernhofts vanskelige opgave at vinde fredskonferencens tilslutning til det officielle Danmarks grænsepolitik.

4. Kammerherre Bernhoft forelægger det sønderjyske spørgsmål for fredskonferencen

Straks efter magister Clausens ankomst til Paris gik han sammen med kammerherre Bernhoft i gang med at udarbejde en større betænkning om det sønderjyske spørgsmål, bestemt for fredskonferencen og de forskellige delegationer. Samtidig forberedte man udgivelsen af et lille hæfte, der skulle indeholde de officielle danske udtalelser samt sønderjydernes offentliggjorte tilkendegivelser. 13. februar var materialet klart fra Clausens hånd, og man gik i gang med at få det oversat til fransk²¹. Inden dette arbejde var afsluttet, modtog Bernhoft imidlertid 19. februar om morgenen en tilsigelse til at møde i timandsrådet den følgende dag kl. 15 for at forelægge det slesvigske spørgsmål²². I sidste øjeblik udsattes mødet på grund af et attentat mod den franske ministerpræsident Clemenceau. Da Clemenceau onsdag formiddag d. 19. februar i bil var på vej fra sin bolig til udenrigsministeriet, trådte en mand, der havde afventet ministerpræsidentens ankomst, pludselig frem ved et gadehjørne og affyrede fra kort afstand en række revolverskud mod ministerpræsidenten²³. Et enkelt af disse ramte, men sårede dog ikke Clemenceau livsfarligt, og man kørte ham straks tilbage til hans hjem, medens attentatmanden blev pågrebet. Mødet i timandsrådet blev herefter udsat i 24 ti-

mer, inden for hvilke det dog ikke lykkedes at få den planlagte betænkning færdig. Man besluttede derfor at udarbejde en mindre, hvis forelæggelse ville tage ca. 1/2 time, og om eftermiddagen d. 21. februar 1919 begav Bernhoft sig ledsaget af H. V. Clausen til det franske udenrigsministerium på Quai d'Orsay²⁴.

Timandsrådets møde d. 21. februar lededes i den fraværende Clemenceaus sted af den franske udenrigsminister Stephen Pichon, og mødet var henlagt til hans arbejdsværelse. Til stede var desuden som fransk delegeret André Tardieu. USA var repræsenteret af udenrigsminister Lansing og ambassadør H. White og England af udenrigsminister J. A. Balfour og lord Harding²⁵. Desuden var marki Salvago Raggi og baron Sonmino til stede som delegerede fra Italien og baron Makino og Matsui fra Japan. Også en del af de stormagtsrepræsentanter, som senere skulle få lejlighed til i detaljer at arbejde med det slesvigske spørgsmål, var nærværende foruden de fornødne sekretærer. Rådet havde den pågældende dag også det polske spørgsmål på dagsordenen, og det blev ret sent på eftermiddagen, inden Bernhoft kunne få foretræde.

Udenrigsminister Pichon, der naturligvis personlig kendte den danske gesandt, foretog den fornødne præsentation og gav derefter Bernhoft ordet. Denne foretog sit indlæg på fransk, og da det nødvendigvis skulle oversættes til engelsk, varede forelæggelsen henved 1 1/2 time. Under foredraget assisterede H. V. Clausen gesandten ved på et ophængt kort i salen at markere de forskellige afstemningslinier, ligesom han forsynede gesandten med de fornødne oplysninger under den samtale, som fulgte efter forelæggelsen.

Bernhoft indledte sit foredrag med at understrege, at han og H. V. Clausen ikke blot mødte som repræsentanter for den danske regering, men også for de danske i Slesvig. Han fortsatte med kort at referere H. P. Hanssens tale i den tyske rigsdag d. 23. oktober 1918 og forhandlingerne i den danske rigsdag samme dag, samtidig med at han redegjorde for Åbenråsresolutionens indhold. Det var på basis af disse beslutninger, fortsatte Bernhoft, at den danske regering havde rejst det slesvigske spørgsmål over for fredskonferencen. I 1864 havde Danmark måttet afstå de tre hertugdømmer Slesvig, Holsten og Lauenborg. De to sidstnævnte landsdele havde altid været tyske, medens Slesvig, så længe det havde bestået, havde tilhørt Danmark og aldrig det tyske forbund.

Man jævnførte ofte, fortsatte gesandten, det slesvigske spørgsmål med det elsass-lothringiske. Spørgsmålene frembød visse lighedspunkter, men var dog ikke ensartede. Medens hele Elsass-Lothringen i 1871 protesterede mod at blive adskilt fra Frankrig, var det kun den nordlige del af Slesvig, der mod sin vilje blev tilknyttet Preussen. Sydslesvig var allerede den gang tysk eller fortysket og havde sat sig som sit politiske mål at blive forenet med Tyskland. Hvis Sydslesvig nu skulle indlemmes i Danmark, ville det betyde, at et lille land på 3 millioner indbyggere (det danske Slesvig iberegnet), ville blive forøget med 300.000 fremmede, hvis sympatier var tyske. Gesandstens bemærkninger om det tyske Sydslesvig var utvivlsomt i første række rettet til de tilstedeværende franskmænd, der uden større kendskab til de faktiske forhold i Sydslesvig før og nu meget let faldt for fristelsen til helt at parallelisere Sønderjylland med Elsass-Lothringen.

Den danske gesandt gik derefter over til nærmere at skildre Nordslesvigs danskhed og understregede, at nordslesvigernes danske nationalfølelse i dag var stærkere end nogen sinde trods 55 år under fremmedherredømme. Dette skyldtes de nordslesvigske bønders høje moralske og åndelige kultur, der havde givet dem kraft til at udholde den ulige kamp mod undertrykkelsesregimet. Den unge slægt, hvem fremtiden tilhører, har bevaret sig dansk trods skolen, militærtjenesten og den tiltrækning, som Tyskland har formået at øve på dem, der higer efter magt, ære eller penge.

Det er også lykkedes de danske nordslesvigere at opretholde deres danskhed takket være den danske presse i Slesvig og en række nationale foreninger, som man har skabt. Gesandten fremhævede de danske avisers udbredelse i befolkningen og redegjorde i detaljer for betydningen af de danske forsamlingshuse og bogsamlinger. Endvidere omtaltes Skoleforeningens og Vælgerforeningens nationale arbejde. Også de foreninger, der var blevet oprettet for at bevare jorden på danske hænder, blev omtalt. Resultatet af denne indsats var blevet, at denne lille bondebefolkning gik ud af et halvt århundredes kamp mod en mægtig og hensynsløs regering med voksende national bevidsthed og frivillig disciplin, takket være en viljestyrke, der vidnede højt om det danske folks livskraft og udviklingsmuligheder.

Hele denne kamp måtte imidlertid ikke blot betragtes som en forsvarskamp. Ingen sinde under fremmedherredømmet har befolkningen

opgivet håbet om retfærdighedens endelige sejr, og nu da de allierede og associerede magters sejr sikrer opfyldelsen af dette håb, overgiver de danske sønderjyder tillidsfuldt deres retfærdige sag i fredskonferencens hænder. De har under krigen haft den tragiske skæbne at måtte udgive blod for dem, der har undertrykt dem. 5000 er faldne for en sag, som de ønskede nederlag. Sønderjyderne føler imidlertid taknemmelighed over for England og Frankrig, som oprettede særlige fangelejre med en begunstiget behandling af slesvigske fanger.

Gesandten fortsatte sit indlæg med i detaljer at redegøre for stemmetallenes udvikling i Nordslesvig siden 1867 og dvælede navnlig ved valgresultaterne i 1912, der var det bedste valg i Nordslesvig siden 1877. Hans konklusion var den, at man i Nordslesvig kun kunne regne med en tysk minoritet. Der skulle ikke være noget til hinder for en uopholdelig folkeafstemning i Nordslesvig, hvor man måtte regne med, at ca. $\frac{3}{4}$ af stemmerne ville udtale sig for en genforening med Danmark. Men den danske befolkning var begyndt at ængstes. Efter en kort tids modløshed begyndte tyskerne atter at anvende deres anmassende væsen, og soldaterrådene og embedsmændene chikanerede befolkningen, udpinte landet med rekvissioner og truede formuerne med store skatter. Der var også tyskere, der spekulerede i tabet af Nordslesvig, anbragte kapitaler og anlagde handelsfilialer i håb om delvis at kunne undgå Tysklands finansielle sammenbrud. Af disse grunde måtte man derfor anmode konferencen om en afstemning hurtigst muligt. Man kunne måske sige, at Danmark kunne modtage Nordslesvig uden folkeafstemning. De danske i Nordslesvig nærer imidlertid et inderligt ønske om at få lov til at slutte sig til Danmark af egen fri vilje, og de ser med glæde hen til den dag, da de åbenlyst kan tilkendegive deres nationalitetsfølelse og deres sejr over tyskerne, der således ikke vil have noget påskud til at bestride adskillelsen.

Bernhoft gik derefter over til at tale om Mellemslesvig, som han karakteriserede som de egne syd for Nordslesvig, hvor det danske sprog anvendes eller i hvert fald delvis er i brug, og hvor der endnu findes danske sympatier. Disse to kendetegn kan forekomme hver for sig eller begge i forening. Disse egne er forskellige fra Nordslesvig derved, at de langt tidligere og i højere grad har været underkastet tysk indflydelse. De danske sympatier er da heller ikke så talrige. Der består imidlertid selv i egne med tysk sprog mulighed for

at genvinde befolkningen, og derfor ønsker den danske regering og nordslesvigerne, at mellemslesvigerne må få lejlighed til afstemning, hvis de selv ønsker det. Hidtil havde 4277 personer fremsat et sådant ønske. Under henvisning til Åbenråresolutionerne af 17. november og 30. december 1918 måtte Bernhoft derfor henstille, at der organiseredes en afstemning både i Nord- og Mellemslesvig. Afstemningen i Nordslesvig kunne af gode grunde finde sted omgående, medens afstemningen i Mellemslesvig burde finde sted senere for at give mellemslesvigerne fornøden tid til i frihed at overveje grundene for og imod en forening med Danmark.

Af gode grunde måtte der ved denne lejlighed fra dansk side konkret angives, hvor langt mod syd man kunne tænke sig en afstemning organiseret. Dette var hidtil ikke sket. Bernhoft begyndte med at understrege, at egnen omkring Dannevirke eller Slesvig fjord, byen Slesvig, Angel eller Vestfrisland ikke burde medregnes til afstemningszonen. Slesvig by havde været tysk i mange slægtled, Angel var blevet tysk i de sidste 2-3 slægtled, og Frisland havde aldrig været dansk. I disse egne havde der heller ikke ytret sig noget ønske om at vende tilbage til Danmark.

Den del af Mellemslesvig, hvor der var nogen mulighed for at finde eller vække danske sympatier, måtte omfatte de sogne eller kommuner, hvor det danske sprog endnu levede, og dem der ved det første valg til den tyske rigsdag i 1867 gav dansk flertal. Af topografiske og økonomiske grunde burde denne zone rumme sognene Adelby, Munkbrarup og Lyksborg langs Flensborg fjords sydbred, byen Flensborg med nærmeste omegn, sognene vest og syd for Flensborg: Hanved, Valsbøl, Haksted, Vi, Oversø samt Hjoldelund i syd og endelig Kær herred samt øerne Sild, Før og Amrum. Om Flensborg udtalte Bernhoft, at 90 % af indbyggerne var tysktalende, men byen var knyttet til Danmark ved sin historie, ved de berømte mænd den havde skænket Danmark, ved traditioner og mindet om dens skibe, der i århundreder havde sejlet under dansk flag, og endelig ved gravene fra krigene 1848-50. Der fandtes et virksomt dansk mindretal i byen, en dansk avis og danske foreninger. Som eksportby spillede Flensborg ingen større rolle, men den havde en væsentlig del af sin handel mod nord. Det var vanskeligt at sige, hvorledes byens store arbejderbefolkning ville stille sig, når valget stod mellem dansk og tysk, men man måtte tænke på, at arbejdernes livsvilkår i Danmark var bedre

end i Tyskland. I Flensborg var indsamlet 3402 navne på en adresse om tilslutning til Danmark, hvilket næppe svarede til 10 % af befolkningen. Denne var imidlertid underkastet et tyrannisk regimente fra de tyske autoriteter og fra soldater- og arbejderrådenes side, og man turde gå ud fra, at en fri afstemning ville give et gunstigere resultat for det danske mindretal. Afgørelsen kunne imidlertid kun komme fra flensborgerne selv.

Som afslutning på sit foredrag nedlagde Bernhoft tre påstande på regeringens vegne, nemlig at man anmodede om, at

1) Nordslesvigs befolkning, betragtet som ét afstemnings-område, måtte få adgang til så snart som muligt at stemme ja eller nej, hvorvidt den ønskede at genforenes med Danmark.

2) At de til Nordslesvig grænsende distrikter i Mellemslesvig, deri indbefattet byen Flensborg, såfremt de selv udtalte ønske derom, måtte blive kaldet til ved en særlig folkeafstemning distriktsvis at udtale sig om, hvorvidt de ønskede genforening med Danmark og

3) At de nødvendige betingelser for at sikre afstemningens frihed tilvejebragtes ved en rømning af de tyske militære styrker i de pågældende egne og ved indsættelse af en international kommission til forberedelse af folkeafstemningen og til ledelse af dens gennemførelse.

Da Bernhoft havde sluttet sit foredrag, spurgte mødelederen, om der var nogen, der ønskede at stille spørgsmål til den danske gesandt, og den amerikanske udenrigsminister benyttede lejligheden til at spørge, hvor der lå tyske garnisoner i det danske Slesvig, og hvorledes man havde tænkt sig ordenens opretholdelse, når de tyske tropper var trukket bort. Bernhoft svarede hertil, at der ikke ville opstå noget ordensproblem i det egentlige Nordslesvig, men at der muligvis kunne opstå visse problemer i Flensborg. Lansing ville desuden vide, om man havde tænkt sig, at Slesvig skulle vende tilbage til Danmark uden at være belastet med den tyske krigsskattebyrde, og hertil svarede Bernhoft, at det håbede man. Dette gav anledning til, at Lansing lod en bemærkning falde om, at dette kunne friste tyskerne til at stemme dansk, men ingen følte trang til at gå ind i en diskussion om dette problem.

Da der fra mødedeltageres side ikke var ønsker om at stille yderligere spørgsmål, takkede formanden de to danske delegerede for deres fremmøde og deres meddelelser, og de trak sig tilbage. Timands-

rådet besluttede herefter at henskyde det slesvigske spørgsmål til nærmere behandling i den såkaldte belgiske kommission. Her ville en realitetsforhandling finde sted af de fremsatte danske ønsker. En egentlig drøftelse af det slesvigske spørgsmål fandt timandsrådet sig ikke kaldet til at foretage på indeværende tidspunkt. Det skulle først ske senere. Bernhoft var derfor også kun i stand til at rapportere til København, at han havde haft foretræde for timandsrådet, og at han havde nedlagt de oven for citerede påstande. Dette skete allerede i et telegram, der afsendtes fra Paris dagen efter sammenkomsten på Quay d'Orsay²⁶. To dage senere afsendtes et yderligere telegram, hvori man meddelte udenrigsministeriet, hvorledes man i timandsrådet havde trukket sydgrænsen for den mellemslesvigske afstemningszone²⁷. Først den 1. marts afgav Bernhoft en mere udførlig redegørelse for mødet med timandsrådets medlemmer²⁸. Man kan undre sig over, at gesandten lod hengå ca. en uge, inden han gav sin chef nærmere besked om mødets forløb, men forklaringen er formodentlig den, at han gerne ville være i stand til at indhente visse oplysninger om, hvorledes ledende konferencedeltagere så på de danske ønsker. I dagene efter d. 21. februar havde Bernhoft ved forskellige lejligheder mulighed for under private former at tale med flere af deltagerne i timandsrådets møde, og Bernhoft kunne fra disse indberette, at samtaler med bl. a. Tardieu, den franske sekretariatschef Ph. Berthelot og sir Eyre Crowe tydede på, at den slesvigske sag havde fået den bedste modtagelse i rådet. Om amerikaneren White og englænderen sir Crowe mente Bernhoft endog at kunne udtale, at de havde erklæret sig fuldstændig enige med os. Også pressens reaktioner havde været gunstige, og man havde i pressekrede været behagelig overraskede over det danske standpunkts klarhed og moderation. Med tilfredshed konstaterede Bernhoft ligeledes, at det førende pariserblad *Le Temps* i en ledende artikel, der havde været offentliggjort i bladet 21. februar, på en heldig måde havde henledt opmærksomheden på sagen. I samme nummer havde Fr. v. Jessen haft en artikel, der efter gesandstens opfattelse behandlede Flensborg-problemet lidt ubestemt, men Fr. v. Jessen hører også til dem, »som ønsker, at en Afstemning i Flensborg vil udtale sig til Fordel for Byens Tilslutning til Danmark,« føjede Bernhoft kommenterende til. Først 10. marts var disse meddelelser fremme i København.

Det er naturligvis rigtigt, som Bernhoft skriver i telegrammet af

22. februar, at han i timandsrådet udviklede det slesvigske spørgsmål i henhold til de givne instruktioner, men det bør dog bemærkes, at der i slutningen af påstand nr. 3 blev fremsat et krav, som var i direkte modstrid med instruktionen af 14. januar 1919. I denne havde udenrigsministeren forlangt, at man skulle fremsætte et ønske om en tysk militær rømning af afstemningsområdet og foreslå, at en blandet kommission af danske og tyske med en svensk eller norsk opmand skulle overvåge afstemningens retfærdige forløb. I timandsrådets møde fremførtes ønsket om den militære rømning, men i stedet for den blandede dansk-tyske kommission fremførtes et krav om en international kommission. Det bevarede kildemateriale giver ingen mulighed for nærmere at belyse, hvorledes og hvorfor man nåede frem til denne formulering, men man kan jo gætte på, at Bernhoft med sit kendskab til opfattelsen i konferencekredse og i samråd med Clausen har anset det for mere opportunt at stille krav om en kommission, hvori der ikke sad tyske medlemmer.

Det bør i denne forbindelse også nævnes, at grænsen for afstemningen i Mellemslesvig blev ført betydeligt længere mod syd, end man i almindelighed havde forestillet sig. Ligesom Åbenråresolutionen indeholdt regeringsinstruksen af 14. januar ingen præcis angivelse af en sydlig afstemningsgrænse. Under de interne drøftelser i Nordslesvig og i kongeriget var der ved forskellig lejlighed fremført divergerende opfattelser af, hvilke områder der skulle have mulighed for at deltage i en afstemning, og det eneste, man var enedes om, var kravet om afstemning i de områder, hvor befolkningen udtrykkelig tilkendegav ønsket om at komme til at stemme. I det forslag til afstemningszone, som Bernhoft 21. februar præsenterede for timandsrådet, og som uden tvivl er udarbejdet af Clausen, krævede man nu en afstemning i sognene langs med Flensborg fjords sydbred, Flensborg og omegn, inkl. Vi og Hjoldelund sogne, og derefter sognene ned til Søholm å og endelig Vesterhavsøerne Sild, Før og Amrum. Kun fra en del af disse områder forelå der på daværende tidspunkt positive tilkendegivelser om, at man ønskede at deltage i en afstemning. Clausens motivering for at stille dette forslag har utvivlsomt været et ønske om at tage vinden ud af den voksende mellemslesvigske agitation både i Nordslesvig og i kongeriget, og med sit nøje kendskab til den nationale stilling i de pågældende områder var han naturligvis klar over, at man ikke løb nogen større nationalpolitisk

risiko. Der kan trækkes en lige linie fra Clausens »mæglingstilbud« på mødet i Askov i januar måned og til det forslag, som han anbefalede Bernhoft at fremføre i timandsrådet, da man var nødsaget til at udtale sig ganske konkret. Bernhoft synes ikke at have haft nogen betænkelighed ved at følge den sagkyndige på dette område. For Bernhoft har det været afgørende at fastholde regeringens krav om en distriktsvis afstemning i Mellemslesvig i modsætning til en bloc afstemningen i Nordslesvig, og han har ikke i instruksens ordlyd fundet noget, der hindrede ham i at præsentere det af Clausen udarbejdede forslag til afstemningsområdets geografiske udstrækning. Han har formodentlig også regnet med, at et dansk krav om afstemning så langt mod syd i nogen grad ville kunne imødekomme de franske synspunkter på løsningen af det slesvigske spørgsmål, som han var velbekendt med.

5. Forhandlingerne i den belgiske kommission februar-marts 1919

Efter at den indledende, men nødvendige formelle behandling af det slesvigske spørgsmål havde fundet sted i timandsrådets møde, kom sagen til realitetsbehandling i den belgiske kommission. Man tog straks fat på problemerne, og allerede 25. februar var det slesvigske spørgsmål første gang sat på dagsordenen. Der afholdtes nyt møde dagen efter og endnu et møde 1. marts. I realiteten havde kommissionen på disse møder truffet sin beslutning, og hvad der herefter stod tilbage var kun enkeltheder.

Den belgiske kommission var sammensat af to repræsentanter fra hvert af landene Frankrig, USA, England, Italien og Japan. De to japanske deltagere (professor Sakutaro Tachi og medlem af det japanske overhus Kato) kan man imidlertid se bort fra med hensyn til behandlingen af det slesvigske spørgsmål. De deltog så godt som ikke i diskussionen, og hvis de endelig opløftede deres røst, var det blot for at give udtryk for almindelige synspunkter. Heller ikke de to italienske delegerede var synderlig aktive. Det drejede sig om chefen for udenrigsministeriets juridiske kontor Ricci-Busatti og legationsråd grev Vannutelli-Rey. Hvad der først og fremmest interesserede dem, var spørgsmålet om afstemning eller ikke. Da de frygtede, at spørgsmålet om en afstemning ville blive rejst i forbindelse med de

italienske krav på jugoslavisk landområde, gjorde de et forsøg på at hindre en afstemning ved Tysklands nordgrænse. Også de to engelske repræsentanter var ret passive. Det drejede sig om sir Eyre Crowe, som vi tidligere har mødt i timandsrådet, og G. W. Headlam-Morley. Crowe valgtes til kommissionens næstformand, men havde tilsyneladende ikke større interesse for det slesvigske spørgsmål. Det samme må også siges om den ene af de amerikanske delegerede, oberst S. D. Embick.

De tre personer i den belgiske kommission, som fik den afgørende indflydelse på fredskonferencens stillingtagen til det slesvigske spørgsmål, var de to franske delegerede André Tardieu, der blev kommissionens formand, og Jules Laroche samt den amerikanske professor Charles H. Haskins²⁹.

André Tardieu var født i 1876 og havde i sine unge dage været ambassadesekretær. Han kastede sig over studiet af udenrigspolitiske spørgsmål, var en tid medlem af redaktionen af tidsskriftet *Revue des Deux Monde* og overtog herefter stillingen som udenrigspolitisk redaktør af det indflydelsesrige og velorienterede franske blad *Le Temps*. Tardiους fortrinlige pen skaffede ham hurtigt europæisk ry, og han underbyggede sin position ved udgivelsen af en række bøger om betydningsfulde udenrigspolitiske spørgsmål. Han var i 1914 blevet medlem af det franske deputeretkammer, meldte sig ved krigsudbruddet til aktiv krigstjeneste og kæmpede som kompagnichef ved Artois og Verdun. Da USA indtrådte i krigen, sendtes han som fransk højkommisær til Washington for at koordinere det fransk-amerikanske krigssamarbejde, og han afslog en ministerpost i Clemenceaus regering, der blev ham tilbudt i efteråret 1917. I juni 1918 kaldtes han tilbage til Paris og var nu beskæftiget med at tilrettelægge de spørgsmål, som ville blive forelagt den kommende fredskonference, og som var af fælles interesse for Frankrig og USA. Da fredskonferencen trådte sammen, blev han udpeget til en af Frankrigs 5 hoveddelegerede, og der betroedes ham under konferencen en række betydningsfulde formandsskaber. Hans kundskaber var omfattende, han havde en betydelig evne til at sætte sig ind i de forskellige problemer og hurtigt at orientere sig, og både hans mundtlige og skriftlige fremstillingsform var meget beundret.

Hans landsmand og kollega i den belgiske kommission, Jules Laroche, var på det tidspunkt, fredskonferencen trådte sammen, under-

direktør i det franske udenrigsministerium med speciale i europæiske anliggender. I denne stilling må han fra tid til anden have haft berøring med det slesvigske spørgsmål og også haft adgang til det diplomatiske materiale, der var indkommet til ministeriet. Da krigen gik mod sin afslutning, havde man i Frankrig nedsat et undersøgelsesudvalg under ledelse af den kendte franske historiker Ernest Lavisse og med deltagelse af en række universitetslærere og lærde, der havde haft til opgave at studere de problemer, som man måtte regne med ville blive konferencen forelagt. Også det slesvigske spørgsmål henhørte hertil. Hans deltagelse i den belgiske kommissions forhandlinger vidner om, at han kendte problemerne og interesserede sig for en løsning, der kunne tilfredsstillende franske interesser.

Den amerikanske delegerede Charles H. Haskins var professor i historie ved Harvard-universitetet. Han var blevet udpeget som medlem af den såkaldte Inquiry-Committee i Washington, der under præsident Wilsons specielle rådgiver oberst E. M. House' ledelse havde haft til opgave at forberede den amerikanske deltagelse i fredskonferencen. Tardieu havde lært ham at kende i Washington, og han optog kontakt med ham, da han i slutningen af 1918 som medlem af den amerikanske fredsdelegation ankom til Paris. Haskins deltog positivt i den belgiske kommissions overvejelser om det slesvigske spørgsmål, og hans interesse for spørgsmålet fremgår ligeledes af den redegørelse han gav af det i den af ham og Robert H. Lord udgivne bog: *Some problems of the peace conference* (1920).

Kommissionen havde til brug for sit arbejde rådighed over et vist skriftligt materiale. Man kan i denne forbindelse nævne den betænkning, som dr. Collin havde indgivet til sekretariatet, samt kammerherre Bernhofts redegørelse til timandsrådet. Der var endvidere inden for Lavisse-kommissionen blevet udarbejdet en betænkning om det slesvigske spørgsmål af den franske professor Paul Verrier (1860-1938)³⁰. Han havde siden 1911 været professor ved Sorbonne i skandinaviske sprog og skandinavisk litteratur og havde tidligt fået interesse for det sønderjyske spørgsmål. Under krigen havde han gjort et stort og uegennyttigt arbejde for de dansksindede tyske soldater, som faldt i fransk krigsfangenskab, og da han beherskede dansk, kunne han påtage sig censureringen af deres brevveksling med hjemmet. Også på anden måde havde han medvirket til at vække fransk offentligheds interesse for det slesvigske spørgsmål. I mangt og meget faldt hans

synspunkter sammen med de officielle danske, men han ønskede dog afstemningsområdet noget større, end man havde tænkt sig fra dansk side. Foruden de her nævnte betænkninger havde man desuden adgang til forskelligt diplomatisk materiale, bl. a. indberetninger fra de allierede missioner i København. Man har herigennem fået underretning, dels om det officielle Danmarks synspunkter, dels om de anskuelser, der gjorde sig gældende i de kredse, som var modstandere heraf. I enkeltheder lader det sig imidlertid ikke fastslå, hvilke informationer man har skaffet sig, og med hvilke personer man har drøftet problemerne. At man ikke var til sinds at følge den officielle danske linie, afgiver forhandlingernes forløb imidlertid et tydeligt bevis på.

Allerede ved den indledende drøftelse af det slesvigske spørgsmål d. 25. februar rejste professor Haskins spørgsmålet om de tyske troppers rømning af området. Tardieu mente ikke, at kommissionen var kompetent til at træffe en afgørelse herom. Man kunne blot henlede timandsrådets opmærksomhed på betydningen af rømning og stille forslag om oprettelsen af en neutral zone. Haskins svarede her til, at han fandt det rigtigst at forelægge timandsrådet komiteens opfattelse. Da de øvrige komiteemedlemmer imidlertid var enige om, at man først i store træk burde drøfte det slesvigske spørgsmål, inden man rettede en henvendelse til timandsrådet, enedes man foreløbig om ikke at rejse rømningsspørgsmålet³¹.

Den følgende dag tog man for alvor fat på det slesvigske spørgsmål. Da Tardieu var hindret i at komme til stede, lededes forhandlingerne af Laroche.

Denne gjorde indledningsvis opmærksom på, at kommissionen med hensyn til det slesvigske spørgsmål befandt sig i en anden situation end den, der havde foreligget i de andre kommissioner³². Man stod her over for en regering, der forlangte mindre, end den havde ret til at kræve. Vi ved alle, fortsatte Laroche, hvorledes denne ejendommelige holdning lader sig forklare. Danmarks geografiske beliggenhed som Tysklands nabo, mindet om de overfald det i fortiden har været genstand for, frygten for mulige repressalier, den danske regerings tendenser og de forhandlinger, som sidste år har fundet sted i Berlin, har haft til resultat, at kravet om folkeafstemning er blevet begrænset til en zone, som hr. Bernhoft kalder Nordslesvig. Det er først for ganske nylig som følge af de allieredes sejr og den

udvikling, der er foregået i Danmarks offentlige mening, at den danske regering til en vis grad er gået med til i den såkaldte mellem-slesvigske zone at bøje sig for de nationale ønsker og for de stemmer, der er deres tolk. Den har dog snævert begrænset den del af Mellemslesvig, hvori den ønsker folkeafstemning, og i den anledning er den genstand for bebrejdelser både i Slesvig og i Danmark. Følgen er blevet, at kommissionen ved siden af den officielle danske anmodning har modtaget andre mere vidtgående forslag fra stedlige komiteer, der repræsenterer de pågældende befolkninger. Efter Laroche's opfattelse burde kommissionen derfor til indledning overveje, om den danske regerings krav skulle binde kommissionens arbejde, eller om den frit skulle undersøge sagen ud over de af regeringen fastlagte grænser og tage deres mulige udvidelse under overvejelse. Der kan ikke være nogen tvivl om, hvad Laroche selv mente, og hvorfra han havde flere af de argumenter, som han anvendte i sin forelæggelse. Det er også interessant at konstatere, at blandt argumenterne var stadig en påstand om foretagne dansk-tyske forhandlinger i Berlin.

Der udspandt sig herefter en debat mellem kommissionens medlemmer om det rejste spørgsmål, og der var almindelig enighed om, at kommissionen burde drøfte hele det slesvigske spørgsmål objektivt. Man kunne lægge den danske regerings forslag til grund for forhandlingen uden at betragte sig bundet af dem.

Med hensyn til det forelagte forslag om en en bloc afstemning i Nordslesvig kunne kommissionen godkende dette og også den udstrækning, som man havde givet dette afstemningsområde. Laroche fremførte, at der under forhandlingerne på Folkehjem i november 1918 fra et mindretal var blevet ønsket, at Flensborg skulle henregnes til Nordslesvig og stemme sammen med dette område. Han gjorde samtidig opmærksom på, at den danske regering havde modsat sig dette for at opnå et så stort og kompakt dansk flertal som muligt. Efter Laroche's opfattelse havde Flensborg en stærk dansk overlevring, men var alligevel for en stor del en tysk by. Han mente derfor, at den danske regering med rette udelukkede Flensborg fra Nordslesvig, og han henstillede til sine kolleger ikke at indlemme Flensborg i Nordslesvig. Kommissionen sluttede sig uden indvendinger til dette standpunkt³³.

Laroche satte derefter spørgsmålet om udstrækningen af den sydligere afstemningszone under diskussion, og herom udspandt der sig en

længere debat. Efter Laroche's mening kunne man ikke følge den danske regerings opfattelse, at en afstemning skulle indskrænkes til de områder, der gav udtryk for ønske om at komme til at stemme. Ville det ikke være bedre, spurgte Laroche, at bestemme, at alle de til Nordslesvig stødende distrikter skulle have del i folkeafstemningen. På dette spørgsmål svarede professor Haskins, at efter hans opfattelse ville der være alvorlige ulemper forbundet ved kun at give de distrikter adgang til at stemme, der anmodede derom. Det var bedre at udstrække afstemningen til hele Mellemslesvig indtil en grænse, der nærmere måtte være at fastsætte. Sir Crowe og Ricci-Busatti gav tilslutning hertil. Laroche sammenfattede derefter diskussionen i denne konklusion, at der, når Nordslesvig havde stemt, og når landet var blevet rømmet af de tyske myndigheder, efter et vist tidsforløb skulle foregå en afstemning i området syd for den første afstemningszone, og at der ved den fremtidige statsgrænses fastlæggelse skulle tages hensyn til hvert distrikts afstemning³⁴.

Professor Haskins opkastede derefter spørgsmålet om, hvor langt mod syd man kunne tænke sig at lægge afstemningsgrænsen. Hertil svarede Laroche, at han ville foreslå den linie, som den danske regering havde foreslået som rømningsgrænse, nemlig linien Kappel-Tønning. Såfremt denne udtalelse er rigtigt gengivet, må det bemærkes, at hverken i udenrigsministeriets instruks af 14. januar 1919 eller i den af kammerherre Bernhoft afleverede redegørelse af 21. februar 1919 er en sådan rømningsgrænse angivet. Under den følgende ret lange diskussion understregede professor Haskins, at det var vigtigt, at afstemning fandt sted overalt, hvor selv et svagt mindretal ønskede det, for at ikke disse distrikters beboere senere skulle anke over ikke at være blevet spurgt. Kommissionen enedes herefter om, at der skulle stilles krav om en tysk rømning indtil linien Kappel-Tønning, og at der muligvis skulle finde en folkeafstemning sted indtil denne linie. Man ønskede imidlertid hver for sig at overveje dette spørgsmål, inden en endelig beslutning blev taget, ligesom man også gerne ville høre, hvad en annonceret dansk parlamentarisk delegation havde at fremføre, såfremt den nåede frem, inden kommissionen afsluttede sit arbejde³⁵.

Spørgsmålet om der overhovedet skulle finde en afstemning sted i Slesvig toges ligeledes op til drøftelse³⁶. Der førtes en kort diskussion herom, hvorunder den italienske delegerede Ricci-Busatti tog et

svagt forbehold. Laroche støttede imidlertid varmt forslaget om afstemning, først og fremmest fordi den nordslesvigske befolkning krævede en sådan. Endvidere anførte han som motivering Pragfredens § 5. Når befolkningen forlanger afstemning, udtalte han, forlanger den blot, hvad tidligere traktater har lovet den, og det vil ikke være muligt at undlade at indrømme dem denne tilfredsstillelse. Der er vel desuden ikke noget mærkeligt i, at en fransk diplomat gerne så Pragfredens § 5 opfyldt, som jo netop var blevet til på et fransk initiativ. Som svar på Laroches indlæg udtalte den italienske delegerede, at han bøjede sig for dette historiske hensyn, og at han ikke ville fastholde det forbehold, han tidligere havde fremført. Som det vil fremgå af fremstillingen længere fremme (s. 283f.), vendte de italienske delegerede senere tilbage til spørgsmålet, om det var nødvendigt at afholde en folkeafstemning i Nordslesvig.

Det kom endnu engang under debat, om der, som foreslået af den danske regering, skulle foregå to adskilte folkeafstemninger i Slesvig³⁷. Laroche nærede ingen betænkelighed ved forslaget om en bloc afstemningen i Nordslesvig, men han frygtede, at der ville være ulemper forbundet ved i samme land at foranstalte folkeafstemninger af forskellig art. Dette synspunkt kunne professor Haskins imidlertid ikke godkende. Efter hans mening var situationen i Nordslesvig væsensforskellig fra Mellemslesvigs. Den britiske delegerede Headlam-Morley sluttede sig til professor Haskins, medens italieneren Ricci-Busatti udtalte, at en afstemning i Nordslesvig efter hans mening nærmest var overflødig, da et stort flertal ønskede genforening med Danmark. Dog skulle han ikke nærmere fordybe sig heri. Laroche konkluderede herefter, at kommissionen var enig i, at Nordslesvig betragtes som en samlet valgkreds, der ved ja eller nej skulle stemme om genforening med Danmark, og at der skulle finde en særlig afstemning sted i Mellemslesvig, hvorefter grænsen skulle trækkes på grundlag af afstemningsresultatet i de enkelte distrikter.

Man gik herefter over til at diskutere, om afstemningerne skulle foregå samtidig eller med et vist mellemrum³⁸. Morley udtalte ønske om, at en afstemning i Mellemslesvig først skulle finde sted et halvt år efter, at de tyske myndigheder havde rømmet området, da de udøvede et tryk på befolkningen. Også de italienske og japanske delegerede var stemt for en udsættelse af afstemningen i dette område. Laroche udtalte, at afstemningen i Nordslesvig kunne foregå så hur-

tigt som muligt og uden anden garanti, end at tyskerne tilbagekaldte deres garnisoner. For Mellemslesvigs vedkommende ville det være nødvendigt at etablere en overgangsperiode med en særlig forvaltning. Hvis man lader de tyske myndigheder forblive i landet, fortsatte han, ville de udøve en vis indflydelse på befolkningen, som af frygt for repressalier ikke ville vove at udtale sig frit. Kommissionen enedes herefter om, at i Mellemslesvig burde såvel de militære som de højere civile myndigheder trækkes tilbage, medens lokalebedsmændene kunne forblive i deres stillinger³⁹.

Forhandlingerne var hermed afsluttet for denne dag, og Laroche berammede et nyt møde til d. 1. marts. I mellemtiden orienterede han Tardieu om de opnåede resultater⁴⁰.

Kommissionen mødtes på ny 1. marts, men der foreligger ikke noget fyldigt referat fra dette møde⁴¹. Kommissionen var mødt fuldtallic, og man synes på ny at have gennemdrøftet hele problemkomplekset, herunder den sydlige afstemningsgrænse. Det står ikke helt klart, hvad det endelige resultat blev, men meget tyder på, at man enedes om en linie fra Kappel til nord om Husum, altså noget nordligere end tidligere foreslået⁴². I samme møde enedes man endvidere om, at administrationen i Mellemslesvig indtil afstemningen skulle overtages af en international kommission, der var udrustet med almindelig politimyndighed⁴³. Det blev overladt Laroche at koncipere en foreløbig betænkning om det slesvigske spørgsmål til forelæggelse på territorialkommissionens møde d. 8. marts. En sådan betænkning var nemlig blevet afkrævet kommissionen af det tidligere timandsråd. Inden denne blev endelig udarbejdet, havde kommissionen imidlertid et møde med en udsendt parlamentarisk kommission fra Danmark, hvori indgik særlige sønderjyske deltagere, og kommissionsbetænkningens udformning blev i visse punkter påvirket af forhandlingerne med denne delegation.

6. Den danske regering beslutter at sende en parlamentarisk delegation til fredskonferencen i Paris

Som påvist foran s. 227 havde de konservative medlemmer af rigsdagspartiernes politiske forhandlingsudvalg på mødet med udenrigsminister Scavenius 9. januar 1919 foreslået, at der sendtes en forhandlingsdelegation til Paris, som rummede alsidigt indsigt såvel i

politiske som økonomiske problemer. Forslaget mødte bestemt afvisning fra Scavenius, men det blev fastholdt af forslagsstillerne og støttedes af Neergaard, der udtalte, at det efter hans opfattelse ville være heldigt, om Danmark snarest muligt havde en så fyldig repræsentation som muligt i Paris. Der lå naturligvis i dette forslag en åbenbar kritik af udenrigsministeren og den holdning, han indtog til det sønderjyske spørgsmål, men indtil videre følte Scavenius sig stærk nok til at afvise enhver indblanding i den måde, hvorpå han agtede at lægge det sønderjyske spørgsmål op på den forestående fredskonference. Hans forslag om at sende H. V. Clausen som sagkyndig til Paris må dog ses som en vis indrømmelse til de udvalgsmedlemmer, som havde fremført kravet om en parlamentarisk kommissions udsendelse. Derimod fastholdt han, at det tilkom ham alene at formulere den instruks, som skulle tilsendes gesandten i Paris, og at han ikke var forpligtet til at få den godkendt af det politiske forhandlingsudvalg.

I de følgende uger var der stille om delegationsforslaget, men det betød ikke, at forslaget for stedse var manet i jorden. Der indtraf forskellige begivenheder, der medførte, at udenrigsministeren skiftede standpunkt, og at det nu var ham selv, der stillede forslaget.

Det kan ikke afvises, at dette omslag hos udenrigsministeren kan føres tilbage til visse interne drøftelser blandt regeringens medlemmer. Meget tyder på, at både Zahle og Munch var positivt indstillede over for forslaget om en delegations afsendelse, idet man håbede på denne måde at kunne modvirke uofficielle, skadelige påvirkninger på fredskonferencens medlemmer⁴⁴. Der fremkom desuden fra forskellig side uden for regeringen direkte forslag i samme retning, og disse har utvivlsomt også gjort indtryk.

Således modtog udenrigsministeriet i begyndelsen af februar et telegram fra minister Bernhoft i Paris, hvori han på egne og H. V. Clausens vegne foreslog, at en sønderjysk delegation på 3-5 medlemmer snarest muligt kom til Paris, og man understregede, at det ville være gavnligt, om også en repræsentant fra Mellemslesvig fik sæde i delegationen. Som en egnet kandidat nævnede man udtrykkelig redaktør Andreas Grau⁴⁵. Der er muligvis en vis forbindelse mellem dette officielle forslag fra Paris og en mere privat henvendelse i samme retning, der nogle uger tidligere var foretaget af den danske pressemand Franz v. Jessen⁴⁶.

Franz v. Jessen var i denne periode knyttet til redaktionen af det indflydelsesrige franske dagblad *Le Temps*, og han var samtidig *Berlingske Tidendes* udenrigspolitiske rapportør fra Paris. Som tilknyttet *Le Temps* havde han i disse uger været med til at introducere forskellige nationale delegationer, som på dette tidspunkt ankom i stort tal til Paris, for at propagandere for deres forskellige nationale aspirationer. Det var hans opfattelse, at også de danske sønderjyder direkte burde henvende sig til fredskonferencen med deres ønsker, og i et privat brev til vennen, historikeren Troels-Lund bad han denne om at medvirke til, at dette skete, og han underrettede også H. V. Clausen om det initiativ, han havde taget, da denne kom til Paris. I København foretog Troels-Lund en direkte henvendelse til kongen, og denne talte igen med H. N. Andersen og forskellige regeringsmedlemmer.

Etatsråd H. N. Andersen havde ikke blot kongens øre, men også i høj grad udenrigsministerens. Han havde i januar sammen med andre danske erhvervsrepræsentanter været i London, og han havde benyttet lejligheden til også at drøfte det sønderjyske spørgsmål med forskellige engelske regeringsrepræsentanter. Ved hjemkomsten i begyndelsen af februar orienterede han udenrigsministeren om sine drøftelser i London, og han synes under disse at have tilrådet Scavenius, at regeringen tog initiativet til en delegations afsendelse til Paris⁴⁷.

Dette var baggrunden for, at Scavenius, da han på ny d. 11. februar havde en forhandling med det politiske forhandlingsudvalg, selv stillede forslag om, at der blev udsendt en parlamentarisk delegation til Paris⁴⁸. En forudsætning måtte imidlertid være, at den optrådte enigt, og dette håbede han måtte kunne ske, hvis den koncentrerede sig om blot at stille krav om, at det sønderjyske spørgsmål løstes på basis af princippet om folkenes selvbestemmelsesret. Han kunne samtidig oplyse, at han havde forhandlet med H. P. Hanssen om udsendelsen af en særlig sønderjysk delegation, og at denne havde forsikret ham om, at alle sønderjyder stadig stod samlet om kravet om selvbestemmelsesretten, uanset den sidst vedtagne resolution på Vælgerforeningens møde d. 8. februar (se herom nedenfor). Scavenius' forslag mødte ingen indsigelse fra nogen side, men den konservative Piper undlod ikke at bemærke, at spørgsmålet om selvbestemmelsesretten hang nøje sammen med, hvorledes afstemningen blev ledet, og at det ikke var nok at sige selvbestemmelsesret. Scavenius svarede temmelig

skarpt tilbage, at hvis man tænkte på at udelukke $\frac{9}{10}$ af Flensborgs beboere fra deltagelse i afstemningen, ville enhver enighed høre op, og det var ikke meningen, at delegationen skulle tage stilling til sådanne detailspørgsmål som afstemningsreglerne. Piper fastholdt imidlertid, at man måtte vide besked herom, og Neergaard udtalte som sin mening, at det ville være heldigt, om der kunne opnås enighed mellem regering og rigsdag om afstemningsreglerne. Hermed ebbede ordskiftet om afstemningsreglerne ud for denne gang, og udenrigsministeren bad partierne om at undersøge, om man ville medvirke til udsendelsen af en delegation til fredskonferencen, der skulle have til formål at fastslå, at det danske folk udelukkende ønskede det slesvigske spørgsmål løst på selvbestemmelsesrettens grund og i overensstemmelse med de af Vælgerforeningen for Nordslesvig vedtagne resolutioner.

På dette spørgsmål indløb der svar fra de forskellige partier i løbet af den følgende uge, og 18. februar afholdtes nyt møde i udvalget⁴⁹. Det konstateredes her, at der var bred tilslutning til forslaget, og at man var stemt for, at delegationen burde afrejse snarest muligt. På ny rejste Neergaard kravet om, at man blev enige om afstemningsreglerne, og han støttedes heri af Piper. Udenrigsministeren svarede, at det ikke var givet, at man ville komme til at diskutere dette spørgsmål i Paris, men i hvert fald måtte man arbejde for, at der kom til at gælde de samme afstemningsregler i Nordslesvig som i Mellemslesvig, og han meddelte, at han havde afæsket H. P. Hanssen en udtalelse om muligheden heraf. Udenrigsministeren kom også ind på det krav, der var stillet om en militær besættelse af afstemningsområdet. Han var yderst betænkelig herved og ville i stedet for foreslå, at området evakueredes for tyske tropper, og at der blev nedsat en kommission til at sikre afstemningen. Han meddelte endelig, at det var hans agt at anmode den kendte københavnske bankmand, etatsråd Emil Glückstadt, om at ledsage delegationen og være til rådighed ved drøftelsen af eventuelle finansielle spørgsmål. Bortset fra en yderligere bemærkning fra Neergaards side om nødvendigheden af at nå til enighed om afstemningsreglerne nøjedes udvalget med at tage udenrigsministerens forslag til efterretning og at vedtage, at man snarest muligt inden for partierne burde skride til valg af medlemmer til den planlagte delegation. Det var herefter meningen, at de udpegede delegerede skulle samles til en fælles drøftelse i udenrigs-

ministeriet inden afrejsen, for at man her kunne nå til enighed om den stilling, man skulle indtage under det forestående møde med fredskonferencen.

De politiske forhandlinger i København var altså endt med, at udenrigsministeren havde bøjet sig for oppositionspartiernes krav om en delegations udsendelse til Paris. Under hele forhandlingen havde han længst muligt kæmpet for, at delegationens eneste opgave skulle være at fastslå over for fredskonferencen, at Danmark ønskede det sønderjyske spørgsmål afgjort på basis af folkenes selvbestemmelsesret, medens man skulle afholde sig fra at gå ind på detailspørgsmål, såsom afstemningsreglerne. Skulle en delegation sendes af sted, måtte dens optræden udadtil være præget af enighed. Ved at vise imødekommenhed over for oppositionens krav om en delegations udsendelse har udenrigsministeren utvivlsomt håbet på, at det skulle lykkes at opretholde enigheden blandt de ansvarlige politiske repræsentanter, men har han virkelig troet på muligheden heraf? Det er vel nok tvivlsomt.

Sagen var nemlig den, at den såkaldte Flensborgbevægelse i de forløbne uger havde fået et stærkere og stærkere tag i offentligheden. På talrige møder i kongeriget havde bevægelsens talsmænd atter og atter gentaget kravet om, at Flensborg måtte med til Danmark. Flere og flere sluttede op om kravet herom, og inden for Det konservative Folkeparti og dets repræsentanter på rigsdagen var der stigende tilslutning til dette krav. Endnu var der vel kun et ringe mindretal, der ønskede en anden fremgangsmåde ved løsningen af grænsespørgsmålet end afstemning, men højlydt krævede man, at afstemningsreglerne skulle udformes således, at de var til fordel for de dansksindede i afstemningsområdet, og at afstemningen først fandt sted, når de tyske myndigheder og det tyske militær havde rømmet området, og dette var blevet besat af fremmede tropper. Fra tilhængerne af en mere mådeholden grænsepolitik forsøgte man at sætte et modstød ind, men Flensborgbevægelsen lod sig ikke standse, og den støttedes af de kredse i Nord- og Mellemslesvig, som også ønskede at bane vejen for Flensborgs tilbagevenden til Danmark.

Siden Askovmødet i begyndelsen af januar måned havde redaktør Ernst Christiansen været sjælen i det arbejde, der blev gjort i Nord- og Mellemslesvig for at skabe stemning for Flensborgs tilbagevenden til Danmark⁵⁰. En række møder var blevet afholdt rundt omkring i

området, og naturligvis blev Flensborg Avis benyttet som talerør for bevægelsen. Af kendte nordslesvigere, som meldte sig til Flensborgbevægelsen, må i første række nævnes Kloppenborg-Skrumsager og Peter Grau, som deltog i adskillige møder, også i Mellemslesvig. Den kraftige mødevirksomhed tog også sigte på at påvirke valgene til Vælgerforeningens nye tilsynsråd. Valget fandt sted søndag d. 26. januar, men i langt de fleste tilfælde genvalgtes de tidligere repræsentanter. 8. februar trådte den nyvalgte forsamling sammen til sit første møde, hvor valgene blev godkendt, og hvor man udpegede den nye bestyrelse. Som man kunne vente det efter valgets forløb genvalgtes H. P. Hanssen til formand, Peter Grau til næstformand og Martin Simonsen til sekretær og kasserer. At Flensborgbevægelsens tilhængere ville benytte dette møde til et nyt fremstød for Flensborg lå i luften, og det udeblev heller ikke⁵¹

Forud for mødet i Åbenrå var gået interne drøftelser i Flensborg⁵². Man var her enedes om et forslag til afstemningsregler for Flensborg, der afveg fra Åbenråresolutionens formuleringer, og som man skønnede ville være til fordel for den danske stemmeafgivning, idet man herigennem kunne udelukke en række tyske tilrejsende fra deltagelse i afstemningen. Forslagene var udarbejdet af Ernst Christiansen, og de vedtoges i store træk som forelagt. Man enedes endvidere om et resolutionsudkast, udarbejdet af A. Svensson, til støtte for Flensborg. Også dette skulle søges gennemført på det forestående møde.

Som sædvanlig fandt mødet sted på Folkehjem og lededes af Peter Grau. Den officielle mødeprotokol giver intet indtryk af forhandlingernes forløb, men de har utvivlsomt været lange og bevægede. Ernst Christiansen skriver i sin dagbog under 9. februar følgende: »Det blev trods Spændingen, og skønt Bruddet syntes nær, det smukkeste Møde, jeg mindes. Der blev talt fortrinligt af mange; Peter Grau rørte de fleste til Taarer«⁵³.

Ernst Christiansen forelagde sit forslag til afstemningsregler for Flensborg og Mellemslesvig, der var formuleret i 4 punkter. Ret til deltagelse i afstemningen skulle gives alle 25-årige mænd og kvinder, der var fødte og hjemmehørende i Sønderjylland nord for afstemningsgrænsen, eller som havde haft fast ophold der siden 1. januar 1900. En blandet kommission skulle betrygge oplysningsarbejdet forud for afstemningen, og afstemningsområdet skulle besættes af neutrale tropper mindst 6 uger før afstemningen. Samtidig skulle den

udøvende magt fratages de hidtilværende myndigheder. Christiansen skriver i sin dagbog, at H. P. Hanssen meget modstræbende og meget brat bøjede af for Flensborg-kravet og for besættelseskravet, »som han helst vilde have undgaaet«⁵⁴. Den officielle protokol oplyser intet om behandlingen af forslaget, men der er grund til at tro, at det vedtoges enstemmigt.

Efter at dette punkt var færdigbehandlet, udspandt der sig en længere debat om grænsespørgsmålet eller, som protokollen udtrykker det, om »vor Sydgrænse.« Denne del af forhandlingen endte med, at der blev stillet forslag om vedtagelsen af en resolution, der i sin endelige form havde følgende formulering: »Vælgerforeningen fastholder ufravigeligt Kravet om, at Grænsespørgsmaalet maa løses paa Grundlag af Folkenes Selvbestemmelsesret. Vi betragter det dog som givet, at Flensborg ikke udelukkes fra Danmark, inden den under frie Forhold har haft Lejlighed til at fremkomme med Tilkendegivelser, som derefter danner Grundlaget for Afgørelsen.« Et forslag fra Svensson, hvis hovedpunkt var, at Flensborgs skæbne ikke burde være afgjort, selv om en afstemning ikke fandt sted, blev ikke vedtaget. H. P. Hanssen har senere oplyst, at der kun opnåedes enstemmig tilslutning til den vedtagne resolution på betingelse af, at den særlige tilføjelse om Flensborg kom med. Uden denne tilføjelse ville kun 40 deltagere have stemt for resolutionen og 10 imod⁵⁵. Den vedtagne resolution blev straks viderebefordret til Paris, medens meddelelsen om de vedtagne afstemningsregler foreløbig ikke nåede længere end til det danske udenrigsministerium⁵⁶. At rigsdagens medlemmer fik kendskab til dem må anses for givet.

Under et ophold i kongeriget fik H. P. Hanssen af Scavenius underretning om, at man påtænkte at udsende en parlamentarisk delegation til Paris, og at der var stillet forslag om, at en særlig sønderjysk delegation ligeledes burde rejse til Paris. Efter Scavenius' opfattelse ville det være heldigt, om sønderjyderne kunne godkende dette forslag. H. P. Hanssen svarede straks tilbage, at han ville indkalde Vælgerforeningens såkaldte aktionsudvalg for at få forslaget godkendt og de fornødne delegerede udpeget⁵⁷. Da der ingen tid var at spille, indkaldtes udvalget telegrafisk. Endnu inden H. P. Hanssen var kommet tilbage til Åbenrå, afgik der et nyt brev til ham fra Scavenius, hvori denne udtalte sin store betænkelighed ved det modtagne forslag om specielle afstemningsregler i Flensborg og Mellem-

slesvig, og hvori han opfordrede H. P. Hanssen til at forsøge at tilvejebringe større overensstemmelse⁵⁸. I samme skrivelse tog Scavenius ligeledes bestemt afstand fra forslaget om en militær besættelse af afstemningsområdet, idet han bl. a. fremførte, at det kunne befrygtes, at det fra tysk side ville blive gjort gældende, at afstemningen var foretaget under tryk. Brevet afgik fra København samme dag, som Scavenius havde haft det afgørende møde i forhandlingsudvalget om en delegations afsendelse, og argumenteringen i brevet gengiver stort set de udtalelser, han havde fremført i dette møde.

Onsdag d. 19. februar trådte aktionsudvalget sammen på Folkehjem efter udsendt telegrafisk indkaldelse⁵⁹. Aktionsudvalget bestod af de 3 sønderjyske parlamentarikere, Vælgerforeningens bestyrelse samt de to hjælpesekretærer. Endvidere havde gårdejer J. Gotthardsen sæde i udvalget. Samtlige medlemmer var mødt med undtagelse af Gotthardsen og Kloppenborg-Skrumsager. Der er ikke bevaret nogen meddelelse om forhandlingens forløb, og den officielle protokol oplyser blot, at man vedtog, at den sønderjyske delegation skulle omfatte de tre parlamentarikere samt red. Grau. Endvidere meddeler protokollen, at delegationens formål skulle være over for fredskonferencen at fastslå, at det danske folk udelukkende ønsker det slesvigske spørgsmål løst på selvbestemmelsesrettens grund i overensstemmelse med de af Vælgerforeningen for Nordslesvig vedtagne resolutioner. Det har sandsynligvis været H. P. Hanssen en tilfredsstillelse endnu engang at få dette grundsynspunkt fastslået. Om personspørgsmålet er blevet debatteret, ved vi intet om, men det kan i denne forbindelse nævnes, at Scavenius gerne havde set, at Kloppenborg-Skrumsager ikke kom med til Paris, da han fandt hans aktive deltagelse i Flensborgbevægelsens møder belastende⁶⁰. Omvendt er der noget, der tyder på, at H. P. Hanssen har været skeptisk over for Andreas Graus deltagelse⁶¹. Afgørende for den endelige beslutning har det utvivlsomt været, at når der udsendes en delegation af danske politikere, burde samtlige sønderjyske parlamentariske repræsentanter følge med. Mødet har endvidere fundet det rimeligt, at Mellemslesvig blev repræsenteret, og her var naturligvis den tilstedeværende Andreas Grau en nærliggende løsning. Som forholdene lå, havde det måske været rimeligt at tilbyde red. Christiansen en plads i den særlige sønderjyske delegation, men om denne kandidatur overhovedet er blevet fremført under mødet, ved vi ikke. Om aftenen meddelte Grau selv te-

lefonisk fra Åbenrå red. Christiansen, at han var blevet indvalgt i den sønderjyske delegation som repræsentant for mellemslesvigerne, og at afrejsen skulle ske straks⁶². Christiansens dagbog har ingen kommentar til denne indførelse.

Der er grund til at tro, at Scavenius' brev af 18. februar først er kommet H. P. Hanssen i hænde, efter at han har taget afsked med aktionsudvalget. Var det kommet inden mødet, kunne man forvente, at spørgsmålet om afstemningsreglerne var blevet debatteret i denne kreds. Nu blev det imidlertid nødvendigt på ny at telefonere i øst og i vest, og denne gang indkaldtes kun bestyrelsen. Som særlig indbudt deltog ligeledes red. Christiansen fra Flensborg, som jo var den, der havde fået gennemført de specielle afstemningsregler for Flensborg og Mellemslesvig. Mødet fandt sted d. 22. februar på Folkehjem⁶³.

Det blev naturligvis en bevæget og langstrakt forhandling. Den officielle protokol giver som sædvanlig ingen nærmere oplysninger, men mødet er ret udførligt omtalt i Christiansens dagbog. Man synes forholdsvis hurtigt at være nået til et kompromis med hensyn til afstemningsreglerne, idet man enedes om, at valgretsalderen i begge zoner skulle være 20 år. På dette punkt var det Åbenråresolutionens formulering, man enedes om. Til gengæld gik H. P. Hanssen ind på, at opholdsterminen i begge zoner skulle regnes fra 1. januar 1900. På dette punkt fik Christiansen sin vilje.

Større vanskelighed voldte Christiansens stærke vedholden ved kravet om en militærbesættelse, og han synes at have fået kraftig støtte fra Peter Grau. I sin argumentation mod besættelseskravet fremførte H. P. Hanssen, at man ikke måtte forlange det umulige, og at man ikke fik den danske rigsdagsdelegation med til det. Det havde nok været mere korrekt at sige, at den danske udenrigsminister var en bestemt modstander af militærbesættelsen, men en sådan meddelelse havde utvivlsomt umuliggjort et kompromis. Fra Christiansens side blev det pointeret, at befolkningen i Mellemslesvig trængte til et ydre udtryk for, at de gamle tilstande var ophørt. Efter megen talen frem og tilbage gik man ind på en udtalelse, som fik følgende formulering: »Den danske Befolkning i Flensborg og Mellemslesvig og vide Kredse i Nordslesvig anser en Besættelse for nødvendig.« Som afslutning på drøftelsen indskærpede Peter Grau H. P. Hanssen, at han som repræsentant for Vælgerforeningen energisk måtte forfægte besættelseskravet i Paris, »hvad han indrømmer.«

Christiansen var imidlertid meget betænkelig ved den indrømmelse, han havde givet H. P. Hanssen, og nogle dage senere tilbagekaldte han telegrafisk sin tilslutning til den seneste formulering af besættelseskravet. Dette fik dog ingen praktisk betydning. Han underrettede samtidig Kloppenborg-Skrumsager om det foretagne skridt. Om denne har modtaget meddelelsen, har ikke kunnet afgøres⁶⁴.

Straks efter mødet i Åbenrå måtte H. P. Hanssen rejse til København, for at han kunne være rettidigt fremme til det planlagte store møde i udenrigsministeriet mandag d. 24. februar. Allerede søndag aften deltog han sammen med Nis Nissen i en samtale med dr. Munch, der fandt sted i Aage Friis' hjem⁶⁵. H. P. Hanssen redegjorde for det opnåede kompromis om afstemningsreglerne, og Munch tilkendegav allerede her, at han ikke fandt de opnåede indrømmelser tilstrækkelige. Der skitseredes en ny formulering, og under de videre forhandlinger næste dag blev det denne formulering, der banede vejen for det endelige kompromis.

Mødet i udenrigsministeriet 24. februar var indkaldt, for at man kunne få konstateret, om nu også delegationen ville være i stand til at optræde i Paris med den af udenrigsministeren krævede enstemmighed. På grund af sygdom kunne Scavenius ikke selv deltage i mødet, som derfor blev ledet af dr. Munch. Foruden de 4 sønderjyder mødte de udvalgte repræsentanter fra de kongerigske partier, der var udset til at deltage i rejsen. Partiet Venstre havde valgt Niels Neergaard, men da også han var syg, mødte J. C. Christensen i hans sted. Det konservative Folkeparti havde valgt landstingsmand Alexander Foss, Det radikale Venstre dr. Munch og Socialdemokratiet landstingsmand C. V. Bramsnæs. Fra regeringen deltog desuden indenrigsminister Ove Rode og finansminister Edv. Brandes. Endelig var også etatsråd H. N. Andersen og bankdirektør Emil Glückstadt til stede⁶⁶.

Dr. Munch indledte mødet med at få konstateret, om nu også hele delegationen var enige i det grundlæggende synspunkt, at man fra dansk side skulle kræve det slesvigske spørgsmål løst på grundlag af princippet om folkenes selvbestemmelsesret og i overensstemmelse med Vælgerforeningens resolutioner. Alle de udpegede delegerede, inklusive de fire sønderjyder, bekræftede dette med et klart ja.

Man gik derefter over til at diskutere stemmeretsreglerne. Dr. Munch betonede på regeringens vegne, at man lagde megen vægt på,

at der gjaldt de samme regler i begge zoner, og dette synspunkt støttedes stærkt af Alexander Foss, H. N. Andersen og J. C. Christensen. Venstres fører pointerede endvidere, at det slesvigske spørgsmål på ny havde været genstand for forhandling i de politiske partier, og at hele rigsdagen stod enig. Et eventuelt ministerskifte i Danmark – den berømte statslånskrise var ved at sejle op – ville ikke medføre nogen ændring i den slesvigske politik, føjede han til.

På opfordring redegjorde H. P. Hanssen for det kompromis om stemmeretsreglerne, der var opnået på mødet i Åbenrå to dage tidligere. Der indtraf nu den uventede situation, at Kloppenborg-Skrumsager erklærede, at han ikke kunne tiltræde det i Åbenrå indgåede forlig, og at han ikke mente, at bestyrelsen havde været berettiget til at ændre en beslutning, der var taget af tilsynsrådet. Skulle reglerne ændres, måtte det være i mellemslesvigernes favør, føjede han til. Er ytringen virkelig faldet, som her citeret, må den have virket stærkt provokerende. Under den videre forhandling viste det sig, at det opnåede kompromis ingenlunde tilfredsstillede de kongerigske mødedeltagere, hvilket ikke kom hverken H. P. Hanssen eller Nis Nissen som nogen overraskelse. Det oplystes, at de danske parti-repræsentanter nogle dage forinden var mødtes for at nå til enighed om afstemningsreglerne, og at man var blevet enige om, at alle i Slesvig fødte skulle have lejlighed til at stemme uden at være bundet til en tidsfrist. Både regeringsrepræsentanterne og landstingsmand Bramsnæs udtalte desuden den største betænkelighed ved at ombytte den engang foreslåede 10-års grænse med den nu foreliggende 19-årige. Situationen så således temmelig broget ud, og mere end nogen sinde var en behændig forligspolitiker på sin plads. Situationen blev ikke lettere ved den kendsgerning, at der ikke var levnet lang tid til fornyede overvejelser. Efter at have forhandlet i 3 timer uden resultat, enedes man om at afbryde mødet og anmode sønderjyderne om at gøre et forsøg på at blive enige. Inden man skiltes, gjorde såvel H. N. Andersen som Alexander Foss opmærksom på, at enighed var en forudsætning for, at rejsen kunne finde sted. Man satte den yderligere trumf på, at delegationens udeblivelse fra Paris kunne medføre en løsning af det slesvigske spørgsmål mere i ententens end i Danmarks interesse.

I løbet af aftenen afholdt de 4 sønderjyder en række interne møder, og det lykkedes omsider at overvinde Kloppenborg-Skrumsagers

betæneligheder og få hans tilslutning til en enig sønderjysk optræden. Tilsyneladende var det truslen om, at rejsen ville gå i vasken, hvis man ikke blev enige, der fik ham omstemt. Med opnåelsen af sønderjysk enighed var den første forhindring overvundet. Tilbage stod at opnå enighed med de danske politikere. H. P. Hanssen foreslog nu, at man skulle fastholde kravet om fast ophold siden 1. januar 1900 som en betingelse for at opnå stemmeret og begrunde det med, at det var fra århundredets begyndelse, at man i Slesvig havde været udsat for Køllerpolitikens ulykkelige følger, nemlig udvisning af et stort antal danske borgere og indflytning af mange tyskere. Desuden skulle man tilbyde at erstatte den mere vage formulering »nord for Afstemningslinjen« med det præcisere udtryk »de 5 nordslesvigske Amter«. H. P. Hanssen regnede med, at man kunne få støtte hertil fra J. C. Christensen og Alexander Foss, og at dette ville medføre, at regeringspartierne opgav deres modstand mod forslaget om den 19-årige frist.

Da delegationen på ny mødtes d. 25. februar om morgenen, gik det som H. P. Hanssen havde håbet. Man bøjede sig mod hinanden, og den tilstræbte enighed blev opnået. Regeringens krav om, at der skulle gælde de samme afstemningsregler i begge zoner, blev godkendt, og man enedes om følgende formulering af afstemningsreglerne: Stemmeret har alle over 20 år gamle mænd og kvinder, som er født i Haderslev, Åbenrå, Sønderborg, Flensborg og Tønder amter eller har haft fast ophold inden for afstemningsområdet siden 1. januar 1900 eller er fødte i nævnte amter, men udvist af de hidtilværende magthavere.

Det opnåede kompromis skyldtes i første række H. P. Hanssens politiske behændighed og evne til at finde en formulering, der kunne samle de stridende parter. Han var klar over, at den nye formulering for Nordslesvig ville betyde, at alle tyske småembedsmænd, der var født i Flensborg by og amt samt i den sydlige del af Tønder amt, ville få adgang til at stemme. På den anden side ville en ændring af den oprindelige 10-årsgrænse til en 19-årsgrænse have til følge, at en del tysksindede borgere ville blive afskåret for at udøve stemmeretten. I den givne situation var det vigtigste mål at få tilvejebragt den forlangte enighed, og de givne indrømmelser til Flensborgbevægelsen kunne umuligt kompromittere H. P. Hanssens nordslesvigske politik.

Det må formodes, at man også har diskuteret andre spørgsmål på møderne end afstemningsreglerne, f. eks. spørgsmålet om en eventuel militær besættelse af afstemningsområdet, før afstemningen fandt sted. Herom tier imidlertid det bevarede kildemateriale. Man har kun resultatet af drøftelsen, som imidlertid tyder på, at spørgsmålet har været diskuteret. I det af H. P. Hanssen formulerede notat hedder det herom: Afstemningsområdet må, mindst 8 uger før afstemningen foretages, være rømmet af de tyske tropper. Samtidig indsættes der en blandet kommission, som er udrustet med tilstrækkelige magtmidler til at sørge for, at oplysningsarbejdet kan foregå frit og uforstyrret, så at en retfærdig afstemning kan finde sted. Da de hidtilværende forvaltningsmyndigheder i stor udstrækning mødes med mistillid af den danske befolkning, må den udøvende magt, mindst 6 uger før afstemningen finder sted, fratages dem, når det i landkommuner begæres af mindst 20 vælgere, i kredse af mindst 200 vælgere. Den danske befolkning i Flensborg og Mellemslesvig og vide kredse af befolkningen i Nordslesvig holder det for nødvendigt, at Flensborg og Mellemslesvig besættes af neutrale tropper mindst 6 uger, før afstemningen finder sted⁶⁷.

Som det fremgår af citatet, godkendte deltagerne i mødet i udenrigsministeriet det opnåede kompromis om militærbesættelsen, således som det var blevet formuleret i Åbenrå i sidste omgang. Når enighed kunne opnås, trods stærk uvilje i kongeriget mod en militær besættelse af afstemningsområdet, hænger det muligvis sammen med, at en militær besættelse kun var krævet for Flensborg og Mellemslesvig og ikke for Nordslesvig. Derimod var der aldrig rejst indvending mod kravet om, at tysk militære styrker skulle rømme afstemningsområdet, og at det samme skulle ske med de civile myndigheder, hvis det krævedes af befolkningen. Også forslaget om, at afstemningen skulle overvåges af en blandet kommission, som var udrustet med de fornødne magtmidler, havde fået støtte fra alle sider under de forløbne måneders drøftelser.

Ved forhandlingerne i udenrigsministeriet 24.-25. februar havde det vist sig, at de udpegede delegerede havde været i stand til at forhandle sig frem til et enigt oplæg til fredskonferencen. Hermed havde udenrigsministeren fået opfyldt det krav, som han stædigt havde fastholdt under alle de indledende drøftelser, at forudsætningen for en delegationsrejse til Paris måtte være absolut enighed blandt

deltagerne. Også oppositionspartierne havde fået deres ønske gennemført, at man måtte blive enige om de regler, der skulle kræves for deltagelse i afstemningen. Der har utvivlsomt hersket en følelse af lettelse hos alle deltagere over, at de besværlige drøftelser nu var overstået, og man har med forventning set hen til rejsen og til mødet med fredskonferencens medlemmer, der gerne skulle resultere i, at man kom løsningen af Danmarks nationale problem et afgørende skridt nærmere.

7. Delegationens forhandlinger med fredskonferencen

Regeringen havde anmodet etatsråd H. N. Andersen, der stærkt havde tilskyndet til en delegations afsendelse, om at ledsage denne på rejsen. H. N. Andersen, der just i disse dage var blevet udnævnt til ridder af elefanten, kendte fra talrige forhandlinger under krigen i London adskillige af de mest indflydelsesrige engelske politikere og embedsmænd, som kunne tænkes at få indflydelse på afgørelsen af det slesvigske spørgsmål. Ingen ville derfor bedre end han kunne introducere delegationen hos disse. H. N. Andersen tilbød nu regeringen at stille Ø. K.s motorskib Fionia til delegationens disposition på rejsen til Frankrig. Afrejsen blev fastsat til torsdag eftermiddag d. 27. februar fra Københavns frihavn. H. N. Andersen var mødt i tide for at kunne modtage sine gæster, og de fleste af delegationens medlemmer fulgtes til skibet af deres slægtninge. Endvidere var der mødt repræsentanter fra Ø. K. og en række særligt interesserede, bl. a. direktør Mackeprang. På slaget 15 gled det smukke hvide skib med splitflaget vajende fra agtermasten fra kaj. Rejsen var begyndt⁶⁸.

Sejlturen gik nord om Skagen og, for at undgå minefaren, ned langs Englands østkyst. Man havde beregnet at være i Cherbourg søndag morgen, men undervejs mødte man kraftig storm, der sinkede skibet, og da man nærmede sig den franske kyst, dirigeredes skibet til Boulogne sur Mer, hvortil man nåede mandag morgen d. 3. marts. Her forlod de delegerede Fionia for med tog at fortsætte rejsen til Paris, hvortil man ankom samme dags aften. Ankomsten fandt sted på Gare du Nord, og en talrig skare var mødt op for at byde velkommen. I spidsen for det samlede legationspersonale mødte gesandten, kammerherre Bernhoft. Endvidere havde magister H. V. Clausen og pro-

fessor Verrier begge indfundet sig, ledsaget af deres fruer. Endelig var mødt medlemmer af den danske Rødekorskomité. Red. Franz v. Jessen, der af personlige grunde ikke ønskede at være til stede ved modtagelsen, har i sit erindringsværk omtalt, at delegationen havde forventet, at franske journalister ville være kommet til stede for at interviewe delegationen⁶⁹. Man havde i den anledning udarbejdet en skriftlig udtalelse til uddeling, men der kom ingen journalister, og der blev altså ikke brug for den. Den blev dog ved Franz v. Jessens mellemkomst formidlet til redaktionen af *Le Temps*⁷⁰. På grund af den rådende hotelmangel i Seinestaden havde det ikke været muligt at få delegationen indlogeret samlet på ét hotel. Etatsråderne H. N. Andersen og Emil Glückstadt kom til at bo på hotel Meurice, de danske parlamentarikere og deres sekretærer på hotel Continental og de 4 sønderjyder på Hotel des deux Mondes i Avenue de l'Opera. Hotellerne lå imidlertid ikke længere fra hinanden, end at man hurtigt kunne samles.

Undervejs havde hele delegationen på ny haft lejlighed til at drøfte det samlede problemkompleks og ligeledes en række detailspørgsmål, f. eks. afstemningsreglerne, afstemningszonernes besættelse og erklæringen til den franske presse ved ankomsten til Paris. Detaljer fra disse drøftelser kendes ikke, men meget tyder på, at bølgerne på ny har gået højt, og at både Kloppenborg-Skrumsager og muligvis også Andreas Grau har forfægtet anskuelser, som de øvrige delegerede ikke kunne godkende. Der var også visse indbyrdes modsætninger mellem de kongerigske delegerede⁷¹. Under de mere private drøftelser på hotellet i Paris kom disse modsætninger ligeledes for dagen, men udadtil opretholdt man enigheden.

Ved forhandlingerne i udenrigsministeriet 24.-25. februar var man nået frem til en formulering af afstemningsreglerne og besættelsen, som man havde samlet i et notat på 3 punkter. Undervejs drøftedes spørgsmålet på ny, og da man nåede frem til enighed om visse tilføjelser, omredigeredes notatet, således at det nu kom til at omfatte 5 punkter⁷².

Det nye notat indledtes med nogle almindelige principper for afstemningen. Efter at man havde gentaget Åbenråresolutionens krav om en bloc afstemning i Nordslesvig og kommunevis afstemning i Mellemslesvig, tilføjede man til den sidste nogle bemærkninger om, at afstemningen i hver enkelt kommune skulle tages som vejledende

grundlag ved afgørelsen af den kommende grænses forløb. Denne sidste sætning var for så vidt en nyskabelse, som det ikke tidligere var blevet understreget så skarpt som her, at afstemningen i de enkelte kommuner kun skulle være vejledende. Formuleringen kan vel betragtes som en vis indrømmelse til de specielt mellemslesvigske synspunkter.

Et af de spørgsmål, der havde givet megen anledning til strid i København, var forslaget om at forlænge opholdsterminen i afstemningsområdet fra 10 til 19 år. Også dette spørgsmål havde man gennemdrøftet endnu engang, og man fastholdt, at det skulle motiveres med Køllerpolitikens følger. Man føjede dog nu til, at dette krav ikke skulle gøres gældende over for personer, der var tilflyttet de enkelte kommuner fra andre dele af afstemningsområdet eller fra de dele af Flensborg og Tønder amter, der ikke hørte med til afstemningsområdet. Ved denne formulering blev der indrømmet de personer stemmeret, der var tilflyttet Flensborg fra denne bys naturlige opland. Efter delegationens opfattelse kunne en sådan bestemmelse i høj grad gavne den danske stemmeafgivning i Flensborg.

Man havde ligeledes på ny gennemdrøftet det meget ømtålelige spørgsmål om militærbesættelsen af Mellemslesvig. Man fastholdt den formulering, som H. P. Hanssen havde formået at få Christiansen med til under deres sidste drøftelse af spørgsmålet, men man føjede nu en kommentar til, som i sit indhold nok lå den kongerigske og H. P. Hanssens egen opfattelse nærmere. Man fastslog nemlig, at befolkningen i de egne, hvor afstemningen skulle finde sted, indtog et sådant standpunkt og var af en så rolig karakter, at man ville kunne regne med, at afstemningen ville komme til at foregå i ro og frihed, når den blev ledet af en upartisk kommission, og når de tyske tropper var fjernet. Man fastholdt dog, at kommissionen skulle være bemyndiget til at erstatte forvaltningsmyndigheder, over hvilke der førtes klage, og kommissionen måtte derfor være udrustet med visse magtmidler. Dette kunne f. eks. ske ved at stationere nogle orlogsskibe i slesvigske farvande, der i fornødent fald kunne være til rådighed for kommissionen og sikre ordenens opretholdelse og afstemningens frihed.

Der bør også siges nogle ord om det pressecommuniqué, man havde fået udarbejdet under tilsyneladende store kvaler under rejsen til Paris. Det blev ganske vist – som anført foran – kun offentliggjort i

Le Temps og ikke helt i den form, som delegationen havde givet det. På den anden side var det ikke helt ligegyldigt, at et blad med Le Temps' position stillede sine spalter til rådighed.

Det punkt, som tilsyneladende havde voldt vanskeligheder, drejede sig om en offentligt tilkendegivet officiel dansk tak til de allierede, hvis sejr havde muliggjort løsningen af det slesvigske spørgsmål. Hidtil havde man ikke haft mulighed for at få den danske regering til at udtrykke en sådan tak, men repræsentanterne for de kongerigske oppositionspartier gennemtvang nu, at en sådan tak blev udtrykt i det øjeblik, delegationen ankom til Seinestaden⁷³.

De første dage i Paris gik med at se på byen, gøre visitter og tilrettelægge arbejdet. Der afholdtes en række konferencer med den danske gesandt Bernhoft, hvorunder denne fik lejlighed til at orientere delegationen om, hvad der hidtil var foregået, og hvor gesandten underrettedes om delegationens synspunkter og de løsninger på forskellige detailproblemer, som man var blevet enige om, og som ønskedes forelagt fredskonferencen. Delegationens vigtigste opgave var naturligvis at få lejlighed til et møde med den belgiske kommission, men man var også klar over, at det ville være værdifuldt at træffe en række af de personer, navnlig franske, som kunne tænkes at få indflydelse på det slesvigske spørgsmåls afgørelse. Under disse samtaler ville man forsøge at skaffe indpas for de danske synspunkter og søge at modarbejde franske ønsker om at beklippe tysk landområde så meget som muligt og neutralisere den italienske uvilje mod at afgøre grænsespørgsmål på basis af folkeafstemninger. Man aftalte endelig med Bernhoft, at han skulle føre ordet på delegationens vegne. Opstod der under mødet med den belgiske kommission spørgsmål, som krævede svar fra delegationen, skulle der gives denne lejlighed til en indbyrdes konference på dansk, og svarene skulle gives enstemmigt. Da man gennem Bernhoft erfarede, at der var bestemte problemer, som den belgiske kommission ønskede delegationens mening om, tog man på forhånd en intern drøftelse heraf.

Det ene af de problemer, som man regnede med ville komme under forhandling, var det af Bernhoft og H. V. Clausen stillede forslag til timandsrådet om afstemningsområdets sydgrænse. Som påvist foran s. 241 havde de to danske repræsentanter foreslået en grænselinie, der gik væsentligt ud over det område, hvorfra der var indløbet ønsker om deltagelse i en afstemning. Dette forslag gav anledning til

en livlig debat inden for delegationen, og enkelte af de sønderjyske repræsentanter – H. P. Hanssen og Nis Nissen – nærede betænkeligheder ved at gå så langt mod syd. Resultatet blev dog, at man enedes om at fastholde det allerede præsenterede forslag⁷⁴. Der var desuden enighed om ikke at gå længere mod syd, da alle de områder, hvor der kunne være tale om et dansk folkeelement af nogen betydning, lå nord for den foreslåede linie. I den beretning, som Neergaard afgav efter hjemkomsten, siges det udtrykkeligt, at også Grau og Kloppenborg-Skrumsager var fuldkommen enig med delegationen om, »at rent tyske Elementer, hvor der ikke engang er nogen virkelig levedygtig Spire til noget dansk, ønskede man ikke inddraget . . . thi man vilde ikke udsætte sig for, at disse Distrikter under en forbigaaende Bølge af Fortvivelse stemte for at vende tilbage til Danmark, uden at der var nogen virkelig Holden fast ved Danmark«⁷⁵. Sønderjyderne fremhævede, føjede Neergaard til, at i så tilfælde ville det Slesvig, som kom tilbage til Danmark, have en tysk befolkning, der overvejede den danske.

Et andet spørgsmål, som man bestemt regnede med ville blive rejst, var problemet om option. Der findes ingen nærmere oplysning om den debat, som eventuelt har udspondet sig i forbindelse med dette problem, og det har formodentlig ikke givet anledning til større strid. Man udarbejdede et forslag, der i princippet fastslog ret til at optere for enten Danmark eller Tyskland i to år efter afstemningens afholdelse. Enhver, der var født i det område, der kom tilbage til Danmark, skulle have ret til at optere. Personer, der efter 1. oktober 1918 havde bosat sig i det område, der blev afstået til Danmark, kunne ikke uden særlig tilladelse opnå dansk indfødsret. Man ville med denne bestemmelse sikre sig mod eventuelle krigsspekulanter, der havde søgt ly i Nordslesvig. Optanterne skulle tage ophold i den stat, de havde opteret for, men de skulle have lov til at beholde deres faste ejendomme i den stat, de havde levet i før optionen⁷⁶.

Torsdag d. 6. marts 1919 var den dag, der var blevet fastsat til mødet med den belgiske kommission⁷⁷. Sammenkomsten fandt sted i det franske udenrigsministerium, og Kloppenborg-Skrumsager har givet følgende skildring af sceneriet:

»Nu gik vi ind i Udenrigsministeriets herlige Sale med svære forgyldte Rokoko-Møbler og mægtige Stuklofter. Rundt om det hesteskoformige Bord sad den belgiske Kommission. Formanden, Tardieu,

sad midt for, en hyggelig, levende Personlighed, til højre og venstre Englændere og Amerikanere, som vi snart mærkede var levende interesseret for Æmnet. Medlemmerne fra de andre Nationer deltog kun lidt i Forhandlingen – Skade at man ikke forstod Sproget. Vi var gaaede frem i den indre Hestesko med Kammerherre Bernhoft foran; han skulde være vor Ordfører og Tolk«⁷⁸.

Efter at delegationen var budt velkommen, afgav kammerherre Bernhoft følgende erklæring:

Den danske delegation repræsenterer den danske rigsdags fire partier og slesvigske repræsentanter for Nord- og Mellemslesvig. Alle ser de på løsningen af det slesvigske spørgsmål med samme øjne. Som andre folk er det danske delt i partier med forskellige anskuelser om indre spørgsmål, men i den slesvigske sag står de enige. Delegationen er kommet til Paris for at give udtryk for denne enighed over for fredskonferencen, nu da det danske folks ønske om genforening kan ventes virkeliggjort som følge af de allieredes sejr.

Det danske folk i kongeriget og i Slesvig ønsker den nye grænse draget i overensstemmelse med folkenes selvbestemmelsesret på grundlag af en fri afstemning. Vi ønsker en afstemning i Nordslesvig snarest muligt, efter at de tyske tropper har rømmet området, og at Nordslesvig ved afstemningen skal betragtes som en helhed.

I Flensborg og de mellemslesvigske distrikter, hvorfra der er kommet ønsker om afstemning, ønsker vi en kommunevis afstemning, og at denne skal finde sted 8 uger efter rømningen af tyske tropper. Når vi ønsker en frist, er det for at det fornødne oplysningsarbejde kan foregå. Fristen bør dog ikke være længere end nødvendig, da befolkningen har et stærkt ønske om en snarlig afgørelse.

Vi nærer den fuldeste tillid til, fortsatte Bernhoft, at fredskonferencen vil sikre en afgørelse i Slesvig i overensstemmelse med selvbestemmelsesretten, der for dette spørgsmåls vedkommende på Frankrigs initiativ blev fastslået i Pragfredens § 5. Spørgsmålet ligger så klart, at man tør håbe på en snarlig afgørelse. Det ville være en stor glæde, om beslutning om afstemning kunne tages allerede ved præliminærfreden, og om afstemning kunne finde sted snarest derefter. Vi håber da, at en overdragelse til Danmark af de egne, som i henhold til afstemningen skal forenes med Danmark, kan ske straks efter afstemningen, uanset om ikke alle spørgsmål, der andetsteds skal ordnes, til sin tid er afgjort. Og til slut udtalte Bernhoft:

»Danmark ønsker genforeningen med alle, der tænker og føler dansk, men ønsker ikke at have inden for sine grænser en samlet tysk befolkning, der er stærk nok til at skabe en tysk irredentisme og bringe brud på den nationale enhed, der har været Danmarks lykke. Vi føler os forvissede om, at fredskonferencen vil modtage disse vore ønsker med velvilje«⁷⁹.

Efter at gesandten havde afsluttet sin tale, var tiden inde til, at kommissionen kunne stille sine spørgsmål, og man kan ikke sige andet, end at man virkelig benyttede lejligheden til at krydsforhøre delegationen.

Som formand spurgte Tardieu først, om alle var enige om grænsen for det egentlige Nordslesvig. Hertil svarede delegationen ja. Dernæst blev der spurgt, om der ligeledes var enighed om sydgrænsen for 2. afstemningszone, hvortil delegationens svar ligeledes var ja. Man fandt det dog nødvendigt at tilføje, at der syd for denne grænse slet intet grundlag var for danske stemninger. Ingen af kommissionens medlemmer reagerede herpå, men enhver tænkte nok sit, og den danske delegation gik ud fra, at når Tardieu spurgte om 2. zones sydgrænse, drejede det sig om det forslag, som Bernhoft og H. V. Clausen tidligere havde fremført.

Der stillede derefter en række spørgsmål om tidspunkterne for de to afstemninger. Med hensyn til Nordslesvig bad delegationen om afstemning, så snart afgørelsen var truffet af fredskonferencen, og på et spørgsmål fra Tardieu, om hvor længe rømningen ville tage, og hvor længe man behøvede til udarbejdelse af de fornødne valg-lister m. m., svarede man 14 dage. Hvad Mellemslesvig angik, mente delegationen, at afstemningen kunne finde sted 8 uger efter rømningen, som man anslog ville tage 14 dage. Man understregede, at der behøvedes nogen tid til agitation, da de danske synspunkter hidtil ikke havde kunnet komme uhindret til orde.

Diskussionen bevægede sig herefter ind på det økonomiske mellemværende. Bernhoft oplæste et af delegationen udarbejdet memorandum, som af Tardieu blev henvist til behandling af det af fredskonferencen nedsatte særlige finansielle udvalg⁸⁰. Derefter drøftede man spørgsmålene vedr. option, og også her afleverede delegationen sit udarbejdede forslag, som ikke gav anledning til spørgsmål fra kommissionens side⁸¹.

Anderledes gik det, da man kom til afstemningsreglerne. Her øn-

skede den amerikanske delegerede, professor Haskins at vide, om man ønskede hemmelig afstemning, hvilket delegationen bekræftede. Endvidere ville han gerne vide, hvorfor man havde sat tidspunktet for ophold pr. 1. januar 1900 og ikke fra Køllerpolitikken begyndelse, altså 1898. Hertil svarede delegationen, at Køllerpolitikken først for alvor var sat ind med grundkøb, subventioner, udvisning af tjenestefolk og indvandring til Flensborg fra århundredets begyndelse, og det var også omkring denne tid, at flådestationer i Flensborg og Sønderborg var blevet til. Haskins syntes tilfredsstillet med disse svar, men han ville dog gerne vide, hvor stor indvandringen til Flensborg havde været. Dette så delegationen sig imidlertid ikke i stand til at oplyse.

Man tog derefter fat på problemerne om afstemningsområdets rømning for tyske tropper og embedsmænd. Delegationen blev spurgt, om man ønskede rømning uden for afstemningsområdet. Hertil svarede man, at man gerne så, at en strimmel land syd for afstemningsområdet på ca. 10 km. blev rømmet for at undgå rivninger. Man spurgte endvidere, om der fandtes tropper i dette område. Hertil svarede nej, men, føjede man til, det burde forhindres, at de kom der.

Tardieu ville herefter gerne vide, om man ikke ønskede, at den tyske forvaltning i Slesvig by blev fjernet. Spørgsmålet gav anledning til en længere debat mellem delegationens medlemmer, og på sønderjydernes enstemmige ønske blev der svaret nej, da en sådan foranstaltning snarest kunne volde vanskeligheder, idet man regnede med, at navnlig socialdemokraterne i Flensborg ville blive ophidsede ved en opløsning af arbejder- og soldaterrådene i Slesvig.

Tardieu spurgte herefter, om det ikke var bedre, at de tyske myndigheder fjernedes i hele afstemningsområdet i stedet for kun på de steder, hvor det blev forlangt. En ny konference fandt sted mellem de delegerede, og man enedes om også at besvare dette spørgsmål med et nej. Man mente, at en sådan almindelig foranstaltning ville være uheldig. Desuden havde man ikke tilstrækkeligt med egnede folk til at overtage forvaltningen i Mellemslesvig. Der spurgtes endelig, hvor mange afstemningssteder, der ville blive i Mellemslesvig. Svaret var 140.

Derefter rejstes spørgsmålet om en eventuel militær besættelse af afstemningsområdet, og Tardieu gjorde opmærksom på, at der inden

for delegationen åbenbart var forskellige opfattelser. Gennem Bernhoft lod delegationen svare, at der i dele af befolkningen var en vis tro på, at en militær besættelse kunne vise sig nødvendig, men at delegationen mente, at en stationering af et eller flere allierede krigsskibe ved Flensborg, hvorfra der i givet fald kunne landsættes et mindre ekspeditionskorps, ville være tilstrækkeligt til ordenens opretholdelse. De nordslesvigske repræsentanter lod tilføje, at efter deres opfattelse ville der i Nordslesvig ikke blive brug for tropper på grund af befolkningens lovlydighed og de enkle og rolige forhold, der herskede her. Det var imidlertid ikke udelukket, at der i Flensborg kunne blive brug for et landgangskorps.

Tardieu ville derefter gerne vide, om man ønskede danske og tyske repræsentanter i den påtænkte kontrolkommission, der skulle overvåge afstemningen. Delegationen lod svare, at man ikke lagde vægt på, at de var medlemmer af kommissionen, men de burde adjungeres denne som rådgivende sagkyndige. Tardieu spurgte herefter, om delegationen ønskede norske og svenske repræsentanter i kommissionen, hvortil man svarede ja. Man understregede endvidere, at man lagde megen vægt på en hurtig afgørelse, og at landet straks efter afgørelsen kunne overgå til Danmark. Dette begrundede man bl. a. med de rekvitioner, som stadig foregik i området. Man gjorde ligeledes opmærksom på, at det af hensyn til den forestående forfatningsændring i Danmark var ønskeligt, om sagen bragtes i orden. Tardieu spurgte i denne forbindelse, om dette kunne ske, når Nordslesvig var overleveret, men ikke Mellemslesvig. Delegationen svarede ja, da det, der da blev tilbage, kun ville være et spørgsmål om valgloven.

Kommissionen ønskede derefter at vide, om man tænkte sig garantier for det tyske mindretal, og Laroche understregede, at dette spørgsmål havde interesse af hensyn til fredskonferencens almindelige grundsætninger. Dette spørgsmål var i forvejen blevet drøftet meget nøje inden for delegationen, og man var blevet enige om at gøre alt for at undgå sådanne garantier. Selv om disse garantier måske foreløbig kun skulle afgives til Folkeforbundet, kunne man aldrig vide, hvilken stilling Tyskland i fremtiden ville få inden for dette, og man havde netop på dette område sørgelige erfaringer fra tiden mellem de slesvigske krige. Man lod derfor svare tilbage, at sådanne garantier formodentlig ikke ville være nødvendige. Man

tænkte at indføre dansk lovgivning i det afståede sønderjyske område, og dette betød, at der ville blive undervisningsfrihed og ret til at oprette private skoler. Den almindelige danske lovgivning var endvidere så frisindet og demokratisk, at dette ville være en tilstrækkelig garanti. Delegationen tilføjede, at de danske syd for grænsen burde behandles på samme måde, men man undgik at stille det op som en tanke om gensidig forpligtelse og fremsatte intet ønske om at få det fastslået ved direkte aftale. Svaret gav ikke anledning til yderligere spørgsmål fra kommissionsmedlemmerne, men man anmodede om at få afleveret en skriftlig præcisering af de fremsatte synspunkter. Et sådant dokument blev også straks udarbejdet, og gennem Bernhoft forelagt kommissionen⁸².

Hermed var forhandlingerne mellem den belgiske kommission og den danske delegation afsluttet, og delegationen trak sig tilbage. Man blev dog endnu nogle dage i Paris. Dels kunne man ikke vide, om man endnu engang ville blive kaldt til kommissionen, dels ønskede man at følge forhandlingerne med kommissionen op med samtaler med forskellige enkeltpersoner. Endelig håbede man naturligvis på, at det skulle være muligt at erfare noget om kommissionens indstilling om det slesvigske spørgsmål, således at man havde noget at berette, når man kom hjem. Det må i denne forbindelse navnlig understreges, at man på indeværende tidspunkt slet ikke vidste, om konferencen ville billige ønsket om en folkeafstemning, eller om man ville ordne det slesvigske spørgsmål ved et simpelt diktat.

Medens man ventede, aflagde man de planlagte visitter⁸³. Etatsråd Glückstadt opsøgte de personer, der specielt arbejdede med de økonomiske spørgsmål. Munch og Neergaard aflagde besøg hos formanden for deputeretkammerets udenrigspolitiske komité Franklin Bouillon, og de talte ligeledes med formanden for den kommission, som fredskonferencen havde nedsat til at udarbejde love for det kommende folkeforbund. Fra Léon Bourgeois gik de samme to herrer til englænderen lord Robert Cecil, der ligeledes arbejdede med folkeforbundstanken. De blev her introduceret af H. N. Andersen, og der kan vist ikke være nogen tvivl om, at dr. Munch interesserede sig lige så stærkt for Folkeforbundet som for det slesvigske spørgsmål. De fire danske parlamentarikere var ligeledes på høflighedsvisit hos udenrigsminister Pichon. I sin egenskab af forsvarsminister ledsagede dr. Munch H. P. Hanssen til direktøren for krigsfangevæsenet Caén,

og dr. Munch og Nis Nissen gik sammen med kammerherre Bernhoft og professor Verrier til chefen for den franske generalstab d'Alby. Begge steder søgte man at virke for, at sønderjyske krigsfanger i franske lejre kunne blive hjemsendt snarest muligt. De danske anmodninger blev imødekomende modtaget, og i delegationskredsen var man glad ved, at også dette spørgsmål kunne bringes til en positiv løsning.

Ind imellem disse forhandlinger var der tid og lejlighed til forskelligt selskabeligt samvær. Både kammerherre Bernhoft, professor Verrier og prins Georg af Grækenland viste stor gæstfrihed. Den franske stat inviterede hele delegationen på en biltur til fronten. Udflugten foregik søndag d. 9. marts, og man fik under besøg i Soissons, Rheims og Epernay et rystende indtryk af de omfattende ødelæggelser. Der var ligeledes planlagt en visit hos ministerpræsident Clemenceau, men besøget måtte opgives på grund af ministerens svaghed efter attentatet. Muligvis var Clemenceau heller ikke særlig interesseret i at mødes med officielle danske repræsentanter.

Lørdag eftermiddag d. 8. marts havde Franz v. Jessen samlet en del af delegationens medlemmer til the i sit hjem, og også her havde delegationen lejlighed til at træffe forskellige franskmænd, der var interesseret i det slesvigske spørgsmål⁸⁴. Tardieu var bl. a. til stede foruden chefredaktør Herbette ved *Le Temps*, der ved denne lejlighed fik en længere samtale med H. P. Hanssen. Da gæsterne var ved at bryde op, kom der telefonbesked fra kammerherre Bernhoft, der meddelte, at han og H. V. Clausen var blevet indkaldt samme aften til et møde hos Laroche, og at han gerne ville have, at H. P. Hanssen kom til stede.

Lørdag aften fandt det berammede møde sted i det franske udenrigsministerium, og det viste sig, at Laroche ønskede at høre de danske repræsentanters mening om forskellige detailspørgsmål, således at indstillingen kunne blive mere præcis⁸⁵.

Det første punkt gjaldt spørgsmålet om evakueringen af de højere embedsmænd. I udkastet til indstillingen var opregnet overpræsidenten, landråderne, overborgmesteren etc., men Laroche ville gerne have en nøjere præcisering. H. P. Hanssen foreslog derfor, at man også optog politimesteren i Flensborg, borgmestrene og amtsforstanderne⁸⁶.

Man gennemgik derefter på ny de foreslåede stemmeretsregler, og

H. P. Hanssen foreslog her en tilføjelse, nemlig at der skulle gives stemmeret til de personer, der havde taget midlertidigt ophold i Danmark under krigen, men var hjemmehørende i afstemningsområdet. Man ville hermed sikre, at de unge mænd, der var gået over grænsen til Danmark for at unddrage sig den preussiske krigstjeneste, fik stemmeret, og at det samme gjaldt de mange unge, som befandt sig på danske skoler eller havde stillinger i kongeriget⁸⁷.

Forhandlingen med Laroche varede en times tid, og under samtalen gav Laroche for første gang nærmere oplysning om, hvorledes den belgiske kommission så på det slesvigske spørgsmål. De fremmødte danske fik det indtryk, at kommissionen havde truffet sin afgørelse, og at det, som de fik at vide, var indholdet af kommissionens indstilling, og at kommissionen i realiteten havde afsluttet sin behandling af det slesvigske spørgsmål. Dette skulle senere vise sig ikke at være tilfældet, men de danske delegerede, også kammerherre Bernhoft, forlod Laroche med denne opfattelse. Inden de forlod udenrigsministeriet, satte de sig et øjeblik sammen i et forværelse for at nedtegne, hvad de havde hørt, hvorefter hver gik til sit. H. P. Hanssen gik tilbage til sit hotel og aflagde samme aften beretning til sine kolleger. H. P. Hanssen afsendte også et telegram hjem, hvori han kort meddelte det, der for ham var det væsentlige, nemlig at spørgsmålet ville blive løst efter selvbestemmelsesretten, og at afstemningen i Nordslesvig ville kunne ventes allerede i april, når landet var rømmet for tyske tropper⁸⁸. Politiken bragte dagen efter dette telegram med fede typer på forsiden. Om Flensborg og Mellemslesvig stod der intet i telegrammet, og endnu engang var H. P. Hanssen løbet langt forud for begivenhederne. Endnu forestod en lang og pinagtig ventetid.

Hvad H. P. Hanssen mente at kunne fortælle sine kolleger, da han var kommet tilbage til sit hotel, var i det væsentlige følgende⁸⁹: Der ville blive gennemført en evakuering af tyske tropper indtil en linie Kappel-Tønning. I samme område ville man ligeledes fjerne visse grupper af embedsmænd samt medlemmer af arbejder- og soldaterråd, der ikke var hjemmehørende i Slesvig. Valgret ville blive givet til alle, der var født i afstemningsområdet eller havde været bosiddende der siden 1. januar 1900. Endvidere ville der blive givet valgret til de udviste og dem, der under krigen midlertidigt havde taget ophold i Danmark.

Afstemningen i Nordslesvig skulle foregå som en helhed og ellers kommunevis. Optionsreglerne var i overensstemmelse med de danske ønsker. Evakueringen skulle foretages 10 dage efter, at præliminærfreden var godkendt, og afstemningen i Nordslesvig skulle derefter finde sted 3 uger efter rømningen. Når udfaldet af afstemningen var bekendt, skulle Danmark straks kunne besætte Nordslesvig med sine militære og civile styrker. I Mellemslesvig skulle afstemningen finde sted 5 uger efter den første afstemning. Grænsen skulle derefter fastsættes af de allierede efter indstilling af internationale kommissærer, hvis forslag skulle bestemmes af afstemningens udfald under hensyntagen til geografiske og økonomiske forhold. Når grænsen i hovedtræk var fastlagt – men inden den var udstukket i marken – skulle Danmark være berettiget til civilt og militært at besætte sit område og tyskerne deres. Tyskland skulle afstå alle sine suveræne rettigheder til Danmark vedr. den del af Slesvig, som indlemmedes i Danmark. En kommission bestående af 3 allierede, en norsk og en svensk kommissær med danske og tyske tilfornordnede skulle træde i virksomhed samtidig med evakueringen, sandsynligvis med sæde i Flensborg og beskyttet af allierede orlogsskibe. De nærmere enkeltheder ville formodentlig blive forhandlet nærmere mellem den danske regering og kommissærerne. Endelig meddeltes det, at man regnede med, at fredspræliminærerne ville blive undertegnet i slutningen af marts.

De givne meddelelser, der bortset fra tidspunktet for fredspræliminærerens undertegnelse i det store og hele viste sig at være korrekt gengivne, vakte naturligvis stor glæde i delegationen og også lettelse. Man havde nu fået sikkerhed for, at kommissionen ville opfylde det danske ønske om gennemførelsen af en afstemning, og kommissionen syntes ligeledes i vid udstrækning at have fulgt delegationens forslag ved løsningen af en række detailspørgsmål. Der var imidlertid ét stort problem, som delegationen i sin glæde og lettelse over meddelelserne fra Laroche ikke skænkede nogen opmærksomhed, nemlig fastlæggelsen af sydgrænsen for 2. afstemningszone. Laroche havde ikke med ét ord berørt dette problem under sin sidste drøftelse med de danske delegerede, og dette var fuldt forståeligt. Mere besynderligt forekommer det, at ingen af de danske herrer stillede noget spørgsmål herom. Alle synes stiltiende at være gået ud fra, at kommissionen også på dette punkt ville følge delegationens forslag. Kommissionen holdt tæt med sine planer om afstemningsområdets

sydlige afgrænsning – i hvert fald så længe man havde med de officielle danske delegerede at gøre – og den velbevarede hemmelighed blev først afsløret 7. maj.

Der var endnu et lille spørgsmål, som delegationen rejste over for den belgiske kommission. Man ønskede, at de officerer, underofficerer og soldater i den tyske hær, som var hjemmehørende i afstemningsområdet, men endnu ikke hjemsendt, snarest måtte blive dette, således at de kunne nå at deltage i afstemningen⁹⁰. Også dette ønske opfyldte kommissionen.

Delegationen betragtede herefter sit hverv som opfyldt, og man fastsatte afrejsen til torsdag d. 13. marts. Aftenen før afrejsen arrangeredes en afskedsmiddag på hotel Continental, hvortil man indbød de danske i Paris, som delegationen var kommet i berøring med, legationens personale, magister H. V. Clausen og professor Verrier og frue. Der var ikke indbudt officielle franske repræsentanter, men man havde dog inviteret Pierre og Mme de Quirielle. Også Franz v. Jessen deltog i middagen foruden den norske minister. Hans svenske kollega havde sendt afbud⁹¹.

Dr. Munch præsiderede ved middagen og udtalte ønsket om, at der ikke ville blive holdt taler. Henimod måltidets slutning tog den norske minister, grev Wedel-Jarlsberg, ikke desto mindre ordet, idet han indledningsvis sagde, at det ikke ved lov var forbudt at sige tak. Hans tak ville ved denne lejlighed blive rettet til den slesvigske trofasthed, thi ved den var Skandinaviens kulturenhed blevet bevaret. Også H. P. Hanssen tog ordet. Henvendt til kammerherre Bernhoft udtalte han, at den danske befolkning i Slesvig var lykkelig ved at vide deres sag i hans hænder, og at man ikke kunne have fået nogen bedre repræsentant. H. P. Hanssen hyldede også Frankrig. Slesvig havde altid haft blikket rettet mod Frankrig, thi de to folk havde haft fælles lod, og Frankrig havde altid lige siden Pragfreden vist interesse for Slesvig. »For Størstedelen takket være Frankrig vil vi nu opnaa Virkeliggørelsen af vore Drømme.«

Næste dag fandt afrejsen fra Paris sted. Den danske koloni og legationen mødte på ny op, og en lille pige overrakte delegationen blomster i røde og hvide farver og ombundet med bånd i trikolorens farver⁹². Ankomsten til London fandt sted dagen efter, og delegationen, der var den engelske regerings gæster, blev samlet indlogeret på hotel Carlton. Der blev under opholdet i England lejlighed til en udflugt

til Londons omegn, og man aflagde besøg hos lord Curzon i udenrigsministeriet, hos enkedronning Alexandra, der i sin ungdom havde haft lejlighed til på nærmeste hold at følge det for Danmark så ulykkelige forløb af forhandlingerne på London-konferencen i 1864, og i parlamentet⁹³. Opholdet i London måtte nærmest betragtes som en høflighedsvisit, men man fik dog lejlighed til med engelske sagkyndige at drøfte forholdsregler, der tog sigte på at lindre nøden i Slesvig. Ved en middag hos den danske minister i London, Castenskiold, tog H. P. Hanssen ordet for at takke de engelske myndigheder for den gode behandling, man havde givet de danske krigsfanger i Feltham-lejren og for den tilladelse, de havde fået, til hurtigt at vende hjem. Medens delegationen opholdt sig i London, ankom fangerne fra Feltham-lejren til København, hvor de modtoges med stormende jubel og fejredes på forskellig måde. Medens Munch og Neergaard vendte tilbage til Paris for at deltage i drøftelserne om Folkeforbundets organisation, rejste den øvrige delegation tirsdag d. 18. marts fra London over Newcastle tilbage til København⁹⁴. Turen fra Newcastle fandt sted om bord på D. F. D. S.-båden M. G. Melchior, og fredag eftermiddag ankrede skibet op på Nordre Toldbod. Der var stor modtagelse ved ankomsten, og bl. a. var kongefamilien mødt op⁹⁵.

Straks efter hjemkomsten udsendtes gennem Ritzaus Bureau et udførligt communiqué om rejsens forløb⁹⁶. I et lukket rigsdagsmøde, der afholdtes i rigsdagens fællessal, gav Neergaard 3. april en udførlig redegørelse for rejsen og dens resultater. Mødet blev i statsministerens fravær åbnet af finansminister Brandes og ledet af folketingsformand Pedersen-Nyskov. Beretningen gav ikke anledning til større diskussion, men både Munch og Bramsnæs havde visse supplerende bemærkninger til det officielle referat⁹⁷.

Munch ønskede således ved denne lejlighed at udtale, at han sammen med Bramsnæs havde næret nogen betænkelighed ved at udstrække grænsen for afstemningsområdet så langt mod syd som foreslået af Bernhoft og H. V. Clausen, men han havde efter at have hørt Clausens begrundelse overvundet sin betænkelighed. Han ønskede ligeledes at fastslå, at når det var blevet meddelt, at de allierede, når den kommunevis fastsatte afstemning havde fundet sted, ville fastsætte grænsen, så skyldtes det en mundtlig meddelelse fra kommissionen til Bernhoft, og at han måtte betragte det som en selv-

følge, at grænsen ville blive trukket efter en regelmæssig forhandling mellem den danske stat og de myndigheder, med hvilke der på anden måde ville blive at forhandle i dette spørgsmål.

Bramsnæs fremhævede, at de enkelte delegationsmedlemmer på adskillige punkter havde haft forskellig mening, men at disse var blevet overvundet, da det havde været nødvendigt at optræde i enighed. Han havde ligesom dr. Munch haft sine betænkeligheder ved den foreslåede sydgrænse for afstemningsområdet. Han havde også været betænkelig ved forslaget om ophold i 19 år i afstemningsområdet som betingelse for stemmeret. Efter hans mening ville Danmark opnå flere stemmer, hvis man havde sat et rimeligere åremål. Det måtte imidlertid de mænd bære ansvaret for, som havde ønsket denne bestemmelse indført. Folketingsmand Aksel Møller stillede spørgsmål, om fraværende kunne stemme. Dette spørgsmål besvaredes benægtende af Neergaard, og hermed var behandlingen af rapporten afsluttet. Trods al den kritik, som regeringens grænsepolitik havde været udsat for i de forløbne måneder på møder og i pressen, var der ingen enkeltpersoner eller grupper i rigsdagen, som havde lyst til at føre denne kritik frem for dette forum. Det kom først senere.

Gennem hele Neergaards forelæggelse af redegørelsen for delegationens rejse gik en varm understrøm af glæde og tilfredshed over, at det var lykkedes i Paris at præsentere en fuldkommen dansk enighed over for de personer i Paris, som havde det slesvigske spørgsmål til behandling, og Neergaard fremhævede ligeledes disse personers interesse og sympati for det sønderjyske spørgsmål. Neergaard udtrykte ligeledes sin tilfredshed med de positive resultater, man havde opnået, med hensyn til løsningen af en række detailspørgsmål. Da Neergaard tog ordet i rigsdagens fællessal d. 3. april, kunne han også meddele, at den belgiske kommission havde afgivet sin indstilling, og at denne var blevet godkendt af territorialkommissionen ved et møde 30. marts. Både Neergaard og hans kolleger i delegationen troede endnu på dette tidspunkt, at hermed var det slesvigske spørgsmål faktisk afgjort, og at der var truffet en afgørelse, som alle politiske partier ville være i stand til at godkende. I mere end en måned skulle man få lov til at hengive sig til denne illusion, indtil man pludselig og brutalt blev revet ud af den med det resultat, at den rolige og tilfredse stemning, der havde hersket på mødet i fællessalen d. 3. april, blev afløst af et voldsomt politisk opgør.

8. Den belgiske kommission udarbejder sin betænkning om det slesvigske spørgsmål

Den belgiske kommission havde kun udskudt sin endelige stillingtagen til det slesvigske spørgsmål af hensyn til den anmeldte danske delegation. Da forhandlingen med denne havde fundet sted, indkaldtes straks til et nyt møde i kommissionen, og dette fandt sted lørdag d. 8. marts. Det var forløbet af dette møde, der gav anledning til, at Laroche om aftenen hidkaldte den danske gesandt og de sagkyndige til en kort drøftelse af visse detailspørgsmål.

Som basis for kommissionens drøftelse d. 8. marts forelagde Laroche en skitse til en betænkning, hvori afstemningsområdets sydgrænse var angivet ved en linie, der fulgte Slien, gik syd om Slesvig by, derefter vestpå, således at Hollingsted kom til at ligge nord for og Husum syd for afstemningslinien. Til afstemningsområdet var ligeledes inddraget øerne Nordstrand, Süderoog og Südfall. Mod dette forslag fremkom kun en enkelt indvending, nemlig fra professor Haskins, som foreslog, at Husum burde indlemmes i afstemningsområdet. Da ingen havde indvendinger herimod, var forslaget godkendt⁹⁸.

Laroche stillede herefter forslag om, at man skulle dele Mellemslesvig i to afstemningszoner, således at den nordlige mod syd afgrænsedes af den linie, der var blevet foreslået af de danske delegerede, medens den sydlige afstemningszone kom til at følge den linie, som kommissionen havde foreslået⁹⁹. Mellem afstemningen i anden og tredje zone skulle der hengå en vis periode. Efter Laroches mening ville befolkningen i den sydlige afstemningszone, efter at have fået kendskab til resultaterne af afstemningen i de to nordligere zoner, få endnu en frist til at overveje deres stillingtagen, hvilket var vigtigt. Da man kunne vente, at resultatet i 1. og 2. zone ville falde ud til gunst for Danmark, argumenterede Laroche videre, ville et ugunstigt resultat i 3. zone ikke gøre så stærkt et indtryk på dansk offentlighed. Medens professor Haskins straks tilsluttede sig de af Laroche fremførte synspunkter, var såvel sir Eyre Crowe som grev Vannutelli-Rey mere forbeholdne, idet de bl. a. udtrykte en frygt for, at man kunne rejse bebrejdelser mod de allierede for forsøg på at påvirke stemningen i tyskfiendtlig retning. Hertil svarede Laroche, at den foreslåede fremgangsmåde ikke havde andet formål end at vænne befolkningen fra at leve under tysk tvang og undertrykkelse, og han

ville gerne imødekomme de fra den engelske og italienske delegerede fremsatte indvendinger med at foreslå en meget kort frist mellem afstemningen i de to sidste zoner f. eks. 14 dage. Også Tardieu gik ind på tanken at skelne mellem den af Danmark foreslåede mellem-slesvigske afstemningszone og den sydligere, og han henstillede, at man formulerede sit forslag således, at det klart fremgik, at når man ønskede en særlig afstemning i en 3. zone, var det for at sikre dens befolkning den størst mulige frihed under afstemningen. Med denne motivering tiltrådte hele kommissionen forslaget om en 3. afstemningszone. Man kan således ganske præcist fastslå, hvornår 3. zone kom til verden, og hvem der var fader til barnet. Det bør dog understreges, at 3. zone i sin første udgave ikke gik væsentlig ud over, hvad kommissionen tidligere havde bestemt sig for, dog med undtagelse af byen Husum. Den store udvidelse kom først senere.

Kommissionen drøftede derefter på ny afstemningsreglerne, spørgsmålet om option og sikring af de gensidige mindretal, altså de problemer man havde diskuteret med den danske delegation. Stort set besluttede man at godkende de fremsatte danske ønsker. Med hensyn til de finansielle spørgsmål vedtog man at henvise dem til behandling i den særlige finanskommission.

Man tog herefter på ny fat på spørgsmålet om tysk rømning af afstemningsområdet, og forhandlingen indledtes med, at Laroche fremlagde et brev fra kammerherre Bernhoft, hvori denne på den danske delegations vegne understregede, at man på dansk side var enige om ikke at udtrykke noget ønske om evakuering af de øverste civile myndigheder i Slesvig by og heller ikke mente, at en sådan foranstaltning var egnet til at påvirke afstemningen i Mellemslesvig til nogen af siderne¹⁰⁰. Professor Haskins havde imidlertid en anden opfattelse og understregede betydningen af, at man så at sige huggede hovedet af provinsen ved at kræve, at de øverste civile myndigheder for provinsen Slesvig-Holsten, der residerede i Slesvig, skulle forlade Slesvig by¹⁰¹. Han mente, at man hermed ville fjerne en vis ængstelse hos befolkningen, når den skulle udtrykke sin mening, og herved sikre afstemningen. Sir Eyre Crowe var imidlertid ikke sikker på, at en sådan foranstaltning var nødvendig, men han ville dog ikke modsætte sig en beslutning herom. Grev Vannutelli-Rey spurgte, hvem der skulle træde i disse embedsmænds sted, da det var vigtigt ikke at bringe det offentlige livs funktioner i urede. Laroche svarede,

at det ville være tilstrækkeligt at fjerne de øverste myndigheder. Man kunne ligefrem nævne dem ved navn og titel, hvis det skulle være nødvendigt. Kommissionen enedes herefter om at forlange, at Tyskland ikke blot skulle trække sine tropper tilbage, men også regeringsmyndighederne samt arbejder- og soldaterrådene. På Haskins forslag besluttede man endvidere, at den sydlige afstemningslinie også skulle være rømningsgrænsen for tropperne¹⁰². Som påvist foran var det denne del af kommissionens overvejelser, der medførte, at Laroche om aftenen kaldte Bernhoft og hans sagkyndige til nyt møde for at få præciseret, hvilke embedsmænd man skulle kræve fjernet.

Kommissionen diskuterede yderligere sammensætningen af den internationale kommission, der skulle overvåge afstemningen, og det besluttedes, at den skulle bestå af fem medlemmer, 3 valgt af de allierede samt en nordmand og en svensker¹⁰³. Her fulgte man også de danske ønsker, og det samme gjaldt med hensyn til det danske ønske om ret til at besætte den første afstemningszone umiddelbart efter, at afstemningen havde fundet sted, og inden afstemningen i 2. zone. Så snart den endelige grænse i Mellemslesvig var blevet draget, skulle danske og tyske myndigheder kunne rykke ind i deres respektive områder¹⁰⁴.

Den belgiske kommission havde hermed i realiteten afsluttet sin behandling af det slesvigske spørgsmål, og det overdroges Laroche at udarbejde den endelige betænkning. Der opstod imidlertid nu et problem, som en overgang truede med at bringe den opnåede enighed i fare, og som sinkede udarbejdelsen af den endelige betænkning.

I et nyt møde i kommissionen d. 9. marts tilkendegav den italienske delegerede, at kommissionen ikke var berettiget til at vedtage, at en afstemning skulle finde sted i Slesvig¹⁰⁵. En sådan afgørelse kunne kun træffes af timandsrådet. Der udspandt sig nu en langvarig debat, hvor der faldt flere skarpe udtalelser. I og for sig havde de italienske delegerede ingen større interesse i at hindre en afstemning i Slesvig, men man frygtede, at denne afgørelse skulle danne præcedens og vanskeliggøre de italienske grænsekrav mod Jugoslavien. I et nyt møde d. 14. marts lykkedes det at få bilagt konflikten ved, at man enedes om en erklæring af følgende ordlyd: Den italienske delegation slutter sig fuldstændig til de af kommissionen tagne beslutninger, men mener ved denne lejlighed at burde tage et almindeligt forbehold med hensyn til afstemningsprincippet rækkevidde som

eneste middel til at løse de territoriale problemer¹⁰⁶ Kommissionens øvrige medlemmer erklærede sig tilfredse med denne smidige formulering, og enighed om indstillingen var på ny tilvejebragt. Samtlige kommissionsmedlemmer kunne derefter 19. marts sætte deres navne under en fuldstændig enig indstilling¹⁰⁷.

Kommissionens indstilling var bygget op på den måde, at den dels bestod af konkrete forslag, formuleret i paragrafform, dels i en bredere begrundelse af de enkelte paragraffer. En gennemgang af disse giver et uddybet billede af de tanker, der havde været bestemmende for kommissionens forslag.

Til indledning fastslog man, at når man havde foreslået en afstemning i Slesvig, skyldes det både hensynet til almindelige grunde og til den danske regerings ønske. Befolkningen i Slesvig var desuden også berettiget til at fremføre dette krav, da allerede Pragfreden havde indrømmet denne ret.

Kommissionen havde ligeledes tilsluttet sig ønsket om en en bloc afstemning i Nordslesvig. Den nordslesvigske befolkning, fortsatte kommissionen, var for størstedelen af dansk oprindelse, talte dansk og havde danske sæder. Den havde virkningsfuldt modstået fortyskning, og der var overvejende sandsynlighed for, at et stort flertal ville udtale sig for genforening med Danmark. Man fandt det ønskeligt, at afstemningen kunne finde sted med kortest mulig frist (3 uger efter rømningen) for at gøre en ende på den uvished, hvorunder befolkningen levede. En frist var imidlertid nødvendig af hensyn til afstemningens praktiske tilrettelægning og for at give de udviste eller udvandrede mulighed for at komme hjem. Nordslesvigs sydgrænse var trukket i overensstemmelse med den danske regerings forslag.

Syd for det nordlige afsnit fandtes en egn, hvor der blandt den dansktalende befolkning fandtes mange tysktalende, der dog kunne være af dansk oprindelse. Det var vanskeligt at fastslå denne befolkningens nationale sindelag, men kommissionen mente at kunne fastslå, at de danske sympatier var de talrigste.

Den danske regering havde foreslået en kommunevis optælling af stemmerne i dette område, og dette forslag havde kommissionen antaget, da det syntes at yde bedst sikkerhed for befolkningens frie valg. Det var dog en selvfølge, at der ved grænsens fastlæggelse måtte tages både geografiske og økonomiske hensyn.

Kommissionen mente ikke at kunne følge den danske regering, når den foreslog, at der kun skulle finde en afstemning sted i de kommuner, der bad om det. En sådan fremgangsmåde ville rejse alvorlige vanskeligheder. Det ville være nødvendigt at fastsætte et minimum for ansøgenes antal, og denne vej ville nødvendigvis føre til vilkårlige afgørelser. Man måtte desuden frygte, at mange slesvigere af ængstelse for tyske repressalier ville være betænkelige ved at underskrive en adresse om afstemning. Kommissionen ville derfor foreslå en afstemning i et område mellem Nordslesvigs sydgrænse og linien Søholm å – Flensborg fjord. I denne zone skulle en afstemning afholdes 5 uger efter 1. zone. En sådan frist ville være nødvendig af hensyn til den uvished om afgørelsen, som herskede i dette område. Mange personer i 2. zone ved endnu ikke, om de bør vende tilbage, og det ville være retfærdigt, at de udvandrede fik del i afstemningen. Det var heller ikke unyttigt at gøre det muligt for de danske i denne egn at vinde tilliden tilbage og befri sig for den frygt, talrige tyskeres nærværelse indgød dem.

Kommissionen havde stillet sig det spørgsmål, om man burde begrænse afstemningen hertil, og man var kommet til den afgørelse, at en så afgørende prøve måtte anstilles til bunds og burde omfatte alle de dele af Slesvig, hvor der var nogen udsigt til, at danske sympatier ville vågne til bevidsthed og under en hemmelig afstemning lægge sig for dagen. Samtidig havde man anset det for nødvendigt at benytte lejligheden til endeligt at afgøre dette landområdes rette tilhørsforhold og befolkningens præg. Kommissionen havde ikke fundet det nødvendigt at medtage Sydslesvig (landet syd for Dannevirke), da det allerede langt tilbage i tiden havde været udpræget tysk, men når man tog såvel de historiske minder som de etniske og geografiske momenter i betragtning, havde man anset det for rigtigt, at der fandt en afstemning sted indtil en linie langs Slien, syd om Slesvig by, langs Reide å indtil Hollingsted og derefter syd om Husum og syd om øerne Nordstrand, Südfall og Süderoog.

I denne 3. zone skulle afstemningen ligeledes foregå kommunevis og benyttes som grundlag for grænsedragningen. Afstemningen skulle finde sted 14 dage efter afstemningen i 2. zone. En sådan frist var nødvendig, da befolkningen i disse egne endnu mindre ventede at blive kaldt til en afstemning. Desuden gjorde de tyske embedsmænd og de tyske befolkningslag sig her langt stærkere gældende

over for danskerne, som levede betydeligt mere spredt, og som derfor havde krav på at få tid til at komme til bevidsthed, således at afstemningen kunne blive redelig og ærlig.

Ganske vist var tysk det fremherskende sprog i dette område, men fortsatte kommissionen, der var grund til at minde om, at sproget ikke var det afgørende bevis for nationaliteten. Sæder og skikke, minder om en fælles fortid, kort sagt ønskerne og bestræbelserne overlevede ofte brugen af det oprindelige sprog. Mange danske, der tilsyneladende var fortyskede, ville kunne komme til bevidsthed om deres sande individualitet, når de blev vidne til den nationale bevægelses udvikling, og når de samtidig havde gjort sig det klart, at de tyske øvrigheders rømning af landet befriede dem for det tunge tryk, et aldrig hvilende tysk undertrykkelsesarbejde havde udøvet. Folkeafstemningen i 3. zone burde finde sted, uanset om der i 2. zone skulle vise sig en række tysksindede kommuner. I modsat fald ville man nemlig ikke nå det tilstræbte mål at gøre ende på al drøftelse om denne egns karakter.

Kommissionen havde foreslået rømning af tyske tropper og øvrigheder med kortest mulig frist, for at man uophødelig kunne skride til afstemning. Rømningen måtte kunne gennemføres på 10 dage, da det drejede sig om små garnisoner og et ringe antal embedsmænd. Når rømningen var begyndt, burde myndigheden overgå til en international kommission, hvis opgave skulle være at overvåge folkeafstemningen og sikre dens frihed. Dens myndighed måtte nærmere bestemmes i fredspræliminærene, og den burde bestå af 5 medlemmer, hvoraf de to skulle være skandinaver af hensyn til deres kendskab til skandinavisk sæd og skik.

Kommissionen anså det for ønskeligt, at der samtidig med den internationale kommissions ankomst til residensbyen Flensborg kunne sendes et større eller flere mindre krigsskibe til Flensborg, der medbragte de fornødne korps, som i givet fald kunne landsættes. Der ville behøves nogle hundrede mand, og forberedelserne i dette øjemed burde træffes allerede nu.

Det tilkom den internationale kommission at fastsætte de nærmere vilkår og regler for afstemningen, og der var draget omsorg for, at de, der var blevet tvunget til at forlade hjemstavnen, kunne få stemmeret, medens de mange tyskere, der var indvandret i den sidste snes år, var udelukket. I reglerne om option havde man ligeledes udeluk-

ket de tyskere, som siden krigen havde slået sig ned i Slesvig uden at have nogen tilknytning til landet.

Kommissionen havde endelig anset det for uomgængelig nødvendigt at imødekomme danske ønsker om øjeblikkelig besættelse af 1. zone, når afstemningsresultatet var blevet forkyndt. Man vidste, føjede man til, at denne beslutning ville blive modtaget med glæde både i Slesvig og i kongeriget.

Til slut hed det i indstillingen: »Kommissionen udtaler håbet om, at de forskellige forholdsregler, den har truffet, vil gøre det muligt at opfylde de allierede og associerede magters ønske om endeligt og i overensstemmelse med befolkningens attrå at afgøre de danske landområders skæbne, som Tyskland for tiden har i sin besiddelse. Herved ville det være lykkedes at genoprette følgerne af den i 1864 begåede handling, som dannede indledning til en politik, hvoraf der gennem mere end et halvt århundrede er fremgået overgreb på folkenes fredelige udvikling«¹⁰⁸.

Det er uomtvisteligt, at der gennem den belgiske kommissions indstilling om løsning af det slesvigske spørgsmål gik et varmt og oprigtigt ønske om at få rådet bod på den nationale ulykke, der i 1864 havde ramt såvel Danmark som den danske befolkning i Sønderjylland. Danmark var i 1864 blevet svigtet af stormagterne, da det ene stod over for de overmægtige preussiske og østrigske hære. 55 år var gået, og de samme stormagter, som tavse havde set på Danmarks sønderlemmelse, var nu selv blevet angrebet af de magter, der i sin tid havde nedkæmpet Danmark. Det var lykkedes dem at knuse den vældige tyske krigsmaskine, og i sejrens stund var de nu rede til at hele det sår, der i sin tid var blevet tilføjet Danmark. Det bør også understreges, at man i meget vid udstrækning var indstillet på at løse spørgsmålet på den måde, som den danske regering og de danske slesvigere ønskede. Der blev ved formuleringen af fredstraktatens paragraffer om det slesvigske spørgsmål taget vidtgående hensyn til fremsatte danske og slesvigske synspunkter. Kun på eet væsentligt punkt gik man videre. Når man havde anerkendt afstemningsprincippet som basis for afgørelsen, var det kommissionens opfattelse, at man ikke burde trække de snævre grænser for afstemningsområdet, som de danske delegerede var gået ind for. Man skulle løse problemet til bunds og en gang for alle sørge for, at ingen bagefter kunne fremsætte berettiget klage over at være blevet udelukket fra

afstemningen. Man synes inden for de ledende kredse i den belgiske kommission at have næret en meget optimistisk tro på, at der fandtes en skjult danskhed i store dele af Slesvig, som nu, da afstemningens time nærmede sig, ville træde frem og bekende sig til Danmark. Der skal ikke rejses nogen bebrejdelse imod dem, fordi de havde denne opfattelse, selv om man nok kan undre sig over, at de ikke i højere grad lyttede til de danske røster, der lød i modsat retning. Det er også forståeligt, at de som repræsentanter for de sejrende magter i sejrens stund ikke var synderlig modtagelige for det danske synspunkt, at det ved afgørelsen af det slesvigske spørgsmål var vigtigt, at Danmark også i fremtiden kunne opretholdes som en ren dansk nationalstat uden et større tysk mindretal inden for sine grænser. Man regnede utvivlsomt med, at Tyskland nu var slået ned, om ikke for stedse, så dog for en meget lang periode, og at man burde udnytte den øjeblikkelige situation til at stække Tysklands magt så meget som muligt. Ved siden af ønsket om at yde Danmark den størst mulige oprejsning for nederlaget i 1864 var dette hensyn afgørende, da man udarbejdede sine praktiske forslag til løsning af det slesvigske spørgsmål.

9. Halvøen Ejdersted indlemmes i afstemningszonen

Samme dag, som den belgiske kommission afgav sin indstilling, modtog kammerherre Bernhoft et telegram fra udenrigsminister Scavennius, hvori denne på Bernhofts forespørgsel meddelte, at overlæge Collin og grev Bent Holstein havde fået fransk visum, og at de utvivlsomt havde til hensigt i Paris at virke for Dannevirkelinien¹⁰⁹. Udenrigsministeren tilføjede, at han ikke tvivlede om, at det ville lykkes gesandten at modvirke disse privatmænds bestræbelser, som ikke havde nogen sangbund i Danmark, men i øjeblikket syntes at få nogen tilslutning fra tyske kredse i Sydslesvig, som ikke af nationale, men af egoistisk økonomiske grunde syntes tilbøjelige til at stemme for tilslutning til Danmark. Som vi skal se, var gesandten ikke i stand til at neutralisere de private udsendinges indflydelse i konferencekredse.

Da Bernhoft modtog dette telegram, var overlæge Collin allerede i Paris, og grev Holstein lod ikke vente længe på sig. I det foregående

er givet en præsentation af overlæge Collin og redegjort for resultaterne af hans første rejse til Frankrig. En tilsvarende præsentation skal her gives af grev Holstein.

Grev Bent Holstein, der i marts 1919 trådte ind på den storpolitiske scene, var søn af lensgreve C. C. Holstein-Holsteinborg og født i 1881. Efter at have afsluttet sit juridiske studium havde han gjort tjeneste dels i udenrigsministeriet dels virket som legationssekretær ved missionerne i Paris, Stockholm og Berlin. I 1914 forlod han den diplomatiske tjeneste og arbejdede i de følgende år på forskellige sagsførerkontorer. En kort tid i 1918 gjorde han tjeneste i den canadiske hær, men måtte forlade militærtjenesten på grund af sygdom. Da det slesvigske spørgsmål blev aktuelt i efteråret 1918, søgte han samarbejde med de kredse, der virkede for en grænse ved Dannevirke. Han deltog i det store Fredericia-møde i december 1918 og tog her kraftigt til orde for en hurtig besættelse af Sønderjylland, og han begyndte at skrive til Ribe Stiftstidende. Han forfægtede her det synspunkt, at vestmagterne sandsynligvis ikke alene billigede, men positivt ønskede, at Sønderjylland indtil Dannevirkelinien blev indlemmet i Danmark¹¹⁰. Da man måtte formode, at de allierede ville give alle fornødne garantier mod fornyede overgreb fra Tysklands side og forlange, at Tyskland lovede at afholde sig for angreb, var der, efter hans opfattelse, ingen grund for Danmark til at afslå dette tilbud end sige modarbejde dets fremkomst. Grev Holstein nøjedes ikke blot med på møder og gennem pressen i Danmark at virke for disse synspunkter. Han tog til Sønderjylland og udfoldede her store anstrengelser for at opnå tilslutning fra den stedlige befolkning til de sydlige områders indlemmelse i Danmark. Hans bestræbelser koncentreredes navnlig om halvøen Ejdersted, og det var direkte fra en propagandarejse i dette område, at han kom til Paris¹¹¹.

Den direkte anledning til, at overlæge Collin på ny havde begivet sig til Paris, var en meddelelse fra den franske kvindelige journalist, Mme Quirielle, der i disse måneder udfoldede store anstrengelser for at vinde sympati i fransk offentlighed for en løsning af det slesvigske spørgsmål, der gav Danmark det meste af det omstridte land tilbage, om at den belgiske kommission ønskede at tale med ham¹¹². Ankomsten til Paris søgte Collin kontakt med den belgiske kommissions medlemmer, og han erfarede, at kommissionen ønskede spørgsmålet afgjort ved en folkeafstemning, og at man ville stille forslag

om afstemning også i en 3. zone. Hvad kommissionen ikke havde røbet over for de officielle danske repræsentanter eller over for den danske gesandt, havde man ikke noget imod at fortælle den private danske udsending. Unægtelig en ganske pikant situation. For Collin må det ikke desto mindre have været en skuffelse, at den belgiske kommission havde tilsluttet sig afstemningstanken. På den anden side beroligedes han ved at erfare, at man ville foreslå en meget sydlig grænse for afstemningen. Hans bestræbelser måtte derfor ganske logisk samle sig om at overbevise kommissionsmedlemmerne om, at denne afstemningsgrænse burde føres endnu længere mod syd.

Da Bent Holstein kom til Paris, trådte han straks i forbindelse med Collin, og deres bestræbelser samordnedes i et forsøg på at få halvøen Ejdersted indlemmet i afstemningsområdet. Bent Holstein fik en samtale med professor Haskins, og det lykkedes ham – sikkert uden større besvær – at overbevise den amerikanske delegerede om berettigelsen af dette krav. Man må her erindre, at Haskins i sidste øjeblik havde fået gennemført, at også Husum by blev indlemmet i den foreslåede 3. afstemningszone¹¹³. Til støtte for professor Haskins videre arbejde med sagen forsynede grev Holstein ham med en skriftlig redegørelse, der indeholdt følgende data om Ejdersted:

Ejdersted var under alle omstændigheder knyttet til Mellem- og Nordslesvig. Dets befolkning var frisisk, men iblandet dansk og tysk. Sproget var nu tysk, men mange forstod dansk. I økonomisk henseende var landet uadskilleligt knyttet til Mellem- og Nordslesvig. En tredjedel af området tilhørte personer i Nordslesvig, og store områder var udlejet til andre slesvigere, som havde kvæg græssende på engene. Kvægopdrætningen havde sit midtpunkt i denne egn, og der foregik en rig udveksling af kvæg mellem dette område og Vestslesvig og Jylland. Husum ville tabe hele sit opland, hvis Ejdersted blev holdt udenfor. Beboerne i Ejdersted havde ingen forbindelse med ditmarskerne mod syd, men intime familie- og venskabsforbindelser med friserne på vestkysten. Befolkningen nærrede ingen fjendtlige følelser over for Danmark. Dens holdning var tværtimod velvillig, hvilket bl. a. havde sin årsag i den vidtgående sproglige og administrative frihed, som Danmark gennem tiderne havde tilstået dette område. Ejdersted var den del af Sydslesvig, hed det til slut, hvor modsætningen mellem tysk og dansk lettest ville kunne udjævnes, og der var næppe grund til at frygte irredentisme i denne egn¹¹⁴.

De fremførte argumenter fra Bent Holstein gjorde et så stærkt indtryk på professor Haskins, at han i et brev af 25. marts anmodede Laroche om, at spørgsmålet om afstemningsliniens sydgrænse på ny måtte blive taget op, og at man eventuelt nedsatte et underudvalg, der kunne forhandle med Bent Holstein. I et nyt brev af 1. april anmodede han om, at den belgiske kommission på ny måtte blive sammenkaldt for at drøfte det slesvigske spørgsmål¹¹⁵.

Laroche talte med Tardieu om sagen, og selv om kommissionsmedlemmerne var travlt optagne mænd, der havde mange andre spørgsmål at skulle varetage, og selv om kommissionen havde afsluttet sine forhandlinger om det slesvigske spørgsmål, bøjede man sig for Haskins anmodning.

Den belgiske kommission satte derfor på ny det slesvigske spørgsmål på dagsordenen på et møde, der afholdtes 4. april¹¹⁶. Der forelå til dette møde et af professor Haskins udarbejdet memorandum om Ejdersteds indlemmelse i 3. afstemningszone, forsynet med de fornødne rettelser til de allerede vedtagne paragraffer. Haskins understregede, at der nu forelå meddelelser, der viste, at der bestod en intim økonomisk forbindelse mellem Ejdersted og de dele af Slesvig, der lå umiddelbart nord for området, og at befolkningen i det nævnte distrikt ønskede at få lejlighed til at tilkendegive deres anskuelser om løsningen af det slesvigske spørgsmål.

Under den efterfølgende debat tog den engelske delegerede Fullerton-Carnegie bestemt afstand fra forslaget. Efter hans mening var Ejdersted fortysket, selv om det var af frisisk oprindelse. Der taltes kun tysk, og indtil for få måneder siden havde man følt sig knyttet til Tyskland. En indlemmelse af området ville betyde, at 2-300.000 tyskere i hele Slesvig ville blive kaldet til at stemme. Muligvis ville mange stemme for Danmark, ikke af sympati for dette land, men for at slippe bort fra de kaotiske tilstande i Tyskland, og disse elementer kunne komme til at betyde en alvorlig fare for Danmark. Det er ganske interessant at konstatere, at der dog var et enkelt medlem af den belgiske kommission, som klart så faren for Danmark ved indlemmelse af et talstærkt tysk befolkningselement i det kommende danske rige. Dette synspunkt, som fra officiel dansk side var blevet fremført med stor styrke, havde hidtil haft ringe mulighed for at blive godkendt.

Til de fremførte engelske synspunkter gjorde Haskins gældende,

at disse argumenter ikke kunne anvendes i højere grad på Ejdersted end på de øvrige områder, som kommissionen havde indlemmet i afstemningszonen, og han understregede på ny grev Holsteins udtalelse om, at Husum ville blive adskilt fra sit bedste marked, og at der var fremkommet petitioner fra en række byer og landsbyer, der talte til fordel for grev Holsteins forslag.

Fullerton-Carnegie svarede tørt tilbage, at han ikke var uden bekymring for, hvad der ville ske med den befolkning, som boede nord for den af kommissionen vedtagne linie. Efter hans opfattelse ville den udtale sig for Danmark af nyttegrunde, men derefter ville dens loyalitet måske give anledning til tvivl. Han ville imidlertid ikke vende tilbage til det, der var ordnet, men fortsat hævde, at en udvidelse af zonen var skadelig.

Under den videre debat lykkedes det professor Haskins at få tilslutning både fra de italienske og de japanske delegerede, og da også Frankrigs repræsentanter sluttede op om ham, stod englænderne alene. Den engelske hoveddelegerede, sir Crowe, ville imidlertid ikke på dette tidspunkt sprænge den enighed, der hidtil havde kendetegnet den belgiske kommissions stillingtagen til det slesvigske spørgsmål, og han erklærede, at han trods de fremførte indvendinger ikke ville modsætte sig forslaget. Resultatet blev da, at det amerikanske forslag blev enstemmigt vedtaget, og at den sydlige afstemningsgrænse kom til at følge linien Kappel-Tønning.

Overlæge Collin og grev Holstein havde hermed opnået et positivt resultat af deres rejse til Paris, men de har utvivlsomt haft videregående ønsker, som imidlertid ikke lod sig realisere, da kommissionen inden deres ankomst principielt havde godkendt afstemningstanken.

Grev Holsten medbragte nemlig et memorandum om løsningen af det mellemslesvigske spørgsmål, udarbejdet af red. E. Christiansen i Flensborg og dateret 3. marts 1919¹¹⁷.

Det pågældende aktstykke indeholdt til indledning en skildring af soldaterrådenes forsøg på at undertrykke alle danske meningstilkendegivelser i Mellemslesvig, og det fortsatte med at fastslå, at trods disse forsøg gjorde det danske element sig gældende overalt i området. Der var intet fjendskab mod Danmark blandt befolkningen i Ejdersted og Husum amt, og selv i Angel bredte den danske bevægelse sig mere og mere. Det samme, men blot i endnu højere grad

var tilfældet i Flensborg. På Det mellemslesvigske Udvalgs vegne stillede Christiansen derfor det forslag, at hele Slesvig eller i det mindste området ned til linien Dannevirke-Tønning skulle gives tilbage til Danmark. Når en vis tid var gået, skulle der gives befolkningen i den sydlige del lejlighed til ved en afstemning at tilkendegive, om den ønskede at vende tilbage til Tyskland.

Dette fantastiske skrivebordsforslag, som godt et års tid senere skulle genopstå i ændret form, nemlig som et forslag om internationalisering af det mellemslesvigske område, havde i den givne situation ingen mulighed for at blive praktisk politik. Grev Holstein ønskede imidlertid, at det skulle blive kendt i konferencekredse, og han indarbejdede det i en større betænkning, som han lod trykke og omdele blandt fredskonferencens medlemmer i de sidste dage af marts¹¹⁸.

Man kan undre sig over, at det i den grad lykkedes overlæge Collin og grev Holstein at vinde den belgiske kommissions øren, som tilfældet faktisk var. Forklaringen skal utvivlsomt søges i det forhold, at kommissionen havde meget ringe sympati for den danske regering, som man fortsat betragtede som tyskvenlig. Man var også irriteret over, at man meget sent fra officiel dansk side havde tilkendegivet, at Danmark kunne takke de allieredes sejr for, at det slesvigske spørgsmål overhovedet blev løst. Det var ikke lykkedes den udsendte danske delegation at ændre kommissionens indtryk af den danske regering. Den enighed, hvormed delegationen var oprådt, fandt man kunstig, og man betragtede faktisk delegationen som et talerør for den danske regering. Ad forskellige veje vidste man, at det slesvigske spørgsmål havde givet anledning til meningsbrydninger i dansk offentlighed, og man søgte heri begrundelsen for at gå videre i afstemningens udstrækning, end den danske regering havde foreslået. Hertil må føjes det amerikanske ønske om at give princippet om folkenes selvbestemmelsesret en så vid anvendelse som muligt og den almindelige franske tilbøjelighed til at stække Tysklands magt ved store landafståelser.

10. Fredskonferencen lægger sidste hånd på de slesvigske bestemmelser

For at fremme fredskonferencens arbejde havde den amerikanske udenrigsminister Lansing 27. februar foreslået, at der blev nedsat en

særlig kommission med én repræsentant for hver af de fem stormagter, der skulle have til formål at gennemgå samtlige spørgsmål vedr. grænseændringer og samtidig at tage sådanne territoriale problemer op, som ikke var henvist til behandling i specielle kommissioner. Den nye kommission fik navnet den territoriale centralkommission, og den holdt sit første møde 7. marts¹¹⁹. Tardieu, der repræsenterede Frankrig, blev valgt til kommissionens formand, og italieneren Salvago Raggi blev næstformand. Endvidere tog englænderen, sir Eyre Crowe, japaneren Otchiai og amerikaneren dr. S. E. Mezes plads i kommissionen.

26. marts forelagde Tardieu den udarbejdede indstilling om det slesvigske spørgsmål¹²⁰. Behandlingen var ganske kortvarig. Dr. Mezes foreslog visse rent redaktionelle ændringer, der havde til formål at tydeliggøre teksten, og Tardieu imødekom straks de stillede forslag. Tardieu havde også selv et par forslag, der godkendtes uden debat. I afsnittet om den internationale kommissions myndighed ønskede han – i analogi med en vedtagelse i den polske kommission – at kommissionen, der eventuelt skulle bistås af de fornødne militære styrker, skulle have almindelig administrativ myndighed. Tilføjes blev gjort for at forebygge enhver mulig senere indsigelse fra Tysklands side i det tilfælde, at der ville blive gjort brug af de landgangskorps, der var foreslået. Endvidere godkendte man, at grænsekommissionens afgørelse skulle træffes med stemmeflerhed og være bindende for de interesserede parter.

Den næste barriere, som forslaget skulle passere, var udenrigsministrenes råd¹²¹. Indtil 24. marts havde disse høje herrer holdt møder sammen med regeringscheferne – i det såkaldte timandsråd – men på Clemenceaus forslag ophørte dette råd med at virke 24. marts. For fremtiden forbeholdt de såkaldte »fire store« sig at forhandle alene og træffe alle afgørelser, og udenrigsministrenes råd var i realiteten at betragte som et simpelt gennemgangsled. Det kunne ikke træffe principielle beslutninger. Udenrigsministrene følte sig noget krænkede ved denne udelukkelse eller degradering. 28. marts forelagde Tardieu den slesvigske sag for de fem udenrigsministre Robert Lansing (USA), Balfour (England), baron Sydney Sonnino (Italien), Pichon (Frankrig) og baron Makino (Japan). Møderne afholdtes i Pichons arbejdsværelse på Quai d'Orsay.

Om møderne i denne eksklusive forsamling har Tardieu meget vit-

tigt udtalt: »Deres kost var navnlig sammensat af forslag til praktiske foranstaltninger, som skulle udføres mere eller mindre hurtigt, og uden af kommissions-indberetninger og -indstillinger. Men da disse sidste i reglen var meget detaljerede, havde udenrigsministrene sjældent noget at føje til, og da de byggede på et ofte kompliceret sæt af grunde og betragtninger, havde »de fem« heller ikke synderlig lyst til at foreslå ændringer. Men da en forsamling nu engang er et sted, hvor der tales, så talte udenrigsministrene om tingene, hver på sin måde: Lansing højtideligt, Sonnino bedrøvet, Balfour ironisk og Pichon mildt tilgivende, medens ene af alle japaneren forkyndte tavshedens visdom«¹²².

Diskussionen om det slesvigske spørgsmål hos »de fem« åbnedes af Balfour, der havde to spørgsmål at stille¹²³. Det omstridte område var inddelt i 3 afstemningszoner, sagde han, og i 1. zone skulle der finde en afstemning sted, hvis udfald på forhånd kendtes. Man kunne måske her helt have sparet en afstemning. Med hensyn til de to andre zoner er mit første spørgsmål: hvorfor 2 zoner, når de begge skal behandles på samme måde. I disse zoner skal afstemningen foregå kommune for kommune. Resultatet vil blive, at når kortet efter afstemningen er tegnet, vil vi befinde os over for en slags Harlekindsdragt. En kommune vil vedblive at være tysk, og hele landet udenom dansk eller omvendt. Hertil kommer, at en af de kommuner, der skal rådspørges, er Flensborg. For Flensborg kan resultatet allerede nu forudses: Byen vil forblive tysk. Vi står over for en vanskelig situation, fortsatte Balfour, som også vil møde os andetsteds. Rundt omkring i verden bliver det nødvendigt at underordne de etnologiske grundsætninger geografiske og økonomiske hensyn. Men det synes mig, at vi forøger forvirringen og vanskelighederne, når vi først spørger befolkningen om dens mening og derefter ved problemets løsning skyder denne meningstilkendegivelse til side. Burde man derfor ikke straks skyde visse nationale forhåbninger og bestræbelser til side i stedet for at fremkalde en udtalelse om disse forhåbninger og derefter træffe afgørelsen under hensyn til de førstnævnte forhold?

Lansing førte Balfours tanke videre med følgende spørgsmål: Skal afstemningen føres igennem, hvis en kæde af kommuner i 2. zones sydlige del stemmer for Tyskland? Hvad vil blive følgen: en kæde af tyske kommuner kunne komme til at skille to landstrækninger med danske kommuner fra hinanden.

Også Sonnino ønskede at sige noget og stille spørgsmål. Han fandt bestemmelsen om en adskilt afstemning i 2. og 3. zone for kunstig. Når afstemningen skulle foregå kommunevis i begge zoner, hvorfor så ikke lade den være samtidig, lød spørgsmålet.

På de forskellige kritiske bemærkninger og spørgsmål svarede Tardieu ved først og fremmest at henvise til, at det var den danske regering, der havde ønsket afstemning i zoner. Den belgiske kommission havde forudset alle de af Balfour rejste vanskeligheder, men de omhandlede områder var i national henseende stærkt blandede, og ingen kommission kunne komme udenom dette. Når der var foreslået en kommunevis afstemning, skyldtes det ligeledes den danske regering, men denne fremgangsmåde var også valgt for at hidføre et retfærdigere resultat og muliggøre en udvidet generhvervelse af tabt territorium for Danmark. Mellemslesvig var i den grad mættet med tyskere, at en samlet afstemning blot ville medføre, at hele zonen tilfaldt Tyskland. Når man spurgte kommunerne enkeltvis, ville, efter Tardieus mening, et vist antal af dem fatte mod til at udtale deres sympati for Danmark. Det er denne betragtning, der har været ledende for vor afgørelse, fortsatte han. Når kommuneafstemningen har fundet sted, vil den internationale kontrolkommission trække grænsen og da have et nøjagtigt grundlag for sine overvejelser, og den vil da kunne tage hensyn til de af Balfour anførte betragtninger.

Hvad Flensborg angik, var indbyggernes flertal utvivlsomt tysk, men byen havde et anseligt dansk mindretal, og det var ikke udelukket, at økonomiske betragtninger kunne lede byens tyske borgere til at tilslutte sig Danmark. Såfremt Flensborgs opland tilfaldt Danmark, ville mange tyske foretrække at følge Danmark fremfor at fastholde deres tidligere nationalitet. Kommissionen mente ikke at have fundet den fuldkomne løsning, men da den danske regering havde anmodet om, at landet måtte blive delt i to zoner, havde man ikke ment at kunne afslå dette.

Tardieu indrømmede blankt, at 3. zone var kommissionens værk. Når man havde foreslået afstemning i denne, var det for at give dens befolkning lejlighed til en gang for alle, frit og uhindret af tysk tryk og efter at have erfaret afstemningens gunstige udfald i landets nordlige del, at udtale sig. Tardieu troede ikke på, at en samlet kæde af kommuner ville stemme enten på Danmark eller Tyskland. Det afgørende var imidlertid, at kontrolkommissionen fik de nødvendige

oplysninger at arbejde med, og vi kan ikke på nærværende tidspunkt foregribe dens afgørelse.

Efter yderligere en kort bemærkning af Balfour besluttede udenrigsministrene at tiltræde, at indstillingen blev forelagt »de fire store« til godkendelse. Man kan just ikke påstå, at de fem udenrigsministre var gået dybere ind i den slesvigske problematik. Det samme kunne heller ikke forventes af »de fire store«.

Det slesvigske spørgsmål kom på dagsordenen for det øverste råds møde 15. april 1919¹²⁴. På det tidspunkt, hvor det slesvigske spørgsmål kom for, var Clemenceau først og fremmest optaget af sin dyst med Lloyd George og Wilson om Rhinbesættelsen, og Orlandos opmærksomhed var koncentreret om problemerne omkring Adriaterhavet. En uge senere skulle han i vrede forlade fredskonferencen og tage tilbage til Rom. Det var i denne højspændte storpolitiske situation, at det slesvigske spørgsmål blev afgjort.

Netop 15. april var Lloyd George taget til London, og Balfour havde remplaceret ham. Da Balfour i forvejen kendte indstillingen om det slesvigske spørgsmål, var det ham, der forelagde problemerne med en kort tale, der sluttede med følgende ironiske konklusion: »Vore sagkyndige nærer den opfattelse, at denne plan, trods sine tilsyneladende meningsløsheder, vil kunne lade sig udføre og give gode resultater«¹²⁵. Præsident Wilson bemærkede efter forelæggelsen, at forslaget ville betyde, at en »kommune, der havde stemt for genforening med Danmark, og som derefter ville blive holdt tilbage inden for Tysklands grænser, ville komme i en pinlig stilling. Alt hvad jeg kan sige, det er, at det må blive Danmarks sag at udtale sig herom. Thi det er Danmark, der har lidt i 1864, og når danskerne billiger denne plan, godkender jeg den«¹²⁶. Mere havde faderen til doktrinen om folkenes selvbestemmelsesret ikke at sige om denne sag, hvis foreslåede løsning fuldt og helt byggede på denne doktrin. Clemenceau og Orlando holdt sig ganske tavse ved behandlingen af det slesvigske spørgsmål, og spørgsmålet var hermed afgjort. »De fire store« havde givet forslagene deres velsignelse.

Tilbage stod herefter at få fastlagt genforeningens økonomiske følger, at træffe de fornødne forberedelser til gennemførelsen af de vedtagne afstemninger og endelig at give de slesvigske paragraffer den endelige juridiske afpudsning.

Med hensyn til de økonomiske forpligtelser, som Danmark måtte

overtage, havde den belgiske kommission i første omgang indstillet, at fredskonferencen først måtte fastlægge de almindelige principper i den slags spørgsmål, inden man kunne træffe beslutning om de specielt slesvigske problemer.

Konferencen havde i slutningen af januar nedsat en særlig finansiel kommission, der skulle tage sig af disse problemer, og et betydeligt arbejde var blevet udført. Problemerne var vanskelige, og meningerne gik ofte vidt fra hinanden. Spørgsmålene endte som andre besværlige problemer hos »de fire store« og blev først afgjort efter lange og seje forhandlinger.

Fra dansk side havde man ladet etatsråd Glückstadt udarbejde en foreløbig betænkning, hvori Danmark erklærede sig villig til at tilbagebetale Tyskland en del af de 58 millioner kr., som Tyskland i 1864 var gået ind på at betale, og som repræsenterede dets kvotaandel i den daværende danske statsgæld¹²⁷. Samtidig gav man udtryk for, at man ville betale for de statsejendomme, som var kommet til på det afståede område siden 1864. På den anden side gjorde man opmærksom på, at man havde betydelige krav på Tyskland, navnlig på grund af de mange tyske neutralitetskrænkelser under verdenskrigen, og man gjorde gældende, at tog man hensyn hertil, havde Danmark et stort tilgodehavende i Tyskland. Efter sin hjemkomst arbejdede Glückstadt videre med spørgsmålet, men det trak ud med at færdiggøre den endelige betænkning, og den kom faktisk først til at foreligge i Paris, efter at traktatudkastet var blevet overgivet til Tyskland¹²⁸. Den fik således ingen betydning for affattelsen af de bestemmelser, som indeholdt de almindelige principper for løsningen af de økonomiske problemer, der var en følge af tysk landafståelse¹²⁹.

Spørgsmålet om administrationen af afstemningsområderne, efter at de tyske tropper havde rømmet disse, kom til fornyet behandling på udenrigsministrenes møde 30. april¹³⁰. Fra de allierede legationer i Danmark var i de forløbne uger indløbet alarmerende meddelelser om tyske overgreb og hårde rekvisitioner i afstemningsområdet. Udenrigsministrene var enige om, at man i tide burde træffe de fornødne beslutninger, og at det var fornødent, at tilstrækkelige væbnede styrker kunne stå til kommissionens disposition. Man var nu klar over, at der måtte indsættes større styrker, end man hidtil havde regnet med, og at det var nødvendigt at forhandle med de militære instanser herom. Udenrigsministrene besluttede endvidere, at den in-

ternationale kommission skulle bestå af en amerikaner, en englænder og en franskmand, og at man allerede nu burde underhånden meddele den norske og den svenske regering, at de senere ville blive anmodet om at udpege en repræsentant hver. Straks efter mødet mellem udenrigsministrene sendte udenrigsminister Pichon et brev til den franske marineminister om de flådestyrker og det mandskab, som måtte holdes rede, og 3. maj fandt der et møde sted mellem de interesserede admiraler. Man vedtog her, at styrkernes hovedkvarter skulle være Flensborg, at flådestyrkerne skulle bestå af lette enheder, at der skulle være landtropper til rådighed, som måtte føres frem på transportskibe. De tre magter skulle levere et lige stort kontingent, og overkommandoen skulle tildeles den søofficer, der havde kommandoen over den forenede flåde. Når regeringscheferne havde udpeget denne, ville man gå i gang med at formere styrkerne.

Tilbage stod herefter at få de slesvigske paragraffer gennemgået og godkendt af den såkaldte redaktionskomité, der var sammensat af 5 fremtrædende allierede jurister¹³¹. De fem herrer var anbragt i en stor sal i udenrigsministeriets bygning. I slutningen af april og indtil de første dage af maj væltede en stor mængde udkast ind, som sammenføjede skulle udgøre traktatudkastet. Det var kommissionens opgave at gennemgå samtlige udkast og give dem den fornødne juridiske afpudsning. Arbejdet var uhyre, og det blev ikke mindre derved, at det dyngede sig op i løbet af ganske få dage, og at det skulle afsluttes på meget kort tid. Fra juristerne gik udkastene direkte i sætteriet, og der var ikke tid til at lade de kommissionsformænd, som havde formet udkastene, se den endelige redaktion. Følgen var da også, at der indløb fejl og misforståelser af større eller mindre betydning.

Heller ikke de slesvigske bestemmelser kom uskadt gennem den juridiske mølle, idet reglerne for stemmeret blev forvansket. Den belgiske kommission havde indstillet og alle højere instanser godkendt, at stemmeret skulle gives alle mænd og kvinder, der ved fredstraktatens ikrafttræden var fyldt 20 år, var født og bosiddende i afstemningsområdet, født i området men udvist af de hidtidige myndigheder, eller havde haft ophold der siden 1. januar 1900. Bestemmelserne i traktatudkastet kom imidlertid til at lyde således: Stemmeret har alle mænd og kvinder, som ved fredstraktatens ikrafttræden er fyldt 20 år, er født i afstemningsområdet eller har haft bopæl der

siden 1. januar 1900 eller er blevet udvist derfra af de tyske myndigheder. Dette betød i praksis, at et stort antal børn af tyske tjenestemænd, som en kortere eller længere tid havde gjort tjeneste i afstemningsområdet, men nu boede andetsteds, fik stemmeret. Mindre betydning havde det, at der i den franske udgave af det uddrag af fredstraktaten, som blev overgivet Tyskland og pressen, var angivet en afstemningsgrænse mod syd, som fulgte linien Kappel-Husum. Den engelske udgave havde den rigtige tekst: Kappel-Tønning¹³².

11. Traktatudkastets slesvigske bestemmelser

I det traktatudkast, som 7. maj 1919 blev overgivet den fremmødte tyske fredsdelegation, var bestemmelserne om løsningen af det slesvigske spørgsmål optaget i artiklerne 109-114. For at resumere fremstillingen på de foregående sider og for at have et fast grundlag at bygge på ved den følgende redegørelse, aftrykkes disse artikler fuldstændigt i den officielle oversættelse¹³³.

Artikel 109

Grænsen mellem Tyskland og Danmark skal fastsættes i overensstemmelse med befolkningens ønsker.

I dette øjemed vil indbyggerne i de områder af det tidligere tyske kejserrige, der ligger nord for en linie fra øst til vest (angivet ved en blå streg på kortbilag nr. 3 til nærværende traktat) som deler Slimundingen syd for Lodsøen og følger Sliens løb opad, derpå forlader Slien og vender sig mod sydvest, således at den går sydøst om Slesvig, Haddeby og Bustrup og nordvest om Fartorp og når Reide å nordvest for Jagel, derefter følger Reide å's løb og senere Trenens løb indtil et punkt nordøst for Frederiksstad, derpå vender sig mod syd til Ejderfloden, idet den går øst om Frederiksstad, følger Ejderens løb indtil Vesterhavet, blive kaldede til at tilkendegive deres ønsker ved en afstemning, som skal foretages under følgende vilkår:

1. Fra nærværende traktats ikrafttræden og inden for en frist, som ikke må overstige 10 dage, skal de tyske tropper og myndigheder (indbefattet overpræsidenterne, regeringspræsidenterne, landråderne, overborgmestrene) rømme zonen nord for den ovenfor fastsatte linie.

Inden for den samme frist skal arbejder- og soldaterrådene, som er dannede i denne zone, opløses; deres medlemmer skal, for så vidt

de stammer fra en anden egn og udøver deres funktioner på den dag, nærværende traktat træder i kraft, eller har nedlagt dem efter 1. marts 1919 ligeledes fjernes.

Nævnte zone skal uopholdelig stilles under en international kommissions myndighed, bestående af fem medlemmer, af hvilke de tre skal udpeges af de allierede og associerede hovedmagter; den norske regering og den svenske regering skal anmodes om at udpege hver et medlem; i tilfælde af, at de afviser at gøre dette, skal de to medlemmer vælges af de allierede og associerede hovedmagter.

Kommissionen, eventuelt bistået af de nødvendige militærstyrker, skal have en almindelig forvaltningsmyndighed. Den skal særlig drage omsorg for uopholdelig at erstatte de fjernede tyske myndigheder, og hvis det er nødvendigt selv at give ordre til bortfjernelse af og erstatning for sådanne stedlige myndigheder, for hvis vedkommende dette måtte være påkrævet. Den skal træffe alle forholdsregler, som den anser for egnede til at sikre en fri, uhindret og hemmelig afstemning. Den skal lade sig bistå af tyske og danske tekniske rådgivere, valgte af den selv blandt den stedlige befolkning. Dens afgørelser skal træffes ved stemmeflerhed.

Halvdelen af omkostningerne for kommissionen og de ved folkeafstemningen opståede udgifter skal bæres af Tyskland.

2. Stemmeret skal tilstås enhver person, uden hensyn til køn, som opfylder følgende betingelser:

a) at have fuldendt det 20. leveår på den dag, nærværende traktat træder i kraft;

b) at være født i den zone, som er undergivet folkeafstemning, eller at være bosat deri fra en dato, som ligger før 1. januar 1900, eller at have været udvist derfra af de tyske myndigheder uden at have bevaret sin bopæl deri.

Enhver skal stemme i den kommune, hvor han er bosat, eller hvorfra han stammer.

Militærpersoner, officerer, underofficerer og soldater i den tyske hær, som stammer fra den zone i Slesvig, der er underkastet folkeafstemningen, skal sættes i stand til at begive sig til det sted, hvorfra de stammer, for dér at deltage i afstemningen.

3. I det afsnit af den rømmede zone, som ligger nord for en linie fra øst til vest (angivet ved en rød streg på kortbilag nr. 3), som går syd om øen Als og følger midterlinien af Flensborg fjord, for-

lader fjorden på et punkt, der ligger omtrent 6 kilometer nord for Flensborg, og følger det bækløb opad, som går forbi Kobbermølle, indtil et punkt nord for Nyhus, løber nord for Padborg og Ellund og syd for Frøslev for derpå at nå østgrænsen af Tønder amt (kreds) på det punkt, hvor denne træffer sammen med grænsen mellem de tidligere jurisdiktioner Slogs og Kær herred, følger denne sidste grænse lige til Skelbæk, følger med strømmen Skelbæk (Gammel å), derefter Sønderå's og Vidå's løb lige til det knæ på denne sidste, som befinder sig omtrent 1500 meter vest for Rudbøl, vender sig mod nordvest for at nå Vesterhavet nord for Sieltoft, derfra løber nord om øen Sild, skal den ovenfor nævnte afstemning finde sted senest tre uger efter, at landet er rømmet af de tyske tropper og myndigheder.

Resultatet af afstemningen skal bestemmes ved flertallet af stemmer i det hele afsnit. Dette resultat skal ufortøvet af kommissionen bringes til de allierede og associerede hovedmagters kundskab og forkyndes.

Hvis afstemningen falder ud til gunst for en genindlemmelse af dette område i kongeriget Danmark, har den danske regering, efter aftale med kommissionen, ret til at lade det besætte af sine militære og administrative myndigheder umiddelbart efter denne forkyndelse.

4. I det afsnit af den rømmede zone, der ligger syd for det tidligere angivne område, og som nord for en linie fra øst til vest (angivet ved en sort streg på kortbilag nr. 3) udgår fra Østersøen omtrent 13 km. øst-nordøst for Flensborg, vender sig mod sydvest, idet den løber sydøst om Sigum, Ringsbjerg, Munkbrarup, Adelby, Tostrup, Jaruplund, Oversø og nordvest om Langballekov, Langballe, Bønstrup, Rylskov, Veseby, Lille Volstrup, Store Solt, derefter løber mod vest, syd om Frørup og nord om Vanderup, derpå går mod sydvest, sydøst om Okslund, Stiglund og Østenå og nordvest om landsbyerne ved vejen Vanderup-Kollund, derefter løber mod nordvest, sydvest om Lyngsted, Hjoldelund, Goldelund og nordøst om Kolkerhede og Høgel indtil knæet på Søholm Å, omtrent 1 kilometer øst for Søholm, hvor den støder til sydgrænsen for Tønder amt (kreds), følger denne grænse lige til Vesterhavet, løber syd om øerne Før og Amrom og nord om øerne Oland og Langenæs, skal der skrives til afstemning senest fem uger efter, at afstemningen har fundet sted i det foran nævnte afsnit.

Afstemningsresultatet skal fastslås kommunevis efter stemmeflertallet i hver kommune (Gemeinde).

5. I det afsnit af den rømmede zone, som ligger syd for det foranævnte afsnit og nord for den linie, som går fra Sliens munding til den ender ved Ejderens munding, skal der skrives til afstemning senest to uger efter, at folkeafstemningen har fundet sted i det andet afsnit.

Afstemningsresultatet dér skal ligeledes fastslås kommunevis ifølge stemmeflertallet i hver kommune (Gemeinde).

Artikel 110

En kommission bestående af syv medlemmer, af hvilke de fem skal vælges af de allierede og associerede hovedmagter, et af Danmark og et af Tyskland, skal træde sammen inden 14 dage, efter at det endelige afstemningsresultat er fastslået, for på stedet at fastsætte grænsen.

Afgørelserne skal tages efter stemmeflerhed og være bindende for begge interesserede parter.

Artikel 111

Indtil grænsen er blevet endelig fastsat i marken, vil de allierede og associerede hovedmagter fastslå en grænselinie draget på grundlag af afstemningsresultatet efter forslag af den internationale kommission, idet de tager hensyn til lokaliteternes særlige geografiske og økonomiske forhold.

Fra dette øjeblik kan den danske regering lade disse territorier besætte af danske civile og militære myndigheder, og den tyske regering kan indtil den nævnte grænselinie genindsætte de civile og militære myndigheder, som den havde trukket tilbage.

Tyskland erklærer, at det til fordel for de allierede og associerede hovedmagter giver endeligt afkald på enhver højhedsret over de områder af Slesvig, der ligger nord for den grænselinie, der er fastslået som ovenfor nævnt. De allierede og associerede hovedmagter vil overgive de nævnte territorier til Danmark.

Artikel 112

Alle indbyggerne i det område, der vender tilbage til Danmark, erhverver uden videre, med fortabelse af den tyske statsborgerret, det danske indigenat (indfødsret).

Dog kan personer, der først efter d. 1. oktober 1918 har bosat sig i dette område, kun med den danske regerings godkendelse erhverve dansk indfødsret.

Artikel 113

Indtil to år efter den dag, på hvilken suveræniteten over hele det område eller den del af de områder, inden for hvilke der finder afstemning sted, falder tilbage til Danmark, kan enhver over 18 år gammel person, som er født i de til Danmark tilbagefaldende områder, men som ikke har bopæl i disse, og som har tysk indfødsret, ret til at optere for Danmark; og enhver over 18 år gammel person, som har sin bopæl i de områder, der vender tilbage til Danmark, ret til at optere for Tyskland.

Ægtemandens option omfatter også hustruens, og forældrenes option omfatter også børn under 18 år.

Personer, der har gjort brug af den ovenfor omtalte optionsret, skal inden for de næste tolv måneder flytte deres bopæl til den stats område, for hvilken de har opteret.

Det står dem frit for at bevare deres faste ejendom på den anden stats område, i hvilken de havde bopæl før optionen. De kan medføre deres løsøre af enhver art. Herfor pålægges der dem hverken ud- eller indførselsafgifter.

Artikel 114

Omfanget eller arten af de finansielle eller andre byrder, som påhviler Tyskland eller Preussen, hvoraf Danmark skal bære en andel, fastsættes i overensstemmelse med artikel 253 i afsnit IX (finansielle bestemmelser) i nærværende traktat.

Ved særlige bestemmelser skal alle andre spørgsmål afgøres, som måtte opstå ved den fuldstændige eller delvise tilbagelevering til Danmark af de områder, hvis prisgivelse traktaten af 30. oktober 1864 havde pålagt Danmark.

Artiklerne 109–14 indeholdt således alle de specielle bestemmelser, som knyttede sig til selve afstemningens organisation og gennemførelse, samt reglerne for den endelige grænsedragning og indbyggernes optionsret. Når man ser bort fra forslaget om afstemningen i 3. zone og den ændrede formulering af betingelser for at kunne del-

tage i selve afstemningen, var traktatudkastet i det store og hele i overensstemmelse med de fra officiel dansk side fremførte ønsker. På enkelte punkter var der under selve udarbejdelsen af traktatudkastet foretaget mindre ændringer, men nogen større betydning for bedømmelsen af helheden har de ikke.

Hvad specielt de økonomiske betingelser angik, som var en direkte følge af landafståelsen, blev der ikke udarbejdet bestemmelser, der var specielle for det slesvigske område. På dette punkt var det fredskonferencens opfattelse, at de almindelig gældende regler for sådanne tilfælde også skulle følges i forholdet til Danmark. Det vil derfor være nødvendigt også at citere de artikler i det finansielle afsnit af traktatudkastet, som fik betydning for fastlæggelsen af det økonomiske mellemværende mellem Danmark og Tyskland i forbindelse med afståelsen af dele af Slesvig. Disse bestemmelser indeholdtes i efterfølgende artikler:

Artikel 254

De magter, til hvem tyske territorier er overdraget, skal under hensyntagen til de i artikel 255 fastsatte bestemmelser påtage sig at betale:

1. En del af det tyske riges statsgæld pr. 1. august 1914, beregnet efter forholdet mellem gennemsnittet i de tre finansår 1911, 1912 og 1913, af sådanne indtægter fra det overdragne landområde, og gennemsnittet i de samme år for hele det tyske rige af sådanne indtægter, som erstatnings-kommissionen måtte anse for bedst egnet til at repræsentere de pågældende territoriers betalingssevne.

2. En del af den på den tyske enkeltstat, til hvilken det afståede territorium hørte, pr. 1. august 1914 hvilende gæld, fastsat i overensstemmelse med de ovenfor anførte grundsætninger. Disse dele skal fastsættes af erstatningskommissionen.

Den måde, hvorpå den således overtagne forpligtelse skal afvikles, såvel med hensyn til kapital som renter, skal fastsættes af erstatnings-kommissionen. Dette kan bl. a. ske på den måde, at den magt, hvortil området afstås, overtager Tysklands forpligtelse for den tyske gæld, som ejes af dets undersåtter. Men hvis afviklingen medfører betaling til den tyske regering, skal sådan ske til erstatningskommissionen som afdrag på de summer, der skyldes for erstatningen, så længe nogen del heraf henstår ubetalt.

Artikel 255

... Hvad angår alle de overdragne landområder, med undtagelse af Alsace-Lorraine, skal den del af det tyske kejserriges eller de tyske enkeltstaters gæld, som efter erstatnings-kommissionens mening repræsenterer udgifter, afholdt af det tyske kejserrige eller de tyske staters regeringer til erhvervelse af de i artikel 256 omtalte statsaktiver, undtages fra den andelsberegning, der skal foretages i henhold til artikel 254.

Artikel 256

De magter, til hvem tyske landområder overdrages, skal erhverve alle de deri beliggende ejendomme og besiddelser, som tilhører det tyske rige eller de tyske enkeltstater, og værdien af disse erhvervelser fastsættes af erstatnings-kommissionen og skal af den stat, der erhverver området, betales til erstatnings-kommissionen, der krediterer den tyske regering for beløbet som afdrag på de summer, der skyldes for erstatningen.

I overensstemmelse med nærværende artikels formål skal det tyske riges og de tyske enkeltstaters ejendom og besiddelser anses for at indbefatte al kronens, rigets og enkeltstaternes ejendom samt den tidligere tyske kejsers og andre kongelige personers privatejendom . . .

De her citerede artikler udgjorde naturligvis kun en meget lille del af det samlede traktatudkast, hvis fuldstændige tekst udgjorde en tyk bog på 207 tryksider med i alt 440 artikler. I første omgang uddeltes hele traktatudkastet kun til selve fredskonferencens medlemmer, medens de neutrale magter og pressen måtte nøjes med et autoriseret resumé. Frigivelsen af dette resumé fandt sted samme dag, som et eksemplar af den fuldstændige tekst ved en særlig ceremoni i Versailles officielt blev overgivet den fremmødte tyske fredsdelegation.

12. Traktatudkastet overleveres til Tyskland

Da den danske delegation havde afsluttet sine forhandlinger med den belgiske kommission, regnede man optimistisk med, at et udkast til fredstraktat eller en præliminærfred ville blive undertegnet i Paris inden marts måneds udgang, og at følgelig afstemningen i Sønder-

jylland kunne finde sted i april. De stærke politiske modsætninger mellem fredskonferencens hovedmagter, som der ikke her nærmere skal redegøres for, medførte imidlertid, at udarbejdelsen af traktatudkastet trak ud, og at arbejdet først kunne afsluttes omkring månedsskiftet april-maj.

Da man nærmede sig slutningen af april måned, afgik den første besked til den tyske regjering om at holde sig rede til at komme til et møde med fredskonferencen. Da man på tysk side blev klar over, at en udsendt delegation ikke ville få nogen som helst mulighed for at diskutere oplægget til den kommende fredstraktat, besluttede man at svare, at man havde til hensigt at sende to sekretærer, som på den tyske regerings vegne kunne modtage det allierede diktat¹³⁴. Fra fredskonferencens side reageredes omgående og bestemt, og man forlangte, at der fra tysk side skulle møde en virkelig befuldmægtiget delegation. Man lod samtidig skinne igennem, at man var indstillet på at anvende militær magt, hvis kravet ikke blev opfyldt. Tyskland bøjede sig omgående, og det blev besluttet at sende en 6 mands delegation til Paris under ledelse af udenrigsminister grev Brockdorff-Rantzau. Delegationen ankom til Frankrig 30. april og blev installeret på Hotel des Réservoir i Versailles. Her fik man lov til at sidde og afvente begivenhedernes gang i ca. en uge, og først 7. maj berammedes et plenarmøde af fredskonferencens deltagere, hvortil den tyske delegation blev indbudt. Plenarmødet fandt sted på et andet af den gamle franske kongebys store hoteller, nemlig Hotel Trianon-Palace. At mødet mellem sejrherrene og de besejrede på denne baggrund måtte være præget af en fjendtlig og iskold stemning kan ikke undre nogen. Selve hovedaktørernes optræden og udtalelser gjorde ikke den fjendtlige stemning mindre.

Overrækkelsesceremonien var henlagt til hotellets store spisesal, der havde vinduer ud mod den gamle kongelige park¹³⁵. I salen var opstillet et stort hesteskoformet bord, omgivet af rørstole. Midt for bordet var reserveret plads for fredskonferencens præsident, den franske regeringsleder Clemenceau, og han havde præsident Wilson på sin højre og premierminister Lloyd George på sin venstre side. Dernæst fulgte langs hesteskoens yderside repræsentanter for alle de magter, som Tyskland havde været i krig med. Inde i hesteskoen og umiddelbart over for Clemenceau var reserveret de fornødne pladser for den tyske delegation.

Mange mennesker var på benene for at se de delegerede ankomme og for at opleve den tyske fredsdelegations fremmøde. En formelig folkevandring fandt sted fra morgenstunden fra Paris og ud til Versailles. Det indgik i ceremoniellet, at de allierede statsmænd skulle hilses med fuld militær honnør, medens den tyske delegation skulle modtages i tavshed. Clemenceau var den første, der ankom, og han hilstes naturligvis med ovationer fra den forsamlede folkemængde. Kl. 14,55 om eftermiddagen var samtlige repræsentanter for sejr-magterne på deres pladser, og præcis kl. 15 kørte bilkortegen med den tyske delegation op foran hotellets indgang. Den franske protokolchef, oberst Henry tog imod og førte delegationen til mødesalen. Dørvogteren annoncerede: D'Herrer tyske delegerede, og alle tilstedeværende rejste sig. Tyskerne blev ført til deres pladser, og ceremonien kunne tage sin begyndelse.

Clemenceau rejste sig nu fra sin plads og holdt følgende tale: Mine herrer tyske befuldmægtigede. Det er her hverken tiden eller stedet til at udtale overflødige ord. De har for Dem de akkrediterede befuldmægtigede for de små og store magter, der har sluttet sig sammen for at tage imod den hårdeste krig, der på grusom måde er blevet påtvunget dem.

Timen er nu kommet til den tunge opgørelse af regnskabet. De har anmodet os om fred. Vi står til Deres disposition for at indrømme Dem den. De vil nu modtage en bog, der indeholder vore fredsbetingelser. De vil få al lejlighed til først at drøfte dem. For ikke at tale om den høflighedsfremgangsmåde, der er alle civiliserede folk tilvandt, vil De finde os ivrige efter at hjælpe Dem i Deres opgave, men denne anden verdensfred er alt for dyrekøbt til, at vi ikke skulle have ret til med alle de midler, der står i vor magt, at kræve den berettigede oprejsning, der tilkommer os. Hvis nogen har bemærkninger at gøre, står vi til hans disposition.

Medens Clemenceaus tale blev oversat til engelsk, gik fredskonferencens generalsekretær Dutasta gennem åbningen i hesteskoen og frem til den tyske delegation. Under armen havde han en svær bog i oktav og indbundet i hvidt skind. På bindet stod i guld på fransk og på engelsk: Fredsbetingelser. Bogen blev lagt foran den tyske delegationsleder.

Da tolken havde endt sit arbejde, rejste Clemenceau sig på ny og gav ordet til grev Brockdorff-Rantzau.

Den tyske delegationschef oplæste herefter en længere tale efter et forberedt og medbragt manuskript. På den anden side af hestesko-bordet gjorde det et meget pinligt indtryk, at den tyske delegerede under sin tale blev siddende, og også hans udtalelser ved denne lejlighed ansås nærmest malplacerede. Han rekapitulerede noteudvekslingen mellem den tyske rigsregering og De forenede Stater i oktober-november 1918 og dvælede ved den aftale, der var truffet 5. november, i hvilken man var blevet enige om at tilstræbe en retfærdigheds fred. Ingen aktion vil ustraffet kunne krænke denne overenskomst, sluttede grev Brockdorff-Rantzau. Da han havde sluttet sin tale, rejste han sig og bukkede for de allierede magters repræsentanter.

Clemenceau rejste sig på ny og sagde: Der er ikke andre bemærkninger. Den tyske udenrigsminister svarede: Nej. Clemenceau hævdede derefter mødet.

Den tyske delegation forlod først salen medbringende traktatudkastet. Da de tyske biler var kørt bort, trak vagten på ny op, og også de allieredes repræsentanter forlod hotellet. Ceremonien havde varet godt en times tid.

På det tidspunkt glødede allerede alle telefon- og telegraftråde fra Paris til omverdenen. En time før overrækkelsen af traktatudkastet til den tyske fredsdelegation, havde man frigivet indholdet af det digre dokument¹³⁶. 8. maj var de allieredes fredsbetingelser forsidestof på samtlige aviser verden over.

7. afsnit. Danmark tager stilling til traktatudkastet

1. *Offentlighedens syn på meddelelsen om afstemningen i 3. zone*

I løbet af eftermiddagen og aftenen d. 7. maj indløb meddelelsen til danske bladredaktioner om traktatudkastets overrækkelse til den tyske fredsdelegation, og man modtog ligeledes de første oplysninger om udkastets indhold. De fleste aviser reserverede deres forsider til den verdenshistoriske begivenhed, og de store typer kom i brug. Tværs over Politikens forside for 8. maj 1919 stod: Fredens haarde Vilkaar blev i Gaar forkyndt Tyskerne i Versailles. De første telegrammer var ret ufuldstændige, men man kunne dog meddele, at der ville finde en afstemning sted i Sønderjylland. H. P. Hanssen opholdt sig netop på det tidspunkt i København, og Politiken afæskede ham straks en udtalelse, hvori han udtrykte fuld tilfredshed med afstemningen i Nordslesvig og i de dele af Mellemslesvig, hvorfra der var kommet petitioner, og som havde vist deres danske sindelag ved rigsdagsvalget i 1867. Først i løbet af den følgende dag indløb mere detaljerede oplysninger om traktatudkastets indhold, og 9. maj kunne Politiken meddele sine læsere på forsiden, at der skulle stemmes i hele Sønderjylland ned til Ejderen. På ny opsøgte man H. P. Hanssen for at få en udtalelse. Han var naturligvis rystet over denne helt uventede meddelelse og udtalte, at det ville være en national ulykke, hvis en kompakt tysk majoritet indlemmedes i Danmark¹.

Overalt i dansk offentlighed vakte meddelelsen om en afstemning i en sydlig 3. zone den største overraskelse. Ingen havde ventet dette. Lige siden den parlamentariske delegation var kommet tilbage fra Paris og havde afgivet sin beretning, havde man bestemt regnet med, at der kun skulle stemmes i Nordslesvig og i den fra dansk side foreslåede del af Mellemslesvig. Fælles for alle, der udtalte sig, det være sig lederskribenter eller enkeltpersoner, var det den helt store overraskelse. Men her hørte også enigheden op. Hos nogle var overraskelsen forenet med bekymring eller harme, hos andre blev givet udtryk for glæde og tilfredshed. Kommentarerne til meddelelsen fra

Paris viser, hvor splittet dansk offentlighed i dette øjeblik stod i det slesvigske spørgsmål. Nogle enkelte prøver vil tydeligt illustrere dette.

Som repræsentant for de glade og tilfredse kan man f. eks. tage Flensborg Avis. 10. maj indeholdt bladet en stor leder, sandsynligvis skrevet af Ernst Christiansen, hvori det bl. a. hed: »De sydligste Danske staar paa det Standpunkt, at kan vi med Befolkningens Vilje faa hele det tabte Land tilbage, saa vilde det være uforsvarligt at udrede Bevæggrunde, idet Afstemningen betrygger en heldig national Udvikling.« Bladet mindede om det såkaldte »Fredstilbud« på Askovmødet (se foran s. 183f.), men dette måtte afvises. Skulle der stemmes, måtte der ikke sættes vilkårlige grænser, så måtte der være afstemning til Dannevirke. Man hilser derfor »med den største Glæde og med varm Tak til de sejrende Magter i Krigen og til dem, der har indlagt sig Fortjeneste af denne Ordning« (den nu foreslåede afstemning). Det var ganske vist ikke »denne Ordning, vi havde tænkt os fra Begyndelsen,« fortsatte bladet. »Om ikke Grænse-Sagen var kommen ind i en skæv Skure, vilde det have været naturligt og smukt, om vor Hjemstavn var givet tilbage til Danmark, og dette havde indrømmet de Befolkningsdele, som ikke syntes om at blive danske Statsborgere, en Afstemning sydfra.« Men, sluttede bladet, som sagen nu engang har udviklet sig, kunne det næppe blive anderledes, og man må håbe, at netop denne løsning under de nuværende forhold vil vise sig at være den heldigste.

Drager man fra Flensborg til Århus, hører man også her en tilfreds røst. I Jyllandsposten for 10. maj fandtes en leder: Grænsen ved Dannevirke, der bar den kendte redaktør Hans Hansens signatur (Firkanten). Det hed i denne artikel bl. a.: »Fredstraktaten har beredt hver eneste dansk Kvinde og Mand, der virkelig føler og tænker nationalt, en næsten uventet stor Glæde. Trods al aabenlys Modstand og alle hemmelige Intriger fra Regeringen og dens Haandlangeres Side har Retfærdigheden sejret ogsaa i vort Grænse-Spørgsmaal, saavidt Retfærdigheden overhovedet kan ske Fyldest i en Sag, der er blevet i den Grad forkludret af Mænd, hvis Opgave det burde være at skaffe Danskheden dens Ret . . . Nu ved man, at der skal stemmes lige til Dannevirke. Folkets sunde Sans og nationale Bevidsthed har sejret over Partipolitiken og de tyske Sympathier. Grænsen ved Dannevirke er vor historiske og nationale Ret. Blandt alle de Krav, Europas Nationer er mødt frem med paa Konferencen i Paris, er ingen

saa velbegrunder og solidt underbygget som vort. Hvorfor skulle vi alene give Afkald paa vor soleklare Ret, blot for at tækkes Tyskerne. Vi har intet at frygte af Fremtidens Tyskland. Som England og Amerika har garanteret Frankrigs Sikkerhed, saaledes vil de Magter, der nu behersker Verden, ogsaa sikre de smaa Stater mod tyske Overfald. Ved Fredstraktaten i Versailles bliver Gifttænderne for bestandig trukket ud af Tyskland. Og hele det danske Folk vil være de sejrige Entente-Magter taknemmelig, fordi de har givet vore Landsmænd mod Syd en Mulighed for at vende tilbage til Danmark. Saa kan d'Hrr Scavenius og P. Munch og Hanssen-Nørremølle være saa overraskede de lyster. De bliver dog nødt til at erkjende, at det danske Folks sunde Sans og nationale Æresfølelse har sejret over Politiker-nes Intriger.«

Vandrer vi fra Århus til Odense, kan man her finde et eksempel på en helt anden opfattelse. Også Fyns Venstreblad benyttede sine forsider 8. og 9. maj til at redegøre for traktatudkastet, men meddelelsen om afstemningen i 3. zone havde her fået følgende overskrift: »Resultatet af en lille Chauvinist-Klikes Ulfeldtgerning i Paris,« og lederen d. 9. maj havde som overskrift: en Ulfeldt Streg. »Vi kender denne lille dansk-nationalistiske Klike,« hed det i lederen, »der har faaet gennemført denne uventede Udvidelse af Afstemningsomraadet.« Vi ved, fortsatte man, at den danske regering og rigsdag vil finde en passende form, hvorunder det vil blive meddelt fredskonferencen, at den nu proklamerede ordning strider mod det danske folks livsinteresse, og at en utvetydig tysk befolkning ikke har ret til at stemme sig inden for vore grænser og ikke vil blive modtaget her. »Kan der ikke blive Enighed om dette Standpunkt her i Landet, saa skal der blive kæmpet derom og det for Alvor.«

Lignende toner, om ikke så skarpt formuleret, lød fra lederskribenten i Politiken (9. maj). En afstemning i 3. zone er ikke forenelig med princippet om folkenes selvbestemmelsesret, thi det ligger uden for dette princip at give en tysk befolkning lejlighed til at stemme om, hvorvidt den vil høre til Danmark. I bedste tilfælde vil en afstemning i denne zone være overflødig, nemlig hvis tyskerne stemmer efter deres nationale overbevisning. Men afstemningen kan blive skæbnesvanger og kan indebære en trussel mod vort folks sikkerhed og ro, såfremt et flertal af tyskere i denne zone »følger en Parole, der alt er udstedt, og som med klar Kynisme gaar ud paa, at naar

det ikke kan undgaas, at en Del af Nordslesvig kommer til Danmark, saa bør saa mange Tyskere som muligt stemme dansk . . . Vi ville ikke i nogen Henseende have Grund til at glædes ved de Medborgere, vi paa den Maade ville faa ind i Landet.«

Mellem disse yderstandpunkter, som her er citeret, vil det ikke være vanskeligt i den bevarede avislitteratur at finde alle former for mellemstandpunkter. Hovedstadsbladet København udtalte således i sin leder for 9. maj en frygt for, at afstemningen i 3. zone skulle give den tyske agitation fornyet kraft, således at dette kunne virke skadeligt ind på danskhedens stilling i 2. zone. Hvis imidlertid ikke det oprindelige danske forslag kunne gennemføres, ville man anbefale, at man i ro bøjede sig for kendsgerningerne, således som de nu engang forelå. Nationaltidende kom i sin leder, ligeledes 9. maj, til omtrent samme konklusion og trøstede sig med, at grænsespørgsmålet hermed blev gjort op i sin helhed, hvorved man ville blive sparet for megen senere strid og unyttig modsigelse. Man noterede desuden med en vis tilfredshed, at forslaget om 3. zone var et nederlag for den danske regering, der har vist en »emsig Iver« for at sikre gennemførelsen af Clausen-linien.

De i det foregående citerede bladudtalelser om løsningen af det slesvigske spørgsmål, fremsat som kommentarer til forslaget om afstemning i 3. zone, må kun betragtes som eksempler. De ville kunne suppleres med talrige andre citater, hvor den polemiske brod mod anderledes tænkende ikke var mindre skarp og uenigheden lige så stor. Det er ligeledes vigtigt at understrege, at den konstaterede modsætning ikke pludselig dukkede op som følge af meddelelserne fra Paris, men at den var vokset frem i løbet af månederne januar til april. Det ville sprænge rammerne for nærværende fremstilling, hvis der i enkeltheder skulle forsøges en redegørelse for den offentlige debat om det sønderjyske spørgsmål, således som den havde formet sig i de forløbne måneder. Det er imidlertid vigtigt at slå fast, at det var lykkedes at vække en bred og dyb interesse i dansk offentlighed for løsningen af det sønderjyske spørgsmål. Det var blevet et problem, som man ønskede at vide noget om, og som man diskuterede med liv og lyst. Medens interessen for Sønderjylland i årene op mod verdenskrigens udbrud havde været begrænset til ret snævre kredse, blev det nu en folkebevægelse, der satte sindene i stærke svingninger. Det havde været fattigt, om løsningen af det sønderjyske spørgsmål

havde fundet sted uden større deltagelse fra dansk offentligheds side, men det blev lykkeligvis ikke tilfældet. Det kunne naturligvis ikke undgås, at der måtte gøre sig delte meninger gældende med hensyn til mål og midler ved løsningen af det sønderjyske spørgsmål, og det kunne heller ikke undgås, at det sønderjyske spørgsmål sammenkædedes med andre aktuelle indrepolitiske problemer. En beklagelig følge heraf var det imidlertid, at modstanderne af regeringens grænsepolitik i deres agitation for at vinde tilslutning til deres grænsepolitiske mål i vid udstrækning udnyttede den eksisterende uvilje mod den radikale regering, og at denne svarede igen med samme mønt. Der tilsattes hermed adskillige dråber malurt i glædens bæger.

Modstanderne mod regeringens grænsepolitik, således som den havde fået udtryk i regeringens instruks af 14. januar 1919 og i udsendelsen af H. V. Clausen og den parlamentariske delegation til Paris i marts 1919, samlede sig i to folkelige bevægelser, som det kan være vanskeligt at adskille, men som dog har det til fælles, at de hver for sig gjorde en betydelig indsats for at vinde en bred folkelig tilslutning til deres synspunkter. Deres historiske betegnelser er blevet »Dannevirke-bevægelsen« og »Flensborg-bevægelsen«.

Dannevirke-bevægelsen organiseredes og støttedes økonomisk af den gruppe af personligheder, der havde samlet sig i Sønderjydske Kreds af 1918, og denne organisation udbyggedes langsomt med optagelse af nye medlemmer². Det blev dog aldrig nogen talstærk organisation, men dens enkelte medlemmer ofrede sig stærkt for sagen. I første række koncentrerede man sig om at vinde tilslutning for sine synspunkter i den kongerigske offentlighed, og et af midlerne, man bragte i anvendelse, var organiseringen af en lang række store nationale møder i hovedstaden og ud over hele landet. En central skikkelse inden for denne propagandavirksomhed var fortsat læge Harsløf, men som hyppige talere på bevægelsens møder optrådte ligeledes dr. Holstein-Rathlou og den fremtrædede københavnske forretningsmand, admiral A. du Plessis de Richelieu. Som gæstetaler indkaldtes ligeledes den kendte sydslesvigske gårdejer P. Lassen fra Strukstrup. Man søgte ligeledes at udbygge sine kontakter med danskorienterede personer i Mellemslesvig og Sydslesvig, og man formidlede rejser for disse personer i kongeriget, for at de kunne danne sig et indtryk af de sociale og økonomiske forhold i kongeriget og formidle oplysning herom i deres hjemlige kreds. Man havde natur-

ligvis en snæver kontakt med redaktør Christiansen i Flensborg og støttede på forskellig måde den omfattende propagandavirksomhed, som han organiserede rundt omkring i de omstridte landsdele. En af de mænd, der meldte sig til tjeneste i arbejdet i Sydslesvig, var grev Bent Holstein, og som omtalt foran s. 232 ff. og 288ff. var det ham og overlæge Collin, som man udsendte til Paris for at virke for de grænsepolitiske synspunkter, som man kæmpede for i kongeriget.

Dannevirke-bevægelsens oprindelige mål var at virke for en tilbagegivelse til Danmark af området ned til Dannevirke-linien uden afstemning. Under indtryk af, at man måske ikke kunne komme uden om en afgørelse på basis af en folkeafstemning, modificerede man sit program. Man fastholdt stadig, at området ned til Dannevirke var gammel dansk folkegrund, og at dette burde tilbageleveres Danmark, men som et buk for afstemningstanken foreslog man nu, at der ad åre skulle organiseres en afstemning i det sydligste område for at give befolkningen der, såfremt den ønskede det, mulighed for at stemme sig tilbage til Tyskland. Hvem, der har undfanget denne idé, står ikke helt klart, men meget tyder på, at tanken er fremført af redaktør Christiansen omkring 1. marts 1919. Den blev godkendt af Det mellemslesvigske Udvalg, og Bent Holstein fik som påvist foran s. 292f. til opgave at præsentere den for fredskonferencen. Det blev også dette program, som Dannevirke-bevægelsen indarbejdede i den store Dannevirke-adresse, som man nu satte i cirkulation i dansk offentlighed, og som man koncentrerede sine anstrengelser om at få et så stort antal underskrifter på som muligt. Det hed i adressen:

»Nu da Afgørelsen i Grænsespørgsmaalet nærmer sig, er den Tanke rejst med stadig større Styrke, at Danmark, naar det faar Tilbud derom, bør tage imod vor fraskilte Landsdel og derefter, om den tysktalende Befolkning i Sydslesvig og Mellemslesvig fremsætter Ønsket, tilstede en distriktsvis Afstemning sydfra under lagttagelse af rimelige geografiske Hensyn.

Mellemslesvigske Udvalg mener, at dette er den mest tiltalende og retfærdige Ordning for det danske Folk og tillige fuldt ud fyldestgør Selvbestemmelsesrettens Krav . . . Vi beder i denne Forbindelse den fra sønderjydsk Side rejste Tanke taget under Overvejelse, at Danmark faar overdraget Landet til den historisk nationale Grænse, men saaledes, at der ved Afstemning gives de Distrikter, der maatte føle sig brøstholdne ved at knyttes til Danmark, Adgang til at komme

til Tyskland, naar Flertallet af de stemmeberettigede udtaler sig derfor³.

Denne adresse blev nu sat i cirkulation rundt omkring i kongeriget, og indsamlingsarbejdet organiseredes af daværende oberstløjtnant H. U. Ramsing, der på det tidspunkt var en kendt person i offentligheden på grund af sin energiske kampagne for at bevare de dansk-vestindiske øer under dansk flag. Adressen fik i løbet af kort tid et betydeligt antal underskrifter og afleveredes i begyndelsen af maj 1919 af skotøjsfabrikant Jørgen Petersen til rigsdagen. De indsamlede underskrifter i et antal af 116.485 var anbragt i en svær egetræskiste. De ankom til rigsdagen samtidig med, at forslaget om en 3. afstemningszone kom til politisk forhandling. At dette forslag ikke betød en fuldstændig opfyldelse af Dannevirke-bevægelsens ønsker er klart, men bevægelsen kunne dog tage til indtægt, at der efter forslaget skulle finde en afstemning sted i hele det område, som man ønskede at vinde tilbage til Danmark, og at dette resultat var opnået ved bevægelsens positive indsats. Stort set havde man kun grund til at være tilfreds.

Den anden folkelige bevægelse, som kort bør omtales i denne sammenhæng, er den såkaldte Flensborg-bevægelse. Også den lod afholde en række møder, dels i hovedstaden, dels ud over landet, og også den kunne glæde sig over en stærk folkelig opslutning omkring de forskellige arrangementer. For begge bevægelser gælder det, at det mange steder var vanskeligt at skaffe tilstrækkeligt store lokaler til de annoncerede møder, og ofte måtte foredragsholderne gentage deres taler. Bevægelsens centrale skikkelse var magister Vilh. la Cour, der anslog Flensborg-bevægelsens hovedtema gennem en række ledende artikler i dagbladet København 14.-21. januar 1919. De fremførte synspunkter kom ligeledes til orde i de numre af Grænsevagten, som udkom i de første måneder af året 1919. Man organiserede ligeledes en særlig komité for Flensborg og Mellemslesvig, hvis mest fremtrædende medlemmer var den i Flensborg udlærte københavnske forretningsmand A. Peschcke Kædt, oberstløjtnant Einar Rønning, overretssagfører Peter Paulsen (født i Brede ved Tønder), forlagsboghandler P. H. Fergo og professor Knud Fabricius⁴.

Flensborg-bevægelsen adskilte sig fra Dannevirke-bevægelsen ved klart at stille sig på selvbestemmelsesrettens grund. Man var sig be-

vidst, at således som de politiske magtforhold nu engang var i Danmark, ville ingen anden realistisk grænsepolitik være mulig end en afgørelse, baseret på en folkeafstemning. Man var imidlertid klar over, at regeringen og de partier, der støttede den, helst ville nøjes med det egentlige Nordslesvig og kun nødtvunget var gået med til en afstemning i Mellemslesvig og i Flensborg. Ud fra det grundsynspunkt, at det skulle være muligt, hvis alle gode kræfter samledes, at opnå en meget stærk dansk tilkendegivelse i Flensborg og Mellemslesvig, håbede man at bane vejen også for Flensborgs tilbagevenden til Danmark. Man slog endvidere i sin agitation meget stærkt på, at Flensborgs økonomiske fremtid alene kunne sikres, hvis det fulgte Nordslesvig tilbage til Danmark, og at det var en dansk statsinteresse at sikre, at Flensborg ikke blev efterladt som en hensygnende by umiddelbart syd for den kommende grænse. Bevægelsens hovedformål blev at vække dansk offentligheds interesse for Flensborg og for en positiv løsning af dette problem, således at der om fornødent kunne etableres en politisk pression på regering og rigsdag. Det var ikke uden betænkelighed, at man fulgte den agitation, som Dannevirke-bevægelsen satte i gang, og man tog klart afstand fra forslaget om en senere afstemning i det sydlige område. Man var også bekymret for, at en afstemning ned til Dannevirke-linien ville styrke den tyske agitation i Mellemslesvig og i Flensborg, og således vanskeliggøre det danske fremstød i nævnte område. Flensborg-bevægelsen bidrog i høj grad til at vække interessen for det sønderjyske spørgsmål, men også til at øge uviljen mod den hidtil førte officielle grænsepolitik og dens ledende personligheder. Da regering og rigsdag i begyndelsen af maj måned 1919 skulle tage stilling til det offentliggjorte traktatudkast, skete det i en situation, hvor de politiske partier måtte være klare over, at deres beslutninger ville blive fulgt af en stærkt engageret offentlighed, der var kritisk indstillet over for den førte grænsepolitik, og hvor kritikken ofte var ført frem i forbindelse med meget kraftige angreb på den siddende regering. Ville oppositionen, repræsenteret af Venstre og Det konservative Folkeparti, benytte denne stærke folkelige meningstilkendegivelse i deres almindelige skarpe opposition mod regeringen Zahle, eller skulle det endnu engang lykkes regeringen at holde rigsdagens partier samlet omkring den hidtil førte grænsepolitik?

2. Regering og rigsdag tager stilling

Onsdag d. 7. maj var en bitter dag for Danmarks udsending i Paris, kammerherre Bernhoft. Om eftermiddagen ringede telefonen, og Franz v. Jessen kunne meddele ham, at fredskonferencen havde vedtaget, at der skulle finde en afstemning sted helt ned til Dannevirke-linien⁵. Bernhoft tog straks ud til Franz v. Jessen, og i fællesskab gennemgik de det materiale, som redaktionen på bladet *Le Temps* havde fremskaffet. For en sikkerheds skyld kontaktede man ligeledes Laroche, som bekræftede rigtigheden af meddelelsen om den 3. afstemningszone. Bernhoft og Franz v. Jessen var lige overraskede. I mere end en måned havde de ved forskellige lejligheder haft samtaler med de implicerede deltagere i fredskonferencens forhandlinger, men ingen af dem havde fået fornemmelsen af, at »der var ugler i mosen,« som Franz v. Jessen udtrykte det. For kammerherre Bernhoft var situationen så meget mere pinlig, som han flere gange i sine indberetninger til København havde udtalt som sin faste overbevisning, at det sønderjyske spørgsmål ville blive løst i overensstemmelse med de synspunkter, som den udsendte parlamentariske delegation havde givet udtryk for. Ganske naturligt søgte de to herrer trøst i den overbevisning, at forslaget om 3. afstemningszone måtte være blevet tilføjet i sidste øjeblik. Som den foregående fremstilling har vist, beroede dette på en misforståelse.

Efter samtalen med Franz v. Jessen tog Bernhoft tilbage til legationen og underrettede samtidig H. V. Clausen, der endnu opholdt sig i Paris. Clausen er utvivlsomt blevet lige så overrasket og bestyrtet som Bernhoft, og i fællesskab redigerede de et telegram, der samme aften afgik til København⁶. Det nåede frem til København dagen efter. Telegrammet havde følgende ordlyd:

»Den overraskende Bestemmelse om Afstemning i en tredie Zone, der muligvis i den egentlige Tekst til Præliminærfreden er udvidet til at omfatte Ejdersted, maa være taget i de sidste Dage, da alle Meddelelser til forskellige Personer fra Folk, som direkte har behandlet Sagen ved Konferencen, ikke lod forudse Forandring i det tidligere vedtagne. Vi tillader os at henstille en Udtalelse fra Regering og Rigsdag om, at de staa fast paa det hidtilværende Grundlag og ikke vil godkende Indlemmelse i Danmark af Egne, som aldrig, fra den Tid Modsætningen mellem Dansk og Tysk blev bevidst, har vist

Spor af dansk Nationalfølelse. De bedes anerkende Modtagelsen af nærværende pr. Telegram.« Først d. 9. eller 10. maj modtog Bernhoft bekræftelse på, at telegrammet var modtaget⁷.

Indholdet af telegrammet af 7. maj er et tydeligt vidnesbyrd om den bestyrtelse, der havde grebet såvel gesandten som H. V. Clausen. Man nøjedes nemlig ikke blot med at indberette det skete. Man fandt det ligeledes nødvendigt at stille forslag om, hvad man burde gøre i København. Forslaget havde ganske vist form af en henstilling, men meningen var tydelig nok, og faktisk lagde de to officielle repræsentanter i Paris op til en protest fra den danske regering til fredskonferencen. For en gang skyld afventede Bernhoft ikke besked fra København om, hvad han skulle foretage sig. Han tog selv initiativet.

Som det fremgår af et nyt telegram, der 9. maj afgik til København, forsøgte Bernhoft at få en samtale med den franske udenrigsminister, for, som han meddeler, at gøre indvendinger mod den sydlige afstemningsgrænse⁸. Bernhoft synes ikke at have fået kontakt med udenrigsminister Pichon, og det har altså ikke været muligt at afgive nogen mundtlig »protest«. Derimod fik han en samtale med professor Haskins, der sandsynligvis har fundet sted 9. maj⁹. Når Bernhoft var så interesseret i at træffe disse mennesker, var hans formål et dobbelt. Dels ønskede han til vurdering af den foreliggende situation at blive klar over, hvorfor man havde truffet en afgørelse, der på et så afgørende punkt var i strid med den danske opfattelse af grænsespørgsmålet, dels anså han det for nødvendigt så hurtigt som muligt at gøre de pågældende opmærksom på den danske regerings ængstelse og uvilje mod den foreslåede udvidelse af afstemningsområdet.

På spørgsmålet om, hvad der havde bevæget den belgiske kommission til at foreslå en afstemning i den såkaldte 3. zone, udtalte professor Haskins, at man havde modtaget talrige petitioner fra Sydslesvig om adgang til at deltage i afstemningen. Man havde derfor ikke anset sig for berettiget til at udelukke denne befolkning fra afstemningen. Da gesandten udtrykte sin forundring over, at kommissionen mere havde lyttet til disse stemmer end til Danmarks officielle repræsentanter, veg Haskins uden om spørgsmålet og svarede, at Danmark, som ikke havde foreslået denne afstemning, naturligvis stod frit. Man havde imidlertid anset afstemningen for nødvendig for ikke senere at modtage bebrejdelser fra sydslesvigerne for ikke

at have givet dem adgang til selv at bestemme deres skæbne. Haskins mente også, at afstemningen i Sydslesvig ville være et væsentligt moment for den internationale kommission, når den bl. a. skulle afgøre, om Flensborg skulle med tilbage til Danmark eller ikke. Efter Bernhofts opfattelse var Haskins klar over, at man i Flensborg næppe turde vente mere end en større eller mindre minoritet til fordel for Danmark. Viste afstemningen i Sydslesvig, at f. eks. Angel stemte helt tysk, var det Haskins opfattelse, at dette rimeligvis ville bidrage til at drage Flensborg til Tyskland og vice-versa. Haskins udtalte også, at han anså det for en fordel, om Flensborg og kysten indtil Gelting bugt kom med til Danmark, men han syntes ikke at forvente, at Danmark kunne opnå mere, dvs. at der ikke kunne ventes nogen dansk majoritet i 3. zone. »Saa meget mærkeligere er Kommissionens Indstilling,« var Bernhofts personlige kommentar. Bernhoft synes også at have haft kontakt med franske medlemmer. Han oplyser ikke med hvem, og om samtalerne med disse, meddeler han blot, at argumentationen for forslaget om 3. zone var den samme som hos Haskins. Nogen nærmere oplysning om, hvornår forslaget om 3. zone var kommet frem, så gesandten sig ikke ved denne lejlighed i stand til at indberette, og han sluttede sin redegørelse om de førte samtaler med at udtale sin beklagelse af, at han havde undervurderet de sydslesvigiske udsendinges virksomhed og overvurderet betydningen af kommissionsmedlemmernes udtalelser til ham. Det er stadig fra de bedste kilder blevet sagt mig, refererede Bernhoft, at der ikke var sket væsentlige ændringer i kommissionens indstilling. I anledning af en bladmeddelelse om en 3. zone havde Bernhoft for nogen tid siden henvendt sig til et fransk medlem af kommissionen, og her fået det svar, at der kun var tale om 2 afstemningszoner og en evakueringszone. »Den Hemmelighedsfuldhed, hvormed Fredskonferencen har omgivet sit Arbejde og dens Egenraadighed har hindret en virkelig Kundskab om dens Bestemmelser«¹⁰.

Meddelelserne om samtalerne med kommissionsmedlemmerne tilgik regeringen i København i en indberetning, der er dateret Paris 10. maj, men den blev først modtaget i København d. 17. maj, altså på et tidspunkt hvor forhandlingerne mellem regering og rigsdag var afsluttet. Slutningsbemærkningerne om, at man håber på støtte hjemmefra med hensyn til de indvendinger, man allerede har fremført over for kommissionsmedlemmerne, således at de kan fremføres på

en mere officiel måde, er et vidnesbyrd om, at de to ensomme ud-sendinge i Paris har næret en vis bekymring for, at de muligvis havde povet sig for langt frem, og at de med en vis utålmodighed har afventet nærmere instruks¹¹. Deres bekymring skulle imidlertid hurtigt vise sig ubegrundet.

I løbet af torsdagen d. 8. maj fik regeringen – ligesom alle andre interesserede i Danmark – underretning om fredskonferencens forslag om den 3. afstemningszone. Inden for regeringen var der straks stemning for, at man burde anmode Bernhoft om at foretage en henvendelse til fredskonferencen, og Scavenius begyndte at redigere teksten til en instruks¹². Arbejdet hermed blev afbrudt af et berammet statsrådsmøde, under hvilket Bernhofts telegram af 7. maj blev bragt ind og gjort bekendt for både kongen og regeringen. Beslutningen om at foretage en demarche i Paris blev således ikke taget af regeringen som følge af Bernhofts henvendelse. Beslutningen var allerede taget, inden telegrammet ankom, og man var ligeledes enedes om, at rigsdagspartiernes politiske forhandlingsudvalg straks burde indkaldes, for at man kunne drøfte ordlyden af den instruks, som gesandten måtte have.

Mødet med partirepræsentanterne fandt sted fredag d. 9. maj kl. 12,15 og indledtes med en redegørelse fra udenrigsminister Scavenius om den overraskende situation, man pludselig befandt sig i, og forslag om hvorledes regeringen mente, at der burde reageres. I sit indlæg talte Scavenius om de »Intriger, som har ført til det beskæmmende Resultat,« og han udtrykte sin forbavselse over, »at private, der intet repræsenterer, har kunnet opnaa dette Resultat«¹³. Han talte endelig om den karikatur på afstemning, som nu var foreslået og afsluttede sit indlæg med at forelægge det udarbejdede udkast til instruks, hvis hovedpunkter var følgende:

Afstemningen i 3. zone strider fuldkommen mod den danske regerings og den danske rigsdags ønsker og politik. Forslaget må antages at skyldes her fra landet udgående intriger, der har vildledt konferencen. En afstemning i 3. zone vil betyde, at en befolkning vil få adgang til Danmark, der allerede ved valget i 1867 har givet vidnesbyrd om sin manglende tilknytning til Danmark. Giver denne befolkning nu udtryk for at komme til Danmark, skyldes det ønsket om at unddrage sig de vanskelige livsforhold i Tyskland og de økonomiske byrder, der ventes at komme til at hvile på Tyskland. Den

danske stat vil derfor ikke kunne anerkende denne befolkning som dansk, og dens indlemmelse i Danmark vil være uforenelig med Danmarks vitale interesser nu og i fremtiden. Det pålagdes herefter gesandten under anførelse af foranstående at rette en indtrængende anmodning til fredskonferencens præsident om, at konferencen ville tage hensyn til Danmarks ønsker om at undgå en afstemning i 3. zone¹⁴.

Under mødet, hvori deltog repræsentanter fra samtlige partier, blev der straks fra Socialdemokratiet og fra Det radikale Venstre givet tilslutning til det oplæste udkast til instruks. På partiet Venstres vegne talte Niels Neergaard. Også han kunne være enig med regeringen om, at man måtte reagere, da tavshed ville betyde, at man accepterede afstemningen i 3. zone. En sådan karakteriserede han som en ulykke. Han var dog ikke sikker på, at danske »intriger« alene havde fremkaldt forslaget om 3. zone. Også andet havde spillet ind. Det var imidlertid hans opfattelse, at man måtte spørge partierne, inden en endelig afgørelse kunne træffes. Også J. C. Christensen havde ordet, og han protesterede ligeledes mod udtrykket om »intrigerne«.

På Det konservative Folkepartis vegne fik landstingsmand Alexander Foss ordet. Ligesom Neergaard mente han, at sagen burde forelægges partierne, og heller ikke han ville godkende, at den danske agitation havde været afgørende i Paris. Han var heller ikke sikker på, at den af regeringen foreslåede protest ville gøre virkning på fredskonferencen, men han understregede, at dette var hans personlige opfattelse, og at han ikke kunne udtale sig på sin gruppes vegne.

Resultatet af forhandlingerne blev derfor, at man udsatte mødet indtil kl. 17 om eftermiddagen, og at man anmodede udenrigsministeren om at udarbejde nyt udkast til instruks, som kunne forelægges partierne.

I det udkast, som herefter forelå til behandling i partierne, havde man strøget den omdebatterede passus om »intrigerne«, og man besluttede sig til at anvende det ordvalg, som gesandten havde benyttet i sit telegram af 7. maj (se foran s. 318). Konklusionen var dog den samme som i det første udkast, idet gesandten anmodedes om med »Fastholdelse af det hidtilværende Grundlag« og »under Anførelse af foranstaaende at rette en indtrængende Anmodning til Fredskonferencens Præsident om, at Konferencen vil tage Hensyn til Danmarks Ønsker om at undgaa en Afstemning i 3. Zone«¹⁵.

Da mødet i forhandlingsudvalget genoptoges kl. 17, kunne Foss på sit partis vegne meddele, at partiets stilling var givet ved det standpunkt, som dets delegerede havde indtaget som medlem af den parlamentariske delegation, og at partiet ikke ønskede, at andre landsdele skulle optages i Danmark end sådanne, i hvilke flertallet er eller vil være danske. Man anså det imidlertid for uforeneligt med danske interesser at rette en henvendelse til fredskonferencen, der under nogen form kunne opfattes som en protest mod forslaget om en 3. afstemningszone. En sådan protest hævdede man, måtte antages at blive virkningsløs og desuden medføre fare for at blive misforstået og fremkalde mistillid. På Venstres vegne udtalte J. C. Christensen, at partiet havde drøftet sagen, og at man ønskede at udtale, at Venstre står på samme standpunkt, som er udtrykt i resolutionen af 23. oktober 1918, og som dets delegerede indtog i Paris, og at man ikke havde noget imod, at dette telegraferedes til Paris. Derimod kunne man ikke gå med til, at der telegraferedes om at tage hensyn til Danmarks ønske om at undgå en afstemning i 3. zone. Fra de to andre partirepræsentanter forelå korte tilkendegivelser om, at de kunne tiltræde regeringens forslag¹⁶.

Situationen var da den, at de to oppositionspartier gennem deres repræsentanter mere eller mindre direkte havde tilkendegivet, at de ikke kunne tiltræde regeringsforslaget om en øjeblikkelig protest fra gesandtens side over for forslaget om 3. zone. Situationen var altså en ganske anden end i det forberedende møde, og udenrigsministeren anmodede straks om, at mødet på ny måtte blive suspenderet, således at regeringen kunne få lejlighed til at tage stilling til, hvad der herefter skulle ske, efter at man havde måttet konstatere, at den hidtidige enighed i grænsespørgsmålet var blevet sprængt.

Hvor alvorlig regeringen betragtede situationen, fremgår af den kendsgerning, at man under de interne drøftelser blandt regeringens medlemmer også diskuterede, om man ikke burde træde tilbage og lade regeringen opløses¹⁷. Efter nogen debat frem og tilbage, enedes man dog om at stå fast og fastholde den grænsepolitik, som man hidtil havde været enige om. Ved at true Venstre med et offentligt folketingsmøde, hvor en eventuel uenighed måtte komme frem, håbede man på at få Venstres tilslutning til regeringens forslag om instruks til gesandten og muligvis kunne man også opnå konservativ tilslutning.

For tredje gang trådte det politiske forhandlingsudvalg sammen, og på regeringens vegne meddelte statsminister Zahle, at man havde besluttet at indbringe spørgsmålet for rigsdagen og lade den tage stilling til en instruks, der var formuleret i overensstemmelse med udenrigsministerens udtalelser¹⁸. Under debatten herom kom det til et temmelig hvast ordskifte mellem udenrigsministeren og Alexander Foss, men regeringens taktik gjorde sin virkning. Forhandlingen viste hurtigt, at Venstre ikke var særlig interesseret i at få uenigheden frem for offentligheden, og man foreslog, at spørgsmålet om formuleringen af en instruks for gesandten forelagdes i et fortroligt møde i rigsdagen. Regeringen, der af naturlige grunde var interesseret i at opnå størst mulig tilslutning til den politik, som man anså for den rette, godkendte dette forslag og gav også tilslutning til, at det berammede fortrolige møde ikke fandt sted næste dag, men berammedes til om mandagen. Til gengæld forlangte man bemyndigelse til straks at telegrafere til gesandten: Regering og rigsdag fastholder sit tidligere fastslåede standpunkt. Nærmere meddelelse vil følge. På Venstres vegne tiltrådte Neergaard dette forslag. Også Det konservative Folkeparti synes at have tiltrådt denne formulering¹⁹.

Tiden indtil afholdelsen af det fortrolige rigsdagsmøde anvendtes af regeringen til interne drøftelser af den opståede politiske situation og den konstaterede splittelse mellem partierne om løsningen af grænsespørgsmålet²⁰. Inden for regeringen var der ingen tvivl med hensyn til, hvad der burde gøres i den aktuelle situation, og der var ligeledes et fortsat ønske om, at man måtte forsøge det yderste for at få så bred en politisk tilslutning til det initiativ, som regeringen var fast besluttet på at gennemføre. Blandt de midler, som eventuelt kunne bringes i anvendelse for at nå målet, overvejede man nu også en eventuel omdannelse af regeringen, således at den siddende regering blev afløst af et samlingsministerium. Både dr. Munch og minister Stauning var bestemt modstandere heraf, idet man ikke troede på, at det ville blive lettere at tilvejebringe enighed om grænsespørgsmålet inden for en regering, hvor et eller flere oppositionspartier var repræsenteret, og tanken om et samlingsministerium faldt hermed til jorden. Endelig diskuterede man oplægget til den forestående forhandling og selve formuleringen af det resolutionsudkast, som man håbede på at kunne vinde bred politisk tilslutning til.

Rigsdagens fortrolige møde d. 12. maj 1919 var det tredje i ræk-

ken af fortrolige møder, som grænsespørgsmålet gav anledning til²¹. Det afholdtes ligesom i oktober 1918 i Fællessalen, og det åbnedes af statsminister Zahle.

I en kort indledningstale gjorde statsministeren opmærksom på, at mødet var indkaldt for at gøre et forsøg på at etablere en fælles optræden i anledning af den foreslåede 3. afstemningszone. Så vidt statsministeren kunne skønne, var der enighed mellem alle rigsdagspartier, at man skulle tilstræbe en dansk nationalstat omfattende så vidt mulig alle danske og ikke tage flere fremmede ind end tvingende nødvendigt. Det er til disse, jeg henvender mig, fortsatte statsministeren, om at gøre et forsøg på at blive enige, og ikke til de repræsentanter, der ud fra historiske synspunkter tilstræber at genvinde så meget af Slesvig som muligt, selv om befolkningen dér er af ren tysk nationalitet. Mellem dem og os er ingen mulighed for enighed, men jeg tror, sluttede statsministeren, at langt det overvejende flertal af rigsdagens medlemmer tilstræber, at der dannes en dansk nationalstat, og regeringen har derfor udarbejdet et udkast til resolution, som statsministeren håbede kunne fremme forhandlingerne.

Det resolutionsudkast, som Zahle herefter oplæste, var betydelig mere ordrigt end de tidligere af regeringen forelagte udkast. Det indledtes med en henvisning til rigsdagens resolution af 23. oktober 1918 og udtrykte derefter levende taknemmelighed over, at der i fredstraktaten var åbnet adgang for de danske slesvigere til ved en fri afstemning i overensstemmelse med rigsdagsdelegationens fremsatte ønsker i Paris at genforenes med Danmark.

Med hensyn til forslaget om afstemning i en 3. zone udtalte resolutionsudkastet, at fællesmødet følte sig overbevist om, at bestemmelsen skyldtes et ønske om at fremme Danmarks interesser, men det måtte udtale, at man stadig stod fast på den opfattelse, som var blevet forelagt fredskonferencen, og at man ikke havde ændret anskuelse med hensyn til en afstemning syd for den af delegationen anbefalede grænse. En sådan afstemning stemte ikke med Danmarks interesser, idet befolkningen i dette område aldrig havde vist spor af dansk nationalfølelse og ofte var fremtrådt direkte danskfjendtligt. »Fællesmødet ønsker derfor Regeringens og Rigsdagens Standpunkt, saaledes som det er udtrykt i Resolutionen af 23. Oktober 1918 og Delegationens Henvendelse til de associerede Magter i Paris, fastholdt«²².

Dette var altså det 3. udkast til instruks, som regeringen forelagde, og en sammenligning med de tidligere viser en tydelig tendens til at forme udtalelsen således, at den skulle være antagelig for oppositionen. Udtrykkene var ikke mere så udfordrende som oprindelig foreslået og konklusionen indskrænket til kun at foreslå en tilkendegivelse fra dansk side, at man fastholdt sine tidligere fremførte synspunkter. Det springende punkt var nu, om oppositionspartierne kunne godkende dette afdæmpede forslag til »protest«.

Der udspandt sig herefter en meget langstrakt debat, hvori udenrigsministeren var hovedtaleren for regeringens synspunkter, medens Niels Neergaard og Alexander Foss forelagde oppositionens anskuelser.

I en ret lang tale understregede Neergaard betydningen af, at Danmark også efter genforeningen med dele af Sønderjylland vedblev at være en nationalstat, og med henvisning til historien fremhævede han alle de vanskeligheder, der ville opstå for den danske stat og det danske folk, hvis større tysksindede områder indlemmedes i riget. Helt kunne man naturligvis ikke undgå, at tyske befolkningslementer kom inden for riget, men de måtte ikke være større, end at de kunne assimileres. Hvad specielt Flensborg angik, mente han, at Danmark kunne magte denne by, selv om den var overvejende tysksindet, hvis Flensborg fremtidig kom til at ligge i et helt overvejende dansk Slesvig. Situationen ville være helt anderledes, hvis Sydslesvig også kom til Danmark. Da ville Flensborg blive en tysk forpost mod nord. Neergaard understregede situationens alvor og nødvendigheden af, at man i denne situation sagde sin mening klart og tydeligt. Man kunne ikke nøjes med passivitet i en sådan situation. Der var efter hans mening enighed blandt partierne om at fastholde den principielle indstilling til løsningen af det slesvigske spørgsmål, men derimod uenighed om den taktik, der skulle føres i den øjeblikkelige situation. Venstre ville gerne støtte en udtalelse, der bekræftede den principielle opfattelse, og som klart tilkendegav for omverdenen, at man ikke havde skiftet standpunkt. Men Venstre ville modsætte sig at foregribe begivenhedernes gang og godkende en udtalelse, hvori man bandt sig til at nægte at modtage 3. zone. Man kunne heller ikke være med til at lade gesandten fremføre en protest. Skulle man søge udadtil at bevare enigheden, selv om denne enighed dækkede over ikke så lidt uenighed med hensyn til dette og hint, og dette burde

man efter Neergaards mening, da en splittelse udadtil og over for sønderjyderne ville virke uheldigt, så kunne en erklæring kun komme til at indeholde en bekræftelse af det standpunkt, som man hidtil havde været enig om, og han stillede derfor forslag om følgende resolution: »Idet den danske Rigsdag udtaler sin Glæde over Udsigten til, at den kommende Fred vil bringe Opfyldelsen af det danske Folks nationale Haab, fastholder man sin Udtalelse af 23. Oktober 1918 og sine Ønsker om Afstemningsomraadet i Sønderjylland, som er fremsat over for de Allierede og associerede Magter i Paris af Rigsdagens politiske Delegation, hvilken talte Medlemmer af alle politiske Partier.

Rigsdagen nærer fremdeles den Opfattelse, at en Afstemning paa Grundlag af disse Ønsker vil give den bedste Garanti for det danske Folks nationale Fremtid«²³.

Medens Neergaard med sine udtalelser og sit forslag til resolution var kommet regeringen et betydeligt skridt i møde, var Alexander Foss på sit partis vegne helt afvisende, idet han meddelte, at det var Det konservative Folkepartis opfattelse, at man i den nuværende situation ikke burde foretage sig noget. I sit lange indlæg til støtte for denne anskuelse søgte han at finde frem til de årsager, der havde bevæget fredskonferencen til mod de fremførte danske ønsker at indføre en bestemmelse om afstemning i en 3. sydlig zone, og han konkluderede, at når det, trods delegationens optræden, ikke var lykkedes at hindre en sådan bestemmelses optagelse i fredstraktaten, ville det ikke være muligt ved en ny henvendelse at opnå det af regeringen ønskede resultat. Det ville også efter talerens opfattelse være farligt for Danmark at nedlægge protest, da man herved ville komme til at indtage en stilling side om side med den tyske delegation. Taleren måtte derfor på sit partis vegne tage bestemt afstand fra udenrigsministerens forslag om en dansk optræden på indeværende tidspunkt mod det stillede forslag, og han erklærede, at hans parti under ingen form ville være med til en ny rigsdagsvedtagelse, som kunne lægges til grund for en aktion fra regeringens side. Rigsdagen havde ikke forandret sit standpunkt, og det måtte derfor betragtes som uheldigt at afgive nogen ny erklæring, og en sådan ville uvægerligt blive udlagt som en protest mod konferencens forslag, hvilket var uheldigt.

Selv om situationen i og for sig lå ganske klar, efter at de to

oppositionsførere havde talt, trak forhandlingen alligevel længe ud, og man fristes til at sige, at som sædvanlig oplevede man også denne gang en hidsig og temmelig personlig debat mellem udenrigsministeren og Alexander Foss. Også forsvarsministeren, dr. Munch havde ordet, mindre polemisk end Scavenius og stærkt understregende nødvendigheden af at opnå størst mulig politisk samling omkring den udtalelse, der måtte blive resultatet af de igangværende drøftelser. Over for Foss understregede dr. Munch nødvendigheden af, at rigsdagen kom med en udtalelse. Der var, hævdede Munch, inden for det konservative parti fremsat anskuelser, der var egnet til at skabe uklarhed udadtil om de ansvarlige danske myndigheders stilling til det slesvigske spørgsmål. Dr. Munch var stadig overbevist om, at der i rigsdagen var et overvejende flertal for det synspunkt, at en grænse ved Sli-Dannevirke ville være en for Danmarks fremtid ødelæggende begivenhed. I det øjeblik, hvor en afstemning til denne linie førtes frem, var det derfor nødvendigt, at man klart og utvetydigt tog standpunkt.

Efter at man havde forhandlet i flere timer, besluttede mødet på Neergaards henstilling, at man suspenderede forhandlingerne for at give det politiske forhandlingsudvalg lejlighed til at forsøge at forme en udtalelse, der kunne opnå så bred en tilslutning som muligt. I mødet i det politiske forhandlingsudvalg, der fandt sted samme eftermiddag kl. 16, vedtog man at nedsætte et snævrere redaktionsudvalg bestående af 2 repræsentanter fra hver af de 4 partier, og da mødet genoptoges en time senere, kunne det konstateres, at regeringspartierne sammen med Venstre var blevet enige, medens Det konservative Folkeparti holdt sig udenfor²⁴. Den samlede rigsdag trådte derefter på ny sammen til fællesmøde kl. 19, og i dette møde forelagde Neergaard det opnåede resultat, som havde følgende ordlyd:

»Idet den danske Rigsdag udtaler sin Glæde over Udsigten til, at den kommende Fred vil bringe Opfyldelsen af det danske Folks nationale Haab, fastholder den sin Udtalelse af 23. Okt. 1918 og de Ønsker om Afstemningsomraadet i Sønderjylland, som er fremsat overfor de allierede og associerede Magter i Paris af Rigsdagens, alle Partier omfattende, Delegation og af Repræsentanter for den danske Vælgerforening i Sønderjylland. Rigsdagen nærer fremdeles den Opfattelse, at en Afstemning paa Grundlag af disse Ønsker vil give den bedste Garanti for det danske Folks nationale Fremtid«²⁵.

Da dette udkast til resolution blev forelagt forsamlingen, anmodede den konservative folketingsmand, professor L. V. Birck, om en mindre tilføjelse, der skulle gå ud på at tydeliggøre de af den danske delegation fremsatte ønsker om afstemningsområdet udstrækning. Forslaget blev imidlertid afvist, da et sådant ændringsforslag ville kræve nye forhandlinger. Fra Det konservative Folkeparti forelå til dette møde også et udkast til resolution, som forelagdes af Alexander Foss, og havde følgende ordlyd: »Det konservative Folkeparti, der fastholder sin Tilslutning til Rigsdagens Resolution af 23. Okt. 1918 og bekræfter sin Medvirken gennem sine Delegerede i den politiske Delegations Virksomhed i Paris, maa, efter at der foreligger en Beslutning af Fredskonferencen – i Fredsforslaget – om Afstemning i den 3. Zone af Slesvig, anse det for ubetimeligt, at der i denne Anledning vedtages nogen ny Udtalelse af Rigsdagen«²⁶. Ved den derefter følgende afstemning forkastedes det konservative resolutionsforslag med 117 stemmer mod 29, medens den af Neergaard foreslåede udtalelse blev godkendt med 124 stemmer mod 30. For udtalelsen stemte samtlige medlemmer af de to regeringspartier samt partiet Venstres repræsentanter. Endelig stemte også professor Birck for denne resolution. Venstremanden, gårdejer J. S. Vanggaard og den konservative løsgænger, gårdejer Nordby afholdt sig fra at stemme.

Resultatet af det fortrølige rigsdagsmøde var ikke blevet helt, hvad regeringen ønskede. Det havde ikke været muligt at opnå den brede politiske tilslutning til en direkte politisk aktion mod forslaget om afstemningen i 3. zone. Der var dog sket en vis tilnærmelse mellem regeringspartierne og Venstre, idet sidstnævnte parti i modsætning til Det konservative Folkeparti kunne give tilslutning til, at rigsdagen afgav en højtidelig erklæring om, at man fortsat stod på den rent nationale linie i grænsespørgsmålets løsning. Der kan ikke være nogen tvivl om, at Dannevirke-bevægelsens agitation og opnåede resultater havde gjort et vist indtryk på Venstre, også på andre end gårdejer Vanggaard. Det kan i denne forbindelse nævnes, at J. C. Christensen havde ladet sig bevæge til at indbringe Dannevirke-bevægelsens adresse for folketinget. Han pointerede ganske vist, at dette ikke var ensbetydende med, at han tilsluttede sig adressens synspunkter, men det viste dog en vis imødekommenhed over for denne bevægelse, og alt tyder på, at der var andre inden for partiet, der var under påvirkning af denne agitation. Det lykkedes imidlertid Neergaard at samle partiet

om en relativ positiv stillingtagen til regeringens ønsker, og Munch giver den interessante oplysning i sit erindringsværk, at mange af Venstres repræsentanter havde benyttet søndagen til at lodde stemningen i deres respektive valgkredse, og at resultatet heraf var blevet, at partiet tilsluttede sig de Neergaardske synspunkter²⁷. Af partitaktiske grunde var man imidlertid ikke i stand til at gå fuldt og helt ind på regeringens linie, og det var også meget væsentligt for partiet, at det var dettes formulering af resolutionen, som man samledes om.

Inden for Det konservative Folkeparti var det imidlertid ikke muligt at samle flertallet om en politik, der var imødekommende over for regeringens forslag, selv i den modificerede form, den efterhånden fik. Her syntes man at have været påvirket af de af Dannevirkebevægelsen fremførte synspunkter og de muligheder for en sydlig grænselinie, som afstemningen i 3. zone åbnede. Med Birck som kilde anfører Munch, at den af Birck og Alexander Foss anførte gruppe talte 10 medlemmer, medens 17 havde givet den afvisende linie sin stemme, selv om man vel næppe kunne indrullere dem alle i det rene Dannevirke-standpunkt, »men noget hen derimod,« som Munch siger²⁸.

For regeringen var det opnåede kompromis om ikke tilfredsstillende, så dog antageligt. Man havde på ny fået en bekræftelse fra en overvejende del af rigsdagen på den hidtil førte grænsepolitik, og man havde, hvad der ikke var uvæsentligt for regeringen i den givne situation, opnået mulighed for en positiv henvendelse til fredskonferencen, og denne mulighed udnyttede man fuldt ud.

3. Danmark henvender sig på ny til fredskonferencen

Samme aften, som det fortrolige rigsdagsmøde havde fundet sted, afgik der tre telegrammer til gesandten i Paris²⁹. I det ene meddeltes det, at det fortrolige rigsdagsmøde havde vedtaget en resolution, som gennem Ritzaus Bureau var blevet publiceret og også tilsendt det franske telegrambureau Havas. Man oplyste i samme telegram, hvorledes afstemningen var forløbet.

I telegram nr. 2 meddelte udenrigsministeren, at det under diskussionen om den instruks, som gesandten havde udbedt sig, havde været udenrigsministeriets opfattelse, at man allerede nu skulle udtale

en ikke-godkendelse af indlemmelsen, medens Venstre ikke fandt det opportunt på et så tidligt tidspunkt at tage stilling til et spørgsmål, der endnu kun er en eventualitet. Højres majoritet mentes at være for en modtagelse, og da dets foreslåede resolution kunne tolkes som en eventuel godkendelse, blev den afvist af de andre partier.

I telegram nr. 3, der afsendtes en clair, indeholdtes en fuldstændig gengivelse af Neergaards tale under det fortrolige rigsdagsmøde.

I løbet af den 14. og 15. maj ankom disse telegrammer til Paris, og gesandten og H. V. Clausen fik herigennem besked om de politiske drøftelser, der havde fundet sted, og hvad resultatet var blevet³⁰. Det har utvivlsomt været dem kærkomment at erfare, at regeringen og de partier, der støttede den, havde samme opfattelse som de selv, at man straks skulle reagere på meddelelsen om den 3. zone. Man fik herved en indirekte godkendelse af de initiativer, man på egen hånd havde foretaget. På den anden side spejdede man forgæves i telegrammerne efter nye instruktioner, og da man ikke havde modtaget sådanne, besluttede man foreløbig at se tiden an. Da der stadig ikke indløb nogen besked fra København, besluttede man fredag morgen telegrafisk at anmode udenrigsministeriet om instruktion³¹. Telegrammet gik så hurtigt igennem, at der allerede samme dag (16. maj) afsendtes et telegrafisk svar fra udenrigsministeriet af følgende indhold: »Instruktionen er Rigsdagens Resolution og de Argumenter, De yderligere er i Besiddelse af med Hensyn til det danske Folks Opfattelse af, at en større tysk Befolknings Indlemmelse vilde blive en uoprettelig Ulykke for Danmark«³². Da dette telegram kom Bernhoft i hænde, havde han imidlertid allerede foretaget et nyt initiativ.

Indtil nu havde det været umuligt for Bernhoft at træffe de allierede magters udenrigsministre, og der skulle endnu gå en rum tid, inden det lykkedes. Meget tyder på, at den påtvungne passivitet har været gesandten ubehagelig, og man kan også formode, at H. V. Clausen har været lige så utålmodig og har ment, at noget måtte der ske. Man besluttede derfor, at gesandten skulle skrive et brev til fredskonferencens præsident og heri give meddelelse om de senest førte forhandlinger i København og deres resultat. Man kunne så i øvrigt benytte lejligheden til at manuducere den franske regeringspræsident i de ham sikkert aldeles ukendte sydslesvigske problemer³³.

Bernhofts officielle skrivelse til ministerpræsident Georges Clemenceau er dateret 17. maj 1919 og havde følgende indhold:

Til indledning meddelte Bernhoft, at fredskonferencens beslutning om at udvide afstemningen i Slesvig til en linie Kappel-Slesvig-Tønning havde fremkaldt en levende bevægelse i Danmark og i det danske Slesvig og havde foranlediget, at den danske rigsdag havde afholdt et fællesmøde, der var resulteret i vedtagelsen af en resolution, der bekræftede det af rigsdagen tidligere udtrykte håb, at det slesvigske spørgsmål måtte blive løst i overensstemmelse med nationalitetsprincippet. Brevet indeholdt en gengivelse af den nye resolutions ordlyd samt oplysning om, hvorledes afstemningen om resolutionen havde formet sig.

Efter at have givet denne meddelelse, føjede gesandten til: Danmarks hovedstyrke består i dets befolknings ensartethed. De to afsnit, i hvilke man havde anmodet konferencen om at foranledige en folkeafstemning, omfattede hele den del af Slesvig, som i 1867 havde stemt dansk ved de tyske valg. Skønt danskheden har tabt terræn siden 1867, består der dog endnu i det andet afsnit stærke danske sympatier, og såfremt Danmark forøges indtil en grænse, der løber langs med det andet afsnit, vil det vedblivende være et land med en ensartet befolkning.

Anderledes vil sagen stille sig, hvis grænsen bliver draget sydligere som følge af en afstemning blandt befolkningen i 3. zone. Allerede før 1864 var befolkningen her tysk og anti-dansk, og der er ikke siden modtaget udtryk for en forandring i befolkningens sindelag. Først under indtryk af Tysklands ruin som følge af den tabte krig er der fremkommet visse ønsker om at frigøre sig fra Tyskland. Til denne bevæggrund af materiel art slutter sig en genopblussen af den slesvigske eller den slesvig-holstenske partikularisme, der har vist sig så farlig for Danmark. Disse partikularister ønsker, føjede Bernhoft til, i det fremtidige Danmark at indlemme sluttede tyske mindretal, som er tilstrækkelig betydende til i Danmark at kunne opretholde en kæmpende tyskhed i håbet om således at kunne tage et forbehold med hensyn til fremtiden. Efter at have tilføjet nogle tal over den forventede tyskhed inden for et fremtidigt dansk rige med 3. zone indlemmet i Danmark, sluttede Bernhoft: »Ved at gøre Rede for den Beslutning, som blev vedtaget af Rigsdagen, udtrykte Talerne under Tingenes almindelige Tilslutning Danmarks dybe Taknemlighed over for de allierede og associerede Magter, hvis Sejr og dernæst Beslutninger paa Fredskonferencen udelukkende har muliggjort

Virkeliggørelsen af vore nationale Forhaabninger. Det er i denne Aand, som deles af hele det danske Folk, jeg har tilladt mig at forebringe de ovenstaaende Bemærkninger.«

Man kan ikke sige, at Bernhoft forhastede sig med at meddele København, at han havde foretaget denne direkte henvendelse til fredskonferencens præsident. Først den efterfølgende tirsdag (20. maj) afsendtes telegram til udenrigsministeriet, hvori dette underrettedes om det foretagne skridt, og at kopier af henvendelsen til Clemenceau var sendt »til alle Paagældende«³⁴. Bernhoft gjorde udtrykkelig gældende, at skrivelsen ikke skulle betragtes som en formel protest, men det er vanskeligt at se, at fredskonferencens præsident, såfremt han fik skrivelsen forelagt, kunne betragte den som andet end et tydeligt tilkendegivet ønske om at få afstemningen i 3. zone ophævet. At fredskonferencen også opfattede henvendelsen på denne måde vil fremgå af det følgende.

Så sent som 21. maj måtte gesandten endnu engang meddele, at han hidtil forgæves havde forsøgt at få en aftale selv om en kort samtale med udenrigsministrene Pichon og Lansing³⁵. Derimod var det lykkedes ham at mødes med en af den amerikanske fredsdelegations topmænd, nemlig ambassadør Henry White³⁶. Om denne samtale kunne gesandten først indberette, at mr. White til trods for, at han havde været til stede under timandsrådets drøftelse af det slesvigske spørgsmål, åbenbart havde tabt dette problem helt af syne og erklærede sig helt uvidende om forslaget om den 3. afstemningszone. Bernhoft kunne videre indberette, at mr. White havde udtalt sig skarpt i anledning af, at man ikke havde drøftet forslaget om 3. zone med den danske regering, og han indrømmede ligeledes i følge Bernhoft rigtigheden af de fremførte argumenter mod denne zones godkendelse. Hvad der imidlertid har mere interesse i denne samtale, var det derefter følgende ordskifte. Mr. White udtalte som sin opfattelse, at fredskonferencen ikke af egen drift kunne ændre sin beslutning, således som den havde fået udtryk i traktatudkastet. Bernhoft svarede hertil, at han formodede, at de tyske fredsdelegerede ville protestere mod afstemningen i 3. zone. Amerikaneren spurgte herefter direkte, om Bernhoft mente, om man fra dansk side ville have noget imod, at der i så fald blev gjort Tyskland den indrømmelse, at denne afstemning blev opgivet. »Dertil svarede jeg, at vi naturligvis vilde have foretrukket at opnaa Bortfald af Afstemningen i 3de Zone paa

en anden Maade, men at vi efter mit Skøn ikke kunde indvende noget imod, at den bortfaldt som en Indrømmelse til de tyske Delegerede³⁷. Mr. White lovede herefter at gøre vore betænkeligheder gældende på rette sted, og Bernhoft fremhævede til afslutning, hvor vanskelig en stilling, man satte Danmark i, hvis vi af hensyn til landets fremtid måtte modsætte os en af konferencen mod vort ønske truffet beslutning, således at vor oprigtige taknemmelighed over for den ikke kunne forblive helt ublandet.

Bernhoft fortsatte utrættet sine bestræbelser for at opnå samtaler med fredskonferencens spidser, men 27. maj måtte han på ny indberette, at alle forsøg på at få audiens hos Wilson, Lansing og Pichon stadig havde været forgæves³⁸. Derimod havde han på ny haft mulighed for diverse samtaler med medlemmer af den belgiske kommission (amerikanske, franske og engelske), og fra disse samtaler kunne han rapportere, at de afgørende hensyn ved etableringen af 3. zone havde været at skaffe en endelig dansk-tysk folkegrænse, at degagere Flensborg og at skabe mulighed for en mere praktisk grænse end den af Danmark foreslåede. Han mente ligeledes at kunne indberette, at det ikke havde været hensigten at påtvinge Danmark en stor tysk befolkning, og at kommissionen ved grænsens fastsættelse ikke var absolut bundet ved afstemningen, altså heller ikke når den var for Danmark. Gesandten måtte desuden endnu engang indberette, at det var kommissionsmedlemmernes opfattelse, at traktatens bestemmelser om 3. zone ikke kunne udtages. På ny stillede Bernhoft spørgsmålet om, hvorledes man ville stille sig, hvis de tyske befuldmægtigede protesterede mod 3. zone. Man indrømmede, at der herved indførtes et nyt moment i sagen, men man mente dog, at Danmark, som sagen havde udviklet sig, måtte rette alle sine bestræbelser på en tilfredsstillende ordning, når afstemningen havde fundet sted, og den endelige grænse skulle trækkes.

Når man betragter den meget aktive virksomhed, som i løbet af maj måned udfoldedes af den danske gesandt for at få bestemmelsen om en afstemning i 3. zone fjernet fra fredstraktaten – og anderledes kan man ikke fortolke de forskellige initiativer, han udfoldede – kan man nok have sin tvivl, om rigsdagens oppositionspartier efter de førte forhandlinger på det fortrolige rigsdagsmøde stiltiende ville have fundet sig heri. På den anden side må det erkendes, at Bernhoft handlede i fuld overensstemmelse med sin regering, når han ud-

nyttede alle muligheder for at få den omdiskuterede afstemning fjernet. Man kan nok synes, at han gik meget vidt i sine samtaler med de forskellige allierede gesandter, men han har i hvert fald følt sig fuldt ud dækket ved den anerkendelse, der til forskellig tid udtaltes over for ham³⁹. Det har nok også haft sin betydning, at magister H. V. Clausen i disse uger stadig stod ved hans side. Man kan vanskeligt tænke sig, at Clausen i denne situation har forholdt sig passiv. Snarere tværtimod. Man kan da til sidst stille sig det spørgsmål, hvad der kom ud af de mange samtaler og af henvendelsen til fredskonferencens præsident. Man lyttede nok høfligt til, hvad den danske gesandt havde at fremføre, men gjorde det noget virkeligt indtryk? Dette spørgsmål vil vi søge at besvare i et følgende afsnit.

8. afsnit: Tyskland tager stilling til traktatudkastet

1. *Fra gold protestpolitik til aktiv handling.*

Indre-tyske brydninger i perioden februar-april 1919

Gennem hele februar måned og et stykke ind i marts fortsatte protesterne at strømme ind fra alle dele af Slesvig. Bag protesterne stod politiske partier og forskellige organisationer, men også by- og flækeråd samt købstædernes magistrater. Som regel var protesten mod den af rigsregeringen godkendte sønderlemmelse af Slesvig begrundet med historiske argumenter, og ikke sjældent citerede man det gamle løfte fra Ribe om, at hertugdømmerne skulle forblive »evig udelt sammen.« I andre protestskrivelser slog man på, at de gamle slesvigske købstæder i århundreder havde været tyske kulturcentre, som ikke burde opgives, og en lige så hyppigt tilbagevendende motivering var naturligvis også, at en deling af området ville få katastrofale følger for områdets og navnlig flere af købstædernes fremtidige økonomi. Det såkaldte tyske udvalg i Slesvig med sæde i Flensborg havde været den egentlige igangsætter af proteststormen, og det holdt længe fast ved denne rent negative linie. Så sent som 11. marts 1919 vedtog det tyske udvalg på sin plenarforsamling i Flensborg en fornyet protest mod enhver afståelse af slesvig-holstensk jord, men protesten havde denne gang et tillæg, som røber en vågnende forståelse for, at tiden var ved at løbe fra de rene protester, og at tidspunktet var inde til at formulere et tysk grænseprogram, som kunne danne en modvægt mod de danske krav¹. Det hed nemlig nu i udvalgets programerklæring, at kunne rigsregeringen ikke tage sit beklagelige tilsagn om at løse det nordslesvigske spørgsmål ved en afstemning tilbage, måtte regeringen ikke fravige kravet om, at der fandt afstemning sted i hele hertugdømmet Slesvig og først to år efter fredsslutningen. For det tilfælde, at ententen gennemtvang en separat afstemning i Nordslesvig, havde man ligeledes en række krav at stille, som rigsregeringen ikke måtte sidde overhørig.

Foruden protestskrivelserne havde man endnu et middel til rådighed, når man ønskede at demonstrere sin utilfredshed med den af rigsregeringen godkendte grænsepolitik. Man kunne protestere fra

nationalforsamlingens talerstol. Til trods for, at udenrigsminister, grev Brockdorff-Rantzau klart og tydeligt i nationalforsamlingen i Weimar havde vedgået arv og gæld efter sin forgænger med hensyn til løsningen af det nordslesvigske spørgsmål, fandt slesvig-holstenske parlamentarikere det stadig nødvendigt også her at lade deres protesterende røst lyde. 20. februar afleverede gårdejer Detlef Thomsen, Vinnert, der repræsenterede Det slesvig-holstenske Landsparti, en skrivelse til forsamlingens præsident, hvori der udtryktes den skarpeste tilbagevisning af det danske krav på Nordslesvig, som han fandt både historisk, folkeligt og økonomisk fuldkomment uberegtet². Også andre delingsplaner måtte på det bestemteste afvises, og kunne dette ikke gennemføres, måtte man kræve fuld skadesløshed og selvbestemmelsesret for hele Slesvig-Holsten. Skrivelsen blev modtaget, men ikke oplæst og gav i øvrigt ingen anledning til debat.

Nogle uger senere rejstes spørgsmålet på ny i nationalforsamlingen³. Initiativet udgik fra dr. Andreas Blunck, der i den gamle rigsdag havde repræsenteret Husum-Tønder kredsen. I begyndelsen tegnede det til, at det skulle lykkes at få samtlige partirepræsentanter fra Slesvig-Holsten med til en forespørgsel til rigsregeringen, men under de videre forhandlinger om ordlyden af denne sprang socialdemokraterne fra, da de følte sig bundet af vedtagelsen på Bernkonferencen (se foran s. 216f.). Herefter trak også de demokratiske delegerede sig tilbage, bl. a. dr. Blunck. Tilbage var herefter dr. Ernst Oberfohren fra Kiel, der repræsenterede Det tysk-nationale Folkeparti, og dr. Heinrich Runkel fra Slesvig, der tilhørte Det tyske Folkeparti. I fællesskab udarbejdede de en forespørgsel til rigsregeringen, der kom til behandling 7. marts, og som havde følgende ordlyd: Hvorledes kan udenrigsministerens erklæring af 14. februar bringes i samklang med præsident Wilsons erklæring, der overhovedet ikke nævner det nordslesvigske spørgsmål og desuden klart har udtrykt, at nationale ønsker kun kan opfyldes, når ikke nye tvistigheder opstår eller gamle lever videre. Man gjorde i tilknytning hertil opmærksom på, at der i Nordslesvig levede en befolkning med et blandingsprog, og at de to hertugdømmer i mange århundreder statsretligt havde haft en selvstændig eksistens.

På regeringens vegne svarede grev Wedel følgende: Efter at rigsregeringen havde godkendt Wilsons fredsprogram, var det den magtpåliggende, at dette program også blev loyalt gennemført, og den

gik derfor ind på, at det også skulle finde anvendelse på Nordslesvig, selv om dette ikke udtrykkeligt var nævnt i præsidentens fredsprogram. Præsidenten har også over for slesvigerne, der lever i Amerika, bekræftet, at selvbestemmelsesretten også skal gælde Nordslesvig. Når Tyskland har erklæret sig rede til at løse det nordslesvigske spørgsmål på dette grundlag, har man ladet sig lede af et håb om at kunne tilvejebringe et varigt og godt og venskabeligt forhold til Danmark. Indrømmelse af afstemning betyder imidlertid ikke afståelse. Tyskland kræver, at Wilsons grundsætninger anvendes retfærdigt over for Tyskland, og at en afstemning virkelig tilkendegiver befolkningens vilje, thi man må undgå fremtidig strid og modsætning. Nordslesvig og dele af Nordslesvig må have ret til at forblive ved Tyskland, hvis de ønsker det. Modtagne efterretninger fra Paris synes at tyde på, at afstemningsformen ikke bliver retfærdig. Regeringen vil af al kraft virke for en retfærdig afstemning. Den er sig bevidst, at den ikke kan modsætte sig sejrherrenes magtsprog, men intet kan tvinge den til at anerkende magt for ret.

Svaret fra regeringen blev af dr. Oberföhrer erklæret for ikke at være fyldestgørende, og han forsøgte ved et nyt spørgsmål om, hvorledes rigsregeringen begrundede Danmarks »nationale krav« lige over for Slesvig-Holstens højere historiske ret til samhør mellem dets landsdele, at føre sin protestaktion videre, men dette blev standset af nationalforsamlingens formand med en henvisning til, at dette spørgsmål måtte betragtes som en ny forespørgsel⁴. Der var hermed sat bom for videre protestaktioner i nationalforsamlingen.

Selv om de skriftlige protestaktioner fortsatte endnu et stykke tid, dog svindende i antal, begyndte de kræfter at vinde terræn, der ikke følte sig tilfredsstillede ved de gølge protester, men som krævede samling og aktiv indsats til værn for tyske interesser i Slesvig. De nævnte kræfter havde længe forsøgt at gøre sig gældende, men havde haft meget svært ved at komme til orde og vinde indflydelse. Omkring 1. marts og i ugerne derefter vandt de mere og mere tilslutning, og man begyndte at følge deres råd.

Baggrunden herfor var naturligvis de meddelelser, der indløb fra Paris om fredskonferencens stillingtagen til de danske krav. Selv den mest hidsige protestmand måtte nu erkende, at man ikke ville kunne komme uden om en afstemning i den nordlige del af Slesvig, og man måtte desuden frygte, at den planlagte afstemning ville komme

til at foregå efter regler, som man ville have meget vanskeligt ved at godkende. Desuden kunne man iagttage, hvorledes den danske agitation satte ind i Nord- og Mellemslesvig. Man kunne naturligvis lokalt forsøge at spænde ben for afholdelse af danske møder og gribe forstyrrende ind, hvis de alligevel blev afholdt, men agitationen gik videre, og hist og her viste der sig en betydelig splittelse inden for de tyske rækker, og der sporedes ligeledes visse separatistiske bevægelser, som kunne blive skæbnesvangre.

Det var disse forhold og hele denne udvikling, der muliggjorde for folk som pastor Johs. Schmidt og landråd Böhme lidt efter lidt at vinde indflydelse inden for det tyske udvalg og skabe en bredere forståelse for en positiv og aktiv tysk optræden. I begyndelsen af februar måned havde de to herrer i Berlin forhandlet med repræsentanter for såvel indenrigs- som udenrigsministeriet⁵. De havde haft lejlighed til at fremsætte deres egne synspunkter med hensyn til, hvorledes grænsespørgsmålet skulle løses, og landråd Böhme havde orienteret de pågældende embedsmænd om sine forhandlinger med H. P. Hanssen, bl. a. om nedsættelsen af en blandet dansk-tysk kommission til at overvåge den kommende afstemning. Der blev herigenem etableret en kontakt mellem rigsregeringen og de lokale tyske kredse i Slesvig, og det er sandsynligt, at de to slesvigske udsendinge har fået tilsagn om aktiv støtte til det tyske modstød i Slesvig, som før eller senere måtte sættes i værk. Til gengæld har de lovet at forsyne rigsregeringen med en række praktiske administrative og økonomiske oplysninger, som det ville være af værdi at have til rådighed, når realitetsforhandlinger skulle i gang.

Det viste sig imidlertid at være forbundet med store vanskeligheder at overbevise det tyske udvalg om nødvendigheden af at slå ind på en mere positiv politik, men omsider lykkedes det i lighed med, hvad Vælgerforeningen for Nordslesvig for længst havde gjort, at få nedsat en række praktiske arbejdsudvalg, som påtog sig at formulere de ønsker, som fra tysk side måtte stilles, hvis en afståelse af Nordslesvig virkelig blev aktuel. I løbet af februar og marts udarbejdede disse udvalg forskellige betænkninger, som indsendtes til udenrigsministeriet. Den såkaldte kulturelle kommission udarbejdede således en betænkning om »Das Selbstbestimmungsrecht der Völker in seiner Einwirkung auf das geistige Leben in Kirche und Schule,« der bl. a. var underskrevet af pastor Schmidt. På retskommissionens vegne ud-

arbejdede landråd Böhme betænkninger om »Die wasserrechtliche Unmöglichkeit der Clausen'schen Linie« og forslag til den kommende ordning af retsforholdene⁶.

Omsider var tiden moden til også at tage fat på de ømtålelige politiske spørgsmål og forsøge på at skabe fornøden samling omkring de tyske slesvigeres krav til den forestående løsning af grænse-spørgsmålet. 18. marts afholdt det tyske udvalg på ny et plenarmøde i Flensborg, og man enedes her om nu at gøre et virkeligt fremstød for at skabe større enighed blandt de forskellige grupper⁷. Et nyt møde indkaldtes til hotel Flensburger Hof i Flensborg 3. april, og man sørgede for, at en række af de lokale politikere blev indkaldt. Under overborgmester, dr. Todsens ledelse førtes en langvarig debat på dette møde, der havde til formål at få de sidste hindringer ryddet af vejen, som hidtil havde skilt de forskellige grupper. Som resultat af mødet nedsattes et lille udvalg under landråd Bøhmes ledelse, der skulle have til opgave at samle alle i Slesvig-Holsten repræsenterede politiske partier om en fælleserklæring i grænse-spørgsmålet. I dette udvalg repræsenterede flensborgeren Carl Brandt det socialdemokratiske parti, hvis tilslutning til en fællestysk programerklæring det tyske udvalg var specielt interesseret i at erhverve.

Udsigterne til at få Socialdemokratiet med til en udtalelse, der indeholdt de betingelser, som det tyske udvalg måtte stille til den kommende afstemning, så på det tidspunkt ikke særlig lovende ud. Partiets øverste instanser inden for provinsen havde just været samlet og havde i et opråb til den slesvig-holstenske befolkning, der senere blev tiltrådt af repræsentanterne for arbejder- og soldaterrådene, bekendt sig til Bernresolutionens forslag i almindelighed. Ifølge resolutionen skulle et dansk flertal kunne stemme sig hjem til Danmark, og et flertal, der stemte for Tyskland, have ret til at forblive ved Tyskland. Om de minoriteter, der uundgåeligt måtte blive tilbage på den anden side af grænsen, hed det i resolutionen, at de skulle forblive lige store, og de skulle statsretligt sikres. Resolutionen indeholdt ingen detaljer om stemmeretsreglerne og de øvrige betingelser for afståelse til Danmark, men henvisningen til Bernresolutionen måtte dog binde det socialdemokratiske parti i Slesvig både til en afstemning i Nordslesvig og en separat afstemning i Mellemslesvig og Flensborg⁸.

Trods alle tilsyneladende vanskeligheder lykkedes det dog landråd

Böhme ved smidighed og udholdenhed i løbet af nogle uger at få de hindringer ryddet af vejen, som endnu tårnede sig op for vedtagelsen af et fællesprogram, og omsider var situationen moden til at indkalde samtlige slesvig-holstenske repræsentanter i nationalforsamlingen og i den preussiske Landesversammlung – i alt 16 repræsentanter – til et fællesmøde i Neumünster 22. april 1919⁹. Endnu på mødet kom det til kraftige sammenstød mellem partierne indbyrdes, men situationen krævede samling, og omsider enedes man om et program, som alle deltagere kunne godkende, og som man gik ind på at virke for i de respektive folkevalgte forsamlinger. Det opnåede resultat var en ikke ringe triumf for det tyske udvalg og dets ledende personer, i dette tilfælde specielt landråd Böhme. Lokal tysk enighed var omsider opnået i grænsespørgsmålet, om end sent.

Neumünstererklæringen havde ikke blot til formål at tilvejebringe enighed om grænsespørgsmålet, men også at skabe samling omkring de ønsker, der i den givne diskussion måtte fremsættes over for den preussiske regering med hensyn til løsningen af en række påtrængende opgaver i provinsen Slesvig-Holsten, herunder også økonomisk bistand. Man stillede også krav om større provinsiel selvstændighed ved ordningen af en række betydningsfulde kulturelle opgaver. Ved at få disse ønsker opfyldt håbede man at kunne tage vinden ud af forskellige separatistbevægelser sejl, som her og der havde stukket hovedet frem, og som truede med at løsne forbindelsen mellem Preussen og Slesvig-Holsten og hermed skabe en alvorlig indre tysk splittelse på et yderst kritisk tidspunkt.

Med hensyn til det nordslesvigske spørgsmåls løsning opstillede Neumünstererklæringen en række punkter, som i en vis henseende kan anses som et modstykke til den danske Åbenråsresolution¹⁰. Hovedpunkterne var følgende:

Vi betragter Slesvig-Holsten som en uløselig del af den stortyske republik. Vi anerkender Wilsons 14 punkter og understøtter rigsregeringen i dens kamp for disses gennemførelse. Skulle fredstraktaten påtvinge os en afstemning i eget land, opstiller vi følgende krav:

1) Der skal finde en kommunevis afstemning sted i hele afstemningsområdet, og alle mænd og kvinder over 20 år, inkl. alle krigsfanger, skal have stemmeret.

2) Kun sådanne kommuner kan afstås, i hvilke $\frac{2}{3}$ af de valgberetigede har stemt for afståelsen.

3) Der skal forblive lige store mindretal på begge sider af grænsen, idet man gensidig skal tage hensyn til opståede enklaver og så vidt mulig skåne økonomiske forbindelser. Også efter afstemningen skal beskyttelsen af de nationale mindretal sikres. I særdeleshed skal sprog, skole, kirke og nedarvet kultur beskyttes overalt.

4) For at sikre en uhindret gennemførelse af en virkelig fri folkeafstemning skal der for Nordslesvig nedsættes en kommission med lige mange tyske og danske medlemmer og under en svensk opmand. Enhver fremmed besættelse af landet bør undgås.

5) I overensstemmelse med Bernbeslutningerne skal afstemningen først finde sted, når efter fredens indtrædelse virkningerne af hungerblokaden er ophævet.

Dette var altså, hvad den stedlige tyske befolkning i Slesvig mente at kunne indrømme den danske befolkning, som mod sin vilje var blevet revet bort fra Danmark i 1864, og som under myndighedernes stigende tryk gennem mere end 50 år havde måttet kæmpe for at bevare sin nationale kultur. Det falder straks i øjnene, at erklæringen kun i største almindelighed talte om afstemningsrådet og ikke nærmere definerede dette. Årsagen hertil var naturligvis den store principielle uenighed, der stadig herskede inden for de forskellige tyske partier. Socialdemokratiet var gået med til en afstemning i Nord- og Mellemslesvig, men et sådant forslag var aldeles uantageligt for de andre partier. Man krævede endvidere $\frac{2}{3}$ majoritets flertal i dansk favør i de enkelte kommuner for at kunne gå med til en afståelse, og hertil var knyttet kravet om, at der burde forblive lige store minoriteter på begge sider af grænsen. De samme partier, der mere eller mindre stiltiende havde set på, at de preussiske myndigheder havde sat de snævraste grænser for udfoldelsen af dansk kulturelt liv og med fængselsstraffe og udvisninger forfulgt ledende danske personligheder, opstillede nu selv krav om en vidtgående national beskyttelse. Det bør endelig også noteres, at man ønskede en eventuel afstemning udskudt i to år af hensyn til hungerblokaden eventuelle indvirkning på stemmeafgivningen. Man var åbenbart ængstelig for, at de tyske vælgere skulle lade økonomiske hensyn overdøve den nationale samvittighed.

Set med det tyske udvalgs øjne var resultatet af forhandlingerne i Neumünster en stor opmuntring. De modsætninger mellem partierne, der hidtil havde stillet sig i vejen for en kraftig hævde af de tyske

synspunkter, synes nu overvundet, og de forskellige partier, inklusive Socialdemokratiet, havde givet tilslutning til et enigt grænseprogram. Man havde herved opnået, at Socialdemokratiet i provinsen Slesvig-Holsten gik ind for den kommunevise afstemning, og at man også tilsluttede sig kravet om $\frac{2}{3}$ majoritet, ønsker som det tyske udvalg længe havde haft på sit program. Også udvalgets forslag om etablering af en blandet dansk-tysk kommission havde vundet bifald. Det lokale socialdemokratiske parti havde herved taget et langt skridt bort fra Bern resolutionens indhold.

Medens det tyske udvalg energisk havde arbejdet på etablering af politisk borgfred i Slesvig og var nået langt på dette område, fortsatte man lige så energisk sit arbejde med udbygning af udvalgets forbindelser med de lokale kredse og med en forstærket tysk agitation i de truede områder. På et indkaldt møde i Flensborg 15. april tog dr. Todsén stærkt til orde for udsendelse af tyske agitatorer i de forskellige sogne¹¹. Fra socialdemokratisk side var man noget tilbageholdende over for dette forslag og et andet, der stilledes af kreds-skoleråd Schacht fra Åbenrå, og som gik ud på, at man skulle afholde et stort propagandamøde på Knivsbjerg. Forslaget blev godkendt, men Socialdemokratiet ønskede ikke at lade nogen partifælle tage ordet på Knivsbjerg.

Kort efter mødet i Neumünster indkaldte det preussiske statsministerium provinsens politiske repræsentanter, embedsmænd og en række fremtrædende tyske personligheder i Slesvig-Holsten til en drøftelse i Berlin. Mødet fandt sted i dagene 24. og 25. april og synes at have haft til formål at gennemdrøfte en række praktiske problemer i forbindelse med den eventuelt forestående afstemning i Nord-slesvig¹². I alt deltog 37 personer i mødet, som må betragtes som en videre udbygning af det nære samarbejde mellem de centrale og de lokale myndigheder. Om mødets forløb haves ikke mange konkrete oplysninger, men det bør noteres, at socialdemokraten Adler under forhandlingerne synes at have taget en vis afstand fra kravet om $\frac{2}{3}$ majoritet¹³. Hvis dette er rigtigt, er det et nyt vidnesbyrd om, at alliancen mellem de politiske partier i Slesvig-Holsten måske ikke var så fasttømret, som Neumünstererklæringen kunne give indtryk af.

Mødet i Berlin i april 1919 var den ydre manifestation af, at de to parter, som hidtil havde haft svært ved at råbe hinanden op, omsider havde fundet sammen, og at man var klar over, at et sam-

arbejde var nødvendigt. Et andet vidnesbyrd herom har man i den kendsgerning, at centralmyndigheden i Berlin omtrent på samme tidspunkt besluttede sig til at udnævne en særlig statskommissær for Slesvig-Holsten, hvis opgave skulle være ved siden af de sædvanlige embedsmænd at opretholde forbindelsen mellem rigsledelsen og de lokale kredse. Manden, der skulle forsøge at etablere en fælles marchretning, kom udefra, hvilket lettede hans opgave, men han var på den anden side fortrolig med de problemer, der skulle løses, og velbekendt med de følelser, der rørte sig i den slesvig-holstenske befolkning. Manden var dr. Adolf Köster.

Dr. Köster var født i Verden i 1883 som søn af en toldembedsmand, men familien stammede fra Kappel ved Slesvig. Han gik i skole i Hamborg og studerede siden i Halle, Marburg og Zürich. Han opgav en videregående akademisk uddannelse, blev journalist og tilsluttede sig det socialdemokratiske parti. Han var vidt berejst og skaffede sig efterhånden et navn som kulturkritiker og romanforfatter. På sine rejser kom han også til Danmark, og han havde studeret både Søren Kierkegaard og J. P. Jacobsens forfatterskab. Under krigen arbejdede han som journalist ved det store hovedkvarter og kom siden til rigskancelliet. Han stod rigspræsident Ebert nær og kom ligeledes i berøring med udenrigsminister, grev Brockdorff-Rantzau. 23. april udnævntes han til gesandt i Hamborg og statskommissær i Slesvig-Holsten. I sidstnævnte egenskab tog han ophold i Slesvig by. Straks efter ankomsten hertil foretog han gennem pressen en henvendelse til befolkningen, hvori det bl. a. hed:

Ved Tysklands antagelse af Wilsons 14 punkter er det nordslesvigske spørgsmål blevet rejst. Tyskland er forpligtet til at følge dette program, men det giver også Tyskland visse rettigheder. Kun ved loyalt at holde fast ved dette program, vil Tyskland kunne imødegå den chauvinistiske bølge, som nu fra Danmark går ud over Nordslesvig. Vi må bekæmpe den danske propaganda i Mellemslesvig. Kun hvad der utvivlsomt er dansk, skal blive dansk, hvad der utvivlsomt er tysk, skal forblive tysk. Det er det nye demokratiske Tysklands ønske gennem en retfærdig ordning i Nordslesvig at etablere et godt forhold til Skandinavien, men gennemtvinger man en ordning i Nordslesvig, som Tyskland ikke kan godkende, vil evig uro opstå langs nordgrænsen. Opråbet sluttede med, at Köster udtalte håbet om, at den mådeholdne retning ville vinde overtaget i Dan-

mark, og at der kunne tilvejebringes en retfærdig løsning af nordgrænsespørgsmålet, således at Nordslesvig kunne blive en levende bro mellem Tyskland og de tre skandinaviske lande.

For det begivenhedsforløb, som er genstand for behandling i nærværende fremstilling, fik udnævnelser af dr. Köster til statskommissær i Slesvig-Holsten naturligvis ingen betydning. Hans virksomhed tilhører et senere kapitel af genforeningens historie, men her er hans indsats også uomtvistelig. Hans udnævnelse betegner imidlertid afslutningen på en temmelig forvirret periode i tyskhedens historie i Slesvig, der først og fremmest var karakteriseret derved, at den lokale befolkning og de lokale myndigheder var helt ude af trit med centralledelsen i Berlin. Fuld enighed var vel endnu ikke tilvejebragt og blev det vel aldrig, men en fast kontakt og et vist praktisk samarbejde var dog etableret. Skildringen af de tyske brydninger i de forløbne måneder har først og fremmest deres betydning derved, at de viser, hvor vanskeligt det var for de toneangivende kredse i Slesvig at affinde sig med den kendsgerning, at tidspunktet var inde til at finde en løsning på det nationale problem i landsdelen. Kun nødtvunget bøjede man sig for det uundgåelige, og skulle man give indrømmelser, burde de i hvert fald være så små som muligt. Herom var det ikke vanskeligt at opnå enighed i den tyske lejr.

2. Udenrigsministerielle overvejelser i perioden februar-april 1919

Selv om rigsregeringen på et tidligt tidspunkt havde erklæret sig rede til at løse det nordslesvigske spørgsmål og ved flere lejligheder officielt havde vedstået dette løfte, er det indlysende, at man ved den praktiske gennemførelse af denne politik i nogen grad måtte tage hensyn til, hvad den slesvig-holstenske befolkning og dens politiske ledere fremsatte af ønsker og positive forslag. I første række måtte det blive udenrigsministeriets sagkyndige, Johs. Tiedje, der måtte foretage en gennemgang af det materiale, der strømmede ind til ministeriet, og foretage en vurdering af det. Hvad der skønnedes at være af værdi, kunne derefter indarbejdes i det konkrete forslag, som det var meningen, at den sagkyndige skulle udarbejde til brug for den tyske fredsdelegation. I Berlin regnede man bestemt med, at Tyskland på et eller andet tidspunkt ville blive anmodet om at sende en

fredsdelegation til Paris til mundtlig drøftelse af de af fredskonferencen udarbejdede forslag. Forinden udenrigsministeriet tog endelig stilling til, hvad der eventuelt skulle fremføres i Paris i forbindelse med det nordslesvigske spørgsmål, ønskede man imidlertid en intern drøftelse af den sagkyndiges forslag med lokale repræsentanter, og 27. februar indkaldtes telegrafisk efterfølgende personer til et møde i Berlin d. 15. marts, nemlig landråd Böhme, pastor Schmidt, kommerceråd Fuglsang og de tilforordnede i Flensborg og Slesvig, Michelsen og Adler¹⁴. Senere anmodedes ligeledes det såkaldte Beamtenbund om at sende en repræsentant.

Som oplæg til den forestående debat udarbejdede Tiedje en længere betænkning om grænsespørgsmålet, der lå færdig nogle dage før mødets afholdelse. Det var et typisk diskussionsindlæg, som ikke lagde sig fast på bestemte krav, men som i hvert fald på visse områder åbnede mulighed for forskellige løsninger¹⁵.

Tiedje gjorde indledningsvis opmærksom på, at samtlige hans forslag var baseret på den forudsætning, at det virkelig kom til en afstemning i Nordslesvig om grænsespørgsmålet. Da Danmark var den krævende part, mente Tiedje, at man med hensyn til afstemningsområdet udstrækning skulle vise sig så imødekommende som overhovedet muligt. Herved ville man også opfylde de socialdemokratiske ønsker, således som de var blevet formuleret af både tyske og danske socialdemokrater. Man ville endvidere opnå det for Tyskland gunstigst mulige resultat, og endvidere kunne man placere ansvaret for afstemningens resultat på nordslesvigerne, således at det ikke senere kunne hævdes, at man ikke i tilstrækkelig grad havde støttet tyske interesser.

Når man viste sig imødekommende med hensyn til afstemningsområdet udstrækning, måtte man til gengæld med fuld energi kræve en afstemning i kommuner. Tiedje vendte sig bestemt mod alle forslag om en en bloc afstemning, hvad enten de var fremført fra dansk eller tysk side. En en bloc afstemning i hele Slesvig ville være en uredelig tysk majorisering af de danske i området, og den foreslåede danske en bloc afstemning indtil Clausen-linien var en tilsvarende uantagelig dansk majorisering af tyskerne i Nordslesvig. Dette måtte man bekæmpe og bestemt holde på en kommunevis afstemning.

Med hensyn til den sydlige afgrænsning af afstemningsområdet foreslog Tiedje en linie, der fra vest mod øst gik nord om Listerdyb,

syd om Emmerlev, nord om Højer og Daler, nordvest om Abild, nord om Kongsbjerg, Vesterhøjst og Alslev, vest om Gravlund indtil Åbenrå kredsgrænse og derefter følgende denne indtil Flensborg fjord. De nylig afholdte kommunevalg i området retfærdiggjorde efter Tiedjes opfattelse denne linie, selv om et vist tysk tilbageslag var indtruffet siden 1912. Haderslev, Åbenrå og Sønderborg kredse måtte man prisgive, men man bevarede efter forslaget det meste af Tønder kreds og hele Flensborg landkreds. Tønder måtte efter det strålende kommunevalg ubetinget forblive i Tyskland. Mod den foreslåede Clausen-linie talte også det forhold, at den fulgte et vandløb. Dette ville uvægerligt medføre mange fremtidige stridigheder. Tiedje havde åbenbart med flid studeret Böhmes betænkning om netop dette spørgsmål.

Ønskede man at opstille en linie for at have noget at slå af på under de kommende forhandlinger, ville Tiedje foreslå, at afstemningslinien skubbedes så meget mod nord, at Åbenrå kom til at ligge uden for afstemningsområdet, og at linien derefter blev trukket i sydøstlig retning til Nybøl nor, som skulle gennemskæres, og herfra til Vemmingbund. Man ville hermed bl. a. opnå, at Flensborg fjord blev et rent tysk farvand.

Med hensyn til stemmeretsreglerne måtte man kræve de betingelser, som havde været gældende ved valgene til den tyske nationalforsamling. Hermed fik de desertører stemmeret, som også havde det i Tyskland, medens de, der ikke længere var tyske statsborgere, blev udelukket. Også de udviste og udvandrene burde nægtes stemmeret. Fra tysk side måtte man desuden forlange, at alle tyske krigsfanger blev frigivet inden afstemningen¹⁶.

Valgene måtte være hemmelige og foregå kommunevis. Afstemningstidspunktet måtte udskydes længst muligt, da tyskheden derved ville have mulighed for at arbejde sig ud af frygten for krigens økonomiske følger. Man ville også herved give tyskerne i Slesvig tid til at besinde sig på deres nationale pligt. Efter Tiedjes mening ville det lykkeligste tidspunkt for afstemningens afholdelse være september, hvor vejret endnu tillod selv fjerntboende vælgere at komme til stede, hvor en god høst ville have forbedret levnedsmiddelsituationen, og hvor høje landbrugspriser ville styrke interessen for at forblive ved Tyskland.

Man skulle endvidere kræve, at kun $\frac{2}{3}$ majoritet i en kommune

kunne berettige til genforening med Danmark. Til støtte herfor anførte Tiedje, at kun utvivlsomt danske områder burde afstås, og han gjorde ligeledes opmærksom på, at alle vigtigere kommunale beslutninger krævede kvalificeret flertal.

Først når det samlede afstemningsresultat forelå, skulle grænsen trækkes. Der skulle herunder tages hensyn til økonomiske sammenhænge, og det skulle tilstræbes, at der blev lige mange tyske nord for grænsen som danske syd for.

Såfremt modparten krævede, at tyske tropper og embedsmænd, der var belastet ved den hidtil førte altsyske politik, skulle evakueres inden afstemningen, skulle man gå ind herpå, men kun på den betingelse, at der nedsattes en kommission med lige mange danske og tyske medlemmer og under en neutral nordbo, der kunne garantere den politiske frihed. Måske kunne man anmode Sverige om at stille det fornødne gendarmeri, men der ville kun behøves en ringe styrke for at opretholde ro og orden.

De økonomiske problemer i forbindelse med den kommende grænsedragning synes i høj grad at have interesseret Tiedje, og han stillede her en række vidtgående tyske krav. Således foreslog han, at man fra tysk side forlangte, at Danmark gav erstatning for al statslig ejendom i området. Endvidere mente han, at Danmark burde overtage en forholdsmæssig andel af Tysklands freds- og krigsgæld samt den forventede krigsskadeserstatning. Som begrundelse for disse krav anførte han, at Danmark ikke havde været nogen krigsførende stat, at H. P. Hanssen i rigsdagen havde tiltrådt alle krigskreditter, og at stemningen i Nordslesvig ved krigsudbruddet påviselig havde været for Tyskland, og at det fra området udskrevne mandskab havde udmærket sig ved pligttrøskab og tapperhed. Danmark havde desuden skaffet sig en stor krigsgevinst, og når det ikke desto mindre havde gjort gæld, skyldtes det dårlig forvaltning.

Man skulle endvidere kræve erstatning af Danmark for den skade, der tilføjedes en række provinsielle institutioner og organisationer såsom kunstmuseer, landskirken etc., som for fremtiden ville miste en del indtægter fra Nordslesvig. Også en række privatøkonomiske organisationer måtte have erstatning.

Der skulle gives garantier for, at det tyske mindretal i Danmark fik fuld borgerlig ligestilling og mulighed for option skulle stå åben i 2 år. De samme rettigheder skulle garanteres det danske mindretal

i Tyskland. Det skulle endvidere kræves, at den danske stat i så vid udstrækning som muligt overtog tyske embedsmænd, dog med undtagelse af de politiske.

Tyske arbejdere skulle beholde opnåede rettigheder med hensyn til alderdoms- og invalideforsikring i tyske anstalter, indtil Danmark havde indført en social lovgivning på højde med den tyske, og Danmark skulle betale den tyske stat, hvad bevarelsen af disse rettigheder kostede.

Sammenligner man forslaget fra marts 1919 med den skitse, som Tiedje tidligere på året havde konciperet, er det tydeligt at iagttage, at han nu var langt mindre imødekommende over for de danske ønsker. I januar havde han udtalt den opfattelse, at Tyskland intet havde at frygte ved en afstemning ned til Clausen-linien og i de tilstødende distrikter mod nord, naturligvis under forudsætning af, at man gennemførte en kommunevis afstemning. Nu var Clausen-linien forladt, og afstemningsgrænsen var trukket således, at det meste af Tønder amt og hele Flensborg landkreds bevaredes syd for afstemningsområdet. Endvidere fastholdtes kravet om den kommunevis gennemførte afstemning og ønsket om $\frac{2}{3}$ majoritet for afståelse. Hertil kom de meget vidtgående krav om økonomisk erstatning og deltagelse i betaling af den tyske stats- og krigsgæld. Det er nærliggende at tro, at de meget kraftige lokale protester i høj grad har påvirket Tiedje, da han udarbejdede sit nye forslag. Også den siden nytår igangsatte stærke agitation i visse danske kredse såvel i Syd- og Mellemslesvig som i kongeriget kan have øvet indflydelse på hans ændrede holdning.

Mødet i Berlin d. 15. marts lededes af understatssekretær Kienlin, og det blev først og fremmest anvendt til at oplyse de centrale myndigheder om den aktuelle situation i Slesvig-Holsten¹⁷. De lokale repræsentanter synes at have gjort stærkt gældende, at det var nødvendigt, at rigsregeringen udtalte sig mere konkret om den grænsepolitik, man ønskede at følge, således at den stærkt opskræmte stemning i området kunne blive beroliget og tilløbene til separatistiske bevægelser blive standset i opløbet. Også Tiedje kunne efter mødet anbefale udsendelsen af en officiel tilkendegivelse. Efter at forslaget var godkendt af udenrigsministeren, udsendtes derefter 24. marts gennem Wolffs bureau en erklæring om rigsregeringens syn på det nordslesvigske spørgsmål¹⁸.

I erklæringens indledning udtrykte rigsregeringen endnu engang sin beredvillighed til loyalt og uden bagtanker at anvende princippet om folkenes selvbestemmelsesret på det nordslesvigske spørgsmål, men forudsætningen herfor måtte være en virkelig fri afstemning, hvorigennem befolkningens sande vilje kom til udtryk. Dette ville ikke ske, såfremt man fulgte den danske regerings ønske om en en bloc afstemning indtil Clausen-linien, da dette ville betyde en majorisering af de tyske dele af Nordslesvig. Da Danmark selv havde foreslået en kommunevis afstemning i Mellemslesvig, så man ingen grund til at forholde Nordslesvig den samme afstemningsmåde. Rigsregeringen ville derfor med eftertryk træde i skranken for, at den nye statsgrænse blev fastsat på grundlag af afstemningsresultaterne i kommunerne, også for så vidt Nordslesvig kom i betragtning.

Da præsident Wilson havde opstillet det princip for polakkerne, at kun områder med en ubestridelig polsk befolkning skulle indlemmes i den nye polske stat, måtte det samme princip følges i Nordslesvig. Rigsregeringen ville derfor arbejde for, at der krævedes $\frac{2}{3}$ majoritet for afståelsen af nordslesvigsk område. Dette krav var så meget mere billigt, som en række materielle forhold af forbigående art var i dansk favør. Man ville endelig kræve, at også tyske krigsfanger blev frigivet af ententen, således at de kunne deltage i afstemningen. Erklæringen sluttede med nogle udtalelser om, at rigsregeringen fuldt ud forstod de følelser, som bevægede befolkningen i Slesvig-Holsten i øjeblikket, og at rigsregeringen ærede disse følelser og følte sig forpligtet til eftertrykkeligt at træde i skranken for alle ønsker, som var forenelige med det Wilson'ske program.

Med erklæringen af 24. marts tog rigsregeringen klarere standpunkt til grænsespørgsmålet, end det hidtil havde været tilfældet. Man røbede ganske vist ikke alle sine kort, men man spillede dog enkelte ud. Man tog bestemt afstand fra en bloc afstemningen, men man sagde intet om, hvor man ville trække sydgrænsen for afstemningsområdet.

At ængstelsen og bekymringen for fremtiden var stigende inden for rigsregeringen og den tyske offentlighed i almindelighed i disse måneder er naturlig. Fra de allieredes side opretholdtes stadig med fuld styrke den såkaldte hungerblokade over for Tyskland, og det syntes at trække ud med hensyn til et udspil fra fredskonferencen. Hvad specielt det slesvigske spørgsmål angår, var man desuden vidne

til en meget stærk dansk propaganda for en afgørelse, der lagde den kommende dansk-tyske statsgrænse langt længere mod syd, end man nogen sinde kunne tænke sig at indrømme fra tysk side. Lige så lidt som den danske regering havde man mindste anelse om, hvad de allierede ville beslutte i det slesvigske spørgsmål, og de informationer, som den udsendte danske parlamentariske delegation bragte med hjem fra Paris, og som man efterhånden også fik kendskab til i Berlin, formåede ikke ganske at fjerne den herskende tyske ængstelse.

Om de bekymringer, som man i denne pinefulde ventetid gjorde sig i inderkredsen i Berlin om det slesvigske spørgsmåls løsning, kan man danne sig et indtryk ved at læse de indberetninger, som den danske minister sendte hjem til København, og hvori han refererede nogle samtaler, han havde med den tyske udenrigsminister¹⁹. I en samtale 5. april talte grev Brockdorff-Rantzau om den stærke uro, der herskede inden for de tyske partier i anledning af de fremkomne krav om en grænse ved Dannevirke, og han tilføjede, at han var begyndt at tvivle på sin politiks rigtighed, der jo var gået ud på at holde den tyske agitation inden for rimelige grænser. Grev Moltke forsøgte at berolige ham med en henvisning til, at den danske rigsdagsdelegation var kommet tilbage til Paris med det indtryk, at den danske regerings og den samlede rigsdags politik var blevet godkendt, og at man i den seneste tid i ledende venstreblade havde kunnet læse artikler, der indtog et meget mådeholdent standpunkt. Nogle uger senere opsøgte grev Moltke på ny den tyske udenrigsminister og kunne nu efter indhentet oplysning fra København give yderligere besked om den danske regerings syn på de opnåede resultater i Paris. Samtalen fandt sted 26. april, og grev Moltke mente at kunne indberette, at den tyske udenrigsminister denne gang gjorde et mere roligt indtryk, og at dette utvivlsomt var fremkaldt af de fra et tysk synspunkt gunstige indberetninger fra København, der i den seneste tid var indløbet, og som tydede på, at de meget yderliggående bestræbelser i Danmark var ved at ebbe ud. Grev Brockdorff-Rantzau tilføjede dog, at han anså det for en kortsynet dansk politik at søge afstemningen udvidet til egnene syd for Clausen-linien. Blev resultatet heraf, at Mellemslesvig og Flensborg indlemmedes i Danmark, ville der ganske utvivlsomt stadig forblive uro omkring dette spørgsmål. For at undgå dette havde han med stor styrke gjort sig til talsmand for en afståelse af det egentlige Nordslesvig.

Inden afskeden faldt samtalen på udenrigsministerens nu forestående rejse til Paris, og grev Brockdorff-Rantzau betonedede, at der var visse territoriale afståelser, som han ikke ville give sin underskrift. Dette ville sikkert medføre, at han ville komme i et vist modsætningsforhold til den øvrige regering. Hvilke afståelser, han tænkte på, røbede han dog ikke. Han var imidlertid indstillet på at gøre modforslag, hvor betingelserne syntes ham uantagelige, og det var grev Moltkes indtryk, at det var økonomiske krav, han havde i tankerne. Grev Moltkes fortolkning af udenrigsministerens udtalelser synes at have stor sandsynlighed for sig, når man erindrer indholdet af det forslag, som Tiedje præsenterede omkring midten af marts måned. Som påvist foran indeholdt det en række vidtgående økonomiske krav til Danmark i forbindelse med afståelsen af slesvigsk landområde. Grev Moltke afsluttede sin indberetning om samtalen med at udtale den overbevisning, at den tyske udenrigsminister ville gøre alt, hvad der stod i hans magt, for både at varetage de tyske interesser og for at bringe freden i stand.

3. Den tyske reaktion på traktatudkastets slesvigske bestemmelser

Som man kunne vente det, fremkaldte indholdet af det traktatudkast, som 7. maj blev overgivet den fremmødte tyske fredsdelegation, overalt i riget en storm af protester. Rigspræsident Ebert udtalte offentligt, at han ikke ville sætte sit navn under en traktat af dette indhold. 12. maj trådte den tyske nationalforsamling sammen til et møde i universitetets festsal i Berlin²⁰. Under hele forsamlingens stormende tilslutning udtalte rigskansler Scheidemann: Denne traktat er efter rigsregeringens opfattelse uantagelig. Samme opfattelse gav den preussiske ministerpræsident Hirsch udtryk for, og ordførerne for de fire store politiske partier sluttede op herom. Efter ordførerne fik repræsentanter for de områder, der truedes af afståelse, ordet. For Slesvig-Holsten talte den demokratiske repræsentant dr. Blunck²¹. Under henvisning til, at præsident Wilson kun havde proklameret selvbestemmelsesretten for de nationale krav og kun ønskede den anvendt, hvor utvivlsomt nationale krav kunne gøres gældende, afviste han forslaget om en bloc afstemningen i Nordslesvig

og forlangte denne erstattet af den kommunevise afstemning. Da denne desuden burde være fri, fortsatte han, måtte den ikke finde sted under indflydelse af hungerblokaden. Han henviste desuden til den danske regerings og H. P. Hanssens afvisning af afstemning i den foreslåede 3. zone og erklærede afsluttende, at hele det tyske Slesvig-Holsten var enige om med beslutsomhed at afvise de forelagte forslag, der også for tyskheden ville være en national ulykke. Slesvig-Holsten nærer en klippefast tro på, at det tyske folk aldrig vil prisgive den tyske befolkning i Slesvig. Udtalelsen hilstes med kraftigt bifald.

Hvad de øverste rigsmyndigheder og de politiske repræsentanter for det tyske folk her udtalte fik enstemmig tilslutning overalt i riget. Det forelagte fredsforslag var uantageligt. Det kunne man ikke underskrive. Under forhandlingerne om indgåelse af en våbenstilstand i oktober-november 1918 havde begge de krigsførende parter været enige om at lægge de Wilson'ske programpunkter til grund for den endelige fredsslutning. Det nu forelagte traktatudkast havde intet eller meget lidt lighed med Wilson-programmet, hævdede man.

Også fra Slesvig-Holsten lød de samme toner i pressen og på afholdte møder. 11. maj satte ca. 10.000 tyskere fra Slesvig-Holsten hinanden stævne på Knivsbjerg. Det var første gang efter krigen, at et tysk folkemøde afholdtes her²². Det havde til at begynde med været meningen, at samtlige partiers repræsentanter skulle have haft ordet, men socialdemokraterne trak sig i sidste øjeblik tilbage. Heller ikke provinsens embedsmænd gav møde, men der indløb et telegram fra ministerpræsident Hirsch²³.

På mødet blev holdt forskellige taler. Den tysksindede gårdmand Jes Jessen, Stoltelund havde først ordet. Gennem hans mund lød endnu engang den absolutte protest mod, at selvbestemmelsesretten anvendtes til at sønderrive gamle økonomiske og historiske bånd. Selvbestemmelsesretten burde kun bruges til at sikre de to nationaliteters ret til at anvende modersmålet i kirke, skole og retssal, hævdede han. Og han fortsatte: Vi nordslesvigske danskere og tyskere vil ikke føle os vel ved at blive adskilte fra vore øvrige slesvigske landsmænd. Når Danmark nu forsøger at udnytte den tyske nød til at bringe landet ind under sig, må man i Danmark være klar over, at de tyske nordslesvigere aldrig vil blive loyale danske undersåtter.

Jes Jessens uforsonlige tale fulgtes op af borgmester Timm fra

Rendsborg, men der kom også mindre voldsomme udtalelser frem. Således tilsagde lærer Ferdinand Hoff fra Kiel, der var mødt som repræsentant for Det demokratiske Parti, de tyske nordslesvigere, der ville komme under dansk herredømme, fædrelandets støtte, og den tidligere landråd Rogge i Tønder, der nu var leder af Det tysk-nationale Parti, tog kraftigt til orde for en fri og retfærdig afstemning uden fjendtlig besættelse.

Som afslutning på mødet indbragtes forslag om to beslutninger. Den ene var formet som en henvendelse til de øverste tyske rigsmyndigheder og til den preussiske regering. Udtalelsen gav udtryk for det ønske, at tysk land måtte forblive tysk, og at man ville afslå den forsmædelige fred og på intet punkt vige fra de slesvig-holstenske synspunkter med hensyn til afstemningen i Slesvig. Den anden beslutning var rettet til Danmark, og i denne hed det advarende til slut: Vi tyskere i hertugdømmerne er overbevist om, at en voldsfred aldrig vil bringe hverken ro eller fred i Nordgrænselandet²⁴.

Nogle få dage efter Knivbjergmødet trådte repræsentanter fra samtlige partier i Slesvig-Holsten 14. maj sammen til et fællesmøde, hvor man enedes om en udtalelse, der i skarpe vendinger tog afstand fra den voldsfred, der ville sønderrive landet og diktere slaveri, og man bekendte sig på ny til Neumünsterprogrammet²⁵.

Også statskommissær Köster henvendte sig 13. maj og 21. maj gennem pressen til den slesvig-holstenske offentlighed og tog skarp afstand fra fredsforslaget²⁶. Den løsning af det nordslesvigske spørgsmål, som udkastet indeholdt, var så uhyrlig, hævdede han, at selv den danske regering og befolkning havde taget afstand fra det. I den senere udtalelse hed det: Ententen forsøger at berøve Tyskland vigtige landområder og at så splid mellem Danmark og Tyskland. Afholdes der afstemning i Slesvig i dag, vil det ikke blive mellem dansk og tysk, men en afstemning, hvor øjeblikkets materielle interesser ligger til grund. Det vil ikke blive et nationalt, men et madspørgsmål. Bestemt vendte dr. Köster sig mod forslagene om afstemning i 3 zoner og mod en bloc afstemningen. Man måtte kræve en kommunevis afstemning, og man ville herved opnå et klart billede af den nationale stilling mellem Kongeåen og Flensborg. Man kunne herefter drage en grænse, der både tog hensyn til minoriteterne på begge sider af grænsen og til de nødvendige økonomiske og vandtekniske forhold. Man måtte endvidere fastholde kravet om $\frac{2}{3}$ majo-

ritet til udligning af de ugunstige forhold, hvorunder afstemningen fandt sted.

De her citerede udtalelser må være tilstrækkelige til at give et indtryk af tysk offentligheds umiddelbare reaktion på meddelelsen om traktatudkastets indhold. Men hvorledes greb nu de ansvarlige rigsmyndigheder sagen an? Meget tyder på, at man endnu har troet, at man skulle få en dialog i gang med sejrsmagternes repræsentanter, men det skulle hurtigt vise sig, at dette ikke var muligt. Man kunne godt fremsætte sine synspunkter, men man stod i realiteten over for et diktat.

Det første, der skete, efter at man havde modtaget traktatudkastet, var naurligvis, at de officielle translatører gik i gang med at oversætte teksten, og allerede to dage efter at udkastet var modtaget, havde udenrigsminister Brockdorff-Rantzau sit første indlæg klart. Det var formet som en skrivelse til fredskonferencens præsident, og det indeholdt en kort og klar protest.

I denne første henvendelse gjorde den tyske udenrigsminister på sin regerings vegne opmærksom på, at sejrherrene på afgørende punkter havde forladt, hvad han kaldte retsfredens grundlag. Den tyske fredsdelegation, hed det i skrivelsen, var ikke forberedt på, at de tilsagn, der udtrykkelig var givet det tyske folk og menneskeheden, ville blive gjort illusoriske på denne måde. Traktaten indeholdt krav, som intet folk kunne finde sig i, og meget var efter de tyske sagkyndiges opfattelse uopfyldeligt. Den tyske delegation ville i en række henvendelser til fredskonferencen godtgøre dette i enkeltheder, og man ville lade fredskonferencen tilflyde de tyske modbemærkninger og det tyske materiale. Brevet af 9. maj var det første i en lang række af skrivelser, på hvilke der imidlertid ikke indløb virkelige svar, og lidt efter lidt gik det op for den tyske delegation og dens leder, at der ikke ville blive lejlighed til mundtlige drøftelser. Hvad der krævedes, var et samlet tysk svar inden 29. maj.

Forinden man nåede hertil, havde den tyske udenrigsminister i en særlig henvendelse af 13. maj specielt taget stilling til det slesvigske spørgsmål²⁷. Når man betænker, hvor omfattende de problemer var, som der i disse uger skulle tages stilling til, kan man nok undre sig en smule over, at udenrigsministeren følte sig kaldet til netop at drage dette problem frem. Forklaringen er utvivlsomt den, at netop det slesvigske spørgsmål af flere grunde måtte ligge udenrigsmini-

steren på sinde. Ikke alene var han gennem sin familie knyttet til denne landsdel, men han havde jo også under sin virksomhed som tysk minister i København haft lejlighed til at beskæftige sig med problemet, og han havde, som påvist foran s. 42f., personligt lagt sig i selen for at få spørgsmålet bragt ud af verden ved direkte forhandlinger mellem Danmark og Tyskland. En vis skuffelse over, at dette ikke var lykkedes, synes at kunne spores endnu i brevet af 13. maj til fredskonferencen i Paris.

I noten af 13. maj gik den tyske udenrigsminister så vidt, at han direkte udtalte sin forundring over, at de allierede gjorde spørgsmålet om en nyordning af grænsen mellem Danmark og Tyskland til genstand for behandling, da den neutrale danske regering udmærket vidste, at den nuværende tyske regering var villig til at blive enig med Danmark om en ny med nationalitetsprincippet overensstemmende grænse. Man ville desuden ikke fra tysk side undlade at gøre opmærksom på, at det slesvigske spørgsmål ikke var optaget i de Wilson'ske punkter, men da man havde erklæret sig villig til at anerkende princippet om folkenes selvbestemmelsesret, kunne en folkeafstemning også finde sted i Slesvig. Denne tyske indrømmelse strakte sig imidlertid ikke videre end til at omfatte de områder af riget, som utvivlsomt var beboet af en befolkning af en fremmed stamme. Den tyske regering, hed det til slut, anser det for utilstedeligt, at tyske landområder gennem traktaten gøres til handel mellem den ene og den anden suverænitæt, som var de varer eller brikker i et spil – og dette i det øjemed at skaffe Tysklands modstandere en opfyldelse af deres finansielle og økonomiske krav²⁸.

Ligesom tilfældet var med de mange andre krav, som gennem traktatudkastet stilledes til Tyskland, således blev også de slesvigske forslag gjort til genstand for en omfattende behandling af alle interesserede parter. Til det formål indkaldtes der til en række møder i indenrigsministeriet i Berlin 14.-16. maj. Møderne blev ledet af overregeringsråd, dr. Lenz, og i møderne deltog foruden repræsentanter for den øverste hærledelse og en række fagministerier, professor D. Baumgarten fra Kiel, overborgmester Todsén og landsretsråd Schimmack, begge fra Flensborg samt dr. Blunck fra Det demokratiske Parti. Endvidere var naturligvis Johs. Tiedje nærværende. Som resultat af forhandlingerne fremkom en meget lang betænkning, hvori man imødegik de allieredes forslag samt gjorde udkast til tyske modfor-

slag²⁹. De vigtigste af de fremførte synspunkter var følgende:

Man udtalte til indledning et ønske om, at det slesvigske spørgsmål skulle ordnes ved direkte forhandlinger mellem Danmark og Tyskland, men inden man fremførte dette forslag for fredskonferencen, måtte udenrigsministeriet sikre sig, at Danmark ville være rede hertil med ententens tilladelse. Det forekommer unægtelig besynderligt, at dette forslag endnu engang kunne dukke op. Det kan kun tages som endnu et vidnesbyrd om, hvor stærkt man fra tysk side har klamret sig til håbet om, at netop dette spørgsmål kunne undrages behandling på fredskonferencen.

Kommissionen ønskede endvidere at understrege, at det slesvigske spørgsmål ikke var nævnt i Wilsons 14 punkter, og at anvendelsen af disse på Slesvig var en indrømmelse, man havde givet den stedlige befolkning, og ikke Danmark. Først når denne befolkning havde udtalt sig for Danmark, opstod spørgsmålet for dette land om at modtage denne befolkning, og dette måtte da ske på den betingelse, at man overtog området med alle de offentlige byrder, der på afstemningsdagen påhvilede denne befolkning.

Med udgangspunkt i den tyske folketælling af 1910 gik man derefter til angreb på traktatudkastets forslag om 3 afstemningszoner, idet man understregede, at den foreslåede zoneinddeling ikke hvilede på nationalitetsprincippet, men var en uværdig spekulation i den mere velhavende befolkningsgruppes ønsker om skatteflugt og i den fattigere befolknings ernæringsbekymringer.

Om den foreslåede 1. zone udtalte man, at den utvivlsomt havde en dansk majoritet (efter de officielle tal var der 68,7 % dansk-talende, og 29,3 % tysk- og frisisk-talende), men man undlod ikke at gøre opmærksom på, at dansk sprog ingenlunde kunne tages som kendetegn på dansk nationalitet. Der var mange tusinde tyske nordslesvigere, der havde dansk som modersmål. Man gjorde endvidere gældende, at man med forsæt ikke havde inddraget hele det danske sprogområde i 1. zone, da man ved den foreslåede en bloc afstemning ønskede at sikre så stor en dansk majoritet som muligt. Det kunne ikke andet end betragtes som en voldførelse af de tyske enklaver, der fandtes i området, først og fremmest i Højer og Tønder, men også i en række kommuner langs med nordgrænsen af Clausen-linien i Åbenrå kreds og i Flensborg landkreds. Zonegrænsen var endvidere en voldførelse af Flensborg, hvis næringsliv ville blive dødeligt ramt, når

grænsen blev trukket umiddelbart nord for byen og gennem Flensborg fjord.

I 2. zone opgjorde man det nationale forhold til 90 % tyskere og frisere og 10 % danske. Når man forlangte afstemning i dette område, var det fordi man regnede med, at afstemningen i 1. zone ville betyde en sådan økonomisk lemlæstelse, at befolkningen af rent materialistiske grunde og uden hensyn til deres nationale sindelag ville stemme for Danmark. Dette ville navnlig være tilfældet i Flensborg. Lagde man desuden grænsen langs med vandløbene, ville dette medføre store vanskeligheder ved den fremtidige vandregulering i gest- og marskområderne, og den foreslåede grænse ville gøre det umuligt, at man som nu kunne sende kvæg til opfedning i marsken. Den nye grænse ville endvidere umuliggøre gennemførelsen af det store dæmningsprojekt til Sild og i det hele taget vanskeliggøre fiskeriet og besejlingen af Listerdyb, da sejlrenden snart ville komme til at ligge på dansk, snart på tysk side. Man forudså, at alle disse forhold ville få mange landboere til at stemme for Danmark.

I 3. afstemningszone opgjorde man det nationale forhold til 99 % tyske og frisere, men knap 1 % danske. Om dette forslag ville man i øvrigt slet ikke udtale sig videre. Det måtte være nok at henvise til, at den danske regering og den mere mådeholdne del af såvel den kongerigske som den nordslesvigske danske befolkning havde vendt sig mod en afstemning her, et forslag der var en hån imod afstemningsprincippet.

Som egnede tyske modforslag anførte mødet følgende punkter:

1) Der skulle kræves en kommunevis afstemning i hele afstemningsområdet.

2) Der skulle ikke finde en afstemning sted i zoner, men der burde stemmes samme dag over hele området.

3) Som afgrænsning af området, hvor der skulle stemmes, foreslog man en linie, der fra vest til øst forløb således: syd om Rømhø, nord om Højer, syd om Møgeltønder, nord om Tønder, sydvest om Rørkær, syd om Ladelund, nord om Karlum, syd om Bramsted og Veseby, nord om Medelby, syd om Jaruplund, nord om Valsbøl og Ellund, syd om Frøslev, vest om Harreslev, Padborg og Nyhus, nord om Kruså, syd om Hønsnap og derefter ved Sønderhav ud i Flensborg fjord og med denne ud i Østersøen. Efter dette forslag ville der ikke blive nogen afstemning i Højer og Tønder, men nogle af

de mellemslesvigske sogne, der lå syd for Clausen-linien, ville blive draget med ind under afstemningen.

Hvis man ikke kunne få gennemført den foreslåede linie, havde mødet et subsidiært forslag til en sydligere linie, men man gjorde udtrykkelig opmærksom på, at dette forslag kun burde fremføres under forudsætning af, at modparten gik ind på en kommunevis afstemning i hele området, og at grænsen senere skulle trækkes således, at der forblev lige store tyske og danske mindretal på begge sider af grænsen. Det sydligere linieforslag havde følgende forløb: Mod vest skulle man følge Clausen-linien syd om Rømø ind til Sieltoft, derefter nordøst om Nykirke, nord om Nybøl og Lindholm, syd om Klægsbøl, nord om Læk, syd om Agtrup og Medelby, nord om Østerby, syd om Frøslev og derefter med Clausen-linien ud i Flensborg fjord. Fulgte man dette forslag, ville såvel Højer som Tønder blive inddraget under afstemningen foruden sognene Aventoft, Ubjerg, Humtrup, Sønderløgum, Brarup, Klægsbøl og Karlum samt hele Ladelund og Medelby sogn, men derimod ikke Flensborg, som efter tysk opfattelse var og blev en tysk by. Så man på den nationale sammensætning af disse mellemslesvigske sogne, anså man, at den danske procent ville ligge på omkring 25.

Man ofrede megen plads i betænkningen på at argumentere imod det fremsatte forslag om en en bloc afstemning, som man bestemt måtte afvise, og man understregede, at også i de nordligste distrikter var en kommunevis afstemning psykologisk nødvendig. En bloc afstemningen ville fremkalde håbløshed hos tyske vælgere og afholde dem fra at stemme. Uden en kommunevis afstemning kunne man ikke få det rette indtryk af stemningen i de enkelte distrikter. Om det just overståede valg til den tyske nationalforsamling hævdede man, at det var foregået under indtryk af panik og hungerblokade og under et stærkt dansk tryk, således at det ville være forkert at drage slutninger fra dette valgresultat. Efter mødets opfattelse burde Tønder og Højer absolut beskyttes mod en bloc afstemningen, og det samme måtte gælde nordbredden af Flensborg fjord. Også Åbenrå og Løgumkloster måtte kunne gøre krav på en kommunevis afstemning. Fra disse og fra andre tyske kommuner ville der lyde protester, hvis de indlemmedes i en bloc afstemningen. Et argument mod denne form for afstemning fandt man ligeledes i det forhold, at der også for Østpreussens vedkommende regnedes med en kommunevis af-

stemning. Hertil kom endelig, at man for at kunne forlange kompensation for det tyske mindretal, der overførtes til Danmark gennem et tilsvarende dansk mindretal i Tyskland, nødvendigvis måtte forlange kommunetallene frem.

Mødet var endvidere enig om at kræve, at afstemningen blev udsat til et tidspunkt, hvor hungerblokadenes virkninger var ophævet. Hungerblokaden bestod ikke blot i den herskende mangel på levnedsmidler, men viste sig også i den svigtende forsyning af råstoffer, såsæd, kunstgødning m. v. Alle disse mangler lagde et sjæleligt tryk på befolkningen, således at man kunne risikere, at mange tyskere ville glemme, hvad der skulle være dem helligt. Hertil måtte føjes den panikstemning, der var opstået som følge af våbenstilstanden og de forelagte fredsbetingelser. Frygten for socialisering af virksomheder og ejendom, angsten for kommende høje skatter kunne forføre de besiddende klasser til at svigte den nationale samvittighed, og manglen af de daglige fornødenheder kunne lede den fattigere befolkning i samme fristelse. Afstemningen måtte derfor udskydes.

Til de fremsatte bestemmelser om sikring af afstemningsfriheden havde mødet følgende bemærkninger. En frist på 10 dage til rømning af området var ikke gennemførlig, og der var ingen grund til at fjerne de tyske embedsmænd. Man ville i stedet foreslå, at der blev indsat en upartisk kommission, sammensat af et lige stort antal tyske og danske medlemmer under en svensk opmand, som skulle have ubegrænset ret til at overvåge den tyske administration. Man ville endvidere indstille, at de politiske embedsmænd og politimynderne midlertidigt skulle indstille deres virksomhed. Politiet måtte dog fortsat have lov til at udføre deres kommunale og tekniske opgaver. Embedsmændene burde have tilladelse til at blive i området og afgive stemme. Man ville ikke rejse indvending imod, at tropperne rømmede området, men man måtte protestere mod en fjendtlig besættelse af hensyn til den frie meningstilkendegivelse. Den politimæssige sikring af området måtte befolkningen selv kunne varetage.

Man kunne tilslutte sig afstemningsreglerne under den forudsætning, at der kun krævedes ophold i afstemningsområdet siden 5. oktober 1918 og ikke 1. januar 1900. Man gjorde i denne forbindelse opmærksom på, at de tyske beboere i Slesvig flyttede langt mere omkring end den danske befolkning. Også mange embedsmænd blev

ofte forflyttet. Bestemmelsen om ophold siden 1. januar 1900 ville være aldeles utålelig, hvis Flensborg skulle blive inddraget i afstemningsområdet, da der på grund af den kraftige udvikling i byens erhvervsliv i de senere år havde været en betydelig skiften bopæl. Man måtte også kræve, at de tysksindede krigsfanger rettidigt kom hjem, således at de kunne akklimatisere sig en smule under de nye forhold.

Når man til sin tid skulle drage den endelige grænselinie på basis af kommuneafstemningen, måtte det ske gennem en kommission, som både tyske og danske ville godkende som upartisk. Man måtte bestemt modsætte sig det fremsatte forslag om en international kommission, da det måtte anses for unaturligt, at ikke stedkendte udlændinge skulle fastlægge grænselinien. Man ville foreslå, at dette hverv blev henlagt under den kommission, som var foreslået til at overvåge den tyske administration.

Med hensyn til traktatudkastets artikel 114 havde man en lang række indvendinger. Man fandt det således rimeligt, at Danmark overtog sin del af den gæld, der hvilede på det tyske rige og på Preussen, også som følge af krigen og fredsslutningen. Man motive-rede dette krav med, at adskillelsen fra det tyske rige skete i henhold til befolkningens udtalte ønske, og at afstemningen ikke burde benyttes som middel til at støde lovligt indgåede forpligtelser fra sig. Man mindede igen om, at H. P. Hanssen i rigsdagen havde stemt for krigsbevillingerne. Overtog Danmark ikke denne forpligtelse »würde sonst in die Entschliessung über die Abstimmung ein ihr innerlich fremdes, unwürdiges Element hineingetragen werden.« Denne motivering for dette meget vidtgående tyske krav er ikke blot vanskelig at oversætte, men bør også kendes i sin originale formulering. Med hensyn til de i området værende tyske jernbaner krævede man fuld erstatning for alle anlæg og en speciel indgået aftale med Danmark herom. Samme regler skulle gælde for alle andre statsejendomme.

Man ønskede endvidere, at der i den kommende fredstraktat skulle optages særlige bestemmelser til sikring af de nationale rettigheder i alle kulturelle anliggender, samt også hvad angår retsvæsenet samt forenings- og forsamlingsfriheden. Danmark skulle tilsikre sine kommende nye undersåtter de sociale rettigheder, som de i øjeblikket havde i henhold til tysk lovgivning, og den danske stat skulle overtage forsorgen for invalider og krigsefterladte. Notarers og sagføreres rettigheder skulle respekteres foruden en lang række opregnede

love om afvanding, fiskeri, jagt og personregistre. Danmark skulle endvidere forpligtes til at overtage de i området værende embedsmænd samt påtage sig at udrede pensioner m. m.

Til slut udtalte mødet, at man forventede, at fredsdelegationen ville hidkalde Tiedje som særlig sagkyndig, hvis det skulle komme til en mundtlig forhandling. En sådan kom, som ovenfor omtalt, ikke på tale.

De tyske sagkyndige, suppleret med repræsentanter fra den stedlige befolkning, havde hermed afsluttet alle forberedende forhandlinger om det slesvigske spørgsmål og formuleret de krav, som fra tysk side burde fremføres som svar på det allierede oplæg. Stort set svarede dette sidste større tyske indlæg i det væsentlige til det forslag, som havde været behandlet i marts måned, og som i så høj grad havde fået sin form under indtryk af de synspunkter, som var blevet fremført fra lokal tysk side. Det var nu op til de diplomatiske embedsmænd, som havde fået til opgave at formulere de tyske modforslag til fredskonferencen, at tage endelig stilling og navnlig at indpasse de slesvigske ønsker i den større helhed. Man bør jo stadig erindre, at det slesvigske spørgsmål, også set med tyske øjne, kun var en enkelthed i et meget stort problemkompleks. Der blev naturligvis ikke tale om at indgive den udarbejdede betænkning i sin helhed, men man uddrog en række punkter og forslag, som man anså for de mest afgørende. Så måtte resten vente til den mundtlige drøftelse, som man tilsyneladende endnu håbede på ville finde sted, når fredskonferencen havde gjort sig bekendt med de tyske modforslag i deres helhed.

I det forslag, som den tyske fredsdelegation afleverede 29. maj 1919, var optaget følgende krav med hensyn til løsning af det slesvigske spørgsmål³⁰. I spidsen for sine forslag satte man kravet om, at de foreslåede 3 afstemningszoner blev erstattet med eet afstemningsområde, som man mod syd foreslog afgrænset i henhold til det primært fremsatte grænseforslag, altså den linie der holdt Højer og Tønder uden for afstemningszonen. Dernæst krævede man, at afstemningen skulle foregå kommunevis og på en og samme dag. Med hensyn til afstemningsdatoen foreslog man, at den skulle fastsættes efter nærmere overenskomst. Man forlangte endvidere, at det tyske embeds- og forvaltningsmaskineri skulle vedblive at fungere under afstemningen, men det skulle underordnes en upartisk kommission,

sammensat som det var foreslået fra Berlin. Kommissionen skulle have ubegrænset tilsynsret. Med hensyn til de øvrige problemer, der ville opstå i forbindelse med landafståelsen, forbeholdt man sig senere stillingtagen.

Dette var altså slutresultatet af ca. et halvt års interne tyske drøftelser af det slesvigske spørgsmål. Dr. Solfs løfte fra november 1918 om at løse det slesvigske spørgsmål på basis af en folkeafstemning var man ikke gået fra, men man forsøgte at begrænse den lovede afstemning så meget som muligt og endvidere at opnå sådanne betingelser for afstemningens tilrettelæggelse og udførelse, at resultatet kunne blive så fordelagtig for de tyske borgere i området som muligt. Med hensyn til udstrækningen af afstemningsområdet havde det efter det seneste tyske forslag fået en udformning, som dr. Solf utvivlsomt ville have godkendt, men som ikke var så vidtgående, som de tyske socialdemokrater havde indrømmet deres danske partifæller på konferencen i Bern. Her havde man tilsluttet sig Åbenråresolutionens forslag om afstemning både i Nordslesvig og Mellemslesvig med Flensborg. Da H. P. Hanssen og senere Aage Friis forhandlede med det tyske udenrigsministerium, gik de danske ønsker kun ud på en afstemning i det egentlige Nordslesvig, og dr. Solf var gået ind herpå, dog med nogen tvivl i sindet med hensyn til berettigelsen i at inddrage Tønder under afstemningen. Selv om den tyske fredsdelegation stadig fastholdt tilbuddet om en afstemning i Slesvig, bør det dog understreges, at man ved udformningen af kravet om den kommunevise afstemning nærrede et bestemt håb om at kunne opnå en endelig grænsedragning, der bevarede den sydligste del af 1. zone for Tyskland. Der var imidlertid et enkelt af de fremsatte tyske krav, som fredsdelegationen ikke optog i sin henvendelse til konferencen, og det var ønsket om, at kun de kommuner, hvor $\frac{2}{3}$ af befolkningen udtalte sig til fordel for Danmark, burde afstås. Dette krav var atter og atter blevet stillet i de lokale kredse, og Tiedje havde i alle sine forslag taget hensyn hertil. Den tyske fredsdelegation må ud fra almindelige overvejelser ikke have fundet det opportunt at fremføre dette ønske.

Med fremførelsen af de tyske modforslag kunne tæppet gå for sidste akt i det store historiske drama i Versailles.

9. afsnit: Fredskonferencen tager endelig stilling til det slesvigske spørgsmål

1. *Den belgiske kommission træder sammen på ny*

I slutningen af maj havde udenrigsminister, grev Brockdorff-Rantzau definitivt forladt Paris for i Berlin at lægge sidste hånd på det tyske svar. Dette afleveredes derefter i Paris d. 29. maj. Svaret bestod af et omfangsrigt dokument på ikke mindre end 443 sider. Fra tysk side havde man samtidig offentliggjort det fuldstændige traktatudkast såvel på tysk som på engelsk. Det var ikke sket inden for de allierede lande. Her havde man faktisk kun de officielt udarbejdede ekstrakter af udkastet til rådighed¹.

Efter at have modtaget det tyske svar, foretog konferencens generalsekretariat en fordeling af det fra Tyskland modtagne materiale, og samtlige specialkommissioner blev anmodet om at træde sammen og tage stilling til de spørgsmål, som de tidligere havde beskæftiget sig med, og som nu på ny måtte underkastes behandling som følge af de tyske modforslag. I henhold hertil sammenkaldte Tardieu den belgiske kommission til et møde d. 7. juni til en fornyet drøftelse af det slesvigske spørgsmål².

Da kommissionen trådte sammen 7. juni, havde de enkelte medlemmer i forvejen modtaget en lang række nye dokumenter i sagen. Der var først og fremmest det tyske modforslag af 29. maj, men også en række officielle danske dokumenter, bl. a. kammerherre Bernhofts henvendelse til Clemenceau af 17. maj. Endvidere forelå nu på kommissionens bord den udførlige betænkning, som H. V. Clausen straks efter sin ankomst til Paris i januar 1919 havde begyndt at udarbejde, men som ikke var blevet færdig, da Bernhoft blev kaldt til møde i timandsrådet 21. februar. Det var et omfangsrigt dokument, som imidlertid ikke på indeværende tidspunkt kunne få nogen praktisk betydning for sagens behandling³. Endelig var det også lykkedes at få etatsråd Glückstadts memorandum om den økonomiske opgørelse mellem Danmark og Tyskland i forbindelse med grænseflytningen afleveret til fredskonferencens sekretariat⁴. De

heri fremsatte synspunkter fik ingen praktisk betydning, men det modtagne dokument blev dog behandlet. Man kan ikke helt frigøre sig fra det indtryk, at de respektive sagkyndige havde været temmelig langsommelige med at få deres betænkninger fra hånden, men forklaringen er måske den, at man i realiteten anså problemerne for afgjort af konferencen, efter at den udsendte parlamentariske delegation havde haft sit møde med den belgiske kommission. En udførligere dokumentation af de danske synspunkter havde nu ikke større interesse.

Foruden det fra officiel dansk og tysk side fremlagte materiale havde kommissionen endvidere for sig de forskellige indberetninger, der var indkommet fra de allieredes diplomatiske udsendinge i København, og man var herigennem orienteret om de politiske drøftelser, der havde fundet sted i Danmark som følge af traktatudkastets forslag om afstemning i 3 zoner. Man var desuden vel underrettet om de stærke modsætninger, der stadig gjorde sig gældende i dansk offentlighed om løsningen af det slesvigske spørgsmål. Hertil kom endelig de notater, som enkelte kommissionsmedlemmer havde udfærdiget om de samtaler, som de i den forløbne tid havde haft med interesserede personer vedr. løsningen af det slesvigske spørgsmål, heriblandt først og fremmest den danske minister i Paris.

Det afgørende spørgsmål, som kommissionen skulle tage stilling til, var det fra tysk og officiel dansk side fremførte ønske om en begrænsning af traktatudkastets forslag om afstemningszonens udstrækning. Ingen syntes indstillet på, at der burde foretages ændringer i det forslag, man engang havde stillet. Da professor Haskins havde påtaget sig at redigere kommissionens svar på det tyske modforslag, var der i selve mødet d. 7. juni fuldstændig enighed om at tiltræde det svarudkast, som Haskins havde forberedt i forvejen, og nu oplæste.

I kommissionens svar anførtes til indledning, at Preussen i 1866 havde lovet befolkningen i det nordlige Slesvig, at den skulle blive afstået til Danmark, såfremt den ved en afstemning tilkendegav et ønske herom. Dette løfte var aldrig blevet opfyldt, og Danmarks regering og den slesvigske befolkning havde nu anmodet fredskonferencen om at sikre afholdelsen af en sådan afstemning. Denne sikkerhed var tilvejebragt ved den udarbejdede fredstraktat. Efter den danske regerings ønske var der endvidere truffet foranstaltning til en

rømning af området indtil Slien og Ejderen og til indsættelse af en upartisk international kommission, der skulle overvåge afstemningen og midlertidigt forvalte området. »Det har syntes rigtigt,« hed det herefter i svaret, »at udvide folkeafstemningen, udover de to nordlige zoner, hvori efter den danske regerings anmodning afstemning vil finde sted, til den øvrige del af det rømmede område, altså indtil den danske, historiske grænse Dannevirke, for at befolkningen således kan få lejlighed til i fuld frihed at udøve selvbestemmelses-retten, og for at en tydelig tilkendegivelse af dens politiske sympatier i fremtiden kan fjerne enhver årsag til agitation eller uvished. På grundlag af den folkeafstemning, der afholdes i disse tre zoner, vil den internationale kommission foreslå en klar grænselinje mellem Tyskland og Danmark, idet den ved dens fastsættelse tager de geografiske og økonomiske forhold i betragtning«⁵.

Med denne formulering havde den belgiske kommission klart tilkendegivet, at man ikke ønskede at tage hensyn hverken til de tyske eller de officielle danske ønsker om en begrænsning af afstemningsområdet. Man henstillede til fredskonferencen, at man skulle blive stående ved den engang godkendte formulering. Kammerherre Bernhofts ihærdige anstrengelser for at vinde tilslutning til den officielle danske linie havde således ikke givet resultat.

I mødet d. 7. juni rejste professor Haskins derefter et rent formelt spørgsmål, idet han foreslog, at man ombyttede artikel 111 med 110 for at undgå enhver mulighed for forveksling mellem den foreslåede internationale kommission, der skulle forvalte afstemningsområdet og lede afstemningen, med den grænsekommission, der skulle have til opgave at afstikke grænsen i marken. Da ingen i kommissionen havde indvendinger mod dette forslag, formulerede Tardieu den fornødne formelle indstilling om denne rettelse, som herefter blev tiltrådt.

Som omtalt foran s. 301 var der under den endelige redaktion af afstemningsreglerne blevet foretaget en mindre ændring af disse, som ville få til følge, at et antal børn af tyske embedsmænd, der en kortere tid havde haft deres tjenestested i afstemningsområdet, ville kunne deltage i afstemningen. Kommissionen synes ikke at have været opmærksom på dette forhold og dets konsekvenser, og man foretog sig ikke noget for at få bestemmelsen ændret og ført tilbage til den formulering, som man var enedes med den danske delegation om. Heller ikke fra dansk side synes man på indeværende tidspunkt at

være opmærksom på dette forhold, og den uheldige bestemmelse gik derfor over i den endelige traktat. Senere skulle dette spørgsmål give anledning til megen politisk strid, men da var det for sent at protestere.

I kommissionsmødet d. 7. juni tog man også de forslag, der fra dansk side var udarbejdet med hensyn til opgørelsen af det økonomiske mellemværende mellem Danmark og Tyskland, op til drøftelse. Der var i og for sig inden for kommissionen betydelig interesse for at imødekomme de fremsatte danske ønsker, men på den anden side var både formanden og den engelske og amerikanske repræsentant noget betænkelig ved at opgive nogle af de økonomiske fordele, som de allierede i øvrigt havde været enige om at påtvinge Tyskland. Man var imidlertid også klar over, at den belgiske kommission ikke havde myndighed til at tage en realitetsbeslutning om disse spørgsmål, og kommissionens indstilling kom derfor til at gå ud på, at man skulle henskyde spørgsmålets afgørelse til den særlige finansielle kommission, idet man dog anbefalede, at der i videst muligt omfang toges hensyn til de danske ønsker. Under de sideløbende forhandlinger, som kammerherre Bernhoft og etatsråd Glückstadt i de samme dage førte med fredskonferencens finansielle eksperter, blev man klar over, at det ikke ville være konferencen muligt at indrømme Danmark en særstilling. Man trak derfor 9. juni officielt sit forslag om en ændret formulering af artikel 114 tilbage, idet man dog fastholdt, at der skulle nedsættes en blandet dansk-tysk kommission under foræde af en af de allierede og associerede magter udpeget voldgiftsmand til at afgøre eventuelle divergenser med hensyn til vurderingen af tysk statsejendom i det afståede område. Heller ikke dette forslag blev godkendt af fredskonferencen⁶.

Fredskonferencens underordnede instanser havde hermed afsluttet deres arbejde med det slesvigske spørgsmål, og dette var modent til den endelige afgørelse.

2. Den endelige udformning af de slesvigske bestemmelser

Den endelige beslutning i de mange store og små spørgsmål, som var rejst ved det tyske modforslag af 29. maj og de henvendelser fra den tyske fredsdelegation, som var gået forud herfor, skulle træffes

af de såkaldte »fire store«, repræsenteret ved Clemenceau, præsident Wilson, Lloyd George og Orlando fra Italien. Efter nogle ugers ophold i England vendte Lloyd George tilbage til Paris i slutningen af maj, og fra da af mødtes de »fire store« næsten daglig og undertiden flere gange i løbet af samme dag⁷.

Traktatudkastet af 7. maj var et typisk kompromis, der dækkede over store modsætninger mellem de toneangivende magter, der var repræsenteret på fredskonferencen. Den modtagelse, udkastet havde fået i Tyskland, er omtalt foran, men også uden for Tyskland havde der rejst sig kritiske røster i anledning af de meget strenge og vidtgående fredsbetingelser, som her blev påtvunget Tyskland. Var der overhovedet mulighed for, at man kunne finde en tysk regering, der ville underskrive sådanne betingelser, og ville følgen heraf ikke blive en fortsættelse af krigen og almindelig europæisk kaos. Under indtryk af denne risiko var Lloyd George vendt tilbage til Paris, fast besluttet på i en vis udstrækning at forsøge at imødekomme de tyske indvendinger i det håb, at freden hermed kunne sikres.

Lloyd Georges ønsker om at mildne traktatens politiske og økonomiske krav til Tyskland mødte absolut modstand fra Clemenceaus side, og følgen blev en række oprivende drøftelser mellem de »fire store«. I flere uger varede denne gigantiske dyst. Under disse forhandlinger indtog præsident Wilson ofte et mellemstandpunkt. Han kunne på ingen måde følge den engelske premierminister i hans almindelige syn på fredstraktatens overdrevne hårdhed over for Tyskland, men han havde ikke noget imod at diskutere enkeltheder. Medens det viste sig helt umuligt at få Clemenceau med til ændringer i de artikler, der indeholdt hårdt tilkæmpede fordele for Frankrig – alle forsøg herpå mødtes med et kategorisk nej – lod den franske ministerpræsident sig bevæge til ikke at rejse indsigelse mod ændringer i traktaten, der ikke direkte berørte de franske interesser. Trods meget bevægede debatter nåede de »fire store« omsider gennem det omfattende materiale, der blev dem forelagt, og enigheden var på ny genoprettet.

På denne baggrund af storpolitisk højspænding må man betragte den endelige afgørelse i det slesvigske spørgsmål.

Det var om formiddagen d. 14. juni, at det slesvigske spørgsmål nåede frem til de »fire store«⁸. Sagen blev forelagt af firemandsrådets sekretær, Sir Maurice Hankey, der oplæste den belgiske kom-

missions indstilling af 7. juni, der gik ud på opretholdelse af forslaget om en afstemning også i 3. zone. Præsident Wilson tog først ordet og meddelte sine kolleger, at han fra den nylig til København ankomne amerikanske gesandt havde erfaret, at den danske regering var bekymret for en folkeafstemning i Sydslesvig, et forslag der gik ud over, hvad man havde anmodet om. Lloyd George greb straks den mulighed, som den amerikanske præsident her gav ham, for at foreslå en modifikation i traktatudkastet, og han udtalte som sin opfattelse, at teksten af 7. maj gav udseende af, at de allierede havde været mere optagne af at fratage Tyskland landområder end af at gøre en utvivlsom uret god igen. »Danskerne bønfalder os om ikke at give dem denne sydlige del af Slesvig,« tilføjede Lloyd George, idet han herefter konkluderede, at man burde slette 3. zone. Wilson sluttede sig straks til dette forslag, og Lloyd George tilføjede yderligere, at han troede, at man burde holde sig til de to zoner, som den danske regering havde krævet. Det bedste er at meddele denne afgørelse til Tardieu-kommissionen, som har til opgave at lægge sidste hånd på vort svar på de tyske modforslag. Italieneren baron Sonnino følte sig på dette tidspunkt beføjet til at udtale, at det kunne blive nødvendigt at ændre anden zones sydgrænse. »Jeg ved nemlig ikke, om man ikke med hensigt havde indbefattet enkelte utvivlsomt danske elementer i den sydligste zone.« Hvad Sonnino hermed tænkte på eller havde til hensigt har ikke kunnet oplyses. Under hele dette ordskifte havde Clemenceau forholdt sig aldeles tavs, og han gjorde intet forsøg på at ændre beslutningen. Den kamp, som Tardieu og Laroche igennem de forløbne måneder havde udkæmpet for at sikre en så sydlig afstemningsgrænse i Slesvig som mulig, blev ikke i afgørelsens stund bakket op af den franske ministerpræsident. Med sin absolutte tavshed muliggjorde han, at beslutningen i det slesvigske spørgsmål kunne tages i enighed. Med en bemærkning fra Lloyd George om, at Danmark måtte betale for de tyske statsejendomme i Slesvig i overensstemmelse med de af firemandsrådet tidligere truffne beslutninger var behandlingen af det slesvigske spørgsmål afsluttet. Den sidste og afgørende runde havde ikke taget mere end fem minutter.

Samme aften, som firemandsrådet havde truffet sin beslutning, modtog Tardieu en meddelelse fra rådets sekretær, der lød således: Rådet har besluttet at give afkald på tanken om en folkeafstemning

i den sydligste zone i Slesvig og at ændre i overensstemmelse hermed udkastet til svaret til den tyske delegation⁹.

På dette tidspunkt havde fredskonferencen allerede i enkeltheder fastlagt den videre køreplan, og i henhold til denne, var datoen 28. juni 1919 udpeget til den dag, hvor traktaten skulle underskrives. For at dette kunne nås, måtte de allieredes svar være den tyske regerings i hænde senest 16. juni. Der var derfor meget lidt tid til at bringe de endelige tekster i form og at få dem trykt. Ligesom i dagene forud for 7. maj arbejdedes der på højtryk inden for den kommission, der havde Tardieu til formand, og som havde til opgave at formulere de endelige forslag. Ligesom sidst undgik man ikke, at der indløb visse fejl og unøjagtigheder i disse vigtige dokumenter.

Det var besluttet, at Tyskland skulle modtage dels et direkte svar på sine modforslag af 29. maj, dels den endelige udformning af artiklerne i den kommende fredstraktat.

Med hensyn til svaret lagde Tardieu, hvad det slesvigske spørgsmål angår, den formulering til grund, som den belgiske kommission havde godkendt ved sit møde d. 7. juni, idet han naturligvis udelod det foran s. 366 citerede stykke »Det har syntes rigtigt . . . til agitation eller uvished« og de efterfølgende ord om folkeafstemningen »i disse tre zoner.« Derimod fastholdtes i svaret udtalelsen om den danske regerings ønske om en rømning af landområdet indtil Ejderen og Slien. Dette var i fuld overensstemmelse med firemandsrådets beslutning. Forslaget om rømningen var blevet det forelagt sammen med forslaget om afstemningen i de 3 zoner, men man havde kun dikuteret det sidste spørgsmål og truffet beslutning om dette.

Beklageligvis var man ikke opmærksom på denne detalje, da man skulle omredigere selve traktatteksten. I artikel 109, der indeholdt bestemmelserne om afstemningszonernes afgrænsning, fjernede man simpelthen 3. zone, således at 2. zones sydgrænse nu kom til at stå som afstemningsområdets sydgrænse. Umiddelbart herefter fulgte bestemmelserne om rømning, som overførtes uændret fra udkastet af 7. maj til det endelige traktatforslag. Bestemmelsen havde følgende ordlyd: Fra nærværende traktats ikrafttræden skal de tyske tropper og myndigheder rømme zonen nord for den »ovenfor fastsatte linie.« I traktatudkastet mentes hermed 3. zones sydgrænse. I den endelige traktat kom det til at betyde sydgrænsen for 2. zone. Som det er påvist foran s. 272, havde den danske delegation under sine forhand-

linger med den belgiske kommission anmodet om rømning af en landstrimmel syd for 2. zone på ca. 10 km., og på professor Haskins forslag havde den belgiske kommission senere forlagt rømningen til 3. zones sydgrænse. Det endelige resultat blev, at traktaten kun forlangte rømning af tyske tropper og embedsmænd til sydgrænsen af det indskrænkede afstemningsområde, en bestemmelse der naturligvis var i tysk favør, og som i kongeriget senere fremkaldte meget bevægede debatter. Ansvar for, at det kom til at gå således, må fuldt og helt lægges på Tardieu og hans medarbejdere, men forklaringen på, at det skete, er den ganske simple, at den endelige redaktion foregik under et meget forceret tempo.

Sent om eftermiddagen d. 16. juni 1919 overrakte freds-konferencens generalsekretær Dutasta de tyske befuldmægtigede de allieredes svar på de tyske modforslag af 29. maj samt et trykt eksemplar af traktaten i den form, den ønskedes tiltrådt. Med disse dokumenter fulgte desuden en følgeskrivelse fra Clemenceau og en konvention om den allierede militærbesættelse af venstre Rhinbred. Det meddeltes samtidig, at Tyskland fik en frist på 5 døgn til at meddele, om man tiltrådte den endelige fredstraktat. Fristen udløb lørdag d. 21. juni kl. 7 aften. De tyske befuldmægtigede forlod om aftenen d. 16. juni Versailles for omgående at vende tilbage til Berlin til den endelige afgørelse.

3. Den danske og den tyske modtagelse af fredstraktaten

Ligesom i den tidligere fase af freds-konferencens forhandlinger, havde man også denne gang omgærdet alle forhandlinger og forhandlingsresultater med den største hemmelighedsfuldhed. Alligevel begyndte rygterne at svirre, og allerede 14. juni – altså to dage før det allierede svar blev overgivet tyskerne – kunne man i danske aviser læse de første antydninger af, at man havde imødekommet den danske regerings ønske om at få afstemningen i Sydslesvig strøget. Scavenius telegraferede straks til kammerherre Bernhoft med forespørgsel, om han kunne bekræfte denne meddelelse, men endnu sent om eftermiddagen d. 15. juni måtte Bernhoft svare tilbage, at der ikke forelå nogen bekræftelse¹⁰. Først 16. juni kom det længselsfuldt ventede telegram til udenrigsministeriet i København, som kort og godt gik ud

på, at det franske udenrigsministerium bekræftede opgivelsen af 3. zone¹¹. Vi »føjte dette som et meget betydningsfuldt Resultat,« skriver Munch i sine erindringer¹². Det varede endnu nogle dage, inden den danske offentlighed blev fuldt underrettet om ændringen af fredstraktatens slesvigske bestemmelser. 18. juni fik man kendskab til den fulde ordlyd af de allieredes svar med den fejlagtige meddelelse om rømningen indtil Slien-Ejder-linien, og først lørdag morgen d. 21. juni erfarede man ordlyden af de enkelte artikler og kunne heraf se, at der ikke ville blive afstemning i 3. zone.

Samme dags formiddag indkaldte J. C. Christensen det politiske forhandlingsudvalg til et hastemøde, hvori man bl. a. udbad sig en oversigt over de forhandlinger, der gennem gesandten i Paris var ført ang. 3. zone. Herunder ønskede man også oplyst, hvilke instruktioner gesandten havde modtaget fra regeringen¹³. Udenrigsministeren svarede ved at forelægge de udvekslede telegrammer med gesandten i Paris, og han redegjorde ligeledes for Bernhofts henvendelse til Clemenceau. Også indholdet af det tyske modforslag af 29. maj blev meddelt udvalget. Der førtes i tilslutning hertil en kort debat, der imidlertid viste, at ingen af oppositionspartierne havde indvendinger at fremføre mod regeringens optræden efter den store rigsdagsdebat på det fortrolige møde d. 12. maj. Der fremkom heller ingen beklagelser over, at 3. zone var slettet. Regeringen kunne således være yderst tilfreds med mødets forløb. Der veksledes nogle bemærkninger mellem Foss, Neergaard og Munch om rømningsspørgsmålet, men heller ikke dette problem gav på indeværende tidspunkt anledning til strid. Den kom først senere.

Tilsyneladende tog den danske offentlighed i almindelighed meddelelserne fra Paris om sløjfningen af 3. zone med forholdsvis ro, og heller ikke de ændrede bestemmelser om rømning satte foreløbig sindene i større bevægelse. I Fyns Venstreblad offentliggjordes 23. juni en meget lang og velinformeret ledende artikel med overskriften: En sejr for dansk politik. Skribenten understregede, at meddelelserne fra Paris var en stor sejr for regeringen og dens udenrigsminister. De allierede var ikke blevet fornærmede, således som oppositionen havde fremstillet det, da den danske regering havde fremført sin afvisning af forslaget om en 3. afstemningszone. Man havde i stedet for lyttet til de danske argumenter og fulgt dem ved at rette i teksten. En noget anden anskuelse kom til orde i dagbladet København, der

om søndagen offentliggjorde en artikel med overskriften: Traktaten og Slesvig. Artiklen er formodentlig forfattet af Vilh. la Cour¹⁴. Der blev i artiklen gjort opmærksom på, at rømningsbestemmelserne var ændret. Magterne må på dette punkt, fortsatte skribenten, have ændret anskuelse, og han mente også at kunne meddele, at denne ændring var kommet overraskende for de politikere, der havde forhandlet i Paris. Men heller ikke København tog til orde for en direkte dansk aktion i rømningssspørgsmålet, ligesom man heller ikke højlydt beklagede, at 3. zone var strøget. Artiklen mundede ud i et krav om, at man nu samlede alle kræfter om at nå så godt et resultat som muligt i 2. zone, uanset den uheldige ændring af rømningsbestemmelsen. Der var herefter kun ét problem, som burde stå på dagsordenen, nemlig Flensborg. Alle særstandpunkter må ofres til fordel herfor, hed det til slut.

Når den kongerigske presse tog så forholdsvis roligt på de seneste meddelelser fra Paris, hænger det formodentlig også sammen med, at al interesse i disse dage var koncentreret om det afgørende spørgsmål, om Tyskland ville underskrive eller ikke. Som vi skal se nedenfor, udbrød der en ministerkrise i Tyskland, da de allieredes svar nåede frem, og indholdet var blevet studeret, og i flere dage var det umuligt at spå om udfaldet af den indre tyske kamp, som udspandt sig om underskrift eller nægtelse af traktaten.

Da blæste det pludselig op til en indrepolitisk storm i kongeriget, som i sit videre forløb også medførte en bitter strid om hele rømningsproblemet. 24. juni fik rigsdagen og dansk offentlighed pludselig at vide, at regeringen havde fået kongens tilslutning til, at H. P. Hanssen udnævntes til minister uden portefølje. Meddelelsen kom aldeles uventet og fremkaldte bitre kommentarer i oppositionspresen. Der skal ikke på dette sted gås ind på baggrunden for denne udnævnelse, men den medvirkede til, at det politiske forhandlingsudvalg på ny trådte sammen til et møde lørdag d. 28. juni for at behandle 4 punkter, der var stillet af Det konservative Folkeparti¹⁵. Under punkt 1 rettede partiet en opfordring til ministeriet om at virke for, at de oprindelige evakueringsbestemmelser for 3. zone måtte blive bragt til udførelse. Under punkt 2 udbad man sig oplysning om, med hvilken hjemmel den danske gesandt i Paris havde udtalt, at Danmark ville nægte at modtage 3. zone, selv om denne stemte dansk. Som punkt 3 spurgte man, hvad ministeriet har foretaget eller

ville foretage, såfremt svaret på punkt 2 måtte blive, at gesandten ingen hjemmel havde, og endelig ønskede man som punkt 4 at få at vide, hvorledes det var gået til med den seneste ministerudnævnelse.

De 4 spørgsmål gav anledning til en langvarig og bitter politisk debat, som ikke skal refereres i denne sammenhæng, og som havde til følge, at Det konservative Folkeparti trak sine medlemmer ud af det politiske forhandlingsudvalg, som hermed var sprængt¹⁶. På et tidspunkt, hvor såvel 3. zones skæbne som hele rømningsspørgsmålet var afgjort af fredskonferencen, men måske netop også derfor, kunne de to kongerigske oppositionspartier gå til angreb på regeringen. Som forum anvendte man dels det i april 1919 nedsatte såkaldte »Rigsdagspartiernes sønderjyske Udvalg« dels selve folketingsalen, og angrebene fulgtes kraftigt op i oppositionspressen. Det ligger uden for denne fremstillings rammer at redegøre for forløbet af dette meget bitre politiske opgør.

Det vil imidlertid være nødvendigt endnu en gang at gå en smule tilbage i tiden og se på, hvorledes Dannevirke-bevægelsen modtog meddelelsen om, at forslaget om en 3. afstemningszone var slettet. Som man kunne vente det, gav efterretningen anledning til sorg og bestyrtelse. Som repræsentant for den kongerigske del af Dannevirke-bevægelsen kan man f. eks. tage admiral A. de Richelieu, som i en kronik i Nationaltidende for 26. juni udtalte sin dybe beklagelse af, at regeringen havde fået sin vilje med hensyn til 3. zone.

Red. Ernst Christiansen modtog meddelelsen fra Paris under et møde i Fredericia d. 20. juni, der var indkaldt af fabrikant Jørgen Petersen. Han skriver herom i sin dagbog: »I en mindre Kreds meddeles Ulykkesbudskabet, at ikke alene Besættelsen, men ogsaa Rømningsen af 3. Zone er slettet. Det gør et lammende Indtryk paa alle Flensborgere og Sydslesvigere«¹⁷. Man gik imidlertid straks i gang med at organisere et modstød, og en af de beslutninger, der blev truffet, var indkaldelse til et møde i Flensborg d. 26. juni med det formål at få tilvejebragt en petition indeholdende et krav om, at Sydslesvig alligevel måtte få lejlighed til at stemme. Mødet blev afholdt til fastsat tid, og forslaget blev godkendt. Indsamlingen af underskrifter påbegyndtes umiddelbart efter¹⁸.

På mødet i Fredericia har Christiansen utvivlsomt ligeledes aftalt med fabrikant Jørgen Petersen og de øvrige deltagere i mødet, at

man skulle forsøge at få en pressediskussion i gang i kongerigske blade til støtte for rømningskravet, og som omtalt ovenfor satte denne ind omkring månedsskiftet juni-juli 1919. Redaktør Christiansen var også virksom på endnu en front. I samarbejde med de tilhængere, som Dannevirke-bevægelsen og oppositionen mod H. P. Hanssens grænsepolitik efterhånden havde vundet inden for Vælgerforeningens tilsynsråd, lykkedes det på et indkaldt tilsynsrådsmøde på Folkehjem d. 4. juli at få vedtaget en resolution om rømning af 3. zone som en bydende nødvendighed for 2. zone¹⁹. Det var hensigten, at denne resolution skulle afleveres til den franske minister i København til viderebefordring til fredskonferencen. H. P. Hanssen og hans gruppe besluttede i første omgang at stemme for resolutionen. Senere fortrød man, og et forslag om at tilstille regering og rigsdag den vedtagne resolution blev stemt ned. Også i Vælgerforeningen medførte rømningskravet, at de politiske modsætninger skærpedes.

På endnu en front satte Dannevirke-bevægelsen et modstød ind for at opretholde, hvad der tidligere var opnået for Sydslesvig. Netop i de dage, hvor det endelige fredsudkast overleveredes til Tyskland, opholdt grev Bent Holstein sig på ny i Paris. Gennem sine forbindelser her fik han ret hurtigt besked om, hvad der stod i de forskellige dokumenter om rømningen af afstemningsområdet. Han blev herved klar over uoverensstemmelsen mellem det officielle svar til Tyskland og selve traktaten. Ud fra sit synspunkt på problemerne drog han den naturlige slutning, at svaret måtte betragtes som det sande udtryk for de allieredes hensigter, og at det derfor gjaldt om at få traktatens indhold bragt i overensstemmelse med svaret. Som befuldmægtiget for Det mellemslesvigske Udvalg besluttede han straks at skride til handling. Der er intet, der tyder på, at han i den anledning har haft eller kunnet have forbindelse med de hjemlige opdragsgivere. Allerede 23. juni havde han en henvendelse klar til fredskonferencens præsident, i hvilken han gjorde opmærksom på modsigelsen mellem traktat og svar, og han rettede samtidig en kraftig henstilling til Clemenceau om, at fejlen måtte blive rettet²⁰. Blev 3. zone ikke rømmet, ville stemmeafgivningen i 2. zone uundgåeligt blive påvirket til skade for den danske befolkning. Man måtte også forvente, føjede han til, at de mænd i 3. zone, der havde taget til orde for tilslutning til Danmark, værgeløst ville blive udleveret til tyskernes hævn og vilkårlighed. Grev Holstein kunne ikke klage over,

at hans henvendelse af 23. juni og de fornyede henvendelser, han foretog i de følgende måneder, ikke blev taget under alvorlig behandling. Faktisk drøftedes rømningsproblemet ved flere lejligheder både i London og i Paris, men traktaten var i mellemtiden blevet underskrevet, og de ønskede ændringer kunne ikke foretages. Dette var sagens realpolitiske kerne.

I den tyske offentlighed modtoges de allieredes reviderede fredsforslag med meget blandede følelser. Der var stadig store grupper, der mente, at en fredstraktat af dette indhold burde man ikke modtage. Til dem, der mente, at man ikke burde underskrive, hørte bl. a. udenrigsminister Brockdorff-Rantzau, der drog konsekvensen af sit standpunkt og trådte tilbage fra sin stilling. Afgørende for den endelige beslutning blev imidlertid synspunkterne inden for det store socialdemokratiske parti. Under indtryk af, at det ville være helt umuligt for Tyskland at genoptage krigen, navnlig som følge af den stadig opretholdt strenge blokade af Tyskland fra de allieredes side, og også i betragtning af, at der dog under de seneste forhandlinger i Paris var opnået visse indrømmelser, besluttede det store flertal inden for Socialdemokratiet at stemme for, at Tyskland underskrev fredstraktaten. Et regeringsskifte var dog nødvendigt, og rigskansler Scheidemann indgav sit kabinets demissionsbegæring. Rigspræsident Ebert overdrog derefter sin partifælle, Bauer at danne den nye regering, i hvilken den katolske centrumspolitiker Erzberger indtrådte som ministerpræsidentens stedfortræder. Som udenrigsminister udpegedes en anden af Socialdemokratiets ledende mænd, nemlig Hermann Müller.

Den nye regering indstillede til nationalforsamlingen i Weimar, at Tyskland underskrev fredstraktaten. Fra forskellig side udsattes regeringen imidlertid for voldsomme angreb og protester. Midt under de stormende forhandlinger indløb meddelelsen om, at den tyske højsøflådes officerer havde sænket samtlige internerede tyske krigsfartøjer i Scapa Flow i Skotland. Den opsigtsvækkende begivenhed fandt sted lørdag morgen, hvor de allieredes ultimatum ville udløbe om aftenen. Først søndag fandt den endelige afstemning sted i nationalforsamlingen. 237 medlemmer stemte for underskrift, 138 imod, medens 5 afholdt sig fra at stemme. Afgørende for den endelige beslutning var utvivlsomt general Groeners bestemte erklæring om, at Tyskland vil være ude af stand til at genoptage krigen. Endvidere nærmedes al-

vorlig frygt for, at Sydtyskland, hvis der ikke opnåedes flertal for underskrift, ville slutte separatfred med de allierede. Til nationalforsamlingens vedtagelse af fredsudkastet knyttedes imidlertid følgende forbehold: »Den tyske republiks regering er rede til at underskrive fredsoverenskomsten uden dog derved at anerkende, at det tyske folk er ophavsmand til krigen og uden at antage en forpligtelse i henhold til artikel 227-30.« De pågældende artikler omhandlede kejserens domfældelse og udlevering af krigsforbrydere til straf. Fra Paris indløb øjeblikkelig besked om, at fredstraktaten ønskedes tiltrådt uden forbehold af nogen art, og den tyske nationalforsamling måtte bøje sig for dette diktat. Rigsregeringen befuldmægtigede herefter udenrigsminister Hermann Müller og koloniminister dr. Bell til at rejse til Paris for at underskrive fredstraktaten. Meddelelsen om, at freden nu var i sigte, modtoges med begejstring af samtlige allierede og Tysklands små nabostater, og i Europas hovedstæder fejredes freden.

4. Fredstraktaten underskrives i Versailles 28. juni 1919

I Paris havde man længe været i gang med den praktiske tilrettelægning af selve underskrivelsesceremonien. Medens fredskonferencens åbningsmøde havde fundet sted inden for Quai d'Orsays mure, og overrækkelsen af traktatudkastet havde været henlagt til et af de store luksushoteller i Versailles, havde man for længst besluttet, at freden skulle undertegnes i spejlglassalen på det gamle kongeslot i Versailles. I januar 1871 var netop denne sal blevet benyttet som ramme omkring den preussiske kong Wilhelms proklamering til tysk kejser, en begivenhed som Frankrigs militære nederlag havde skabt forudsætningen for. Der skulle nu gives Frankrig oprejsning for denne nationale ydmygelse ved, at Tyskland i den samme sal undertegnede den fredstraktat, der beseglede det tyske kejserriges militære sammenbrud. Som underskrivelsesdag valgte man 5-årsdagen for mordet på den østrigske ærkehertug Frans Ferdinand i Sarajevo, den begivenhed som centralmagterne havde benyttet som anledning til at påbegynde krigen mod de allierede. Med fransk sans for officiel iscenesættelse blev underskrivelsesceremonien planlagt i alle enkeltheder.

Som optakt til ceremonien i Versailles afholdtes fredag aften i Ély-

séepalæet præsident Poincaré's officielle afskedsmiddag for præsident Wilson og frue²¹. Nogle timer senere ankom de tyske delegerede med tog direkte fra Berlin og indkvarteredes på hotel i Versailles. Fra tysk side forlangte man at få lejlighed til at afkonferere det eksemplar af fredstraktaten, som skulle underskrives, med det udkast man havde modtaget. En opfyldelse af dette krav, ville have medført en udsættelse af ceremonien. Den vanskelige situation blev imidlertid klareret ved, at generalsekretæren Dutasta fremskaffede et brev fra Clemenceau, hvori han højtideligt erklærede, at de to udgaver var identiske.

Allerede fra tidlig formiddag begyndte en formelig folkevandring mod Versailles, og snart var alle tilgangsvejene til slottet et myldrende menneskehav. De militære vagtkompagnier trak op og besatte adgangene til slottet. Indendørs forrettedes vagttjenesten af den republikanske garde i galla med blanke kyrasser og vajende fjerbuske. Som sædvanlig ankom Clemenceau meget tidligt og herefter de øvrige delegationschefer fra de mange store og små stater, som nu højtideligt ville slutte fred med Tyskland. Det fælles mål var spejlglassalen. Medens de strålende gallauniformer havde været det alt dominerende træk i billedet, da Wilhelm proklameredes til kejser for mere end 48 år siden, optrådte de fleste delegerede ved denne lejlighed i civil dragt. På den almindelige sorte baggrund strålede maharajaen af Bikaner så meget mere. Da de allieredes repræsentanter var samlet, gik fløjdørene på ny op, og de tyske underskrivere førtes ind. Klokken var da nøjagtig tre om eftermiddagen. De tyske befuldmægtigede ledsagedes ind i salen af 4 af den republikanske gardes officerer med dragne sabler. På et givet tegn stak de alle sablerne i skeden. Krigen var forbi, nu skulle der sluttet fred. Hermann Müller og dr. Bell blev anbragt nær det mandeltræsbord, hvorpå fredstraktaten lå opslået. En synlig nervøsitet prægede de to tyske delegerede. Under absolut stilhed fra forsamlingens side rejste Clemenceau sig og udtalte ganske kort: Vi er fuldt enige. Jeg har den ære at anmode d'herrer tyske befuldmægtigede om at underskrive. Tyskerne rejste sig mekanisk op for at underskrive, men det blev betydet dem, at talen først skulle oversættes til engelsk. Da tolken havde udført sin opgave, begyndte underskrivelsesceremonien. Først underskrev de to tyske ministre, derefter de allierede delegationer i en nøje fastlagt rækkefølge, først den franske delegation med Clemenceau i spidsen, derefter den amerikanske med præsident Wilson som førstemand og herefter Lloyd

George og de andre engelske delegerede. Som en af de sidste trådte den polske præsident Paderewski frem til mandeltræsbordet for at undertegne traktaten, og da han med »sin brune Manke og sit Teaterbuk« satte sit navn under traktaten, begyndte kanonerne uden for at tordne. Selve ceremonien varede lidt over en halv time, og tyskerne forlod straks efter slottet og Frankrig. Clemenceau samlede de allierede til en eftermiddagsreception på slottet, men allerede samme aften begyndte de delegerede at forlade Paris. Lloyd George var en af de første, der vendte tilbage, medens præsident Wilson afrejste i løbet af søndagen. Han skulle aldrig mere gense det Paris, der for godt et halvt år siden havde givet ham den største statsmandsmodtagelse i mands minde, og som siden havde været skuepladsen for hede debatter, hvis udgang ofte stod i modstrid med hans ønsker og intentioner, og hvorfra han medbragte en fredstraktat, som senatet i Washington efter månedlange diskussioner skulle nægte at godkende. Heller ikke Lloyd George var fuld tilfreds med det opnåede resultat. Mere og mere var det gået op for ham og hans nærmeste medarbejdere, at man havde strammet buen for højt, og at der lå store vanskeligheder forude. Dog opnåede han parlamentets godkendelse af traktaten i den skikkelse, den nu engang havde fået. Dagens mand var utvivlsomt Clemenceau, »sejrens organisator« og den, der i første række havde præget traktaten med sine synspunkter. I 1871 havde han som ung læge og politiker kæmpet for, at Frankrig skulle fortsætte krigen med Tyskland, og han havde nægtet at give sin stemme til godkendelsen af den af Bismarck dikterede fred. Igennem de mange år havde han ved flere lejligheder holdt flammende taler mod den tyske aggression og forberedt sine landsmænd på det store opgør. I 1917 kaldtes den da 76-årige mand i en kritisk stund, da krigstrætheden var begyndt at brede sig, til Frankrigs regeringschef, og det lykkedes ham at genopvække tilliden og organisere den endelige sejr. Igennem mere end 6 måneders vanskelige forhandlinger var det stort set lykkedes ham at få fredskonferencen til at gå ind på de meget vidtgående krav, som Frankrig dels som følge af nederlaget i 1870–71, dels som følge af den tyske invasion i augustdagene 1914 med de efterfølgende krigsårs enorme ødelæggelser og tab af menneskeliv måtte være berettiget til at stille. 28. juni 1919 stod han omsider ved målet, ombølget af den franske nations beundring og taknemmelighed. Men den folkelige popularitet varer som bekendt

ikke evigt. Allerede året efter vragedes han som efterfølger efter præsident Poincaré, og han trak sig fuld af bitterhed ud af politik og henlevede sine sidste leveår yderst tilbagetrukket på sit landsted i Bretagne. Det er blevet sagt om ham, at han i sine sidste år i sit hjerte tvivlede om Frankrigs fremtid.

Det var lovet Tyskland, at man, så snart nationalforsamlingen havde ratificeret traktaten, ville hæve blokaden af Tyskland. Allerede 9. juli blev traktaten forelagt nationalforsamlingen i Weimar, og ved den afgørende afstemning stemte 208 delegerede for traktaten, medens 115 stemte imod. 3 dage senere åbnedes for normale tilførsler af levnedsmidler og råprodukter til det hidtil fuldstændigt afspærrede Tyskland. Det gik derimod mere langsomt med at få de allierede magter til at ratificere traktaten, og som omtalt ovenfor nægtede det amerikanske senat at godkende traktaten. Først d. 10. januar 1920 var man nået så vidt, at det i traktaten krævede antal ratifikationer var indhentet, og at man i Paris kunne udveksle ratifikationsdokumenterne. Medens man i Danmark og i Sønderjylland havde håbet, at de lovede afstemninger kunne finde sted i eftersommeren eller senest i løbet af efteråret 1919, blev man atter skuffet, og man måtte igennem yderligere et halvt års pinagtig ventetid. Først fra 10. januar 1919 begyndte de i traktaten fastlagte frister at løbe. Den internationale kommission overtog forvaltningen af afstemningsområderne, og man begyndte at forberede de planlagte afstemninger. De store forventninger stod nu foran deres indfrielse.

Noter og henvisninger

Den foreliggende fremstilling bygger på et omfattende trykt og utrykt materiale. Det utrykte materiale er fremskaffet dels fra officielle arkiver, dels fra en række privatarkiver. Indsamlingsarbejdet har strakt sig over en længere årrække, idet det faktisk påbegyndtes omkring 1950.

Materialet fra de officielle arkiver kan inddeles i tre hovedgrupper: det danske udenrigsministerielle materiale, det tilsvarende tyske og fredskonferencens arkiv i Paris.

Da indsamlingsarbejdet begyndte, var de danske arkivalier vedr. det slesvigske spørgsmål 1918–19 kun tilgængelige med særlig tilladelse, og de opbevarede endnu i udenrigsministeriet. Efter ansøgning fik jeg tilladelse til at benytte dette materiale, og en del af det blev udlånt til brug i rigsarkivet, medens resten blev gennemgået på stedet. Siden er materialet i det væsentlige blevet afleveret til rigsarkivet og er her tilgængeligt for historisk forskning efter de almindelig gældende regler.

Det væsentligste materiale fra det danske udenrigsministeriums arkiv vedr. det slesvigske spørgsmål er forlængst trykt. I 1921 fik udenrigsministeriets arkivar Fr. le Sage de Fontenay overdraget den opgave af udenrigsministeriet at foranstalte en udgave af materialet, forsynet med en historisk indledning. Publikationen udkom i 1921 under titlen: Det slesvigske Spørgsmaals diplomatiske Historie 1914–20. Bogen var påstemplet: Strengt fortroligt. For den, der beskæftiger sig med det slesvigske spørgsmåls behandling på fredskonferencen, er det en stor lettelse, at alt væsentligt dansk diplomatisk materiale er trykt. Benytteren af publikationen må dog være klar over, at udgiveren i henhold til almindelig diplomatisk praksis i vid udstrækning undlader at nævne navne på de fremmede diplomater, hvis udtalelser refereres i de offentliggjorte indberetninger og telegrammer. Under arbejdet med stoffet har det ved enkelte lejligheder vist sig, at også andet og mere i indberetningerne kan være udeladt. Benytteren må derfor i hvert enkelt tilfælde sammenholde original med den trykte gengivelse.

I 1947–48 arbejdede en dansk arkivdelegation i Berlin, udsendt af den parlamentariske kommission, med det formål at indsamle materiale fra de offentlige tyske arkiver, herunder Auswärtiges Amts arkiv, vedr. den tyske besættelse af Danmark 1940–45. Ved forhandling med de stedlige allierede myndigheder, der administrerede disse arkiver, fik den danske arkivdelegation også tilladelse til at gennemgå det tyske udenrigsministeriums sager tilbage til ca. 1863, og man fik mulighed for at få hele dette materiale affotograferet. Fotokopierne i fuld størrelse befinder sig i dag i rigsarkivet, medens originalerne i det væsentlige er blevet givet tilbage til Tyskland og nu opbevares i Bundesarchiv i Koblenz. Rigsarkivet har i 1965 udsendt en

duplikeret registratur over det fotograferede tyske arkivmateriale (Foreløbige arkivregistraturer. Serie 8 nr. 1). Det pågældende materiale er stillet til min rådighed af rigsarkivaren.

I 1958 forsøgte jeg med støtte af daværende arkivdirektør Charles Braibant og minister Helge Wamberg at få adgang til det franske arkivmateriale, der opbevares på Quai d'Orsay, og som belyser det slesvigske spørgsmål. Jeg ville dels gerne se indberetningerne fra den franske minister i København til det franske udenrigsministerium, dels bevaret kildemateriale i fredskonferencens arkiv. Som bekendt benyttede repræsentanter for Flensborg- og Dannevirkebevægelsen især den franske minister til at få fremmet deres grænsepolitiske ønsker. Anmodning om adgang til materialet blev ikke givet. Jeg har derfor ikke kunnet gøre mig bekendt med de ønskede indberetninger fra København. Med hensyn til det materiale, der belyser fredskonferencens behandling af det slesvigske spørgsmål, er man bedre stillet, idet en af de mere fremtrædende franske delegerede på fredskonferencen André Tardieu i 1926 i samarbejde med Fr. v. Jessen udgav en omfangsrig publikation med titlen: Slesvig paa Fredskonferencen 1919-20. Denne publikation er en blanding af en fremstilling og en aktpublikation, idet Tardieu har haft adgang til en lang række officielle dokumenter, herunder meget værdifulde mødereferater. Naturligvis ville man have foretrukket selv at benytte det originale materiale, i den udstrækning det endnu eksisterer. Efter hvad der er berettet for mig, blev Versaillestraktatens arkivalier efter den tyske besættelse af Paris i 1940 bragt til Berlin og skal her i vid udstrækning være gået til grunde. Når man gerne ville have lejlighed til at sammenholde Tardieus materiale med de originale akter, hænger det sammen med det forhold, at hele Tardieus fremstilling er båret af en udpræget tendens. Han så meget kritisk på den officielle danske grænsepolitik, og det vækker en vis skepsis til hans fremstilling og til udvalget af dokumenter. Det bør dog tilføjes, at hans benyttelse af relevant dansk materiale, hvor det har kunnet kontrolleres, er fuldt ud forsvarlig. Da adgang til de originale akter ikke har kunnet tilstås, har jeg været nødsaget til at støtte mig til Tardieus trykte aktpublikation, hvad fredskonferencens officielle aktstykker angår.

Med hensyn til privatarkiverne ligger det således, at der både i landsarkivet i Åbenrå og i rigsarkivet opbevares en lang række arkiver, som har meget stor interesse for belysningen af det slesvigske spørgsmål. I landsarkivet finder man først og fremmest H. P. Hanssens papirer og Vælgerforeningens arkiv. I rigsarkivet opbevares bl. a. H. V. Clausens, M. Mackeprangs, Niels Neergaard m. fl. andre personers privatarkiver. De skiftende rigsarkivarer har givet mig tilladelse til at benytte dette materiale i de tilfælde, hvor de administrerede adgangen, medens de privatpersoner, som har retten til at råde over visse arkivers benyttelse, ligeledes har tilstået mig adgang. På mangfoldige områder uddyber og supplerer disse privatarkivers indhold, hvad der kan udtrages af de officielle dokumenter.

Ved siden af det arkivske materiale findes et meget omfattende trykt kildestof. Ved en fremstilling af det slesvigske spørgsmål 1918-19 kommer man ikke uden om det enorme avis- og tidsskriftsmateriale samt pjecelitteraturen. En fremstilling af den offentlige debat omkring grænsespørgsmålet, der spiller en så afgørende rolle for hele hændelsesforløbet, kan kun belyses gennem dette materiale.

Blandt de trykte kilder må også nævnes Fr. v. Jessens Haandbog i det slesvigske Spørgsmaals Historie 1900–1937, der udkom med 3 svære bind i 1938. I denne forbindelse drejer det sig navnlig om bd. II, der indeholder en aktmæssig fremstilling af Nordslesvigs genforening med Danmark 1918–20. Forfatteren har i kronologisk rækkefølge optrykt et betydeligt antal »dokumenter«, hentet hovedsagelig fra trykte kilder, der ikke altid er lige tilgængelige. Det er således et nyttigt arbejdsredskab for den, der beskæftiger sig med dette spørgsmål.

Til de værdifulde trykte kilder hører endvidere en række memoireværker, af hvilke på dette sted kun skal nævnes 3, nemlig Fr. v. Jessen: Mit Livs Egne, Hændelser, Mennesker, bd. V 1914–40 (1946), Vilh. la Cour: To Livslinier (1954) og P. Munch: Erindringer, bd. IV 1918–24 (1963). Samtlige arbejder indeholder værdifulde enkeltheder til belysning af specielle faser i det slesvigske spørgsmåls historie fra tiden 1918–20.

Blandt »memoireværkerne« må også nævnes den publikation, der allerede udsendtes i 1922 (ny udgave i 1923) under titlen: Slesvig delt. Bogen var redigeret af red. L. P. Christensen, Flensborg. I dette værk er optrykt en række beretninger fra de personer, der spillede en afgørende rolle inden for Flensborg- og Dannevirkebevægelsen, og i mange henseender må disse redegørelser betragtes som primære historiske kilder. De er naturligvis énsidige, men de indeholder et værdifuldt historisk stof. I denne bog finder man ligeledes et optryk af red. E. Christiansens værdifulde dagbogsoptegnelser fra grænsekampens dage. Også H. P. Hanssen bør nævnes i denne sammenhæng. Allerede i 1920 udgav han en lille bog: Grænsespørgsmaalet, hvori han optrykte flere aktstykker til belysning af den tidligste fase af det nordslesvigske spørgsmål (okt.–nov. 1918) samt uddrag af sine dagbøger. Senere kom andre publikationer f. eks. Fra Kampaarene I–II (1928–29) og navnlig dagbogsudgaven, der udsendtes første gang i 1924 under titlen: Fra Krigstiden. Med hensyn til denne udgave bør det siges, at den trykte udgave indeholder mere end den originale dagbog, der opbevares i H. P. Hanssens arkiv. Da han tilrettelagde denne udgave, tillod han sig mange litterære friheder, og han føjede navnlig meget til. Den trykte dagbogsudgave bliver på denne måde en blanding af en egentlig dagbog og et memoireværk.

Da jeg begyndte indsamlingsen af materiale til denne bog, levede endnu enkelte af de personer, som havde deltaget i begivenhederne, da det slesvigske spørgsmål var aktuelt. Da der var visse problemer, jeg gerne ville have belyst yderligere, opsøgte jeg disse personer og stillede dem forskellige spørgsmål. Det drejede sig bl. a. om fhv. udenrigsminister Erik Scavenius, advokat Chr. Ravn i Flensborg, fhv. landstingsmand H. Jepsen Christensen, fhv. landdagsmand Nis Nissen og væver Kaufmann i Bovrup. Det konkrete udbytte af samtalerne var beskedent, men visse værdifulde enkeltheder kom dog frem, og nærmere definerede forhold blev bekræftet. Mit almindelige indtryk af disse samtaler var dog, at jeg var en postgang for sent ude. Selv om de nævnte personer havde stået midt i begivenhedernes malstrøm, var det ikke meget, de konkret kunne fortælle.

Ovenstående redegørelse for kildematerialet til belysning af det slesvigske spørgsmåls historie 1918–19 har kun haft til formål at give en almindelig orientering. Med hensyn til enkeltheder henvises til de efterfølgende noter og henvisninger. Det bør

dog afsluttende siges, at materialet er skræmmende stort, hvilket forklares af det enkle forhold, at netop det slesvigske spørgsmål var et problem, der optog datidens mennesker i meget høj grad. På den ene eller den anden måde måtte de tilkendegive deres opfattelse. Derfor svulmer alle privatarkiver, der indeholder materiale fra årene 1918–19, og det samme gælder avislitteraturen.

Anvendte forkortelser:

<i>Akten betr. die nord-schleswigsche Frage:</i>	Auswärtiges Amts arkiv. Dänemark 27 adh. Akten betr. die nordschleswigsche Frage. Band 1–6.
<i>Alnor:</i>	Karl Alnor: Handbuch zur schleswigschen Frage III. Die Teilung Schleswigs 1918–20. 1930–37.
<i>Det politiske forhandlingsudvalg:</i>	Uddrag af Protokol for Rigsdagspartiernes politiske Forhandlingsudvalg. Udg. af Rigsdagens Bureau.
<i>Fontenay:</i>	Fr. le Sage de Fontenay: Det slesvigske Spørgsmaals diplomatiske Historie. 1914–20. 1921. De fleste her optrykte dokumenter findes i udenrigsmin. arkiv 7 B 29 a.
<i>Fra Kampaarene:</i>	H. P. Hanssen: Fra Kampaarene II. 1929.
<i>Fra Krigstiden:</i>	H. P. Hanssen: Fra Krigstiden I–II. Dagbogsoptegnelser. 2. udg. 1924.
<i>Jessen: Håndbog:</i>	F. v. Jessen: Haandbog i det slesvigske Spørgsmaals Historie I–II. 1938.
<i>Jessen: Mit Liv:</i>	Fr. v. Jessen: Mit Livs Egne, Hændelser, Mennesker V. 1946.
<i>Munchs erindringer:</i>	P. Munch: Erindringer 1918–24. Freden, genforeningen og de første efterkrigsår. 1963.
<i>Redegørelse:</i>	H. P. Hanssen: Grænsespørgsmaalet. Bidrag til dets Historie. 1920.
<i>Slesvig delt:</i>	L. P. Christensen: Slesvig delt. Det dansk-tyske Livtag efter Verdenskrigen. 2. udg. 1923.
<i>Sønderjyllands historie:</i>	Sønderjyllands Historie. Tidsrummet 1864–1920. Red. af Vilh. la Cour, Knud Fabricius, Holger Hjelholt og Hans Lund. Bind V.
<i>Tardieu:</i>	André Tardieu: Slesvig paa Fredskonferencen. 1926.
<i>Temperley:</i>	H. W. V. Temperley: A history of the peace conference of Paris. I–VI. 1920–24.
<i>To Livslinier:</i>	Vilh. la Cour: To Livslinier. 1954.
<i>To Ungdomsvener:</i>	Harald Jørgensen: To Ungdomsvener. 1962.

Noter

1. afsnit. Verdenskrigen 1914–18 (s. 9–27)

1) Sønderborg Bys Historie. II. 1966, s. 47.

2) Sønderjyllands Historie. V, s. 256.

3) Fra Kampane, s. 248–59.

4) Fred. Nørgaard: H. P. Hanssen. 1919, s. 85–86.

5) Om verdenskrigens udbrud og begivenhederne i Sønderjylland, se Sønderjyllands Historie. V, s. 257–62 og Jessen: Håndbog. I. 1938, s. 557–63.

6) Om H. P. Hanssens arrestation, se også Fra Krigstiden. I, s. 7–9.

7) Om forholdene i Sønderjylland under verdenskrigen henvises i alm. til Sønderjyllands Historie. V, s. 262–70 og Jessen: Håndbog. I. 1938, s. 563–79.

8) Det bør dog nævnes, at den tyske gesandt i København, grev Brockdorff-Rantzau i foråret 1915 havde nogle samtaler med udenrigsminister Scavenius om det nordslesvigske spørgsmål. I første omgang fik Scavenius det indtryk, at den tyske regering tænkte sig en eller anden ordning allerede under krigen. Ved den sidste samtale blev det fra tysk side gjort klart, at en ændring i den tyske politik først kunne finde sted efter krigen. Se Munchs erindringer, s. 40–41.

9) Om forhandlingerne om fredsresolutionen se også: Fra Krigstiden. II, s. 79–80.

10) Erik Scavenius: Dansk udenrigspolitik under den første verdenskrig. 1959, s. 11.

11) Sammesteds, s. 101–03.

12) Sammesteds, s. 103. P. Munch

har i erindringsværket om første verdenskrig (s. 246) en anden version af samtalens indhold.

13) Brev fra H. P. Hanssen til H. V. Clausen og M. Mackeprang, dat. 30/3 1916. Trykt i To Ungdomsvenner, s. 335–38.

14) Se note 6 til ovennævnte brev af 30/3 1916.

15) To Ungdomsvenner. 1962.

16) A. D. Jørgensen: Fyrretyve Fortællinger af Fædrelandets Historie. 1882, s. 467.

17) H. P. Hanssen: Fra Krigstiden I, s. 63. Den citerede udtalelse findes ikke i den originale dagbog, men er føjet til, da dagbogen blev trykt.

18) Ionas Collin til Vilh. la Cour, dat. 18/2 1917. Brevet er trykt i To livslivsliv, s. 149.

19) En afskrift af Linvalds beretning til Erik Scavenius, dat. 31/5 1915 er stillet til min disposition af Axel Linvald. Se desuden Linvalds brev til H. V. Clausen, dat. 6/6 1915. (H. V. Clausens arkiv). I P. Munchs erindringer fra verdenskrigen, s. 41–42 omtales ligeledes et møde af bestyrelsesmedlemmer fra de sønderjyske foreninger, hvor man har diskuteret genforeningsspørgsmålet. Munch har sine oplysninger fra Aage Friis, som tilsyneladende ikke var til stede ved mødet. I samme forbindelse meddeler Munch, at Friis har været i Berlin og talt med H. P. Hanssen. Det kan ikke være tvivl om, at det er mødet i restaurant Wiwel, der tales om.

Når Munch fortæller, at det var Friis, der var i Berlin, og ikke Linvald, må det være en misforståelse.

20) To livslinier, s. 148 og s. 150 f. Se også Tage Kaarsted: Påskekrisen 1920. 1968, s. 32.

21) Tage Kaarsted: Påskekrisen 1920. 1968, s. 29.

22) Sammesteds, s. 27–28.

23) To livslinier. 1954, s. 151–52.

24) Sammesteds s. 152–54.

25) Sammesteds s. 154–56.

26) Kaarsted omtaler i sin bog om Påskekrisen 1920, s. 28, at statsminister Zahle ved en indiskretion fik kendskab til det første møde i Kilde-kredsen. I udenrigsministeriets arkiv findes et læg med titlen »Sønderjysk Kreds af 1918«.

27) Det er således meget sigende, at de forskellige grupper og deres ledende

medlemmer slet ikke er omtalt i Munchs erindringsværk.

28) Breve fra Harald Høffding til H. V. Clausen, dat. 4/11 1915 samt 5/1, 30/5 og 14/10 1916. Breve fra Vagn Jacobsen til H. V. Clausen, dat. 19/1 og 22/2 1916. Brevene findes i H. V. Clausens arkiv (rigsarkivet).

29) Brev fra Laust Moltesen til M. Mackeprang, dat. 2. pinsedag 1916. Brevet videresendes til Clausen med en påtegning fra Mackeprang. Det findes nu i H. V. Clausens arkiv blandt modtagne breve fra Mackeprang.

30) Brev fra Hammerich, dat. 9/12 1917 og fra Høffding, dat. 1/1 1918. Begge breve findes i H. V. Clausens arkiv.

31) Niels Neergaard til H. V. Clausen, dat. 13/11 1917. H. V. Clausens arkiv.

2. afsnit. Det nordslesvigske spørgsmål rejses i Berlin og i Åbenrå (s. 28–92)

1) Om stemningen i tyske rigsdagskredse i disse skæbnunge dage giver H. P. Hanssens dagbogsoptegnelser et udmærket indtryk. Fra Krigstiden. II, s. 315 ff.

2) Fra Krigstiden. II, s. 320.

3) Fra Krigstiden. II, s. 322.

4) Medens H. P. Hanssen ikke havde haft eller kunne have forbindelse med den danske gesandt i Berlin, grev Moltke, havde han fra begyndelsen af 1918 kontakten kaptajn Ramm. I H. P. Hanssens papirer ligger under Breve fra forskellige en middagsindbydelse fra Ramm, dat. 20/3 1918.

5) Fra Krigstiden. II, s. 320.

6) Fra Krigstiden. II, s. 331.

7) Fra Krigstiden. II, s. 327.

8) Fra Krigstiden. II, s. 327–28.

9) Fra Krigstiden. II, s. 329.

10) Fra Krigstiden. II, s. 333–34.

11) Fra Krigstiden. II, s. 334.

12) Den vigtigste kilde til belysning af de tre parlamentarikers arbejde i Berlin i oktober 1918 er H. P. Hanssens dagbog. På basis af denne og andre aktstykker har H. P. Hanssen i 1920 udgivet det lille skrift: Grænsespørgsmaalet. Bidrag til dets Historie. Den lille bog giver en mere sammenhængende skildring af hændelsesforløbet end den dengang utrykte dagbogs noget springende indførsler. En sammenligning mellem dagbog og redegørelsen viser mange mindre uoverensstemmelser, der dog ikke synes at have større betydning. Som eksempler på disse uoverensstemmelser kan nævnes: Erzbergers berømte replik:

»Kruset er knust. Der er kun Skaar tilbage« fremtræder i skriftet som en direkte udtalelse til H. P. Hanssen (s. 6). I dagbogen (Fra Krigstiden II, s. 335) er det elsasseren Loretz, der har hørt den. Ifølge dagbogen (Fra Krigstiden II, s. 331) ankommer Kloppenborg-Skrumsager 5/10 om formiddagen til Berlin. Ifølge redegørelsen (s. 9) ankom han først dagen efter om aftenen sammen med Nis Nissen, og red. Lebeck er ikke nævnt på dette sted. I dagbogen fortæller H. P. Hanssen, at der lever ca. 180.000 danske i Sønderjylland. (Fra Krigstiden II, s. 328). I redegørelsen (s. 8) anføres 160–180.000. Angivelsen af de 180.000 danske har givet den tyske historiker Alnor anledning til et kraftigt angreb på H. P. Hanssen (se Alnor s. 23 ff). H. P. Hanssens angivelse er selv i den modificerede form i overkant.

13) Redegørelse, s. 7–8.

14) Fra Krigstiden II, s. 340–41.

15) Slesvig delt, s. 12–14.

16) Brevet, der er dateret Berlin 10. oktober 1918 og aftrykt efter en kladde, findes optaget i Fra Krigstiden, s. 343–44. Det blev et par dage senere sendt over grænsen.

17) Fra Krigstiden II, s. 323.

18) Holger Andersen kalder i en artikel i Ugens Tilskuer for 15/10 1919, s. 18 tilsynsrådet for en torso. Af en indberetning fra grev Moltke, dat. 25/10 1918 (trykt hos Fontenay, s. 76.) fremgår, at mødet var besøgt af 28 personer, hvoraf de 27 var stemt for en national løsning af grænsespørgsmålet.

19) Fra Krigstiden II, s. 345–46.

20) Redegørelse, s. 13.

21) Fra Krigstiden II, s. 345.

22) Kloppenborg-Skrumsagers bemærkning er rettet mod H. P. Hanssens

oplysninger i Redegørelsen, s. 11, der er identisk med dagbogsindførslen (Fra Krigstiden II, s. 345). Kloppenborg-Skrumsagers bemærkninger findes i Slesvig delt, s. 14.

23) Modersmaalet for 3/10 1919. Formålet med den artikel, hvori Lebecks oplysninger om Flensborg-mødet gives, var ikke specielt at fortælle om dette møde. Artiklen indeholdt et angreb på Andreas Grau, og det var som et led i dette, at Andreas Graus citerede udtalelse under mødet i Flensborg blev fremdraget. Dette forklarer også, at der ikke nævnes andre personer i Lebecks artikel end Andreas Grau.

24) Om H. Jepsen Christensens udflugt til kongeriget, se Redegørelse, s. 12–13. Jfr. desuden Flensborg Avis 17–18/10 1919, hvor Jepsen Christensen offentliggjorde to artikler »Naar Fantasien dikterer« (vendt mod nogle meddelelser i Berlingske Tidende, offentliggjort af Fr. v. Jessen og genoptrykt af Flensborg Avis) og »Den sælsomme Rejse«. 10/2 1954 talte Hans Lund i Kliplev med Jepsen Christensen om denne rejse. Et stenografisk referat af samtalen har jeg haft adgang til.

25) Redegørelse, s. 13.

26) Fra Krigstiden II, s. 347.

27) Fra Krigstiden II, s. 349–50.

28) Akten betr. die nordschleswigsche Frage. Band 1. Telegram nr. 712, dat. Kopenhagen 9/10.

29) Grev Brockdorff-Rantzau's underskrevne betænkning, dat. Berlin 17/10 findes ligeledes i den i note 28 citerede aktpakke.

30) Fra Krigstiden II, s. 352.

31) Jessen: Håndbog II. 1938, s. 18. Dementiet bragtes også i Hejmdal for 22/10.

- 32) Redegørelse, s. 18.
- 33) Redegørelse, s. 19.
- 34) Redegørelse, s. 19.
- 35) Hejmdal for 28/10 1918.
- 36) Fra Krigstiden II, s. 355–56.
- 37) Politiken for 24/10 1918.
- 38) Alnor, s. 108.
- 39) H. P. Hanssens tale er trykt flere steder, f. eks. i Redegørelse, s. 21–26 og Jessen: Håndbog, I, s. 380–82. Talen optryktes også i Hejmdal, men først 26/10. I de foregående numre havde man måttet nøjes med ret kortfattede tyske bureaueddelelser, der refererede dr. Solfs afvisende svar mere udførligt end H. P. Hanssens tale. Se Hejmdal for 24/10 og 25/10.
- 40) Alnor s. 110. Se også Fra Krigstiden II, s. 356.
- 41) Fra Krigstiden II, s. 356–57.
- 42) H. V. Clausens arkiv. Breve fra forskellige.
- 43) Fra Krigstiden II, s. 357.
- 44) Jessen: Håndbog, I, s. 382.
- 45) Fra Krigstiden II, s. 358.
- 46) Meddelelsen blev givet i den ugeberetning, der er dateret 24/10 1918. Se Redegørelse, s. 27.
- 47) Se Fontenay, s. 74–76.
- 48) Se Fontenay, s. 89. Samtalen med dr. Solf fandt sted 14/11, og gesandstens indberetning er dat. 15/11.
- 49) Fra Krigstiden II, s. 363–64. Se også Redegørelse, s. 35–38.
- 50) Fra Krigstiden II, s. 367.
- 51) Fra Krigstiden II, s. 381.
- 52) Fra Krigstiden II, s. 391.
- 53) Fra Krigstiden II, s. 398–402.
- 54) Fra Krigstiden II, s. 401.
- 55) På grundlag af samtidige notater har professor Aage Friis givet en fremsstilling af sit besøg i Berlin i november 1918, offentliggjort i Tilskueren for 1921 (En rejse til Berlin i November 1918), s. 289–305. (I det flg. citeret: Tilskueren).
- 56) Tilskueren, s. 297–301.
- 57) Samtalen mellem dr. Solf og grev Moltke er omtalt i dennes indberetning til København af 15/11. Trykt Fontenay, s. 89–90. Under samtalen havde dr. Solf på ny rejst spørgsmålet, om det dansk-tyske mellemværende ikke kunne afgøres ved direkte forhandlinger mellem de to lande, hvilket grev Moltke afviste i henhold til givne instrukser.
- 58) Tilskueren, s. 302–03.
- 59) Dr. Solfs brev er trykt flere steder, på tysk hos Fontenay, s. 93 og i dansk oversættelse i Redegørelse, s. 81 og i Fra Krigstiden II, s. 406. Concepten til brevet findes i Acten betr. die nordschleswigsche Frage I (E 614267).
- 60) Fra Krigstiden II, s. 385–87.
- 61) Kloppenborg-Skrumsagers betænkning af 8/11 1918 er aftrykt i Redegørelse, s. 45–48.
- 62) H. P. Hanssens betænkning er ligeledes trykt i Redegørelse, s. 48–51.
- 63) Brevet trykt i Redegørelse, s. 52–53.
- 64) Erklæringen trykt i Redegørelse, s. 52.
- 65) Tilskueren, s. 295.
- 66) Jessen: Håndbog, I, s. 144 ff.
- 67) Fra Krigstiden II, s. 397.
- 68) Andreas Grau har i en artikel: Opvaagnen i Mellemslesvig i bogen: Slesvig delt, s. 39 ff. givet en skildring af begivenhederne i Flensborg og omegn i efteråret 1918. I sin omtale af Vælgerforeningens møde i Flensborg 12/10 omtaler han mærkværdigvis ikke det stedfundne ordskifte om grænse-spørgsmålets praktiske løsning, se omtalte værk s. 39–40.

69) H. P. Hanssen nævner i sin dagbog, at Andreas Grau var til stede i rigsdagen under hans tale, men fortæller intet om indholdet af hans samtale med Grau. Se Fra Krigstiden II, s. 355–57. Grau har skildret sin rejse til Berlin i Slesvig delt, s. 41. Både fra red. P. Simonsen ved Flensborg Avis og fra advokat Ravn modtog H. P. Hanssen tak for sin rigsdagstale. Se Redegørelse, s. 29–30.

70) Redegørelse, s. 30.

71) Blyantsnotat vedr. mødet 28/10 1918. Andreas Graus arkiv (rigsarkivet).

72) Flensborg Avis for 15/11 1918. Jfr. også Alnor, s. 238.

73) Alnor, s. 238–39.

74) Slesvig delt, s. 46–47.

75) Slesvig delt, s. 46–47.

76) Mødet er udførligt refereret i Flensborg Avis for 16/11 1918.

77) Om forholdene på Vestkysten og mødet i Tønder 13/11 1918 se Slesvig delt, s. 21 og 25.

78) Udtalelsen fra Sønderborg findes aftrykt i Redegørelse s. 54.

79) Fra Krigstiden II, s. 406 f.

80) I »Afhandlinger tilegnet rigsarkivar, dr. Axel Lindvald« (1956) har jeg s. 187–204 offentliggjort en undersøgelse af Åbenråresolutionens tilblivelse, hvori jeg også har taget stilling til de kildekritiske spørgsmål, som det sparsomme materiale giver anledning til. Da der ikke siden er fremkommet nyt materiale til belysning af mødets forløb, henviser jeg engang for alle til denne afhandling.

81) H. P. Hanssens tale er trykt i Hejmdal for 18/11 1918. I udtog i Redegørelse, s. 76 ff.

82) Brev fra Signe og Peter J. Gad, dat. Hejsel 20/11 1918. H. P. Hanssens arkiv. Breve fra forskellige.

83) Brevet er trykt hos Fontenay, s. 90.

84) Trykt hos Fontenay, s. 95–96.

85) Trykt hos Fontenay, s. 100–01.

3. afsnit. Det nordslesvigske spørgsmål rejses i kongeriget (s. 93–131)

1) Brev fra H. L. Møller til H. V. Clausen, dat. 9/10 1918 i H. V. Clausens arkiv. I et brev fra Ionas Collin til Vilh. la Cour, dat. 15/10 1918, trykt i To Livlinier, s. 157 omtales ligeledes et planlagt møde hos professor Nyrop d. 14/10 mellem de to parter. Om der er tale om det samme møde eller om et parallelmøde er usikkert.

2) Brev fra Holger Andersen til red. C. Willemoes, Ribe, dat. 2/10 1918. (Willemoes arkiv. Rigsarkivet). I samme arkiv findes en grøn notesbog, hvori Willemoes har noteret begivenheder i forbindelse med grænsespørgsmålet. Her

dateres middagen til 11/10 og Holger Andersens møde med gesandten til 14/10. I samme dagbog omtales ligeledes det planlagte møde hos Vilh. Andersen.

3) Fremstillingen af oktoberadressens tilblivelseshistorie bygger på mundtlige meddelelser til forfatteren af dr. Mackeprang og på dokumenter, som Mackeprang har afleveret til rigsarkivet. (Diverse sager vedr. genforeningen 1918–20, pakke 2). I Sønderjyske Årbøger 1957, s. 99–236 har jeg offentliggjort en større afhandling om oktoberadressen med optryk af et stort antal breve. Der henvises i alm. til denne afhandling.

4) Om Munchs reaktion på adresseudkastet se Munchs erindringer, s. 18.

5) Aage Friis arkiv i rigsarkivet. Breve fra H. P. Hanssen.

6) Hovedkilden til belysning af de interne drøftelser mellem regeringens medlemmer og med partiformændene er Munchs erindringer, s. 16–28.

7) I 1952 talte forfatteren med udenrigsminister Erik Scavenius om de fortløbende forhandlinger med partiformændene og stillede en række spørgsmål. Begivenhederne i okt. 1918 lå imidlertid den gamle politiker helt fjernt, og samtalen gav ingen oplysninger af betydning. Han huskede imidlertid en bemærkning af Zahle, efter at han for første gang havde hilst på H. P. Hanssen. Den citeres i anden sammenhæng.

8) Referat af Scavenius samtale med lord Kilmarnock er trykt hos Fontenay, s. 20–21.

9) Brevet fra Det konservative Folkeparti er trykt hos Fontenay, s. 43.

10) Munchs erindringer, s. 27.

11) Se indberetning nr. CLIII af 16/10 (kopi i gesandtskabsarkivet).

12) Det var ikke så længe siden, at grev Moltke havde været i København, idet han havde besøgt den danske hovedstad omkring midten af september. Ved denne lejlighed havde han udarbejdet et memorandum af 18/9 (kopi i gesandtskabsarkivet), hvori han havde taget til orde for, at Danmark under et eventuelt tysk militært sammenbrud,

som han dog ikke fandt umiddelbart forestående, burde bevare en reserveret holdning.

13) Fontenay s. 24 og 26.

14) Fontenay s. 27.

15) Trykt hos Fontenay, s. 28.

16) Trykt hos Fontenay, s. 29–32.

17) Forhandlingerne på det lukkede rigsdagsmøde er trykt hos Fontenay, s. 35–67.

18) Munchs erindringer, s. 30.

19) Telegrammet findes i kopi i gesandtskabsarkivet. Depechen er trykt hos Fontenay, s. 56–57.

20) Munchs erindringer, s. 41.

21) Munchs erindringer, s. 41.

22) Det politiske forhandlingsudvalg s. 9.

23) Brevet af 25/11 1918 til H. P. Hanssen er trykt hos Fontenay, s. 100–01. Det originale brev ligger i H. P. Hanssens arkiv.

24) Depeche af 26/11 1918 med tilhørende udkast til note er trykt hos Fontenay, s. 104–05.

25) Depechen fra grev Moltke, dat. 2/12 og modtaget 5/12 samt kopi af den overleverede note er trykt hos Fontenay, s. 108–09. Bemærkningen om truselsbrevene er dog udeladt.

26) Trykt hos Fontenay, s. 106.

27) Trykt hos Fontenay, s. 110–11.

28) Munchs erindringer, s. 31–32.

29) Det politiske forhandlingsudvalg, s. 8–9.

4. afsnit. De sønderjyske og kongerigske bestræbelser samordnes. November 1918–januar 1919 (s. 132–188)

1) Den originale dagbog fra perioden 20/11–28/12 1918 synes ikke mere at

eksistere. For dagene 20–22/11 foreligger en afskrift, foretaget af Axel Lin-

vald, der har stillet den til min disposition. Dagbogen fra nov.–dec. 1918 er af H. P. Hanssen trykt i *Hejmdal* i 1928.

- 2) *Politiken* 6/12 1953.
- 3) *Dagbogen* 3/12 1918.
- 4) *Munchs erindringer*, s. 42–43.
- 5) *Jfr.* s. 109 note 7.
- 6) Det politiske forhandlingsudvalg, s. 10–11.

- 7) *Dagbogen* 4/12 1918.
- 8) *Dagbogen* 5/12 1918.
- 9) *Ribe Stiftstidende* for 6/12 1918.
- 10) *Indbydelse fra Jørgen Petersen til H. P. Hanssen*, dat. 3/12 1918 i H. P. Hanssens arkiv (Breve fra forskellige). Se desuden *Dagbogen* 4/12 1918.

11) *Dagbogen* for 4/12 1918 og *To Livslinier*, s. 162.

12) I H. P. Hanssens arkiv (Breve fra forskellige).

13) Den følgende fremstilling hviler i det væsentlige på Andreas Graus redegørelse i *Slesvig delt*, s. 49 ff.

14) H. P. Hanssens dagsbogsoptegnelser.

15) *Flensborg Avis* 1918.

16) *Resolutionen* er aftrykt hos *Fontenay*, s. 114. *Sammesteds* s. 115 er aftrykt resultatet af indsamlingen af underskrifter.

17) Graus skrivelse af 17/12 1918 er trykt hos *Fontenay*, s. 114.

18) *Depeche fra udenrigsministeriet til kammerherre Bernhoft*, dat. 14/1 1919, trykt hos *Fontenay*, s. 129–32.

19) *Scavenius' brev til Andreas Grau*, dat. 20/1 1919, er trykt hos *Fontenay*, s. 134.

20) Det politiske forhandlingsudvalg, s. 11–12.

21) J. C. Christensens udtalelser er citeret i *Ribe Stiftstidende* for 30/11 1918. De kan være et svar på H. V. Clausens

netop da udsendte pjece: *Før Afgørelsen*.

22) I en artikel, der er dat. *Birkerød* 9/11 og offentliggjort dagen efter i *dagbladet København*, hed det til slut: Et vaagnende dansk Sindelag blandt Fler-tallet af Flensborgs Borgere skal det i Evighed ikke lykkes nogen at tie ihjel.

23) *Nationaltidende* for 11/11.

24) *Nationaltidende* for 13/11. Også *la Cours* 2. indlæg findes her.

25) *Pjecen* er omtalt i *Politiken* for 29/11 1918 og sandsynligvis udkommet senest den 28/11. I H. V. Clausens arkiv foreligger flere opfordringer til at udgive en pjece, således at folk i provinsen, der ikke læser *Nationaltidende*, kan blive orienteret. Se f. eks. brev fra rektor Georg Brunn, *Kolding* (31/10) og overlærer Alfred Glahn, *Sorø* (28/10).

26) *Anf. pjece*, s. 20.

27) *Anf. pjece*, s. 21.

28) *Anf. pjece*, s. 27.

29) *Anf. pjece*, s. 27.

30) Af et brev fra M. Mackeprang til H. P. Hanssen, dat. 14/12 1918 fremgår det, at man i H. V. Clausens omgivelser var ængstelige for de yderliggående synspunkter, som nu kom til orde, og at man overvejede udsendelse af et nyt opråb til offentligheden med krav om »en national Løsning ved Afstemning«. Et sådant opråb fremkom dog ikke.

31) Graus udtalelser på *Fredericiamødet* er refereret i *Ribe Stiftstidende* for 11/12 1918.

32) *Mødet i Cirkusbygningen* er udførligt refereret i *Nationaltidende* for 12/12 1918.

33) *Andreas Grau: Det mellemslesviske Spørgsmaal. Et Retfærdighedskrav*. P. H. Fergos forlag. 1918.

34) *Anf. skrift*, s. 8.

36) *To Livslinier*, s. 161.

- 37) H. V. Clausens arkiv. Se også To Livslinier, s. 142 f.
- 38) Anf. skrift, s. 98.
- 39) Anf. skrift, s. 99.
- 40) Anf. skrift, s. 101.
- 41) Anf. skrift, s. 102.
- 42) Anf. skrift, s. 103.
- 43) Anf. skrift, s. 103.
- 44) Se brev fra la Cour til H. V. Clausen, dat. 29/11 (Clausens privatarkiv) og To Livslinier, s. 161.
- 45) 18/12 1918 skriver Ionas Collin til Vilh. la Cour: ... »Jeg har altid underrettet Ententedelagationerne om alt, hvad der fremkom her og i Slesvig«. To Livslinier, s. 164.
- 46) Jfr. fremstillingen, s. 82f.
- 47) To Livslinier, s. 163.
- 48) Brevet er dat. 18/12. Se To Livslinier, s. 164.
- 49) Se f. eks. brev fra dr. Harsløf delvis aftrykt i To Livslinier, s. 165.
- 50) De pågældende havde allerede i slutningen af nov. ansøgt gesandtskabet i Berlin om indrejsetilladelse til Danmark. Grev Moltke forelagde H. P. Hanssens sagen, og denne anbefalede, at visum blev givet, også til syndikus Maedge fra Flensborg. Telegram fra grev Moltke i H. P. Hanssens arkiv, dat. 30/11 (Breve fra forskellige).
- 51) Fredericiamødet er udførligt refereret i Ribe Stiftstidende for 11/12 og 12/12 1918. Se også To Livslinier, s. 162 f.
- 52) Dr. Harsløf lod sit foredrag i Fredericia trykke under titlen: Vort Grænsespørgsmaal. 1919.
- 53) Ribe Stiftstidende for 20/12 1918.
- 54) Slesvig delt, s. 239.
- 55) Slesvig delt, s. 239.
- 56) Slesvig delt, s. 239.
- 57) Slesvig delt, s. 239.
- 58) Slesvig delt, s. 239.
- 59) Vælgerforeningens protokol opbevares i landsarkivet i Åbenrå. A. Svensson har i Slesvig delt, s. 56-58 givet en redegørelse for en del af mødets forhandlinger.
- 60) Brev fra gårdejer Damgaard, dat. 21/12 1918, i H. P. Hanssens arkiv (Breve fra forskellige).
- 61) Fyns Venstreblad for 21/12 1918.
- 62) Denne og de to længere fremme citerede resolutioner er alle trykt i Jensen: Håndbog, II, s. 59-60.
- 63) Om H. P. Hanssens rejser til Berlin og København i december 1918 giver hans dagbog en række interessante oplysninger. Jfr. s. 132 note 1.
- 64) Her tænkes formodentlig på fremsatte oplysninger under samtalen med udenrigsminister Scavenius.
- 65) Slesvig delt, s. 239-40.
- 66) Brev fra Grau til Ernst Christiansen, dat. 31/12 1918, i Christiansens arkiv (Breve fra forskellige).
- 67) Den citerede artikel, der bærer overskriften: Ved Aarsskiftet, findes i Hejmdal for 2/1 1919.
- 68) Slesvig delt, s. 240.
- 69) Advokat Andersens brev findes i Christiansens arkiv (Breve fra forskellige).
- 70) Indbydelsen findes f. eks. i H. V. Clausens arkiv (Breve fra J. Appel). I kredsen omkring rektor H. P. Hansen synes man at have næret ønsker om at lægge sten i vejen for mødet, se brev fra H. P. Hansen til Ernst Christiansen, dat. 27/12 1918 (Christiansens arkiv. Breve fra forskellige). Muligvis skal man søge H. P. Hansen bag den kampagne, som Nationaltidende indledte mod mødet. Den faldt imidlertid til jorden, se Ribe Stiftstidende for 4/1 1919, Hejmdal

dal for 6/1 1919 og Højskolebladet 1919, s. 61–62.

71) Se Dansk Udsyn 1929, s. 323.

72) Harald Nielsen til H. P. Hanssen, dat. 14/1 1919 (H. P. Hanssens arkiv. Breve fra forskellige).

73) To Livslinier. 1954, s. 168.

74) Dansk Udsyn 1929, s. 328–29.

75) Talen er optrykt i Dansk Udsyn 1929, s. 324–28. Den gengives her i stærkt sammentrængt form.

76) H. P. Hanssen oplyste i 1929, at hans foredrag gav anledning til en time-lang diskussion, hvorunder talrige talere havde ordet. Se Dansk Udsyn 1929, s. 328–29. Hans Lund har engang meddelt mig, at han som lærer ved højskolen havde haft lejlighed til at overvære forhandlingen, og at han udarbejdede et fyldigt referat. Desværre havde han forlagt dette referat.

77) Manuskriptet foreligger på små hvide blade, og det er skrevet med bly-ant. Det bærer påskrift med Christiansens hånd: Askov 4/1 1919. Sager vedr. Afstemningstiden 1918–20 i Christiansens arkiv. Christiansens indlæg bringes ligeledes i sammentrængt form.

78) Slesvig delt, s. 240.

79) M. Refslund Poulsen: Genforeningen i Nordslesvig. 1957, s. 27.

80) To Livslinier. 1954, s. 169.

81) Bonden der blev Landraad. 1941, s. 68.

82) Slesvig delt, s. 240.

83) To Livslinier. 1954, s. 169–70.

84) Harald Nielsen til Christiansen 17/1 1919 (Christiansens arkiv. Breve fra forskellige). Nogle dage tidligere (14/1) havde Harald Nielsen i et brev til H. P. Hanssen søgt at interessere

denne for Flensborg. Det samme forsøgte sagfører Mandal Bertelsen i et brev, der er dat. 10/1 1919: Jeg betragter de danske i Mellemslesvig som værende i Livsfare, og jeg mener, at det er vor Pligt at gøre vort yderste for at faa dem alle med, og lykkes det ikke, maa der ikke med Rette kunne bebrejdes os noget«. (Begge breve findes i H. P. Hanssens arkiv. Breve fra forskellige).

85) Munchs erindringer, s. 47.

86) Slesvig delt, s. 240.

87) Kloppenborgs redegørelse er dat. København 19/5 1919, og den offentliggjordes først i Fyns Venstreblad og siden i Hejmdal for 24/5 1919.

88) Se foruden Hejmdal for 4/9 1919 også Flensborg Avis for 20/9 og Ribe Stiftstidende for 25/9 1919.

89) Nis Nissens indlæg er dat. 5/9 1919 og fremkom i Hejmdal for 6/9 1919.

90) I Willemoës arkiv findes blandt diverse notesbøger m. m. en grøn notesbog med indførsler, dat. 4–5/1 1919. Se også Munchs erindringer s. 47.

91) Munchs erindringer, s. 47.

92) Kronik i Berlingske Aftenavis for 6/6 1957. Se også samme blad for 12/6, 17/6 og 18/6 1957.

93) Bonden der blev Landraad. 1941, s. 68.

94) Nic. Svendsen: Sønderjyds Skæbne. II. 1953, s. 352.

95) Foruden i de allerede citerede kilder er Askovmødet omtalt i dr. Moltesens nekrolog over J. Appel (Gads danske Magasin 1932, s. 81) og i brev fra H. Jepsen Christensen til H. P. Hanssen, dat. 11/1 1919. (H. P. Hanssens arkiv. Breve fra forskellige).

5. afsnit. Tyske overvejelser om grænsespørgsmålet i tiden forud for fredskonferencens sammentræden (s. 189–221)

- 1) Alnor, s. 88.
- 2) Alnor, s. 170–71.
- 3) Alnor, s. 158–62.
- 4) Alnor, s. 201–04.
- 5) Originalen findes i Die nord-schleswigsche Frage Band 1 (E 14251). Adressen er underskrevet af overborgmester Todsén og Landeshauptmann Graf Platen. Adressen er trykt i Jessen Håndbog II, s. 25–26. Jfr. desuden Alnor s. 185.
- 6) Udtalelsen blev offentliggjort i Schleswigsche Grenzpost for 2/11 og den er i sin helhed aftrykt i Jessen Håndbog II, s. 28. I de samme dage fremkom tilsvarende udtalelser fra det national-liberale parti i Slesvig-Holsten og fra Kiels universitet, se Alnor s. 187.
- 7) Om det tyske udvalg se foruden Alnor s. 163–82 og 188–200 også Chr. Voigt: Der deutsche Ausschuss für das Herzogthum Schleswig. 1921, s. 5–14 og A. Köster: Der Kampf um Schleswig. 1921, s. 64 ff.
- 8) Udtalelsen er trykt i Jessen: Håndbog II, s. 26.
- 9) Se f. eks. den ledende artikel i Hejmdal for 8/11 1918.
- 10) Hejmdal for 5/11 1918.
- 11) Hejmdal for 12/11 1918. Bladet kommenterede forslaget med at sige, at det havde været værdifuldt, hvis det tidligere var blevet stillet. Nu ventede man en genforening med Danmark, og de foreslåede forholdsregler ville ikke få nogen praktisk betydning.
- 12) Fremstillingen af de tyske reaktioner i tiden efter revolutionen bygger især på Alnor s. 205–11 og 399–454.
- 13) Protesten er aftrykt i sin fulde ordlyd i Jessen: Håndbog II, s. 38–40. Dagen i forvejen havde samtlige flensborgske embedsmænd tiltrådt en erklæring, afgivet af Flensborg byråd 7/11, der frarådede, at selvbestemmelsesretten skulle medføre en sønderlemmelse af Slesvig og navnlig, at Flensborg adskiltes fra Nordslesvig. Slesvig byråd afgav 22/11 en lignende erklæring. De to erklæringer er trykt i Jessen: Håndbog II, s. 29 og 49. Originalerne findes i den i note 5 til s. 191 citerede arkivpakke.
- 14) Det citerede opråb er dateret 30/11 og trykt i Jessen: Håndbog II, s. 53.
- 15) Om forløbet af det tyske udvalgs repræsentanters forhandlinger med fremstående medlemmer af rigsregeringen se Alnor s. 443–46 og 451.
- 16) Alnor s. 451–54.
- 17) Originalerne findes i Akten betr. die nordschleswigsche Frage, Band 1–6. Her findes ligeledes koncepterne til de afgivne svar på de indkomne protester. I de første 3 måneder af 1919 indkom flg. protester: I januar fra Bov (6/1), Sottrup (9/1), det tyske folkeparti i Åbenrå (16/1), det tyske folkeparti i Tønning (24/1) og Slesvig byråd (24/1). I februar fra Tønder magistrat (5/2), Haderslev magistrat og byråd (6/2), pastor Schmidt i Skrydstrup (7/2), det tyske udvalg i Tønder (8/2), det slesvig-holstenske byforbund (8/2), flækkerådet i Højer (9/2), Slesvig by (9/2), Klægsbøl (14/2), 115 elever på Tønder seminarium samt fra Braderup, Langhorn, Højer og Garding i Ejdersted (24/2) og fra Haderslev by (27/2). I marts fra Flens-

borg magistrat og byråd (1/3), fra Kruså kobber- og messingfabrik (3/3), Oversø (15/3), fra Sønderløgum, Humtrup, Klægsbøl, Tinglev og Agtrup samt det tyske demokratiske parti i Slesvig (25/3). Protestfloden fortsatte ind i april måned, og der findes ligeledes en række protestskrivelser fra Holsten og fra slesvig-holstenske sammenslutninger i Stor-Berlin.

18) Alnor s. 545–54.

19) Allerede 23/12 1918 havde Todsen som formand for provinsialudvalget henvendt sig til udenrigsministeriet. Se Akten betr. die nordschleswigsche Frage. Band II (E 14486). Se også Alnor s. 559–60.

20) Begge udtalelser er trykt i Jessen: Håndbog II, s. 60–61.

21) Ridderskabets udtalelse af 14/1 1919 findes i original i Akten betr. die nordschleswigsche Frage. Band II (E 14403–405).

22) Udtalelsen trykt i Jessen: Håndbog II, s. 67–68.

23) Trykt i Jessen: Håndbog II, s. 53–55.

24) Trykt i Jessen: Håndbog II, s. 62–63.

25) Dette og et efterfølgende citat er taget fra den officløse udtalelse i Deutsche Allgemeine Zeitung. Se henvisningen i note 24.

26) Se Alnor s. 399–408.

27) Rødding-udtalelsen af 10/12 findes trykt i Jessen: Håndbog II s. 56.

28) Alnor s. 438–42.

29) Afgørelsen på mødet i Flensborg d. 12. dec. fandt udtryk i et opråb fra det tyske udvalg, der er dateret 19/12 1918. Opråbet er trykt i Jessen: Håndbog II s. 58–59. I mangt og meget gik dette opråbs krav igen atter og atter i de

følgende ugers mange protestskrivelser. 30) Jfr. foran s. 129.

31) Se H. P. Hanssens dagbogsoptegnelse for 12/12 1918.

32) Skriv. fra rigsministeriet for landbrug m. m. var dat. 27/11. Akten betr. die nordschleswigsche Frage. Band I (E 14306–307).

33) Schifferers telegram er dat. 23/11 1918. Akten betr. die nordschleswigsche Frage. Band I (E 14282).

34) Samtalen mellem Tiedje og grev Bernstorff er omtalt i et brev fra Tiedje, dat. 23/11. Det er stilet til: Sehr geehrter Herr Professor, men adressatens navn kendes ikke. Om Tiedjes udnævnelse til sagkyndig se Akten betr. die nordschleswigsche Frage. Band I (E 14295–99).

35) Om Tiedjes opgør med den tyske voldspolitik se Sønderjyllands Historie, s. 250.

36) Der er bevaret en egenhændig notits af understatssekretær, friherre v. d. Busche, dat. 19/12 1918, hvori det hedder: Herr Tiedje der als Sachverständiger für nordschleswigsche Fragen an der Vorbereitung der Friedensverhandlungen teilnimmt, war in meinem Auftrag in Kopenhagen und hält sich zur Zeit in Flensburg auf. Akten betr. die nordschleswigsche Frage. Band I.

37) H. P. Hanssens dagbogsoptegnelse for 12/12 1918. Der foreligger desuden et brev fra Tiedje til H. P. Hanssen, dat. 10/12 1918 (H. P. Hanssens arkiv), hvori han underretter denne om sin udnævnelse til sagkyndig, og at det ville være hans opgave at træde i forbindelse med alle kredse, der ville få løsningen af det nordslesvigske spørgsmål at gøre, for at indhente de fornødne oplysninger. Han meddelte endvidere, at

han i de nærmeste dage i forståelse med sin foresatte grev Bernstorff afrejste til København, og at han gerne ville træffe H. P. Hanssen under et efterfølgende besøg i Flensborg.

38) Telefonnotat dat. 18/12 og underkrevet Dieckhoff. Dr. Solf har påtegnet notatet samme dag. Akten betr. die nordschleswigsche Frage. Band I (E 14343–44).

39) Der findes en afskrift af landråd Böhmes brev til Tiedje, dat. Tønder den 18/12 1918 i H. P. Hanssens arkiv.

40) Om mødet 23/12 se bl. a. Akten betr. die nordschleswigsche Frage. Band I (E 14350, 14352–55). Citaterne fra de militære sagkyndiges udtalelser findes ligeledes i dette akthæfte.

41) Skrivelsen fra ministeriet for offentlige arbejder var dog først dateret 13/1 1919. Se Akten betr. die nordschleswigsche Frage. Band II (E 14387).

42) Akten betr. die nordschleswigsche Frage. Band I (E 14760–67).

43) H. P. Hanssens og Vælgerforeningens forhandlinger med Adler m. fl. i Flensborg 30/11 og 1/12 1918 er omtalt i H. P. Hanssens dagbogsoptegnelser for nævnte dage. Se i øvrigt Alnor s. 431 ff.

44) Henvendelsen: Til beroligelse i Nordslesvig blev offentliggjort i Deutsche Allgemeine Zeitung for 7/1 1919 og er trykt i dansk oversættelse i Jessen: Håndbog II s. 62–63.

45) Grev Moltkes politiske indberetninger til udenrigsministeriet i København (kopier i gesandtskabsarkivet i Berlin) giver løbende orientering om dr. Solfs politiske vanskeligheder. Se f. eks. indberetning nr. CXCVI af 26/11, chifffertelegram nr. 470 af 2/12 og indberetning nr. CXCXVII af 2/12.

46) Chifffertelegram nr. 496 (kopi i gesandtskabsarkivet).

47) Udkast til dr. Solfs skriv. til folkekommissærernes råd, dat. 20/12 findes i Akten betr. die nordschleswigsche Frage. Band I (E 14348–49). Dagen efter meddelte dr. Solf grev Moltke, at han havde krævet et dementi af Haase, se indberetning nr. CCXIX, dat. 21/12.

48) Chifffertelegram nr. 510, dat. 12/12 (Gesandtskabsarkivet).

49) Chifffertelegram nr. 530, dat. 20/12 og indberetning nr. CCXVII, dat. 21/12 (Gesandtskabsarkivet).

50) Kopi af privatbrev fra grev Moltke til Scavenius, dat. 21/12 (Ligger i gesandtskabsarkivet under politiske indberetninger).

51) Akten betr. die nordschleswigsche Frage. Band I (E 14351).

52) Chifffertelegram nr. 544, dat. 31/12 (Gesandtskabsarkivet).

53) Se Alnor s. 561–62 og Akten betr. die nordschleswigsche Frage. Band II (E 14416–19).

54) Se Alnor s. 1035–39.

55) Se Alnor s. 633–50.

56) Folketingstidende 1919–20 sp. 1993.

57) Resolutionen fra kongressen i Bern er trykt i Jessen: Håndbog II s. 77. Om afstemningen i Flensborg anvendes her den oprindelige formulering. Jfr. i øvrigt Alnor s. 641–42.

58) Akten betr. die nordschleswigsche Frage. Band II (E 14472 ff).

59) Akten betr. die nordschleswigsche Frage. 7/2 gentog provinsialudvalget sit ønske om, at Fuglsang måtte blive hidkaldt som sagkyndig. 4/2 modtog Böhme og pastor Schmidt officielt besked fra udenrigsministeriet, at de var udpeget til sagkyndige.

60) Om Böhmes besøg hos H. P. Hanssen se Alnor s. 697–704. 29/1 1919 tilrådede det preussiske indenrigsministerium i et brev til udenrigsministeriet, at lokale tyske personer optog kontakt med Vælgerforeningen om diverse detailspørgsmål i forbindelse med den kommende afstemning. Materialet giver ingen mulighed for at fastslå nogen forbindelse mellem Böhmes henvendelse til H. P. Hanssen og indenrigsministeriets synspunkter, ligesom der hel-

ler ikke er fundet noget, der underbygger Alnors hypotese om, at Böhmes henvendelse skete på opfordring af udenrigsministeriet. Indenrigsmin. skriv. af 29/1 findes i Akten betr. die nord-schleswigsche Frage. Band III (E 14549–553). Jfr. Alnor s. 701.

61) Brevet er gengivet hos Alnor s. 708–09 og i Jessen: Håndbog II s. 75. Forslaget fik ingen praktisk betydning og betragtedes af H. P. Hanssen som bortfaldet, se Jessen: Håndbog II s. 154.

6. afsnit. Fredskonferencen tager stilling til det sønderjyske spørgsmål (s. 222–309)

1) Det grundlæggende internationale værk om fredskonferencen i Paris i 1919 er stadig H. W. Temperley: *A history of the peace conference of Paris*, der udkom i London i årene 1920–24 i 6 bind. I bind II, s. 197–206 findes en kort beretning om konferencens stillingtagen til det sønderjyske spørgsmål. En dansk fremstilling er optaget i *Gyldendals Verdenshistorie. Verden i Gaar-Verden* i Dag, IV, 1936, s. 232–44.

2) Detaljer vedr. åbningen af fredskonferencen er hentet fra korrespondentberetninger, offentliggjort *Berlingske Tidende og Politiken* for 20/1 1919.

3) Jessen: Håndbog II s. 71.

4) Fontenay s. 120.

5) Munchs erindringer s. 48 ff.

6) Fontenay s. 122.

7) Det politiske Forhandlingsudvalg s. 14–17.

8) Oluf Berntsens karakteristik af kammerherre Bernhoft og redegørelse for dennes forhandlinger med franske diplomater i okt. 1918 er udarbejdet i Paris i marts 1963. Den er stillet til min disposition og findes hos mig.

9) Trykt hos Fontenay s. 24. Bernhoft uddyber det kortfattede telegrams meddelelser i en depeche, der er dat. 22/10 1918 og modtaget i København 2/11. Trykt hos Fontenay s. 33–34.

10) Se telegram fra Bernhoft, dat. 20/11 og depechen af 24/11 1918, modtaget 12/12, der mere udførligt redegør for gesandstens samtale med bl. a. den franske udenrigsminister. Trykt hos Fontenay s. 94 og 97–99. Se også telegram, dat. 12/12 1918 og depeche, dat. 4/1 1919, modtaget 27/1, trykt hos Fontenay s. 112 og 121.

11) Trykt hos Fontenay s. 129–32.

12) Munchs erindringer s. 50.

13) Det politiske forhandlingsudvalg s. 18.

14) Munchs erindringer s. 51.

15) Fuldmagterne til dr. Ionas Collin er aftrykt Tardieu s. 29–30.

16) Collin har skildret sin rejse i Slesvig delt s. 75–79.

17) Fontenay s. 143.

18) Slesvig delt s. 78.

19) Collins betænkning er gengivet i udtog hos Tardieu s. 30–35.

- 20) Tardieu s. 35.
- 21) Indberetning fra Bernhoft, dat. 13/2. Trykt Fontenay s. 162.
- 22) Hovedkilden til skildringen af Bernhofts møde med timandsrådet er den udførlige indberetning, han 1/3 1919 indsendte til udenrigsministeriet. Trykt Fontenay s. 188–90. I Fontenays aftryk er adskillige navne udeladt. Den fuldstændige ordlyd af indberetningen er lagt til grund for fremstillingen i dette afsnit. Originalen findes i udenrigsmin. arkiv. 7 B 29 a pk. I.
- 23) Berlingske Tidende for 20/2 1919.
- 24) Bernhofts foredrag for timandsudvalget findes trykt Fontenay s. 173–83. Jfr. også Tardieu s. 15–29.
- 25) Tardieu anfører som engelske repræsentanter i mødet: lord Balfour og lord Milner, et af flere eksempler på visse mindre unøjagtigheder mellem Tardiens meddelelser og de officielle danske kilder. Se Tardieu s. 7.
- 26) Trykt Fontenay s. 184.
- 27) Trykt Fontenay s. 186.
- 28) Jfr. s. 237 note 22. Det kan på dette sted noteres, at de i Fontenays aktpublikation offentliggjorte diplomatiske dokumenter af forfatteren er blevet afkontrolleret med originalerne i udenrigsministeriets arkiv (7 B 29 a pk. I–III), og kun hvor der er væsentlige udeladelser, henvises der til originalen. I almindelighed vil der af praktiske grunde kun blive henvist til Fontenays trykte udgave.
- 29) Om Tardieu og de andre medlemmer af den belgiske kommission se Tardieu s. XXI ff. og Jessen: Mit Liv s. 333.
- 30) Tardieu s. 10 og 44–48.
- 31) Tardieu s. 149.
- 32) Laroche's indlæg er udførligt refereret hos Tardieu s. 99–101.
- 33) Tardieu s. 103–04.
- 34) Tardieu s. 105–06.
- 35) Tardieu s. 106–10.
- 36) Tardieu s. 128.
- 37) Tardieu s. 136–37.
- 38) Tardieu s. 137–39.
- 39) Tardieu s. 149–50.
- 40) Tardieu s. 101.
- 41) Tardieu s. 110.
- 42) Medens forhandlingerne på møderne 25/2 og 26/2 er fyldigt refereret, gives der kun få oplysninger om drøftelserne 1/3. Efter Tardiens referat endes man om en sydlig afstemningsgrænse Kappel-Tønning, men dette stemmer ikke med de senere beslutninger i den belgiske kommission om at indlemme Husum og Ejdersted i afstemningsområdet. Jfr. Tardieu s. 116.
- 43) Tardieu s. 154.
- 44) Munchs erindringer s. 48 f.
- 45) Telegram fra Bernhoft dat. 6/2 1919. Trykt Fontenay s. 143. Som baggrund for ønsket om en delegationsafsendelse til Paris anføres dr. Collins virksomhed ved fredskonferencen.
- 46) Jessen: Mit Liv s. 322 f.
- 47) Munchs erindringer s. 55 f.
- 48) Det politiske forhandlingsudvalg s. 25–27.
- 49) Det politiske forhandlingsudvalg s. 28–31. Jfr. Fontenay s. 164–65.
- 50) Slesvig delt s. 240 ff.
- 51) Vælgerforeningens forhandlingsprotokol for 8/2 1919.
- 52) Slesvig delt s. 243.
- 53) Slesvig delt s. 243.
- 54) Slesvig delt s. 244. 10/2 1919 meddelte H. P. Hanssen i et brev til udenrigsministeriet, hvorledes man havde formuleret afstemningsreglerne for Mellemslesvig. Trykt Fontenay s. 146.

55) Under sin samtale med H. P. Hanssen efter mødet 8/2 fik Scavenius denne meddelelse fra H. P. Hanssen. Han videregjorde den til Bernhoft i telegram af 12/2, trykt Fontenay s. 159.

56) Se telegram dat. 12/2, trykt Fontenay s. 159.

57) Korrespondancen mellem Scavenius og H. P. Hanssen om en sønderjysk delegation til Paris er trykt Fontenay s. 163 og 166–67.

58) Brevet, der er dat. 18/2 1919, er trykt Fontenay s. 170–71.

59) Vælgerforeningens forhandlingsprotokol.

60) Se brev fra Scavenius, dat. 15/2 1919, trykt Fontenay s. 166.

61) Brev fra H. P. Hanssen til Scavenius, dat. Sorø 13/2 1919, trykt Fontenay s. 163.

62) Slesvig delt s. 244.

63) Om mødet 22/2 1919 på Folkehjem se Vælgerforeningens forhandlingsprotokol og Christiansens dagbogoptegnelser i Slesvig delt s. 244–45.

64) Slesvig delt s. 245.

65) Munchs erindringer s. 57.

66) Hovedkilden til en skildring af møderne 24–25/2 1919 er en redegørelse fra H. P. Hanssen til Vælgerforeningen, som han tog sig tid til at skrive 25/2 1919. Beretningen, der er godkendt af Nis Nissen, er trykt i Jessen: Håndbog II, s. 106–08. Jfr. desuden Munchs erindringer s. 58 og Slesvig delt s. 204.

67) Det af H. P. Hanssen nedskrevne notat er dat. 25/2 1919 og trykt Fontenay s. 187. I dette notat mangler det vigtige ord »hjemmehørende« i afstemningsområdet. Dette ord fik man med i det endelige udkast, se Fontenay s. 200 (stk. II).

68) Om delegationens rejse til Paris

og forhandlinger med fredskonferencens deltagere se først og fremmest Neergaards beretning i det fortrolige rigsdagsmøde 3/4 1919, trykt Fontenay s. 244–63. H. P. Hanssen har ligeledes udarbejdet en beretning bygget på dagbogens optegnelser, der er offentliggjort i Sønderjyske Årbøger 2. række 1926 bd. II, s. 162–204. Jfr. desuden Munchs erindringer s. 60–69.

69) Jessen: Mit Liv s. 337 f.

70) Delegationens forberedte communiqué til den franske presse er trykt Fontenay s. 192.

71) I en artikel om 3. zone, der offentliggjordes i Flensborg Avis for 16/5 1919, skrev Kloppenborg-Skrumsager bl. a.: I det gode danske Skib Fionias dejlige Saloner og ved Etatsraad Andersens gæstfrie Bord var vi komne hinanden nærmere igen. Hele Rejsen var en lykkelig Harmoni mellem Slagene.

72) Trykt Fontenay s. 200–01.

73) Se herom også Munchs erindringer s. 60.

74) Munchs erindringer s. 61. Se også Neergaards bemærkninger 3/4 1919, Fontenay s. 248–49.

75) Fontenay s. 249.

76) Forslaget om optionsregler er trykt Fontenay s. 199 (dat. Paris 6/3 1919).

77) Delegationens officielle referat af forhandlingen med den belgiske kommission er trykt Fontenay s. 194–96.

78) Flensborg Avis for 16/5. Jfr. note 71.

79) Kammerherre Bernhofts erklæring i dansk oversættelse er trykt Fontenay s. 197–98. Den franske udgave blev indsendt til udenrigsministeriet 7/4 1919 (Se udenrigsmin. arkiv 7 B 29a).

80) Trykt Fontenay s. 198–99.

81) Se note 76.

82) Trykt Fontenay s. 202 og 219.

83) Herom findes en del oplysninger i Munchs erindringer s. 64 ff. Politiken var ligeledes vel underrettet om delegationens færden i Paris, se Politiken for 8/3 og 11–14/3 1919.

84) Jessen: Mit Liv s. 342 f.

85) Om aftensamtalen med Laroche har H. P. Hanssen givet en række oplysninger i et interview i Politiken for 19/1 1920. Optrykt i Slesvig delt s. 208–09, dog kun delvist. Jfr. desuden H. P. Hanssens dagbogsnotat for 8/3 1919.

86) Laroche tog for så vidt hensyn til H. P. Hanssens forslag, som formuleringen i indstillingen af 8/3 blev: Regeringspræsidenter, landråder, amtsforstandere, overborgmestre etc. såvel som arbejder- og soldaterrådene. Undervejs skete visse ændringer, og traktatudkastet af 7/5 1919 havde følgende formulering: Overpræsidenterne, regeringspræsidenterne, landsråderne, overborgmestrene. Se Tardieu henholdsvis s. 479 og 326 venstre spalte.

87) H. P. Hanssen regnede med, at også dette forslag var blevet godkendt af Laroche, og dette meddelte han den øvrige delegation. Derfor findes dette forslag både i Bernhofts telegram af 9/3 (trykt Fontenay s. 205) og i Neergaards redegørelse til rigsdagen (trykt Fontenay s. 258). Forslaget blev imidlertid ikke optaget i den belgiske kommissions indstilling af 8/3, se Tardieu s. 480 venstre spalte. Jfr. desuden Slesvig delt s. 210–11.

88) Telegrammet til H. P. Hanssens hustru gik via Mackeprang i København (H. P. Hanssens arkiv). Formodentlig har Mackeprang straks meddelt Politiken den glædelige nyhed.

89) Bernhoft sendte 9/3 to telegrammer til udenrigsministeriet om, hvad man havde erfaret af Laroche aftenen før, et kort og et længere telegram. Trykt Fontenay s. 204–05. Sammenligner man Neergaards referat i rigsdagsmødet med Bernhofts må det siges, at det sidste var mere præcist. Da Neergaard skulle redegøre for afstemningsreglerne, meddelte han bl. a., at alle 20-årige, der var født i afstemningsområdet, fik stemmeret, men han glemte den meget vigtige tilføjelse »og er bosatte« i området. Ingen af rigsdagsmedlemmerne opdagede dette eller protesterede. Som det vil fremgå af redegørelsen på s. 301 fik den pågældende afstemningsregel netop den Neergaard'ske formulering i det endelige traktatudkast.

90) Forslaget præsenteredes for Laroche gennem et brev fra Bernhoft, dat. 10/3, trykt Fontenay s. 220. Forslaget nåede ikke med i den foreløbige indstilling, men det optoges i indstillingen af 19/3 1919, se Tardieu s. 478 højre spalte.

91) Om afskedsmiddagen se Politiken for 14/3 1919. Jfr. også Jessen: Mit Liv s. 345. I modsætning til Jessen oplyser H. P. Hanssen, at man, efter at bordet var hævet, blev endnu længe sammen og havde det meget hyggeligt. Sønderjyske Årbøger 1926 II, s. 198.

92) Politiken for 14/3 1919.

93) Politikens korrespondent fulgte også delegationens bevægelser i London og i England med stor interesse. Se Politiken for 14–16/3 og 18–19/3. Jfr. desuden H. P. Hanssens beretning i Sønderjyske Årbøger 1926 II, s. 198 ff.

94) Om Munchs og Neergaards fornyede forhandlinger i Paris se Munchs erindringer s. 69 ff.

- 95) Politiken for 22/3 1919.
- 96) Trykt Fontenay s. 208–09.
- 97) Referatet af rigsdagens fortrolige møde 3/4 1919 er trykt Fontenay s. 244–63.
- 98) Tardieu s. 116.
- 99) Tardieu s. 141–43.
- 100) Trykt Fontenay s. 202. Brevet er dat. 6/3.
- 101) Se Tardieu s. 151 f.
- 102) Tardieu s. 153.
- 103) Tardieu s. 158–60.
- 104) Tardieu s. 160–62.
- 105) Tardieu s. 128–29. Om den følgende langstrakte debat se Tardieu s. 130–35.
- 106) Tardieu s. 135.
- 107) Indstillingen af 19/3 1919 er aftrykt hos Tardieu s. 469–83 (højre spalte).
- 108) Tardieu s. 482 (højre spalte).
- 109) Trykt Fontenay s. 207.
- 110) Se Ribe Stiftstidende for 8/1 1919.
- 111) Bent Holstein medbragte fuldmagt fra Det mellemslesvigske Udvalg og instruks om at arbejde for afstemning sydfra. Se E. Christiansens dagbog i Slesvig delt, s. 246.
- 112) Dr. Collins beretning om den anden Parisrejse er trykt i Slesvig delt s. 79–82.
- 113) Se Tardieu s. 119 ff.
- 114) Som et kuriosum skal nævnes, at den kendte nordslesviger Th. Thomsen, Toghale i et brev af 24/12 1918 til H. P. Hanssen havde taget til orde for en genforening med Ejdersted: Vi vinder derved et fedt, tyndtbefolket Landomraade, hvis Befolkning oven i Købet har venlige Følelser for Danmark«. H. P. Hanssens arkiv, Breve fra forskellige.
- 115) Tardieu s. 122.
- 116) Tardieu s. 123–25.
- 117) Forslaget er aftrykt hos Tardieu i en note til s. 37.
- 118) Grev Holsteins trykte memorandum er gengivet i udtog hos Tardieu s. 36–37.
- 119) Tardieu s. 210–11.
- 120) Tardieu s. 211–13.
- 121) Tardieu s. 214.
- 122) Tardieu s. 214–15.
- 123) Tardieu s. 215–21.
- 124) Tardieu s. 222–24.
- 125) Tardieu s. 223.
- 126) Tardieu s. 224.
- 127) Glückstadts betænkning er aftrykt hos Fontenay s. 198.
- 128) Glückstadts endelige memorandum, der er dat. 5/5 1919, blev først omdelt 19/5. Det er refereret i hovedtræk Tardieu s. 226–28.
- 129) Om fredskonferencens almindelige stillingtagen til de økonomiske problemer se Tardieu s. 229–37.
- 130) Tardieu s. 239–46.
- 131) Tardieu s. 246–49.
- 132) Tardieu s. 249.
- 133) Traktatudkastet er aftrykt hos Tardieu s. 325–38 venstre spalte.
- 134) Se Temperley II. 1920, s. 1–2.
- 135) Skildringen af overrækkelsesceremonien bygger på de københavnske avisers reportager fra Paris, offentliggjort 8–9/5 1919.
- 136) Om den kamp, der var udspillet mellem regeringslederne ang. offentliggørelsen af fredsbetingelserne, se Tardieu s. 249.

7. afsnit. Danmark tager stilling til traktatudkastet (s. 310–335)

1) Politiken for 9/5 1919. H. P. Hanssens udtalelse citeredes sammen med andre fremtrædende politikeres udtalelser i de følgende dage i en række danske aviser.

2) Slesvig delt s. 177 ff.

3) Slesvig delt s. 192.

4) Slesvig delt s. 159 ff. Se desuden Grænsevagten for februar 1919 og To Livlinier s. 174 ff.

5) Jessen: Mit Liv s. 354.

6) Trykt Fontenay s. 293.

7) Bekræftelsen på modtagelsen af telegrammet af 7/5 er givet med det som nr. 160 hos Fontenay trykte telegram, se Fontenay s. 305. Bekræftelsen er udeladt i det givne optryk.

8) Trykt Fontenay s. 305. 12/5 spurgte Scavenius telegrafisk om resultatet af samtalen med udenrigsministeren (Telegram trykt Fontenay s. 353). Som det vil fremgå af det følgende, havde udenrigsministeren ikke tid til at tale med Bernhoft.

9) Samtalen med Haskins er udførlig refereret i indberetning af 10/5, trykt Fontenay s. 306–07. Fontenay har udeladt navnet, men taler om »et af Medlemmerne af Kommissionen«.

10) Bemærkningen om fredskonferencens »Egenraadighed« findes ikke i den trykte gengivelse, se Fontenay s. 308.

11) Fontenay s. 309.

12) Oplysningerne om regeringens interne drøftelser findes i Munchs erindringer s. 96 ff.

13) Det politiske forhandlingsudvalg s. 34–36.

14) Udkastet er trykt af Fontenay s. 294. Udeladt er følgende indledende sætning: »Under Forudsætning af at

Meddelelsen i Havas om Afstemning i 3. Zone er korrekt, skal jeg udtale følgende«. Med blyant i marginen står: Forelagt pol. Udval. 9/5. Bortfalder.

15) Trykt Fontenay s. 298. Også dette udkast har en blyantspåtegning i marginen: Forel. pol. Udval. 9/5 19. Bortfalder.

16) Møde nr. 2 er refereret i det politiske forhandlingsudvalg s. 36–37.

17) Munchs erindringer s. 98–99.

18) Det politiske forhandlingsudvalg s. 37–40.

19) Et telegram af dette indhold afgik samme aften til Paris (9/5). Trykt Fontenay s. 305.

20) Munchs erindringer s. 100–03.

21) Referat af rigsdagens fortrolige møde 12/5 1919 er optrykt Fontenay s. 311–52.

22) Fontenay s. 311–12.

23) Fontenay s. 323.

24) Det politiske forhandlingsudvalg s. 41.

25) Fontenay s. 348.

26) Fontenay s. 349.

27) Munchs erindringer s. 108.

28) Munchs erindringer s. 108.

29) Trykt Fontenay s. 353–54 (nr. 167–69).

30) Se Bernhofts indberetning, dat. 21/5, trykt Fontenay s. 360.

31) Trykt Fontenay s. 359.

32) Trykt Fontenay s. 359.

33) Bernhofts henvendelse til Clemenceau er i dansk oversættelse trykt Fontenay s. 362–63.

34) Fontenay s. 359.

35) Det er et gennemgående træk, at Fontenay som regel udelader navnene i de diplomatiske aktstykker, der optryk-

kes. I indberetningen af 21/5 1919 (trykt Fontenay s. 360–61) er desuden indledningen til andet stk. udeladt. Der står i originalen: »Jeg har søgt Foretræde hos Hr. Pichon og Hr. Lansing, men det har endnu ikke været muligt blot at faa fastsat en Tid. Jeg skal ikke komme nærmere ind paa Vanskelighederne ved at faa selv en kort Samtale med Personerne i den lille Kreds,

som bestemmer Grænserne for Europas Lande efter Freden«.

36) Samtalen med White er udførligt refereret i indberetningen af 21/5. Trykt Fontenay s. 360–61.

37) Fontenay s. 361.

38) Telegram dat. 27/5 1919. Trykt Fontenay s. 364.

39) Se telegram fra Scavenius, dat. 15/5 1919. Trykt Fontenay s. 358.

8. afsnit. Tyskland tager stilling til traktatudkastet (s. 336–363)

- 1) Se Jessen: Håndbog I s. 137–38.
- 2) Se Jessen: Håndbog II s. 84–85.
- 3) Alnor s. 1040–43.
- 4) Grænsevagten 1918–19, s. 314.
- 5) Alnor s. 704–07.
- 6) De indsendte betænkninger ligger nu i Akten betr. die nordschleswigsche Frage. Band 5 (E 14855–864 og 14875–900).
- 7) Alnor s. 1223–31.
- 8) Udtalelsen fremsendtes til udenrigsministeriet af Ed. Adler 2/4 1919. Akten betr. die nordschleswigsche Frage. Band 6 (E 15112–114).
- 9) Alnor s. 1240–43.
- 10) Neumünstererklæringen er ligeledes gengivet i Jessen: Håndbog II s. 164.
- 11) Alnor s. 1233–36.
- 12) Alnor s. 1244–48.
- 13) Alnor s. 1246.
- 14) Akten betr. die nordschleswigsche Frage. Band 4.
- 15) Tiedjes betænkning er udatt., men den bærer en påtegning, der viser, at den har været forelagt understatssekretær Kienlin 13/3. Akten betr. die nordschleswigsche Frage. Band 5–6 (E 14948–55).

16) Den tyske minister i København, friherre v. Neurath havde 3/3 fået ordre til at forhandle med den danske regering om dennes medvirkning til at få tyske krigsfanger frigivet. 17/3 måtte Neurath indberette, at Scavenius havde afslået anmodningen.

17) Om mødet i Berlin 15/3 foreligger et kort notat til udenrigsministeren forfattet af Kienlin og dat. 17/3. Akten betr. die nordschleswigsche Frage. Band 5–6 (E 14976–77).

18) Jessen: Håndbog II s. 146–47.

19) Jessen: Håndbog II s. 156–61 og 166–67.

20) Alnor s. 1287.

21) Alnor s. 1287–90.

22) Alnor s. 1271–76.

23) Det var den tilforordnede i Slesvig Eduard Adler, der havde forhindret embedsmændene i at møde. Adler bestrægtede Knivsbjerg-mødet som en demonstration. Det var også ham, der foranledigede, at ingen socialdemokrater tog ordet. Alnor s. 1263–70.

24) Trykt Jessen: Håndbog II s. 185.

25) Alnor s. 1290.

26) Alnor s. 1281 og 1284–86.

27) Gengivet hos Tardieu s. 253–54.

28) På den tyske note af 13/5 indløb 24/5 flg. svar fra Clemenceau: Hvad Slesvig angår, da er det på den danske regerings anmodning, at konferencen har taget spørgsmålet under behandling.

Se Jessen: Håndbog II s. 219.

29) Ausw. Amt. Der Weltkrieg 31. Bdl. 500–04. Die Friedenskonferenz in Versailles 1919–20 (E 934034–044).

30) Jessen: Håndbog II s. 219.

9. afsnit. Fredskonferencen tager endelig stilling til det slesvigske spørgsmål (s. 364–380)

- 1) Temperley II, s. 2.
- 2) Tardieu s. 300 ff.
- 3) Trykt i dansk oversættelse Fontenay s. 222–42. Et dansk memorandum, udarbejdet af H. V. Clausen omhandlende tilbagelevering af kunstgenstande m. m., blev ligeledes indsendt til fredskonferencen, men det blev ikke taget under behandling. Det pågældende memorandum er dat. 15/5 1919, men det blev sandsynligvis først afleveret omkring 1/6. Trykt Jessen: Håndbog II s. 202–08.
  - 4) Se Jessen: Håndbog II s. 210–18.
  - 5) Tardieu s. 302–03.
  - 6) Tardieu s. 305–06.
  - 7) Tardieu s. 308 ff og Temperley II s. 6 ff.
  - 8) Tardieu s. 321–23.
  - 9) Tardieu s. 323.
  - 10) Se Fontenay s. 367.
  - 11) Fontenay s. 367.
  - 12) Munchs erindringer s. 113.
  - 13) Det politiske forhandlingsudvalg s. 42–43.
  - 14) København for 22/6 1919.
  - 15) Det politiske forhandlingsudvalg s. 44–51.
  - 16) Dette skete umiddelbart efter, at mødet i forhandlingsudvalget var afsluttet. Se det politiske forhandlingsudvalg s. 51.
  - 17) Slesvig delt s. 253.
  - 18) Slesvig delt s. 253–54.
  - 19) Vælgerforeningens forhandlingsprotokol for 4/7 1919, jfr. også Slesvig delt s. 254 og 256.
  - 20) Tardieu s. 350 ff.
  - 21) Fremstillingen i dette afsnit hviler først og fremmest på forskellige avisers reportager fra Paris og Versailles.

Navneregister

- Abild 347
Adelby 241, 302
Adler, Eduard, tysk socialdemokratisk politiker 189, 198, 207 ff, 343, 346, 396, 403
Adriaterhavet 297
Agtrup 144, 151, 359, 395
Ahlefeldt-Laurvigen, W., fhv. udenrigsminister 101, 167 f
Alby, d', fransk general 275
Alexandra, enkedronning 279
Alnor, Karl, tysk historiker 189, 387
Als 61, 63, 86, 203, 207, 301
Alslev 218, 347
Altona 11
Amiens 29
Ammundsen, Vald., professor, 168 f, 204
Amrum 152, 241, 244, 302
Andersen, Holger, cand. theol., 99, 141, 166, 389
Andersen, H. N., etatsråd 108, 136 f, 175, 226, 254, 261 f, 265 f, 247, 399
Andersen, Johs., advokat, Haderslev 173, 179
Andersen, Vilh., professor 99, 389
Andresen, Mathias, formand for Sprogforeningen 22
Angel 78, 96, 104, 145, 148, 151 f, 154, 161 f, 164, 182, 208, 235, 241, 292, 320
Appel, Jacob, højskoleforstander, 39, 101, 180 f, 187, 393
Armentières 29
Arras 30
Arrild 191
Artois 246
Askov 39, 180, 185 f, 245, 256, 311
Asmussen, F., højesteretssagfører 93, 95
Aurillac 13
Aventoft 35, 359
Balfour J. A., engelsk udenrigsminister 238, 294–97, 398
Ballum 191
Bang, J. P., professor 96
Bang, N., direktør 105
Barth, Emil, tysk politiker 52
Bauer, G. A., tysk rigskansler 376
Baumgarten, D., professor, Kiel 356
Bejstrupgård 181
Belgien 223
Bell, Johs., tysk koloniminister 377 f
Berg, Sigurd, politiker 180, 187
Berlin 11 ff, 22, 24, 32, 35 ff, 40 ff, 48, 50, 52, 55, 59 ff, 64, 66–69, 71, 73 f, 78, 81 f, 84, 91, 103, 109, 113–16, 126, 132, 140, 174 f, 191, 195–98, 202–06, 213, 216, 218, 221, 227, 248 f, 289, 339, 343–46, 349, 351 f, 356, 363 f, 371, 378, 381 f, 385 ff, 389, 392, 395
Bern 116, 215 ff, 337, 343, 363
Bernhoft, H. A., diplomat 147, 225–30, 233, 237–45, 247 f, 250, 253, 265, 268, 270 f, 274 ff, 278 f, 282 f, 288, 290, 318–22, 331–35, 364–67, 371 ff, 399
Bernild, Holger, redaktør 132 f
Bernstorff, H., tysk diplomat 57, 175, 203 f, 206, 395 f
Berntsen, Klaus, politiker 110, 127, 180, 229
Berntsen, Oluf, bankmand, 227 ff, 397
Bertelsen, Mandal, sagfører 105, 181, 393
Berthelot, Ph., fransk diplomat 243
Bethmann-Hollweg, M. A. v., tysk rigskansler 16
Bikaner, maharajaen af 378
Birck, L. V., professor 94, 96, 134, 329 f
Bismarck, Otto v., tysk rigskansler 46,

- 54 f, 57, 59, 379
- Bjørnson, Bjørn, norsk teaterchef 60
- Bjørnson, Bjørnstjerne, norsk digter 90
- Bladt, H. C., gårdejer, Lysabild 82
- Blunck Andreas, tysk rigsdagsmand
200, 337, 352, 356
- Bojesen, Ernst, forlagsboghandler 21
- Borgbjerg, Fr., politiker 131, 180, 216 f
- Bossen, J. E., købmand, Flensborg 139
- Bouillon, Franklin, fransk politiker 274
- Boulogne sur Mer 265
- Bourgeois, Léon, fransk politiker 274
- Bov 145, 394
- Braibant, Charles, fransk arkivdirektør
382
- Bramsnæs, C. V., politiker 261 f, 279 f
- Bramsted 358
- Branderup 394
- Brandes, Edvard, politiker 110, 127, 133,
226, 261, 279
- Brandt, Carl, socialdemokratisk politi-
ker, Flensborg 340
- Branting, H., svensk politiker, 47, 56
- Brarup, 145 f, 174, 359
- Brasilien 223
- Brede 316
- Bredebro 191
- Breitscheid, Rud., tysk politiker 40, 53 f,
57
- Brest-Litovsk 28
- Bretagne 380
- Brockdorff-Rantzau, Ulrich, tysk diplo-
mat 41-44, 49, 57, 108, 114, 205,
211-15, 218, 236, 307 ff, 337, 344,
351 f, 355 f, 364, 376, 385
- Bruun, Georg, rektor, Kolding 391
- Bruxelles 223
- Budach, P., gårdejer 83 f, 86 f
- Budapest 212
- Bukarest 28
- Bulgarien 30
- Busche, v. d., tysk understatssekretær
395
- Bustrup 300
- Bülów, Detlev v., overpræsident i Sles-
vig-Holsten 12
- Böhme, Emilio, landråd, Tønder 190 f,
201 f, 206, 209, 218-21, 231, 339 ff,
346 f, 396 f
- Bønstrup 302
- Caén, direktør for krigsfangvæsenet
274
- Callø, P. A., kreditforeningsdirektør 134
- Cambrai 30
- Canada 289
- Carstens, Axel, tandlæge 23, 105, 181
- Castenskiold, H. Grevenkop-, dansk
diplomat 279
- Cecil, Robert, lord, engelsk statsmand
137, 274
- Châlons sur Marne 29
- Cherbourg 265
- Christensen, H. Jepsen, gårdejer 39 f,
101, 181, 187, 383, 387, 393
- Christensen, Jens, gårdejer, Smø 82
- Christensen, J. C., politiker 36, 101,
106 f, 110 f, 122 f, 125, 131, 136,
148 f, 180, 261 ff, 322 f, 329 372
- Christensen, L., direktør, Haderslev 83
- Christensen, L. P., redaktør, Flensborg
383
- Christian X, dansk konge 109, 127, 254,
321
- Christiansen, A., gårdejer, Holballe 82
- Christiansen, Ernst, redaktør, Flensborg
139, 170-73, 176-79, 181-87, 256-61,
267, 292 f, 311, 315, 374 f, 383
- Christiansfeld 191
- Clausen, H. V., lektor 20-24, 26 f, 36,
48, 55, 67, 78, 96-100, 106, 141, 149-
53, 156-59, 162, 168, 179, 181, 183 f,
186, 202, 208, 226 f, 232, 235, 237 f,
244 f, 253 f, 265, 268, 271, 275, 278 f,
313 f, 318 f, 331, 335, 340, 346 f,
349 ff, 357, 359, 364, 382, 386, 391,
404
- Clemenceau, Georges, fransk statsmand
163, 223 f, 237 f, 245, 275, 297, 307ff,
331 ff, 355, 364, 368 f, 371, 375,
378 ff, 404
- Collin, Ellen, født Roose 233
- Collin, Ionas, overlæge, 22-25, 99, 105,
138, 159, 233-37, 247, 288 ff, 292 f,
315, 398
- Compiègne 52
- Conty, Alexandre, fransk diplomat 25,
99, 233 f, 389
- Cornudet, vicomte, fransk diplomat
228 f
- Cour, Vilh. la, magister 24 ff, 98, 137 f,

- 149 f, 153, 155 f, 158 f, 163–66, 181, 184 f, 187, 316, 373, 383
- Crowe, Eyre, engelsk diplomat 243, 246, 250, 281 f, 292, 294
- Curzon, G. N., engelsk statsmand 279
- Daler 218, 347
- Damgaard, P., gårdejer, Bramsted 174
- Dannevirke 23, 25, 67, 79, 85, 104, 137, 153 f, 156 f, 159, 161 ff, 165 f, 168, 172 f, 176–89, 182–86, 220, 234 ff, 241, 285, 288 f, 293, 311, 314–18, 328 ff, 366, 374 f, 382 f
- David, Eduard, tysk politiker 30, 33 f, 41 f, 44, 49 f, 54 f, 57 f
- Davidsohn, Georg, tysk journalist 34
- Dittmann, tysk politiker 52 f
- Dutasta, fransk diplomat 224, 308, 371, 378
- Dybbøl 9
- Døstrup 191
- Ebert, Fr., tysk politiker 52, 57, 194, 213, 344, 352, 376
- Eckwerth, socialdemokratisk politiker, Tønder 200
- Ehlers, Edvard, professor 181
- Eisner, Kurt, bayersk politiker 211, 216
- Ejderen 23, 25, 38, 61, 104, 163, 168, 178, 184, 195, 198, 201, 208, 300, 303, 310, 366, 370, 372
- Ejdersted, 288–92, 318, 398, 401
- Elben 178
- Ellund 144, 302, 358
- Elmholt, P. V., redaktør 181
- Elsass-Lothringen 31, 34 f, 42, 45, 50, 161, 239, 306
- Embick, S. D., amerikansk oberst 246
- Emmerlev 347
- Engelsted, C. K., dansk diplomat 228
- England 29, 116, 129, 156, 165, 223 ff, 229, 240, 245, 254, 265, 270, 278 f, 299, 312, 334, 364, 367 f, 379
- Épernay 275
- Erichsen, købmand 48
- Eriksen, J., frimenighedspræst 181
- Eriksholm, hovedgården 167
- Erzberger, Matthias, tysk politiker 30, 376, 386 f
- Fabricius, Knud, professor 25, 316
- Fartorp 300
- Fehrenback, Constantin, rigsdagspræsident 47
- Feltham-lejren 279
- Ferdinand, J. M., købmand, Flensborg, 139
- Fergo, P. H., boghandler 316
- Fischer, Carl C., kaptajn 181
- Fjorde sogn 235
- Flensborg 22 f, 27, 35–40, 62 ff, 65–68, 70–81, 83 ff, 86 f, 96 ff, 127, 129, 139–42, 144, 146–50, 152, 154 ff, 158, 160–63, 177, 182 f, 185, 187, 192, 194 f, 200 f, 203, 205, 208 ff, 216, 220 f, 231 f, 235 f, 241 ff, 249, 256–60, 263 f, 270, 272 f, 275 ff, 286, 292 f, 295 f, 299, 302, 311, 314, 316 f, 320, 326, 334, 336, 340, 343, 351, 354, 358 f, 361, 363, 373 f, 382 f, 387 f, 393–96
- Flensborg amt 151, 263, 267, 347, 349, 357
- Flensborg fjord 63, 86, 145, 183, 207, 218, 241, 244, 285, 301 f, 347, 358 f
- Foch, Ferdinand, fransk general 29 f, 52, 223
- Fog-Petersen, J., politiker 180
- Folkehjem (Åbenrå) 83, 173, 249, 260, 375
- Fontenay, Fr. le Sage de, arkivar 381, 402
- Foss, Alexander, politiker 108, 123, 131, 180, 186 f, 261 ff, 323 f, 326–30, 372
- Frankfurt 204
- Frankrig 13, 24 ff, 29, 88, 109, 116, 129, 175, 188, 222–25, 229 f, 233 f, 237–40, 245 ff, 251, 265 f, 268, 270, 275, 278, 289, 292 f, 299 f, 307, 312, 334, 375, 377, 379 f, 382
- Frans Ferdinand, østrig-ungarsk tronfølger 11, 377
- Fredericia 147, 153 f, 158, 160, 164 f, 169, 289, 374
- Frederiksstad 85, 300
- Friedegg, tysk journalist 44
- Friis, Aage, professor 21, 55–58, 67, 99 f, 103, 108, 126, 129, 132 f, 136, 181, 202, 205, 227, 261, 363, 385 f
- Frørup 302

- Frøs herred 190
Frøslev 36, 61, 63, 84, 86, 151, 302,
358 f
Fuglsang, kommerceråd, Haderslev 218,
346, 396
Fullerton-Carnegie, E., engelsk diplomat,
291 f
Før 152, 241, 244, 302
- Gammelå 218, 302
Garding 394
Gelting 320
Georg, græsk prins 275
Gjørup, Knud, præst, Lundforlund, 163
Glahn, Alfred, overlærer, Sorø 391
Glückstadt, Emil, etatsråd 255, 261, 266,
274, 298, 364, 367
Goldelund 302
Gotthardsen, J., gårdejer, Nørmark 79,
81, 85 f, 181, 259
Gram, Mads, gårdejer, Københoved 181
Gram, R. S., højesteretsjustitiarius 134
Grau, Andreas, journalist 38 f, 48, 70 f,
78 f, 83, 139 f, 142, 144, 147 f, 153,
155, 158, 160, 164, 172, 175, 181,
253, 259, 266, 269, 387, 389
Grau, Peter, gårdejer, Pøl 32, 37, 39,
65 f, 70, 73 f, 78 f, 82-85, 144, 173,
178, 181, 257, 260
Gravlund 347
Grey, Edward, engelsk statsmand 137
Groener, Wilhelm, tysk general 376
- Haag 116
Haase, Hugo, tysk politiker 45 f, 52-58,
211, 215 f, 396
Haddeby 300
Haderslev 9 f, 37, 75, 82 f, 88, 99, 191 f,
194 f, 197, 204, 208, 233, 394
Haderslev amt, 263, 347
Hage, Christopher, politiker 226
Hahn, J. H., tysk politiker 191
Haksted 151, 241
Hakstedå 152
Halle 344
Hamborg 40, 82, 92, 166, 344
Hammerich, Martin, herredsfuldægtig
27, 134
- Hansen, Ernst, Harreslevmark 144
Hansen, Hans, redaktør, Århus 311
Hansen, H. J., zoolog 166
Hansen, H. P., rektor 23 ff, 82, 105, 137,
159, 181
Hansen, P., præst, Dybbøl 82
Hansen-Stavnsbjerg, Rasmus, politiker
133, 181
Hanssen, Astrid, frk., Åbenrå 40
Hanssen, H. P., rigsdagsmand 9 f, 12-
17, 19-22, 24 f, 32-60, 62-69, 71-75,
82-92, 101, 103, 108 f, 118, 126,
128, 132-40 150, 157, 167 ff, 172-
182, 186 f, 190, 205, 218-21, 254 f,
257-64, 267, 269, 274 ff, 278 f, 310,
312, 339, 348, 353, 361, 363, 373,
375, 382 f, 385 ff, 390, 392 f, 396 f,
399 f
Hanssen, Jørgen R., Nørremølle 133
Hanssen-Nørremølle, Kr., gårdejer 181
Hanssen, Thyra, frk. 133
Hanved 145, 151 f, 154, 241
Harboe, Emil, politiker 136, 180
Harding, lord, engelsk diplomat 238
Harreslev 146, 358
Harsløf, Vald., læge 24 f, 160 ff, 165,
314
Haskins, Charles H., amerikansk pro-
fessor 246 ff, 250 f, 272, 281 ff, 290 ff,
319 f, 365, 371
Hauszmann, C., tysk politiker 48
Headlam-Morley, G. W., engelsk diplo-
mat 246, 251
Hegermann-Lindencrone, Johan, diplo-
mat 134
Heibuth, H., blodudgiver 181
Heinrich, prins af Preussen 9
Hejls 159
Helgoland 207
Henderson, Arthur, eng. socialistisk po-
litiker 216
Henry, fransk oberst 308
Herbette, fransk redaktør 275
Hertling, Georg v., tysk rigskansler 30
Heydebrand und der Lase, Ernst v., tysk
politiker 31
Hildenbrand, Karl, tysk politiker 33
Hindenburg, Paul v., tysk general 28
Hiort-Lorenzen, F. P., departementschef
181

- Hirsch, preussisk ministerpræsident 352 f
- Hjoldelund 241, 244, 302
- Hoff, Ferdinand, lærer, Kiel 354
- Holland 34, 52
- Hollensen, Holger, Sønderborg 82
- Hollingsted 281, 285
- Holstein, Bent, politiker 26, 163, 288–93, 315, 375 f
- Holstein-Rathlou, Viggo J., bibliotekar 314
- Holsten 166, 238, 395
- Hostrup, Chr., digter, 10
- House, E. M., amerikansk oberst, 247
- Humtrup 359, 395
- Husum 145, 154, 236, 252, 281 f, 285, 290, 292, 300, 337, 398
- Husum amt 292
- Hviding 63
- Hviding herred 190
- Hübbe, Chr., bankdirektør, Haderslev 48
- Høffding, Harald, professor 21, 26 f
- Høgel 302
- Højer, J., forpagter 181
- Højer 27, 85, 207, 218, 347, 357 ff, 362, 394
- Hønsnap 358
- Hørlyck, N. J., gårdejer 181
- Ibsen, Henrik, digter 37
- Italien 109, 129, 223, 225, 245 f, 251, 268, 283, 292
- Jacobsen, J. P., forfatter 344
- Jacobsen, Vagn, direktør 26
- Jagel 300
- Japan 223, 245, 251, 292
- Jaruplund 302, 352
- Jensen, I. N., journalist, Flensborg 79, 144
- Jessen, Fr. v., journalist 229, 243, 253 f, 266, 275, 278, 318, 382 f, 400
- Jessen Jens, rigsdagsmand 79, 96
- Jessen, Jes, gårdejer, Stoltelund 353
- Johannsen, Gustav, rigsdagsmand 65, 79, 96, 135
- Jugoslavien 30, 246, 283
- Junggreen, J. P., rigsdagsmand 89
- Jørgensen, A. D., rigsarkivar, 21
- Jørgensen, Thorvald, slotsarkitekt 118
- Kallsen, Ernst, præsident for handelskammeret, Flensborg, 192, 195
- Kappel 236, 250, 252, 276, 292, 300, 332, 344, 398
- Karlum 174, 358 f
- Kato, japansk delegeret 245
- Kaufmann, Th., væver, Bovrup 86, 383
- Kautsky, Karl, tysk socialdemokratisk politiker 216
- Kidde, Aage, politiker 25 f, 137 f, 386
- Kiel 41, 47, 52, 71, 94, 129, 132, 160 f, 166, 175, 178, 191, 193, 196, 229, 394
- Kielerfjord 207
- Kienlin, tysk understatssekretær 349, 403
- Kierkegaard, Søren, forfatter 344
- Kilmarnock, engelsk diplomat 109 f
- Kirkeby, Anker, journalist 211
- Kliplev 218, 387
- Kloppenborg-Skrumsager, H. D., landdagsmand, 32, 35–38, 40, 48, 50, 52, 58, 60 ff, 64, 67 ff, 82, 177, 181, 185 f, 188, 257, 259, 261 f, 266, 269 f, 387
- Klægsbøl 145 f, 151, 174, 359, 394 f
- Knivsbjerg 343, 353 f, 403
- Knudsen, Johan, politiker 180
- Kobbermøllebugten 36, 61, 63, 86, 169, 302
- Koblenz 381
- Koch, C., valgmenighedspræst 181
- Koch, G., biskop 181
- Kolkerhede 302
- Kollund 302
- Kongeåen 188, 191, 234, 354
- Kongsbjerg 218, 347
- Krarup, O. T., overretssagfører 23
- Krieger, A., kabinetssekretær 118, 133
- Kruså 22, 358, 395
- Krusådalen 63, 86, 152
- Kraemer, C., skibsrheder 26
- Kähler, Johs., redaktør 194, 201
- Kær herred 87, 151, 241, 302
- København 39, 42, 44, 91 ff, 103, 105, 115, 132 f, 136, 139, 147 ff, 153 f, 172,

- 175, 188, 205, 211 f, 226, 243, 248,
256, 259, 261, 265, 267, 279, 310,
318 f, 331, 333, 351, 356, 365, 369,
371, 375, 382, 390, 395 f, 400
- Køedt, A. Peschcke, forretningsmand
316
- Köller, E. M. von, preussisk embeds-
mand 46, 74, 263, 267, 272
- Königsberg 204
- Köster, Ad., statskommissær 344 f, 354
- Kaad, P., gårdejer 181
- Lacour-Gayet, fransk professor 26
- Ladelund 140, 144 ff, 174, 358 f
- Landsberg, Otto, tysk politiker 52 ff
- Langballe 302
- Langballeskov 302
- Lange, Thor, forfatter 135
- Langenæs 302
- Langhorn 394
- Lansing, Robert, amerikansk udenrigs-
minister 238, 242, 293 ff, 333 f, 403
- Laroche, Jules, fransk diplomat 246,
248-52, 273, 275 ff, 281 ff, 291, 318,
369
- Lassen, Marie, bladudgiver 181
- Lassen, P., gårdejer, Strukstrup 78, 314
- Lauenborg 166, 238
- Laustsen, L. K., faktor, Flensborg 144
- Lavisse, Ernest, fransk historiker 247
- Lebeck, Anders, redaktør 35, 38 f, 78,
82, 141, 181, 387
- Lenz, overregeringsråd, Berlin 356
- Lille Volstrup 302
- Lindeved 144
- Lindhagen, Carl, svensk politiker 47
- Lindholm 359
- Linvald, Axel, rigsarkivar 21, 24, 385 f
- Lissabon 227
- Listerdyb, 207, 218, 346, 358
- Lloyd George, engelsk statsmand 223 f,
297, 307, 368 f, 378 f
- Lodsøen 300
- Lollesgård, læge, Odense 163
- London 13, 115 f, 222, 254, 265, 278 f,
297, 376
- Lord, Robert H., amerikansk historiker
247
- Loretz, rigsdagsmand for Elsass-Lothrin-
gen 387
- Ludendorff, Erich, tysk general 28
- Lund, Hans, højskolemand 387, 393
- Lund, J. C., oberstløjtnant 105
- Lyksborg 85, 140, 241
- Lyngsted 302
- Læk 145, 174, 359
- Løgumkloster 44, 64, 218, 359
- Löhmann, formand for borgerrepræsen-
tationen, Flensborg, 73 f
- Løth-Jensen, redaktør 181
- Løw, landråd, Haderslev 190
- Mackeprang, M., museumsdirektør 21,
99 f, 150, 168, 181, 226 f, 265, 382,
386, 389, 400
- Madrid 227
- Maedge, syndikus, Flensborg 77, 392
- Makino, baron, japansk diplomat 238,
294 f
- Manthey-Wagner, Chr., overretssagfører
26, 105
- Marburg 344
- Marne 29
- Matsui, japansk diplomat 238
- Matthiesen, Oscar, kunstmaler 118
- Max af Baden, tysk rigskansler 30 f,
33 ff, 45.
- Medelby 144 f, 174, 358 f
- Mejnå 152
- Mezes, S. E., amerikansk diplomat 294
- Michaelis, Georg, tysk rigskansler 16
- Michelsen, P., socialdemokratisk politi-
ker, Flensborg 160, 192, 346
- Milner, Alfred, engelsk statsmand 398
- Molkenbuhr, Hermann, tysk socialdemo-
kratisk politiker 216
- Moltesen, L., politiker 180, 393
- Moltke, Carl, dansk diplomat 44, 49, 58,
92, 113 ff, 126, 128 f, 140, 202, 211 f,
229, 351 f, 386 ff, 390, 392, 396
- Moltke, Friedrich v., overpræsident i
Slesvig-Holsten 12, 16, 190 f
- Munch, P., politiker 101, 107 f, 110,
127, 133, 180, 185 ff, 226, 232, 261,
274 f, 278 ff, 312, 324, 328, 330, 372,
383, 385 f
- Munkbrarup 241, 302
- Müller, Hermann, tysk socialdemokra-

- tisk politiker 216, 376 ff
 Møgeltønder 218, 358
 Møller, Aksel, politiker 280
 Møller, H. L., skolemand 21, 24, 26, 99 f, 150, 180
 Naumann, Fr., tysk politiker 34, 41, 48
 Neergaard, Niels, politiker 25, 27, 101, 110 f, 130, 180, 187, 226 f, 232, 253, 255, 261, 269, 274, 279 f, 322, 324, 326–31, 372, 382, 400
 Neumann-Hofer, A., tysk politiker 32
 Neumünster 341 ff, 354
 Neurath, Constantin v., tysk diplomat 403
 Newcastle 279
 Nibøl 154
 Nielsen, lærer, Ålborg 137
 Nielsen, typograf, Flensborg 79
 Nielsen, Harald, forfatter 187, 393
 Nielsen, Julius, direktør, Haderslev 84
 Nielsen, J. P., socialdemokratisk politiker 216
 Nissen, Nis, gårdejer, Nordborg 32, 38
 Nissen, Nis Chr., landdagsmand 32, 35 f, 48, 50, 52, 64, 66–69, 86, 181, 186, 259, 261 f, 269, 275, 383, 387, 398
 Nizza 220
 Nogan 29
 Nordborg 140
 Nordby, J. P., politiker 124, 329
 Nordentoft, læge 162
 Nordstrand 281, 285
 Norge 37, 273, 276, 283, 299, 301
 Noske, Gustav, tysk politiker 34, 213
 Nyberg, redaktør 163
 Nybøl 347, 359
 Nygaard, P. H., redaktør 181
 Nyhus 302, 358
 Nykirke 151, 359
 Nørre Haksted 145
- Oberfohren, Ernst, tysk politiker 337 f
 Odense 312
 Oise 29
 Okslund 302
 Oland 302
 Olsen, Sigvald, politiker 123, 180
 Orlando, V. E., italiensk politiker, 223 f, 297, 368
- Ortmann, seminarielærer, Tønder 201
 Oslo 24, 116
 Otchiai, japansk diplomat 294
 Ottosen, Martha, forfatterinde 134
 Oversø 140, 144 ff, 152, 154, 241, 302, 395
 Padborg 36, 61, 63, 86, 302, 358
 Paderewski, Ignacy, polsk præsident 379
 Paris 29, 92, 115 f, 129, 220 ff, 226 f, 232 ff, 237, 243, 246 f, 252 ff, 256, 258–62, 264–68, 270, 274, 278 ff, 288, 290, 292, 306–09, 311, 314, 318 f, 321 ff, 325, 327, 329 ff, 338, 346, 351 f, 356, 364, 368, 372–77, 379–82
 Paulsen, J. C., grosserer, Flensborg 139, 141, 172, 233.
 Paulsen, Peter, overretssagfører 163, 316
 Payer, Fr. v., tysk politiker 47
 Pedersen, A. M., præst, Ålborg, 169 f
 Pedersen, Jørgen, politiker, 110
 Pedersen, Jørgen, gårdejer 181
 Pedersen-Nyskov, N., folketingsformand 118, 124, 279
 Petersen, Hans, generalagent, Flensborg 160
 Petersen, Jørgen, skotøjsfabrikant 25 f, 82, 137 ff, 159 f, 316, 374
 Pichon, Stéphen, fransk udenrigsminister 234, 238, 242, 274, 294 f, 299, 319, 333 f, 403
 Piper, E., politiker 110 ff, 122, 131, 180, 254 f
 Platen, greve, formand for det slesvig-holstenske provinsialudvalg 394
 Plön, borgerrepræsentant, Flensborg 142
 Poincaré, Raymond, fransk præsident 223 f, 378, 380
 Polen 31–35, 50, 197, 215, 238, 294, 350
 Poulsen, L., grosserer, Flensborg 38 f, 70 f, 77 ff, 83 f
 Poulsen, M. Refslund, gårdejer 181, 184
 Povlsen, Alfred, højskoleforstander 20, 181
 Preussen 46, 59, 75 ff, 171, 191 ff, 197, 206, 231, 239, 276, 287, 341 ff, 354, 361, 365
 Pøl 79

- Quirielle, Calemard du Genestaux de, kvindelig fransk journalist 234, 278, 279
 Quirielle, Pierre, fransk journalist 278
- Raggi, Salvago, italiensk diplomat 238, 294
 Ramm, Axel, officer 32, 103, 386
 Ramsing, H. U., officer, 316
 Rantzau-Rastorf, greve, formand for det slesvig-holstenske ridderskab 197, 214
 Rasmussen, Laust, politiker 180
 Rasmussen, N. H., gymnastikdirektør, 13, 25
 Ravn, Chr., advokat 75–79, 81, 83 f, 86 f, 139, 141 f, 160, 177, 181, 383, 389
 Refshauge, P. J., gårdejer 181, 184
 Reideå 285, 300
 Rendsborg 36
 Reventlow, Chr. L., redaktør 181
 Rheims 29, 275
 Rhinen 297, 371
 Ribe 336
 Ricci-Busatti, italiensk diplomat 245, 250 f
 Richardt, Chr., digter 135
 Richelieu, A. du Plessis de, admiral 314, 374
 Ricket, Charles, fransk professor 26
 Ricklin, Eugen, rigsdagsmand for Elsass-Lothringen 45
 Ringsbjerg 302
 Rode, Ove, politiker 107, 110 ff, 127, 133, 180, 226, 236, 261
 Rogge, landråd, Tønder 354
 Rom 116, 223
 Rossen, R. P., bankdirektør 81, 85, 173
 Rottbøll, C., politiker 107
 Rubin, Marcus, generaldirektør 227
 Rudbøl 302
 Rumænien 28
 Runkel, Heinrich, tysk politiker 337
 Rusland 13 f, 28, 52
 Rylskov 302
 Rødekro 82
 Rødenæs 151
 Rødning 200 f
 Rømø 191, 207, 218, 358 f
- Rønning, Einar, officer 316
 Rørkær 358
- Sarajevo 11, 377
 Savoyen 220
 Scapa Flow 376
 Scavenius, Erik, udenrigsminister 20, 24, 42, 49, 92, 107–10, 112–24, 127 ff, 131, 133, 147, 175, 177, 212, 226 ff, 232 f, 244, 252–56, 258–61, 264, 288, 312, 321, 323 f, 326, 328, 371 f, 383, 385, 390, 392, 399, 403
 Schacht, skoleråd, Åbenrå, 343
 Schack, O. D., lensgreve 81 f, 181, 218
 Scheidemann, Philipp, tysk politiker 30, 52 ff, 57, 65, 213, 352, 376
 Schifferer, Anton, preussisk landdagsmand 204
 Schimmack, landsretsråd, Flensborg 356
 Schmidt, præst, Skrydstrup 394
 Schmidt, Johs., præst, Vodder 142, 192 f, 199–202, 204, 206, 218, 221, 339, 346, 396
 Schmidt, J. H., direktør, 181
 Schmidt, Vald., købmand, Haderslev 83
 Schönberg, landråd, Sønderborg 190, 195
 Serbien 11
 Seyda, W., polsk politiker 33
 Sieltoft 302, 359
 Siemon, landråd, Åbenrå 190
 Sigum 302
 Sild 61, 63, 84, 87, 152, 207, 241, 244, 302, 358
 Simons, tysk embedsmand 49
 Simonsen, M., gårdejer Flovt 32, 181, 257
 Simonsen, P., redaktør, Flensborg 389
 Skade, M. R., officer 25, 137
 Skagen 265
 Skau Pedersen, frue 181
 Skelbækken 35 f, 61, 63, 87, 302
 Skibelund krat 135
 Skovlund 151
 Skrumsager, J. N. H., gårdejer 70, 181
 Skrumsager, Niels, gårdejer 181
 Skrydstrup 204
 Slengerik, Carl, politiker, 232
 Slesvig, byen 79, 96, 241, 281 f, 285, 300, 332, 344, 394

- Slesvig fjord 241 300
 Slien 25, 85, 154, 157, 159, 161 f, 165 f,
 172, 185, 236, 281, 285, 300, 303,
 328, 366, 370, 372
 Slogsherred 44, 64, 85, 87, 302
 Slott-Møller, Agnes, kunstmaler 25, 96
 Slott-Møller, Harald, kunstmaler 25
 Smith, J., tandlæge 181
 Soissons 29 f, 275
 Solf, Wilh., tysk diplomat 30, 43, 48 f,
 51, 53, 55–59, 89, 91, 113 f, 126–29,
 140, 190, 195, 198, 200 f, 205, 211,
 216, 363, 388, 396
 Sonnino, S., baron, italiensk diplomat
 238, 294 ff, 369
 Sottrup 394
 Spahn, preussisk justitsminister 75
 St. Petersborg 212
 Stauning, Th., politiker 106 f, 110 f, 324
 Stege 134
 Stiglund 302
 Stockholm 16, 34, 47, 116, 289
 Store Solt 302
 Store Vi 144
 Strackerjan, K. E., tysk redaktør 214
 Strzychel, Anton, polsk politiker 45
 Strütz, købmand, Åbenrå 192
 Svendsen, Nicolai, redaktør 181, 187
 Svensson, A., redaktør 177, 179, 187,
 257 f
 Sverige 37, 273, 277 f, 283, 299, 301,
 342, 348, 360
 Svesing, 145 f
 Süderoog 281, 285
 Südfall 281, 285
 Syrien 30
 Søholm å 85, 140, 152, 183, 244, 285,
 302
 Søllested 218
 Sønderborg 9, 37, 82 f, 85, 192, 194 f,
 203, 272, 389
 Sønderborg amt 263, 347
 Sønderhav 358
 Sønderløgum 174, 359, 395
 Sønderå 63, 87, 218, 302
 Sönnichsen, digegreve, Tønder 201
 Sönnichsen, Chr., slagtermester, Flens-
 borg 77
 Sørensen, Vald., socialdemokratisk po-
 litiker, Flensborg 77, 160, 163, 192
 Tachi, Sakutaro, japansk diplomat 245
 Tardieu, André, fransk diplomat 238,
 243, 246, ff, 252, 270–73, 275, 282,
 291, 294, 296, 364, 366 f, 369 ff, 382,
 398
 Thomsen, Detlef, Vinnert, tysk politiker
 337
 Thomsen, Hans, gårdejer, Damkobbøl 82
 Thomsen, Ingeborg Refslund, frue 69
 Thomsen, Kr. Refslund, cand. polit. 134,
 181
 Thomsen, Th., gårdejer, Toghale 81, 401
 Tiedje, Johs., tysk sagkyndig 203–09,
 214, 217, 345–49, 352, 356, 362 f,
 395
 Timm, borgmester, Rendsborg 354
 Tinglev 395
 Tjekkoslovakiet 30
 Todsén, overborgmester, Flensborg 73,
 77, 192, 196, 214, 340, 343, 356,
 394 f
 Toftlund 191
 Tolderlund, dr. 162
 Torelius, svensk journalist 60
 Tostrup 302
 Trenen 300
 Trier, Herman, politiker 130
 Troels-Lund, historiker 254
 Tyrkiet 30
 Tögesen, Jakob, købmand, Åbenrå 192
 Tønder 22, 35 ff, 39, 44, 56, 58, 64, 81,
 83 ff, 129, 154, 161, 174, 192, 200–
 03, 208 f, 337, 347, 357 ff, 362 f, 389,
 394
 Tønder amt 151, 263, 267, 302, 347 349
 Tønder, P., gårdejer, Birkelev 38 f, 63,
 65
 Tønning 250, 276, 292 f, 300, 332, 394,
 398
 Ubjerg 174, 359
 Ulfeld, Corfits, rigshofmester 312
 USA 15, 17, 25, 28 f, 109, 115, 129,
 137, 223 ff, 245, 270, 293, 299, 309,
 312, 334, 338, 367
 Valentiner-Branth, G., byfoged, Frede-
 ricia 160

- Valsbøl 145, 151, 241, 358
 Wamberg, Helge, diplomat 382
 Vamdrup 133, 139
 Vanderup 302
 Vanggaard, Jens, politiker 25 f, 123, 137, 329
 Vannutelli-Rey, greve, italiensk diplomat 245, 281 f
 Washington 115 f, 246 f, 379
 Wedel, tysk embedsmand 337
 Wedel-Jarlsberg, Frits, norsk diplomat 228, 278
 Weimar 174, 213, 215, 337, 376 f, 380
 Vemmingbund 347
 Verden 344
 Verdun 246
 Verrier, Paul, fransk professor 13, 26, 247 f, 266, 275, 278
 Versailles 223, 307 f, 310, 312, 363, 371, 377 ff
 Veseby 302, 358
 Westarp, Kuno v., tysk politiker 47
 Vesterhavet 63, 87, 152, 300, 302
 Vesterhøjt 347
 Vestfrisland 241
 Vestindien, dansk 316
 White, H., amerikansk diplomat 238, 243, 233 f
 Vi 151, 241, 244
 Videbæk, Jens, konsulent 137
 Vidåen 61, 63, 87, 169, 302
 Wien 44, 116, 212, 227
 Vierth, apoteker, Sønderborg 192
 Wilhelm I, tysk kejser 377 f
 Wilhelm II, tysk kejser 9, 30, 51 f, 204, 377
 Willemoes, C., redaktør, Ribe 181, 186, 389
 Wilson, Woodrow, amerikansk præsident 31, 34 f, 41 ff, 45, 48, 51, 54, 58, 61, 81, 100 f, 113, 143, 171, 174, 197, 217, 222 ff, 247, 297, 307, 334, 337 f, 341, 344, 350, 352 f, 356 f, 368 f, 378 f
 Windthorst, Ludwig, tysk politiker 46, 54
 With, Erik, officer 24 f, 137, 160
 Wittrock, Jacob, landdagsmand 192 f
 Witzansky, H., bladudgiver 95
 Zahle, C. Th., politiker 106–09, 113, 127, 130, 133–36, 226, 232, 279, 317, 324 f, 386, 390
 Zahle, Herluf, departementschef 20, 118
 Zürich 344
 Østenå 302
 Østerby 218, 359
 Østersøen 207, 302, 358
 Østpreussen 69, 359
 Østrig-Ungarn 30, 287
 Åbenrå 12, 32, 37, 40, 52, 64, 66, 69 f, 77–83, 91, 126, 132, 137, 139 f, 150, 159, 170, 173, 175, 192, 194, 199 f, 208, 218 f, 221, 231, 257 f, 260 ff, 264, 347, 359, 382, 394
 Åbenrå amt 9, 44, 218, 263, 347, 357
 Åbenrå fjord 207
 Århus 311 f
 Årø 207

Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland

1. Erik Christensen: *Fra min virksomhed i Tønder*. Udsolgt.
2. P. J. Refshauge: *Bonden, der blev landraad*. Udsolgt.
3. *Tønder gennem tiderne*. Under redaktion af M. Mackeprang. Udsolgt.
4. M. H. Nielsen: *Fra slesvigske fattigvæsens fortid*. Udsolgt.
5. Troels Fink og Johan Hvidtfeldt: *Vejledning i studiet af Sønderjyllands historie*. Udsolgt.
6. *Navneregister til H. P. Hanssens værker*. Udg. af Johan Hvidtfeldt.
7. *Aktstykker vedrørende Kreditanstalt Vogelsangs tilblivelse*. Udsolgt.
8. Peter Kr. Iversen: *Vejledning for sønderjyske lokalhistorikere*. Udsolgt.
9. Johan Hvidtfeldt: *Slægtshistoriske studier i Sønderjylland*. 2. udg. revideret og udvidet af Hans H. Worsøe. Indb. kr. 8,00 (16,00).
10. *Nordslesvigs åndelige genforening med Danmark*. Red. af Claus Eskildsen, Johan Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen. Kr. 10,00 (20,00).
11. Olav Christensen: *Bibliografi over sønderjysk slægtstavelitteratur*, 2. udg. m. tillæg: Manuskripter vedrørende sønderjysk personalhistorie i Landsarkivet, Åbenrå, ved Peter Kr. Iversen. Indb. 10,00 (20,00).
12. *Nordslesvig efter genforeningen*. 7 radioforedrag. Udsolgt.
13. Thorvald Petersen: *Fra Als til Tønder*. Udsolgt.
14. N. Black Hansen: *Åbenrå annaler, 1524, 1584–1694*. Kr. 4,00 (8,00).
15. Peter Kr. Iversen: *Kniplingskræmmer Jens Wulffs dagbog*. Udsolgt.
16. A. Svensson: *Redaktør J. Jessen, Flensborg Avis*. I uds., II kr. 10,00 (20,00), III kr. 15,00 (30,00).
17. H. V. Gregersen: *Niels Heldvad. En biografi*. Udsolgt.
18. Erland Møller og Johan Hvidtfeldt: *Kaptajn Hans Bruhns erindringer*. Udsolgt.
19. Asger Nyholm: *Nationale og religiøse brydninger i Tønder på sprogreskripterens tid*. Udsolgt.
20. Knud Kretzschmer: *Den sønderjyske fond*. Kr. 10,00 (20,00).
21. H. V. Gregersen: *Gotiske skriftprøver fra sønderjyske arkivalier*. Kr. 10,00 (20,00).

22. Aage Bonde og Johan Hvidtfeldt: *Borgmestre, rådmænd, byfogder og byskrivere i Flensborg 1550–1848*. Indb. kr. 10,00 (20,00).
23. G. Japsen: *Den nationale udvikling i Åbenrå 1800–1850*. Indb. kr. 15,00 (30,00).
24. Sigurd Schoubye: *Guldsmedehåndværket i Tønder og på Tønder-egnen 1550–1900*. Udsolgt.
25. *Åbenrås bys historie*. Under redaktion af Johan Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen. Bd. I kr. 16,50 (33,00), i skindbind kr. 31,00 (62,00). Bd II kr. 25,00 (50,00), i skindbind kr. 38,00 (76,00).
26. Harald Jørgensen: *To ungdomsvener. H. P. Hanssen, H. V. Clausen*. Indb. kr. 15,00 (30,00).
27. H. Hejselbjerg Paulsen: *Sønderjydske psalmesang 1717–1740*. Indb. kr. 22,00 (44,00).
28. H. V. Gregersen: *Den lüneburgske saltoktroi. Et bidrag til salthandelens historie i hertugdømmet Slesvig*. Indb. kr. 17,00 (34,00).
29. Johan Hvidtfeldt: *Kampen om ophævelsen af livegenskabet i Slesvig og Holsten 1795–1805*. Indb. (Udsolgt).
30. *Tønder seminarie-stat 1788–1963*. Udarb. af Jens Lampe under medvirken af Asger Nyholm og Erik Larsen. Indb. kr. 25,00 (50,00).
31. Peder H. Smidt: *Hverdag og fest. Vestslesvigske minder*. Udsolgt.
32. *Jacob Fabricius d. Yngres optegnelser*. Udgivet af A. Andersen. Indb. kr. 30,00 (60,00).
33. H. V. Gregersen: *Laurids Skaus brevveksling med politiske venner i København. C. F. Allen. H. N. Clausen. Orla Lehmann. J. W. Marckmann. Carl Ploug*. Indb. kr. 30,00 (60,00).
34. *Johannes Oldendorphs selvbiografi*. Udgivet ved A. Andersen. Indb. kr. 10,00 (20,00).
35. L. S. Ravn: *Danskuddannede folkeskolelærere i Nordslesvig under preussisk styre*. Indb. kr. 15,00 (30,00).
36. M. Favrholt: *Haderslev Latinskoles historie 1567–1967*. Indb. kr. 25,00 (50,00).
37. Jens Engberg: *Det slesvigske spørgsmål 1850–1853*. Indb. kr. 30,00 (57,50).
38. Mourits Mørk Hansen: *Livs-erindringer*. Udgivet ved H. V. Gregersen. Indb. kr. 25,00 (49,50).
39. Peter Kier: *Min rejse gennem jordelivet*. Udgivet ved Jens Holdt og Hans Hejselbjerg Paulsen. Indb. kr. 25,00 (49,50).
40. G. Japsen: *Det dansksprogede skolevæsen i Sønderjylland indtil 1814*. Indb. kr. 30,00 (57,50).

41. G. Japsen: *De nordslesvigske sparekassers historie*. Indb. kr. 35,00 (incl. moms) (60,00).
42. H. V. Gregersen: *Laurids Skaus brevveksling med politiske venner i Sønderjylland*, to halvbind. Indb. kr. 60,00 incl. moms (90,00).
43. Harald Jørgensen: *Genforeningens statspolitiske baggrund*. Indb. kr. 36,00 incl. moms (60,00).

Sønderjylland. Historisk Billedbog. Tiden indtil 1864 ved Jørgen Paulsen og Poul Kürstein. 3. oplag. Indb. kr. 31,00 incl. moms (54,00).

Nordslesvig 1920–70. Historisk Billedbog ved Ole Bech og Eskild Bram. Indb. kr. 36,00 incl. moms (70,00).

Nicolai Svendsen: *I genforeningens tjeneste*. Sønderjysk Skæbne III. Kr. 18,00 (36,00).

Marie Boesen: *Agnes Smidt fra Lundsmark*. Træk af en livshistorie. Udsolgt.

Hans Hansen: *Fra tidlig vår til efterår. I sønderjysk landbrugs tjeneste*. Kr. 5,00 (10,00).

Morten Kamphövener: *Skrumsager. En sønderjysk fører*. Udsolgt.

Johan Meyer: *Det gamle Frøslev*. Udsolgt.

Th. Kaufmann: *Minder og tanker. Erindringer fra grænselandet*. Indb. kr. 8,00 (16,00).

Frederik Høyberg: *Gennem 80 år*. Indb. kr. 8,00 (16,00).

Andreas Øster: *Barn i Herrnhuternes Christiansfeld*. 2. oplag. Indb. kr. 9,75 (19,50).

Jens Bladt: *Alsiske Minder*. Indb. kr. 10,50 (21,00).

H. Gjessing: *Drengear og manddomsvirke i Tønder*. Udgivet ved Peter Kr. Iversen. Indb. kr. 11,00 (22,00).

I. J. I. Bergholt: *Pligtens vej. En sønderjyde i 1. verdenskrig*. Indb. kr. 11,00 (22,00).

J. N. H. Skrumsager: *Ane Marie Skrumsager*. Indb. kr. 12,00 (21,00).

Bøgerne fås ved henvendelse til Historisk Samfunds ekspedition, Landsarkivet, 6200 Åbenrå. Telefon (046) 2 46 83.

Hvor andet ikke er anført, er medlemsprisen excl. moms. Normalprisen (incl. moms) er angivet i parentes.

DIS-Danmark

1 1 8 7 9 0